FOR KIRKE OG KULTUR

UDGIVET AF

CHRISTOPHER BRUUN OG THV. KLAVENESS

SYVENDE BIND

KRISTIANIA

STEEN'SKE BOGTRYKKERI OG FORLAG

(TH. STEEN)

1900

v.7
1900

EFTERTRYK FORBYDES

Indhold.

Side.

Det nye aarhundrede. Af Thv. Klaveness 1
Det feministiske drag ved den nyeste norske literatur. Af Th. Caspari 7
«Naar vi døde vaagner». Af R. 23
Aandslivet i Europa. Af Ossip-Lourié ..... 26, 277 og 482
Kulturen og kvinderne. Af Elisa Kielland 30
Danske forhold ved aarhundredets slutning. Af Knud Norup ... 35
Nationalteatret. Af Yngvar Brun 46
Et billede paa forsoningen. Af Olaf Holm 52
Mållag av norske prestar 61
Et gjenmæle 62
Nye bøger ..... 64, 190, 252, 313, 379, 441, 512, 563 og 622
Den gammeltestamentlige forsknings forhold til bibelhistorien. Af Ole Jensen 65
Ur Sverges modärna skönlitteratur. Af J. Wallinder 79
Den kristne fællestro. Af K. N. Kristensen 96
Nationalfølelse. Af Chr. Bruun 109
Kirke- og religionshistorisk literatur 113
Dr. Georg Fasting: Gjærende tanker. Af Thv. Klaveness 116 og 165
Otto Funcke. Af Johannes Brochmann 120
«Naar vi døde vaagner». Af P. U. 124
Liv. Af Nanna Thrane 126
Fra studiet af Hans Sachs og Burkard Wallis. Af S. Holst Jensen 129
Religion og dannelse. Af Lyder Brun 148
Hinsides det skjønne. Af J. Jansen 171
Nogle bemerkninger om den internationale kristelige studenterbevægelse og dens missionsmotto. Af Gisle Johnson ... 174
Den gammeltestamentlige kritiks forhold til den aabenbarede sandhed. Af Carl Konow ..... 179 og 195
Orgeltoner. Digt af Jonas Dahl 193
Den kristliga studentrørelsen. Af dr. phil. Lydia Wahlström 206 og 259
Bref från Finland. Af Nordbo ..... 217 og 450
En berigtigelse. Af S. Holst Jensen 223
Ungdomskriminalitet og almenoplysning. Af Ellefsen 224
I anledning af «Gjærende tanker». Af dr. Fasting 239
Gjensvar til dr. Fasting. Af Thv. Klaveness 245

328712

Side.
Ibsens brev til Schandorph. Af Johannnes Brochmann..... 247
Literaturen og ungdommen. Af Pater familias 249
Livet. Digt til tidens ungdom. Af B. M. K..... 257
Maalsagen, kulturen, skolen. Af skoledirektør Aas..... 269 og 359
Um haapet. Af Andreas Austlid 281
Andreas Dolleris. Af S. Holst Jensen..... 291
Valdemar Vedel og moralen. Af Thv. Klaveness..... 317
Et drømmesyn. Digt af Andreas Jynge..... 321
Drift — forelskelse — kjærlighed. Af Thv. Klaveness..... 324
Omkastning inom skönlitteraturen från kvinnodyrkan till kvinnoförakt af Eva Fryxell..... 338
Veie og samfærdselsmidler i Norge i ældre tid. Af O. Olafsen 368 og 414
Paa dødsleiet. Digt af G. Koren..... 385
Lidt om maalsagen. Af R. Moe..... 386
Vort kulturcentrum. Af Johannes Brochmann..... 390
«Hvem er den store mand»? Af Knud Norup 398
Evolutionslærens indflydelse paa det nyere aandsliv, særlig paa theologien. Af J. H. H. Brochmann..... 426 og 462
Mor, Digt af Harald Olstad..... 449
Fra den okkulte verden. Af S. Holst Jensen..... 457
Fra Hans Gudes barndom. Af Christine Norby..... 477
Dansk literatur. Af Theodora Mau..... 485
Kunsten at leve. Prædiken af Thv. Klaveness..... 491
Den norske maalreisning. Af Chr. Bruun..... 496
Paa «Vor Frelsers» gravlund. Digt af Steinar Stinding..... 513
James Adderley. Af Fernando Linderberg 514
«Kirkens begeistringshær» af Chr. Bruun..... 533
En gammel hollandsk dikter. Af Andreas Jynge..... 538
Tale for de nye studenter. Af prof. Morgenstierne..... 547
Udvikling og kristendom. Af Aubrey L. Moore ..... 551 og 580
«Begavede prester». Af en lægmand..... 560
Døyparen i fangehuse. Digt af Sigurd Nesse..... 577
Sadi. Af S. Holst Jensen..... 593
I anledning Gunnar Heibergs korrespondancer. Af Georg Madsen 604
Lidt fra Savoyen. Af A. M..... 607
Duplik angaaende maalsagen. Af R. Moe..... 614
De vakte. Af J. Jansen..... 621

DET NYE AARHUNDREDE.

Man har stredet om det nye aarhundrede begynder med 1900 eller først med 1901, og der er udfoldet megen skarpsindighed i den strid. Høist unødig. Hvad man end siger, saa *føler* alle at første januar 1900 var en merkedag, som vakte en ganske anden stemning end første januar 1901 vil vække. Hvorfor? Fordi vi da begyndte et nyt hundretal. Den cyklus af hundreaar som var merket med tallet 18 var forbi. En ny cyklus med tallet 19 paa sin pande begyndte. Teoretikerne kan gjerne vente til 1901 med at feire det nye aarhundredes morgen. Almindelige dødelige har alt feiret den.

Hvormeget har verden oplevet i dette aarhundrede som er afsluttet! En udvikling som intet aarhundrede kan opvise mage til. Alt er omskabt: staternes omfang, grændser, styrelser og forfatninger, samfundets klasser og deres forhold til hverandre, kunster, videnskaber, næringsveie, arbeidsfelter, arbeidsmetoder, arbeidsmidler, kommunikationer, husliv, husgeraad, alt ligetil det mindste. Og hvilken revolution i anskuelser og meninger, i følelser og stemninger, i karakter og tænkesæt. Om et menneske med ett sprang var kommet over fra aar 1800 til 1900 — han skulde vist have noksaa vanskeligt for at kjende verden igjen.

Har det været fremgang eller tilbagegang?

Inden vor teologiske leir, og mellem kristne i det hele taget, gjentages det atter og atter i skrift og i tale, at vor tid er en ond tid, en nedgangens og frafaldets tid, værre end nogen foregaaende.

Det maa straks gjøre en mistænksom ligeoverfor denne tale, at den har lydt til alle tider. Jeg tror ikke der har været nogen tid i kirkens historie, da kristelige skribenter og talere ikke klaged over sin tid, at den var værre end nogen foregaaende. Skulde man tage slig tale efter ordene, maatte man komme til det resultat, at verden er gaat stadig tilbage siden kristendommen kom. Det

er naturligvis ikke meningen. Man har altid fundet en modsigelse mellem tiden og det kristelige ideal. Det er denne modsigelse man fra først af aldeles ureflektert har givet udtryk i klager over tidens slethed. Snart er disse klager blevet traditionelle og tilvante. De kom til at høre med til god kristelig taleskik, og blev som tilfældet gjerne er med tilvante talemaader forøget og forsterket. Mange fører dem derfor i munden og endnu flere hører paa dem uden at tage dem saa nøie efter ordene. De mener ikke andet med dem end at der er meget ondt i tiden. Og det er der naturligvis altid.

De er dog ikke saa uskyldige disse talemaader. De giver det indtryk at kristendom gjør menneskefiendsk — fiendsk mod det fremskridt som nu engang er frugten af menneskenes arbeide og kamp tiderne nedigjennem. Det indtryk er ikke heldigt. Især i en tid som vor lukker det mange hjerter for evangeliet. Navnlig lukker det ungdommens hjerte, for den tror paa livet og fremskridtet og har gode grunde til at holde paa den tro i det længste. Der bør derfor her atter og atter nedlægges protest.

I grunden er dog vist alle enige om, at det tilendebragte aarhundrede i det hele og store har bragt fremskridt som vi skylder Gud tak for. Skal jeg med ett ord sige hvori dette fremskridt bestaar, da vil jeg bruge udtrykket: *øget menneskeværd.* Mennesket vurderes en del høiere nu end for hundrede aar siden. Hele tidens udvikling, baade den materielle og den aandelige, har brudt stykker af de gamle mure, der skilte menneskene i klasser som vurdertes forskjellig, og den har nærmet dem til hverandre, arbeidet dem sammen til én flok hvor enhver mest vurderes efter det han er som *menneske.* Naturligvis — vi har ikke paa langt naat helt frem til det. Men vi er kommet det maal betydelig nærmere.

Overalt ser vi vidnesbyrd herom: den ængstelse de store magter nu viser for at lade det komme til krig. Selv en Czar over alle russer føler ansvaret for de tusender af menneskeliv en krig koster. Hvad brydde fyrster og styrelser sig om det før? Retspleien, den omsorg som vises baade for at hindre at nogen bliver dømt uskyldig, og forat forbryderen skal blive reddet. Dreyfussagen er betegnende. Om en stakkars jøde var dømt uretfærdig, hvem vilde bryd sig om det for vel en hundrede aar siden? Større folk end en jøde blev dengang dagligdags dømt uretfærdig,

og ingen sagde noget. I vor tid er en slig begivenhed nok til at bringe Europa i feber. Fængslerne og forbryderne — hvem tænkte paa dem for en hundrede aar siden? Nu er de gjenstand for de alvorligste og omhyggeligste overveielser. Og saa hele det kjæmpearbeide som udføres for at lindre nøden og redde livet: sygepleien og fattigpleien, arbeidet for døve og blinde, krøblinger og aandssvage, drankere og skjøger, arbeidet for almen folkeoplysning og for at skaffe de lavere klasser menneskeværdige livsvilkaar. Den maade man nu behandler underordnede, arbeidere, tjenere, soldater etc. paa. Hvor vi ser os om, til alle kanter vidnesbyrd i mængde om, at et *menneske* nu vurderes ganske anderledes end for hundrede aar siden.

Naturligvis kan man ogsaa fra vor tid anføre vidnesbyrd om lav menneskevurdering, rædsom ringeagt for menneskers liv og lykke. Vor civilisation er langt fra at have naat den *fuldkomne* humanitet. Men derfor er det dog lige sikkert og lige glædeligt, at den i det forløbne aarhundrede har gjort herlige fremskridt i denne retning.

Den stigende vurdering af andres menneskeværd er selvfølgelig ledsaget af stigende vurdering af eget menneskeværd. Denne kan udarte til hovmod og frækhed. Men i sig selv er den en ligesaa nødvendig betingelse for et frugtbart og godt menneskeliv som agtelsen for andres menneskeværd. Uden følelse af eget værd ingen selvagtelse, og uden selvagtelse ingen selvudvikling hverken intellektuel eller moralsk. Det er dog til syvende og sidst selvagtelsen vi maa paakalde, hvis vi vil løfte de lavere klasser op af den raahed de endnu ligger nedsunket i.

Demokratiet har mange synder paa sin samvittighed. Men det er dets uvurderlige velsignelse, at det lærer os at vurdere baade os selv og andre som *mennesker*. Og i demokratiet samler alle det forløbne aarhundredes bevægelser og strømninger sig som i en hovedstrøm.

Er da verden virkelig blevet bedre? Utvivlsomt. At vurdere sig selv og andre som *mennesker*, det er at være god. Vekst i dette stykke er vekst i det gode.

Om en del fiskere for en hundrede aar siden havde sat livet til i en storm — vilde man have samlet ind penge i tusenvis for de efterladte?

Om man for en hundrede aar siden havde foreslaat at bygge barnehjem for taterbørn og hjem for voksne tatere — hvormange havde en faat med paa det?

Slig menneskekjærlighed kunde dengang nok enkelte gribes af, men ikke de kristne folk i det hele og store; de var for egoistiske til det. Jo længere vi gaar op i det 18de og 17de aarhundrede des mere stødes vi tilbage af en snæver og styg egoisme.

Jo, de lidende og elendige og faldne og forkomne faar sandelig erfare hver dag, at verden er blevet bedre. Den har lært at stave lidt bedre paa det gamle bud: du skal elske din næste som dig selv. Det er fremskridt.

Man kan naturligvis nævne uendelig mange beviser paa synd og last og skam og nederdrægtighed i nutiden. Det viser, at verden endnu er langt fra at være fuldkommen i det gode. Men derfor er det ligefuldt en sandhed som vi skal takke Gud for, at den er blevet *bedre*.

Men er den ogsaa blevet gudfrygtigere, kristeligere? Man vil kanske pege paa adskillige gudfrygtigheds kjendetegn som tidligere tider kunde fremvise, men som ses lidet af nu. Men lad os huske paa det bekjendte ord: den som ikke elsker sin bror som han har set, hvorledes skulde han elske Gud som han ikke har set? Deraf maa vi jo slutte enten saa de ydre gudfrygtigheds kjendetegn taler for eller mod: jo mere egoistisk en tidsalder er, des mindre gudfrygtig er den i aand og sandhed.

Viser ikke ogsaa kirkelivet at det forløbne aarhundrede har været gunstigt for det religiøse livs udvikling?

Hvordan stod det til med kirkelivet ved aar 1800? Kirkerne var saa tomme og kirken og dens tjenere saa foragtet som aldrig før.

Det var rationalismens skyld, siger man. Slet ikke rationalismens alene. Det syttende aarhundredes ortodoksi og det attende aarhundredes pietisme har ligesaa megen skyld. Enkelte lysende undtagelser fraregnet var baade ortodoksien og pietismen aldeles indsnevret i sin tids sneverhjertede egoisme. Samtidig som de var indsnøret i en forældet teologis formler. Derfor var det koldt i kirken, isnende koldt og kjedsommeligt. Hvor elendigt det stod til, viser bedst den omstændighed at man maatte bruge gabestok og fængsel for at tvinge folk til kirke- og altergang. Da man lod de midler falde, blev folk borte.

Kirkens udvikling gjennem to aarhundreder havde været stadig nedgang, indtil den stod tom.

Saa kom det nye aarhundrede. I det opleved man at de tomme kirker lidt efter lidt fyldtes. Vort land har vist aldrig set saa fyldte kirker som i sekstiaarene. Mod aarhundredets slutning indtraadte der vistnok en nedgang. Dog slet ikke overalt. Danmark f. eks. som er et af Europas mest fremskredne kulturlande, har for tiden en tilstrømning til kirken som neppe nogensinde før. Heller ikke var nedgangen nogensteds saa stor at den kan lignes med nedgangen i det foregaaende aarhundrede. Det henrundne aarhundrede var altsaa en opblomstringens tid for kirken.

Hvorfra kom denne opblomstring? Hvad var det som igjen fyldte de tomme kirker? Man svarer: den gamle kristentro kom igjen paa prækestolene. Og det er naturligvis rigtigt. Men den gamle kristentro kom ikke igjen med fængsel og gabestok. Tvertimod: den kom med religionsfrihed. Alligevel fyldte den kirken. Hvordan kunde det gaa til? Hvordan kunde den gamle kristentro i det nittende aarhundrede undvære de hjælpemidler den havde behøvet i det syttende? Jo, det var vistnok den gamle kristentro som kom tilbage, men den kom ikke i den gamle teologiske dragt, den kom heller ikke i den gamle tids snævre egoisme. Den kom i betydelig grad frigjort for begge dele. Og denne frigjørelse skred stadig fremad. For hvert decennium som randt hen af aarhundredet blev den gamle tunge teologiske lærebygning mere og mere opløst, dels af videnskaben, dels af de mange retninger som opkom inden kirken. Det var en frigjørelse for troen. Den blev derved løst ud af det svøb den havde været indviklet i, og fik lyde mere enkel og enfoldig efter det nye testamente. Og det enkle evangelium samled menigheden om sig. Det teologiske læresystem jager folk ud af kirken. Det enfoldige evangelium lokker dem ind igjen. Samtidig udfolded ogsaa kirken et stadig rigere kjærlighedsliv. Den begyndte mere og mere at ihukomme sin længe forsømte pligt mod samfundets mangfoldige stedbørn.

Det var naturligvis først og fremst kirkens egen indre aandsfylde som virked denne frigjørelse. Men det kan og skal heller ikke negtes, at frigjørelsen stod i pakt med aarhundredets kulturudvikling. Der er en vekselvirkning her. Kirken har virket befrugtende paa tidens kultur. Men tidens kultur har ogsaa virket befrugtende paa kirken. Trods al gjensidig mistillid og uvilje og

strid er kirken og den civiliserte verden skredet fremad haand i haand i det forgangne aarhundrede. Begge to gjorde rettest i at erkjende dette og takke hverandre for alt det de gjensidig har modtaget af hverandre. Det vilde være i alle dele heldigere end at de skjelder hverandre ud.

Intet viser bedre end hedningemissionen at det forgangne aarhundrede har været en fremgangens og fremskridtets tid for kirken. At kirken har kunnet gjenoptage den i otte aarhundreder hvilende verdenserobring, at den har kunnet sende sine hære ud — snart sagt — over hele den vidtstrakte hedningeverden, at den mod aarhundredets slutning har kunnet samle sig til en stormgang for at fuldende verdens erobring for Kristus i det nuværende slegtled, det er altsammen vidunderlige vidnesbyrd baade om kirkens uvisnelige ungdomskraft og om hvor gunstigt det forgangne aarhundrede har været for kirkelivet.

Ti det er vist: trods alt har der ogsaa paa dette punkt været en inderlig forbindelse mellem kirke og civilisation. Opdagelsesreiserne, handelsforbindelserne og kolonisationerne har ganske vist bragt de hedenske lande en ustyrtelig mængde synd og elendighed som raaber mod himmelen mod den kristne verden. Men alligevel er det klart, at uden disse opdagelser og kolonisationer kunde missionen ikke have omspændt hedningeverdenen saaledes som den nu gjør. Trods al afstand gaar kirke og civilisation ogsaa her haand i haand og yder hverandre gjensidig uvurderlige tjenester.

Lad os derfor med tak til Gud se tilbage paa det svundne hundreaar. Som helhed betragtet var det ikke en «ond» tid, men en «god» tid, om end dagene her i verden altid er i mere eller mindre grad onde. Det var en god tid, ti det bragte fremskridt for det gode, særlig for kirken. Lad os derfor ogsaa med frimodighed og freidigt haab gaa ind i det nye hundreaar. Det vil ganske vist bringe os alvorlige prøver og stille os svære opgaver. Men vi har ingen grund til at se fremtiden imøde med ængstelse og mishaab. Vi «har en herre som alting mægter». Og vi har endnu i det hele og store taget folkene med os. Vi har den rigeste anledning til at frelse sjæle og paavirke kultur og folkeliv kristelig. Istedetfor at klage over «verdens had» og «tidens antikristendom», bør vi med tak til Gud betænke at vi har aabne døre paa alle kanter. Vi kan vidne og virke frit og uhindret som aldrig før. Har vi saasandt noget at sige, saa mangler der ikke ører som vil høre. Det som skal raabes ud i menigheden paa aarhundredets morgen, skal være dette: et nyt aarhundrede ligger for eder; erobre det!

Thv. Klaveness.

DET FEMINISTISKE DRAG VED DEN NYESTE NORSKE LITERATUR.

Af Theodor Caspari.

«Ny jord, bleg jord, uden
meget grøde, uden frodighed».
Hamsun: «Ny jord».

En af digterdioskurerne Göthe og Schiller — jeg husker ikke hvem — udtaler ensteds, at enhver helstøbt digterpersonlighed maa ha *noget* kvindeligt ved sig. Den fuldbaarne digter maa ligesom repræsentere «mennesket», menneskenaturen i dens totalitet.

Maalt med denne maalestok vil neppe ret mange af aarhundredets norske digtere bestaa prøven, og de, der naar høiest, vil gjennemgaaende være at søge i de ældre perioder af vor literatur. Der staar en egen sund og sterk ozonluft ud fra norsk digtning indtil aarhundredets sidste fjerdedel. I forskjellig grad nærmer alle dens mænd — Wergeland og Welhaven som Ibsen, Lie og Bjørnson — sig det maal, den tyske digter har sat for helstøbtheden.

De er *mænd,* og det just fordi «der staar kvinder bag dem». Den mandlige intelligents er hos dem tilsat med og mildnet af kvindelig følelse. Selv de mest oppositionelle blandt dem ser derfor gjennemgaaende stort og sundt paa livets grundværdier, og deres digtning gjør derfor et harmonisk indtryk.

Anderledes blir det mod slutningen af 70-aarene. Henrik Ibsen gaar ind i sit haardeste kampliv og tilsætter efterhaanden mere og mere den følelsens inderlighed, som saa velgjørende gjennemstrømmer hans tidligere hovedverker. Han er fra nu af *kun mand,* haard, kantet, til tænderne rustet mand, uvillig til at indgaa nogetsomhelst kompromis med livets og samfundets skrøbeligheder.

Og ved hans side stiller to krigsmænd sig — ligesaa umedgjørlige, ligesaa stive og staalklædte, ligesaa ensidige *mænd* som han selv: *Aleksander Kielland* og *Arne Garborg.*

Skjønt alle disse riddersmænd har skrevet ordet: *kvindeemancipation* paa sit skjold, blir deres digtning stadig mere og mere *mandlig*. Med vaiende faner og klingende spil drar den norske literatur (Bjørnson og Lie undtagen) ind i *naturalismens* Jomsborg. Vaabenlarm og problemrummel, problemrummel og vaabenlarm fra morgen til aften, aar ud og aar ind.

Og dog er kvinden endnu ikke ganske udestængt fra digterborgen. Der er endnu levnet hende et enkelt rum, hvor hun fra og til kan mødes i fred og forstaaelse med krigerne. *Egteskabet* for dets renhed og idealitet løfter de endnu alle sine sværd Men ogsaa dette sidste tilflugtssted mister hun, da Hans Jæger og Arne Garborg i 80-aarene bryder ind med sine bohêmer og «Mandfolk». Stillet ansigt til ansigt med den brutale, hende ganske uforstaaelige mandlige brunst har hun intet valg. Med tilhyllet ansigt maa hun forlade en borg, som nu i betænkelig grad begynder at se ud som en røverborg.

Men dermed har ogsaa det brutale naturalistiske *mandfolkestyre* naaet sin yderste grænse. Man vil endnu ha i friskt minde den fortærende følelse af lede og vammelhed ved alt, hvad literatur hed, som rørte sig i de aar. Man vil erindre den utaalmodige længsel, hvormed folk saa ud i fremtiden og spurgte: «vægter! hvor langt paa nat? Naar skal vi endelig bli kvit disse kvalme mandfolke-noveller!» Og da dagen omsider brød frem, da de skingrende fanfarer maatte tie for lyrens milde klang — tænk virkelige ægte, gammeldagse lyrer! — da det tyranniske: «vi alene vide» afløstes af jeg'ets umiddelbare stemningsudbrud, da husker man nok, for en fryd der blev udover det hele land, og hvilke store forventninger man havde til fremtiden.

Og dog forelaa der allerede fra omslagets første aar saa mange betænkelige tegn og varsler, at en opmerksom iagttager ikke turde gaa høiere end til at signalisere: «utrygt veir». Det snart forløbne decennium har da ogsaa tilfulde bekræftet frygten. Vaarbruddet har hidtil ikke bragt nogen virkelig sommer. Vor noksaa fattige lyrik er blit beriget med meget vakkert; vi har leilighedsvis faaet baade det ene og det andet tiltalende interiør fra fiskerens hytte og de lave stuer og fra og til glimt ind i sjælelivets løndom. Men i det store og hele er de svundne tiders mandige harmoniske syn paa livet ikke vendt tilbage. Livsbetragtningen og livsskildringen har tvertom hos en række yngre for-

fattere været præget af en aand, som jeg ikke kan finde nogen bedre betegnelse for end -- *feministisk*. Den ene ensidighed har affødt og afløst den anden.

Fra *naturalismens* Yomsborg er vi havnet i *feminismens* jomfrubur.

* * *

Jeg skal da først forklare, hvad jeg forstaar ved det feministiske drag ved 90-aarenes norske literatur og tager i den anledning mit udgangspunkt i en udtalelse af en yngre kritiker.

I «Ringeren» for mars dette aar har Karl Nærup, som vel maa kaldes specialist i 90-aarenes yngste norske literatur, skrevet en liden afhandling om Sigbjørn Obstfelder. Her kommer han da med følgende træffende dom:

«Det centrale motiv i disse Obstfelders prosadigte er det erotiske. [1]) *Forgrundsfiguren er «jeg», drømmeren og grubleren, som uafladelig bevæger sig rundt sig selv, i endeløs selvbeskuende refleksion. Men jeg har endnu et centrum, som han modstandsløst drages til og hvirvler omkring — kvinden For ham livsmysteriets eneste fuldkomne inkarnation».*

Og længer nede i afhandlingen lar han Obstfelder selv tale: *«Og det er altid den samme kvinde» . . . «Kvinden er et fantom, der vandrer usynlig mellem os; paa hjerter og hjerner, og har vandret saadan fra urtid af, den evige Eva».*

Disse ord om og af Obstfelder indeholder, mener jeg, *in nuce* alle de karakteristiske træk ved det, jeg kalder «feminisme». Men ordene passer ikke paa Obstfelders digtning alene. De har efter min mening ogsaa anvendelse paa flere af de yngre norske forfattere — paa saa mange, at jeg tror mig berettiget til at tale om et feministisk drag ved den yngste literatur.

Selvfølgelig ikke saa at forstaa, *at alt,* hvad disse i det følgende nævnte forfattere har skrevet, skulde bære dette præg. Obstfelder undtagen har de alle leveret gode og levedygtige arbeider. Min opgave i denne artikel er imidlertid *kun* den at skildre skyggesiderne.

Lyssiderne er da ogsaa saa tilstrækkelig, og mer end tilstrækkelig fremhævet af decenniets yngre kritikere, at det neppe

[1]) Alle udhævelser gjort af mig.

bør kaldes ubetimeligt at pege paa medaljens revers. Den stikker saamæn grelt nok i øinene».

* * *

«Forgrundsfiguren (i den yngste literatur) er «jeg», drømmeren og grubleren, som uafladelig bevæger sig rundt sig selv i endeløs selvbeskuende reflektion».

Den gamle naturalisme vendte blikket udad, i den feministisk farvede literatur er blikket indadvendt.

Indad! Ja, *var* det bare virkelig indad. Det var jo isaafald en glædelig tilbagevenden til den Welhavenske digtnings selvfordybelse. Men allerede ordlyden i Nærups udtalelse peger paa noget andet.

Ikke *ind* i sig selv, men «*rundt*» sig selv, siger han. Og dette «*rundt*» er meget karakteristisk. Det peger paa den *overfladiske* selvbetragtning, som ikke fører til selvfordybelse, men til *selvbehag*. Og selvbehaget stikker da ogsaa temmelig paatagelig frem i denne literatur.

Det kan slaa os aabent og utilhyllet imøde som f. eks. i Thomas Krags: «Ulf Ran».

«For unge gemytsrige og tænksomme mænd» heder det i «Ulf Ran», «er dandyens liv udviklende. De blir en slags livets kunstnere, tidt overlegne, lydhøre, fine af sind. De faar ikke sjelden en velgjørende mangel paa respekt for de mennesker og de ting, der af den i en eller anden retning afhængige mængde vises for megen respekt». Det er Ulf Rans tanker om sig selv, forfatteren gir os i denne udtalelse, og egentlig beskedne tør man vel neppe kalde dem.

Men selvbehaget kan ogsaa, som især hos Obstfelder, drapere sig med «Weltschmerzens» høitidelige toga. Obstfelder er de ulykkeliges digter, deres digter, der lever paa livets skyggeside. En særdeles smuk opgave; naar man bare ikke henfalder til maner, bare ikke kommer i skade for at nyde sin egen medfølelse med de lidende, nyde sig selv i sin sorg over deres ulykke. Men jeg kan ikke se andet, end at Obstfelder alt i et bukker under for denne sentimentale selvnydelse. Og det samme gjør enkelte andre forfattere. Deres helte (eksempelvis Erik Ravn i V. Krags: hjemve og løitnanten i hans glade løitnant, Ulf Ran, løitnant

Glahn i Hamsuns: «Pan») nyder sig selv i sin sorg over den tabte livslykke; de blir sentimentale og umandige.

Endelig kan selvbehaget ogsaa gi sig udtryk i stilen, og i denne «stilicismens» form fremtræder selvbeskuelsen hos mange af decenniets yngre forfattere, ogsaa hos en mand som Kinck, hvis digtning ellers er mandig nok. Stilkunsten er i den literære efterblomstrings tid, hvori vi lever, høit fremskreden.

I sine bedre arbeider, arbeider hvori de har noget at si læseren, fører da ogsaa disse forfattere en stil, som virker betagende paa enhver. De staar i denne henseende fuldt paa høide med vore ældre stordigtere. Men hvor indhold og tanker mangler, og det gjør det jo temmelig ofte i den nyeste literatur, hvor forfatterne altsaa er henvist til at virke ved formen alene, der blir stilkunsten let nok til «stilkunster». «[1]) Forfatterne blir stilvirtuoser, som ikke lægger nogen vægt paa, hvad de siger, men kun paa maaden, hvorpaa det siges: de søger at vinde læsere, for hvem literaturen kun er et tidsfordriv, og som derfor er ligegyldige for tankernes tomhed, ved at opsøge bizarre, ekstravagante emner og lægge sig efter alle slags søgte og skruede effekter».

Da mange af tidsskriftets læsere kanske ikke kjender til disse den nyeste norske literaturs «stilkunster», tillader jeg mig at gi nogle prøver. Hvad skal man saaledes si, naar Hamsun lar «solen staa og stampe» og «varmen hive sig» for løitnant Glahns øine! Eller naar løitnantens «hjerte hugger mod maanen i sagte banken», eller naar «det kydske pigeudtryk i Edvardas tommelfinger (!)» virker ømt paa ham.

Hvad synes man om følgende lille buket, hentet fra «Ulf Ran»: «Dine favntag er mine minders ædelstene». «Jeg elsker dit sorte rige haar, der er groet af tykt blod». Hans blod rakte sig op og lytted». «Skulde hans væsen komme tilsyne, vilde en høi liljeblomst skyde frem med afsindig farveglans». «De gav hinanden sin krafts og sin saligheds fylde og sine lidelsers perler». —

Eller om den ligesaa pragtfulde blomsterkost fra Obstfelders «Korset»: «Havets bølger var i mig som solfyldte drifter». «Inde i mig gynged sig hendes lænd, flytted sig hendes fod». «Hele verdensrummet var (ham) en stor skjælvende taare, hvori alle stjerner og sole svømmede».

[1]) Af en artikel «dekadenceliteraturens kjendetegn» i Morgenbladets extranumer for 1ste oktober 1899.

Sandt nok: Wergeland bruger ogsaa aparte billeder — ligesaa aparte mangen gang som de nævnte. Men — der er et stort «men»: *ham* falder de fra pennen *usøgt* — under en strømmende rig inspiration — guld og messing om hinanden. Hos ham var det *stil*. Hos de nævnte forfattere kommer billederne møisommelig, søgt — udpønsket. De leder efter dem paa forhaand og smatter paa dem bagefter. Hos dem er det *stilicisme*.

«Stilen det er *manden*», hedder det; men om denne stil faar man nok undertiden si: «stilen det er *kvinden*». Den er kvindens — selvfølgelig ikke den virkelige ægte kvindes, men *koketten's* aldrig tilfredsstillede behagesyge.

Den er et udslag af forfatterens «endeløs selvbeskuende bevægelse rundt sig selv».

* * *

«Men «jeg» har endnu et centrum, som han modstandsløst drages til og hvirvler omkring — *kvinden*».

Denne modstandsløse hvirvlen om kvinden begyndte *mutatis mutandis* allerede i 80-aarene. Hvad man i de tider, da det Hans Jægerske hvirvelcentrum passerte i vor literatur, hvirvlede om, var som allerede nævnt kjønsdriften ret og slet. Kvinden var nærmest den Garborgske «jenta paa hybelen».

Forlængst er selve centret i denne storm passeret; men at vi ikke er ude af periferien, at bevægelsen har sat varige merker, det viser jo 90-aarenes digtning. Ligesaa høit som dens kvindeskikkelser staar over bohêmetidens kvindeideal, ligesaa dybt staar de *som regel* under den ældre literaturs kvinder.

Den fysisk naturbundne side af kjærligheden, som i bohêmetiden opslugte alt andet, har ogsaa i 90-aarenes literatur faaet sin sterke, om end ikke alt dominerende plads.

Det er ligetil merkværdigt, hvor diskret vor ældre literatur — helt langt ind i 70-aarene — er paa dette omraade. Bjørnson, Ibsen, Kielland, Lie — en hel række af betydelige forfattere, drama efter drama, egteskabshistorie paa egteskabshistorie — og dog turde en uskyldig ungdom efter læsningen af det altsammen netop saavidt ane, at kjærligheden har en slig naturside.

Jeg vover ikke at gaa saa langt som til at si, at denne taushed har noget af en mangel ved sig. Det erotiske kapitel er et indviklet kapitel i literaturen. Det er saa let at gaa for langt,

saa vanskeligt at finde den rette form, de rette ord. Men ikke paa noget omraade af det menneskelige aandsliv har *ordene,* det skrevne ord — hvad der ligger i dem, og hvad der ligger under dem — en slig overvældende magt som netop paa det erotiske gebet.

Jeg tør altsaa ikke kalde vor ældre literaturs taushed paa dette punkt for en mangel; men saa meget tør jeg vel nok si, at dens skjære nordiske forlovelseskjærlighed og trofaste — stundom noget «hausgebackne» — egteskabelige hengivenhed ikke gir os kjærligheden i dens hele fylde.

Jeg kommer i denne forbindelse til at tænke paa et Ibsensk drama, hvis egteskabsbetragtning dog forekommer mig at være ligefrem mangelfuld. Det er «et dukkehjem». Jeg har altid havt ondt af den stakkars advokat Helmer. Lad ham være aldrig saa usympatetisk, han er dog en forurettet mand, forurettet af Ibsen som af Nora. Det er jo dog til at læse mellem linierne, at Nora i sit erotiske forhold har været præcis den samme dukke som paa det intellektuelle omraade. Men allerede dermed har hun fraskrevet sig retten til at tale med myndighed. Havde hun i den henseende været jævnbyrdig med sin mand, havde han kanske baade tidligere og lettere erkjendt hendes menneskerettigheder. Og saa maa den stakkars mand ovenikjøbet døie en overlegen demispræken af sin dukke, som for anledningen er forvandlet til en fuldblods emancipationskvinde!

Men advokat Helmer kan trøste sig. Nitiaarenes unge forfattere har git ham en glimrende opreisning. Af Nora Helmersk prækesyge er der saavist ikke det fnug hos deres kvinder; men saa meget desmere af den erotik, advokaten maatte undvære. Kvindeidealet er i mellemtiden blit et helt andet. Nu er kvinden:

«Livsmysteriets eneste fuldkomne inkarnation. Og det er altid den samme kvinde. Kvinden er et fantom, der vandrer usynlig mellem os — paa hjerter og hjerner og har vandret saadan fra urtid af — den evige Eva». —

Unegtelig en brat overgang og en sterk modsætning. Den strenge, bestemte emancipationsdame Nora Helmer og «den evige Eva», «det usynlige fantom paa hjerter og hjerner». Men slig gaar det høitærede fru Nora! naar man er for stor paa det. Saa reducerer efterslægten en i haandvending til et usynligt fantom.

At den Obstfelderske kvinde helt og holdent er et sligt fantom er let nok at se. Et underligt skyggeagtigt væsen, halvt

barn, halvt bodfærdig Magdalene, hvis milieu synes at være storstadens kunstnerproletariat. Men Obstfelder staar ikke alene med sin kvindeopfatning. Ogsaa andre af de yngre forfattere ser i kvinden en «livsmysteriets inkarnation, den evige Eva». Den dunkle naturgrund i hendes væsen har fanget deres interesse, og det blir deres hovedopgave at trænge dybest muligt ind i denne løndom.

Den eneste, som tilnærmelsesvis synes mig at ha løst denne opgave er Thomas Krag, og det verk, hvori han virkelig har skabt en kvindeskikkelse af rang er «Ada Wilde» efter min mening den eneste helt ud præsentable kvinde i den yngste norske literatur.

Forfatterens næsten kvindelige intuition har her seet dybt og sandt. Med nænsom haand rører han ved kjærlighedens naturside, den de ældre forfattere, som sagt, lod ligge. I sin sunde fuldblodige naturlighed staar Ada Wilde der som en velgjørende modsætning til 80-aarenes Nora. Ti gange hellere pisk — ligefrem og ærlig bank af en Ada Wilde end myndige emancipationsprækener af en Nora Helmer!

Men hvor forskjellig gaar ellers ikke de to forfattere frem i skildringen. Ibsen med sin helt ud mandlige intelligents gir sig ikke, før han har gaaet Nora helt rundt og belyst hende fra alle sider. Den mindre reflekterte, mere umiddelbart følende yngre digter nøier sig med at kaste et hurtigt, men intenst lys over naturgrunden i Ada Wildes væsen. Man faar et sterkt totalindtryk, men heller ikke mer. Vil man bagefter gjøre sig rede for enkelthederne i denne sterke karakter — ja, saa staar man der noksaa hjælpeløs.

Hvad de øvrige kvindeskikkelser i den nyeste literatur angaar, da er det nye ved dem ikke *ubetinget* godt. Hvad de respektive forfattere har fornemmet, naar de lagde øret til den «livsmystikens inkarnation», som kaldes kvinde, er og blir dog nærmest — sandseligheden.

Det er merkværdigt, hvor letvinte de er paa det erotiske omraade — de fleste af disse kvinder. Naar «deres blod rækker sig op og lytter», og det gjør det alt i et, er veien til handling ikke lang. Noget af den Hamsunske skognymfe Iselin er der ved de fleste af dem.

Den høie gammeldagse «kjærlighed» er i den yngre literatur saa smaat paaveie til at flyde over i den mere ordinære: elskov. Særlig gjælder dette Thomas Krag.

I sin sidste bog «Enken» benytter Krag et billede som meget betegnende karakteriserer hans og andre yngre forfatteres opfatning af kjærligheden. Da bogens heltinde Gabrielle efter et par mislykkede prøvefarter paa erotikens hav, endelig har fundet den rette, heder det:

«Der siges om døgnfluen, at den i lang tid er en graadig larve, og at den først langt om længe blir det væsen, hvis udseende er ligesom ængstelig bevidsthed om at være naaet frem til det vidunderlige. Dens farve er grøn, dens vinger er slør, dens øine er store og funklende. Og den staar der og mærker, at nu først er den rigtig til. Og dens øine funkler, og dens følehorn vibrerer uafladelig. Nu er stunden der, nu lever den».

Mere træffende kan den nyeste literaturs «elskov» ikke skildres. Den er døgnfluens kortvarige, men til gjengjæld sansesløst berusende livsnydelse. Bastant jordbunden kjærlighed, *det* er det, Thomas Krag vil ha — *det* og intet andet. Hvor ræd — ligetil ræd — han er for, at dette hans kjærlighedsideal skal forurenses af mere aandelige følelser, — viser en anden udtalelse af ham i samme bog: «du skal fortælle menneskene, at de af jorden er kommen — det trænger de tidt til at blive mindede om».

Ja, «ungefähr sagt das der Pfarrer auch, nur mit ein wenig andern Worten», som skrevet staar i «Faust».

Med fin tæft opsøger romantikeren Thomas Krag sig et specielt milieu for denne elskov. I vore dage med dens afblegede følelsesliv vil den som regel ikke rigtig passe ind. Der skal sterkt krydder til at sætte slig kost ned. Og saa gaar han et par hundrede aar tilbage i tiden — til de gode gamle dage, da man havde bedre tid til at elske. Til de mystiske gamle herregaarde, hvor en slægt af fuldblodige ubeherskede mennesker levede høit paa sterk mad og udsøgte vine. Mod denne baggrund af store, halvdunkle karnapværelser, af fuldblodig, men indestængt livslyst — af saftig dyresteg og skummende sort øl — tegner han en elskov, som er ligesaa saftig. At se og hengi sig er for disse «Kobberslangens» «fru Beates hus» og «Ulf Rans» kvinder et og det samme. For en gangs skyld lar man sig jo altid henføre af forfatterens stilkunst; men i længden blir han monoton

og trættende. Hans psykologi er grund; han flyder paa sin stilicisme, maler med bred pensel og tar sig opgaven temmelig let.

Værre endda gaar det andre forfattere, naar de vil forsøge sig i samme genre. Saaledes har Vilhelm Krag i en af sine sidste bøger, «Rachel Strømme», tat for sig en gammel mystisk prestegaard og dens dunkle historie. Og som for at overbyde sin bror i skruede effekter, lar han prestekonen hengive sig til en mand, hun *hader* (!) for at faa hævn over ham.

Nulevende norske prestefruer, som maatte føle sig brøstholdne ved et sligt prestegaardsinteriør, bør dog ta det med ro og huske, at «kvinden er et fantom, der vandrer usynlig mellem os, paa (forfatternes) hjerner og hjerter».

Forlader vi de «forhistoriske» kvinder og kaster et blik paa de moderne kvinder i den nyeste literatur, da møder vi ogsaa hos dem den samme erotiske letvinthed. I Hamsuns «ny jord» kommer en ung uskyldig pige af bedste familie ind til Christiania paa besøg. Nogle faa uger — kanske maaneder — senere falder hun som det letteste bytte for en af kunstnerkredsens løver, besøger ham paa hans værelse, drikker sig fuld og gaar i hundene. Paa samme maade den ligesaa fint og smukt tegnede hustru i V. Krags: «glade løitnant». Uden nogen psykologisk begrundelse fra forfatterens side begaar hun egteskabsbrud.

Ligesaa heltinden i Thomas Krags førnævnte «Enken». Med en psykologisk kunst, som er større end den, han sedvanligvis raader over, søger forfatteren at lægge skylden for Gabrielles mislykkede liv over paa opdragelsen. Men han har ikke været heldig. En fra første stund af saa gjennem usympatetisk natur som Gabrielle, vilde neppe bli en anden, om opdragelsen havde været anderledes. Dertil mangler hun som saa mange af den yngste literaturs kvinder i altfor høi grad hjerte og gemyt.

Erindrer man sig saa de Obstfelderske kvinders lumre sentimentale sandselighed og den æggende Hilde Wangelske erotik hos ikke faa af Kincks kvindeskikkelser, saa tør man vel si, at 90-aarenes yngre digtere har bragt noget nyt, noget af en emancipation paa kvindeopfatningens omraade.

Var 70- og 80-aarenes emancipation af *intellektuel* art, saa gaar teppet i 90-aarene med Gunnar Heibergs «Balkonen» som ouverture op for kvindens *erotiske* emancipation. Noget sundt og

godt er der sagtens ved begge disse emancipationsbevægelser, men ensidigheden og overdrivelsen er da ogsaa paatagelig ved dem begge.

Den sande og egte kvinde, der hverken ønsker at være et intellektuelt eller sensualistisk «fantom», vil ikke kunne slutte sig udelt til nogen af dem.

Ejendommeligt nok har ogsaa to af vore storaugurer i den sidste tid fundet at maatte bringe erotiken et offer. Anderledes end som et offer paa tidsretningens alter kan jeg nemlig ikke opfatte Ibsens Rita Almers og Jons Lies «Lindelin».

Saa har da 90-aarenes literatur ikke mindre end fem erotiske søstre at opvise: Julie, Iselin, Lindelin, Rita og Ulrikke. Sandelig en troup, som maatte bringe hver variétédirektørs tænder til at løbe i vand!

* * *

Har de fleste kvindeskikkelser i den feministiske literatur noget tilfælles, saa er dette i endnu høiere grad tilfældet med *mændene*. Som denne literaturs kvindeideal «den evige Eva», betegner en udartning af «das ewig Weibliche», saa er fællesmærket for dens mænd kortelig dette, at de — *ikke er mænd*. Beskjæftiger dens forfattere sig overhodet fortrinsvis med *kvindeligt* sjæleliv, saa viser de ogsaa en paafaldende uformuenhed til at skildre *mænd* — i dette ords virkelige betydning. Det er netop disse to samhørende ejendommeligheder ved retningen, som har lagt mig ordet «feminisme» i pennen.

I sin «Ny jord» har Hamsun gjort et ærligt forsøg paa at tegne et par virkelige mænd; men han er ikke kommen godt fra det. Der traver to grosserere omkring i hans by, to ædle-troskyldige parheste, arbeidsomme indtil det yderste, nøisomme og beskedne, snille og godslige, saa det er en gru. De er af forfatteren tænkt som modsætninger til kunstnerklikens dagdrivere, de to. Men man merker hensigten og smiler uvilkaarlig ad dem og ad den aandfulde jonglør, som har sat dem i verden. Da har Hamsun i samme bog været ganske anderledes heldig med sin Coldevin. Det er da virkelig for en gangs skyld en mand, og det har en egen vægt, naar netop denne mand udtaler følgende dom om sin samtid:

«Kvinder og mænd», siger han, «var komne til en vis grad af udhullethed; de var afkortede og smaa». «Ny jord, bleg jord,

uden meget grøde, uden frodighed. Ungdommen havde koldt og magert blod».

Nu, til hvilken grad denne karakteristik passer paa *tidens* unge mænd og kvinder — derom tør jeg ikke ha nogen mening. Men at den til punkt og prikke passer paa svært mange af de mænd og kvinder, den *yngre literatur* bringer os i selskab med, det kan vanskeligt bestrides.

Der er just ikke megen mandighed hos disse «mysteriernes» og «vester i blaafjeldets» farende svende, «Pans» og «den glade løitnants» krigsmænd, Obstfelders korsdragere og Thomas Krags mystikere.

Men æren for at ha leveret den fuldkomneste opskrift paa en slig bleg og udhullet mand har ganske vist sidstnævnte forfatter. Som han i Ada Wilde har git os den bedste kvindeskikkelse i den yngste literatur, har han i Ulf Ran tegnet dens slappeste mand. Men da saamange af Ulf Rans karaktertræk er fælles for alle disse mænd, skal jeg et øieblik stanse ved ham.

Hvad der først springer i øinene ved Ulf Ran, er den totale mangel paa aandeligt og legemligt arbeide, han lider under, en mangel, han da trolig deler med de fleste af den feministiske literaturs mænd. Som heltene i de engelske dameromaner altid har overflod paa penge, saa ved disse unge mennesker ikke, hvorledes de skal faa sin overflødighed af *tid* til at gaa.

Somme har absolut intet at ta sig til, andre pusler fra og til med literatur og kunst, uden at denne beskjæftigelse dog synes at lægge større beslag paa deres kræfter og fylde deres sind. Om Ulf Ran — som om flere af Thomas Krags personer — forlyder det, at han studerer de svundne tiders skrifter, det tør da nærmest si, at han fordyber sig i de gamle, rare bøger i et eller andet antikvariat.

Men *noget* maa jo et menneske ta sig til, og saa drar da Ulf Ran og med ham de andre af disse helte paa reise. Fra nord til syd, og fra øst til vest — paa jagt og fiskeri — fra hotel til hotel, altid «bevægende sig rundt sig selv i endløs refleksion». Fra og til oplives deres tilværelse ved et eller andet erotisk æventyr. Det kommer gjerne pludselig, uimodstaaelig kastet paa dem, som et uveir under troperne. Man mødes, «blodet rækker sig op og lytter», og man «synker sammen». Nogle uger eller maaneder gaar, skaveiret lægger sig, og beriget med «min-

dernes ædelstene» og med nogle tungsindige betragtninger over livets forfængelighed skilles man for at dra hver til sin kant.

Rammes disse mænd af en eller anden tung tilskikkelse, vil den, de elsker, ikke ha dem, eller dør hun fra dem, eller er hun dem utro, saa er de totalt og uhjælpelig knækket for resten af sin levetid. De sidder da, der de sidder, og ruger over sin tabte lykke.

Hvad Ulf Ran angaar, da trænger han end ikke nogen slig sorgens stimulants for at gi sig over. Af sig selv, uden større ydre foranledning trækker han sig op i Finmarkens ødemarker og slaar sig sammen med en gammel underlig kvæn, Joel Snøva. De to aandsbrødre anstiller i forening en del dybsindige funderinger over tilværelsen og gir hinanden tilslut gjensidig attester for velført liv.

Saa lyder Joel Snøvas vidnesbyrd om Ulf Ran:

«Du kan rose dig mer end mange, fordi det (livet) blev skjønt i dit sind, og fordi du bar det stolt».

Denne Joel Snøvas attest er karakteristisk; den gir nemlig et ret eiendommeligt indblik i disse menneskers opfatning af sig selv. Der spores hos dem end ikke den fjerneste fornemmelse af, at deres Leben und Treiben i virkeligheden har været et ørkesløst dagdriverliv. Tvertom, naar de til sin sidste stund har holdt sig fri fra arbeidets anstrengelser og det menneskelige samfunds gjøremaal, da er dette dem en kilde til stor selvtilfredshed. For at gjenta den allerede engang citerede udtalelse i «Ulf Ran»:

«For unge, gemytsrige og tænksomme mænd er dandyens liv udviklende. De blir en slags livets kunstnere, tidt overlegne, lydhøre, fine af sind».

Det blir da deres vanskjæbne, disse livets dandyer, at de er komne «paa en feil klode», som det heder hos Obstfelder. En slig ordinær arbeidsklode, som vor stakkars Tellus, er selvfølgelig intet passende opholdssted for «saavorne» aander. Göthes opfordring: «Greif nur hinein ins volle Menschenleben!» har selvsagt ingen anvendelse paa dem. Og saa vandrer de da om og ser med store veltilfredse og selvtilfredse øine paa denne underlige jord, disse travle arbeidende mænd og kvinder — denne livsmysteriets eneste fuldkomne inkarnation — den evige Eva!

* * *

Den literære strømning, hvis hovedejendommeligheder jeg kortelig har søgt at skitsere, er selvfølgelig ikke specifik norsk. Der er dog drag ved den, som vel maa kaldes særlig norske. Jeg tillader mig her at henvise til, hvad jeg i mine «skyggesider» har udtalt om slegtskabet mellem den yngste literatur og den senere Ibsen. Hr. Ulf Ran og kolleger er tydeligvis fættere af den stille, indadvendte, sentimentale literat Almers med det matte blod og den sygelige længsel mod tinderne, stjernerne og den store stilhed, ligesom Almers igjen er en halvbror af pastor Rosmer.

Men saa er der igjen andre træk, f. eks. den sensualistiske erotik, der tydelig viser, at den yngste literatur ogsaa har rødder udenfor vort lille samfund.

I en sum tør man vel betegne feminismen som afkom af og samtidig reaktion mod naturalismen. Den er naturalismens «lille Eyolf», som føler sig brøstholden ved en slig far, og som derfor med ungdommens obstanacighed stræver med at gjøre det stik modsatte af sit ophav.

Den myndige fars kolde, skjærende stemme runger endnu i sønnens øre, og saa føler han en uimodstaaelig trang til at hviske og tale i stilistiske tunger.

Den kraftige far havde sine bestemte af- og opgjorte meninger om alt mellem himmel og jord. Sønnen har hørt sig hjertens lei paa alle disse absolute domme og siger derfor med Obstfelder i «Korset»:

«Det er noget sterkt i dette ikke at ta afgjørelse, ikke at udtale for sig den bestemte dom, om det, som møder en».

Den praktisk anlagte, energiske far var aldrig at træffe hjemme, var altid ude at gaa i samfundsanliggender. Sønnen er ludlei af hele samfundet, trækker sig tilbage i sig selv eller søger sig venner blandt samfundets ensomme sjæle.

Faren var altid paa kothurnen, altid alvorlig, altid optat med store livsspørgsmaal. Sønnen gaar helst afveien for alvoret, morer sig, saa godt han kan, ved livets smaaglæder og indskrænker sig til at hilse høflig paa livets store værdier.

Med hatten i haanden vandrer da de fleste yngre forfattere forbi *politiken* og siger med doktoren i Vilhelm Krags: «Hjemve»: «Jeg vilde ikke dø af sorg, om unionen røg en vakker dag, og jeg

tror heller ikke, jeg vilde daane af glæde, om vi fik en egen udenrigsminister. «*Slige ting blir mig omtrent eins bier*» [1]).

Ikke netop noget sundt og godt standpunkt kanske; men hvor mange tusinder af folkets bedste mænd sir ikke det samme nu om dagen! Og lad saa først maalsagen begynde at rumle ordentlig udover landet! Da blir det ikke til at holde ud.

Med hatten i haanden gaar den yngre forfatterslegt forbi *moralen*. Hverken den jægerske bohême eller den nyeste danske literaturs nakne lidderlighed tør vel i den ha erklærede beundrere. Men stikordet: «kunsten for kunsten» hylder den dog, og dermed er det givet, at den forbeholder sig en frihed i sine skildringer, som under omstændigheder nok kan bringe den i konflikt med den gjængse moralopfatning.

Man faar endvidere det indtryk, at egteskabet som institution ikke længer for disse forfattere staar i det idealitetens lys som for de ældre forfattere.

Forklarligt og undskyldeligt nok. Det resultat, Ibsen (stundom ogsaa Lie) i sine lange serier af egteskabshistorier er kommen til, er langtfra skikket til at styrke egteskabets kredit.

Bare strid og elendighed altsammen. Hvad under, om en ungdom, livnæret med slig kost, blir fatalister i sin betragtning af egteskabet og foretrækker at la sine par hygge sig sammen udenfor egteskabet i de bekjendte Ibsenske «luftslotte med grundmur under».

Endelig tar de yngre forfattere hatten af — ærbødig hatten af — for *det religiøse*, og det er jo paa sin vis bare bra og vel. Den gamle naturalismes brutale foragt for kristendommen vil jo være i friskt minde. Med hatten paa snei og et foragteligt «digt og forbandet tøv!» gik dens mænd forbi alt, hvad der smagte af religiøs tro. De yngre forfattere lar det som sagt ikke skorte paa høflighed. De hilser, men sir rigtignok i samme øieblik med et resigneret suk: «Hvad er sandhed!» Men hænder det saa fra og til, at en af deres egne, en Johannes Jørgensen eller Strindberg, gjør en frontforandring i det religiøse, da stiger straks høfligheden til agtelse. Hatten kommer endnu dybere af. Det maa dog være noget ved denne gamle tro, naar «saavorne» folk kan «krybe til korset!»

[1]) Udhævet af mig.

Hvad der saa — efter det udviklede — blir tilbage af aandsindhold i denne literatur?

Ja, det er da først og sidst kjærligheden, den erotiske kjærlighed, elskoven. Paa den terskes der langhalm fra bog til bog. Den maa erstatte alle de fraværende livsværdier. Saa er der videre en del udbroderinger over themaet kunst og literatur, her og der isprængt med obligate naturskildringer, hvis grundstemning gjerne er høstlig vemod, og saa ender da gjerne bogen med et træt suk over tilværelsens utilfredsstillende mystik.

«Ny jord, bleg jord, uden meget grøde, uden frodighed».

Og det i en tid, da den germaniske folkeaand feirer lysende triumfer snart sagt paa alle omraader og rundt om i hele verden!

Men forklaringen — den dybeste forklaring — ligger nær nok; den feministiske literatur har, som allerede antydet, vel saa sterke rødder i det synkende *romanske* aandsliv som i det germaniske. En ikke ringe del af dens verker er mer eller mindre godt eftergjorte Pariser galanterivarer.

Vi, som er blit saa norske af os i alle andre henseender, burde vi ikke se til at faa lidt mere norsk *literatur* ogsaa?

Fin-de-Siécle-natten i den Ibsenske digtning.

(Nytaarsnat 1899/1900).

„Naar vi døde vaagner".

Den store guldmedaljes bagside.

Motto: „Stygt er vakkert og vakkert er stygt,
Gjennem mulm og mørke seiler vi trygt".
(Hekseness dans i Macbeth).

Et indlæg for frihedens ægteskab
Med weddingtrip opover bræen,
Ja, det er da ikke det første drab,
Som han har begaaet i sneen.

En varmblodig Rita, nummer to,
Hun bliver ei heller forstaaet, — —
Champagne? — — — Jo, den har de ogsaa, jo,
Men den bliver atter forsmaaet.

En høist eiendommelig dommedag,
Som Ibsen for os monne holde!
Hver anden jul er her „dævlelag"
For alle hans „døde" og trolde!

Mon ikke en saadan dommedag,
Hvor Ibsen er streng som Vorherre,
Maa falde i fandens egen smag
Og bringe en dag, som er værre?

En nødd, han os sender hver anden jul,
Som samfundet har at knække
Mens „fanden i nødden" i sit skjul
Af latter er færdig at sprække.

Her ingen bestrider hans mesterhaand,
— Han skaber jo liv af stene! —
Men lyset, der leder den dybe aand,
Hvad skal man om det vel mene?

Han siger jo selv, at en bergmandssport
Han driver i dybets schakter.
Ja, solen for ham er kommet bort,
Ei lyset at male han magter!

Enhver, der gaar i hans værksted ind,
Han lade alt haab tilbage!
En verden af suk, en viddens vind
Af endeløs jammerklage!

Vemodigt det er, naar en kjæmpeaand
Som hans udi baandene slider,
Men selv han os siger, at smigrerhaand
Ei lindrer, naar kunstneren lider.

Nei, Eros[1]) skal frelse det stivnende liv,
Saa lyder det nu fra profeten.
(Ja, vismænd kan ofte være naiv',
Naar slig de marscherer i teten!)

Kritiken, den finder, at alt er pént
Og falder pladask paa sin næse, —
Selv der, hvor forfatteren intet har mént,
Den finder kun dybsind at læse.

[1]) Ed. Brandes, Ibsens indviede anmelder, udbryder efter læsningen af hans sidste bog i henrykkelse: der gives kun én Gud, Eros er hans navn og digteren er hans profet! Lidt senere i samme anmeldelse kalder han Ibsen (lidt inkonsekvent!) „den gamle af dage".

Men nu, da der sendtes fra vidden bud,
Da smilte hvert smaabarn [1]) tilvisse:
— — — Nu bør ikke Ibsen mere gaa ud
Foruden — — — en diakonisse!

* *
*

Det er ikke godt, at vaagne op
„For den, der aldrig har levet".
Saa lød det til os fra bjergets top,
Det sandeste ord, han har skrevet!

Men naar man saa spørger den store mand
Om rutens „hvorhen" og „hvorledes",
Da ser jo hvert smaabarn længer end han,
Trods alt, hvad her skrives og kvædes.

Se, barnet ved intet om „erotik",
Men bare om kjærligheden,
Thi Bethlehems stjerne staar i dets blik,
Ei Fin-de-Siecle-glæden!

R.

[1]) Se „keiserens nye klæder".

AANDSLIVET I EUROPA.

X.

For øieblikket synes alt kun at dreie sig om verdensudstillingen. Om den tales der, og til den forbereder regjering, kjøbmænd, kunstnere og den fine verden sig. Det maa dog her bemerkes, at «les intelligents», det vil sige dem, som tog del i sidste akt af Dreyfusdramaet, forholder sig noget skeptiske med hensyn til dette store marked. «De fremmede», ræsonnerer disse, «kommer hid for at more sig, hvad i og for sig kan være godt nok; dog kunde de vel ønske, foruden fornøielser, ogsaa at finde noget andet, som f. ex. *retfærdighed og menneskeret*». Og de har ret; udstillingen bliver fremfor alt en handelsaffære. Man vil udstille luxus, ikke menneskelig elendighed. Man vil udstille fremskridtets frembringelser: maskiner, elektricitet, menneskeaandens nyeste opfindelser. Ingen vil vove at paavise, hvorledes i Paris, London, Berlin, Moskva tusender af mænd og kvinder, som arbeider for andre, selv dør af hunger. For at tilfredsstille forfængelighed og hovmod vil millioner og atter millioner blive givet ud, og hvormange vilde man ikke kunne gjort lykkelige, hvormange kunde været trøstede af alle dem, som lider, som falder, og som dør uden at have levet. Ogsaa krigsmateriel vil blive udstillet, og paa tærskelen af det tyvende aarhundrede vil det ikke falde nogen ind at søge en krig mellem to civiliserede nationer forebygget eller at hindre den stærke i at sønderknuse den svage. Og dette kaldes fremskridt og kultur! Det er sørgeligt, men det samvittighedsfulde og moralsk stærke menneske maa ikke bukke under for den menneskelige elendighed og feighed. Til arbeide! Man maa arbeide, sprede lys. Naar de arbeidende klasser engang kommer ud af det mørke, hvori de for nærværende lever, da og først da vil maaske det sande lys kunne bryde frem her paa jorden.

Jeg mangler ord til at udtrykke, i hvilken grad Dreyfussagen har gavnet Frankrig. Der er f. ex. nylig i Paris grundet

et folkeuniversitet (université populaire), det første i Frankrig. Grundlæggelsen heraf vil være et merketegn i den kamp vi i de sidste to aar har ført, for at kunne holde stand mod løgnens og forvildelsens magter. Herefter vil folkets forening, foreningen af arbeiderne og de dannede, af dem som arbeider med haanden og de lærde, være en fuldbyrdet kjendsgjerning. Hr. Deherme, som har ledet arbeidet ved folkeuniversitetet, er selv arbeider. Utrættelig og uden at tabe modet, har han i to aar virket af al kraft. Han har rystet sløvheden, har afnødet bidrag og modtaget frivillige gaver til et beløb af 15,000 francs. Disse penge, med tillæg af megen god villie og indbyrdes forstaaelse, har grundlagt det første folkeuniversitet i Frankrige. Hr. Séailles, professor ved Sorbonnen, holdt indvielsestalen. Denne sympatiske lærde paahørtes af et begeistret publikum. Han forklarte det nye arbeides karakter og betydning for samfundet. Det maa ikke opfattes som en intelligensens naadegave til folket fra de lærde; nei disse har begrebet, at i et samfund har ingen ret til at isolere sig. De har fuldført et samarbeidets verk, de har handlet, og i dette ord: at handle ligger alt. Man maa ikke vente med at gjøre det gode til man ser idéen fuldført, men deltage i arbeidet uden at lade sig forstyrre af nogetsomhelst. Stiftelsen af dette universitet er en trøst for Frankrigs sande venner. Antisemitterne og nationalisterne er ikke det hele Frankrig. Det har været sagt, at udlændinger, for at straffe Frankrig, ikke vil komme til udstillingen, men dette vilde være uret. Jeg har ovenfor stærkt betonet min mening med hensyn til udstillingen, dog hindrer dette mig ikke i at erklære, at man, ved at undlade at komme til Paris i 1900, vilde begaa en feil. Lad os ikke glemme, at Frankrig er det store revolutionsland, der har gjort meget for menneskeheden. Et folk, som et enkelt menneske, kan tage feil, men kan ogsaa erkjende sin feil, angre den og gjenoprette det onde. Ved tilgivelse udrettes mere godt end ved had. Siden vi taler om det tyvende aarhundrede, kan vi med det samme fastsætte, at dette ikke begynder med januar 1900, men med januar 1901. Hr. Camille Flamarion har bevist dette videnskabeligt i *Revue des Revues*. Vi har altsaa endnu et aar før det tyvende aarhundrede, og i det kan vi gjøre meget godt.

Frederic Lolié har nylig paabegyndt udgivelsen af en revue, der udelukkende skal beskjæftige sig med udstillingen, hvilket

antydes gjennem dens titel: *La grande Revue de l'Exposition.* Denne vil fremfor alt blive organet for kongresserne hvoraf der vil blive hundrede. Vi vil i sin tid komme tilbage til dem, men gaar nu over til dagens spørgsmaal. Jeg har netop modtaget to tykke bind betitlet: Den kristne moral. Forfatteren, hr. Jules Boyon, protestantisk prest og professor ved det teologiske fakultet i Lausanne, behandler i sit verk ikke alene religiøse og moralske emner, men tillige, og det overveiende, spørgsmaal som henhører under sociologien og den sociale psykologi. Meget eiendommelige kapitler er viede friheden, arbeidet og eiendomsretten. Den schweizerske forfatter er i besiddelse af omfattende lærdom, han har tænkt og læst meget og underkastet mennesker og ting en grundig prøvelse. Frugten af disse betragtninger fremlægges nu for læseren. Hans bog lider dog af en væsentlig mangel, en for stor vidtløftighed. To bind, hvert paa henved 500 sider, til og med i stort format, er lidt stærkt. Vi lever i en tidsalder, da livet og tiden ogsaa løber hurtig; og der skrives altfor meget i Europa. For nogen tid siden talte jeg med en tysk tænker, en ældre mand. I sit hele liv havde han kun skrevet to bøger, men saa var disse ogsaa vel kjendt og meget læst. I samtalens løb blev en fransk lærd nævnt, af hvem der hvert aar udkommer to bøger, uden at jeg dog kan indestaa for, hvorvidt de læses eller ei. «Men», udbrød den tyske videnskabsmand, «naar *tænker* saa min franske kollega?» Og det er sandt, man arbeider for meget, naar man ikke faar tid til at tænke. Man kan bygge store paladser, men man maa skrive smaa bøger — om man vil blive læst.

Rusland har nylig mistet en baade lærd og hæderlig mand, Nikolai Grote, professor i filosofi ved universitetet i Moskva. Grote var af skandinavisk herkomst; hans oldefader var i 1760 prest for den skandinaviske koloni i St. Petersburg. Som præsident i det psykologiske selskab i Moskva grundede Nikolai Grote den fortrinlige *Revue Philosophique,* som udøver saa stor indflydelse i Rusland. Grote blev kun syvogfyrretyve aar. Hans død har vakt oprigtig sorg hos det parti, som i Rusland repræsenterer aandslivet og oplysningen.

En anden russer, M. W. Tehicheff, har nylig udgivet en bog: L'activité de l'homme. Hvordan vil en given personlighed under visse omstændigheder opføre sig? Hvilken vil hans opførsel under de og de betingelser være? Forfatteren tror, at samlede og

klassificerede data, vedrørende emnet: den menneskelige handlemaade i forhold til livets behov og menneskets stilling i samfundet, under lige forudsætninger vil gjøre det muligt at forklare og forudse ligeartede handlinger af individet. Et af bogens kapitler er af hr. Tchicheff viet eskimoerne før den europæiske civilisation i nogen maade havde trængt ind hos disse.

En kvindelig advokat har nylig for første gang ført en sag for en schweizersk domstol. Den unge advokat, frøken Mackenroth, tysk af fødsel, har taget den juridiske doktorgrad ved universitetet i Zürich. Efter i flere aar at have syslet med opdragelse i børnehaver, er frøken Mackenroth, der er i besiddelse af en mærkelig energi og villiekraft, kommet til Schweiz, hvor hun efter megen kamp endelig har opnaat sine ønskers maal: en bestalling som sagfører. For nogle maaneder siden vedtog kantonen Zürich en lov om ret for kvinder til at føre sager. Frøken Mackenroth har benyttet sig heraf til at føre en enkes og hendes søns sag.

I en bog med titelen: *A travers l'Europe* behandler forfatteren, hr. Henry Joly, Finland, dette ulykkelige land, som den russiske knut vil underlægge sig. I Frankrig, som foregiver at elske Rusland, forivrer man sig ikke i anledning af det finske spørgsmaal; den republikanske presse ønsker ikke at være ubehagelig ligeoverfor den moskovitiske selvhersker. Undertiden træffer man paa underlige egteskaber, grundet, ikke paa hjerternes forening, men paa pengenes; og disse egteskaber hører ikke netop til de lykkeligste. Hr. Henri Joly omtaler i sit verk de retslige institutioner og strafanstalterne.

Le Genie latin er den titel, som hr. Gustave Michaut, professor i Freiburg nys har givet en i sit slags eiendommelig bog. I denne behandler han racen, milieuet, men ikke den latinske races karakter, og det er skade, ti det er mere interessant at lære et folks, eller et individs karakter at kjende, end at faa vide, hvorledes karakter dannes.

Indtil nu har man troet, at Goethes sidste ord var: «lys, lys!» I *Tägliche Rundschau* fortæller dr. Gerloff om et besøg han i 1881 aflagde i Weimar hos Walter Goethe, digterens sønnesøn. Walter Goethe lod hr. Gerloff se bedstefaderens arbeidsbord og førte ham derpaa til tærskelen af det værelse, i hvilket den mand som skrev Faust døde. «Betragt», sagde han, «den maade, hvorpaa solen oplyser taget og læg merke til det grønlige skjær, som straalerne kaster derpaa. Tre dage før min bedstefader døde, bad han om at faa gjense dette lys. Da vinduet var tilhyllet med et tykt gardin, forlangte han: «Licht, mehr Licht!» — I Paris er nylig en komite dannet for at reise et mindesmerke over senatoren, Scheurer-Kestner, der, for ikke længe siden, afgik ved døden. Han spilled en vigtig rolle i Dreyfussagen.

Ossip-Lourié.

KULTUREN OG KVINDERNE.

«Fram då frændar
i fredlige kappstig
rette det som vrengt er,
reise det, som vælt er,
byggje og bøte
med bot, som duger,
gjera værk, som vara
til verdi øydest».

Den gamle hersker mammon synes at skulle faa en medbeiler til verdens trone.

I og for sig ikke saa beklageligt, dersom denne magtpretendent kunde sikre sine tilhængere en større og mere stabil lykke end den, pengene har været istand til at give. Men i sig selv er den ikke dygtig dertil, saa meget mere som den staar i et vist slægtskabsforhold til den gamle hersker og for endel skylder denne sin voksende magt.

Det nittende aarhundredes stormagt, dens navn er *kultur*, kan ikke indfri sine løfter, hvor høit den end prises som befrieren fra al verdens elendighed. Vel kan ingen ustraffet foragte kulturen. Som «den Guds skaberordning» hvorigjennem extrakten af menneskeaandens bedste frembringelser tilføres saavel vor sjælelige som vor legemlige tilværelse, sætter den velsignelsesrige spor i alt hvad der vedrører livet, ikke alene i det høiere aandsliv som kunst og videnskab, men ogsaa ved at lette al praktisk virksomhed og gjøre den frugtbringende. Mennesker imellem kan den sætte sine spor ved humanitet og høflighed i stort som i smaat, i krig og i fred, og omstraales derfor af en moralsk nimbus, som skulde love det bedste. Men med alt dette er det en kjendsgjerning, at jo mere kulturen skrider fremad, desto mindre glade og gode bliver menneskene; kulturen vil udarte til overkultur og føder magtbrynde, livslede og klassehad.

Hvori kan dette ligge? Deri, at vor tids kultur gjerne kommer til os som en religionsløs kultur, med en religionsløs moral, og da, hvormegen glans den end kaster over det ydre liv, formaar den intet over menneskets indre, intet mod den stormagt, som har sin residens der, — mod egoismen. Vil kulturen sikre sig plads

som menneskehedens sande velgjører, da har den kun et at gjøre: give sig ind under paavirkningen af det gamle, altid nye evangelium, som julenattens engle bringer til høi og til lav. Med andre ord: kulturen maa emancipere sig fra sin hedenske oprindelse og træde ud i livet som praktisk kristendom. Ikke saa at kulturen skulde blive en vasal under kirken, lægges i tvangstrøie, berøvet sin selvstændighed. Nei, der er sagt: «kulturen har at følge sine egne imanente af folkenes og tidens eiendommeligheder prægede love, disse love skal ikke dikteres, men paavirkes af evangeliets aand».

Netop vore dages foreteelser viser i stor skala, hvor langt fra kulturen paa egen haand evner at:

«Rette det som vrengt er,
reise det som vælt er,
byggje og bøte
med bot, som duger»,

at den tvertimod undergraver retsfølelsen og evnen til at se stort og enkelt paa tingene.

Ude fra de store kulturcentrer skriger løgnen mod himlen i falske vidnesbyrd og uretfærdige domme, i politiske synder under friheds falske flag, store synder mod folkenes nationalitetsfølelse og trang til fri udvikling. Mens fredsarbeidet, kulturens vakreste skud i vort aarhundrede, prises i høie toner under festens jubel, mens der males for vort øie levende billeder af det lysende hærtog, hvori menneskehedens ædleste instinkter «samler sig under retfærdighedens fane, med broderskabet som krigsraab», under alt dette tændes krigens fakkel derude i det samme kulturens centrum og ridser tidens runer med sin flammeskrift som en *blodig* ironi over kulturens afmagt, over dens uduelighed til at lyksaliggjøre sine egne børn.

Hvad nytter ogsaa alle ord om broderskab og brodersind, saalænge de ikke bunder i barneforhold til en fader *vor* i himlen. Og kulturmoralen med sin blinde tro paa menneskenes evne til at vandre dydens vei, naar den kun bliver ret og rigtig staget op for dem. Hvor bærer den hen? Den bærer aldrig frem til nogen fred paa jorden. Den har intet at stille op som værn mod hjerters lidenskaber, naar de bruser mod hverandre. Men har vi Gud til fader, da faar vi sønnen, Jesus Kristus med i broderkjæden.

Hans vei og maade har en anden art, og hans moral, den tager sigte paa at fjerne krigens aarsag, og bringer altid ro og orden først og fremst til hvert et stridbart hjerte. Naar det er gjort, og «foden øvet op i fredens evangelium», da er tiden kommet for en stridsmand at gaa ud til ædel kamp — da kan der seires, om ofte gjennem nederlag.

Ogsaa kvinder kaldes frem i tidernes kulturkamp.

«Kvinder selv stod op og strede
som de vare mænd».

Vi husker dem nok; de lever ogsaa med os den dag idag, historiens kvinder, dygtige i al slags vaabenfærdighed. Ja, vort aarhundrede har jo endog faat navnet: kvindernes aarhundrede. Men ikke mængden af kvinder kaldes til en fremskudt plads i kampen. Tyngdepunktet for deres arbeide ligger vistnok andensteds.

Lad heller kvinden, om det staar til hende, tage afstand fra slagets vilde tummel, der, hvor klinger krydses, og vende sig mod høiden. Ikke feig og interesseløs, men som den der frit har valgt sin plads. Paa høiden eier hun det frie udsyns fortrin, kan følge kampens gang, og ingen hindrer hende der at hæve hænderne i bøn mod himlen. En saadan bøn har endnu Moseskræfter i sig, har dog ikke tabt sin undergjørende indflydelse paa stridens gang, det gjælder: hænderne maa aldrig synke.

Men nu alle disse jævne kvinder, de, som aldrig naar til høiden, de, som gaar saa trut og stille gjennem «slidets dagværk, yrkets pligt»? Tro for alting ikke samfundet kan være dem foruden, nei, de trænges ogsaa disse, som «staar bag». Det er slige digteren har sigtet til i sine kjendte ord i fædrelandssangen: «andre kunde bare græde, men det kom igjen».

Vi ved det jo, det er ikke det enkelte store løft det tilslut kommer an paa, men det er den idelige, stille troskab i arbeidet, alle de uberømte personligheders indsats, som gjør det største mon, og har den blivende indflydelse paa menneskenes udvikling. Paa post i hjemmet mod spirerne til dømmesyge og til egenraadighed i hverdagslivets uundgaaelige sammenstød. Paa post mod hovmodsaanden og mod ringeagt for andre. Og saa med vaagent øie altid der, hvor noget vakkert, nyttigt frø kan stikke op, og elskes frem. Se, det er kvindens æresplads i kampen for kulturen. Det tør hun være sig bevidst, og freidig løfte hjemmets gjerning ind

som led i den kulturens store ring, som slutter sig om land og folk. Og fordi hun saaledes føler sig solidarisk med udenverdenen, maa og kan hun ogsaa lytte til røsterne derudefra. Igjennem disse røster kan det komme, kaldet: længer frem, paa post! Det hænder, at der mangler baade lys og luft og aandens indbo i saa mangen søsters bolig rundt omkring; kulturens vei maa jævnes did. Men søstrene, de trænger kanske lige meget raad og støtte som et bolværk *mod* kulturen, naar den sætter ind paa dem med alt sit ydre væsen.

Det hænder, der kan ligge nogen syg og saaret, snart tæt ved hjemmets dør, snart længer borte; naar kvinden lytter, kan hun høre nødskrig. Da maa hun følge kaldet og slutte sig til ambulancens store kvindetog.

Det hænder ogsaa, at en vandringsmand er faret vild i mørket, kommet langt fra faderhjemmet ud i sumpigt, ulændt land. Da maa hun følge «fyrsten over Herrens hær» og hjælpe med at søge. Og blev saa vandringsmanden fundet, har hun i hellig alliance med kultur og kristendom vundet en af sine store seire.

Har vore dages kultur havt en vis tendens til at emancipere sig fra den religiøse moral, saa følger politiken, som den der ikke falder langt fra stammen, trolig i kulturens fodspor. Den lader det ikke blive dermed, men gaar endnu et skridt videre og fornægter gang paa gang sin egen mor: kulturen.

Det er sagt saa tidt, at her skulde kvindernes elitekorps støde til. Med sin bedste styrke: det gamle hjertelag og den nye intelligens vilde det bringe moralen paa fode inden de politiske troppemasser. Forsøget er gjort. Men gjennem de vundne erfaringer i dette stykke er verden vistnok endnu ikke kommet paa det rene med værdien af kvindeindskud i det politiske liv. Der er al grund til at tro, at fuld ligestillethed med manden her ikke er det rette.

Lad hende ogsaa her endnu en stund tage afstand fra kampens midtpunkt og vinde tid og ro til at føre egne og de unges kræfter ind paa selverkjendelsens og begrænsningens territorium, tid og ro til øvelse i den taktik, som altid lønner sig i længden: den rette linjes noble krigskunst, kort sagt, slaa døren op for disse to: «kultur og disiplin» i hjemmet. Et arbeide i kulturens tjeneste, som sikkert nok vilde sætte frugt i vor hjemlige politik, og ikke mindst i forholdet til broderfolket. Den trænges saare

der, det gode hjems indflydelse, med ro og ligevægt til sindene, med tro og tillid, med sin samholdspraksis. Og om der endelig skal strides, saa har det gode hjem «en fornem sjæl» at stille i marken.

Ikke mangler det paa kjæmper. Vi kunde fristes til at sige: «kjæmper har vort Norge nok af». Det viser sig ogsaa nu i dagens strid, vor maalstrid. Men «en fornem sjæl» den ser vi ikke meget til, selv naar kampen staar i hjertet af kulturens leir. I denne strid staar vistnok kvinden for en stor del udenfor, men bør det være saa? Skal sproget, det vi kalder: *mors*-maal, ikke komme hende ved? Lad hende bo en tid i vore bygder, en af disse, hvor det gamle maalet fra henfarne tiders røster endnu lever friskt paa folkets tunge, lad se om ikke malmen, klangen i det maalet, fanger hendes sind. Lad hende prøve det i Aasens, Vinjes, Garborgs digte og Blix's salmetoner, lad se om det ikke har magten til at smyge ind om hjerterødderne og vække disse underlige, dybe længsler, som bunder i forstaaelse af land og folk. Kan hun vel andet end af ganske hjerte unde dette maalet at faa prøve sine kræfter, maa hun ikke spørge: hvorfor sætte dette sproget frem for andre i en enestaaende særstilling ved at frakjende det al evne til udvikling? Og paa den anden side: maa hun ikke skatte høit det sprog, som bringer og har bragt kulturens goder hjem til fædrelandet, det sprog, som kommer baaret paa lydbølger af de kjære, gamle stemmer fra barndomshjemmet og fra skolestuen, holde af det, holde det i ære, saa hun ikke ønsker livet af det heller? Brydningen maa til, men kvinden tror og haaber, at tilslut vil dog kultur og vaagen nationalbevidsthed trække sammen. Og hendes øine følger striden. Ikke kan det være hende ligegyldigt, hvordan den bliver ført. Det smerter hende, naar de store aander altfor let bliver offere for jesuitmoralen og blotter sig i kampen, — det smerter hende just fordi *hun* skylder dem saa meget disse aander, «hvis digtning dog trods alt er en kulturens blomst, som kun kristendommens sol har kunnet drive frem». Men alting kommer jo til den, som venter, og kvinden venter, mens hun vender blad for blad i slægtens bog, venter ikke blot at naa til fred i dagens strid, men gjennem dagens strid til kristendommens seir over alle magter.

Elisa Kielland.

DANSKE FORHOLD VED AARHUNDREDETS SLUTNING.

Det er i de danske *studenters* og dermed sammenhængende aandelige forhold vi ville søge at give norske læsere et indblik.

Efter at arbejdernes sag nu foreløbig er sluttet herhjemme, er en anden sag mere og mere kommen frem og har optaget sindene: studenternes. Nu er det aandens arbejdere, hvis økonomiske kaar drøftes, og tilvisse er nogens økonomiske kaar slette, er det den studerende klasses. Heri er et lille lighedspunkt i de to slags arbejderes forhold — vi mene i talen om det økonomiske. Medens vi overlade til de sagkyndige at bedømme, hvorvidt arbejdernes økonomiske stilling virkelig er saa ussel som der ofte raabes op om, turde det derimod være utvivlsomt, at $^4/_5$ af de danske studenters økonomiske status er i høj grad i en stedsevarende ebbetilstand. Hvad værre er ved denne sag forekommer os at være, at der er fremkommet hentydninger til, at der ikke blot er økonomisk men ogsaa *aandelig* dekadence i studenterforholdene. Et kjøbenhavnsk blad har haft en række artikler af ansete skolemænd og flere professorer; hvad heri atter og atter er fremkommet, er i hovedtræk: en økonomisk dekadence? — utvivlsomt! En aandelig dekadence? Sandsynligt, ja næsten utvivlsomt! (Nogle have sat disse to spørgsmaal i nær forbindelse med hinanden og antaget den aandelig-ethiske dekadence *fremkaldt* ved den økonomiske. Dog dette er neppe rigtigt! Hvad vil det sige, at økonomisk lethedstilstand virker deprimerende paa personens ethiske gehalt? Tvertimod, — forudsætter og kræver et umoralsk liv ikke just helt gode økonomiske forhold? — — Vi henstiller atter spørgsmaalet til — *de «kyndige!»* — — — —

Begyndelsen, indledningen til talen om studenterne fremkom, da den ansete og nidkjære kjøbenhavnske prest *A. Schack* udsendte

en lille piece i anledning af den franske sangerinde Yvette Guilbert's optræden sidste vinter i koncertpaladset og studenterforeningen, hvilke steder hun foredrog sange af yderst tvivlsom ethisk (og vist ogsaa æsthetisk) værd, — viser, der maatte henregnes under den laveste varietégenre. Under sin optræden paa sidstnævnte sted blev hun endog lavrbærkrandset af begejstrede minervasønner, der paasatte hende studenterhuen efter sigende; — huen med kokarden og korset!

Ovenanførte prest stemplede med rette sligt som dekadencetegn, at det saakaldte fine kjøbenhavnske publikum tilklappede denne «dame» og disse viser stormende bifald; — og da især paatalte han ovennævnte scene i studenterforeningen.

Man skulde have troet, at et sligt lille skrift, der velskrevet og skarpt og paa den anden side roligt og ufanatisk pegede paa «something rotten in Denmark» — vilde have vundet bifald, naar folk først havde faaet øjnene op for det urette.

Men nej! Der er ingen af de mere betydende pressemænd eller blade, der vovede at give denne mand medhold. Det var det samme som at udsætte sig for at omtales medlidende — spydigt af den toneangivende retning af pressen, det højmægtige «Politiken». At udsættes for at kaldes en snerpe! Sligt indlader man sig nødigt paa i gamle Danmark.

Pastor S.'s skrift blev *tiet* ihjel. Indtil forfatteren adjunkt *Brøndsted* i sin piece: «Bladet fra Munden» udtalte, hvor urigtigt og uretfærdigt om end betegnende det var, at ikke én havde vovet at løfte en anerkjendende medholds-røst til pastor Schack's ord. «Vi ere i en aandelig nedgangsperiode. — — — Skylden i dekadencen har vor oprindelige liderligheds apostel». Vi notere dette udtryk, hvormed der sigtes til dr. Georg Brandes, for senere at komme tilbage til det.

Omtrent samtidig hermed udkom forfatteren *Alfr. Ipsens* piece: dr. Edv. Brandes og «Politiken». Heri omtaler forfatteren studenteraanden fra halvfjerdserne, Brandesperioden. Han har selv været en af dem, der var tilhængere af denne gennembrudsperiodes idealer; men han betoner, at gennembruddets mænd snart *svigtede*. Nedgangsmændene have svigtet! Den aand, der nu raader i dansk literært aandsliv, er Edv. Brandes og dennes klike. Han sætter skel mellem denne person og broderen Georg. Georg Brandes er noget for sig selv, Georg Brandes skal have et eget kapitel

for sig i Danmarks riges historie, siger han. — Det er utvivlsomt rigtigt, naar Ipsen her giver G. Br. en særskilt plads. Der er næppe tvivl om, at det er *u*berettiget at anvende et saadant udtryk om denne som Brøndsteds ovenfor anførte. Men naar den almindelige mening dog knytter forestillingen om noget umoralsk og u— (for ikke at sige: anti)-kristeligt til Georg Brandes' navn kan man ikke undres derover. Er der moralsk lavvande i vor studenterstand, har *han* alligevel en meget stor skyld. Hans aandsretning og ideer har uvægerligt havt ethisk slaphed i sit følge. Direkte har han altid været polemisk mod det retskafne, det moralsk-borgerlige, eller hvad man nu vil kalde det, — for hans fanatiske blik skruedes sligt op til at være noget, der er i familie med en blanding af dumhed og hykleri; — og *in*direkte har han altid angrebet og kun haft spot tilovers for tanken om en moralsk ungdom. Man læse hans artikel om Luther i et af hans bind Essays.

I hans øjne var vist en ung mand, der levede fuldstændig moralsk, ikke alene en unaturlighed, men ogsaa noget i retning af en pjalt.

Mærkeligt, hvor folks begreber og udtryk selv indenfor samme land kan være ganske modsatte hinanden. Flere af de anførte skolemænd have udtalt sandsynligheden af, at mange eller i ethvert fald en del studenter nu om dagen «gaa tilgrunde», «gaa i hundene». Vi tro, at det er vrangsiden af halvfjerdsernes gennembrud, der her endnu kan vise resultater.

Sammenligne vi vore tider og Hostrups studentertider, kan vi umuligt andet end se en mægtig forskel paa alle punkter. Dog vilde vi ikke derfor tilbagekalde de Hostrupske studenterforhold, om vi kunde. For det første staar det forbigangne nu altid i et skjønnere lys end det nutidige, og for det andet have Hostrups komedier sikkert været idealiserende. Kunstens rampelys har altid et blidere skær end det nøgterne dagslys, det maa vi ogsaa erindre.

Andre tider, andre skikke og forhold. Livet udvikler sig gennem modsætninger, gennem kontrastvirkninger. Saaledes siger professor i filosofi ved universitetet *H. Høffding* i sin for nylig udkomne bog: «*Mindre arbejder*» (Side 203, afhandlinger om «forholdet mellem tro og viden i dets historiske udvikling):

«Enhver reaktion skyldes for en stor del en kontrastvirkning. Ligesom det af lyset trættede øje finder hvile ved mørket

eller dog ved et mattere skær, saaledes kan i det hele den menneskelige aand ikke udholde en langvarig og stærk anspændelse af en enkelt side i dens natur, men kaster sig uvilkaarlig over til den modsatte side».

— — Halvfjerdsernes gennembrud kan ingenlunde helt siges at være af det onde, men det er dog nu, som om tidens øje træt af mørket er ifærd med at vende sig mod *lyset*. Og *lys fra det høje,* ja det synes os at være det, som studenteraanden trænger til. Men dette kan kun gives gennem en fører, en ny leder, en ny *autoritet*. Ganske vist: ungdommen elsker *friheden,* elsker det store, stærke, de vide horisonter, men netop *derfor* elsker ungdommen vist ogsaa ubevidst og stærkere end de andre aldersklasser: — *autoriteten,* personligheden med de vide horisonter.

Det forekommer os virkelig, at Georg Brandes er paa en vis maade en stærk aand med vide horisonter. Han var den *kloge* mand. Her var aands*højde,* om vi saa maa sige. Derfor blev han en mægtig autoritet for ungdommen — — men kun en tid. Nye idealer formaaede han ikke at give, heller ikke noget nyt eller originalt syn paa livet. Han var en distanceblænder, forekommer det os. Man tog ham for en autoritet i alt og da især i livets dybeste og vigtigste spørgsmaal. Men han førte en i de fejle gader! Han var og er kun en autoritet paa *æsthetikens* omraade. En æsthetisk kritiker af rang er han, den sag staar fast. Han har udviklet vor æsthetiske dømmeevne, peget paa, hvad i vor literatur der var ægte guld og hvad der kun var glimmer.

Han har beriget vor æsthetiske sands. Og alt det trængte vi til! Derfor skylder vi ham tak derfor!

Georg Brandes havde aands*højde,* men han havde ikke aands*adel!* Hans frihedsevangelium kunde man maaske tilnød leve paa, men ikke *dø* paa.

Og det er jo dog kun det, som man kan dø paa, der har værdi!

En anden mand, som efter vor formening har haft indflydelse paa den danske studenterungdoms udvikling (dog vist mest halvfemsernes), en mand, der virkelig maa siges at have aands*adel*, er ovenanførte professor *Høffding*. Ham ville vi i modsætning til den kloge mand kalde den ædle mand.

Han er vist den professor, som oftest nævnes mellem de unge studenter indbyrdes, han forbereder de yngste studenter, russerne, til den filosofiske examen aaret efter artium. Han faar altsaa den unge i tale i dennes stærkeste receptionsperiode.

Han er en vindende nobel personlighed. Hans religiøse standpunkt hører vist nærmest ind under den agnosticistiske tankegang, der gaar ud paa, at man skal holde sig til det faktiske, leve paa, hvad man ved, i modsætning til den usikre «metafysik», — saaledes naar han f. ex. i sin «Ethik» siger: «den filosofiske ethik bygger ikke paa antagelser om, hvad der ligger ud over erfaringen», og hævder, at livet først og fremmest maa have sit formaal, sin værdi i sig selv — — — «Vi leve paa virkeligheder, ikke paa muligheder». Endvidere i den anførte: «Mindre Arbejder» (afhandlinger om tro og viden. Side 210): «paa den anden side vil ingen videnskabelig tænker paastaa, at den absolute umulighed af dogmernes indhold kan strængt bevises. Vi bygge i videnskabelig forsken paa de naturlige aarsagers princip. Det har hjulpet os gennem mangen god gang, og noget andet videnskabeligt princip til forstaaelse af tilværelsen vil næppe nogensinde kunne opstilles, men det kan ikke bevises, at alt i tilværelsen er dette princip underlagt».

Det vil sige: det eneste virkelige i sidste instans viser en det ethiske. Det ethiske og det humane bliver livets dybeste aandsmagter, aandsformaal. Livet bliver paa Kantsk vis lutter ethik. En ethik, der docerer det gode for dettes egen skyld, en ethik, der fremtræder selvstændig uden forbindelse med det religiøse, men som derfor er baade overfladisk og vanskelig at forstaa.

For ungdommen lyder det at kunne kaste det religiøse overbord som frihed. Høffding har bidraget sin ikke ringe skærv til, at der udenfor theologernes rækker findes megen irreligiøsitet blandt studenterne. Med hensyn til det religiøse er det sikkert aandelig dekadence. Men haand i haand hermed gaar der sikkert en trang til tro. Atter kontrastvirkningerne! Tiden er sikkert trods dens irreligiøsitet religiøst anlagt. Det forholder sig utvivlsomt saaledes med stærkt overkultiverede perioder, at der gjør sig paa samme tid en stemning gældende stik modsat den fremherskende, en stemning efter noget enkelt, usammensat i modsætning til alt det kunstlede, en trang til rene, klare, simple farver og toner. — —

En modsætning, der vist ogsaa kan findes hos mangen nutidens person, en modsætning, der spalter, tvedeler sindet og gjør det baade uroligt og stemningsrigt. Overkultiverede perioder avle stærkt sammensatte naturer. Saaledes se vi dette f. ex. i vore nutidsdramaer, hvor personerne saa ofte ere stærkt sammensatte naturer. I malerkunsten spore vi trangen til at simplificere, kjærligheden til de rene farver; tildels, om end vanskeligere, kan det samme spores i literaturen. — Mellem det enkle, usammensatte og det religiose er der imidlertid sikkert kun et skridt. Troen er jo selv som en enkel, ren, himmelsk tone, usammensat og efter sin inderste natur umiddelbar og ureflekterende. Derfor hævde vi: tro er det, som tiden ikke alene trænger til, men som den tørster efter, længes imod! —

En skikkelse som Jesu Kristi er nu en gang af den art, at man ikke kan gaa forbi ham uden at tage standpunkt og stilling til ham. Man nødes til at standse sine skridt, naar man kommer denne personlighed nær, og spørge sig selv: er han Gud eller er han kun et almindeligt menneske?

Dette gjøres sikkert ogsaa meget i vor tid. I den forstand er tiden næppe irreligiøs, at den ikke ofrer Jesu person nogen tanke.

Man elsker denne store, rene skikkelse. Man tager et vist standpunkt for ham, — — men, tage standpunktet saaledes, at man anerkjender ham som *Gud* — o formastelige, taabelige tanke for en kultiveret hjærne fra det 19de aarhundrede! Jesus en Guds søn? — uforstaaeligt! Lidt for menneskeslægten, den uskyldige for den skyldige? — En ujuridisk, uretfærdig tankegang!

Nej, han har aldrig været andet eller mere end et almindeligt menneske, søn af en tømmermand fra Nazareth, i hvilken by han er født. Men — bevares, det indrømmes — han er den ædleste, der har levet, den største af kvindefødte. Derfor er han paa én maade et mønster for os alle . . . . Uden at ville nærmere pointere det løse i sligt et standpunkt dokumentere vi blot, at *saaledes* staar han for de fleste af de dannede og tænkende klasser. Vi have for nylig faaet to skrifter, et betydeligt og et ubetydeligt, der bekræfte ganske vor ovenfor fremførte formodning. Det er Renans berømte skrift, der her gaar igjen.

Det første skrift er den i 2det oplag foreliggende bog «*Livsbelysning*» af historikeren professor *Troels Lund*. Bogen er sidste og afsluttende del af et større værk. Paa titelbladet staar saa-

ledes: Danmarks og Norges historie i slutningen det 16de aarhundrede. 13de bog: dagligt liv. Livsbelysning.

Dette lærde og dog meget livligt skrevne kulturhistoriske værk, der vist er ligesaa stort i værdi som i omfang, ville vi ingenlunde søge at bedømme; vi mangler ganske kvalifikationerne hertil. Hvad vi kun vil udtale os om, er de religiøse tanker, som findes heri om «Jesus af Nazareth», og som i de sidste 20 sider stiller forfatterens hele livsanskuelse i livsbelysning for læseren.

Skjønt man ser og mærker, at forfatteren har laant en del af sine tanker fra andre, er der dog en tankerigdom og tankedybde — navnlig den sidste snes sider — der overvælder, til trods for, at man har truffet alle disse tvivlsord før. Er det de glimt, der lyne for ens øine af en sjelden selvstændig aand, en aand, der paa *første haand* har kæmpet tvivlens kampe med troen, et utvivlsomt dybt religiøst gemyt, der har kæmpet skridt for skridt i fortvivlelse; — og som tilsidst har reflekteret jorden bort fra fødderne under sig, er det dette, der overvælder?

Eller mon det alligevel ikke blot er det paa mange steder rent ud dejlige, digteriske sprog, der besnærer og betager?

Afsnittet: Jesus fra Nazareth skildrer paa Renansk vis, hvorledes de naturskønne omgivelser have havt indflydelse paa tømmermandssønnen Jesus, der er født og opvoxet i Nazareth, have ligesom dannet hans sind, stemt det harmonisk og ædelt og blidt. Efterhaanden er Messiastanken groet op i ham, og efter som han møder større og større modstand, træder det haarde og straffetalende frem hos ham.

Side 185 siger forfatteren: «Det nye, han bragte, var i en vis forstand kun gammelt og velkendt. Det var sagt tidligere i hine spredte ord i det gamle testamente med det glade og varme syn paa livet. Det var ud fra andre forudsætninger siden bleven udtrykt i anden form, men dog væsentlig det samme af epikuræerne og stoikerne». — —

Og side 188: «hvorfor funklede alles blikke, naar Jesus stundom i synagogen var den, der tydede det oplæste? Hvorfor brændte det inden i ham, viftede om kinden som engles usynlige vingeslag, naar han talte om, hvad han saa tit havde tænkt paa: Guds kærlighed, der skinner paa alle, kærlighed til næsten i hver af dens afskygninger som barmhjærtighed, blidhed, sagtmodighed, langmodighed. Var han maaske selve Messias? —

Formastelige tanke. — Engang vakt fængede den dog, sluktes kun tilsyneladende, tændtes paany. I Jødeland, hvor enhver har lov til at optræde som lærer og fortolker af loven, var skridtet herfra til at være Guds udsending, profet, Messias, sammensat af halvt umærkelige, smaa overgange. Jesus gjorde skridtet».

Endvidere side 203: — «Et større brud med det overleverede skete dog, da man erklærede Jesus for «Guds søn». Man kom herved i strid med det inderste og dybeste i hele den gamle jødedom: Herren din Gud er én. Jesu egen stilling til denne sag er uklar. Der tillægges ham uforenelige ytringer i begge retninger».

Forfatterens livsresultat bliver følgende (side 356 og de følgende sider): «saa synes da nutidsmenneskets højeste og eneste forret at være retten til at fortvivle. I saadanne øjeblikke hjælper ikke udviklingstanken længer. — — — Synes nutidens bevidsthed her at maatte sprænges af sit eget indhold, saa afværges dog dette ved ejendommeligheden af dens form. Vor bevidsthed er udstyret med to mærkelige evner, evnen til at glemme og evnen til at tro og haabe. Hin første evne er som trangen til søvn, — — — medens troens og haabets vingepar fører os fremad. Vor tydeligste forklaring paa, hvad vi selv er, bliver derfor: et fornemmende væsen, der tror og haaber og kan glemme. — — — Maaske svarer der slet intet ydre virkeligt til tro og haab. Vi tro dog og maa tro paa en verden om os, vi haabe dog og nødes til at haabe paa, at den er styret af en højere magt end tilfældet».

Altsaa dette positive: tro, haab, som forfatteren efter store anstrængelser finder værdige at tro paa og haabe paa, afkræfter han strax derpaa værdien ved at udtale, at der maaske slet intet realt ligger bag dem, at de maaske kun ere «bevidstheds føletraade med fornemmelser».

En kun lidet vægtig bog, der ikke desto mindre strax fik flere oplag, er den nysudkomne: *S. Trier:* «Jesus fra Nazareth set med nutidsøjne». Den er et ekko af «Livsbelysning»s-udtalelsen om Nazarethmanden, tilegnet: «Livsbelysnings»-forfatter, aandsfattig og ganske uden originalitet. Det eneste originale i bogen er udtalelsen side 38: en fælles egenskab hos Jesus og Sokrates er, at de begge kun henvender sig til *voxne*» (!) — — og saa samtidig hermed side 49—50 fremhævelsen af (med henvisning til

Mark. 10, 14) at Jesus henvender sig til de umyndige, at han «taler kærligt og mildt til børnenes hjerter».

Som sagt — dette er det eneste originale!

Naar vi under ét skulde udtale os om denne nye, men dog alligevel ikke nye nutidsopfattelse af Jesus som mennesket, det ædle, *elskelige* menneske, forekommer det os, at der er noget *sentimentalt* i denne følelses-begeistring over den ædle Jesus, der «repræsenterer summen af alle ideelle bestræbelser», han, den store kærlighed, hvis hovedforkyndelse var kærlighedens evangelium. En sentimental viften med palmegrene til ham — der strax forvandles til raabet: korsfæst! korsfæst! over den tankemulighed, at Jesus skulde have været mere end et menneske. Var kærlighedsevangeliet da hans forkyndelse? Var det hans program — om vi saa maa sige? Er det ikke uretfærdigt paa den maade at lade Jesus forkynde det gode, retfærdighed? Jesus vilde slet ikke forkynde retfærdighed i ordets egentlige betydning. Retfærd. Tvertimod.

Der er et helt nyt ord, som Jesus har forkyndt, ja *skabt*, et ord, som har forandret verden, — det ord, som er hans program, hans hovedforkyndelse: *barmhjertighed*. Saalænge dette ord ikke fremhæves tydeligt, naar talen er om Jesus, er enhver opfattelse af ham da ikke forfejlet? Er det da ikke Jesu «mission» at bringe det *rette forhold tilveje mellem retfærdighed og barmhjertighed?* Dette ord barmhjertighed rummer dybden. Thi bag dette ligger det ord, som Jesus oftest tog i sin mund, og som ogsaa maa fremhæves, naar man taler om Jesus af Nazareth: *omvender eder og tror*. Kun efter at man har været inde under omvendelsens barmhjertighedsforhold kan man øve retfærd. Man misforstaa os ikke: Jesus betoner altsaa nok det som er nødvendigt, for at et samfund af mennesker kan bestaa, og som *udadtil* giver menneskelivet værdi: retfærd, — men han fører mennesket til retfærdigheden ad en *omvej*. De bedste af de hedenske religioner naaede op til den tanke, at menneskets lykke bestod i at leve ethisk, nemlig at forsage sig selv (eller som Buddha: intet at begære og at gjøre det gode). Jesus hævder ogsaa det godes betydning, men ad en ganske ny vej: for at kunne gjøre det gode maa man først

være kjendt god af Gud, maa først have vendt sit sind *helt om* mod ham, der «alene er god», godhedens kilde: Gud Fader.

Jo mere man fordyber sig i denne forskel, desto mægtigere bliver den!

Trods det mislige og halvheden ved en slig sentimental Jesus-beundring, tro vi dog, at dette standpunkt er et fremskridt fremfor de fremherskende tankegange i denne henseende i 70-ernes periode. Bag G. Brandes' ord om det religiøse luer der altid — hos ham, der har kaldt sig: Lucifer — had eller foragt overfor kristendommen. Og mon ikke noget i den retning besjælede alle 70-ernes mænd? I ethvert fald kan man ikke unddrage sig indtrykket af dette, naar man gennemlæser *I. P. Jacobsens* for nylig af Edv. Brandes udgivne breve. Der findes heri udtryk om religiøse, kristelige ting, der maa stemples som rent ud *raa.*

Vi tro altsaa, at der er et vist aandeligt fremskridt, uden at det dog kan sees hvorhen dette vil føre. — —

— — Men nu det ethisk-sædelige, — er der her fremskridt eller tilbagegang blandt studenterne?

I sidste instans er dette jo noget saa personligt, at man intet kan sige herom; — og dog, mon ikke de ledendes standpunkter her til forskellige tider have været afgørende for de enkelte?

Vi tro det. Vi tro, at naar en Brandes atter og atter indirekte har prædiket, at man kun er et mandfolk, naar man — navnlig i ungdommen — ogsaa paa det moralske omraade kun lystrede sin frihedsfølelse, d. v. s.: sin natur, sine sandser, at han da har faaet mange øren til begærligt at lytte efter. Heri var det jo ogsaa let at følge ham, hans bud. Indgangen til et sligt evangelium havde ingen snevre porte; her ere «brede veje».

Og dog! For den, i hvis øjne det at være mandfolk kun var noget yderst ringe og misligt i forhold til det: at være en *mand* — for den kunde hans ord dog neppe have vægt.

Men heldigvis kom der da her en anden røst af en anden klang, som utilfredsstillede kunde lytte til; — — og det er just den afholdte *Høffdings.*

Denne siger i sin «*Ethik*», der er velkjendt i akademiske kredse: «Selvbeherskelse i kjønslivet er mulig i langt højere grad end man ofte mener. Man taler her ofte om fysiologiske nødven-

digheder, som ikke ere tilstede. Der er individer, som uden skade for deres aandelige og fysiske livs sundhed og kraft bevare deres renhed. Hvor langt det enkelte individs evne til selvbeherskelse gaar, kan kun det selv prøve. Den, som maa kæmpe haardt for at holde sig oven vande, kan gjøre det med den bevidsthed, at han tager sin del af den lidelse, som slægten maa gaa igennem for at naa et højere trin».

Høffding hævder, at ungdom og ethisk sundhed og afholdelse kan og bør forenes. Det er da at haabe, at hans autoritet ogsaa *her* paa dette omraade har haft indflydelse. — — Vi maa jo huske, at den akademiske stand stadig er den, som bærer landet, bærer dettes aandelige udvikling, repræsenterer dets aandelige niveau! Paa dette punkt har tiden, synes det os, intet forandret, tiden, som dog har forandret saa mange forhold. Men noblesse oblige! Just paa grund af denne primære stilling maa og skal der kræves af de vordende embedsmænd, af dem, der skal bringe lys over folket og over landet, at de ikke blot ere mandfolk, men mænd, at deres aandelige udvikling har været en mandsudvikling, en voxen i modenhed og moralsk fasthed. En ungdom, der skeier ud, bliver en daarlig embedsstand. Det viser faktum ofte i de speciellere tilfælde.

En sund ungdom giver stærke danske mænd. Og det er stærke mænd, vi vil have. Slappe mænd og «trætte mænd» og hængehoveder have vi nok af — ikke mindst af de sidstnævnte!

Men for vor betragtning staar det rigtignok saaledes, at en slig renhed, en slig sundhed findes kun under kristendommens vinger, — i livet i troen paa ham, der har sagt: «jeg lever og I skulle leve». Han, som lever den dag idag, fordi han er intet mindre end Guds søn. Derfor bliver i sidste instans det, som mangler os: *en ny personlighed*, en ungdommens autoritet, der ikke alene har aandshøjhed, thi dette er vel godt i sig selv, men ingenlunde nok, ej heller blot aandsadel — ej heller dette er tilstrækkeligt — men en, som baade har aandshøjhed, aandsadel — og aands*dybde*.

Gid en saadan ny aand maa komme i det nye aarhundred, vi stævne imod, gid vi maa faa et nyt aandens gennembrud i tiden, hvor der styres mod andre og nye havne!

Vi have ikke i mindste maade ved nærværende afhandling i fremmedes øjne villet nedsætte den danske studenterstand, hvortil vi selv have den ære at høre. I forhold til de andre nationers staar den sikkert ingenlunde lavt i de behandlede forhold. Den har gode muligheder, muligheder, som dog efter vor betragtning kun vil kunne komme til deres ret ved en ny, stadig savnet autoritet!

Danmark, oktober 1899.

Knud Norup.

NATIONALTEATRET.

«En folkefiende» var det andet stykke, det nye teater opførte, og ved hvilket vor største levende dramatiker repræsenteredes ved aabningshøitideligheden.

Stykket har altid kunnet glæde sig ved publikums yndest. Digteren har her gydt en glans af godt humor over et tankevegtigt indhold, og den alvorlige grundidé glider ned uden at efterlade nogen bismag. Der vrimler af vittige repliker, som endog minder om «De unges forbund», og hovedpersonerne er tegnet med dyb og sikker karakteristik. Doktor Stockmann er vistnok en af Ibsens originaleste skabninger. Han er kraftig og sund, barnlig godtroende og bedaarende elskværdig, men paa samme tid paastaaelig indtil stædighed og endog ikke fri for ondskabsfuldhed, som han giver luft i lunefulde paradoxer, da han ser sine ynkelige medborgere af usle bevæggrunde give sandheden og de ideale krav en god dag.

Denne ædle og begavede personlighed finder sig ved handlingens begyndelse i et milieu af almindelig agtede og hæderlige omgivelser. Om disses virkelige slethed har Stockmann ingen anelse, og stykkets største interesse knytter sig til den successive opdagelse, han gjør, af menneskenes ondskab i almindelighed og af hans egne slegtninges og personlige husvenners i særdeleshed.

Selv bliver disse den hele tid absolut uforstaaende, og modsætningen mellem deres sikre tro paa at befinde sig paa den rigtige side og den høiere samfundsmoral, doktoren repræsenterer, er af stor komisk virkning.

Den af god borgeraand gjennemtrængte byfoged, den pengekjære bedsteborger Morten Kiil, den snu bogtrykker, ikke mindre end den gløgge levebrødspolitiker, redaktøren, — allesammen løber de panden mod doktorens ideale livssyn. Begge parter lever ligesom i to forskjellige verdener. Her er ingen overenskomst mulig. Og i kampen mellem den enkelte og samfundet er resultatet givet paa forhaand. Doktorens nederlag er knusende; men selv kan han

ikke knækkes; omgivet af sin kjære, trofaste hustru og børnene, af hvilke datteren allerede fuldstændig gaar op i ham, ser han fremtiden freidig imøde: den unge slegt skal forstaa ham og skabe et nyt samfund, hvor sandhed og retfærdighed skal sidde ved styret.

Ikke mindst ved denne lyse udgang skiller «En folkefiende» sig paafaldende ud af mængden af Ibsens realistiske dramaer. Og med sin understrøm af optimistisk livsbetragtning og sit forsonende blik paa mennesker og samfundsforhold, som bærer den hele handling, er stykket enestaaende i det ibsenske teater.

Litteraturhistorikerne ved at fortælle, at Ibsens første komedie blev til paa et tidspunkt, da digteren befandt sig i et extra godt humør. Hans økonomiske trængselstid var ude, hans digterry var fæstnet i Norden og havde allerede begyndt at brede sig i Europa, — hvad under, at hans aand hævede sig op over livets smaalige jammer og fik syn for menneskenes mange fornøielige sider. Saa blev «De unges forbund» til, vor litteraturs eneste lystspil indtil «Folkefiendens» dage.

Men hvorledes forklares dette stykkes tilblivelse ud af vor digters personlige oplevelser og stemninger? *Henrik Jæger* har som bekjendt givet et svar, og om dette mindes vi, hver gang «En folkefiende» kommer paa tale. Og Jægers forklaring maa vel være rigtig nok. Har ikke digteren selv bekræftet den, har han ikke selv sagt til Jæger, at det forholder sig netop saaledes og ikke anderledes?

Aaret iforveien var «Gjengangere» udkommet. Stykket blev som bekjendt modtaget med dyb uvilje. Den unge Henrik Jæger holdt i universitetets festsal et foredrag, hvori han dømte stykket baade litterært og moralsk — en dom, han nogle aar efter freidigen tilbagekaldte. Og som Jæger saa næsten hele pressen, og den radikale leir (f. eks. Camilla Collett) kunde ikke tvinge stykkets opførelse igjennem. Intet skikkeligt teater turde spille «Gjengangere»; en omreisende svensk trup har til denne dag ɔ: i 20 aar været ene om æren at have opført Ibsens mest rystende skuespil i hans fædreland.

Denne modbør, siger Henrik Jæger, ærgrede Ibsen ganske overordentlig. Han blev saa vred, at han satte sig hen, dyppede sin pen i sin harmes rødeste blæk og forfattede — «En folkefiende», det elskværdigste og mest optimistiske af alle hans verker!

Og denne sammenhæng mellem «Gjengangere» og «En folkefiende» fremgaar end ydermere paa det allerklareste af en rent udvortes omstændighed: medens der mellem Ibsens dramaer gjerne er hengaaet 2 aar fra det ene er udkommet, til det næste var under pressen, er der bare 1 — et — aar mellem «Gjengangere» og «En folkefiende». Har man flere vidnesbyrd behov?

Vi vover i beskedenhed at være af en anden mening. «Folkefienden» har ikke mere at gjøre med «Gjengangere» end med «fru Inger» eller «Per Gynt». «Gjengangere» er en gribende skjæbnetragedie, «En folkefiende» et lystspil, sprudlende af vid og paradoxale indfald. «Gjengangere» skildrer rystende en vis uhyggelig sygdoms herjing i den udartede slegt, «En folkefiende» vil hæve samfundet til høiere moral ved at stille de raadende etiske begreber i et latterligt skjær; i «Gjengangere» er helten en stakkars syg ung mand, hvem egne og faderens synder har gjort til olding i 20-aarene, i «En folkefiende» strutter hovedpersonen af kraft og sundhed og er trods de graanende haar fuld af kamplyst og ideal begeistring osv. osv.

Men heller ikke efter sit ideelle indhold kan stykkerne sammenlignes. «Gjengangere» er en medicinsk-psykologisk demonstration af arvelighedsloven. Hvad videnskabelig værd den kan have, skal vi lade usagt; men sikkert er, at her er ingensomhelst «forkyndelse», uden det skulde være digterens hensigt at minde om ordet: jeg, Herren din Gud, er en nidkjær Gud, som hjemsøger fædres ondskab paa børn. Ingen forfatter vilde geraade i konflikt med «samfundet» for en prædiken af den art. Naar stykket vakte saa stor forargelse, var det fremfor alt grundet i det modbydelige, kvalmevækkende emne. Man var paa det rene med, at her var, om nogensinde, kunstens grænser overskredet. Og den mening vil sikkerlig aldrig rokkes. Man vil altid respektere digterens alvor saavelsom hans fuldendte dramatiske teknik; men man vil vistnok ogsaa til alle tider med gru vende sig bort fra det uhyggelige syn af Osvald Alving og snedker Engstrand. Stykket er ikke umoralsk, men i allerhøieste grad *uskjønt*, en utilgivelig feil ved et digterverk.

Hvorledes bliver da «En folkefiende» Ibsens «svar» paa publikums uvilje overfor «Gjengangere»? I «Folkefienden» skulde altsaa doktor Stockmann i kamp med byfogden, redaktøren, Morten Kiil osv. repræsentere H. Ibsen kontra det nordiske litterære

publikum! Rent udvortes omstændigheder burde dog ikke have ledet Jæger til en saa vild hypotese.

For det første er det ganske klart, at stykket ikke er skrevet i indignation. Forfatteren kunde umulig have ladet sin helt sige det rene vrøvl (om sandheder, som kun har en levetid af 20 aar osv.), hvis han vilde have ham opfattet saa høitidelig. Og saa ubehjælpelig upraktisk og uvidende om denne verdens ting, som Stockmann er skildret, vilde han i sandhed give et høist merkeligt billede af forfatteren, om det var meningen. Ibsen blev jo heller ikke — saaledes som Stockmann — staaende «alene». Den frisindede presse forlangte, ialfald delvis, stykkets opførelse, og en underlig maade var det i sandhed at lønne den paa, om den demokratiske redaktør og den høljende haan, som øses over den kompakte majoritet, skulde give udtryk for digterens personlige sympatier.

At Ibsen blev vred, er sikkert nok. Kristiania teater fik føle hans harme. Men hvor forarget Ibsen end kan have været ved, at hans bog gjorde fiasko, gjør man ham visselig stor uret ved at lade ham indbilde sig, at han var udskreget som «folkefiende», fordi man fandt hans verk uhyggeligt og æstetisk umuligt.

Os forekommer det unegtelig sandsynligere, at «Folkefienden» ligesom saa meget andet «djævelskab» har rumsteret i digterens hjerne, allerede før «Gjengangere» var fuldbaaret, og at han af en eller anden grund har paaskyndet stykkets udgivelse, da «Gjengangere» faldt til jorden.

At han har sanktioneret Jægers hypotese, har lidet værd for dem, som ved, hvormange stridende opfatninger af sine dramaer Ibsen i aarenes løb har givet sit ubetingede bifald.

«En folkefiende» frembyder taknemmelige opgaver for skuespillerne, og stykket faar en udførelse, som er al ære værd. *Garmann* er en fortræffelig Stockmann. Trods iøinespringende feil imponerer denne skuespiller ved et kunstnerisk alvor og en energisk hengivelse, som tvinger os til at bære over med skrøbeligheder. Rollen kræver en rigere nuancering, en improvisationens variering, som Garmann ikke raader over. Den store tale i 4de akt lykkes derfor heller ikke saa helt som f. eks. for afdøde Reimers. Paa den anden side betoner Garmann med styrke doktorens robuste hæderlighed; hans naive tro paa menneskenes godhed kommer

ypperlig frem, ligesom hans ondskabsfuldt-glade hudfletning af skurkene i 5te akt var overordentlig virkningsfuld.

Byfogden og redaktøren var i gode hænder hos *Blich* og *Stormoen*. Begge kunde dog lære af hovedfigurens fremstiller at gaa mere helt op i rollen. Byfogden er utvilsomt tænkt som den personficerede hæderlighed; han har ingen anelse om, hvad han er for et slet menneske. *Blich* fik os til at tro, at byfogden i virkeligheden forstaar broderen; derved formindskes den komiske virkning. En lignende feil maa vi bebreide hr. *Stormoen*. Redaktøren tror sikkert, at alle mennesker er ligesaa beregnende, som han selv; han er igrunden det daarlige element i doktorens omgangskreds. Men dette traadte næsten ikke frem i *Stormoens* præstation. Han havde udstyret rollen med en vis godmodig farveløshed, hvorved den ikke bliver skikket til at belyse hovedfigurens totale mangel paa evne til at beregne enten mennesker eller forholdene.

Af bifigurerne maa særlig nævnes fru *Wolf* og *Klausen*. Den førstes fru Stockmann er en af hendes smukkeste figurer; overbærende, fuld af tro paa sin mand, om end husmoderlig ængstelig for alle de vanskeligheder, han bringer sig og familien op i, er hun om ham overalt som hans gode engel, og vi synes i grunden ikke synd i ham, naar han staar der «alene», han som har en saa udmerket støtte.

Klausens Morten Kiil er en vistnok overdreven, men yderst fornøielig præstation. Netop det farcemæssige er her tilsigtet; ogsaa derved markeres stykket som lystspil. Af alle Ibsens figurer er der ingen, der som Morten Kiil er saa helt og ublandet komisk.

Hvad samspillet angaar, kunde vi ønsket, at den huslige hygge i 1ste akt kom endda bedre frem, end den gjør. Udførelsen viste her atter, hvor vanskeligt det er at gerere sig helt «naturlig» paa scenen.

At folkemødet i 4de akt ikke lykkes, er maaske forfatterens skyld. Akten er for lang til, at der med virkning kan opereres med saa mange mennesker paa én gang. Paa et norsk folkemøde vilde man heller ikke *staa* under forhandlingerne. Hvad om man forsøgte med at lade deltagerne sidde under mødet?

«En folkefiende» er, hvad man kalder et godt publikumsstykke. Forhaabentlig vil det holde sig paa repertoiret; derved vil alene rollerne paa de forskjellige hænder vinde i sikkerhed, og det udmerkede naaes.

Den tredje aabningsforestilling var viet *Bjørnson*. «Sigurd Jorsalfar» opførtes og modtoges med jubel. Det nationale emne, de snart gribende, snart humoristiske episoder og fremforalt Griegs herlige musik vil altid sikre stykket sukces i de brede lag.

Oprindelig skrevet som et leilighedsstykke bærer det alle ufærdighedens merker. Som operatekst maatte det gjøre sig brillant, og det er stor skade, at Grieg ikke har havt adgang til at give os mere end mellemaktsmusiken og de to kvæder, Norrønakvadet og Kongekvadet. De kjendte toner vakte publikums endeløse jubel, og aftenen blev ligesaa meget en fest for Grieg som for Bjørnson.

Stykket gav teatret rig anledning til at vise overdaadighed i udstyr og scenearrangement, men frembød forøvrigt lidet af interesse. Det blev spillet akkurat saa godt, som det fortjener. Fuldstændig i operastil optraadte *fru Dybwad*. Med sine merkelige gebærder, den næsten uhørlige røst og de lange pauser daarede hun sikkert den del af publikum, paa hvem sligt overhovedet gjør indtryk.

Til begge forestillinger var der for anledningen skrevet prologer. *Nils Collett Vogt* besørgede Ibsen, *J. B. Bull* Bjørnson. I høistemte ordelag pristes de store digtere, uden at vi tør sige, de bragte os en klarere forstaaelse af dem, end vi før havde. Og at de er «store», — ja, det maa vi nu vel snart have lært.

Yngvar Brun.

ET BILLEDE PAA FORSONINGEN.

Af Olaf Holm.

Jeg sigter herved til Joh. 12. 24, der, som bekjendt, lyder: «Uden at hvedekornet falder i jorden og dør, bliver det alene; men naar det dør, bærer det megen frugt».

Det er, som man kan se, aabenbart tre tanker, det her gjælder at klargjøre for sig, det er: at blive alene, at falde i jorden og, netop fordi man falder i jorden, bære megen frugt. Som det synes straks at fremgaa, en noget anden synsvinkel for det hele forløsningsverk, end den vi i almindelighed er vant til at se det under, og saa meget mere interessant som denne «opfatning», eller rettere dette billedlige udtryk for forløsningsverket, er meget «moderne», saasom den er helt igjennem realistisk og organisk. Man skal ikke være bange for, at jeg skal komme ind paa en svækkelse af det moment af skyld og straf, som jeg saa godt forstaar den gamle opfatning gjemmer paa; men dette udtryk for sin gjerning har nu Herren en gang benyttet, og da forekommer det mig, at vi er forpligtet til at tage hensyn til det og sammen med det søge at famle os frem til en maaske bedre og *naturligere* opfatning af forsoningsverket end den vi hidtil i det hele har levet paa.

Men først lidt om forholdet mellem døden og opstandelsen i almindelighed, der jo udgjør forsoningsverkets egentlige kjerne.

Det forekommer mig, at der hos os altid er blevet talt vel meget om Kristi død, for lidet om hans opstandelse. Jeg kan huske, at jeg som ung mand, da jeg begyndte at tænke lidt uafhængig om disse ting, vanskelig fik mening deri. Navnlig husker jeg et ord, som i lang tid voldte mig meget besvær; det var det saa ofte tilbagevendende: ved sin *død* har han overvundet døden. Ved *død* overvinde *død?* Er egentlig det nogen forstaaelig tankegang? Tilintetgjøre tilintetgjørelse? Man maa jo i ethvert tilfælde forestille sig dette som en brydning, og da gaar

det jo ikke an at sætte død mod død. Det blev da i det hele taget en kamp indenfor det blotte dødsfelt, og her da, saa at sige, mellem de forskjellige grader af død; men heraf kan der da ikke komme *liv*. Jeg ved nok, at dette paa flere maader kan dogmatisk forklares og forsvares, men hvor kunstlet og hvor unaturligt. «Hans død kommer os tilgode». Ja, vel, paa en viss maade ialfald; men kan saa deraf komme *liv?* Lad os gaa ud fra, at han i dødsøieblikket har havt alle helvedes rædsler over sig, — en tanke, som efter min mening af mange grunde er absolut utænkelig, — og saa, at dette siden skal fordeles over den hele slegt som middel for den til derved at blive frelst; kan saa dette give *liv?* Det forekommer mig, at det nærmest maatte give død paa død, saa, naar den stakkars døende synder stod der med sin død, saa skulde han søge trøst ogsaa af en andens *død,* og saa derved blive trøstet? Det forekommer mig dog, at dette er for meget af begrebet død. Lykkeligvis gaar det i praksis aldrig slig til; ti naar menneskene skal til at dø, er de i regelen ikke meget dogmatiske, men de mener, praktisk talt: min Frelser *lever,* og saa lader de det staa til paa det. Man har aabenbart — uden egentlig at ville det — skaaret Frelseren over paa midten og saa har man taget kun hans lidende side, navnlig hans dødsøieblik, og derpaa bygget det hele forsoningsverk. Opstandelsen og alt, hvad hermed hører sammen, ikke mindst, hvad han selv kalder *herliggjørelsen,* eller kristendommens baade historiske og ideale udfoldelse, dette har man ladet fare, eller ikke havt øiet tilstrækkeligt aabent for. Heraf den store mangel paa baade forstaaelse af kristendommens lysere, verdensfornyende side og dens evne til at være verdens salt. Dette er nu i og for sig temmelig naturligt. Ti en religion, hvis egentlige bærende kraft søger sit udgangspunkt i begrebet død og som hæver verdensforsagelsen til det punkt, at det store for dens bekjendere skulde være at finde sit evige livs haab virkeliggjort i stifterens *død,* en saadan religion maa naturligvis tabe al evne til at fornye baade den enkelte og samfundet og tilsidst ende som en — formel.

Naar imidlertid dette er gaat saa godt, som det dog er, saa er dette sket ikke *ved* forkyndelsen, men *trods* forkyndelsen. Det er sket derved nemlig, at i et saa stort øieblik, som naar man skal til at dø, kan man nok sige, «at hans død er min død», ja, man kan endog *mene* det, men man *tror* faktisk, som jeg har

sagt: «min Frelser *lever*». Med andre ord, livstrangen bliver saa umaadelig stor, at den slaar igjennem alle formler og griber efter *livet,* skjønt man taler om *døden.* Lykkeligvis gaar det formentlig enhver kristen bedre i dette store øieblik, end hans dogmatik tydelig kan forklare det.

Nu er det imidlertid ganske karakteristisk at se, at i samme øieblik som apostlerne i sin forkyndelse om Jesu liv og gjerning taler om hans død, i *samme øieblik* taler de ogsaa om hans opstandelse. De har aabenbart været ængstelige for, at disse to hovedmomenter i hans liv skulde komme for langt bort fra hinanden, saa at man kunde gjøre en dogmatik paa det ene, idet man lod det andet fare. Jeg skal nævne nogle af disse steder.

I Act. 2, 1 flg., Peters bekjendte pinsetale, nævnes kun døden som indgang, saa at sige, til opstandelsen, idet hele denne, kirkens konstitutionstale kunde man vist gjerne kalde den, bæres af dette ord: «Denne Jesus *opreiste* Gud, hvortil vi alle er vidner».

Sammesteds 3, 15: «Men livsens fyrste slog I ihjæl, hvem Gud *opreiste* fra de døde». Altsaa liv og død i samme aandedræt. Act. 4, 10: «Hvem I have korsfæstet, hvem Gud har opreist fra de døde». Act. 10, 39: «Hvem de slog ihjæl, — ham opreiste Gud paa den tredje dag». I samme aandedræt altsaa. Act. 13, 29: «De tog ham ned af træet og lagde ham i en grav, — men Gud opreiste ham fra de døde». I de følgende vers sammesteds gjentages den samme tanke, belagt med gammeltestamentlige citater. Act. 17, 31: «Han har bevist det for alle, idet han opreiste ham fra de døde». Her nævnes ikke engang døden. Rom. 4, 25, det bekjendte: «Given hen for vor overtrædelse og opreist til vor retfærdiggjørelse». Her altsaa atter det samme: Liv og død sammen. Ja, dette sted er saa meget merkeligere, som her er altsaa retfærdiggjørelsen grundet paa *opstandelsen,* en tankegang som vi ikke er ganske vant til. Rom. 8, 11: «Dersom hans aand, som opreiste Kristus fra de døde» osv., jeg forudsætter dette sted tilstrækkelig bekjendt. Her er hele forløsningsverket knyttet til opstandelsen, baade det aandelige og det legemlige, og døden er kun nævnt af den simple grund, at det var umuligt at lade det være. 1 Kor. 6, 14: «Men Gud baade opreiste Herren og skal opreise os ved sin kraft». Her er døden ligefrem ikke nævnt osv. Især er Paulus meget rig paa stadige fremhævelser af opstan-

delsen. Han næsten lever og aander i opstandelsen, ja, man kunde ligefrem kalde ham opstandelsens apostel.

Saaledes er altsaa her død og liv paa det inderligste knyttet sammen. Men hvorledes nu forstaa dette videre? Hvorledes kan død og liv saa at sige bo i hus sammen, uden at den ene af parterne maa vige? Ja, det er jo netop det, som skal forklares, men som baade historisk og dogmatisk har været saa vanskelig at forklare, at ethvert forsøg paa en forklaring altid har gledet ud til en af siderne, til stor skade for det kristelige liv. Den gamle dogmatik har aabenbart havt følelsen af: han maa dø ordentlig, virkelig dø, ellers er gjælden ikke helt ud betalt. Vi yngre, som gjerne «vil rette det, som rangt er», vi siger: man kan gaa for vidt, man kan dræbe ham saa grundig, for at bruge dette udtryk, at tanken paa nogen opstandelse bliver en umulighed. Men paa den anden side kan man ganske vist ogsaa lade opstandelsen begynde saa at sige saa tidlig, at Herren overhovedet ikke har været død, ialfald ikke virkelig død, og da bliver det galt med straflidelsens egthed. Historien kjender, som bekjendt, begge yderligheder.

Men her, forekommer det mig, kommer billedet om hvedekornet, som lægges i jorden, med et slags løsning. Jeg siger «et slags», ti jeg ved meget vel, at alle disse billeder kan forskjellig forklares, og jeg venter slet ikke at nogen skal akceptere den her givne som gyldig til alle tider, men jeg har alligevel trang til at give den.

Først imidlertid et ord om selve billedet.

Dettes opgave er aabenbart at pege paa en naturproces. Ved hver vaar, ved hver «opstandelse», er der noget gammelt, som forgaar, og noget nyt, som vorder. Naar hvedekornet lægges i jorden, er det det gamle korn, som forgaar, men der er ogsaa noget nyt, som opstaar *af det gamle*. Det gamle forgaar ikke — ingenting forgaar jo i strengeste forstand —, det forvandles kun, det «iføres» en ny skikkelse — et billede, som Paulus, som bekjendt, ofte bruger om de kristnes opstandne legemer, — det gaar over i en høiere tingenes orden. Det forklares «over», gjennem selve livsprocessen, i en tilstand, hvor det kan siges, at det gamle er forbigangent og alt er bleven nyt. Hvorledes denne «forklaring over», dette, at det nye fremstaar som en ny eksistens af det gamle, det ved vi ikke. Det er jo heri selve livets

udviklingsevne ligger, selvfornyelsens dybe problem, som vist aldrig nogen naturforsker vil kunne forklare. Dette, at liv aldrig kan slutte med død, men at, netop som døden er der, begynder livet igjen. Den samme proces har vi jo i al naturverden, ogsaa i menneskets natürside. Naar begge kjøn er gaat op i det nye afkom, er jo dette afkom kun begge forældrene i en ny form, og derigjennem forældrene i en ny udgave, om man vil, en høiere form.

Men tilbage til billedet igjen. Det er midt inde i forraadnelsesprocessen selve livsspiren begynder at udvikle sig. Det forraadnende gamle afgiver betingelsen for, at det nye skal blive, men det vordende nye har ud af det gamles opløsningsproces ekstraheret alle dets eiendommeligheder; nyt, men dog gammelt, kan vi sige.

Der er fremdeles endnu dette at lægge merke til.

«Men naar det lægges i jorden», heder det, «bærer det megen frugt». Her er det tydelig udtalt, at jordlægningen er betingelsen for at kunne bære megen frugt. Herved har døden — vi ser, hvorledes død og liv grænser tæt op til hinanden — faat den betydning, at den *maa til,* forat der kan komme frugt, det er det dunkle gjennemgangsled, hvoraf kun det nye liv kan staa frem. Ligesom gamle indiske filosofer havde den tanke, at dagen *fødtes* af natten, saaledes er her aabenbart forestillingen den samme: uden død intet liv, uden Golgatha ingen paaskemorgen. Begge disse magter, liv og død, holder hinanden fast i en indre uudgrundelighed, som gjør, at vi paa en maade kan sige, de kan ikke skilles ad.

Men dette vil nu Herren have anvendt paa sig eller rettere paa de to vigtigste momenter i hans liv: hans død og hans opstandelse. Han var hvedekornet, men han skulde ikke forblive *alene.* Dette hvedekorn skulde kastes i jorden. Det er, han skulde ind i dødsprocessen som ethvert andet levende paa jorden, men netop derved skulde han ogsaa fremkomme saa at sige i sin forklarede, sin høiere udgave. Ud af den døendes jordiske billede skulde den himmelskes udvikle sig. Ud af den historiske og konkrete Kristus skulde vi faa den forklarede og evige. Men hertil var døden for ham det nødvendige gjennemgangsled som for hvedekornet, ellers vilde han komme til at være «alene», det er, hans gjerning vilde være blevet uden historiske og evige følger. Nu bærer den megen frugt, det er, nu straaler den forklarede Frelser

gjennem sin kirkes hele vidtudstrakte menighed paa jorden, og nu sidder denne menighed inde med det evige livs kræfter og kan paa den maade formidle den faldne skabning overgang til et hinsidigt forklarelsens liv, hvor det heder, at Gud skal blive alt i alle.

Som man vil se, indeholder dette lille billede ganske storartede dogmatiske udsigter.

Men hermed er vi jo ogsaa kommet til et «nyt» syn paa det, vi kalder forsoningen. Det er jo nemlig klart, at i dette billede ligger jo netop udtalt akkurat de samme to tanker, som vi er vant til at sætte i forbindelse med begrebet forsoning — hvis ikke denne opfattes altfor ensidig da — og det er, at der er noget, som maa dø, og noget, som maa vorde. Den gamle skyldbevidsthed maa udslettes i anger og et nyt menneske maa fremkomme og opstaa, som det heder, det er, det gamle forhold maa restaureres ved at jeg mister følelsen af skyld, og et nyt, lykkeligere oprettes derved, at jeg føler min synd er mig tilgivet. Med andre ord: en offerteori, en teori, hvorved jeg ofrer mit syndige jeg for at træde frem i et nyt forhold til min Gud og skaber.

Men da ved jeg ikke, om ikke netop dette ligger i dette billede om hvedekornet, dets falden i jorden og dets bæren megen frugt. Ganske vist er her, naar forholdet anvendes paa mennesket, ingen *direkte* hentydning til viljens stilling til sagen, men et hvedekorn eller en plante, som bærer sin spireevne i sig, afspeiler, naar den bringes i jorden, en individets selvopgivelsesteori, som stemmer fuldt ud med det kristelige. Det gamle korn, om jeg maa kalde det saa, maa jo aldeles opgive sin individuelle eksistens, for at leve for, eller maaske rettere i grøden, men akkurat paa samme maade ofred Herren hele sin jordiske eksistens, — ja, hele hans liv gaar ind under dette, for siden at kunne «forherliges», det er, leve sit historiske og evige liv i menneskeslegtens levnetsløb.

Hvor godt denne tankegang ogsaa stemmer med ingen mindre end Herrens egen, kan vi se af de ord, som følger umiddelbart efter det vi her behandler. I Joh. 12, 25 heder det: «Hvo, der elsker sit liv, han skal miste det, og hvo, der hader sit liv i denne verden, skal bevare det til et evigt liv». Med andre ord: den, der lever paa den blotte egoisme og for hvem livets program

kun er et: lader os æde og drikke, ti imorgen dør vi, han skal miste det, det skal slet ingen frugt bære — det ender i tomhed, — men den der hader sit liv, osv., altsaa gaar ind paa at leve for noget høiere, for Gud, evig salighed osv., han finder det just, for ham bærer det netop megen frugt. Saa Frelseren har netop selv kommenteret dette billede paa en saadan maade, at det ialfald kan *kaldes* en forsoningsteori. Jeg skjønner godt, hvad herrerne af den ældre skole vil sige, der mangler nemlig «vederlaget». Ja, det kan saa være, denne teori har vel meget anstrøg af en naturproces over sig, men saa faar man ogsaa huske paa, at billedet er Herrens eget, og en pligter derfor at forsøge, hvad vi kan bringe ud af det.

Skal jeg imidlertid kortelig udtrykke mig om, hvori jeg finder forskjellen mellem den gamle forsoningsteori og den her fremholdte bestaar, vil jeg sige: den gamle teori hviler paa et forhold synd og naade, den her nævnte paa et forhold liv og død, eller rettere død og liv, men det er i grunden bare to maader at se den samme sag paa, hvad vi senere skal komme tilbage til.

Jeg skal fremdeles ogsaa bemærke, at den gammeltestamentlige offertanke hviler akkurat paa den samme forestilling som den her nu over hvedekornet fremholdte. Det forbilledlig forsonende i denne, forekommer det mig, kan paa ingen maade *bare* lægges i offerets opbrænding. Det forekommer mig da ligesom himlen lukker sig over den ofrende, akkurat, som naar man ved forkyndelsen af kristendommen stanser ved Herrens død og ikke ligesom magter at komme længer. Man faar ligesom en kristendom over os, der knuser os, og ikke virker frigjørende og opløftende. Man faar ved dyreofferet altsaa ogsaa lægge mærke til, at ogsaa her er der to momenter tilstede, forbrændingen, tilintetgjørelsen, der svarer til at kastes i jorden i ordet om hvedekornet, og den nye livsskikkelse, som netop dyret i forbrændingsprocessen antager, og som, i røgen og de andre herfra udgaaende mekaniske og kemiske elementer har faat sin høiere forklarelse. Heller ikke her kommer noget bort. Vi «forvandles», som Paulus kalder det altsaa, i den store aandsproces, som svarer hertil paa kristeligt standpunkt. Og paa samme maade her: gjennem tilintetgjørelse overgang til en høiere og større tilværelse.

Overført paa Kristus vil dette altsaa sige: han gaar frivillig ind paa at ofre sig, idet menneskeslægten — ved denne

forvandling — glider ind i et nyt forhold til Gud, et forhold, hvorefter slægten kan synge:

Min Gud er en forsonet Gud,
min himmel er nu aaben.

Det er ingen tilfældighed, at paasken er den første af den kristne kirkes store fester, og ingen af de andre er det. Det svarer nøiagtig til, at opstandelsen er den kristne kirkes grunddogme, og at i opstandelsen — ikke i døden — ser den første kristne kirke det fuldgyldige udtryk for, at forsoningsværket er lykkedes. Det er jo tilmed ogsaa i opstandelsen det egentlig verdensforyngende ligger. *Den* gjenreiste «et levende haab» i slægten, efterat slægten nu i lange tider havde været uden haab, den — netop ved sin specifisk religiøse karakter — gjenreiste moralen, den inspirerte martyrerne, kort, den indledede den *gjenfødelse* af menneskeslægten, som det jo ogsaa var kristendommens opgave at afstedkomme.

Jeg har tidligere bemærket, at efter den her udviklede teori vil ikke synden og skyldbevidstheden komme saa meget til sin ret som efter den gamle. Nei, som ogsaa før sagt, ikke efter bogstaven. Derimod er her en ting som *i høi grad* kommer til sin ret, og det er døden. Det er et spørgsmaal, om ikke det kommer ud akkurat paa det samme. Hvad er nemlig til syvende og sidst døden. Jo, som vi alle ved, syndens sold, og her har altsaa Herren kun sat virkningen istedetfor aarsagen, som i den hellige skrift døden saaledes nævnes paa utallige steder, saa at sige, som selvstændig magt, og uden at der saa meget som hentydes til synden. Herren *kunde* overhovedet her ikke bruge noget andet udtryk end døden, ti det er ham ikke om at gjøre at fremhæve modsætningen mellem synd og *naade*, men mellem liv og *død*, og han kunde derfor ikke uden at have forplumret sin enkle og store maade at tale paa her have bragt begrebet synd ind.

Men, hvorom alting er, saa faar vi huske paa, at naar vi her taler om saa uudgrundelige ting som Kristi forsoning, hvorledes Kristus ved at dø og ved at staa op stiller hele menneskeslægten i en ny stilling til Gud, religiøst, moralsk og historisk, saa er det et spørgsmaal, hvorpaa der, saavidt jeg kan se, aldrig er givet noget absolut, fuldgyldigt svar, og vi faar det heller ikke. Herren har altsaa her givet *en maade* at opfatte tingen paa, men

heller ikke mere. De hellige forfattere har imidlertid, som bekjendt, ogsaa set den paa andre maader. Det kunde derfor kanske have sin interesse tilslut at dvæle et kort øieblik ved *den* maade, der, som bekjendt, hidtil har været den omtrent almindelige at se forsoningsværket paa. Vi sigter her til Es. 53. 4: «han har baaret vore piner».

Her er jo forestillingen langt borte fra enhver tanke paa hvedekorn. Her er den: han *bar,* han gaar og bærer, eller han hænger paa sit kors og bærer. Striden har jo altid her dreiet sig om dette «han bar».

Nu den almindelige maade at forklare sig dette paa, er jo det at tænke sig ham som et menneske, paa hvem al verdens synd er transporteret over. Jeg kan huske gamle prof. Caspari talte meget dybt og aandfuldt om dette, naar et eller andet gammeltestamentligt sted tvang ham til at komme ind derpaa, men jeg havde allerede dengang, og har det naturligvis endnu mere nu, en følelse af, at han her — visselig mere ubevidst end bevidst — var inde paa et punkt, som var vanskeligt at forklare.

Det er naturligvis intet i veien for at *tænke* sig en saadan overførelse — hvad kan man ikke tænke sig? Men er det derom, vi egentlig strides? Er det ikke meget mere om, dette er naturligt, fornuftigt og psykologisk muligt? Ti her er det baade det naturlige, fornuften og psykologien som har første ret. Gaar det saaledes til *i virkeligheden*, at en mands lidelse kan transporteres over paa en anden, med samme psykologiske, reale, historiske og evige effekt for ham, somom han selv havde gjort alt det, hvorom der handles. Og her siger vi yngre: det er ikke muligt. Det vil ikke bestaa for nogen dybere psykologisk tænkning, at man kan bytte synden, lidelsen, strafskyld og kjærlighed, som man bytter klæder. Derfor mener vi, der maa ad kristelig vei ydes bidrag til — og det mest mulige bidrag — at vi kommer til at opfatte dette anderledes. Derfor vil Kristus som stedfortræder komme til at staa lige høi, lige ædel og lige *nødvendig*. Det er kun om *synet* paa hans gjerning, striden dreier sig.

En smule bidrag hertil turde den nu her givne behandling af et maaske mindre paaagtet bibelsted være.

MÅLLAG AV NORSKE PRESTAR.

Då eit mållag av norske prestar er i skiping, og kanskje mange, som vilde vere med, ikkje endå hev fenge vita um det, vil eg ved desse render senda bodi vidare.

Tanken er, at alle prestar, som hev huglagt det fullnorske måle og hev samhug med målreisingsarbeide, skulde finna kvarandre til sams studnad i arbeide fyr denne nationale storsaki.

Etter uppmoding hev eg teke på meg å samla deim, som gjeng med på tanken, og soleis gjera fyrste tilferdi. Eg hev då skrive eit upprop i «Den 17de Mai» (no. 258) og i «Stille Stunder» (no. 22), der tanken er noko meir utgreidd, og der det vore peikt på fyrelogorne.

Eg bed alle prestar, som tykker dei kann gå med, å senda melding til meg i brev elder brevkort. Eg er ogso svært taksam, dersom dei, som melder sig, med det same vil skrive upp namn og adressa åt andre, som dei vonar vil vera med.

Voldens prestegard, 14de november 1899.

Johannes A. Barstad.

Det er et stort gode, naar norske prester af hjerte kan slutte sig til den nationale bevægelse, som i vor tid har grebet saa mange af de bedste kræfter inden vort folk, og særlig naar de faar øre og hjerte oplukket for egte norsk maal. Der er meget at gjøre godt igjen af svundne tiders uret. Og føler vi lyst og drift til noget saadant, da tænker jeg ogsaa vi vil finde, at den sammenslutning til gjensidig støtte og hjælp, som presten i Ivar Aasens hjembygd nu kalder os til, er baade naturlig og nyttig. Som man vil se, er presten Barstads opraab udgaat, før Bjørnson kom med sit angreb paa maalsagen; det er alene tilfældige omstændigheder som har medført, at det ikke tidligere er kommet frem i vort tidsskrift.

Chr. Bruun.

ET GJENMÆLE.

Min hjertens ven Klaveness har i forrige no. af «For kirke og kultur» udtalt sig saaledes om den indflydelse, min prædiken burde have, at jeg maa faa lov til at sige, at jeg ikke er enig i hans ord. Det er for stærke ord om mine prædikener, der staar saa langt under mange andres.

I min brochure: «Hvorledes bør der prædikes?» siger jeg følgende: «jeg sætter ud af betragtning mestrene i prædikekunsten. De kan med hvilkensomhelst prædikemaade gribe sine tilhørere». Jeg tænkte dengang ved disse ord paa f. ex. biskop Essendrop, presten Gustav Jensen, biskop Heuch og mange flere. Men jeg kan yderligere tilføie: dersom jeg skulde nævne de mænd, som hver indenfor sin individualitet realiserer i sin prædiken de principer, som jeg holder for rigtige, saa maatte jeg — blandt mange flere — nævne Heuch og Gustav Jensen. Begge staar saa høit over mig som en lærer i gymnasiet staar over en lærer i smaaskolen, for at bruge et billede, der af flere grunde passer. Det er selvfølgelig ikke nogen feil at prædike dogmatisk fyldigt, naar det virkelig beror paa selvstændig tilegnelse og personlig erfaring. Tvertimod maa det være enhver prædikants maal. Dog er der jo ogsaa andre ting at tage hensyn til — særlig det af hr. Klaveness fremhævede.

Det var mig en trang at udtale ovenstaaende, og du kjære redaktør maa undskylde, at jeg har modsagt din kjærlige overdrivelse.

Sandviken den 22de december 1899.

J. Jansen.

Til ovenstaaende skal jeg svare:

1. Min ven Jansen er ligesaalidt som nogen anden kompetent til at bedømme sig selv; det bør han overlade til andre.
2. Det har ikke været min mening at foretage nogen mandjevning mellem Jansen og andre prædikanter. Men enhver

som har læst Jansens prækener vil have følt, at her er baade hvad indhold og form angaar sket et radikalt brudd med al gammel prækentradition, og sat ind noget nyt. Det er dette som har gjort Jansens prækener kjære for mange. Og det er dette jeg har villet henlede opmerksomheden paa: vor prækemaade maa forandres og her er forandringen sket; følg efter!

Thv. Klaveness.

EN BOGANMELDELSE.

Solhøi. Fortælling fra Romsdalen af *Ulrikke Dahl*. Steenske forlag. Kristiania. 87 sider.

Med denne lille fortælling glider den 4de af søskenderne Dahl ind i literaturen. Disse er som bekjendt V. S. Dahl, nuværende lagmand i Bergen, forfatter blandt andet af flere nyttige praktisk-juridiske arbeider, novelledigteren Conrad Dahl, for en tid siden afdøde fru Nikoline Harbitz, forfatterinde af et par smaanoveller, der er blevet læst med interesse, og nu endelig frøken Ulrikke, der har taget bolig i familiens egentlige hjembygd, Vestnæs i Romsdalen.

Noget større arbeide er dette ikke, men det vil finde indgang i hjem, hvor man sætter pris paa smuk, dannet og jevn god læsning. Karaktererne er holdt godt ud fra hinanden, den gamle proprietær og hans frue lige meget vel skildrede. Hovedpersonen, denne bundne og uforløste natur, vel tegnet. Han er ogsaa den, der har fortjenesten af at give bogen dens egentlige kolorit. Han er nemlig en god repræsentant for hvad millieuet her mellem disse mørke fjelde har at sige ligeoverfor karakteren, idet han har netop faat noget af dette famlende og kjæmpende over sig, som netop disse egne kan frembringe. Hans drømmende, dybt anlagte brud faar ham vel ikke, og forsaavidt faar bogen en noget trist afslutning, men man forsones dog med det hele ved den duft af ægte kvindelig følelse og dyb skjønhedssans, som hviler over den tragiske udgang. Man maa gratulere frøken Dahl med hendes smukke lille debut (ialfald mere offentlige) og ønske hende ny lyst og ny kraft til at gjøre studier mellem de romsdalske fjelde.

Olaf Holm.

DEN GAMMELTESTAMENTLIGE FORSKNINGS FORHOLD TIL BIBELHISTORIEN [1].

Indledningsforedrag i «teologisk samfund» i København den 27de september 1899 af Ole Jensen.

I.

Paa forhaand kunde man spørge, om det er betimeligt og tilbørligt — eller ikke, at saadanne æmner, der vedrøre bibelkritik, lægges frem til mere almindelig overvejelse eller til offentlig drøftelse. Og herom er der jo stærkt afvigende meninger. Der er jo dem, der vil have drøftelsen af bibelkritiske problemer indskrænket til kun at foregaa indenfor fagmændenes snævre kres; kun saaledes er det jo muligt at sikre sig imod alle de grove misforstaaelser, som ellers saa let dukke op og snige sig ind; og kun der er det muligt, at de smaa nuancer i opfattelser kan vurderes, som de fortjene. Andre derimod vil hævde, at de bibelkritiske spørgsmaal har en saadan betydning for nutidens mennesker, at der maa aabnes adgang for dem alle vegne; at de har ærinde endog til de bredeste og de laveste lag af folket. Skal man nu naa til en begrundet afgørelse herimellem, saa turde denne komme til at afhænge, ikke af sympatier eller antipatier til den ene eller til den anden side; end ikke af personlig overbevisning, hvor grundfæstet en saadan end kan synes at være, i den ene eller i den anden retning; heller ikke af den forstand, man har eller mener at have — eller mangel af forstand — paa, hvorledes bibelkritiske problemer ere blevne løste, eller formentlig kunne løses. Nei,

[1] I nærværende gengivelse fremtræder foredraget i en mere udført form end den, hvori det holdtes; det maatte da afkortes paa grund af den stærkt begrænsede tid, der var indrømmet til forhandlingen i det hele. Om end derfor selv tilhørere fra «teologisk samfund» her kan finde et og andet, som ikke blev sagt i foredraget, saa vil de dog finde, at baade grundtanker og en del enkeltheder er de samme.

O. J.

denne afgørelse maa væsentlig afhænge af et ganske nødvendigt hensyn til de mennesker, til hvem talen henvendes. Det maa forud samvittighedsfuldt overvejes, om disse mennesker sidde inde med de nødvendige forudsætninger; om de trænge til og har brug for bibelkritisk oplysning; om de kan forstaa den, rumme den i deres bevidsthed; om de kan endog blot følge med i fremstillingen heraf. Thi skal der gives «*sand oplysning*», saa sker dette jo ikke ved at fremsætte paastande eller kundgøre «resultater». Til «sand oplysning» maa høre, at der gives grunde for det, der paastaaes; gode og gyldige grunde, saa det ses, at paastanden er berettiget. Til «sand oplysning» hører, at den vej maa paavises, ad hvilken det har ladet sig gøre at naa frem til dette eller hint «resultat». Men i reglen er forskningens vej en lang og trang vej med mange savn og skuffelser, førend der naaes «resultater». Saadan var vejen for de forskere, der gik forrest og brød bane. Og noget af dette mærkedes altid af dem, der fulgte efter og gik i sporet. Bibelkritik er ikke, kan ikke blive, hvermands sag. Der behøves en del forudsætninger. Er ingen af de før nævnte forudsætninger tilstede, saa turde det være ubetimeligt og utilbørligt at give saadan oplysning; gives den alligevel, volder dette skade og fortræd; det fremkalder forargelser og misforstaaelser. Men findes de nævnte forudsætninger, eller dog de vigtigste af dem, saa er det betimeligt at meddele saadan oplysning; ja, det kan endog blive paatrængende nødvendigt; nemlig hvis der forud er voldet forargelser og fremkaldt misforstaaelser — ved ubetimelige meddelelser. Under saadanne omstændigheder samles vi da her i aften; og i denne kres, her i «teologisk samfund», her kan man jo regne paa, at alle de nødvendige forudsætninger er tilstede — fyldigt og rigeligt. Saa maa da den drøftelse, her skal foregaa, være lige saa betimelig og tilbørlig, som der jo visselig trænges til «sand oplysning» paa dette omraade. Gid vi da maatte faa her iaften en forhandling, som bringer klarhed og giver frugt.

II.

Søger man at forstaa den nærværende stilling med dens vanskeligheder og misforstaaelser; med den spænding, der er kommen ind i forholdet mellem bibelforskningen og den praktiske brug af bibelen, saa maa man gaa lidt tilbage i tiden for at finde anledningen hertil; og der er særligt 2 aandelige fremtoninger, man

maa agte paa. Den første aandelige fremtoning, jeg hermed sigter til, er den, at der i den sidste menneskealder i visse krese af vort folk er foregaaet *en religiøs opvækkelse, en omvendelse.* Det kendes, at «Herren har besøgt sit folk»; og dette folk samler sig om ham, hans ord og sakramenter. Og en af de gode følger heraf er den, at bibelbogen, som man vel før havde i husene, men sjeldent brugte, den tages ned fra hylden og støves af og bruges flittigt. Det er ej blot paa de hellige dage, at man samles i kirkerne om bekendelsen, forkyndelsen og lovsangen; tillige samles man daglig, i mange smaa krese, i husene til opbyggelse «under sang og suk og bøn» — ved læsning af de hellige skrifter. Og i saadanne krese gentager det sig, hvad der fortælles i apostlernes gerninger (17, 11) om indbyggerne i Beroea; ikke blot «modtog de med al redebonhed ordet», som de hørte af Pavlus og Silas; men i husene «granskede de daglig i skrifterne»; ja, det var jo netop de gammeltestamentlige skrifter, som de ransagede, for at se, om det nu ogsaa havde sig saaledes, som de havde hørt. Men medens man saaledes studerer skrifterne, véd man som i Beroea, at de er *hellige* skrifter; og skønt man i disse krese hos os — vel kender forskel mellem gamle testamente og nye testamente, saa gennemføres forskellen *ikke* i praksis. Man nøjes med det, at ogsaa det gamle testamente er *hellig* skrift; er — Guds ord! Og man véd, at det er dette ord, der skal vejlede os og dømme os; som vi bør rette os efter; men at det *ikke* er os, skrøbelige, syndige mennesker, der kan eller skal mestre eller dømme eller kritiserе ordet eller bibelen. Naar der saa dog er noget, der kaldes bibelkritik; og naar der er mennesker, som give sig af dermed, mener man i hine krese, at en saadan virksomhed er af det onde; og at disse mennesker maa være vantro og ugudelige mennesker, der betragtes med uvilje og mistænksomhed. I disse krese vil man ikke let kunne forstaa, at bibelforskning har en betydningsfuld opgave, ikke blot i videnskabelig henseende, som en enkelt gren af det store træ, der kaldes «videnskaber»; men ogsaa i religiøs henseende: til retledning af kirkelivet. En af forskningens opgaver, som har betydning i religiøs henseende, turde være den, at finde og paavise, hvor i de hellige skrifter det er — «skjult i jorden» — det, der kan lignes ved «det fine guld»; «de ædle stene»; «de dyre perler». Ere disse skatte først fundne og

paaviste, blive de vel gravede ud og dragne frem, og da kunne de anvendes til praktisk brug.

Men saa er der en anden aandelig fremtoning, vi ikke mindre maa agte paa; fordi den har stor betydning — til en anden side. Der er jo ligeledes i den sidste menneskealder — i videnskabelig henseende — foregaaet store forandringer, gjort store fremskridt. Og det, som her særligt bør paaagtes, er, at *den historisk-kritiske forskning* er gaaet stærkt frem, har naaet en før ukendt klarhed og sikkerhed. Baade er der draget store mængder af *nyt materiale* ind under forskningen, og tillige er *metoden* bleven en anden end før; langt mere gennemført, energisk-intensiv; det er den *kritisk-rationelle metode,* som nu gennemføres i alle videnskaber. Herved kastes der nyt lys ind over store omraader, som før var mørke. Som vidnesbyrd om det *ny materiale* — behøver jeg her kun at minde om, hvad der graves ud og drages frem i Egypten — og i det indre Asien: i Evfrat-Tigris-dalen. I oldtiden fandtes jo her hovedstæderne for de største verdensriger; her var sæder for en rig kultur, en ejendommelig kunst osv. Men rigerne styrtedes om, stæderne ødelagdes, og vidnesbyrdene om kultur, kunst osv. dækkedes af grus og laa saaledes i mange aarhundreder. Nu graver man dem ud og drager dem frem; man tyder billeder og symboler; man læser indskrifter herfra. Og da disse folk netop var Israels naboer, hvis sprog var nærmere eller fjærnere beslægtede med det hebraiske; da de i lange tider stod i mangehaande berøring og samkvem med Israel, saa maa alt det, her nu drages frem af ruinerne, paa flere maader faa indgribende betydning for forstaaelsen af Israels sprog, literatur, kultur, historie osv.

Som vidnesbyrd om de fremskridt, der ere gjorte i *forskningens metode* forekommer det mig oplysende først at se hen til et ikke-bibelsk omraade. Lad os se hen til opfattelsen af de *homeriske digtes tilblivelse.* Den gamle overlevering herom er jo den, at alle sangene, baade af Iliaden og af Odysseen, hidrøre fra én digter: fra den blinde Homéros. Forskellige nyere kritikere, og særligt F. A. Wolf, har jo imidlertid paavist, at denne opfattelse er umulig. Der findes rundt om i begge sangværker mange episoder, der er alt for ejendommelige og selvstændige; passe slet ikke i den sammenhæng, hvor de findes, eller i nogen anden sammenhæng. Der er en mangfoldighed af gentagelser og af mod-

sigelser. Og der findes en betydelig forskel i sproget; ikke blot mellem Iliadens og Odysseens sprog; men ogsaa mange forskelligheder indenfor det enkelte sangværk. Det ene med det andet, og især alt dette tilsammen, taler imod en enkelt som forfatter. Her maa have været flere forfattere; selv om overleveringen har glemt de flestes navne og kun bevaret det ene navn; sagtens fordi denne ene har forfattet mange episke sange. Først langt senere, ved de saakaldte «diaskevaster», fik sangene og sangværkerne efterhaanden den skikkelse, vi nu kende. Hvem ser nu ikke, at her i flere henseender er foregaaet en lignende forandring i opfattelse, som paa det gamle testamentes omraade; særligt med hensyn til Mosebøgerne? Men tænke vi paa den udvikling, forskningen har gennemgaaet i den sidste menneskealder, saa finder vi her en af de store mærkestene paa fremskridtets vej.

III.

Hermed er vi nu inde paa det spørgsmaal, som foreligger, og hvorom forhandlingerne her i aften skulde dreje sig: om forholdet *mellem den historisk-kritiske forskning* af de gammeltestamentlige skrifter *og den praktisk-pædagogiske brug,* der fra arilds tid er gjort og stadig gøres, vistnok ogsaa af *det historiske,* men dog især af det *etisk-religiøse indhold,* der findes i disse samme skrifter. Om dette forhold mellem de 2 nævnte virksomheder kunde der vistnok være en del at sige i almindelighed: at disse virksomheder dog egentlig er i temmelig nært slægtskab med hinanden; at begge har de selvsamme kilder at øse af, hvor forskellige de literære «kilder» end ere fra de religiøse. Men selvfølgelig maa forskningen og den praktiske brug af bibelen gaa hver sine veje; som hver af dem har sine særlige forudsætninger at gaa ud fra; sit særlige øjemed at stræbe hen til.

Dog i disse realistiske tider mærkes det, at det forslaar for lidt at klare sig forholdet i almindelighed; det maa prøves i enkeltheder; vi maa tage nogle eksempler frem, for at se, hvorledes forholdet i det enkelte stiller sig mellem forskningen og den praktisk-religiøse brug af nogle gammeltestamentlige skrifter.

IV.

Det kan vist nævnes, ikke som en hypotese, men som et virkeligt resultat af moderne forskning, at mange af de gammel-

testamentlige skrifter, særligt Mosebøgerne og Josva's bog; men ogsaa mange af skrifterne i 3die gruppe af gamle testamentes kanon: «hagiograferne», ere affattede paa en langt senere tid, og i det hele blevne til paa en helt anden maade, end man efter overleveringen før har ment. Der er jo nu væsentlig enighed indenfor den moderne forskning om, at Mosebøgerne ere blevne til ved en sammenarbejdelse af flere forskellige «kilder»; og at den ældste af disse først er nedskreven i begyndelsen af kongernes eller i slutningen af dommernes tid. Hvis dette nu maa kaldes et virkeligt «resultat», som den moderne forskning har givet gode grunde for (at eftergaa disse er her ikke tid til; de kan her forudsættes som vel bekendte), hvorledes opfattes dette da af kirken eller af kirkeskolen? Hvorledes stiller denne sig paa bibelhistoriens vegne til disse literære spørgsmaal?

Efter mit skøn maa svaret herpaa blive, at saadanne literære spørgsmaal om de bibelske skrifter egentlig ikke vedkomme *bibelhistorien* som saadan; denne kan og bør nøjes med det *historiske* og særligt med det *etisk-religiøse* indhold af skrifterne. Literære spørgsmaal maa udelukkende henhøre under vedkommende forsknings omraade; maa afgøres for dens domstol. Selv om man jo let ser, hvilke slutninger forskningen drager ud fra «kildesondringen», bliver rigtigheden og berettigelsen af disse slutninger en sag for sig. Naar talen som her er om udelukkende literære «resultater», bliver der med rette kun spørgsmaal, om disse maaske blot er *nogle forskeres,* eller om de er *forskningens «resultater»;* om de godkendes af forskningen som saadanne eller ikke. Kirken har ikke nogen adkomst til herom (ɔ: om literære bibelske spørgsmaal) at gøre nogen bestemt opfattelse gældende, om den end selvfølgelig er stærkt interesseret i forskningens afgørelse heraf. Om den protestantiske kirke stillede sig anderledes her, vilde den komme i strid med et af sine egne principer; og dens adfærd vilde derved faa en betænkelig lighed med den katolske kirkes.

V.

Som andet eksempel tager jeg den moderne forsknings stilling til de gammeltestamentlige skrifter i 2den gruppes 2den del: *de egentlig profetiske skrifter.* Om de fleste af disse skrifters affattelsestid, tilblivelsesmaade osv. er der jo nu i almindelighed — i store træk — god overensstemmelse mellem overleveringen og den

moderne forskning; denne har jo paa særlig maade draget disse skrifter frem, har derfra hentet ny og store fund af største betydning for forstaaelse af udviklingen i Israel i *sproglig, literær, historisk, kultushistorisk* og *religionshistorisk* henseende. De profetiske skrifter er herved komne til større ære; der er tilkendt dem en betydning, som næppe nogensinde før. Dersom der er nogen udsigt til, at den ny bibelhistorie, som er bebudet fra forskningens side, virkelig udkommer, er man berettiget til at have betydelige forventninger om en værdifuld berigelse af det afsnit, der handler om *profetien og profeterne.* Og selv om kirken for andre afsnits vedkommende kan have anledning til mistanke overfor en saadan bibelhistorie, og grund til at være paa post for at værne om det, der for den er helligt, saa turde man imødese den omhandlede bibelhistorie med glæde — blot for det profetiske afsnits skyld. —

Som en undtagelse fra den før omtalte regel er der dog et profetisk skrift, som den moderne forskning sætter lavere, end overleveringen har gjort. Det er Jona's bog. Det maa erkendes, at dette skrifts indhold er vidt forskelligt fra indholdet af alle andre profetiske skrifter. Mens vi i dem har samlinger af de vedkommende profeters taler, og kun undtagelsesvis derimellem: fortællende stykker, saa bærer Jona's bog ved første læsning præg af helt igennem at være en historisk fortælling. Hvem der har affattet den, nævnes jo ikke. Som overskrift læses i den, at «Herrens ord kom til Jona, Amittaj's søn, om hvem der saa fortælles i alle dens 4 kapitler. Som resultat af den moderne forskning om dette skrift turde følgende hovedpunkter nævnes: a) af forskellige grunde, dels hentede fra sproget i bogen, dels fra dens indhold maa det kaldes godtgjort, at den ikke er skreven i 8de aarhundrede f. Kr.; altsaa ikke af den profet Jona, der er omtalt i 2' Kong. 14, 25; men skreven efter Ninives fald og efter eksilet; sandsynligst i 5te aarhundrede. b) I form af fortælling tilsigter skriftet en belæring for sine læsere; denne gives i parabolsk klædebon, i lighed med som f. eks. Hiobs bog gør. c) Belæringen gaar ud paa en advarsel mod den jødiske trangsynethed og snæverhjærtethed (particularisme), der skød frodigt op efter udlændigheden i Babel. Naar det derimod siges — som slutning ud fra disse forudsætninger — at Jona's bog er *fri digtning* fra 5te aarhundrede eller senere, saa kan dette *ingenlunde* kaldes *forskningens,* men kun *nogle forskeres «resultat».* Sporet deler sig

altsaa her i 2 linier. Der er forskere, som med gode grunde hævde, at a) her i Jona's bog er *en historisk kærne* fra 8de aarhundrede, handlende om profeten Jona, Amittaj's søn; b) at dette historiske indhold er blevet udvidet og forøget ved at fortælles mundtligt gennem ca. 300 aar; og c) at derpaa en ukendt forfatter har ført det i pennen og givet det den form, det nu har. — Som den kærne, der maa være historisk, nævner f. e. Koenig [1]), at den profet Jona, der ifølge 2 Kong. 14, 25 varslede kong Jeroboam II en betydelig udvidelse af Israels rige mod nord og mod øst, har senere efter guddommelig befaling foretaget en rejse til udlandet, paa hvilken han har gennemgaaet overordentlige farer, men er bleven underfuldt frelst; hertil turde være at tilføje som historiske træk: a) at Jona virkelig kom til Ninive; b) at han prædikede der; c) at hans prædiken havde vidunderlig virkning. En del forskere gør vistnok indvendinger herimod. Dette er ikke historisk, sige de; man har hidtil ikke fundet noget, der stadfæster dette. Men der er jo heller ikke noget direkte bevis herimod; og det bevis herfor, som endnu ikke er fundet, kan jo muligvis findes. Man siger fremdeles, at en saadan «*masseomvendelse*», som den der efter Jona's bog skulde have fundet sted i Ninive, den er usandsynlig og uhistorisk. Assyriens historie kender intet til det, at indbyggerne i Ninive fra 8de aarhundrede af skulde have tjent Israels Gud. Udtrykket «masseomvendelse» turde nu først være lidt overdrevet; ikke ganske berettiget — efter teksten. Og her fremtræder saa tillige en mangel og et fejlsyn, som er ret væsentligt, og som paa visse punkter træder stærkt frem. En stor del af den moderne forskning har slet ikke øje for det typiske eller det typisk-historiske i det gamle testamente; den spørger, om det er virkelig historie; og naar saa f. e. sproget gør indsigelse herimod, saa forkastes det historiske helt; *alt* gøres til *fri digtning*. Jona's komme til Ninive, hans prædiken der og Ninivisternes omvendelse turde netop være *typisk historie* [2]); enhed af historie og type; d. v. s. der skete herved en begyndelse, som senere fortsattes. Som Jona kom til Ninive, saa kom siden mange troende judæer til denne by eller til andre byer i verdensriget som missionærer; f. e. kom de ved de forskellige bortførelser.

---

[1]) Einleitung in das Alte Testament. Bonn, 1893. Side 381.
[2]) Jvf. P. C. Caspari: Bibelske afhandlinger side 1—60.

Som Jona prædikede i Ninive, saa vidnede mange andre følgende missionærer fra Juda for hedningerne ved deres ord og ved deres liv om troen paa Israels Gud. Som niniviterne omvendte sig ifølge Jona's prædiken, saa omvendte mange hedninger sig i de følgende tider til tro paa Israels Gud. Og at den ene store verdensstad efter den anden lagdes øde; og det ene verdensrige efter det andet sank i grus, det medførte i hedningernes sind tvivl og mistillid til deres gamle guder, som lod dem i stikken; de maatte da se sig om og spørge efter sikrere grund at bygge paa; her kom da de troende judæer denne trang imøde.

Men kan det nu hævdes som resultat af en del af forskningen, at der findes en saadan kærne af historisk indhold i Jona's bog, hvorledes stiller da kirken sig paa bibelhistoriens vegne overfor dette? Det afgørende for kirken i denne henseende turde være hensynet til den anvendelse, som Jesus ifølge evangelierne (Mat. ev. 12, 39 flg.; Luk. ev. 11, 29 flg.) i en samtale med «nogle af de skriftkloge og farisæerne» har gjort af nogle træk fra Jona's bog. Og den opfattelse, som ovenfor er antydet i overensstemmelse med en del af forskerne (om en kærne af historisk virkelighed) turde være lige saa forenelig med Jesu anvendelse som den overleverede.

VI.

Som 3die eksempel henviser jeg til Israels forhistorie i 1ste Mosebogs kap. 12—50. Det er fortællingerne om stamfædrene: Abraham, Isak, Jakob og Josef. Skal jeg kort sige, hvad der er resultat af den moderne forskning herom, turde dette være, at disse fortællinger ikke kan kaldes historie i egentlig forstand, i videnskabelig betydning. Grunden hertil er ikke saa meget den, at her fortælles saa mange undere, Guds aabenbarelser osv.; i den gamle rationalismes tid tog man særlig anstød heraf; og nutidens rationalister fremhæve vel ogsaa, at underne er uhistoriske. Men det, som er den drivende kraft i nutidens indvendinger mod patriarkfortællingerne, er, at der ligger et saa langt tidsrum: mange hundrede aar, mellem disse begivenheder og den tid, da selv de ældste «kilder» herom blev nedskrevne; i dette lange mellemrum ere disse fortællinger da blevne forplantede mundtligt; men herved kan det ikke undgaaes, at de ere blevne omformede paa forskellig vis; hver af de mange fortællere kan have føjet til og taget fra — mere eller mindre — af sit eget. At der har fundet en saadan

omformning sted i tidens løb, ses af flere tegn, ikke mindst af de a) betydelige *indbyrdes forskelligheder* mellem de enkelte «kilder»; b) patriarkerne selv skildres her som saa ideale skikkelser, at den følgende tids mænd som oftest maatte staa langt tilbage for dem, hvis patriarkfortællingerne var fuldt historiske; c) om tilstandene i Kanaan meddeles der lidet eller intet her udover det enestaaende 14de kap. af 1ste Mosebog; d) flere institutioner (paaske f. e.) omtales aldeles ikke i patriarkfortællingerne, men betegnes dog i 2den Mosebog som førmosaiske; e) andre institutioner (omskærelse f. e.) omtales her som eksisterende i patriarkernes tid, medens de i virkeligheden senere (jvf. 2den Mosebog 4) maatte kæmpe sig frem. Om der nu end er forskere, der ud fra dette slutte, at alt det, her fortælles, er uhistorisk; at patriarkerne aldrig har eksisteret som virkelige personer, men enten som navne paa stammer eller paa guddomme, saa turde det dog nu snarest kaldes forskningens eller dog et overvejende tal af forskeres resultat, at der i disse fortællinger — ligesom vi hørte før om Jona's bog — er en ægte historisk kærne. Der er flere kendsgerninger, hvoraf dette fremgaar, ikke mindst af den, at uagtet «kilderne» fortælle væsentlig uafhængigt af hverandre, saa er dog en α) betydelig del af indholdet *fælles* for dem; β) patriarkerne fremstilles som omflakkende nomader; γ) de erhverve sig intet land i Kanaan; kun en gaveejendom i Hebron. — Saadanne træk, der staa i modsætning til senere tiders patriarkopfattelse maa være historiske, ikke digtede. δ) Idet det nu er godtgjort fra verdenshistorisk side, at det før omtalte kap. 14 af 1ste Mosebog indeholder virkelig historie, maa bl. a. ogsaa Abraham være historisk person, om han end her viser sig fra en side — som krigshelt, — der ellers er ukendt. ε) I den førprofetiske tids andre bibelske skrifter findes Abraham omtalt f. e. i 1 Kong. 18, 36: (Elia's bøn til «Abrahams, Isaks og Israels Gud»). — Mod denne hele opfattelse indvendes der jo, at intet folk i historien har ellers nogensinde kendt sin stamfader. Men hvorfor skulde Israel ikke i denne som i flere henseender staa alene blandt verdensfolkene? Fastholdes en virkelig aabenbaring af den levende Gud, maa det være enkelte mennesker, der modtog denne, ikke stammer, eller — guder! —

Hvis nu dette kan kaldes resultat af den moderne forskning herom, hvad siger da kirken hertil paa bibelhistoriens vegne? Det afgørende i denne henseende turde — atter her — blive hensynet til den anvendelse,

Jesus og apostlene ifølge ny testamente har gjort af nogle træk fra fortællingerne i 1ste Mosebog. Det turde nu vise sig, at den opfattelse, her er antydet, er lige saa forenelig med denne anvendelse, som den overleverede opfattelse. Konflikt mellem forskningen og kirkeskolen vilde jo derimod fremkomme, hvis forskningen kom til det resultat, at der *intet* historisk indhold er i disse fortællinger; at patriarkerne skulde være enten *blot* sagnfigurer eller navne paa *stammer* eller *guder*. Overfor saadanne opfattelser stiller kirken sig selvfølgelig afvisende, idet den beraaber sig, ej alene paa Elia's (1 kong. 18, 36) og andre profeters (angaaende Jakob f. e. Hosea 12, 13); men særligt paa Kristi og apostlernes avtoritet. Hvorledes forskningen søger at komme forbi denne sidstes avtoritet i historiske spørgsmaal, bliver en sag for sig, vedkommer os ikke her. Men kirken maa utvivlsomt stille sig paa denne avtoritets grund. Og der vilde da foreligge et enten—eller; et valg imellem, hvem man mest vil stole paa: enten *paa nutidens forskere* og *deres viden,* eller paa *Kristi og apostlernes avtoritet* og *deres ord.*

VII.

Der kunde være anledning til at drage adskilligt flere eksempler frem; den moderne forsknings forhold til det bibelske stof, der egner sig for bibelhistorien, er jo ikke just det samme paa alle punkter. Men af hensyn til tidens begrænsning maa jeg her nøjes med blot 1 eksempel til. Det er maaske det allervigtigste afsnit for bibelhistorien og i det hele for den praktisk-religiøse brug af det gamle testamente. Og paa den anden side er det vist for tiden et af de allervanskeligste at give en ret begrundet opfattelse af. Jeg sigter hermed til den saakaldte *urhistorie* eller *fortællingerne i de 11 første kapitler af 1ste Mosebog.* Tidligere blev der jo gjort indvendinger f. e. mod skabelsesberetningen fra forskellige naturvidenskabers side, fra astronomi, geologi osv. Og det er unægteligt, at den antike verdensopfattelse, som her er forudsat eller udtalt, ikke kan forenes med den moderne verdensopfattelse, det Newton—Kopernikanske system. Men af de indvendinger, som nu gøres mod urhistorien, komme de vægtigste ikke fra naturvidenskaberne, men dels fra den almindelige historie, dels fra den sammenlignende religionshistorie. Historikerne ere her endnu mere tilbøjelige end paa de før nævnte punkter til at opfatte

disse beretninger som sagn. Her er der jo endnu langt større afstand mellem selve begivenhederne og den tid, da den ældste «kilde» skulde være nedskreven; det drejer sig jo her ej blot om hundreder men om tusinder af aar. Og her synes den før omtalte kærne i fortællingerne ganske at forsvinde; atter og atter blive forsvarerne svar skyldig paa det nærliggende spørgsmaal: hvem har været vidne til disse begivenheder? hvem har først kunnet fortælle om dem? I tidligere tid, da man antog Mose som forfatter til Mosebøgerne, kom man let over denne vanskelighed; man antog, han havde faaet særlige aabenbarelser angaaende det, der skulde bevares for efterverdenen heraf. Men idet forskerne nutildags se mere realistisk-jordisk herpaa, stilles der os valg mellem 2 muligheder. Enten er indholdet af disse beretninger kommet frem først i Terakidernes æt, mens de levede i deres hjemland: Ur i Kaldæa; og derpaa er det gaaet i arv i den ene gren af denne æt, Abrahams æt. Eller det er først kommet op blandt de judæiske landflygtige, mens de opholdt sig i Babel, under mangehaande samkvem med og modsætning til de babylonske religiøse forestillinger.

Samtidigt med, at den almindelige historiske forskning saaledes gør sine vægtige indvendinger og hævder, at her mangle vi historisk fodfæste, saa kommer der andre indvendinger fra den *sammenlignende religionshistorie*. Som en følge af de omtalte udgravninger i de gamle kulturlandes hovedstæder er der jo nu fremdraget og paavist en række af forskellige hedenske paralleler eller analogier til de bibelske beretninger i 1ste Mosebog's kap. 1—11. Der er baade ægyptiske og assyriske paralleler til skabelsesberetningen; en assyrisk parallel til fortællingen om fristelsen og faldet; en babylonisk fortælling om «den store vandflod»; og saaledes finder man, saa at sige helt igennem: 1 eller flere hedenske paralleler til hver enkelt bibelsk fortælling. Hos flere af de semitiske folk findes der samlinger af oldsagn om saadanne begivenheder; og det synes, at disse sagn har været fælles gods blandt folkene af den semitiske æt. Sammenstiller man nu de sagn, der handle om den samme begivenhed, finder man overraskende ligheder: i ord; i udtryk; i mange vendinger og enkelte træk. Og med hensyn hertil danne de bibelske beretninger aldeles ikke nogen undtagelse. Ved saadanne sammenligninger mellem de til hinanden svarende hedenske og bibelske beretninger er nu den moderne forskning kommen til det resultat, som ved første øjekast kan synes

betænkeligt, at de bibelske beretninger maa være yngre end de tilsvarende hedenske beretninger. Herved lægges jo den slutning nær, som mange ogsaa drage i virkeligheden, at hebræerne skulde have optaget disse forestillinger som laan fra de omboende folk. Denne slutning er imidlertid forhastet, løs og usikker. Her maa skelnes nøje mellem: beretninger og forestillinger. Et er det literære spørgsmaal: hvilke beretninger der er ældst; og hvilke der er yngre og afledede. Et andet er det religiøse realitets-spørgsmaal: *naar*, hvor og hvorledes disse religiøse forestillinger først ere opstaaede; om hos de gamle babyloniere? eller hos hebræernes forfædre i Kaldæa? Om dette sidste spørgsmaal har den sammenlignende religionsforskning, saavidt vides, endnu ikke afgivet sit votum. Dens kendelse kan vel ventes.

Men sammenligningen har en anden side, som forskningen ikke altid har skænket tilstrækkelig opmærksomhed. Hvor paafaldende end de omtalte ligheder ere, saa viser det sig tillige ved sammenligningen, at der med hensyn til det religiøs-etiske indhold er en gennemgribende forskel mellem de hedenske og de bibelske beretninger. I denne væsentlige henseende ere de bibelske beretninger aldeles enestaaende. Medens flergudiske og andre dermed sammenhængende forestillinger findes rigeligt i alle de hedenske beretninger, er der slet intet af dette i de bibelske. Mens de hedenske paralleler til skabelsesberetningen lige saa meget fortælle om guders som om verdens tilblivelse, saa er Guds evige væsen jo forudsat i den bibelske beretning; han er himlens og jordens skaber, den almægtige; uden ham er der ingen Gud. Det, hvorom opmærksomheden her samler sig, bliver da: om verdens tilblivelse og dens udvikling; om menneskets tilblivelse og dets udvikling. I religiøs-etisk henseende ere de bibelske beretninger da væsensforskellige fra de semitiske folkeslags myter. Thi «myter er jo noget ganske andet end de sagn, som danne sig om historiske personer eller historiske forhold». I disse bibelske beretninger har vi da ikke udvortes virkelig historie, men aabenbaringshistorie. Om der end i dem er et vist fællesskab med myterne baade om sagnstof og om mange enkeltheder, hvilket saaledes kan være laan fra nabofolkene, saa er *det religiøs-etiske indhold* — de *bibelske* beretningers *særeje*. Dette kan da ikke være laan fra noget nabofolk; heller ikke kan det være «groet op af jorden»; eller opkommet i noget menneskes hjærte. Hvor er det da kommet fra? Om ikke

ved aabenbaring fra oven? Dersom disse forestillinger først ere komne frem i Terakidernes æt, saa forstaaes det, at *hans aand*, som udvalgte en mand af denne æt til stamfader for sit folk, har sat sit stempel paa disse overleveringer, har udsondret det flergudiske, det i religiøs-etisk henseende urene og uædle af dem og givet dem det dybe religiøs-etiske indhold, som findes i disse beretningers hovedtræk. Og skønt de *ad den almindelige historiske forsknings* vej *ikke* kan *godtgøres som historiske,* blive de for kristne saavelsom for troende jøder *ikke mindre troværdige* derfor. Thi *aabenbaringens aand*, som har præget dem, *garanterer* deres *troværdighed og paalidelighed i alle væsentlige grundtræk.* Aabenbaringens historie er «aandsvirkelighed, virkelighed for aanden» [1]). Om det end ved første betragtning saa ud til, at den sammenlignende forskning vilde omstyrte de bibelske beretninger om urtiden, viser det sig, naar religionshistorien faar sine sammenligninger førte igennem, at den netop stadfæster det væsentlige, det religiøs-etiske indhold af disse beretninger. Og det er jo just dette *religiøs-etiske indhold,* der til alle tider har havt og stadig har sin blivende betydning *for kirken.* Og det er dette samme religiøs-etiske indhold af disse fortællinger fra vor slægts barndom, som ikke kan undværes, men altid maa danne indledning eller første afsnit i enhver *bibelhistorie for kristne børn.*

[1]) Jvf. R. Nielsen: Religionsfilosofi 1869, side 157.

UR SVERGES MODÄRNA SKÖNLITTERATUR.

Af J. Wallinder.

IV.

Verner von Heidenstam, „Karolinernas“ skald.

Hos oss så väl som annorstädes har på det estetiska området — för att nu ej tala om andra — ordet *modärn* under det sista kvartseklet blifvit upphöjdt till benämning på den allra högsta grad af öfverlägsenhet och förträfflighet. Någon sprödare måttstock för tingens värde kan man dock svårligen anskaffa: bär icke ordet ögonblickets förgänglighet i sig, en förgänglighet än ohjälpligare, än om man prisgåfve det sköna åt den rena individualismen, ty det individuella godtycket *kan* åtminstone äga samma stabilitet som individen själf, men det modärna *måste* vexla, vexlingen är dess ovillkorliga habitus. Och likasom modets vexlingar i kvinnodräkten lära ytterst härflyta ur den dunkla källan af den kvinnliga demimondens lust att ådraga sig en sensuell uppmärksamhet, så tyckas det sista kvartseklets estetiska produktioner, för så vidt dessa velat synas riktigt följa med sin tid, hämtat sina impulser ur en likadan källa af beräkning på det sensuella. På 80-talet var konstens och litteraturens lösen *realism*, som dock, ju närmare den hann tåten i modärnitetens segertåg, snarare borde kallas cynism. Det är signaturen på det årtiondets norska bohême- och svenska Strindbergs-litteratur. Det vore dock orätt att stämpla all 80-talets «kuranta» litteratur som cynisk eller omoralisk. Dels var dess «realism» ofta allt för drastisk och osminkad för att verka förledande på en någorlunda ofördärfvad fantasi — snarare blef motsatsen ofta följden — dels siktade många skolans målsmän visst icke särskildt på det okyska och råa, hufvudsaken var blott att utan val gripa motiv ur den yttre verkligheten och utan hänsyn till någon etiskt eller estetiskt bildad smak behandla sitt motiv «naturtroget» — allt efter den stor urskillning kräfvande satsen, att hvad som verkligen är, är också skönt. *Estetisk* verk-

samhet kan man ju knappast kalla ett sådant skrifvande och ett sådant läsande, annat än i den mening att det verkligen kunde *roa* vissa människor eller sysselsätta deras själsförmögenheter utan anlitande af förnuftig eller etisk eftertanke. Någon har kallat denna litterära riktning «skomakar-realism», detta visserligen utan att vilja förnärma — det hedervärda skomakaryrket. *Den* obestridliga förtjänsten har denna litterära riktning emellertid haft, att den skärpt synen för lifvets verkligheter, åtminstone dess sinnliga verkligheter, och dragit poesiens Pegasus ned från de tunna, ljusblå, realitetstomma rymder, som ligga utom den värld, hvari människor äro satta att lefva.

Emellertid blef 80-talets modärna realism snart omodärn. Det var det värsta, som kunde hända den, men det måste ju hända: det svärd, den dragit mot det «gamla» och «banala», var tveeggadt; den egg, som den med så tunga hugg fört mot detta, var snart slö, och den andra eggen, som den slipat mot sig själf, blef dess bane, i samma stund som det modärna stötte emot ett ännu modärnare. Detta modärnare fick, bland andra mindre uppmärksammade tolkar, en verklig skaldetolk i *Verner von Heidenstam*, då han till en kär öfverraskning för Sverges litterära värld år 1888 utgaf sitt diktverk *Vallfart och Vandringsår*. Härvid bör dock, så gärna först som sist, erinras, att Heidenstam *icke* bryter den s. k. skomakar-realismens välde på *det* sättet, att han vare sig i nämnda diktverk eller eljest senare med några polemiska later utmanar «realismen» till strid — och nederlag; nej, han bäddar dess graf mer än till hälften omedvetet genom att följa Tegnérs gamla lösen i striden mellan akademisk klassicitet och modärn romantik i seklets början: att icke polemisera in, utan själf *sjunga* in en ny poetisk tid. Heidenstam hade själf lärt i den realistiska skolan, men hade vid sitt första framträdande redan växt ifrån henne. Det bör på samma gång erinras, att Heidenstam *icke heller* inleder 90-talets romantiska diktning i *den* meningen, att denna diktning har lärt eller uppfattat så synnerligen mycket af honom; den öser delvis ur grumligare källor, och lika mycket som Heidenstam vid sitt framträdande hade växt om 80-talets realism, lika mycket hade han vid samma tid och än mer sedan växt om 90-talets romantik, som än i dag står bakom honom. Om Heidenstam skattar åt det modärna, så är det i alla fall en modärnitet, till sin art af vida större varaktighet än så väl 80-talets realism som 90-talets

romantik, hvilken senare med all sin mysticism och clairobscur är lika svag för att betas modärn som någonsin dess närmaste föregångare. Men alltnog, Heidenstam har kraftigt bidragit att sjunga in en ny period i dikt och smak; vår nyaste nyromantik har tagit sin stråt på den gata han banat, andra skola göra detsamma efter den, men själf går Heidenstam sin egen väg, väl ingalunda höjd öfver alla tiders smakvexlingar, men ovanligt fri för att dock åtnjuta ett så stort erkännande af sin samtid.

Född 1859 och efter att i Stockholm hafva aflagt sin studentexamen företog V. von Heidenstam i början af 1880-talet vid några och 20 års ålder en utländsk resa tillsammans med sin unga hustru. Resan ställdes till fjärran länder och kom att räcka i flere år. Hvilka möjligheter som bodde inom honom, var ännu en hemlighet för honom själf; hvilken social plats han en gång skulle söka och ernå, stod ännu i vida världen. För lefvebrödets skull var frågan icke heller den allra viktigaste, ty fäderneärfd förmögenhet satte honom t. o. m. i stånd att lefva ett lif, som rätt väl motsvarade hans aristokratiska familjevanor. Närmast var utrikesresan att anse som en turist- och studieresa, och det studium, som nu var hans närmaste medvetna uppgift, lär ha varit målarkonsten. Så gick det till, att V. v. H. blef en fleråriq gäst och en ganska hemvan gäst i söderns och orientens länder, i skönhetens gamla länder omkring Medelhafvet.

Nog studerade V. v. H. måleri, och nog lär väl mer än en färgskön duk ha blifvit frukten af hans studier i den bildande konsten, men hur långt han drifvit det på detta område, har han aldrig låtit allmänheten veta; målare har han aldrig varit annat än privat. För honom var hufvudsaken att låta de former och färger, känslor och böjelser, som mötte honom i de fjärran länderna absorberas af hans fina, allmänt konstnärliga iakttagelseförmåga och utbilda honom till en harmonisk estetisk personlighet. Men den konstform, i hvilken han skulle för sig själf och världen återgifva den insamlade och bearbetade skönhetsskatten, blef icke måleriet, utan skaldekonsten. Denna konst erbjuder ju också rikare uttrycksmedel åt en konstnär, som i sig inrymmer så mycket af en filosof som V. v. H.

I söderns och än mer i österns soliga länder fylldes vår skalds hjärta synbarligen af en värme och en förtjusning, som kom de många knopparna i hans inre skönhetsvärld att slå ut. Förtjusningen gällde ej blott Medelhafvets bjärtblå färg med de stora stjärnornas prakt däröfver, så olikt hans nordiska fosterlands gråa allvar, ej blott Italiens och Hellas' plastiska berglinjer och Syriens blomstersnögande orangeträdgårdar, ej blott fornsägnernas och forntidens stämningsrika ekon, utan den gällde kanske än mer de nutida sydliga och österländska folkens sorgfria inslumrande, sin historiska död till mötes, ett inslumrande på minnen af forna bragder och under en tystnad sagopoesis bortdöende genljud, ett inslumrande, som väcker skaldens så mycket innerligare sympati, som han ser det i kontrast med västerns och nordens självsäkra, påträngande, prosaiska aktivitet, som med sitt larmande hvardagstramp oemotståndligt öfverröstar orientens drömmande tystnad och nervstillande ro. Allt detta ser han, och hans skaldehjärta sjunger den i skönhet slumrande orientens lof, den sorgfria lifsglädjens lof, på bekostnad af sitt nordiska hemlands frusna prosa, enfärgade allvar och tungsinta plikttrohet. Så kommer han omsider hem igen, samlar sina mångåriga reseminnen och anteckningar och sammanfattar dem i en hel stor bok i bunden form, hvilken under titeln *Vallfart och vandringsår* bjudes den svenska allmänheten.

Boken rönte stor och nästan från alla sidor erkännande uppmärksamhet. Den var tillräckligt realistisk och tillräckligt sensuell för att vinna den då modärna litterära smakens bifall, äfven om den befanns gå vida utom dess mått, och den gick tillräckligt långt utom detta mått, var tillräckligt full af romantik och af subjektiv Sturm und Drang för att från motsatt håll kunna hälsas såsom en befrielsens gryning till ett nytt, mer poetiskt tidskifte i vår litterära konst. Och detta äfven från sådana litterära kretsar, där en helt annan lifsståndpunkt och lefnadsåsikt var härskande. Så t. ex. välkomnade «akademikern» C. D. af Wirsén genast «Vandringsårens» författare såsom en ny, verklig skald, som borde komma att pryda sin plats i den svenska parnassens då (och ännu) ej synnerligt tätt befolkade *högre* regioner. Detta Wirséns uttalande, som är lika smickrande för hans omdöme som för Heidenstams sångmö, hafva de följande åren besannat, och vi veta ej annat, än att C. D. W. fortfarande erkänner det. Ett sådant erkännande, hvilket *nu mer* ej torde stå C. D. W. och hans liktän-

kande så dyrt, gjorde det på sin tid så mycket mer. Ty den kristna, och därtill konservativt kristna religiositet, som är grundtonen i C. D. W.s egen diktning, hör till det mångahanda, som i V. v. H.s tidigare författarskap är föremål för afgjord ringaktning.

Lifsglädjen var V. v. H.s lösen framför allt annat. Denna såg han förverkligad och dyrkad i det gamla Hellas och Österlandet, där ännu dess sista, allt svagare genljud tjusat honom; alla nutida «solskenstankar» äro det klassiska skönhetslifvets och lifsglädjens ättlingar; i Västerlandet och i norden hafva nu mer «solskenstankarna» måst vika för «gråväderstankarna», som äro kristendomens allt annat än sympatiska barn. Sorg och smärta voro åtminstone tills vidare för V. v. H. lika förhatliga som glädjen ljuf och prisvärd. «Lidandet kan endast vara medel och får ej genom förvexling betraktas som mål. I sig själf är lidandet förhatligt. I sig själf är också sorgen förhatlig. Först därigenom att sorgen . . . är upprunnen ur en otillfreds ställd åtrå efter glädjen, . . . är han värd allmänt intresse.» Ganska riktigt; den asketiske kyrkofadren Augustinus säger också på ett ställe i sina Confessioner nästan alldeles detsamma. Men icke följas de åt långt, V. v. H.s och Augustinus' tankar. V. v. H. respekterar visserligen kristendomen såsom korsets religion i dess historiska uppkomst, tydligen därför att — för att begagna det evangeliska språkbruket — han, som blef korsfäst, död och begrafven, blef detta just för att på tredje dagen uppstå igen ifrån de döda. Men, skrifver V. v. H. ännu 1889, «korsets skugga ligger än i dag öfver Västerlandet, och gråvädersstämningen är denna skuggas yttersta förtoning. Minnet af att kristendomen grundlades med ett lidande behärskar de flesta af våra begrepp.» Minnet ? — Ja, Hr. v. H., det är *mer* än ett «minne» af grundläggningens lidande, som behärskar våra sena tiders begrepp; det är den kristna mänsklighetens känsla af, att detta lidande är ett alltjämt närvarande universalfaktum, än i dag lika väl som i grundläggningens dagar en aktualitet, men som för trons människa icke blott är ett «nödvändigt ondt», utan en välsignelse, just därför att det för hennes medvetande blott är den utvändiga sidan af en lifsglädje, som äger en oändligt mycket högre valör än fenomenens harmoni och stundernas fröjd, denna den klassiska lifsglädjens signatur. Det är här två ting, som icke böra förbises: dels att den klassiska glädjen icke så mycket blef undanträngd och dödad af

kristendomen, som icke snarare att den föll på sitt eget svärd, då den befanns sakna en lifvets och ovanskligheteens kärna, dels att kristendomen ej blott är en historisk företeelse, hvilken såsom sådan har blifvit gammal och «bildat skola»; den är innerst och väsentligen ett mysterium, hvilket såsom sådant oupphörligt blir ny, ung sanning blott genom den djärfvaste subjektivitets språng in i det outsägliga och paradoxa.

Detta har visserligen icke varit V. v. H.s uppfattning af saken och är det väl icke heller ännu. Vi våga påstå, att hans ställning till korsets religion är mycket ytlig. Men vi tro oss icke missförstå honom, om vi konstatera, att hans författarutveckling efterhand fört honom närmare en sympatisk uppfattning af sorgens mysterium. Redan hans bok *Endymion* — denna vackra, välskrifna roman, som i så mycket är en efterklang af «Vallfart och Vandringsår» — går själfmedvetet i moll och häfdar själfmedvetet sorgens, smärtans och lidandets skönhet. I förordet gör förf. ett slags ursäkt för detta, men det förefaller, som om han under de följande åren, mellan 1889 och 1897, då *Karolinernas* första del utkom, skulle ha fått så pass klar blick på lidandets rätt här i världen, att han ingalunda finner nödigt att med någon ursäkt motivera sitt offentliggörande af det stora tragiska epos, som denna hans bok är, en hjältedikt, på hvars strängaspel kristen tro, hopplös smärta, manlig resignation och oböjlig plikttrohet äro de klarast ljudande strängarna.

Men innan «Karolinerna» såg dagen, hade V. v. H.s sångmö äfven i ett annat betydande afseende skiftat karaktär, äfven detta enligt vår mening på högst fördelaktigt sätt. Vi säga: hans sångmö, och urgera, om så behöfves, att det endast är V. v. H.s diktarkaraktär, som vi här studera och bedöma; personligen känna vi ej vår diktare och veta väl, att skalden är ej skyldig att bikta sitt etiska jag i sina dikter.

I sitt tidigare författarskap är V. v. H. högeligen omild ej blott mot Västerlandet i allmänhet i motsats till hans kära Orient, utan riktar det ena öfverlägsna hugget efter det andra mot sitt eget svenska fosterlands svaga sidor, ofta med satirens gissel och ofta mot sidor hos den svenska karaktären, som blott för hans eget starkt subjektivistiska, ej sällan själfsvåldiga, men genialt själfsvåldiga, omdöme framstå som *svaga* sidor. Han skyr icke att, så fort det passar sig, bittert eller gäckande fara ut mot den svenska

trögheten, stelheten, kälkborgerligheten, medelmåttan och tråkigheten, som om han, likt en annan Strindberg, ansåge sig förbisedd eller förorättad af sitt nordiska fädernesland. Sverge tyckes länge för honom endast vara det land, där han händelsevis har sina fastigheter belägna, och där han har att lyfta sina omistliga räntor. I detta sammanhang kunna vi ej neka oss att anföra hans betecknande bildliga karaktäristik af världsdelarna: Jorden, så ungefär säger han, är af en huld försyn inrättad till en komfortabel bostadslägenhet åt människofamiljen: Europa är våningens praktiskt inrättade matsal, Afrika är det lilla nätta, angenäma rökrummet, Asien den stora praktfulla salongen, Australien ett skräp- och gästrum och Amerika, dit ett mildt öde bevare oss från att någonsin behöfva resa, det stora skräpiga köket.

Efter återkomsten från sina ofvan nämnda utrikes resor slog sig V. v. H. tills vidare ned på sin fädernegård i den sköna, äkta svenska naturen vid sjön Vetterns norra ände. Det vill synas, som om en tids stilla, tillbakadraget landtlif i denna fädernebygd småningom gaf ton och stämning åt hittills slaka, ljudlösa strängar i hans hjärta. Det var, som om förfädrens andliga närvaro på det gamla herregodset, den säregna skönheten i hemlandets natur och intrycket af det svenska folklynnets bottenheder smälte en hel del af hans Sturm und Drang-tids bitterhet, förde honom närmare in i sig själf och förtog mycket af hans hittillsvarande excentricitet. Hade Sverge förut under hans vistelse i södern sjunkit tillbaka till nivån af ett tråkigt, tarfligt och oskönt land i jämförelse med söderns liffulla, rika och älskliga länder, så började de nu byta plats i hans hjärta, eller åtminstone fann han gamla Sverge, som hittills tåligt hållit tillgodo äfven med hans ganska pojkagtiga slängar, i själfva verket förtjäna helt annat och ingalunda behöfva buga sig för något af forntidens fräjdade eller nutidens braskande stora kulturländer. Så utbildade han sig, helt oväntadt för mången, till en svensk patriotisk skald.

Vi ha här ej anledning att ens anföra de Heidenstams arbeten, som ligga emellan hans första och sista — störst och mest betydande af dessa är *Hans Alienus*, ett ej särdeles lätt-tydt 3 delars diktverk i bunden form — vi skynda till hans *Karolinerna*. Det väckte till en början öfverraskning hos mången, då det spordes — det var något år i midten af 90-talet — at V. v. H. rest till Syd-Ryssland och Balkanhalfön för att samla minnen från Karl

XII's vistelse i Ryssland och Turkiet. Var det V. v. H.s afsikt, frågade man sig, att samla material till förlöjligande af ett så gammalt «banalt» ämne som Karl XII och «den gamla Karolinska tiden»? Svaret lämnade han själf i en uppsats «Om svenskarnes lynne», hvarmed tidskriften «Ord och Bild» började sin årgång 1897, äfvensom i ett i samma häfte förutskickadt brottstycke ur hans snart bebådade bok, som skulle komma att heta «Karolinerna».

Artikeln om det svenska lynnet är flutet ur en penna och ett hjärta, som oförtydbart är gladt och stolt öfver att vara svenskt. Författaren tecknar med varm och sympatisk förståelse den svenska naturen och de svenska årstiderna lika väl som den svenska nationalkaraktären med en opartisk, om ock högst subjektiv, fördelning af dagrar och skuggor. Han angifver, i hvilka fack af mänsklig kultur svenska folket har gjort de största, och i hvilka de minsta insatserna, och ur hvilka nationalegenskaper bägge delarna böra härledas. Iakttagelserna äro genialt gjorda, men många omdömen skulle på grund af den antydda dristiga subjektiviteten blifva alldeles falska eller vilseledande, om de sletes ur sitt stämningssammanhang och lades i en annans mun. Hvad som i alla fall står fast, är, att hela karaktärsteckningen är gjord i en osminkad hängifvenhet, i en ovanligt fri, osentimental kärlek till Sverges land och folk. Det kritiska underskattande af allt svenskt, som kännetecknat hans tidigare författarskap, och som Sverges folk (nb. det litterärt intresserade) aldrig låtit gå sig synnerligt nära, hade för V. v. H. blifvit ett slags homöopatisk kur, som omsider resulterat i en rent af öm beundran. Kanske därtill bidragit ej minst den generositet, hvarmed hans svenska publik utan nämnvärd, åtminstone utan bitter, gensägelse låtit honom hållas med sina ej alltid så delikata, men nästan alltid geniala ironiserande tillmälen.

Svenska lynnets tecknare anbefaller sina yngre landsmän att resa utomlands, att resa långt och resa länge, så att de hinna få intryck ej blott af de gamla och de stora kulturländernas öfverlägsenhet, utan äfven af denna öfverlägsenhets begränsning, så att de vid hemkomsten kunna begynna förstå, att hemlandet endast i kvantitativt hänseende står lägre, men kvalitativt ej behöfver träda tillbaka för de andra, och sålunda föra med sig hem från

den stora världen en rik näring för en rätt, sympatisk uppfattning af sitt eget lilla hemland, dess natur, dess folk, dess kultur och dess historia. När han så gör, tecknar han helt enkelt sin egen historia, historien om, hur han, genom att vända sitt hemland ryggen och fördjupa sig i beundran af dess olikheter och motsatser, på indirekt väg just kommit till att återbörda sig själf med en medveten och fri kärlek åt samma sitt hemland. Det är en parallell till Sverges politiska historia på 1600-talet: eröfringsvägen öfver de nu mer ryska och tyska provinserna på andra sidan hafvet ledde tillbaka till besittningstagandet af de skånska provinserna, till återfinnandet af sig själf i sin af naturen utpekade afrundning. Samme tecknare jämför i humoristiska drag det svenska folket med en gammal förnäm och snäll herre, som i yngre år varit vida omkring i världen och stått på förtrolig fot med många dess mäktigaste och celebraste personligheter, men som nu dragit sig tillbaka till sitt undangömda fädernegods, där han för en lugn och förnäm tillvaro, välviljan och artigheten själf mot hög eller låg, som behaga komma till honom, men utan att vidare bära sina företräden till torgs, glad dock och belåtet mysande åt hvarje bifallets nick från främmande, vid ogillande däremot och nedsättande tillmälen förläget leende, nästan med en ursäkt för, att han till äfventyrs icke är en bättre karl än så, men framför allt aktsam för att icke blamera sig själf med någon snarlik indiskretion. Med denna teckning — om hvilken man för öfrigt knappt vet, om den är öfvervägande afsedd till förlöjligande eller till förhärligande — den duger godt till båda delarna — med denna teckning tecknar han sitt eget svenska lynne och gör begripligt, att hans tidigare nedsättande af det svenska och de svenske intet annat är än ett äkta svenskt drag, genom hvilket han känner sig så mycket närmare förbunden med sin nation.

Och när han slutligen, på tal om Sverges historia, beklagar, att svenskarne så öfvervägande bruka vilja se sin historias typiska höjdpunkt i Gustaf II Adolfs och 30-åriga krigets bragder och icke snarare i de pfaltziska Karlarnes tidehvarf, hvarunder svenskheten på alla områden hunnit nå sin mognad och få sin säregna afslutade prägel, då ligger däri ett slags löfte att härnäst gifva sitt folk en samling bilder från den Karolinska tiden, i hvilka det skall kunna igenfinna det bästa, det starkaste och skönaste hos sig själf, men visserligen utan något förskönande bort-

ljugande af dettas vanprydliga och olycksdigra motsatser — allt från det tidehvarf, då det svenska folket, mer än någonsin sig själf troget och sig själf allena likt, en gång och aldrig mera hade en aktad plats i de världsmäktiges råd. Löftet blef uppfylldt, och på ett glänsande sätt. Så sågo «Karolinerna» dagen, första delen å 340 sidor 1897, andra delen å 360 sidor 1898. Så hafva vi försökt fatta diktverkets förutsättningar och milieu.

Det är ett rikt material, «Karolinernas» skald samlat för sitt arbete. Han har samlat det med icke liten möda ur böcker och resor med vaken iakttagelse. Men kärleken till ämnet har gjort mödan lätt och skärpt blicken för en riktig och trogen uppfattning. Om uppfattningen i sina detaljer är *historiskt* riktig, kommer oss knappast vid, ty «Karolinerna» är ingen historisk hvarken läro- eller läsebok, utan en nationalepopé, hvars ämne absorberats af ett konstnärsingenium och ur detta konstnärsingenium återgifvits dikteriskt i öfverensstämmelse med konstnärens sätt att se och tala. Karlasagans storvulna tragedi framställes här i 34 längre och kortare prosaberättelser, tämligen kronologiskt ordnade allt ifrån de dystra, stormhotande tiderna vid Karl XI's sista sjukdom och död i mars 1697 till Karl XII's ännu dystrare, outsägligt stämningsrika likfärd från Karlbergs kungsgård till Riddarholmskyrkans grifthvalf, i maj 1719, denna likfärd, vid hvilken svenska folket «följde till grafven hälften af sitt eget väsen». Dessa 22 år omfatta den största brytningstid i Sverges historia under de sista 4 århundradena, en brytning så djupgående, att äfven V. v. H.s bok förutan dånet af den väldiges fall ännu i sekler skulle eka «genom öde landen». Men genom hans bok har detta eko erhållit några nya eller rättare nystämda ackord, som göra dess klang ännu skönare och kärare för efterkommande släkten.

«Karolinerna» har ett starkt tycke med Runebergs «Fänrik Ståls sägner». Båda äro de dyrbara pärlband af karaktäristisk «bivuakpoesi» från en tragisk strid, hvari den förlorande parten utvecklar alla dessa sköna frukter af offrande trohet och hjältemod, hvilka krigets blodiga lek *kan* alstra. Vi tillmäta oss icke kompetens att mot hvarandra afväga deras inre värden, men utan tvifvel skulle flere stycken i Karolinerna kunna påräkna att lika

mycket som åtskilliga af Fänrik Ståls sägner blifva en verklig folkegendom, om de i en bunden och rimmad form hade denna mäktiga hjälp att bränna sig in i människors minne. Men nu är Karolinerna prosadikter, något som vi för öfrigt visst icke beklaga. I likhet med Fänrik Stål erbjuder Karolinerna ett rikt porträttgalleri öfver hjältar och hjältinnor, från de högst uppsatta, hvilkas namn förblifva i historiens Panteon, till den långa raden af de namnlösa små, hvilkas stora gärningar aldrig passerat några tideböcker, utan med eller mot sin vilja gått dem förbi raka vägen in i en utomhistorisk, ideell odödlighet. Och i likhet med Runeberg har V. v. H. vetat att teckna alla dessa personer både typiskt och individuellt med säkra, pregnanta drag, så att de för läsaren framträda i lifslefvande konkretion i öfverensstämmelse med historiens och den historiska traditionens vittnesbörd. Nu äro vi visserligen icke så historiskt boksynta, att vi töras afgöra, hvilka detaljer till äfventyrs äro ohistoriska, eller hvilka ingen annan källa äga än «die Tiefe des Selbstbewusstseins» hos författaren, men allt, äfven om det icke i verkligheten *har* skett, har dock *kunnat* ske; mer må man ej begära ens af den episke diktaren, ty eljest blefve hans diktverk icke en epopé, utan en krönika eller på sin höjd ett stycke pragmatisk historia.

Icke äro de heller glömda, några enda af den Karolinska tidens representativa personer. För att nu ej tala om hjältekungen själf, få vi göra bekantskap med dem allesamman, i mer eller mindre utförda eller skizzerade drag: kungens höga anförvanter; excellensen Piper, han som stod närmast tronen i två kungars ärorikaste tid, och som gammal och bruten slutade sina dagar, förhånad af fienden och baktalad af sitt folk, inom Peter-Paulfästningens murar; Rehnsköld, fältmarskalken, som larmade och svor, Karolinernas hetsigaste våghals; dennes kontrast, «pappersgeneralen», den lärde och humane Adam Lewenhaupt med sitt latinspäckade tal, den på en gång kanske skickligaste och olyckligaste af Karl XII's fältherrar, älskvärdt hjälpsam och tåligt trogen in i döden i rysk fångenskap; «Måns Bock», «Sverges populäraste general», Stenbock, den beundransvärde segraren vid Helsingborg; rådsherrarna hemma i Stockholm, Arvid Horn, Falkenberg, Fabian Vrede m. fl., i deras orimligt svåra ställning såsom mellanhand mellan en konung borta i Turkiet och ett förblödande folk rundt omkring sig; och så dessa den stora arméns upprifna spillror, som

följt kung Karl til Turkiet, hans komiskt rörande «svenska hofstat i en turkisk skråköping», detta luddslitna hof, som bläckade sömmarna på sina rockar, för att de ej skulle synas allt för medfarna: t. ex. den hostande magister Eneman, Jerusalemsfararen, som tillhörde kungens vetenskapliga stab; hofkansleren von Müllern, som i brist på kock i Demotika brukade syssla med att grädda pannkakor åt «hofvet»; gamla hederliga öfverste Grothusen, fäst vid kungens person med den outslitligaste hängifvenhet, han som efter slaget vid Pultava hade den otacksamma uppgiften att handhafva Karl XII's turkiska ekonomi, «med statens kassa i ena rockskörtsäcken och sin egen (ungefär lika imaginär) i den andra»; och sist, men ej minst, gubben Hultman, den stelbente gamle trotjänaren, som följt sin herre «durch dick und dünne» ända till Fredrikshall, där han — en tafla af den skönaste älskvärdhet! — på aftonen den minnesvärda 30 nov., timmen innan den ödesdigra kulan träffade kungens tinning, kommer ut till honom på vallen med hans enkla supé, serverad i en skål, som framräckes på Hultmans stora trekantiga hatt, och som tömmes på stående fot under några ord af förtroligt skämt med trotjänaren. Ja, ingen är glömd af denna oförgätliga skara — ej ens lifhästen Brandklipparen eller (efter Pompes död) älsklingshundarna Turk och Snushane, som i kungens enkla tält borta i Lithauen sofva i sängen, medan kungen själf, som ej nännes väcka dem, hvilar på en granrisbädd därbredvid.

De saknas ej heller, hufvudpersonerna från den motsatta sidan, hvilka spela en mer eller mindre viktig roll i Karl XII's historia: Tzar Peter, August af Sachsen, Mazepa, sultan Achmed, paschan af Bender, Tordenskjold och bröderna Colbjörnsen, otaliga andra i det stora skådespelet att förtiga. Naturligtvis passera ock Stanislav Leczinski och holsteinaren Görtz revy.

Skulle några saknas eller behöft få något större utrymme åt sig, kunde man nämna en Aurora Königsmarck och en Hedvig Sofia, kungens äldsta, innerligt älskade syster. Dock finnes i arbetets början ett motiv, som gör samma tjänst som Aurora Königsmarcks-motivet skulle gjort; och det vekt känsliga, det flickaktigt blyga hos «den skägglöse dunderguden» kommern og till synes ändå utan något skarpare pointerande af syskonkärleken mellan Hedvig och Karl. Detta säges derför ej såsom någon anmärkning.

Skulle något frågetecken kunna sättas vid tal om historisk

trohet, undras, om ej detta kunde ske vid skildringen af några utländingar, såsom tzar Peter och Görtz. Nog lär det väl vara historiskt, att Peter I var *une brute*, men månne han icke hyste mer af ridderlig aktning för sin svenska «broder Karl», än att han skulle tillåtit sig och sitt folk ett sådant hån öfver de besegrade svenskarne och deras eröfrade fälttecken, som författaren låter ske i berättelsen «Excellensen»? Vi endast undra. Och nog kan det väl ock frågas, om Görtz var en sådan samvetslös skälm, som teckningen framställer honom i «Kungsridten», och om han verkligen förtjänade det grymma öde, som drabbade honom, och som man, att döma af berättelsen «Taga Gjörtzen» måste tro vara fallet. Dock, kanske det är fullt stilenligt, att skalden i dessa stycken lämnar den historiska kritiken därhän och målar personerna i äkta «Karolinsk» belysning, d. v. s. helt enkelt återgifver den Karolinska tidens och det Karolinska sinnets uppfattning af dem.

I så fall är detta ett drag af den episka objektivitet, som man ej nog kan förvåna sig öfver att finna så konsekvent ådagalagd af Karolinernas skald, han som förut röjt ett mer än vanligt lyriskt, subjektivistiskt skaldelynne. Aldrig träder författarens egen känsla och reflexion fram, aldrig vädjar han direkt till läsarens hjärta. Hvad som i diktverket finnes af omdöme, känsla, stämning, det låter han de handlande personerna säga hvarandra, och det på ett språk, som är den Karolinska tidens eget (ehuru visserligen öfversatt till begriplig modärn svenska). Och accessoirerna äro historiskt äkta, så mycket mera anmärkningsvärdt, som förf. sannerligen icke är sparsam på accessoirer. Allt detta ger «Karolinerna» ett så högt värde såsom kulturmålning från den svenska barocktiden. Öfver det hela hvilar för öfrigt ett starkt humoristiskt skimmer, alldeles som öfver Fänrik Stål, någon gång rent af en anstrykning af galghumor, hvilket allt endast så mycket starkare framhäfver, på sitt indirekta sätt, det rörande allvaret och den tragiska harmonin.

I det afseendet har Karolinernas sångare haft en lättare uppgift än Fänrik Ståls, att här erbjuder sig en central personlighet af högsta valör i och för konstnärlig tragisk behandling. Den svenska opinionen om Karl XII har under två århundraden skiftat betydligt, upp och ned flere gånger från en nästan tillbedjande vördnad för en svensk nationalheros till en bitter kritik

af en samvetslös kungagalning, som hänsyns- och hufvudlöst förspiller sitt rikes tillgångar och sina undersåtars lif i oresonlig envetenhet. När man först tog V. v. H.s bok i sina händer, var man nyfiken på att få se, åt hvilkendera sidan författarens uppfattning lutade. Man finner med stor tillfredsställelse, att han låter allt det stora och sköna hos Karl XII och den Karolinska tiden komma till sin rätt, medan han utan förbehåll och förskönande omsvep låter de mörka skuggorna följa med. V. v. H.s Karl XII är icke den idealiserade «Kung Karl den unga hjälte» i Tegnérs sekularsång 1818: «Böj, Svea, knä vid griften! Din störste son göms där. Läs nötta minnesskriften! Din hjältedikt hon är. . . .» Men han är ej heller en simpel vettvilling, hvars lif blott innebar ett ödslande af människolif och af folkets tillgångar. Nej, Heidenstams Karl XII är en mycket mänsklig människa med stor och säregen anläggning, i hvars inre de högsta och ädlaste aspirationer stå i ett beständigt tragiskt grannskap till en obändig självviskhet och obruten självtillräcklighet, den finaste jungfruliga blyghet och vekhet vid sidan af en mörk hårdhet, som aldrig vill smälta. Denna bilds verklighet tror man på och drages med ovillkorlig sympati till den; ett svenskt hjärta kan icke låta bli att älska den, hur hårdt och smärtsamt det än stötes af bildens stygga, vrånga drag. Karl XII's lif är fullt af tragisk skuld, en skuld som, mänskligt dömdt, finner sin försoning i ett kontinuerligt 10-årigt lidande i fruktansvärd enslighet, i ständigt tjocknande mörker, tills den befriande kulan vid Fredrikshall, nästan som en *deus ex machina,* i ett nu afklipper en jordelifshistoria, på hvilken man knappast kan se någon annan, normalare lösning. Den öfvermänskliga börda, som Karl XII bar år efter år i tigande ensamhet, har försonat hans folk med hans fel, och alltjämt står Karl XII sitt svenska folks hjärta närmast bland alla dess konungar. Dess förstånd kan gifva andra högre vitsord, vi tacka och beprisa Gustaf Adolf och flere andra såsom vida större och bättre regenter, men vi kunna ändå ej hindra hjärtat att klappa varmast för detta tjusande, obeskrifliga hos tolfte Karl. Det kan gå kritiska skuggor öfver dessa tjusningens känslor, men förr eller senare göra de sig åter gällande. V. v. H. torde ha erfarit detsamma för sin egen del, och hans Karlabild skulle aldrig på längden vunnit burskap i svenska hjärtans hem, om den framställts på ett väsentligen annat sätt.

V. v. H. är ej rädd för att låta Kongl. rådet Falkenberg till sina förtrogna i rådkammaren under olyckans år, vid tal om en af de oupphörliga, nya gärderna, utbrista i förtviflans raseri: «Hvarken Kristian Tyrann eller Erik XIV har gjort oss så mycket ondt som denne (Karl XII), och därför hör han fanen till. . . .» Kamraterna låta majestätsförnärmelsen passera, men ärevördig reser sig Vrede och talar med underligt vek och stilla röst: « . . . Jag vet, att mitt fosterland nu förblöder. Jag vet också, att en gång följer vedergällningen. Men *nu*. . . . När Gud sätter törnekronan uppå, är icke den mannen störst, som bekvämligast makar henne undan. . . . Och jag säger er, att aldrig, aldrig bland segerfanorna i forna år har vårt lilla folk trädt ovansklig storhet så nära som i dag». Slutet på förhanlingarna blir, att alla underteckna det kungliga ediktet om en ny krigsgärd. — Det ligger karaktäristik i detta stycke, svensk Karolinsk karaktäristik, som sträcker sig långt fram genom tiderna.

«Karolinerna» låter oss följa Karl XII's historia från början till slut och med hans det svenska folkets historia under samma tid, båda oupplösligt förenade i bragdernas ära, i nederlagens och armodets sorger och lidanden, i osviklig trohet, öfvermänsklig försakelse, oböjlig själfaktning och stolthet. Först få vi lära känna gossekonungen, som vid knappt 15 års ålder af en oförsvarlig riksdagsmajoritet förklaras myndig och enväldig, de strax därpå följande åren af brutala orgier, iscensatta af hertig Fredrik af Holstein, men hvaremot den unge konungens naturliga aktning för det heliga och sederena, för sitt bättre jag och för sitt höga kall tidigt och kraftigt reagerar, en reaktion som får en så mycket verksammare hjälp i det lifvets hårda allvar, som snart lägger beslag på hans energi. Allt, såsom vi lärt oss det redan på skolbänken, men visserligen i en ny form. Så följa de segerrika krigsäfventyrens år, i Danmark, Polen, Sachsen, Ryssland, hvarunder konungens karaktär allt mera mognar, men också hårdnar och mörknar. «Där (i sitt fältläger bland Polens vintriga träsk) sof nu på sina segrars middagshöjd de svenskes konung, och hans smala hufvud låg vändt mot det tynande skenet från den sista glödgade kanonkulan. Det var nu länge sedan han läst den kvällsbön, som han fordom framstammade i sin kammare, medan blåsten brusade i Karlbergsparkens lindar (syftar på «Karolinernas» 2.a kap.). Hans gud hade småningom mörknat till det gamla testa-

mentets tordönsgud, till den hämnande Herren Zebaot, hvars befallningar han hörde i sin själ utan att därom behöfva bedja, och det var Tor och Åsarna, som i nattstormens dunder åkte kring lägret och med sina lurar hälsade sin sistfödde son på jorden».

Så följer man honom till Poltava, den svenska storhetens graf. «Poltava» är titeln på 1.a delens längsta och yppersta berättelse. Man skall få leta efter en mästerligare historiemålning, trovärdig och rörande i sin episka enkelhet. . . . «Där stod nu i det flämtande tjärskenet excellensernas och generalernas majestät, knektarnas kamrat, på en gång landsvägsriddare, konung och filosof. Dagen lång hade mörka hågkomster smugit i hans fjät. . . . Allt det himlastormande lättsinnet från gossåren vaknade dock till lif och tystade de tunga tankarna, när han febersjuk hörde kulorna». Nästan hjärtslitande verkar episoden, då han febersjuk ligger på hästbåren med sin genomskjutna fot och öfverraskas af frestelsen att — ljuga. Rehnsköld, vid rasande misshumör öfver en felaktig order vid stridens början, kommer framstormande till kungen och frågar i vanvördig ton: Är det Ers Majestät, som befallt Lewenhaupt med fotfolket ställa sig upp mot fienden? — Nej, svarade han dröjande, men blef blossande röd, och alla förstodo, att han ljög. . . . Hans egna män hade hört honom ljuga som en förhörd trosskusk. Han kunde icke återtaga sitt ord utan att än mer blotta sin skam. Den förnedring han dragit öfver sig som människa, var honom outhärdligare än om han mistat sin krona». . . . Det är ett svaghetsögonblick i hjältens lif, men det är så obeskrifligt mänskligt, att det verkar nära nog vördnadsbjudande. — Ändtligen var striden slut. . . . «Dalkarlar — frågade kungen — hvar äro edra officerare? — De äro skjutna alla. — Hvar äro då Lilla Prinsen och Piper och fältmarskalken? — Fångna! svarade de dröjande. — Fångna hos moskoviten? Hellre då hos Turken! Framåt! . . . Vagnen rullade bort, framför sin oordnade här af stolta trashankar . . . kvidande krymplingar och haltande hästar tågade Karolinernas konung med flygande fanor och klingande spel som från sin största seger».

I andra delen har «Poltava» ett motstycke i berättelsen «Bender», som, i likhet med andra episoder från den fast otroliga 5-åriga vistelsen i Turkiet, äger en kolorit, mäktig att fängsla hvilken ålder som helst. Som man kan vänta, ägnas många blad åt det norska fälttåget och epilogen vid Fredrikshall. Hvad som

varit mindre att vänta, är att i denna akt inflätas ett motiv, som verkar romantiskt spännande: berättelsen om den besynnerliga unga mannen Tolle Årasson, som kämpade mot frestelsen att för snöd vinning skjuta kungen — kämpade och segrade. Ty skalden låter til sist kung Karl falla för en ärlig norsk kula, i öfverensstämmelse med den nu allmänt vedertagna åsikten om hans dödssätt. Det förefaller nästan, som om V. v. H. med det nämnda motivet velat framhäfva den psykologiska omöjligheten för en dåtida svensk eller någon af Karl XII's omgifning att lönmörda honom.

Men den fallne kungen låg med handen hårdt knuten om värjfästet. Mot hvem skulle den värjan dragas? — «Mot alla», svarar Tolle Årasson, «är det icke så en hjälte måste dö? Han trodde. Han trodde på sitt värfs rättfärdighet. Sådana trotsare förlåter Gud, Herren. Sådana trotsare förlåta t. o. m. människorna».

Majestätisk, som sig bör, är skildringen af hjältekonungens grafsättning den bistra, snötunga vinterkvällen. «Alla de svenske anade, att årtusen skulle stirra tillbaka på den aftonen. . . . Så var då den Karolinska hjältesagan lyktad, och hvart sinne kände en tomhet som intet mäktade fylla. . . «Må vi (hviskade en af de närvarande) i stormiga vinternätter med facklor fira hans minne! Hvar såg jag en grafskrift så stor som den, hvilken vårt slagna folk nu ristar öfver honom: han gjorde oss ej lyckliga, och dock begråta vi honom som ingen!»

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

«I skuggor af det längst förflutna, det i jorden nedstigna, det i stjärnljus sofvande! I ekon af en sjungen saga! Hören I? Hören I, hvem som nu i natten bultar på era boningar? Det är en konung, det anen I, men märkten I den trängtan, med hvilken han länge klappat? Sagan, henne älskade han . . . det under stora stjärnor sofvande. Han längtade att blifva ekot af en sjungen saga». — — —

Till yttermera vittnesbörd, att Karlasagan ej är en saga om en enda hjälte, utan ett folk af hjältar, som strider, lider, offrar och tror med honom, «i hvars hjälteväsen all vår trängtan låg förtäckt», till vittnesbörd därom slutar «Karolinernas» sista kapitel med en gammal öfverlefvande skärgårdskarolins återblick öfver svenska folkets sista storhetsstrid: «Ack, de gå hädan, en efter en af de gamla vapenbröderna. . . . Hvar i främmande land blommar så aflägset ett fält, att vi icke kunna sätta oss på tufvan och hviska: är detta månne stället, där en af de våra sofva, en af de förblödda? — I sina simpla kläder dröjde de en kort stund framför oss vid bivuakens bål och gingo sedan bort och stupade. Sådana voro de. Så minnes jag dem. Så lefva de ock i hågkomst och sägen hos ett tacksamt fosterland. . . . Älskadt vare det folk, som i sin storhets fall gjorde sin fattigdom ärad inför världen!»

DEN KRISTNE FÆLLESTRO.

Af provst K. N. Kristensen.

Under de religiøse og theologiske forhandlinger, der efterhaanden sætter alt, hvad der hører kristendommen til, under debat, kan man en og anden gang høre som et suk efter en smule fast grund, hvor kristne kunde staa i fred og endrægtighed — uden den evindelige gyngen op og ned og tumlen imod hverandre. En enkelt kan da ogsaa «forsigtigt» have nævnt daabstroen, de *apostoliske troesartikler,* som et saadant fast holdepunkt, ialfald som en nødhjælp i mangel af noget bedre. Men disse sjeldne antydninger som dertil gjerne er fremført med et vist forbehold, at man maatte nu ikke lægge formegen vægt heller paa denne bekjendelse, saa det blev til Grundtvigianisme, — disse antydninger er naturligvis opslugt af larmen fra de mange andre, mere eller mindre lærde spørgsmaal som er oppe. Anderledes vil det vist heller ikke gaa med nærværende forsøg paa at løfte daabstroen, mere frem i lyset. Men det faar gaa som det vil. Ugreiheden i skrift og tale om kristentroen træder ofte saa udfordrende frem, synes det mig, at det kan være værdt at prøve paa at føre trosbegrebet tilbage til den bestemthed og klarhed, som utvivlsomt hører den til.

Der spørges da først om kristentroens indhold og omfang, hvem eller hvad vi som kristne tror paa, den objektive tro, som det kaldes. Thi den troendes sindstilstand, hans vished, fortrøstning, mod og frimodighed eller den subjektive tro, er det sekundære, det afledede, der beror paa, hvad han tror paa. Men spørger man efter kristentroens indhold, bevæger de almindelige svar sig mellem en korthed og en vidtløftighed, som begge kun kan fremkalde taagede tanker og forestillinger. Naar det til den ene side heder, at kristentroen er tro paa Jesus, — og til den anden, at den er tro paa, hvad der staar i bibelen samt i de økumeniske og den augsburgske bekjendelse, da er uklarheden og ubestemtheden i begge tilfælde lige stor. Som det korte svar selvfølgelig

kræver adskillige tilføjelser, saa maa det andet for de fleste kristnes vedkommende medføre stærke afkortninger. Men hvad der maa føjes til eller tages fra, overlades til et vilkaarligt skjøn. Nogen troens enhed (Ef. 4, 5) eller nogen fælles Kristentro kan der paa den maade ikke blive tale om.

Mange vil mene, at anderledes kan det ikke være; det hører sammen med mangfoldigheden af individuelle og andre forskjelligheder, at menneskenes tro antager mange skikkelser. Mange vil ogsaa i denne forskjellighed og bevægelighed se et fortrin, der hindrer troslivet fra at stivne og dø i faste former eller formler.

Denne synsmaade er dog grundet paa en misforstaaelse. Her er jo ikke tale om at regulere eller uniformere de udtryk, som kristentroen eller kristenlivet, naar det allerede er der, kan bruge som sin bekjendelse til Guds pris og ære og sin egen opbyggelse; i den henseende maa der ganske vist raade fuld frihed. Men her spørges der om det ord, hvoraf troen i hjertet er født, og hvori den stadig har sin livskilde; *det* ord er det ikke menneskets sag at vælge eller udfinde, ligesaalidt som nogen selv kan vælge sig sine forældre. Har nu end kristendommens aand en sky for døde former og død ensformighed, saa har den en ikke mindre sky for den taagede ubestemthed, hvori alt flyder sammen i et stort vildrede. Faste former er ikke det samme som døde former. Det var heller ikke *Paulus'* mening, siden han skriver: «*hold fast ved den rette form af det sunde ord, som du har hørt af mig*» (2 Tim. 1, 13), ligesom han paa mange andre steder i sine breve klart lader forstaa, at troen for ham var uadskillelig fra et bestemt ord, kort nok til at det kan skrives paa hjertets kjødtavler, og udførligt nok til at give et helt billede. Et saadant troens ord har den kristne menighed i de tre troens artikler, og der er ingen grund til at tvivle om, at det er det samme ord, som Paulus oftere hentyder til. Den kristne menighed har ikke skiftet tro siden apostlernes dage.

At denne bekjendelse er det fuldgyldige udtryk for kristentroen, bliver ved hver eneste daab saa klart bevidnet, at det ikke er til at misforstaa. «Denne tro» gjentager vi ved hvert eneste barn, som døbes, selv om tallet er noksaa stort, og «paa denne tro» døber vi. Dette kan ikke betyde andet, end at her har vi den fælles kristentro, som maa være indskreven i alle kristnes

hjerter, og at daabens naadegave med barnestilling hos Gud er betinget af, at vi i hjertet bevarer dette troens ord.

Her mærkes ingen usikkerhed, intet forbehold, og allermindst skulde det tænkes, at vi prester, som hver søndag staar ved døbefonten og fremfører dette vidnesbyrd om «den rette form af det sande ord», skulde blive tvivlraadige om, hvad kristentroen virkelig indeholder. Men saa underlig kan det gaa, at naar man fra døbefonten kommer til studerkamret og der som theolog grunder over troen, kan sagen tage sig helt anderledes ud, det er forbi med den ligefremme og bestemte tale om, hvad kristentro er, og der kan fra et saadant theologisk studerkammer komme en belærelse, som gaar i en helt anden retning, f. ex. saaledes, at «derom bør alle kristne være enige, at det er *utilraadeligt* baade af hensyn til sig selv og andre at indlade sig paa *at bestemme,* hvor meget (eller hvor lidet) et menneske behøver at tro uden salighedens forlis» [1]). Det synes at være en indsigelse mod det faste trosord ved daaben, — og at dette ogsaa virkelig er meningen, fremgaar med større tydelighed af andre ting i den samme afhandling. Forfatteren undersøger muligheden af at finde et korrekt og almengyldigt udtryk for det kristelige aabenbaringsindhold eller for de kristnes tro, og idet han mener, at dette indhold ikke bestemt og positivt kan angives, skriver han saaledes:

«En og anden kunde her maaske ville falde tilbage paa *daabsbekjendelsen* som troens rene, ublandede og fuldstændige udtryk. Men hvem overtager borgen for, at denne ikke indeholder et gran for meget eller for lidet? Og hvem kan negte, at trosbevidstheden selv med rette kan føle sig opfordret til at øve kritik over den? Man kunde jo finde, at der er dunkle og meget sent indkomne led (f. ex. det om nedfarten), problematiske led (f. ex. om undfangelsen); man kunde savne «*articulus stantis et cadentis ecclesiæ*» (retfærdiggjørelsen af troen alene) og have andet at indvende — ikke paa grund af vantroen, men paa grund af troen. Det kunde «være spørgsmaal, om ikke den Augsburgske konfession staar vel saa høit i kristeligt værd».

Jeg har anført denne udtalelse om daabsbekjendelse fuldstændig, da den vistnok udtrykker en udbredt opfatning og i sig selv er mærkelig ved den frejdige ringeagt og overlegenhed, hvor-

[1]) En prest i «Luth. Kirketid.» 1ste halvaar 1899, side 351.

med den behandler kirkens ældgamle fælles trosbekjendelse. Det siges tydelig nok, at om der er nogen, som tillægger denne bekjendelse nogen særegen vægt og betydning, da maa det være en efterligger, en særling som kan affærdiges med et par henkastede antydninger om, hvad man paa det lærde hold forlængst er enig om, nemlig at daabsbekjendelsen er en gammel formular af tildels tvivlsomt indhold, som ingen behøver at tage synderlig notits af. Men paa det samme hold ved man vel ogsaa, hvad stilling bekjendelsen faktisk har ved daaben, og at det er en skrigende selvmodsigelse, naar man som theolog river ned paa det ord, man som prest løfter højt op som frelsende sandhed. Denne selvmodsigelse *maa* hæves, og det kan jo kun ske paa en af to maader: enten ved en ændring i den theologiske anskuelse af daabsbekjendelsen eller ved en forandret daabspraksis. Thi den mellemvej, som man nu i halvsøvne bruger, at det ikke maa tages saa alvorligt med hvad der siges ved daaben, og at den lærde theologi naturligvis har ret, er en daarlig vej.

Som hjemmel for den mistænkeliggjørelse af daabsbekjendelsen, som indeholdes i den anførte udtalelse, fremføres, som det sees, en autoritet, som kaldes «*trosbevidstheden*». Hvad dette er for en bevidsthed, og især hvem der sidder inde med den, oplyses ikke, og er det vist ogsaa en vanskelig sag at sige. Er det en enkelt person (bevidsthed kan jo alene findes hos personer), altsaa en slags pave, eller er det en samling af personer, f. ex. det theologiske fakultet eller en generalforsamling af læge og lærde, som ved sin trosbevidsthed har faaet magt og evne til at afgjøre hvad der er kristentro? Men det er sandt, — hvad kristentro er, er jo noget, som ikke bør eller skal afgjøres; thi det hedder jo, «at det er utilraadeligt at indlade sig paa at bestemme, hvormeget eller hvor lidet et menneske behøver at tro uden saligheds forlis». — Paa dette vil da vel heller ikke trosbevidstheden indlade sig? Vist ikke! Og alligevel, naar det gjælder daabsbekjendelsen, — «hvem kan da negte, at trosbevidstheden selv med rette kan føle sig opfordret til at øve kritik over den?» Og det med det resultat, at daabsbekjendelsen indeholder baade formeget og forlidet af det, hvis indhold det er utilraadeligt at ville bestemme!

Som exempler paa led, der burde tages ud af daabsbekjendelsen, nævnes *nedfarten* og *undfangelsen* i den anden trosartikel. Om nedfarten siges, at leddet er «dunkelt og sent indkommet».

Hvad dunkelheden angaar, er den dog ikke større eller af anden slags end den, som i en forstand kan siges at hvile over alle troens led. At Gud er fader og den almægtigste eller alraadende, er for en ærlig kristen en saa straalende sandhed, at den kan blænde ved sit lys; men betragtet gjennem en videnskabelig, lad det kun være en theologisk videnskabelig kritiks briller, kan den sagtens blive dunkel nok. Hvad større dunkelhed der skulde hefte ved nedfarten end ved opfarten, himmelfarten, lader sig ikke paavise. Ja selve Herrens opstandelse danner ingen undtagelse fra hvad der kan blive dunkelt. Skal en fra alle hold, ogsaa fra et skeptisk, anerkjendt klarhed være det kritiske princip, hvorpaa kristentroen prøves, da kan intet af den holde stand, — det skulde da være leddene «død og begraven»; men blev der intet andet tilbage, da var nok hele kristentroen ogsaa død og begraven. At leddet om nedfarten er «sent indkommet», d. v. s. indkommet i de oldkirkelige papirer om troen, kan gjerne være; men at leddet heller ikke før sent skulde være indkommet i kristnes hjerter, lader man nok være at bevise. Af Peters første brev ser vi, at han øjensynlig kjendte leddet, og at det paa Augustins tid regnedes med til kristentroen, fremgaar af hans ytring: «hvem uden en vantro vil negte, at Kristus har været i dødsriget» (*apúd inferos*).

At *undfangelsen* betegnes som «problematisk», kan ikke betyde andet, end at det er tvivlsomt, om Jesus virkelig er undfanget af den Helligaand, og at leddet kanske indeholder en ligefrem usandhed, — formodentlig fordi videnskaben finder det fysisk umuligt. Den slags kritik med det «problematiske», ligesom med «dunkelheden», kan kristne vist rolig lade uænset.

Men daabsbekjendelsen beskyldes ikke blot for at indeholde led af tvivlsom sandhed og værd, den skal til den anden side ogsaa mangle led, som maatte være der, om «trosbevidstheden» skulde godkjende den. Som exempel herpaa nævnes *retfærdiggjørelsen af troen.*

At læren derom ikke er ligefrem udtrykt i daabsbekjendelsen, er vistnok efter manges mening en aabenbar mangel. Denne lære er jo saa stærkt fremhævet af apostelen Paulus og har derhos i vor lutherske kirkeafdeling spillet en saa vigtig rolle, at mange eller de fleste mener, den hører med til grundtroen. Men hvor *sand og rigtig denne lære* end er, og hvor langt det end er fra mig at ville rokke ved dette vigtige lærepunkt, saa maa jeg

bestemt hævde, at i *daabsbekjendelsen* eller *grundtroen hører den ikke hjemme.* Thi kristentroen er i sin grund ikke *tro paa* læresætninger eller dogmer, men den er tro paa den levende personlige Gud. Det ord, der er kristentroens kilde, og som den subjektive tro lever og hviler i som sin urokkelige grundvold, bestaar ikke af en større eller mindre samling af læresætninger, men det er en samling af guddommelige *personnavne,* der tilsammen fremstiller Gud selv for os med hans aabenbarelser til menneskenes frelse. Gud som fader og skaber, Jesus Kristus som Guds enbaarne søn, den korsfæstede og opstandne, levendes og dødes dommer, — det er altsammen personbetegnelser, der viser os de store, lysende træk i hans guddomsaasyn — ligesaa i den tredie artikel, hvor de der nævnte kjendsgjerninger aabenbarer os den personlige Guds aand.

Men medens trosordet er et umiddelbart udtryk eller navn for den personlige Gud, saa hører de kristelige lærdomme eller dogmer, saasom om retfærdiggjørelsen, om gjenfødelsen osv. væsentlig hjemme paa tænkningens omraade, har theoriens og abstraktionens præg paa sig og kan ikke uden forvirring forvexles med de realiteter, som de omhandler. Et exempel fra fysikens omraade kunde kanske tjene til at belyse forholdet. Man har der et kapitel indeholdende læren om varme, om dens ytringer og virkninger i de forskjellige legemer. Man ved saa inderlig vel, at *en* ting er selve varmen, en *anden* ting er læren om den: det er ved den virkelige varme, ikke ved læren om den, at man smelter is, gjør vand til damp osv. Dette er jo paa slige omraader i den grad selvsagt, at det næsten falder latterligt at gjøre opmærksom herpaa. Men sagen er, at naar det gjælder en kristelig lære, i nærværende tilfælde retfærdiggjørelse af troen, da er forholdet i virkeligheden det samme, om det end ikke er saa iøjnefaldende. Her har vi paa den ene side den reale aandsmagt i troen d. v. s. i trosordet, som naar det bliver hjertets tro, skaber det frelsende Gudsforhold, barneforhold og et nyt liv; paa den anden side har vi Pauli *lære* om denne livsmagt og dens virkninger, altsaa hans oplysning og forklaring om dette forhold. Dette er to forskjellige ting, som ikke kan stilles ved siden af hinanden. Man kan ikke bruge læren om livsmagten istedetfor livsmagten selv, ikke flytte et menneske ind i det rette Gudsforhold, medmindre man har den bevægende magt, som her maa til; læren derom kan ikke udrette det, ligesaalidt som man kan smelte is ved varme*læren*.

men maa have en virkelig varme dertil. Er den virkelige og virksomme magt tilstede, saa kan sagen gaa for sig, om man ikke har nogen lære eller theori derom, som det saa ofte sker i det praktiske liv. Et menneske kan komme til en levende tro og dermed blive hvad Paulus kalder «retfærdiggjort», uden at kjende til den paulinske lære derom, og det er da saavist tilfældet med de allerfleste, men det kan aabenbart ikke ske uden at ordet om Gud som fader, om Jesus Kristus den korsfæstede, opstandne osv. kommer til os og optages i vor sjæl. Trosordet er den bevægende magt, og det alene (Sola fide).

Skjønt denne tankevej forekommer mig saare klar og ligefrem, saa er den dog saa sjelden betraadt, at de fleste vil steile for den og reise en mængde indvendinger. Jeg tænker mig en væsentlig indvending vil møde omtrent i følgende skikkelse: med din anskuelse maa du altsaa hævde en umaadelig forskjel mellem trosartiklernes indhold og hvad der ellers findes i skrift og kristendom, saa de i vigtighed maa rage højt op over det øvrige. Men hvad berettiger dig til at give denne «bekjendelse», som jo er et kirkens ord, et menneskeord, en saa urimelig høi plads, — den er da kun et uddrag af skriften.

Idet jeg lidt senere skal udtale mig om trosartiklerne som «et kirkens ord», vil jeg angaaende den høje vigtighed, som jeg tillægger trosordet, gjøre den simple bemærkning, at et ords vigtighed, forudsat at det er et sandt ord, vel maa bero paa, hvad det siger. Udtaler det noget over al maade stort og glædeligt og herligt, da faar jo ordet i betydning og vigtighed rang derefter. Nu ved jeg intet ord, som i den henseende skulde komme op mod trosordet end daaben. Det nævner det navn, hvori Gud i sin frelsende kjærlighed kommer til os og vil blive kjendt og troet af os. Kan der gives noget højere? — Og det ord er givet hver enkelt kristen ved daaben, forat det skal leve i hjerte og paa tunge under hele vort jordiske levnetsløb som den frelsens klippe, der bærer vort liv i Gud og vort sædeligheds haab. At det ord er blevet aandløst og hjerteløst tygget og ramset og kriticeret og slængt hen i en krog, er en af kristenhedens store synder. Derved har det vistnok intet tabt af sit evige værd, men det har gjort, at mange har overseet og foragtet det og er kommet i et sørgeligt vildrede om troen, og hvad det er at tro i kristelig forstand. Naar nemlig troen paa Gud fader, paa den opstandne

Herre Kristus osv. skal staa jevnbyrdig med tro paa f. ex. menneskenaturens totale fordærvelse, paa skrifternes inspiration, paa en evig pine for de vantro og lignende lærdomme, da er den betragtning overmaade vel skikket til at ødelægge al dybere følelse af og enhver sand forestilling om virkelig tro. Tro i egentlig betydning er dog noget, jeg tør leve og dø paa, noget, som har grebet mig saa stærkt og befriende, at jeg er knyttet til det med mit inderste liv. En saadan forstaaelse af tro svarer til indholdet af daabstroen, til det vældige navn, hvormed Gud der nævnes. Men er det noget saadant, som paa nogen mulig maade kan komme til at røre sig i os overfor en lærdom om menneskets totale fordærvelse? Lad det være saa sandt det være vil, at mennesket er *totalt* fordærvet, en djævel er det dog ikke, altsaa ikke *absolut* fordærvet. Men er det noget at komme til enfoldige mennesker med som en trossag — og kristendommen er dog først og fremst bestemt for de enfoldige, — en saadan forskjel som mellem totalt og absolut fordærvet? — Om skriftens inspiration kan man trygt sige, at der findes ikke en eneste lærd eller ulærd, som nogenlunde klart og greit kan sige hvad der menes med det, medens det aabenbart heller ikke er et udtryk, som forklarer sig selv. Saadanne lærdomme kan ingen tro paa i den forstand, at han tør leve og dø paa den, og da hører de ikke til kristentroen, men til de kristelige meninger, den kristelige oplysnings og tænknings omraade, hvor der er og efter sagnets natur maa være en stadig bevægelse og strømning, en stadig stræben efter større klarhed og fuldkomnere begrundelse. Der kan her ikke blive tale om mere end en mere eller mindre klar og velbegrundet mening eller antagelse. Men at kalde dette tro og sidestille den med daabstroen er i sig selv absolut urigtigt og i høj grad vildledende. Er troen paa den levende Herre Kristus ikke af en anden beskaffenhed end en saakaldet «tro» paa læren om skriftens inspiration og lignende, da er den aabenbar en uklar og skrøbelig ting.

Naar jeg søger at hævde, at der er en mægtig forskjel mellem troens grundord og de forskjellige kristelige lærdomme, da kan jeg ikke se andet, end at apostelen *Paulus* har gjort netop dette samme.

I 1 Kor. 3 gjør han saaledes en ganske bestemt forskjel mellem grundvolden for kristenlivet og det, som bygges paa grundvolden. Han siger «at grundvolden er én», ingen kan lægge en

anden grundvold end den, som er lagt, hvilken er Jesus Kristus, medens det, som bygges paa den, kan være af meget forskjellig beskaffenhed: guld, sølv, trær, hø, straa, og dermed mener han efter sammenhængen de forskjellige lærdomme og tankebygninger, som kristne mennesker kan finde, passer sammen med grundvolden; han siger, at mangt af dette vil blive brændt op, naar dagen, som aabenbares med ild, kommer og prøver det; men den, der bygger med saadant, som ilden vil fortære, skal dog, om han holder fast ved grundvolden, blive frelst, dog saaledes som gjennem ild. I kap. 15 har han den samme sag fore i en anden forbindelse. Han minder «om det evangelium, som jeg forkyndte eder», og nævner da ikke den for ham ejendommelige læreform, men ordret nogle led af den anden trosartikel som noget af «de første ting», som han havde overgivet dem, og ikke blot han, men ogsaa de andre evangeliets forkyndere, som havde virket blandt dem (se v. 11).

Især fortjener apostelens udtalelser i Rom. 10 opmærksomhed. Der faar man ogsaa høre, hvorledes han selv anskuer betydningen af sin lære om retfærdiggjørelsen. Tankegangen fra v. 6 er i korthed denne: ikke ved lovens gjerninger, men ved tro vinder et menneske retfærdighed, d. e. frelse (jfr. Ef. 2, 8: I er frelste ved troen). Vil saa nogen spørge, hvad det er for en tro, som udretter dette store værk, da er svaret nær for haanden; han behøver for at finde Kristus ikke at fare op til himlen eller ned i afgrunden, ikke op i de høje spekulationer eller ned i de dybe granskninger; thi «*ordet er dig nær i din mund og i dit hjerte. Det er det troens ord, som vi prædiker*». Han henviser altsaa til et dem velbekjendt troens ord som den aandsmagt, hvori deres retfærdighed har sin grund. Ligesaa nær som det ord er dig, som du i dit hjerte tror paa og med din mund bekjender, ligesaa nær er livets kilde, Kristus, selv dig. Det er aabenbart et mægtigt ord, som Paulus her taler om, og han taler om det som et ganske bestemt ord, som er kjendt af alle. Det kan ikke være en læreudvikling, og navnlig ikke den paulinske retfærdiggjørelseslære, thi denne var neppe endda kjendt i den romerske menighed, blev vel først i sin eiendommelige skikkelse kjendt ved hans brev og kunde umulig betegnes som et ord, der iforveien var dem saa vel bekjendt, som det her forudsættes. Sagen er tydelig den, at Paulus her som andetsteds gjør en klar forskjel mellem det troens ord, som i al apostolisk forkyndelse og skrift blev baaret frem

som frelsens grund, hvilket ord overalt og alletider var og er det samme, og den lære derom, hvis skikkelse dengang som nu maatte blive forskjellig, præget som den var af de forskjellige personers ejendommeligheder. Paulus' tankegang i læren om retfærdiggjørelsen med dens begrundelse og bevismaade gjenfinder vi jo ikke i de andre apostlers skrifter. Som *lære* betragtet er den dog derfor lige sand og værdifuld. Men altid er og bliver den dog kun en lære om trosgrunden, ikke denne selv, og derfor er det en stor misvisning at erklære den for den grundpille, hvormed «Guds menighed staar og falder», *(articubis stantis et cadentis ecclisiæ,* som det hedder); thi den staar og falder med intet andet eller ingen anden end Jesus Kristus selv. Som solen gaar sin lysende gang over jorden — ikke i kraft af en rigtig astronomisk theori derom, men efter hans mægtige ord, der skabte den, saa fødes og leves heller ikke kristenlivet i kraft af en rigtig lære derom, selv om den er formet af en apostels pen.

Som det allerede af det anførte vil skjønnes, mangler der i det nye testamente ikke paa bestemte henvisninger til et fast formuleret trosord, og er man først bleven opmærksom paa den sag, vil man finde et stort antal af mere eller mindre klare antydninger derom. Men nogen fuldstændig afskrift af dette ord findes der, naturligvis maa man sige, ikke. Det hænger sammen med den historiske kjendsgjerning, at alle de nytestamentlige skrifter er skrevne for saadanne, som allerede var kristne og kjendte kristentroen eller trosordet; det hørte med til «de første ting, som blev dem overgivet» (1 kor. 15, 3), til det, som de havde hørt fra begyndelsen, og som skulde blive i dem» (1 Joh. 2, 24). Det forudsættes altsaa som kjendt, som indskrevet i hjerterne, hvor dets rette plads altid er, og da grundvolden saaledes var lagt, var der ingen grund til at optegne, hvad alle saa vel kjendte. Men uagtet dette er det vitterlige forhold med den hellige skrift (d. v. s. det nye testamente), at den forudsætter en ad mundtlig vej lagt grundvold, saa har man alligevel erklæret den for at være — ikke blot den første frugtbare grund for al *kristelig lære,* hvad den utvivlsomt er, — men ogsaa for at være kristenlivets moderskjød, den frelsende tros grund og kilde, hvad den aabenbart ikke er og ikke giver sig ud for at være, idet den udelukkende henvender sig til mennesker, som er blevet troende. Den er «nyttig til lærdom, overbevisning, rettelse og optugtelse i

retfærdighed», — men vel at mærke; «forat det Guds menneske» — som altsaa iforveien maa være født ved daab og tro — «maa være fuldkomment, dygtiggjort til al god gjerning» (2 Tim. 3, 16 og 17).

Som nu den kristne grundtro er forudsætningen for de hellige skrifters tilblivelse, saa er den ogsaa nøglen til deres kristelige forstaaelse. — Man har fundet det urimeligt, absurd, at de korte troens artikler skulde tjene til skriftens udlæggelse. Til dens lærde, sproglige og historiske fortolkning er den naturligvis ikke tjenlig. Men for en *kristelig* forstaaelse, hvad enten det er af læg eller lærd, er kristentroens grundord ganske vist uundværlige. Uden dem svæver man i uvished om, hvad talen er om paa de vigtigste steder. Som nu ved Paulus' retfærdiggjørelseslære. Hvad er det for en tro, som gjør os retfærdige for Gud? Hvor bliver ikke den lære klar og ligefrem, naar vi som foran omtalt, har det troens ord in mente, som vi saa vel kjender fra vor daab! Men hvor ubegribelig vanskelig og forviklet bliver den ikke, naar man ikke ved eller vil vide af noget bestemt troens ord. Man er da noksaa almindelig gledet i den retning, at tro her er ikke tro knyttet til noget bestemt ord, men tro saadan i al ubestemthed og almindelighed, en from tillidsfuldhed til Gud, altsaa en subjektiv beskaffenhed, saa «retfærdiggjørelsen» mest kommer til at bero paa en vis følelse eller rørelse hos mennesket eller lign. Hos Paulus er begrebet om den retfærdiggjørende, d. e. frelsende tro ganske anderledes klart og ligefremt: det er troens ord, hørt, annammet og fastholdt i hjertet og bekjendt med munden, det er *Kristus* i os, boende ved troen i vore hjerter. Den subjektive tro og den frelsende Kristus falder i hans tanke ikke fra hverandre i to selvstændige stykker, som en haand, der holder et æble, — de udgjør begge en livets og aandens enhed, — dog saaledes, at det er ordet, som ejer den frelsende kraft.

Der er et udtryk, som forekommer overmaade hyppigt i nye testamente: Guds, Jesu Kristi, Herrens *navn*. Der tales om at tro paa, bekjende, forkynde hans navn. Det er jo rigtigt at sige, at det betyder hans person; men man gjør ikke tilstrækkelig opmærksom paa, at efter himmelfarten har vi hans person kun i ordets skikkelse, som hans navn. En læreudvikling, en formaning, en historisk beretning er ikke noget navn, men bærer ganske vist et saadant frem som sit thema eller sin kjerne. Man forsøge nu

ved «navn» i denne forbindelse at forstaa daabstroen, og man skal finde, at forstaaelsen bliver baade bestemt og mere fyldig end ved den almindelige vage betydning, man lægger i udtrykket. Man sammenligne de ensbetydende udtryk: prædike «*troen*» som et glædesbud (Gal. 1, 23), forkynde «troens ord» (Rom. 10, 8) tale livets ord (Ap. gj. 5, 20) osv. Der kan med disse og mangfoldige lignende betegnelser ikke være tvivl om, at her hentydes paa et bestemt ord eller navn, hvis troende og hjertelige tilegnelse skal fremhjælpes ved den apostoliske og al kristelig forkyndelse.

Men er det saa, at i troen paa dette ord eller navn opreises mennesket til barnekaar hos Gud, at det altsaa er baade det *levende* og det *livgivende* ord, da følger deraf med hensyn til dets oprindelse, at det maa være *et ord fra Gud*, et Guds ord i egentligste betydning. Et ord, der helt eller halvt var et menneskeord, kunde ikke tillægges den vægt, som apostlerne i sine skrifter og menigheden ved daaben tillægger det ord, hvis troende annammelse giver en magt til at blive Guds barn (Joh. 1, 12). Vil man ikke med *Grundtvig* mene, at det ord blev overgivet af Herren til apostlerne i de 40 dage efter opstandelsen, da pege man paa en anden anledning eller en anden maade, som man finder rimeligere, kun at dets karakter som et *Guds* ord og dertil et bestemt ord derved ikke udviskes. At det fastholdes som saadant er jo hovedsagen. Men er det ikke egentlig noget Guds ord, da skjønner jeg bl. a. ikke, hvorfor det efter vor lutherske lære skal løftes saa højt op, at det anbefales til brug hver dag af læg og lærd. Hvorfor da ikke hellere anbefale en daglig læsning af skriften?

Hos mange, som sætter pris paa daabsbekjendelsen, ja sætter den over alle andre kirkelige bekjendelser, er det en yndet betragtning, at den er menighedens *svar* paa det forkyndte evangelium, som det ogsaa nylig er utrykt i «For kirke og kultur» (s. 434): «Den er den første menigheds, den oprindelige «friske, uforfalskede, ægte Kristendoms *svar* paa Herrens og hans første vidners prædiken om omvendelse og tro. Den er den autentiske og nødvendige fortolkning og korrektiv (?) *fra menneskers side* af aabenbaringen i Kristus osv.».

Tankegangen i denne betragtning maa i det væsentlige være følgende: Herrens og hans første vidners evangelium og prædiken var af et stort og vidtløftigt indhold, hvor det væsentlige og det mindre væsentlige laa blandet om hinanden som et kaos af høje

tanker om Gud, fortællinger fra Jesu liv osv. Hvor dette blev hørt og annammet med velvilje, kom der istand den første menighed, «den friske, ægte kristendom», som saa af forkyndelsens rige masse udsondrede, hvad den ansaa for vigtigst og gjorde deraf en bekjendelse, som den gav til «svar» paa, hvad den havde hørt, og som tilslutning dertil.

Men denne fremstilling svarer ikke til virkeligheden. Det gik dog ikke saaledes for sig, at naar en apostel en eller flere gange havde talt til en forsamling af hedninger og i sin tale draget ind forskjellige ting, som omstændighederne medførte, saa overlod han til sine tilhørere at udfinde kjernepunkterne eller themaet for hans forkyndelse. Det giver just ikke høie tanker om en apostels tale, ialfald ikke hvad klarhed angaar. Ikke bedre stiller sagen sig, om man antager, at først efter længere tids forløb, og efterat man i videre kredse havde summet sig paa, hvad det egentlig var, apostlerne havde forkyndt, fik man en bekjendelse istand som «svar» paa forkyndelsen, saaledes at der gik en kortere eller længere tid hen, inden man vidste, hvad man som kristen troede paa, — troen var endda noget svævende og ubestemmeligt. Slig kunde det ikke være allerede af den grund, at de apostoliske breve taler om troen som et bestemt ord «troens ord». — Det virkelige forhold var aabenbar dette, at som apostlerne og de andre troens talsmænd selv vidste, hvem de troede paa, saa bar de ogsaa troens ord, den levende Guds navn frem med en saadan klarhed, at de, som hørte, visselig ikke var i uvished om, hvem den Gud var, som de indbødes til at tro paa og at bekjende. Derom bærer da de egentlige missionstaler, som er gjengivne i Ap. gj. (kap. 2, 10 og 17 m. fl.), klart nok vidnesbyrd.

At kalde trosbekjendelsen et «svar» kan man nok i en forstand have ret til, men vel at mærke, kun naar det fremholdes, at indholdet af dette svar ikke er opkommet i noget menneskes hjerte, men givet os som det eneste «navn, ved hvilket det bør os at vorde frelste» (Ap. gj. 4, 12.). *Vort* svar er kun det ja, hvormed vi møder og optager livets ord i vor sjæl; *men hvad vi siger ja til,* hvad vi tror paa, er unegtelig givet os af Gud som et Guds ord til enhver af os. Derimod er det uklar og tvetydig tale at fremstille det, som om menigheden først efter længere tids overvejelse af den apostoliske forkyndelse og skrift fandt ud det troens ord, hvorpaa alle kristne slægter er døbte og lever sit kristenliv. Den betragtning lader sig ikke opretholde.

Iøvrigt skal jeg til slutning kun bemærke, at en dybere erkjendelse af daabsbekjendelsens værd, vil man vistnok kun faa ved en daglig brug af den. Derom vil jeg henvise til det ypperlige stykke, som *Christopher Bruun* skrev i juliheftet 1898 af «For kirke og kultur».

NATIONALFØLELSE.

(Et lidet tilsvar).

I slutningen af forrige aar fik jeg i «Aftenposten» af hr. Y. N. en noksaa skarp tilrettevisning for min opfatning af fædrelandets historie, særlig fordi jeg havde omtalt «dansketiden» som en sørgelig og ydmygende tid. Hr. Y. N.'s angreb var vistnok først og fremst rettet mod seminarlærer Skard paa Levanger. Men ligesom han udtaler, at Skards tanker i dette stykke deles af «mange, altfor mange», saa nævner han særlig mig som en der «bygger paa det samme skjæve og ubønhørlig falske grundlag», som han.

Hr. Y. N. optræder med selvfølelse som den *lærde mand*. Og han mener, at Skards og hans meningsfællers tankegang alene kan forklares som udtryk for den rene *uvidenhed* i Norges historie.

Nu — jeg er visselig ingen lærd historiker. Jeg bøier mig i saa stykke med fornøielse for hr. Y. N. Og jeg anerkjender med glæde betydningen af den nyere forskning over foreningstidens historie, som han henviser til. Det er et overmaade nyttigt, et *uundværligt* arbeide, som den har paataget sig.

Men alligevel tillader jeg mig at tro, at han ved nøiere overveielse selv vil opgive den mening, at det alene er uvidenheden, som i foreningstiden med Danmark kan se noget for Norge sørgeligt og ydmygende. Det er i sandhed «alt for mange», som deler denne opfatning, til at den skulde kunne forklares paa denne for lærd selvfølelse maaske tiltalende maade. Det er jo nemlig aldeles ikke bare maalsagens venner, der her er tale om, og som man skulde kunne affeie som «fanatikere». Hele det norske venstre ser vist omtrent uden undtagelse paa dansketiden med disse øine. Og jeg er meget glad ved at kunne tilføie, at det samme er tilfældet ogsaa med mange høirefolk. Og hr. Y. N. ved jo godt, at der blandt disse «alt for mange» meningsfæller af Skard og mig findes mænd, som det ligefrem ikke *lader sig gjøre* at sigte for uvidenhed.

Nei — grunden til vor forskjellige opfatning af foreningen med Danmark ligger ikke i min uvidenhed overfor hans viden. Den ligger i vor forskjellige stilling til *nationalfølelsen* og hvad dermed hænger sammen. Paa dette omraade er jeg uenig i omtrent alt, hvad hr. Y. N. siger, stykke for stykke.

Hr. Y. N. vil ikke udtale sig om de mørke punkter i vore middelalderlige borgerkrige, saa sterkt han end (gjennem Skards fremstilling) finder sig opfordret til at gjøre det. Det vilde efter hans mening være uværdigt for «den sande fædrelandsven». Det vilde være at «haane fædrene». — Efter min mening kræver det rette fædrelandssind aldeles ikke, at man skal lukke øiet for sine landsmænds feil, hverken i nutid eller fortid. Tvertimod. I samme mon, som jeg elsker mit folk, i samme mon gjør det mig ondt, naar i vore dage en usædelig literatur truer med at forgifte dets liv, eller naar en kortsynt og letsindig politik udsaar had mellem det og Sverige. Og lige ens for fortidens vedkommende. Netop fordi jeg elsker vort folk i dets storheds tid og sørger over dets synking og fald, netop derfor ser jeg med smerte paa de forvildelser i borgerkrigene, der saa kjendelig forberedte nedgangen. Ja, jeg gaar videre. Jeg har troet at burde pege paa dybtgaaende feil og mangler endog ved *det bedste* i selve vor storhedstid, saaledes som jeg forsøgte at gjøre det i den lille kritik over Sars's Norgeshistorie, som jeg i sin tid tillod mig at komme med i dette tidsskrift. Jeg tror ikke, at jeg har vist mangel paa kjærlighed til Olav den hellige, eller at jeg har krænket hans minde, fordi jeg har indrømmet skjævheder ved hans kristendoms-opfatning eller pegt paa feil ved hans karakter.

Og lige saa fuldstændig misforstaar hr. Y. N. Skards og min nationalfølelse (og folkehøiskolens i det hele), naar han mener, at den skulde hindre os i at sætte pris paa Haldens tapre forsvarere, de som «heller landet brændte, end det kom paa fald», eller paa foreningstidens helte overhovedet. Jeg tror saaledes, jeg tør indestaa ham for, at der ved folkehøiskolen i Gudbrandsdalen blev gjort saa meget ud af gudbrandsdølernes tapperhed i deres kamp mod skotterne i 1612, som han taler om, at han *mindst* vilde have fundet det tilstrækkeligt. Og jeg for min del har ved adskillige leiligheder — saaledes ved en anmeldelse af biskop Bangs «Udsigt over den norske kirkes historie» — søgt at udhæve den dybtgribende om end lidet paaagtede indflydelse, som indførelsen

af den lutherske reformation, til trods for alle feilgreb, har øvet paa vort folks stadige fremskridt i aandelig og materiel kraft fra 1536 til 1814.

Men med alt vi kan have at glæde os over af lysende træk fra dansketiden, enten vi nu tænker paa en Tordenskjolds vikingekjækhed eller paa Hans Egedes troesmod, og med alt der kan være at indrømme af feil, baade ved borgerkrigenes tid og ved hellig Olavs — én ting staar alligevel fast. Norges historie før 1814 falder virkelig i to store dele: én selvstændighedens tidsalder og én uselvstændighedens. Og videre: det er en overmaade væsentlig ting i et folks historiske liv, enten det *har* sin nationale selvstændighed, eller det *ikke* har den.

Det er for betydningen heraf, hr. Y. N. ikke har tilstrækkelig klart øie.

Derfor kan han indbilde sig, at det som Skard og vi andre sørger over, er at normændene i dansketiden ikke havde det «grumt» nok, at de maatte nøies med «husmandsstuer» i stedet for «borge». Boerne i vore dage har det ikke saa særdeles «grumt» de heller; men sin nationale selvstændighed ved de at sætte pris paa. Derfor kan han søge at trøste sig over tabet af selvstændigheden ved at pege paa de enkelte træk af lysende krigerdaad. Derfor kan han endog drive det til at sige, at naar Norge i 1536 blev erklæret for dansk provins, saa var det «en bedrift, hvis sande værd er saare ringe». Det er sandt nok, at *saa* galt som det paa papiret blev fastsat, blev det ikke i virkeligheden gjennemført. Men det kunde i sandhed være ilde nok for det. Det hele er jo blot et udtryk for at Norges selvstændighed, som længe havde staat paa svage fødder, nu fuldstændig blev kuldkastet. Og det er dog vel «en bedrift, hvis sande værd» ingen nordmand bør agte «ringe». — Hvad hr. Y. N. siger i denne sag (om norsk nationalfølelse), forekommer mig i det hele i usedvanlig grad at bære *uforstandighedens* stempel.

Som modstykke tillader jeg mig at minde om et ord af professor E. Sars. Han siger[1]) om denne Norges underkastelse under Danmark i 1536, at «den nordmand, som kan se tilbage paa den uden ydmygelse og bitterhed, i hans aarer rinder der ikke blod»[1]). — —

[1]) Se hans indledning til grundloven s. 22 f.

Det er ikke for hr. Y. N.'s skyld, jeg har paatalt, hvad han i denne sag har skrevet. — Der er nogle af de ord, han siger om Skard, som jeg vil faa lov at overføre paa ham selv. «Saafremt det kunde antages, at saadanne tanker alene var denne enkelte forfatters sereie, da vilde det forholdsvis være en ligegyldig sag. . . . Men saa er det ikke. Tvertimod maa det forudsættes, at der er mange, altfor mange», som deler hans tænkesæt.

Hvad jeg har villet, er alene at bogføre et eiendommeligt og betegnende udslag af den *afsvækkede nationalfølelse,* som raader inden mange norske høirekredse, og som her er kommet frem fra en af partiets anseede videnskabsmænd. Jeg gjentager, at det er mig kjært at udtale, at der findes mange høirefolk, der afviser en saadan tankegang lige saa bestemt, som jeg selv gjør det.

Til sammenligning minder jeg om en omtrent samtidig udtalelse af en brevsender til «Morgenbladet» (no. 909 f. a.), hvis ord havde faaet plads i første spalte og med redaktionelt udstyr. Han siger, at hvis boerne «taber sin uafhængighed», saa er det «et tab, som nærmest kun er af sentimental betydning». Det er sentimentalitet at lægge vægt paa sin nationale selvstændighed. — En saadan sætning tror jeg neppe vilde være bleven optagen paa den maade i et venstreblad.

Forinden jeg slutter, har jeg et lidet spørgsmaal at gjøre hr. Y. N., nærmest «for moro skyld». Det gjælder noget i hans udtalelser om maalsagen, dem jeg ellers holder mig udenfor, da han ikke har trukket mig ind der. Efter en meget kraftig formaning til seminarlærer Skard, der har talt landsmaalets sag, om at han skal tage hatten dybt af for de helte, som forsvarte Halden mod svenskerne, fortsætter hr. Y. N.: «De kommandoord, som lød der (ved Halden) . . . var i det samme sprog, som han (Skard) er dristig nok til at frakjende retten til at være nordmænds modersmaal!» Den frække maalstræver!

Her er det nu, jeg maa faa lov at spørge min meget lærde modstander: De kommandoord, som lød ved Halden, var de ikke «i det samme sprog», som man ellers pleier at kalde — tydsk? I samme sprog, som de velkjendte: «Rechts um kehrt euch. Marche! halt da!» «Stellet euer Gewehr zur ladung!» o. s. v.

Eller førte officererne ved Halden virkelig kommando i et andet sprog, end det som dengang var det almindelige inden den dansk-norske hær?

Der kan være grund til at minde om denne ting nu — ogsaa for alvor — paa en tid da B. B. og Y. N. arm i arm synes at ville slaa fast, at ethvert sprogligt udtryk som nordmænd kan finde sig tjent med at bruge, dermed ogsaa er stemplet som godt norsk.

Chr. Bruun.

KIRKE- OG RELIGIONS-HISTORISK LITERATUR.

Vi har for vor egen del i den senere tid havt anledning til at stifte bekjendtskab med to fremragende værker fra kirke- og religionshistoriens omraade. Og det er blevet os en trang at henlede vore teologers og dannede kristnes opmerksomhed paa samme.

De er førsterangs værker hver i sit slags, vel de fremmeligste vi for tiden eier paa dette omraade. Og at fordybe sig i værker, der paa første haand belyser den religiøse historie, er det samme som at faa beaandelse, at faa udsyn — fremad og tilbage, at øge evnen til at skille mellem væsentligt og uvæsentligt paa det religiøse strøg og dermed at faa ro i sit syn, sindighed i bedømmelsen af vor samtids religiøse problemer. Alt vel noget, der mer end andet trænges for tænkende kristne i en gjæringstid som vor.

Det første værk, vi vil nævne, fører os lige ind i nutiden, længere og grundigere end vistnok noget andet paa vort sprog foreliggende kirkehistorisk arbeide. Det er *Prof. Dr. Fredrik Nielsens:* **Pavedømmet i det nittende hundreaar**. K. Schønbergs forlag, Kjøbenhavn.

Værket, der er ret omfangsrigt (ca. 14 kr.), falder i to dele; 1ste «Indledningen» behandler pavedømmet i slutningen af forrige og begyndelsen af dette aarhundrede, kampene mod jesuitismen, revolutionen, Napoleon og Pius's 7des strid, konkordatet o. s. v.; 2den del fører os frem lige til Pius 9des tid, tegner os hans bevægede pontifikats alle brydninger, Vatikanerkoncilet, Roms fald, den begyndende kamp mellem Vatikanet og Kvirinalet.

Vi ved ikke, hvilket afsnit vi mest skal fremhæve som vellykket i fremstillingen — revolutionstidens religiøse forholde, Pius 7des kampe eller Pio nonos og Vatikanerkoncilets drastiske historie? Overalt møder vi professor Nielsens lykkelige evne til at fortælle livfuldt, oversigtligt, og altid at faa med de betegnende smaatræk der kaster forstaaelsens lys over det altsammen, saa vi

næsten med en samtidigs spændte interesse og aabne øie følger begivenhedernes indre udvikling. Særlig i fremstillingen af vor tids pavehistorie viser forfatteren sig at have formaaet at skaffe sig et ganske ualmindeligt kjendskab til sagens alle tilgjængelige dokumenter, saa han kan vise os drivfjærene, vise hvad der har ligget bagom og affødt de store begivenheder. Og udaf dette sit indgaaende kjendskab til personer og systemer har saa prof. Nielsen dannet sig sin lidenskabsløse, noble opfatning af begivenhedernes gang og den idé, de tjener. Derunder lærer han ogsaa os respekt for de sterke personligheder og de jernhaarde kirketeorier, der har styret den romerske kirke ind i ufeilbarhedens pantsersterke dogma. Men samtidig viser han os ogsaa skaanselløst, hvilken ubøielig hensynsløshed mod samvittighederne og mod al historisk sans der er øvet af de ledende aander for at faa denne troens jernlænke smedet og lagt fast og ubrydelig omkring det vældige romerske kirkelegemes alle, ofte noksaa gjenstridige lemmer.

Vi lærer nutidens pavedømme at kjende i dets styrke og i dets svaghed, aanden i det, maalet og midlerne i dets arbeide. Og er det liden vinding for os, vi, som selv staar midt oppe i en ny bevægelse, udgaaende fra den romerske stol, propagandaens ærgjerrige anstrengelser for paany at lægge dele af den protestantiske kirke ind under den romerske kirkes gamle jerntvang?

Med end større spænding vil vi vente paa prof. Nielsens skildring af denne sidste fase i det 19de aarhundredes pavedømme, pave Leo 13des pontificat ned til vore dage, — en monografi, som han har lovet os som afslutning paa det foreliggende, høist fortjente værk.

* * *

Det andet værk, som vi ved denne leilighed ønskede at omtale, er **Lehrbuch der Religionsgeschichte** von prof. dr. *Chantepie de la Saussaye* (prof. theol. i Amsterdam), Zweite völlig neu gearbeitete Auflage. Verlage I. C. B. Mohr, Freiburg i B. 2 bind. 20 mark. Saavidt vi har kunnet opdage, er alle autoriteter (f. ex. Harnacks «Theolog. Literaturzeitung», Boussets «Theolog. Rundschau») enige i, at vi her har tidens fortrinligste og tidsmæssigste lærebog i religionshistorie. Og ser vi bare paa den fortegnelse over benyttet literatur, der — ofte paa et par sider — indleder hvert nyt kapitel, vil vi straks blive klar over dette, at her

har vi en concentreret extrakt af hele tidens flittige arbeide paa religionsforskningens omraade. Vi faar her vide, hvad der idethele kan vides paa dette omraade til denne dag — en paalidelig, rolig afveiet viden, uden udprægede partistandpunkter, sine *ira et studio*. For dette borger os ganske særdeles det alsidige anlæg af denne nye, *anden* udgave, idet udgiveren til den har sikret sig en hel række dygtige medarbeidere og for sin egen del kun forbeholdt sig udarbeidelsen af enkelte afsnit, noget der har bragt stor berigelse over værket. Det er medarbeidere som bibliothekar H. O. Lange og dr. Edv. Lehmann i Kjøbenhavn, professorerne Valeton og Houstma i Útrecht, Jeremias i Leipzig, dr. Buckley i Chicago.

For dem, som har læst første udgave, vil derfor denne nye præsentere sig som en næsten helt ny bog. Der er klarere fremstilling, større koncentration, mere liv og anskuelighed i tegningen af de gamle religioner; sproget er langt lettere. Men, hvad der er det bedste — baade i denne som og den første udgave —, noget, der særkjender alt, som Saussaye arbeider med, det er den aandfulde opfattelse og vurdering af alle religiøse foreteelser, selv om de fremtræder i de allerlaveste former. Det er netop dette, der gjør læsningen af hans værker saa frugtbringende for vor religiøse erkjendelse.

Skal vi særlige pege paa enkelte dygtige afsnit, saa være Islams og Buddhismens historie nævnt — og kanske ikke mindst fremstillingen af grækernes religion (udarbeidet af udgiveren og dr. Lehmann i forening); i dette sidste afsnit er tidens nyeste forskninger lagt til grund for fremstillingen, de der har frembragt en hel omvæltning i opfatningen af den hellenske religionsform, noget som visselig vil interessere enhver klassisk dannet læser at faa nærmere kjendskab til. En vinding forekommer det os ogsaa at være, at i denne nye udgave Isreals folks religion er taget med i fremstillingen; det letter forstaaelsen af denne eiendommelige religionsform saavel i dens forhold til de omboende og beslægtede folks religioner som i dens egenart af aabenbaringsreligionen.

Vi vil slutte med et ord af en af vore fremmeligste theologer; han har udtalt: Saussayes religionshistorie er en bog, som jo enhver moderne theolog burde have staaende i sin boghylde.

K.

DR. GEORG FASTING: GJÆRENDE TANKER.

I.

Denne bog er for størstedelen optryk af artikler, som før har staat i «Skolebladet». Det er især rettet mod mig og min «Forklaring».

Dr. Fasting maa undskylde mig, men jeg synes en hel del af det han skriver er krangel.

For at begynde med begyndelsen, saa er det krangel naar han siger, at jeg har afgivet en «aaben erklæring» om at jeg «ikke har lagt min fremstilling an efter katekismens texter, men . . . anbragt dem og forklaringerne af dem paa bedste maade».

Det er krangel, og det er *«brillianl usandt»* for at bruge dr. Fastings egne ord. Jeg har aldrig afgivet nogen slig «erklæring». Jeg har altid udtalt — i skrift som i tale — at vi ikke har noget bedre at lægge til grund for barnelærdommen end katekismens *texter*. Min «Forklaring» slutter sig derfor ogsaa nøie til disse texter.

Det er Luthers forklaringer til katekismens texter jeg har sagt om, at de er mere til besvær end til gavn for barneundervisningen og helst burde ud. At jeg alligevel har taget dem med og «anbragt dem paa bedste maade», er sket, ikke bare «fordi loven forlanger det», men fordi vort folk og vor kirke aldeles utvivlsomt forlanger det. Jeg mener nemlig, at retten til at bestemme hvad der skal lægges til grund for den religiøse undervisning har hverken dr. Fasting eller sogneprest Klaveness, men det har forældrene. Børnene tilhører ikke skolen, de tilhører forældrene. Skolen er til bare for at hjælpe forældrene i deres opdragergjerning. Saalænge forældrene kræver Luthers katekisme lagt til grund, har skolen at indrette sig derefter. Jeg havde derfor intet andet valg, end enten at skrive en «Forklaring over

Luthers lillle katekisme» — og da maatte jeg selvfølgelig tage Luthers forklaringer med — eller ogsaa opgive den tanke gjennem en lærebog at indvirke paa min kirkes religionsundervisning. Vil saa dr. Fasting ikke regne min «Forklaring» med til den «fribaarne» literatur, da faar han lade det være. Det har liden betydning for mig. For mig har alene det betydning at faa bragt vor religionsundervisning et skridt fremad. Jeg er forsaavidt i dette stykke opportunist.

Det er ogsaa krangel, naar dr. Fasting indvender mod mig, at det var «ikke Jesus, men apostlerne» som afskaffed Moseloven. Som om apostlerne gjorde det paa egen haand! Som om det ikke var Jesu aand som her var virkende kraft!

Det er ogsaa krangel, naar dr. Fasting kalder det «brilliant usandt», at jeg siger: Jesus og apostlerne har «forklaret» de ti bud. De «har *aldrig forklaret* de ti bud» forsikrer han «af en meget god grund: fordi de ikke lader sig forklare. *Du skal ikke slaa ihjæl* — det bud kan ingen levende sjæl forklare, ti der gives ingen forklaring som er klarere end ordene selv. I bjergprækenen har ikke Jesus forklaret de ti bud, men lært, at man ikke kan blive *staaende* ved dem».

Maa jeg saa spørge dr. Fasting: det som Jesus i bjergprækenen siger, at *han* byder: ikke vredes, ikke sige «raka», ikke sige «daare», men forlige sig — har ikke det noget med det femte bud at bestille? Kunde Jesus ligesaa godt nævnt noget andet? Kunde han sagt: I har hørt at der er sagt: du skal ikke slaa ihjæl, men jeg siger eder: I skal aldeles ikke sverge? Visselig ikke. Der er en forbindelse mellem det femte bud og det Jesus byder. Hvilken er forbindelsen? Tydeligvis denne: det femte bud forbyder handlingen; Jesus forbyder det sindelag, hvoraf denne handling fremgaar og de ord som er et sligt sindelags umiddelbare udtryk. Han gaar altsaa fra den grove handling tilbage til dens kilde og de første forholdsvis uskyldige former af synden. Er det nu saa «brilliant usandt» at kalde dette en «forklaring» af budet?

Det samme som her bliver gjort med det femte bud, — bliver ikke det i det nye testamente gjort med de ti bud i det hele? De ti bud optrækker grundlinjerne for et moralsk liv. Profeterne fylder disse linjer med finere schatteringer, Jesus fortsætter og fuldender, tegner det moralske ideal klart og fuldt. Er det saa

«brilliant usandt», saa «tvetydigt» og «underfundigt» at kalde dette «forklaring»?

«Det er uret mod Guds ord — -- det er uret mod frelseren, som skulde have behøvet at støtte sig til en budrække, der etc.» deklamerer dr. Fasting. Gjør man frelseren uret, ved at mene at han har bygget videre paa den grundvold af moralsk erkjendelse som han forefandt?

I realiteten er vist dr. Fasting og jeg enige. Det er ordet «forklare» han ikke kan forlige sig med. Til dato har jeg ikke set noget for børn fatteligt udtryk som er bedre. Men jeg skal indrømme at det er ikke korrekt, saa det kan give anledning til krangel.

Saa tager dr. Fasting fat i den lære, at Gud har aabenbaret sig i naturen, i samvittigheden og i Guds ord. Det som her er saa rent galt er, at Guds aabenbaring i samvittigheden stilles side om side med hans aabenbaring i naturen og i ordet; ti mener dr. Fasting, «deraf følger med ubønhørlig nødvendighed», at Gud i naturen og i ordet ikke taler *til* samvittigheden. En høist merkelig slutning.

Det er vist noget, som dr. Fasting har været den første til at opdage, at Gud umulig kan tale til menneskets samvittighed gjennem naturen og ordet, saafremt han taler til den direkte gjennem den selv. Men kjære, gjør han ikke det da? Taler han ikke til vor samvittighed gjennem naturen? Jo vist. Taler han ikke til vor samvittighed gjennem ordet? Jo vist. Men er der ikke endda en tredje tale? Taler han ikke til vor samvittighed gjennem den moralske bevidsthed som er vor samvittigheds medfødte eller erhvervede eiendom? Det er da virkelig noget vi alle har erfaret. Hvad er det saa dr. Fasting vil?

«Al kristendomsundervisning bør begynde med samvittigheden» siger dr. Fasting. Aldeles enig. Det er netop det Luthers katekisme og efter den alle «Forklaringer» gjør. «Jeg forbauses», vil dr. Fasting udbryde. Det maa han gjerne gjøre, men det er saa.

Hvad mener dr. Fasting med at «begynde med samvittigheden»? Skal vi begynde med at definere samvittigheden? Bestemme den psychologisk? Jeg er ræd det ikke bliver «*barne*lærdom».

Dr. Fasting giver to definitioner af samvittigheden. Side 26 siger han: «samvittigheden er en medfødt følelse for godt og

ondt og en medfødt tro paa det godes seier og paa Gud, det godes haandhæver. Side 50 tager han fat i mig fordi jeg har understaat mig til at kalde samvittigheden «et organ». Det er rent galt. Nei — «samvittigheden er mennesket selv, den er *mennesket* i mennesket». Gjerne for mig. Jeg vil bare faa lov til at udtale en beskeden tvivl om at der vil være noget synderlig vundet om børnene sættes til at puge nogen af disse formler. Jeg tvivler paa at man faar dem til at skjønne nogen af dem.

Efter min mening bør man begynde med samvittigheden præcis paa samme maade som man begynder med forstanden. Man begynder ikke med at definere forstanden og bestemme den psychologisk. Man begynder med at øve den, idet man giver barnet noget at forstaa som passer for dets alder. Saa begynder man ogsaa med samvittigheden, idet man siger til barnet: det og det er godt, det skal du gjøre; det og det er galt, gjør det ikke. Derved vækker og udvikler man dets «medfødte følelse for godt og ondt». Det er det vi gjør i den første part. *Vi begynder med samvittigheden.*

Saavidt jeg forstaar løber de ogsaa ud i krangel de svære anker dr. Fasting reiser mod sp. 125 i min «Forklaring»: «Havde menneskene magt til at gjøre hvad de vilde med Jesus? Nei; han overgav sig frivillig i deres vold, fordi Gud vilde, at han skulde ofre sit liv for at frelse verden».

Her lærer jeg, siger dr. Fasting, at det var bare «komediespil» og «gjøgleverk» det Jesu fiender gjorde, for det var noget Jesus fik dem til at gjøre, «for at det kunde blive udrettet som var den eneste hensigt med hans komme til verden, nemlig at han blev aflivet»; han var altsaa «medskyldig» i sin egen aflivelse — en selvmorder.

Men er da det «at *overgive sig* i sine fienders vold» ensbetydende med «at *faa* fienderne *til* at bruge vold»? Bliver man «medskyldig i sin egen aflivelse» i ethvert tilfælde hvor man ikke sætter magt mod magt?

«At overgive sig frivillig i sine fienders vold er en selvmodsigelse og en meningsløshed, som ingen stridsmand falder paa eller har lov til at begaa» siger dr. Fasting. Men naar nu stridsmanden ser at hans død vil bringe hans sag seier, er det da en utilladelig «selvmodsigelse og meningsløshed» at han styrter sig i døden. Er man ogsaa da forpligtet til at gjøre alt for at redde sit sølle liv?

Det er noget dr. Fasting umulig kan mene.

Hermed vil jeg dog ikke have sagt at dr. Fastings anker mod min bog *bare* er krangel. Der er en utvivlsom realitet i dem. For dr. Fasting og jeg har en aldeles forskjellig opfatning af hvad kristendom er. Derom næste gang.

Thv. Klaveness.

OTTO FUNCKE.

For den, der engang skal skildre den norske kirkes udvikling i de sidste aartier af vort aarhundrede, vil det være umuligt at gaa forbi Otto Funcke. Ingen af vore egne prester eller kirkelige forfattere har i samme tidsrum saaledes som han trængt igjennem i alle lag af vort folk. Uden mægtige forbindelser, uden synderlig hjælp af anmeldere i pressen har hans bøger alligevel med en mærkværdig livskraft banet sig vei til de tusind hjem. For en del aar siden var det ikke saa sjelden at høre stærke fordømmelsesdomme over ham i rigtig ortodokse kredse; men saavidt jeg ved er disse nu omtrent ganske forstummet. Det indrømmes ogsaa fra denne kant, at Funcke forstaaes af vor tid, fordi han forstaar den.

En god modtagelse har han faat ogsaa i sit fædreland og de mange andre lande, hvor hans skrifter er kjendt. Men neppe noget sted har Funckes stille indflydelse været saa udbredt og betydningsfuld som i Norge. Derfor blev han ogsaa under sit korte sommerophold hos os for to aar siden overalt hilset som en kjær ven. Han stiger iland i Stavanger. De første, som tar imod ham, er toldbetjenterne, naturligvis. Neppe har Funcke nævnt sit navn, før de guldsnorede embedsmænd løfter paa huen og trykker hans haand med stor hjertelighed. Og afskeden fra vort land svarer til indtrædelsen: mange var mødt frem ved bryggen for at sige farvel, da Brehmer-præsten med sin familie reiste hjemover fra Bergen. Venner, der ikke navngav sig, havde smykket hans lugar med blomster og norske farver. «Hvor det gjør godt at møde kjærlighed!» udbryder han, og han sender os denne afskedshilsen:

Lev vel, du kjære, trofaste norske folk! Maatte den almægtige Gud fri dig fra alt ondt og gjør livets og lysets kræfter mægtigere i dig ved sit evangelium! Gud bevare dig, — Gud bevare dig, — Gud bevare dig, du kjære folk!»

Funcke, der har saa mange venner hele jorden over, føler, at han paa en særegen maade er knyttet til Norge: «Skulde jeg

nogensinde maatte forlade Tyskland, da vilde jeg drage til Norge, viss paa, at her gives folk, som vil ta imod mig med aabne arme og hjerter».

Hvad er grunden til, at han har vundet en saa stor indgang hos os?

Tyskerne pleier ikke slaa stort an hos os. Havde ikke al den tyske teologi været saa rodfæstet ved vort universitet, vilde dens frivillige dyrkere neppe blit saa mange. Men med Funcke er det en anden sag!

Han har fyldt et stort savn hos os. Vor kristendom har saa længe været stiv, høitidelig, klodset, ofte baade døv og blind. Funckes derimod er helt igjennem praktisk, hjertelig og utvungen gemytlig. Han behøver ikke at trække samarie paa sig for at tale om de dybeste spørgsmaal. Tvertimod, det er ham den naturligste ting af verden at komme ind paa dem, hvad der saa end møder ham. Kristendommen er noget, han hvert øieblik har brug for.

Og han oplever forbausende meget. Der, hvor andre lidet eller intet ser udover det almindelige, aabner sig stadig nye verdener for ham. Han har baade øine og ører med sig som en øvet reporter, — først og fremst et varmt deltagende hjerte, der aabner ham veien til andres hjerter, deres glæde og lidelse.

Med al sin aandssmidighed og alsidige dannelse overser dog ikke Funcke pietisterne, men har aabenbart et venligt øie til dem. Grunden hertil vil man forstaa, naar man har læst hans sidste bog «*Otto Funckes barndom og ungdom* fortalt af ham selv». Her faar vi vide, at der i hans fødeegn var en udpræget pietistisk kreds, og at hans mor følte sig draget til denne. Moderens indflydelse paa ham har havt en afgjørende betydning for hans senere udvikling. Men ogsaa trækkene af hans far, der var en praktisk energisk læge, med et skarpt øie for alt hykkelsk væsen, gjenfindes let hos den Funcke, vi kjender.

Det var under store tvil om sit kald, at Otto Funcke valgte teologien til sit studium. Han likte sig ikke ganske mellem teologerne af den ældre skole, og den nedbrydende kritik, repræsenteret af Strauz, havde paa den anden side gjort hans tro vaklende. Allerede stod han paa nippet til at opgive teologien, da han fandt den lærer, han trængte: professor Beck i Tübingen. Hos Beck var en lykkelig forening af inderligt alvor og natur. Paavirket, som han var, af Søren Kierkegaard, satte han kravet til personlig

sandhed allerøverst, og han hjalp Funcke til at udfolde de egenskaber, som vi saa almindelig glæder os over. Denne indirekte indflydelse fra nordisk aandsliv gjennem Kierkegaard tør være en af forklaringsgrundene til, at vi saa let forstaar Funcke. Han er ikke et eksemplar, et numer af en kjendt art; han er en selvstændig, fri personlighed.

I denne tid, da vi hos os strides saa meget om betydningen af at læse de klassiske sprog og literaturer, er det lærerigt at se, hvordan Funcke stiller sig til dem, — saa meget mere som ingen vil sige om ham, at han er upraktisk eller fremmed for sin egen tid.

Idet han skal forlade gymnasiet og gaa over til universitetet, er der kun enkelte fag, han udmærker sig i, deriblandt udarbeidelse i morsmaalet og — latinsk stil. Fremfor alt følte han sig tiltalt af den græske poesi. Ikke uden held skrev han selv græske vers og oversatte bl. a. Sofokles's Antigone til tyske vers.

At han kunde elske de latinske forfattere, faar vi leilighedsvis høre. Som skolegut kommer han i besøg til en prest. Presten, der vilde prøve, om han ogsaa var, hvad han gav sig ud for, henter et eksemplar af Tacitus's Germania og beder ham oversætte lidt.

«Jeg lo indvendig; ti Germania var netop min yndlingsbog, og jeg kunde den næsten udenad. Jeg havde altsaa held med mig. Presten satte sig, og jeg stod ved hans side. Og skjønt han blæste mig den ene tobakssky efter den anden i ansigtet, oversatte jeg med begeistring».

Ved universitetet i Halle begeistres han saaledes for det gamle testamentes sprog, at han i 10—15 aar efter sin universitetstid hver morgen læste et kapitel i sin hebraiske bibel.

De to sidste bøger: *Reiseskitser fra Norge* og *Otto Funckes barndom og ungdom, fortalt af ham selv,* vil utvilsomt ha en særegen tiltrækning for norske læsere. Men om *alle* hans skrifter gjælder det, at de ypperlig egner sig for vide kredse af vort folk. Jeg har rig erfaring for, at Funcke blir læst og tilegnet med glæde, ja begeistring, navnlig af den ældre slægt. Han hjælper den ældre og den yndre slægt til at forstaa hinanden, og hans rige aandelige erfaring byder *det*, som er overnuet. I en gjærende og usikker tid som vor, gjælder det fremfor alt at finde aandsføde, som har virkelig næringsværdi. At eie

Funckes oversatte skrifter — de udgjør vel omtrent en 25 bind, vil derfor være af stor betydning for bogsamlinger. Adskillige af dem har oplevet flere oplag hos os, fremfor alle *Guds skole* (4 oplag) *Reisebilleder* I og III og *Apostelen Paulus* (3 oplag).

Der er dog flere, som endnu ikke har vakt den opmærksomhed, de fortjener: *Brød og Sværd, De kristnes liv, Hjortens tørst, Husandagtsbog, Jesus og menneskene, Livet i Gud, Om barneopdragelse, Paa reisefod, Sjælekamp og sjælefred, Spørgsmaalstegn*, eller hvorledes man under vanskelige forhold og afgjørelser kan erfare, hvad der er Guds vilje, *Troens verden og hverdagslivet, Vil du blive helbredet? Ørkenblomster,* — alle disse er hidtil kun udkommet i ét oplag hos os, — rimeligvis kun fordi de har været forlidet kjendt og omtalt. Bøgernes titler, i forbindelse med Funckes navn, taler for sig selv. Jeg vil faa lov til at fremhæve den sidste, *Ørkenblomster*, der er skrevet i en stille rekonvalescenstid, da forfatteren maatte trække sig tilbage fra sit embede. Den indeholder ogsaa en — rigtignok noget udtværet — artikel af dr. Brenning om Funcke som forfatter.

Johannes Brochmann.

„NAAR VI DØDE VAAGNER".

Hvor det var befriende at høre et ord, som kunde rense den tunge, klamme luft omkring os. Tak, ukjendte forfatter I. R. for de gyldne sandhedsord i «For kirke og kultur», som «Morgenbladet» om end med reservation har optaget og spredt i videre kredse. De trængtes sandelig. Skrækslagne, fulde af indignation og væmmelse sad vi der efter at have læst vor store digters sidste bog. Baade mænd og kvinder, især vi kvinder. Hvor gjerne vilde vi ikke hylde den gamle mester, som har givet os Agnes i Brand, Solveig i Per Gynt foruden de andre rene kvindeskikkelser i hans tidligere værker, og som har talt saamangt et ætsende sandhedsord. Men hvad er det for en kvinde, der nu sættes paa dreieskiven til beskuelse, hvis sjeleliv skal granskes, det sjeleliv som er et med sanselighed og er paa grænsen af vanvid — den faldne kvinde. Og hvad der hidtil har holdt samfundet sammen, egteskabet, hvad blir det igjen af det? Lægges der ikke i denne bog torpedo under arken? Jeg synes, jeg kan høre knaldet, som gir gjenlyd i afgrunden, og de mørke aanders latter.

Ja, var ikke de gode magter stærkere end de onde, saa vilde jeg udbryde: ulykkelige tid, ulykkelige ungdom, hvis sjeleliv næres med billeder fra de mørkeste schakter i menneskelivet, som berøves alle idealer, al tro, og som de største aander kun byder fortvilelse, død. Hvad skal man kunne vente af en ungdom, som har tusind fristelser i sig selv og udenom sig og som hører: tag, nyd, det er din store ret, og naar du har nydt tilbunds, saa skyd dig en kugle for panden, eller gaa op paa vidderne og lad dig begrave i sneskredet, det kommer paa et ud.

Og hvad er det for en kjærlighed, der forherliges? Kjærlighed? Er ikke det noget høit, rent, som stammer fra Gud? Noget som adler menneskene og styrker deres idealitet. I digtere og nutidsmennesker, har I ikke et minde om eders første, skjære, rene ungdomskjærlighed? Kjender man ikke længere den kjærlighed,

der kan vente og forsage og dog gjøre livet rigt om end i smerte og have evighedspræg over sig? Eller er alle fra barn af nu saameget vidende, at den ikke findes længere, bare nysgjerrighed og alt som værre er? Jeg tror det ikke. Jeg tror der gives rene hjem og ren ungdom. Jeg tror den norske kvinde endnu er stærk og ren idetheletaget. Men skal vi da ikke slutte et forbund mod forhaanelsen, som vælder ud over os og vore hjem, alle som vil værne om den norske kvindes ære? Vi er ikke tjent med de kvindeskikkelser, som nu ved aarhundredets slutning præsenteres som norske. Vi kan ikke vedkjende os dem. Vi maa holde idealet oppe og ikke lade det falde, vi maa efter evne hjælpe til at give samfundet moralsk rygrad. Vi var netop glade over i Wilh. Krags Marianne at finde en kvindeskikkelse, som dog havde nogen moralsk styrke. Desto trangere blev vi om hjerte ved at læse Johan Bojers anmeldelse idag i «Morgenbladet» af Thomas Krags «Enken», der maatte have — kjærlighed (?), hvor hun tog den fra! og kaster sig fra den ene mands arme i den andens. Uden spor af moralsk indignation siges dette os. L'art pour l'art! Ogsaa du min søn Brutus. Vi havde dog sat haab til Johan Bojer som en der kunde bringe lidt lys i vort fin de siècle mørke.

Tilslut en bøn til eder alle, forfattere og kritikere, som vil arbeide i de gode magters tjeneste, hvis livssyn bunder i kristendom og ikke i fortvilelse: tal, skriv. Lad os høre meget fra eder. Og sig fra som det er, som nu I. R. har gjort. Hjælp til at der kan blæse friskere vinde, og at vi maa aande i renere luft i det nye aarhundrede, saa vi kan blive sundere, stærkere og gladere baade vi og de, som skal leve efter os.

P. U.

LIV.

Frøken Jensen boede i det ene af de to smaa kvistværelser. Gjemt og glemt boede hun deroppe.

Af hendes livsskjæbne vidste hendes husfæller bare, at hun i mangfoldige aar havde været husjomfru, til hun blev saa gammel og sygelig, at hun ikke kunde mere. Hun havde ikke tænkt det i sin ungdom, at hun skulde behøve at tage ud som husjomfru, sagde hun.

Meget andet kunde hun have tænkt, men ikke at hun skulde behøve at tage ud som husjomfru.

«Min far havde gaard i byen og landsted paa Ladegaardsøen», fortalte hun engang, «men væk blev det altsammen».

Hver dag saa vi hende, naar hun gik ud med et stort sort slør for ansigtet.

«Jeg maa ud, saa forglemmer jeg mig», sagde hun.

Hun maatte stanse mange gange for at hvile, mens hun gik op af trapperne. Ved disse tilfældige møder i trapperne fik hendes husfæller kjende hendes daglige sorger og glæder.

Hun havde sandsynligvis ikke meget at leve af, for hun sagde, at det var saa heldigt, at hun ikke taalte stort mad.

Hun beklagede sig stadig over trækken fra vinduet og over vaskepigen, som trampede og huserede og spyttede paa gulvet, saa det var rent forskrækkeligt, for vaskepigen havde bestandig bronkit. Og saa kan De tænke, at hun lod loftsgluggerne staa oppe om natten, saa det var en blæst ind!

«Det gjør ikke godt i et hoved, som er ganske ophovnet af gigt».

Nei, det gjorde det vel ikke, men gik det ikke an at bede vaskepigen lade det være?

Aa, det nyttede ikke mere at snakke til hende end at skvætte vand paa gaasen!

Frøken Jensen vilde gjerne leve i fred med alle mennesker, men tror De det var muligt?

Hun sagde ikke et ord, om vaskepigen begyndte at ramle og skramle lige ved hendes dør kl. 4 om morgenen eller holdt paa til kl. 1 om natten.

Det eneste, hun engang sagde, var dette: «Kunde De ikke flytte den bøtten lidt væk?»

«Generer den Dem kanske?» sagde vaskepigen.

«Ja, jeg rev jo istykker kjolen paa den igaar i mørkningen», sagde frøken Jensen. «Naar det er lyst, kan jeg nok passe mig for den».

Vaskepigen gik til sit herskab og sagde, at hun kunde ikke leve i fred for frøken Jensen.

«Skulde nogen hørt magen?» sagde frøken Jensen rent forfærdet.

Saa var det det slemme, at hun engang i trappen sagde: «Havde bare ikke vaskepigen været saa lei og vrang!»

Det hørte vaskepigen, kan De tænke, og kom farende!

«Pas munden Deres, De!» sagde hun.

«Det tør jeg nok sige», mente frøken Jensen, «for vi har aldrig havt nogen saa urimelig her paa loftet før!»

«Aa, De er rigtig en heks!» sagde vaskepigen.

Frøken Jensen skyndte sig op paa sit værelse uden at svare, men naar hun fortalte historien til nogen, sagde hun: «Tror De, at De vilde like at blive kaldt en heks?»

Men ellers saa burde hun jo være taknemlig for, hvorledes hun havde det. Det var saa mangen en, som havde kjendt bedre dage i sin ungdom, og som det var værre med. Hun havde nylig besøgt en gammel veninde.

«Og naar jeg tænker paa, hvad det var for et hul, hun havde, saa synes jeg, mit værelse er storartet!» sagde frøken Jensen. «Det kan da komme baade sol og luft ind til mig. De skulde bare vide, hvorledes hun havde det! Et kot ved siden af porten og halvdelen af et vindu — det andre halve var i pigekammeret. Og hun kunde ikke engang lukke op sit halve vindu, for det var lige nede ved jorden og saa lavt, at rotterne sprang ud og ind der».

Frøken Jensen var saa glad i musik. Hun fortalte, at naar der blev sunget og spillet hos familien nedenunder, saa gik hun

ud paa loftet for at kunne høre bedre, og satte sig paa den store kuffert, som stod lige ved døren. De, som boede der, havde ogsaa lagt mærke til, at de hørte skridt oppe paa loftet, hvergang der blev musiceret, og de sagde, at de kunde havt lyst til at se hende sidde der paa kufferten og lytte til musikken. Tog hun lampe med, eller sad hun der i mørket?

Naar hun hørte musik, tænkte hun paa gamle dage, sagde hun, og paa sin mor, som havde havt saadan deilig stemme.

En dag i julen havde frøken Jensen stablet op en hel del ved omkring ovnen, forat den skulde blive god og tør. I anledning af julehelgen og gigtsmerterne i hovedet havde hun fyret godt i om aftenen og var sovnet ind i en behagelig hede.

Veden omkring ovnen var begyndt at ryge. Den lille fireaarsgamle pige nedenunder var den første, som blev opmærksom paa røglugten.

«Det lugter steg», sagde den lille.

Det viste sig, at røgen kom fra frøken Jensens værelse. Hendes husfæller bankede og dundrede paa døren, men hun svarede ikke. Da de saa fik brudt op døren og trængte ind i værelset, som var aldeles tæt af røg, var det netop tidsnok til at redde hende fra at blive kvalt.

Da hun kunde tale for hoste og stønnen, sagde hun: «Gud ske lov og tak!»

Hun havde været ganske nær ved at opnaa en «forglemmelse» af varighed, en hvile, som kunde forslaa.

Men hun takkede dybt rørt, forat hun endnu kunde blive ved at føle den kolde blæst paa sit smertende hoved — blive ved at ærgre sig over vaskepigen — blive ved at være bekymret for det daglige brød — og blive ved at se solen skinne ind fra øst om morgenen, den velsignede sol, som bringer verden liv!

Nanna Thrane.

FRA STUDIET AF HANS SACHS OG BURKARD WALDIS.

(Af S. Holst Jensen).

Det hører til *Goethes* mange og store fortjenester, at han har draget *Hans Sachs* frem af glemselens støv. Et uforgjængeligt mindesmærke har han sat ham i sit skjønne digt «*Hans Sachsens poetische Sendung*», hvor han tilraaber det tyske folk:

«Ein Eichkranz, ewig jung belaubt,
Den setzt die Nachwelt ihm aufs Haupt;
In Froschpfuhl all das Volk verbannt,
Das seinen Meister je verkannt!»

Ja, den gamle Nürnbergersanger er en «Meister»; men det er ikke som «Meistersinger», han er bleven det. Hans «Mestersange» indtar af alle hans digteriske frembringelser den laveste rang. Det gjælder om dem som om mestersangen idethele, hvor det ifølge de fastsatte «tabulaturer» eller skoleregler først og fremst kom an paa det formelle, især paa opfindelsen af en ny «tone», en betegnelse, hvorunder baade versemaal og melodi indbefattes, at de har en altfor haandværksmæssig karakter og for størstedelen udarter til tomt versmageri. *Hans Sachs* er her endnu ikke sig selv.

I de didaktiske og allegoriske digte kommer hans personlighed mere frem og tar mere frit og uhindret tilorde. Navnlig er dette tilfældet i hans berømte store reformationsdigt «*Die Wittenbergisch Nachtigall, die man jetzt höret überall*», hvor han ikke alene varmt og freidigt aflægger sin evangeliske trosbekjendelse og synger *Luthers* lov i begeistrede toner, men tillige med en forbausende kraft i udtrykket og en uudtømmelig sprogets rigdom, et drastisk humor og et dybt sædeligt alvor svinger svøben over det pavelige kirkeregimente og dets hele apparat og fremstiller paa den djærveste og kosteligste maade *Luthers* modstandere

under karakteristiske og træffende dyreskikkelser. Hvilken magt og kraft er der ikke i følgende skildring af den falske gudstjeneste! Det er formelig, som hørte man piskesmeldene følge paa hverandre i rap takt:

In vollem Schwang auf ganzer Erden
Mit Münch, Nonnen und Pfaffen werden,
Mit Kutten tragen, Kopf bescheeren,
Tag und Nacht in Kirchen plerren,
Metten, Prim, Terz, Vesper, Complet,
Mit Wachen, Fasten, langem Gebet;
Mit Gertenhauen, Kreuzweisliegen,
Mit Knien und Steigen, Bücken, Biegen,
Mit Glockenläuten, Orgelschlagen,
Mit Heilthum, Kerzen, Fahnentragen,
Mit Räuchern und mit Glockentaufen,
Mit Lampenschüren, Gnad verkaufen,
Mit Kirchen-, Salz-, Wachs-, Wasserweihen,
Und desgleichen auch den Laien,
Mit Opfern und dem Lichtlein brennen,
Mit Heilgendienst und Wallfartrennen,
Den Abend fasten, den Tag feiern
Und beichten nach den alten Leiern,
Mit Pacemküssen[1]), Heilthumschauen,
Mit Messestiften, Kirchen bauen,
Mit grossem Kost die Altar zieren,
Tafel auf die welschen Manieren,
Sammetne Messgewand, Kelche gülden,
Mit Monstranzen und silbern Bilden
In Kloster schaffen Rent und Zinst —:
Dies alles heisst der Babst Gottsdienst!

Til disse hans «*Spruchgedichte*», digte med belærende og moraliserende tendens, hører ogsaa «*Das künstlich Frauenlob*», hvor han i veltalende ordelag priser sin anden hustru, den 18-aarige *Barbara Harscherin,* med hvem den allerede 67-aarige mand da havde været gift et aar. Og han lar det ikke blive med i høie og stærke toner at besynge hendes udmærkede aandelige og moralske egenskaber. Saa at han endog slutter sin poetiske panegyrik med forsikringen om, at *Boccatius,* d. v. s. *Boccaccio,* hvis han havde kjendt hende i sin ungdom, vilde have givet hende plads blandt sine «hundert durchlautigen Frauen», idet han her

[1]) Das Gotteslamm küssen.

sigter til *Boccaccios «De claris mulieribus Eclogæ»*, et skrift, som han ofte benyttede sig af i den af lægen *Heinrich Steinhöwel* foretagne oversættelse. Men han beskriver endog med den største naivetet hendes legemlige yndigheder. «Som en ung forlibt», kan vi trygt sige med den bekjendte Shakespearetolker *Rudolph Genée* i hans sidste store værk om *Hans Sachs,* «og med en aabenhed, som man kunde kalde indiskret, dersom den ikke viste digterens trohjertet naive fremstillingsmaade». Thi *Hans Sachs* forfalder aldrig til den raahed og uanstændighed, som er et i høi grad fremtrædende træk hos samtidige forfattere baade i Tyskland og andre lande, især i Italien, hvor mænd som *Bandello, Firenzuola* og *Aretino,* alle tilhørende den geistlige stand, vælter sig i den frækkeste og mest utilhyllede obscønitets søle. Jeg tror, vi alle godt taaler at høre, hvad den gamle mester synger om sin Barbara:

«Holdselig ist sie ausstaffiert,
Von Leibe engelhaft formirt.
Holdselig sie sich auch bewegt
Und sich dazu fein aufrecht trägt,
Mit einem freundlichen Gesicht,
Gar schön geformt und rosenlicht;
Die Stirne glatt wie Marmelstein,
Rund, nicht zu gross und nicht zu klein;
Ihr Mündlein glänzt wie der Rubin,
Das duft'ge, und es stehn darin
Die Zähnlein, all' gestellt mit Fleiss,
So rund und glatt und perlenweiss;
Milchfarben sind auch ihre Wangen,
Mit rosenrother Farb' umfangen;
Es lachen drin zwei Grüblein zart.
Die Aeuglein lieblich brauner Art,
Dazu noch fliegend langes Haar,
Lichtgelb und wie das Gold so klar,
Zierlich gekräuselt bei den Ohren.
Darzu hat auch die wohlgeboren'
Ein Hälslein und 'ne Kehle weiss;
Darunter ich zwei Brüstlein preis',
Mit blauen Aederlein geziert
Und hin und wieder dividirt.
Ihr Bäuchlein glatt und voll und lind,
Ihre Schultern wohlgebildet sind,
Die Seiten sind ihr schlank und dünn
Und grad' nach allen Enden hin;

So Fuss wie Hand subtil und ad'lig,
Ihr ganzer Leib, der ist untad'lich.
Wenn in Gebände[1]) und Gewand
Sie kommt ehrbar nach ihrem Stand,
Und wenn sie *Argus* sehen thät',
Der hundert Augen im Kopfe hätt',
Er müsst' sie loben sicherlich!
Und wenn einmal, so glaube ich,
Apell, der beste Maler werth,
Jetzt lebte noch hier auf der Erd',
Von ihr ein Bild entwerfen sollte
Und seine Kunst ganz brauchen wollte —
Dem Meister würd' bei allem Sinnen
Doch alle seine Kunst zerrinnen;
Er malt' sie nicht so schön und zart
Und von so holder, freundlicher Art,
Wie wirklich sie im Erdenleben,
Wie es ihr die Natur gegeben».

At *Hans Sachs* har følt sig overmaade lykkelig i dette ægteskab, som jo, hvad aldersforholdet angaar, maa betegnes som en skrigende mesalliance, fremgaar ikke alene af det nævnte digt, men ogsaa af den efter flere aars aandelige stagnation og goldhed nyvakte produktionskraft, som denne nye forbindelse gav stødet til.

Men mere end i alle hans «Sprüche» udfolder *Hans Sachs'* individualitet sig i hans «*Schwänke*», der forøvrigt ogsaa kan henregnes til hans «Sprüche» eller «Spruchgedichte» i Ordets omfattende forstand, forsaavidt som de alle gaar ud paa at indskjærpe en eller anden moralsk sandhed. Men det særegne og karakteristiske ved dem er, at sandheden skjuler sig under skjæmtets og lystighedens maske. Ifølge *Karl Wilhelm Wackernagel*, en af de lærdeste og grundigste kjendere af gammeltysk, betegner «*Schwank*» oprindelig en fægterstreg, derefter en lystig streg overhovedet og fortællingen derom. *Hans Sachs* har skrevet flere hundrede saadanne fortællinger, hvor hans barnlige gemyt, hans naturlige og hjertelige sprog, hans lidenskabsløse ro og friske, realistiske og anskuelige fremstilling, der minder om de nederlandske genremalere, men fremforalt hans originale og elskværdige humor virker saa uimodstaaeligt paa os, at vi let bringes til at se gjennem fingre med hans svagheder og mangler. Det er ingen tvil om, at det er i sine «Schwänke»,

[1]) Kopfschmuck.

Hans Sachs naar høiest som tysk folkedigter. Det eneste, som skulde kunne gjøre dem rangen stridig, er fastelavnsspillene; men disse er igrunden intet andet end dialogiserede «Schwänke». Ialfald maa dette vistnok siges om de fleste af dem.

Blandt *Sachs'* «Schwänke» har jeg stødt paa en, som har en ganske mærkelig lighed med et digt, vi alle kjender, og hvis originalitet, mig bekjendt, endnu aldrig har været bestridt, nemlig «*Bonden og hans søn*» af *Homers* og *Euripides'* oversætter *Christian Wilster*, død 1840 som lektor i græsk og engelsk ved Sorø akademi. Af dette digt, der er optaget i den 1831 udkomne anden samling af *Wilsters* «Digtninge», er, som vi ved, to linjer, forøvrigt i en lidt omredigeret form, bleven til et bevinget ord, citeret indtil trivialitet:

«Thi to ting læres let paa reise,
at lyve grovt og høit at kneise».

Den «Schwank», hvortil jeg sigter, er den, som bærer titelen «*Der verlogene Knecht mit dem grossen Fuchs*» og som er dateret «Anno Salutis 1563, am 4 Tag Decembris». Den lyder saaledes[1]):

Ein Edelmann in Schwabenland,
Dess Geschlecht und Nam' hier ungenannt,
Ein frommer Mann, weis' und gerecht,
Hatt' einen lügnerischen Knecht,
Ruhmredig mit geschwülst'gen Worten,
Hatt' die Land durchlaufen aller Orten,
Hatt' auch, wie ein alt Sprichwort sagt,
Durch Welschland einen Hund gejagt.
Darvon er Wunder viel erzählt',
Was er gesehen in der Welt,
Nahm's Maul recht voll, wenn er narrirt',
Und log, als wär' ihm's Maul geschmiert.
Sein Jungherr hatt' die Welt erkannt
Und seine ruhmredigen Lügen verstand,
Sagt' oft im Spott: «Wie mag das sein?»
So schwur der Knecht denn Stein und Bein,
Es wäre dies und das geschehn,
Er hätt's mit seinen Augen gesehn.
Doch ward er oft mit Worten gefangen,
Dass er blieb in der Lüge hangen.

[1]) For forstaaeligheds skyld citerer jeg her som i det foregaaende *Hans Sachs'* tekst i den af *Karl Pannier* i sproglig henseende moderniserede form.

Der Knecht fragt' darnach nimmerdar,
Weil er am Lüg gewöhnet war,
Doch war sonst gut sein Dienst durchaus.
Ein's Tages früh sie ritten aus.
Da sah der Jungherr in dem Wald
Dort laufen einen Fuchsen alt
Und sprach: «Schau, schau! ein grosser Fuchs!»
Der Knecht sieht ihn, antwortet flugs:
«Habt, Jungherr, ob dem Fuchs ihr Wunder?
Ich war in einer Land besunder,
Darin die Füchse so gross sind,
Wie in dem unsern Ochs und Rind».
Der Jungherr sprach: «Da sind, auf Glauben,
Die Röck' gut füttern und die Schauben[1]),
Wenn man im Land 'nen Kürschner fänd',
Der die Bälge wohl bereiten könnt'».
Als nun die Red' geschwiegen dann,
Erseufzte hart der Edelmann
Und sprach: «Herr Gott, steh' uns doch bei
Auf dieser Strasse, dass wir frei
Von allen Lügen bleiben heut',
Auf dass wir kommen in Sicherheit
Durch das Gewässer mit dem Leben,
Und thu' uns gute Herberg geben».
Der Knecht sprach: «Jungherr, saget frei,
Was es mit jenem Wasser sei,
Vor dem ihr segnet euch so sehr?»
Der Jungherr: «Lieber Knecht, nun hör':
Ein Wasser gross fleusst dort von weiten,
Durch dieses müssen wir heut' reiten.
Dem wohnt die Kraft bei, welcher Mann
Am Tage eine Lüg' gethan,
Der muss im Wasser gar ertrinken.
Verderben und zu Boden sinken».
Der Knecht erschrak ob diesem Wort,
Und als sie ritten weiter fort,
Kamen sie an einen grossen Bach.
Der Knecht da zu dem Jungherrn sprach:
«O Jungherr, sagt, ist das der Fluss,
Drin ein Lügner ertrinken muss?»
Da sagt' voll List der Edelmann:
«Nein, wir sind lang' noch nicht daran».
Der Knecht sprach: «Herr, darum ich frage,
Damit ich euch die Wahrheit sage.
Ich hatt' mich heut' nicht recht bedacht

[1]) Lange Mäntel.

Und meinen Fuchs zu gross gemacht,
So gross nur war er seiner Höhe,
Wie hier zu Lande wohl die Rehe».
Der Jungherr sprach: «Ich bin sorglos,
Der Fuchs sei gewest klein oder gross».
Des Knechtes Angst er wohl wahrnahm.
Als wieder nun ein Wasser kam,
Da sprach der Knecht: «Herr, ist es das,
Das trägt dem Lügner solchen Hass?»
Der Jungherr sprach: «Auch das mit nichten».
Darauf der Knecht: «Lasst euch berichten
Heut' mit dem Fuchse meinethalb,
Der war nicht grösser denn ein Kalb,
Damit im Fluss bestehe ich».
Der Jungherr sprach: «Wass kümmert mich
Dein Fuchs, ob gross er war, ob klein?»
Als beide kamen nun gemein
Nach einem Wasser, der Knecht da fragt':
«Ist dies das Wasser, darvon ihr sprach't
Heut' früh, dass drin die Lügner ertränken?
So ich den Fuchs thu' recht bedenken,
War er wol grösser keine Frist,
Denn bei uns hier ein Widder ist».
«Das ist's noch nicht», der Jungherr sprach.
Als nun die Vesperzeit anbrach,
Kamen sie zu einem Strom, der floss
Gar schnell mit Wellen breit und gross.
Der Knecht fragt', ob's das Wasser wär',
Davon gesprochen morgens er.
Der Jungherr sprach: «Das ist das rechte».
Ob diesem Strom ward bang dem Knechte,
Da er nicht Brücke sah noch Schiff.
Der Angstschweiss über sein Antlitz lief,
Er zitterte an Fuss und Hand.
Als sie zum Wasser sich gewandt,
Da sagte der verlogne Knecht:
«Ich muss gestehn meine Lüge schlecht:
Der Fuchs, davon ich gab Bescheid,
Der war nicht grösser auf meinen Eid
Als jener Fuchs, den wir wahrnahmen,
Als morgens durch den Wald wir kamen».
Des Schwankes lacht der Jungherr sehr
Und sprach zu seinem Knecht: «So schwör'
Ich dir, dass dieses Wasser pur
Nicht andre Kraft hat und Natur
Als andre Wasser in der Nähen,
Die heut' wir haben schon gesehen».

Darmit nahm ihr Gespräch ein Ende,
Sie schwammen über'n Strom behende.

Der Beschluss.

Bei diesem Schwank erkennt man wohl:
Ein Mensch mit Fleiss sich hüten soll
Vor Lügen, das mit Schande lohnt.
Denn welcher Mensch des Lugs gewohnt
Und hat eine zügellose Zungen,
Wird oft zum Widerruf gezwungen,
Dass er im Lug gefangen steht,
Mit Spott schamroth von dannen geht.
Wer alles sagt, was ihm einfällt,
Von solchem niemand etwas hält,
Ist er sonst mächtig gleich und reich,
Gewaltig, edel und dergleich;
Und wenn ihn Gott in seinen Tagen
Auch einmal lässt die Wahrheit sagen,
So thut man ihm doch nimmer glauben.
Also thut sich der Mensch berauben
Durch seine Lüge aller Ehr',
Dass man auf ihn hält wenig mehr
Um sein verlogen Maul auf Erden:
Oft muss er drüber schamroth werden.
Deshalb, wer hier mit Ehr' will walten,
Soll seine Zung' im Zaume halten,
Dass sie nichts denn die Wahrheit sag';
Dadurch er Preis erwerben mag
Und meidet viel des Ungemachs,
Schand', Schaden, Spott, so spricht Hans Sachs.

Her er der vistnok, som man ser, tale om en «Edelmann in Schwabenland» og hans «Reitknecht», ikke om en *bonde* og «en bondeknøs, som hedte Hans». Istedetfor en *hund* finder vi her en *ræv,* og *Wilsters bro,* som er saa skjæbnesvanger for alle løgnere, er hos *Hans Sachs* «ein Wasser gross». Desuden har den sidste i sin «Beschluss» en kraftig og kjernesund moral, som aldeles mangler hos *Wilster.* Men selve fabelen er, som man ved sammenligning vil se[1]), den selvsamme i begge digte og behandlet paa samme maade. Til og med har *Wilster* akkurat det samme versemaal, som *Hans Sachs* benytter ikke alene i dette digt og i alle sine øvrige «Schwänke», men i alt, hvad han har skrevet udenfor sine «Meisterlieder», hvis metrum ifølge «tabulaturerne» altid var og

[1]) Jeg anser det ikke for nødvendigt at hidsætte *Wilsters* digt, da det er saa vel kjendt og let tilgjængeligt.

maatte være høist uregelmæssigt. *Hans Sachs'* konstante versform er nemlig det gamle tyske rimpar med sin jambiske, fire gange stigende rhytmus. En form, der i sig selv er noksaa ensformig, og, anvendt i en saadan udstrækning som hos *Hans Sachs,* ikke kan andet end bibringe hans digtning et stærkt præg af trættende monotoni. *Wilster* har i fem af sine verslinjer aldeles ødelagt rhytmen, men sikkerlig ikke for at efterligne *Hans Sachs,* som ofte behandler rhytmen med ligesaa stor skjødesløshed, som han behandler rimet. Thi *Wilster* har som digter adskillige lignende formelle synder paa sin samvittighed. Se f. eks. hans satiriske digt til *Fr. Güntelberg* «Commentar og Apologi» i digtningerne fra 1827.

Er nu «Bonden og hans søn» en direkte efterdigtning af *Hans Sachs'* anførte «Schwank»? At *Chr. Wilster* har kjendt den og er paavirket af den, derom kan der ikke være tvil, ja han kan vistnok siges fra den at have modtaget den befrugtende impuls og beaandende inspiration. Men hans oprindelige kilde er dog, som vi snart skal se, at søge andetsteds.

Hans Sachs har selv i «Schwänke» som i sine poesier idethele laant mangt et sujet fra andre forfattere, men altid behandlet og bearbeidet det paa en original og selvstændig maade. Han har saaledes i stor udstrækning benyttet *Boccaccios «Decamerone»* i den tyske oversættelse, som dengang forelaa af denne berømte bog om menneskeslægtens dyder og laster, en oversættelse, der indtil den seneste tid er bleven tilskrevet *Steinhöwel,* men vistnok med urette[1]). En anden italiener har han efter al sandsynlighed ogsaa benyttet en enkelt gang, nemlig i den «Schwank», der bærer overskriften «*Der Teufel nahm ein altes Weib zur Ehe, die ihn vertrieb*». Jeg har ikke nogetsteds seet nogen kildeangivelse for dette digt, ikke engang hos *Edmund Goetze* i hans kritiske udgave af *Hans Sachs'* «Sämtliche Fabeln und Schwänke». Det ansees derfor uden tvil for helt igjennem at være *Hans Sachs'* egen originale frembringelse. Men der er i den historie, som berettes deri, saa meget, der minder om den berømte florentinske statsmand og historiker *Macchiavellis* eneste novelle «*Erkedjævelen Belfagor*», at det ligger nær at antage, at *Hans Sachs* har benyttet det der foreliggende stof. «Il principe»s celebre forfatter siges i denne novelle at have tegnet sin hustru, der skal have

[1]) Se *Herm. Wunderlichs* syntaktiske undersøgelse i *Herrigs Archiv für das Studium der Neueren Sprachen und Litteraturen*», Bd. 83 & 84.

været en sand furie, og at et saadant sujet maatte særlig tiltale *Hans Sachs,* til hvis specialiteter det hører at fortælle historier om «böse Weiber», er let at forstaa. En stor del af den italienske novellistik var dengang udkommen paa tysk, og *Hans Sachs* kan derfor meget godt have læst *Macchiavellis* fortælling i oversættelse. Han forstod nemlig ikke italiensk, ligesaalidt som latin og græsk. En anden kilde, hvoraf han har øst i rigt maal, er den gamle græske fabeldigter *Æsop* i *Steinhöwels* prosaoversættelse fra det latinske sprog. Denne bog, der udkom omkring 1480 i Ulm, hører til hin tids mest yndede lekture. Den indeholder ikke bare Æsops fabler. Hans fabelagtige levnetshistorie forekommer ogsaa der, en fiktion, som har leveret mønsteret for «*Till Eulenspiegel*», denne nationalnar, hvis indre gehalt er endnu tarveligere end hans apokryfiske forbillede. Desuden har *Steinhöwel* ogsaa medtaget fabler af *Rimicius, Avienus* og *Petrus Alfonsi* foruden endel facetier af *Poggio.* Fra denne bog er det, at *Hans Sachs* har hentet sin «*verlogene Knecht*». Den er nemlig en omdigtning af Æsops fabel «*de milite, vulpe et armigero*», saaledes som den foreligger hos dr. *Steinhöwel.*

Der er imidlertid en anden, sytti aar yngre bearbeidelse af æsopiske fabler, som er bleven endnu mere berømt end *Steinhöwels,* og hvis litterære værd og betydning er langt større. *Hans Sachs* benytter sig ofte af den og har vistnok ogsaa havt den for øie, da han skrev historien om den schwabiske adelsmand og hans tjener. Det er *Burkard Waldis'* «*Esopus, Gantz New gemacht, und in Reimen gefasst*» en bog, som udkom 1548 og hører til de mærkeligste i Tyskland under reformationstiden. Forfatteren var en af den tids lærdeste mænd, vel bevandret saavel i den gamle som i den nye litteratur. En interessant og ædel personlighed, karakterfast og patriotisk og med sunde og frisindede anskuelser, dem han ikke mindst havde sine vidtløftige reiser at takke for. Født omkring 1485 i Allendorf ved Werra i Hessen viede han sig til den geistlige stand og blev munk i et franciskanerkloster i Riga. Som god katholik gjorde han en valfart til Rom, om hvilken han fortæller i sin «Esopus». Den blev for ham af stor og skjæbnesvanger betydning. Ogsaa han fik erfare sandheden af det gamle ordsprog: «Je näher Rom, je böser Christen». Han siger selv paa sin drastiske maade:

«Einsmals gedacht zu werden fromb
Vnd zoh aus Deutschland hin nach Rom;
Doch ward ich auf der Reiss nit bider,
Trug Zwibeln hin, bracht Knobloch wider.
Denn das ist je ein alte Weiss,
Wie jeder solch selb wol weis:
Wer da gewest, darff mans nit sagen.
Zu Rom holt man ein bösen Magen,
Ein leren Seckel, böss gewissen,
Vnd wird gar offt vmbs Gelt beschissen[1]).

Det indtryk, han tog med sig tilbage, var det samme, som *Luther* faa aar tidligere havde bragt med sig fra sin romerreise. Hans tro paa den enesaliggjørende kirke var dybt rystet, og det varede derfor heller ikke længe, før han blev grebet af reformationens tanker og traadte over til protestantismen. Varmt og djærvt forfægter han saa den evangeliske lære i sit fastelavnsspil «*De parabell vam vorlorn Szohn*», der blev opført paa torvet i Riga 1527 under stort bifald. Originalen eksisterer nu kun i et eneste eksemplar, som findes paa det hertugelige bibliothek i Wolfenbüttel og er et af de vigtigste kildedokumenter for kjendskabet til det nedertyske sprog. Men stykket er i den nyere tid bleven udgivet paany flere gange, sidst af prof. *Braune* i Giessen 1881. Den tyske forsker *Gustav Milchsack*, som uden tvil er den, der dybest og grundigst har studeret *Burkard Waldis*, siger om «den forlorne søn»: «Dette skuespil er det første trykte tyske drama, som viser indflydelse af det antike klassiske dramas kunstlove. Og i henseende til stoffets afrunding og handlingens udvikling og fremadskriden hæver det sig høit over de geistlige dramaer i det 14de og 15de aarhundrede, som desuden slet ikke taaler sammenligning dermed, hvad den lette, frie versbehandling og dialogens raskhed angaar. Det er ogsaa noget andet, hvorved dette drama skarpt adskiller sig fra de tidligere. De ældre stykker nøier sig med at fremstille stoffet i fuld episk bredde, som det fortælles i bibelen; *Waldis* derimod fordyber og gjennemtrænger det med en idé». Og er hans drama end fuldt af djærvheder, som

[1]) *B. Waldis*' «Esopus», 4, XXIV. Jeg nødes her og i det følgende til at citere denne forf. i hans oprindelige, af den hessiske og tildels nedertyske mundart paavirkede sprogform. Af de nye udgaver har jeg kun havt adgang til *Heinr. Kurz*' af 1862, ikke til den fra 1882 af *Tittmann*.

ikke kan andet end støde vore dages forfinede smag, saa gjælder det dog om ham som om *Hans Sachs,* at han er fri for den uterlighed og uhumskhed, som var saa almindelig paa hin tid i litteraturen og ikke mindst grasserede i det ægte fastelavnsskuespil, og at hans djærvhed faar et langt mildere skjær ved den store naivetet, hvormed den optræder. Det er denne naivetet, som staar i en saa slaaende modsætning til vor moderne tids raffinement.

Det nye testamentes parabel om den forlorne søn er, siden *Burkard Waldis* behandlede den, bleven dramatiseret af ikke mindre end 25 forfattere, blandt hvilke der findes navne som *Hans Sachs* og *Jørg Wickram,* opfinderen af de plumpe og gemene løier i «*Rollwagen*». Men ved siden af *Waldis* falder de alle uden undtagelse igjennem. Det mærkeligste er, at af disse 25 synes det kun at have været en eneste, som har kjendt hans skuespil, og det er *Hans Sachs.*

Ved sin overgang til den evangeliske tro forlod *Burkard Waldis* den geistlige stand, blev kandestøber og flakked i den egenskab næsten hele Europa rundt. Paa tilbageveien til Riga blev han i aaret 1536 fængslet i *Bauske* og underkastet pinligt forhør. Der har over dette hans fangenskab, navnlig over, hvad der egentlig gav anledning dertil, lige til den senere tid hvilet et mystisk slør, som imidlertid nu er hævet af prof. *Schirren* i Kiel gjennem undersøgelser i det svenske rigsarkiv. *Burkard Waldis* havde indladt sig i et meget voveligt foretagende, nemlig at virke som hemmelig politisk agent for den liflandske konføderation, der lededes af den noksaa tvilsomme *Johs. Lohmüller,* og hvis maal var at sekularisere erkestiftet ved at bringe den hidtilværende koadjutor markgrev *Vilhelm* paa den erkebiskoppelige stol. Hele 3½ aar maatte *Burkard Waldis* tilbringe i fængsel. Hans beskjæftigelse og trøst i disse lange og tunge aar var at oversætte de bibelske salmer til tyske sange i kunstfulde tredelte strofer. I disse sange viser han sig at være en af samtidens betydeligste aandelige lyrikere. De udkom først 1553 i Frankfurt a. Main, forsynet med melodier og tilegnet hans to brødre *Hans* og *Bernhard,* hvis utrættelige bestræbelser og opofrelser han fremforalt havde at takke for, at han omsider blev løsladt af sit fængsel. De stemningsfulde sange fandt megen indgang rundt om i Sydtyskland, i hvis kirkelige sangbøger de holdt sig til ind i det 17de aarhundrede.

Det var ikke saa underligt, om *Burkard Waldis* efter alt, hvad han havde gjennemgaaet, nu følte sig træt af *Livland* og længtes tilbage til sit fødeland. 1542 finder vi ham da igjen ved *Werras* bredder, dog først efterat han havde siddet ved *Luthers* fødder et vintersemester i Wittenberg. 1544 udnævnte *Philip den høimodige* ham til sogneprest i *Abterode*. Som prædikant og sjælesørger virkede han til megen velsignelse i sin menighed, og sorgen over hans bortgang, der sandsynligvis fandt sted i 1557, var stor og almindelig. Han var to gange gift, begge gange med en enke; men ingen af hans egteskaber var lykkeligt. Det første var endog et rent helvede. *Barbara Schulte* fra Königsberg var i alle henseender en modsætning til *Hans Sachs'* Barbara, en raa, fordrukken og idethele slet kvinde. Det er ganske vist bitterheden af hans egen personlige erfaring, som klinger igjen, naar han i den 19de fabel i 4de bog af sin «*Esopus*» siger:

Man sagt: gleich wie die alten sungen,
der massen lernten auch die jungen.
Sauffen vnd fressen ist schand vnd sündt,
Vnd sonderlich, wo man solchs findt
Bey alten oder jungen Weiben.
Davon ich wol ein Buch wolt schreiben;
Wenn ich all, was ich weiss, wolt sagen,
Könnts nit enden in dreyen tagen.
Ein trunkne Fraw, die lebt im Frass,
Ist gleich so freundtlich wie ein Ass,
Das daussen ligt auff faulem Mist:
Solch freud wie bey demselben ist,
So ist bey den auch zu verhoffen,
Die sich nit ehe wölln legen schloffen[1]),
Sie haben sich erst voll gefüllt.
Gut wers, wenns damit wern gestillt.
Denn hebens oft ein Metten[2]) an,
Die hat neun lange Lection[3]),
Die Laudes[4]) mit einer Litaney,
Die wehrt ein Stund, zwo oder drey,

[1]) Schlafen.

[2]) *Metten*, af *matutinæ (horæ)*, Frogudstjenesten, især i klostrene; den var ved særegne anledninger forbundet med stor larm.

[3]) *Lectioner* hed afsnittene af den hellige skrift, som forelæstes ved gudstjenesten.

[4]) Bønnesangene, hvori man udbad sig himlens velsignelse over paven, den regjerende fyrste o. s. v.

Mit einem langen Miserere[1]).
Selig, der sich nit daran thut kere.
Der solche Predigt leiden kan,
Ist wie Sanct Job ein düldig Man.

Gervinus, der giver en saa fortræffelig karakteristik af *Burkard Waldis,* kan nok sige med rette, at «hans karakterstyrke og fasthed var modnet *gjennem store og bitre livstilskikkelser*»[2]).

Burkard Waldis' hovedværk, hans «*Esopus*», indeholder ikke bare bearbeidelser af æsopiske fabler, hvor han, som han selv siger i dedikationen, ikke har lagt den oprindelige græske tekst til grund, men, som *Heinr. Steinhöwel,* en latinsk udgave, maaske den, der udkom 1516 hos *Matthias Schurer* i Strassburg. Men han har ogsaa øst af mange andre kilder. F. ex. af *Aphthonius fra Antiokia, Avianus' og Abstemius'* fabler, *Bebelius' og Poggio's* facetier. Ligeledes af karmelitermunken *Joh.s Pauli's* berømte samling «*Schimpf und Ernst*». Adskilligt af, hvad han fortæller, beror desuden paa egne oplevelser eller er helt igjennem udsprunget af hans egen fantasi. Til alle sine kilder forholder han sig i det hele meget frit og selvstændigt, især i slutningsmoralen. *Burkard Waldis* er en af det daværende Tysklands alvorligste moralister. Navnlig retter han sit hovedangreb paa den synd, som han ansaa for den værste og i sine konsekvenser farligste af alle, ja alt det ondes rod, nemlig selviskheden. Kunde den jages af lande, saa vilde alle tvistigheder udjævnes, al aager og praktik udryddes, al ulykke og trængsel mildnes, og fromhed og enighed vende tilbage. Alle de fattige og undertrykte har i *Waldis* den varmeste og mest trofaste ven og forsvarer ligeoverfor de riges og mægtiges tyranni. Klart og bestemt peger han paa de herskende misforhold i kirke og stat og optræder som den frygtløse og energiske bekjæmper af al politisk, religiøs og social despotisme. Dette er det allerstørste ved ham. Som et storartet bevis paa hans frisind og paa, hvor langt han var forud for sin tid, maa det nævnes, at han fælder en skarp dom over livegenskabet, som dengang betragtedes som noget, der faldt af sig selv. Det er i fabelen om hunden og løven, den 18de i 4de bog af hans «*Esopus*». Og hvor ædelt

[1]) Synges bl. a. ved aftenandagterne i fastetiden.
[2]) *Gervinus: Geschichte der deutschen Dichtung,* 5te aufl., Bd. 3, Leipzig 1872, S. 63.

han tænkte, og hvor dybt han følte netop i denne henseende, viser følgende skjønne linjer, nogle af slutningslinjerne i samme fabel:

Freiheit ist gar ein edel kleinot:
Wol dem, der sie mit Frieden hat.
Ob er schon nit hat viel dabey,
Es ist jm[1]) gnug, das er sey frey.

Burkard Waldis fortæller med stor anskuelighed og livlighed og i et let og flydende sprog, som ofte endog eier en for den tid meget usædvanlig elegance. De personer, han fører frem paa skuepladsen, er altid tegnet med en mærkelig realistisk sandhed og sikkerhed. Hans satire er kraftig og rammende, hans humor friskt og sundt. «Han stænger sig ikke som mystikerne af fra verden», siger *Gervinus,* «men belærer den paa sin humoristiske vis, saalænge den og han drager aande».

Det er i *Burkard Waldis'* «*Esopus*», at vi finder den oprindelige kilde til *Chr. Wilsters* digt «*Bonden og hans Søn*», nemlig den i 3, LXXXVIII, 1—63 fortalte fabel eller, som den vel rettere burde hedde, «*Schwank*» «*Vom lügenhafften Jüngling*», hvor *Waldis* har leveret en meget fri bearbeidelse af *Æsops* tidligere nævnte fabel «*de milite, vulpe et armigero*». Den hører forøvrigt ikke til hans bedste poetiske fortællinger. Der er nemlig adskillige af disse, hvor den digteriske behandling staar meget tilbage for de øvrige, og dette gjælder ogsaa tildels om den her omhandlede. Navnlig synes *Burkard Waldis* her som saa ofte i de fabler, der udentvil stammer fra en tidligere periode af hans forfatterskab, at have lagt altfor meget an paa efterligningen af den antike fabels knaphed og prægnante korthed i fremstillingen. Dette gjør imidlertid intet skaar i hans sædvanlige klarhed og anskuelighed. Fabelen lyder saa:

Sich zu versuchen ein junger Knab
Weit hin in frembde Landt begab,
Das er viel sehe, hört mancherley;
War auss vngfehr in Jar zwey, drey,
Als er nun wieder heimhin kam,
Sein Vatter jn[2]) einst mit jm nam,
Das er gsellschafft het vnd kurtz weil.

[1]) ihm.
[2]) ihn.

Da schwatzten sie von mancher handen.
Der Vatter fragt, was er in Landen
Von Wunder gsehn vnd seltzam Thier;
Er sprach: «Vatter, nu glaubet mir,
Am Meer zu Lissibon im Sundt
Sahe ich so gar ein grossen Hundt,
Der wardt geschetzt viel tausent werdt,
Vnd war viel grösser denn ein Pferdt».
Der Vatter gundt[1]) die Lügen mercken,
Sprach: «hab bey alln geschaffen wercken
Dessgleich nit gsehn, gehört, noch glesen:
Es ist ein grosser Hundt gewesen.
Doch findt man gar viel seltzam Stücken.
Gleich wie da vor vns ist ein Brücken,
Wer des tags hat ein Lüg gelogen,
Vnd kompt daselb hinüber zogen,
Sey selbander oder allein,
Mitten auf der Brücken bricht ein Beyn».
Der Knab erschrack; wolt doch nit gern
Ein Lügner sein, der Ehr entbern.
Begabs sichs vber ein Ebne weil,
Sprach: «Vatter, wöllet nit so eiln;
Sagt mir auch etwan seltzam Schwenck».
Er sprach: «des Hundts ich noch gedenck,
Der ist gewesen ohne moss»[2]).
Er sprach: «er war nit also gross.
Wenn ich die Warheit sagen soll,
Wie sonst ein Esel war er wol».
Da gunten sie der Brücken nahen:
Er sprach: «ich kan mich nit entschlahen
Der gdanken dieses Hundes halb».
Sprach: «er war wie ein järig Kalb».
Sie giengen fort biss vmb Mittag
Vnd das die Brück da für jm lag.
Der Knab sprach: «wolt euch nit bekümmer,
Ich kanns euch zwar verhalten nimmer.
Den schwang[3]), den ich euch vom Hundt sagt,
Damit jr mich nit weiter fragt:
Er war gleich wie ein ander Hundt,
Denn das er vmb vnd vmb war bunt
Vnd scheckecht[4]) vber seinen Rucken».
Er sprach: «so ist auch diese Brucken

[1]) konnte.
[2]) Mass.
[3]) Schwank.
[4]) scheckig: spættet.

Gar nit schädlicher denn die andern,
Magst wol vnbschedigt drüber wandern.
Allein hüt dich ein ander mal:
Wenn du will liegen, bdenck dich wol,
Dass dus also gar krumb nicht dräysst[1]),
Das du es auch zu fidern[2]) weisst».
Wer sich auffs singen soll begeben,
Der muss nit all zu hoch anheben,
Das ers auch kan zum End aussschreien.
Also wems liegen wil gedeien,
Der muss nit nauff in d Wolcken treiben,
Hie niden bey der Erden bleiben».

Under sin omdigtning af *Burkard Waldis* har imidlertid *Chr. Wilster,* foruden *Hans Sachs'* bearbeidelse af det samme sujet hos *Steinhövel,* havt en anden og nyere omdigtning for øie, som har efterladt flere tydelige spor i hans egen, nemlig *Gellerts,* hvis titel *Wilster* endog udtrykkelig har adopteret. *Gellert,* der har den store fortjeneste at have været en af de første, som drog den gamle tyske fabulist frem af den ufortjente forglemmelse, hvori han efterhaanden var sunket, anfører selv den nævnte fabel af *Burkard Waldis* som kilden til sin rimede didaktiske fortælling «*Der Bauer und sein Sohn*». Men hans benyttelse af denne kilde er som altid, naar han benytter saadanne, meget selvstændig. I form og fremstilling, tone og maner er *Gellert* saa forskjellig fra *Burkard Waldis* som vel muligt. Man mærker, at han er gaaet i skole hos franskmændene, at han har lært af *Lafontaine* og *Lamotte,* men ogsaa af de hjemlige fabeldigtere, som havde hine til mønstre, *Friedr. Hagedorn* og *Daniel Stoppe.* Den sidste, som havde været den yngre schlesiske digterskoles mest berygtede renommist, endte nemlig som en noksaa ærbar og poleret, men rigtignok ogsaa dygtig vandig moralprædikant. Navnlig har *Lamotte* været *Gellerts* læremester i den graciøse rimkunst og i virtuosmæssig anvendelse af de lette *vers irréguliers,* som passer saa fortrinlig til den pludrende stil og foredragets familiære tone. Her følger til slutning *Gellerts* fabel:

---

[1]) drehest.

[2]) Egentlig forsyne med fjær, dernæst: give et godt udseende, gjøre sandsynlig *(Kurz).*

Ein guter dummer Bauerknabe,
Den Junker Hans einst mit auf Reisen nahm,
Und der trotz seinem Herrn mit einer guten Gabe,
Recht dreist zu lügen, wieder kam:
Ging kurz nach der vollbrachten Reise
Mit seinem Vater über Land.
Fritz, der im Gehn recht Zeit zum Lügen fand,
Log auf die unverschämt'ste Weise.
Zu seinem Unglück kam ein grosser Hund gerannt.
«Ja, Vater», rief der unverschämte Knabe,
«Ihr mögt mir's glauben oder nicht:
So sag' ich's Euch und jedem ins Gesicht,
Dass ich einst einen Hund bei — Haag gesehen habe,
Hart an dem Weg, wo man nach Frankreich fährt,
Der — ja, ich bin nicht ehrenwert,
Wenn er nicht grösser war als Euer grösstes Pferd».

«Das», sprach der Vater, «nimmt mich wunder;
Wiewohl ein jeder Ort lässt Wunderdinge sehn.
Wir zum Exempel gehn itzunder
Und werden keine Stunde gehn:
So wirst du eine Brücke sehn,
(Wir müssen selbst darüber gehn)
Die hat dir manchen schon betrogen;
(Denn überhaupt soll's dort nicht gar zu richtig sein)
Auf dieser Brücke liegt ein Stein,
An den stösst man, wenn man denselben Tag gelogen,
Und fällt und bricht sogleich das Bein».

Der Bub' erschrak, sobald er dies vernommen.
«Ach!» sprach er, «lauft doch nicht so sehr!
Doch wieder auf den Hund zu kommen,
Wie gross sagt' ich, dass er gewesen wär'?
Wie Euer grosses Pferd? Dazu will viel gehören.
Der Hund, itzt fällt mir's ein, war erst ein halbes Jahr;
Allein das wollt' ich wohl beschwören,
Dass er so gross als mancher Ochse war».

Sie gingen noch ein gutes Stücke;
Doch Fritzen schlug das Herz. Wie konnt' es anders sein?
Denn niemand bricht doch gern ein Bein.
Er sah nunmehr die richterische Brücke
Und fühlte schon den Beinbruch halb.
«Ja Vater», fing er an, «der Hund, von dem ich red'te,

War gross, und wenn ich ihn auch was vergrössert hätte:
So war er doch viel grösser als ein Kalb».

Die Brücke kömmt. Fritz! Fritz! Wie wird dir's gehen!
Der Vater geht voran; doch Fritz hält ihn geschwind.
«Ach Vater!» spricht er, «seid kein Kind
Und glaubt, dass ich dergleichen Hund gesehen.
Denn kurz und gut, eh' wir darüber gehen:
Der Hund war nur so gross wie alle Hunde sind».

* * *

Du musst es nicht gleich übel nehmen,
Wenn hie und da ein Geck zu lügen sich erkühnt.
Lüg' auch, und mehr als er, und such' ihn zu beschämen:
So machst du dich um ihn und um die Welt verdient.

RELIGION OG DANNELSE.

Foredrag i det norske studentersamfund 7de oktbr. 1899
af Lyder Brun[1]).

For netop et hundrede aar siden, i aaret 1799, udkom der i Tyskland en bog, som neppe mange af Dem har læst, men som sikkert adskillig flere af Dem har læst om eller hørt omtale, og som under alle omstændigheder tør betegnes som et af de interessanteste mindesmerker om det religiøse livs og den religiøse tænknings udviklingsgang indenfor den protestantiske kristenhed. Bogens titel var «*Taler om religionen til de dannede blandt dens foragtere*» (Reden über die Religion an die Gebildeten unter ihren Verächtern); og dens forfatter var *Friedrich Schleiermacher,* dengang prest ved Charitésygehuset i Berlin. Tillad mig at tage udgangspunktet for min tale i denne bog, som gjennem hele vort aarhundrede seirrig har hævdet sig mod glemsel, skjønt den i sjelden grad bærer præg efter den historiske situation, hvoraf den fremsprang, og derfor ogsaa nuomstunder kun kan være den historisk dannede fuldt forstaaelig. Trods al forskjel er der i virkeligheden ogsaa lighedspunkter mellem den aandelige situation ved slutningen af det 18de og ved slutningen af det 19de aarhundrede; og det historiske tilbageblik tør her som saa ofte være lærerigt og frugtbart.

Med sine «taler om religionen» traadte Schleiermacher første gang frem for den store almenhed, og ingen kunde dengang i ham ane det 19de aarhundredes største theolog. Den modtagelse, som hans bog fik, var en høist forskjellig. Paa grund af den dengang endnu indskrænkede trykkefrihed maatte den til en begyndelse godkjendes af censuren; og censor — Schleiermachers ældre ven og velynder hofprædikant *Sack* — lod den ogsaa passere, skjønt han straks betegnede den som «alt for original» og siden ikke undlod at udtale sine alvorlige betænkeligheder overfor Schleiermacher selv: med sin bedste vilje formaaede han, efter en nøiagtig

[1]) Trykt efter opfordring af studenter.

gjennemarbeidelse, ikke at se andet i den end et aandfuldt forsvar for pantheismen, en oratorisk fremstilling af Spinoza's system, og det var ham en gaade, hvordan en mand med de her fremlagte anskuelser med god samvittighed kunde vedblive at være prest. Med en lignende, ofte vel endnu sterkere hovedrysten blev de schleiermacherske taler gjennemgaaende modtaget af tidens ældre theologer; hvad enten de var rationalister eller rationalistisk farvede supranaturalister — om disse modsætninger spurgtes der nærmest — stod de lige uforstaaende overfor den forkyndelse, som her løftede hovedet, en forkyndelse om at religionen var noget andet end en sum af fornuftige troslærdomme og moralgrundsætninger; det hele var dem ret egentlig «altfor originalt», ja der manglede ikke paa dem, som fandt den klareste atheisme udtalt i bogen eller bedst troede at karakterisere den ved at betegne den som en «atheismens mystik». Og ikke synderlig mer modtagelige for den nye religionsforkyndelse var de store filosofer og digtere, som dengang stod i forgrunden af Tysklands aandelige liv. *Kant,* som kun faa aar i forveien havde grundlagt religionen paa postulater af den praktiske fornuft, kunde ikke vel føle sig tiltalt af Schleiermachers bog, der først og sidst henviste religionen til følelsens verden; *Fichte* fandt intet andet end forvirret spinozisme i den, og *Hegel* betragtede den væsentlig som et tegn paa, at der i de unges sind rørte sig trang til en bedre filosofi end Kants og Fichte's (det vil naturligvis sige: til den hegelske filosofi); selv *Schelling,* hos hvem Schleiermacher snarest kunde have ventet forstaaelse, var i begyndelsen ude af stand til at gjøre sig fortrolig med hans verk og blev først nogle aar senere en ivrig beundrer af det. Væsentlig afvisende stillede sig ogsaa de to store digterhøvdinger i Jena og Weimar; *Schiller* fandt bogen, med al dens pretention paa varme og inderlighed, idethele dog meget tør og kunde blot opdage lidet nyt i den; *Goethe,* som fra først af læste den med interesse, følte sig efterhaanden frastødt, eftersom stilen blev ham mere og mere skjødesløs og religionen mere og mere kristelig, og det hele endte, som han selv siger, med en sund og glad modvilje. En ganske anden virkning havde imidlertid Schleiermachers taler indenfor den kreds, som han selv dengang stod nærmest: den unge romantiske digterskole. Her fandt Schleiermachers begeistrede religionsforkyndelse en modtagelig stemningsgrund, og ikke blot *Hardenberg* (Novalis), for hvis digtning denne forkyndelse fik en afgjørende betydning,

men ogsaa *Friedrich Schlegel* og *Tieck* blev straks paa det sterkeste grebet af den nye aand, som her slog dem imøde. Dog fremfor alt bragte Schleiermachers taler dybe strenge til at dirre i den theologiske ungdoms sind, og heri laa vel deres høieste betydning. Fra en flerhed af theologer, som siden kom til at indtage en mere eller mindre betydningsfuld stilling i sin tid, har vi vidnesbyrd om, hvordan Schleiermachers ord slog ned i dem, gjorde epoke i deres indre liv eller gav dem nye og frugtbare impulser. I Kiel studerede engang en ung mand, som siden skulde tilvinde sig almindelig opmerksomhed som en mandig forkjæmper for luthersk kristendom, *Claus Harms;* han fik Schleiermachers bog en lørdag eftermiddag gjennem en ven og har selv fortalt, hvordan det gik ham med den: «om eftermiddagen», siger han, «begyndte jeg at læse i den og gav straks besked om, at der skulde siges til alle, som maatte komme, at jeg ikke vilde forstyrres, læste saa langt ud over natten og læste ud, sov kanske ogsaa et par timer, men begyndte søndag morgen at læse forfra igjen, — indtil det blev mig, som om to skruer var sat mig i tindingerne. Da lagde jeg bogen fra mig, gik rundt den lille Kiel, den ensomme gang, som de stille i staden vandrede, og paa denne tur var det, at jeg som med én gang erkjendte al rationalisme og al æsthetik og al egen-viden og al egen-handlen i frelsens sag som faafængt og forkjert, og at den nødvendighed som et lyn stod for mig, at vor frelse maatte være af en anden oprindelse. Synes nogen dette er mysteriøst, mystisk, og fortællingen om det en mythe, et fantasiprodukt, saa faar han tage det slig; jeg kan ikke gjøre det tydeligere; men deri har jeg, hvad jeg kalder mit høiere livs fødselsstund eller rettere sagt mit gamle menneskes dødsstund, hvad dets erkjendelse i guddommelige ting angaar; anderledes udtrykt: jeg modtog af denne bog — som Stilling har sagt om det indtryk, Herder gjorde paa ham — stødet til en evig bevægelse». Og som denne unge Kielerstudent, saa gik det mange andre studenter, mange andre unge; en af de ædleste af dem, der tillige er en af vort aarhundredes fineste iagttagere af religiøst liv, kirkehistorikeren *August Neander,* siger senere, at mænd af den ældre slegt, som endnu fastholdt den gamle kristelige supranaturalisme eller i hvis alvorlige rationalisme der var bevaret en efterklang af denne, med uvilje og afsky maatte vise fra sig det pantheistiske element, som i Schleiermachers taler traadte dem imøde, men at den yngre

generation følte helt anderledes: «de, som dengang hørte til den opvoksende yngre slegt», udtaler han, «vil erindre med hvilken magt denne bog, som med ungdommelig begeistring vidnede om det miskjendte religiøse element i den menneskelige natur, virkede paa gemytterne». Og her som saa ofte laa der just i *ungdommens* holdning et vink om *udviklingens* gang: den indvarslede virkelig en ny tid, med ny religiøs umiddelbarhed og ny religiøs tænkning, ja med en gjenfødelse af kristeligt liv og kristelig theologi, som oplysningen og rationalismen sikkert ikke havde anseet for mulig. Mange og forskjelligartede var de faktorer, som forenede sig om at fremkalde dette tidsskifte; men en vigtig andel i det har den mand, hvis aand løftede sine vinger i talerne om religionen til de dannede blandt dens foragtere. Og saaledes er det gaat til, at fra den bog, hvori enkelte samtidige fandt den klareste atheisme udtalt, regner den protestantiske theologi nuomstunder et nyt afsnit af sin historie.

Schleiermacher var søn af en reformert prest, men sine første læreaar tilbragte han i *brødremenigheden*. Den stille, men levende fromhed, som her mødte ham, tjente i høi grad til at fæstne hos ham det dybe religiøse drag, som fulgte ham igjennem livet. Men den aflukkethed, hvori man ved brødremenighedens opdragelsesanstalter holdt de unge overfor alle de nye tanker og spørgsmaal, som oplysningen og rationalismen havde kastet ind over sindene, tjente samtidig til at egge hans kritiske refleksion. Allerede i barneaarene og de tidligste ungdomsaar ser vi derfor de to sterke grundkræfter i hans personlighed — den umiddelbare religiøse følelse og den opløsende, sondrende, prøvende forstand — brydes med hinanden. Baade de tvil, som han havde at kjæmpe med, og som mere og mere slog rod hos ham, og overhoved den trang til et større tankeliv, en friere forskning, som med voksende styrke greb ham, gjorde det tilsidst moralsk umuligt for ham at forblive i brødremenigheden; og efter oprivende forhandlinger med sin fader, som ved underretningen om hans sjælstilstand kun formaaede at se en frafalden, ja en gudsfornegter i ham, kom han i sit 19de aar til universitetet i *Halle* som theologisk student. Som saadan lagde han dog mindre vinn paa de egentlig theologiske lærefag end paa studiet af de gamle græske tænkere — fremfor alle Platon, hvis oversætter han siden skulde blive — og paa beskjæftigelsen med nyere filosofer som Kant og Jacobi. Tidlig selvstændig

følte han trang til ad sin egen vei at forske efter «de menneskelige meningers historie»; og først i det sidste aar før sin eksamen, da han allerede havde maattet forlade universitetet, traadte han det egentlig theologiske studium nærmere. Efter afslutningen af sin eksamen virkede han saa i nogle aar som huslærer i en grevelig familie, som lærer ved et waisenhus, som kapellan i en landsmenighed, indtil han i aaret 1796 blev ansat i *Berlin* i den før nævnte stilling. Under sin virksomhed som landsprest havde han suppleret sin filosofiske dannelse ved fordybelse i Spinoza's system, som Jacobi dengang kaldte til opmerksomhed for; i Berlin traadte han straks ind i et af ideelle interesser levende bevæget selskabeligt liv, sluttede et nært venskab med Friedrich Schlegel og droges med ind i den romantiske strømning, der just brød frem som en følelsens og fantasiens seir over oplysningens prosaiske fornuftighed. Som *romantiker* er det da ogsaa, at Schleiermacher træder os imøde i talerne om religionen, der netop hører hjemme i denne periode af hans liv, — men vel at merke som en romantiker, hvis dybeste grunddrift er *den religiøse,* og hos hvem desuden følelse og fantasi staar under *tankens* tugt. «Det tør være et uventet foretagende, som I billigvis undres over», saa begynder han sin første tale, «at én endnu kan vove, netop hos dem, som har hævet sig over det almindelige og er gjennemtrængt af aarhundredets visdom, at forlange gehør for en gjenstand, som de saa ganske forsømmer. Og jeg bekjender ogsaa, at jeg ikke véd at nævne noget, som endog blot skulde stille mig i udsigt det lettere udfald: at afvinde eder bifald for mine bestræbelser, end sige det mere ønskelige: at indgyde eder min sans og begeistring for min sag. Thi alt fra gammel tid har troen ikke været alles sag . . .; og særlig nu er de dannede menneskers liv fjernt fra alt, som blot ligner religionen. Ja, jeg véd, at I ligesaa lidt i hellig stilhed ærer guddommen som I besøger de forladte templer, — at der i eders rigt smykkede boliger ikke findes andre helligdomme end vore vismænds kloge tankesprog og vore kunstneres herlige digtninger, og at humanitet og selskabelighed, kunst og videnskab, saa fuldstændig har taget eders sind i besiddelse, at der ikke bliver nogen plads tilovers for det evige og hellige væsen, som ligger hinsides verden. Jeg véd, hvor godt det er lykkets eder at udforme det jordiske liv rigt og mangesidigt, og hvorledes I, efterat I selv har skabt eder et verdenshele, nu er fri

for at tænke paa det, som skabte eder. I er enige om, det véd jeg, at der ikke mere kan siges noget godt og vægtigt om denne sag, som til alle sider er tilstrækkelig drøftet af vise og seere og maatte jeg blot ikke tilføie: af spottere og prester . . . Alt dette véd jeg; og dog, aabenbart guddommelig behersket af en indre, uimodstaaelig nødvendighed, føler jeg mig nødt til at tale og kan ikke tage min indbydelse — at netop I maa høre mig — tilbage . . . . . Som menneske taler jeg til eder om menneskehedens hellige hemmeligheder efter mit syn, om det som var i mig, da jeg endnu i ungdommeligt sværmeri søgte det ukjendte, om det som — saalænge jeg har tænkt og levet — har været min tilværelses inderste drivfjær og som i al evighed vil forblive det høieste for mig, hvordan end tidens og menneskehedens svingninger endnu skal bevæge mig».

Hvad var det da Schleiermacher — i denne det personlige vidnesbyrds, den personlige bekjendelses tone — forkyndte sin tids dannede religionsforagtere? Det var — udtrykt i korthed og med hans egne ord —, «at fromheden nødvendig og af sig selv udspringer af enhver bedre sjæls indre, og at der tilhører den en egen provins i gemyttet, hvori den uindskrænket hersker», endvidere «at den er værdig til ved sin inderste kraft at belive de ædleste og fortræffeligste, værdig til efter sit inderste væsen at optages og erkjendes af dem». Eller med andre ord: hvad han forkyndte var *religionens selvstændighed* som menneskelig livsytring og *dens værdighed* som menneskesjælens inderste helligdom og som det menneskelige aandslivs skjønneste blomst. Begge disse sandheder var saadanne, som hans tid i særegen grad trængte til at høre; og udviklede som de af Schleiermacher blev med ungdommelig varme og begeistring, tjente de ogsaa i høi grad til at vække forstaaelse for religionen og agtelse for den, til at modvirke den overfladiske miskjendelse af denne «menneskehedens grundkraft» og den overfladiske ringeagt for den. Det *religionsbegreb,* som Schleiermacher udviklede, var rigtignok selv mangelfuldt. Paa en ensidig maade henlagde han religionen til følelsernes verden, uden tilstrækkelig at vurdere enten dens nødvendige tankeindhold eller dens væsentlige aktive element; og skjønt han havde hævet sig til den rigtige erkjendelse, at den saakaldte «naturlige religion» var et uhistorisk fantom, og at al virkelig religion er positiv, kom han under sine bestræbelser for at opvise «religionen i religionerne»

ubestridelig ind paa pantheismens spor og formaaede blot at give en meget vag og almindelig bestemmelse af religionen, den han karakteriserede som anskuelse af universet og som umiddelbar fornemmelse af altets enhed, som «sans eller smag for det uendelige og evige». Dog, netop overfor tidens intellektualisme og moralisme i religionen var det en høi fortjeneste at pege paa dens plads i menneskets umiddelbare følelsesliv og at appellere til *den instinktmæssige uendelighedstrang eller evighedslængsel i hvert bankende menneskebryst;* at minde om hvert menneskes umiddelbare forhold til Gud som den, «i hvem vi lever, røres og er», og at mane de dannede blandt religionens foragtere til at blive sig sit eget høieste anlæg, sin egen dybeste drift bevidst. Overfor disse dannede religionsforagtere var det særlig ogsaa af betydning, at Schleiermacher søgte at paavise, hvorledes religionen er selve *dannelsens fuldendelse*, dens sammenholdende og harmoniserende princip, og hvorledes derfor mangel paa religion eller foragt for religionen saa langt fra er et tegn paa dannelse, at det meget mere er et skaar i den, et vidnesbyrd om ensidighed og *mangel* paa dannelse. Idet religionen, udvikler Schleiermacher, er et forhold til det uendelige og evige, er den en svoren fiende af al smaasindethed og ensidighed og indeholder i sig anlægget til den mest uindskrænkede mangesidighed i dom og betragtning. Hvad der ellers kan besjæle et menneske og bestemme hans tænken og stræben, har altid noget indsnevrende ved sig og drager en bestemt kreds omkring ham, inden hvilken det, som er ham det høieste, ligger indesluttet; kun religionen er rettet mod det uendelige og drager alt, hvad der ligger udenfor dens eget omraade, ind under sig, sætter gemyttet i uindskrænket frihed og løser det fra al indskrænkethed og ensidighed. Det enkelte menneske kan jo aldrig omspænde alle omraader af menneskelig stræben, han maa nødvendigvis samle sig om en enkelt gren og tilstræbe mesterskab indenfor denne. Kun gjennem arbeidsdeling kan den menneskelige dannelsesstræben fremmes, og kun gjennem selvbegrænsning kan den enkelte erhverve virkelig dygtighed. Men netop derfor er det saa meget mere nødvendigt, at mennesket gjennem religionen vinder et forhold til det hele og universelle: kun saaledes gjenoprettes den ligevægt og enhed i hans væsen, der uhjælpelig gaar tabt, naar han simpelthen hengiver sig til en enkelt stræben, den være saa ædel og skjøn som den vil. «Menneskets bestemte kald»,

siger Schleiermacher her, «er ligesom kun hans livs melodi, og det bliver med en enkelt, fattigslig række af toner, hvis ikke religionen i uendelig rig afveksling ledsager den og saaledes hæver den enkle sang til en fuldtonende og prægtig harmoni». Ogsaa for denne tankerækkes vedkommende gjør det mangelfulde ved Schleiermachers religionsbegreb, hans undervurdering af religionens intellektuelle og aktive moment, sig visselig gjældende; saaledes naar han siger, at mennesket vel skal gjøre alt *med* religion, men intet *af* religion, og derved lægger for dagen, at religionen for ham dog nærmest er et indbegreb af høiere følelser, der mere *ledsager* livet som «en hellig musik», en mægtig grundstemning, end virksomt *former* og *bestemmer* det. Dog selve tanken om religionens universelle tendens og om dens altomspændende og altforklarende magt var meget værdifuld; og Schleiermachers overbevisningssterke hævdelse af denne tanke var vel skikket til at vække religionsforagtere og religiøst ligegyldige inden kredsen af de dannede i hans samtid til selvbesindelse.

Idet jeg med dette udgangspunkt i fortiden vender mig til nutiden, spørger jeg mig selv, om det overfor nutidens norske studenter overhoved er nødvendigt at indskjærpe, at *foragt for religionen er mangel paa dannelse.* Saa meget synes mig sikkert, at foragt for religionen i almindelighed og for kristendommen i særdeleshed ved vort aarhundredes slutning er endnu utilstedeligere end ved udgangen af forrige hundredaar og i vor tid med endnu større ret end dengang kan betegnes som et vidnesbyrd om aandelig ukultur. Da Schleiermacher skrev sine taler om religionen, var selve kjendskabet til den almindelige religionshistorie meget mangelfuldt og den indre forstaaelse af de saakaldte hedenske religioner endnu mindre; det laa nær at lade sig vildlede i sin dom om religionen af de besynderlige former, hvori den paa hedensk omraade ofte er optraadt og endnu optræder, og af de barokke forestillinger, hvormed den har været og er forbundet. Vort aarhundrede har i saa henseende bragt en gjennemgribende forandring. Et storartet og omfattende religionshistorisk studium er nu blomstret op; et studium, der fra de religiøse forestillingers

mangengang haarde og afskrækkende skal søger ind til den religiøse følelse og vilje som religionens kjerne, og som ved denne fremgangsmaade noksom har skaffet bekræftelse for, at religionen er udtryk for et almenmenneskeligt anlæg og det for det ædleste, det centraleste af dem alle; et studium, som derfor ogsaa for alle tider vil have gjort det umuligt for et dannet menneske at anskue religionen som et produkt af mørk overtro eller plumpt prestebedrag. Og videre. Da Schleiermacher skrev sine taler om religionen, kunde det for en overfladisk iagttager maaske synes, som om den positive, kirkelige kristendoms tid var omme. Efterat nemlig de ved renaissancen vakte humane interesser var blevet trængt tilside af den religiøse bevægelse, som brød frem ved reformationen, og efterat reformationskirkerne senerehen var tilstivnede i en orthodoksi eller havde indsnevret sig i en pietisme, der ikke havde syn for de menneskelige kulturopgaver, udviklede der sig i det 18de aarhundrede en human kultur, som ganske frigjorde sig fra kirkens formynderskab, og en kritisk forsking, som ikke blot underkastede den kirkelige lære en vel fortjent sigtelse, men derunder ogsaa reducerede den nytestamentlige kristendoms blivende sandhedsindhold til et minimum af enkle fornuftsætninger. Men ogsaa paa dette omraade har vort aarhundrede bragt en væsentlig forandret situation, som det er umuligt for noget dannet menneske at lukke øinene for. Den positive, kirkelige kristendom har i dette hundredaar oplevet en gjenfødelse indenfor den gamle kulturverden og en fremgang paa hedendommens grund, der paa det sterkeste vidner om dens levedygtighed; en gjenfødelse, i kraft af hvilken den er gaat seirrig ud af en materialismens æra, der ganske troede at kunne gjøre det af baade med religion og kristendom, og en gjenfødelse, der vel at merke er gaat side om side med en kritisk undersøgelse af kristendommens ældste og senere historie, som i skarphed og grundighed søger sin lige, ja mod hvilken rationalismens kritiske studier endnu kun var barneverk. Men under disse omstændigheder tør det ikke være formeget sagt, at det nuomstunder er utilstedeligere end for hundrede aar siden at nære eller vise foragt for religion eller kristendom, at en saadan foragt er udtryk for mangel paa dannelse. Af den dannede mand har man ret til at kræve, at han har agtelse og ærbødighed for en aandelig kjendsgjerning, der har spillet og spiller saa stor en rolle i folkenes og den enkeltes liv som religionen; man har ret

til at kræve, at han idetmindste ogsaa har agtelse og ærbødighed for den religion, som kjendelig for alle har gydt rige strømme af velsignelse over den vesterlandske kulturverden, og som baade der og andetsteds endnu altid er en sterk og livskraftig virkelighed. Denne betragtning venter jeg at finde almindelig anerkjendt; religionsforagten eller religionsspotten vil neppe nuomstunder finde mange theoretiske forsvarere. Men tillad mig da ogsaa at sætte fingeren ved de praktiske konsekvenser, som agtelsen og ærbødigheden for religion og kristendom følgerigtig maa have. Af den dannede mand har man ret til at vente, at han sætter sin kraft ind paa at gjennemføre de grundsætninger, hvis ideelle ret han anerkjender. Erkjender De det derfor som en students pligt at have agtelse og ærbødighed for religion og kristendom, da lad ogsaa denne agtelse sætte sit stempel paa Deres færd. Fæld ikke affeiende domme om religiøse ting uden først at forsøge at forstaa, indrøm heller Deres religiøse uerfarenhed eller indsigtsløshed, hvis De paa dette omraade ikke besidder nogen erfaring eller indsigt. Forsmaa ogsaa den komiske virkning, som saa let kan opnaaes ved sarkastiske hentydninger til det religiøse eller ved spøgefulde citater af bibelen; og hav agtelse og ærbødighed overfor dem iblandt Deres kamerater, paa hvem De merker, at de søger Gud og kjæmper for sin sjæls frelse. —

Tør man antage, at religionsforagten (i strengere forstand) for tiden er i sterk tilbagegang indenfor den dannede verden, saa er dette dog sikkerlig ikke i samme grad tilfældet med *den religiøse ligegyldighed*. Rigtignok tror jeg, at ogsaa den religiøse ligegyldighed er i tilbagegang. Efter det energiske forsøg paa at undvære religionen, som en del af den dannede verden i den tid, der ligger umiddelbart bag os, har gjort, synes der ogsaa udenfor de egentlig religiøse og kirkelige kredse at gjøre sig en voksende religiøs interesse gjældende; med denne voksende religiøse interesse hænger vel ogsaa den stigende tilbøielighed til en agtelsesfuld bedømmelse af religionen sammen. Men dog kan det ikke betviles, at den personlige religiøse ligegyldighed er overmaade udbredt indenfor den dannede ungdom; hvorledes skulde man ogsaa kunne vente andet efter den aandelige arv, som en stor del af den slegt, som nu er ung, har modtaget af sine fædre, og med det tryk, som det jordbundne sind til enhver tid øver over evighedsdriften og uendelighedstrangen i de dybe sjælegrunde. Ogsaa om den

religiøse ligegyldighed, den faktiske ringeagt for religionen, gjælder imidlertid noget lignende som om den formelige religionsforagt; jeg vil sige om den, at den er et væsentligt *skaar* i den sande dannelse, et vidnesbyrd om *aandelig afstumpethed*. Thi den egte dannelse (ordet taget i sin høieste og videste betydning) omfatter dog ikke bare kundskab — saa visst som den selverhvervede og personlig tilegnede kundskab er et vigtigt led i al egte dannelse; og heller ikke bare kundskab og skjønhedssans — saa visst som en udviklet skjønhedssans ligesaavel hører med til den sande dannelse som en fyldig erkjendelse gjør det; ja heller ikke bare kundskab og skjønhedssans i forening med et maal af sædelig selvtugt og af praktisk dygtighed — saa visst som den sædelige selvtugt, livets formning efter de sædelige idealer, er et umisteligt hovedstykke i det rette dannelsesarbeide, og saa visst som dette ogsaa maa indbefatte en praktisk dygtiggjørelse for en bestemt kaldsgjerning. Til den egte dannelse hører fremfor alt ogsaa en sand og dyb selverkjendelse og et sandt og dybt syn for menneskelivets egentlige maal og mening; en personlig løsning af de store praktiske grundspørgsmaal, som ethvert menneske er kaldet til at tage op som sine. Men for den religiøst ligegyldige er det største af disse grundspørgsmaal, det religiøse, — der atter hænger nøie sammen med et andet grundsspørgsmaal, det sædelige, — overhoved endnu ikke gaat op; og det dybe syn paa livets mening kan han ikke vinde, saa længe som han lader det religiøse anlæg hos sig ligge brak eller forkomme, den sande selverkjendelse har han ikke naat, saa længe som han ikke er kommen til forstaaelse af sin egen religiøse trang. Om derfor nogen forener dannelse og religiøs ligegyldighed, saa er den religiøse ligegyldighed et skaar i hans dannelse, et tegn paa, at han trods alt dog ikke er et dybt og harmonisk udviklet menneske. Den religiøse tomhed og besiddelsesløshed kan visselig ogsaa sees under andre synspunkter; jeg kunde sige — og sige med sandhed — at mangel paa religion er mangel paa lykke, mangel paa kraft, mangel paa haab! Men lad mig for denne gang særlig faa fremhæve, at den er mangel paa dannelse, at den betegner *et hul i den dybere personlighedsudvikling*. At saa virkelig er tilfældet, kan man faa et levende indtryk af, om man har anledning til at sammenligne et i religiøs henseende ligegyldigt og uerfarent menneske af den saakaldte dannede klasse med en mand eller kvinde af folket, som *ikke* gjennem nogen høiere skole

har faat sig tilført det dannede menneskes kundskaber, og som er væsentlig fremmed baade for de selskabelige former og for det dannede selskabs fælles interesseverden, *men* som under ledning af kristendommens tanker om livet og om døden har fundet sig selv og har grebet sin gjerning i verden som et kald fra Gud og har faat hjerte og syn for de store verdensopgaver, som Kristi kirke har faat at løfte: i mange tilfælde vil man her blive tilbøielig til at spørge sig selv, *hvem* af disse to er den virkelig dannede. Selv artiums- og embedseksamenskundskaber kan nemlig dække over en aandelig tomhed, en hjælpeløshed overfor livets grundspørgsmaal, som ikke kan være større; og ligesom et skjønhedsinstinkt, der savner holdepunkt i en sædelig personlighed, let kan komme paa vildspor, saaledes kan ogsaa en sædelig selvtugt, der ikke udspringer af religiøse oplevelser, og en praktisk dygtighed, der ikke gjennemaandes af et religiøst livssyn, kun altfor let dække over en indre mangel paa renhed og kjærlighed. Men hvor sjælen er blevet klar over sit evige maal, og hvor hjertet er blevet grebet af Guds magt og godhed og af de høie tanker, som Gud har tænkt over menneskelivet og menneskehistorien, der er en *levevisdom* vunden og en *hjertedannelse,* som opveier megen positiv viden og afbøder mangelen af en udviklet skjønhedssans, der er livets dybeste indhold grebet og dets maal naat, hvormeget der saa ellers kan mangle i personlighedens alsidige udvikling. Thi livets høieste maal er ikke at leve den menneskelige kulturudvikling med og at tjene den, saalænge indtil den gaar hen over vore hoveder; livets høieste maal er *evighedsmenneskets udforming i os,* og alt hvad livet byder os af goder og opgaver er i sidste grund kun midler for dette maal. Jo mere der bydes os af saadanne goder og opgaver, des fyldigere og mangesidigere blir vort liv; dog selv om det saa lidt som muligt indskrænkes enten ved økonomisk vanmagt eller ved evnernes og kaldsgjerningens begrænsning, det vil dog med nødvendighed blive tomt og i dybeste forstand *ensidigt,* om vi ikke tager sigte mod et evigheds-maal og vinder for vor personlighed evigheds-indhold: det gamle ord vil bekræfte sig, at det intet gavner et menneske, om han vinder den hele verden, naar mister eller taber sig selv. Og derfor — unge norske studenter — kalder jeg Dem, som jeg kalder mig selv, til *brudd* med den religiøse ligegyldighed og til *kamp* mod den, til beskjæftigelse med *de indre opgaver,* som hvert menneske maa tage op for sig paany! Det

er jo ungdommens skjønne ret og pligt, ikke blot at overtage fædrenes arv og at gaa ind i deres arbeide, men ogsaa at sigte arven for paa rette maade at kunne øge den og fremfor alt at tage livets stadig tilbagevendende grundspørgsmaal op paany for personligt og selvstændigt at tilkjæmpe sig en løsning. Læg derfor flittigt arbeide paa Deres intellektuelle og praktiske udvikling, nyt ogsaa alt, hvad vort samfund byder af midler til æsthetisk berigelse, og uddan Dem derved til en dygtig og alvorlig, ved videnskabelig og æsthetisk dannelse beaandet virksomhed i fædrelandets og den nordiske kulturs tjeneste. Men husk ogsaa, at alt kulturelt arbeide er bestemt til at tjene den enkeltes sædelige selvopdragelse, og glem ikke, at «jordbundne som vi er, er vi dog ogsaa en smule i slegt med himmel og hav», er vi dog ogsaa — som en græsk digter og en Jesu Kristi apostel endnu sandere og dybere har udtrykt det — «Guds slegt». Fra tid til anden er der vel dem, som med bevidsthed negter dette slegtskab og alene finder et negativt svar paa det religiøse spørgsmaal: de theoretiske atheister eller gudløse; og disse theoretikere — ofte begavede mænd — blir da for mængden af de religiøst ligegyldige de store autoriteter, til hvem de i uværdig uselvstændighed holder sig og i usikre øieblikke ser hen. Men ligesom menneskeslegten sterk og livskraftig lever videre, uanseet de flere eller færre selvmordere, som til enhver tid segner for egen haand, saaledes lever ogsaa vor slegt *religiøst* videre, uanseet de flere eller færre aandelige selvmordere, som dræber eller fornegter sin egen dybeste trang og afskjærer baandet mellem sig og sit evige ophav; og særlig vaagner i hver *ung* slegt paany den dybe evighedstrang, den sterke drift mod det uendelige, som i sin inderste kjerne er længsel efter Gud; og med livets ret spirer *troen* frem, hvor trangen følges, den tro paa Gud, som er livets store grundoplevelse og dets dybeste grundkraft. Thi som én af vor tids ypperste oldtidsforskere, *Julius Wellhausen*, har sagt: «vi er ikke blot en del af massen, et produkt af vor tid og vore omgivelser, som videnskaben forkynder i en tone som var der grund til at triumfere over det. I vor kjerne berører vi os med evigheden. Men rigtignok maa vi selv vinde os denne kjerne og udforme den. Fremfor alt maa vi tro paa den; tro, at vi ikke gaar op i møllen, hvor vi males og knuses; tro, at Gud staar bag og over verdens mekanisme, at han kan virke paa vor sjæl, drage den op til sig og hjælpe den til sit

sande selv, at han er baandet mellem et usynligt og evigt aandernes samfund. Mennesket lever ikke ved bevis, men ved tro. Troen paa friheden og troen paa Gud er det samme. Begge er kun forhaanden for troen, men troen behøver ikke at kvæles, den er vished». —

Men endnu ét, som fra det religiøse leder over til *det kristelige*.

Det religiøse gjennembrudd ved vort aarhundredes begyndelse — forsaavidt det overhoved fik blivende betydning — kom heltigjennem kristendommen til gode; og særlig Schleiermacher, der i talerne om religionen snarere var religionens end kristendommens talsmand, ja i indledningen udtrykkelig udtalte, at han vilde komme til ganske at fornegte sin prestelige stand, denne Schleiermacher blev sit liv igjennem en kirkens tjener, og til hans væsentligste fortjenester hører det at have stillet Jesus Kristus ind i den organisk udviklede troslæres midtpunkt. Heri ligger et vink ogsaa for os. Ikke dertil er vi kaldet, vi som nu tilhører den unge slegt, til paa grundlag af vor dunkle trang mod det evige og uendelige *selv* at danne os en religion. Jo mere vi naar den sande selverkjendelse, des bedre vil vi indse vor dybe uformuenhed til selv at være skabende paa religiøst omraade, og med den trængendes sikre instinkt vil vi vende os til den religion, hvori vi allerede er opdraget, og som al religionshistorisk undersøgelse maa anerkjende som religionen blandt religionerne, til *kristendommen*. Og jo mere kristendommen løser for os de praktiske livsspørgsmaal, des bedre vil vi erkjende, at al tale om en fuldkomnere fremtidsreligion end den kun er tomme og abstrakte drømmerier uden rod i virkeligheden, og at den kristelige gudsaabenbaring og den kristelige opfatning af det sædelige ideal og den kristelige formæling af religion og sædelighed er det løsende ord for alle tider og kulturtrin.

Jesus Kristus stod kulturlivet fjernt. Han tilhørte et folk, hvis kald ikke laa paa kulturlivets, paa videnskabens eller kunstens omraade, men paa religionens, og selv satte han med vidunderlig selvbegrænsing sit livs hele kraft — og tilsidst ogsaa livet selv — ind paa det ene: at aabenbare paa jorden Guds faderlige kjærlighed og faderlige vilje og at grundlægge Guds kongeherredømme i menneskenes sind. Og dog — eller rettere sagt netop derfor — er den religion, hvis stifter og levende midtpunkt Jesus Kristus er, blevet *den kulturelt*

fremadskridende menneskeslegts religion. Ikke bundet til noget bestemt kulturtrin, men fuldt almenmenneskelig, har den kristelige religion gjennem 19 aarhundreder fulgt den menneskelige kulturudviklings spor, og det saaledes, at den ikke blot har skabt de sædelige forudsætninger for kulturarbeidets fremgang, men ogsaa selv givet sterke tilskyndelser til dets fremme, *paa samme tid* som den bestemt har kjæmpet mod al overvurdering af de jordiske kulturgoder og hævdet menneskesjælens høie evighedsmaal. Rigtignok skal det indrømmes, at *den kristne kirke* ikke altid har forstaat kristendommens virkelige forhold til det fremadskridende kulturarbeide og derfor mangengang paa uberettiget maade har villet binde den til et bestemt kulturtrins indsigter og synsmaader; navnlig har den *romerske* kirke, hvor i nyeste tid de dannede fritænkere, hos hvem den religiøse trang vaagner, med en viss forkjærlighed synes at ville søge tilflugt, ved sanktion af et falskt traditionsprincip dømt sine lemmer til en for kulturmennesket uværdig og i længden utaalelig ufrihed. Men ad livets vei fuldbyrder sig dog fra tid til tid kristendomsopfattelsens udjevning med kulturbevidstheden; og særlig har den *protestantiske* kirke, i hvilken forskningens og kritikens aand aldrig kan dø, med bevidsthed grebet det som sin opgave, ved stadig tilbagevenden til den nytestamentlige Kristus at vinde en altid dybere og sandere forstaaelse af kristendommen i dens religiøse almengyldighed, i dens uafhængighed af de bestemte kulturtrins indsigter og synsmaader. For de *theologiske* studerende ved vor høiskole stilles det derfor ogsaa — i overensstemmelse med den protestantiske theologis almindelige drag i vor tid — som en hovedopgave at lære at forstaa *den nytestamentlige Kristus,* den af evangelierne skildrede og af apostlerne forkyndte; men idet jeg idag befinder mig i kredsen af studerende fra alle fakulteter, maa jeg faa lov til at sige: overlad det ikke til Deres theologiske kamerater at holde stille overfor Jesus Kristus og at gaa i skole hos ham! Tro ikke, at Deres dannelse skiller Dem fra ham — det er i bedste fald en ulykkelig selvskuffelse —, men følg den indre stemme, som siger Dem, at han er bedre og større end alle andre og en lærer i livets kunst som ellers ingen. *Han* møder i hver ung slegt paany hvert enkelt menneskes dybeste religiøse trang; og enhver kaldsgjerning, særlig ogsaa enhver af dem, som den akademiske dannelse udruster til, vil blive udført des bedre, jo mere

dens udøvere lader sit hjerte danne og fylde af *ham*. Troen behøver ikke at kvæles, som vi talte om, den er vished; men den fuldvisse tros begynder og fuldender er Jesus Kristus! Selv var han — mer end nogen anden — en troens mand; og hvor i den vide verden møder os vel en opdrager til tro som han? Men ikke mindre var han en kjærlighedens mand — eller lad mig heller sige: en kjærlighedens aabenbarelse — og hvem er vel hans lige som opdrager til kjærlighed? Ydmyg var han — midt i al sin høihed —; og derfor er han ogsaa fremfor nogen en opdrager til ydmyghed: det kolde og ufrugtbare dannelselshovmod, som gjør udygtig til opofrende arbeide, har i ham sin heldigste bekjæmper. Lærer var han ikke — uden i religion; men dog er han en lærer for alle lærere: den lærer, der bedst kan give dem det fulde syn for, hvad en barnesjæl er værd, og det rette skjøn til at forme den. Mediciner var han ikke, men vel læge: en menneske-læge som ingen før og ingen siden; og derfor er han ogsaa en lærer for alle læger, en lærer, som kan skjænke dem den udholdende menneskekjærlighed, der ikke gaar træt, og den dybtskuende menneskekjærlighed, der over legemets behover ikke glemmer sjælens. Jurist var han ikke, men vel som ingen anden en rettens elsker og en urettens hader; derfor er han ogsaa en lærer for alle rettens haandhævere og tjenere, en lærer i retssans og forstaaende retfærdighed. Forsker eller videnskabsmand var han ikke; men hvem kan vel dybere end han forpligte til ubetinget sandhedskjærlighed og utrættelig sandhedssøgen? Kunstner var han ikke, ikke engang paa talens omraade; men kunstens og digtningens historie vilde rumme færre misgreb, om kunstnere og digtere af ham vilde lære, at menneskelivet har et høieste maal, som al ædel menneskestræben i dybeste grund skal tjene. Politiker var han ikke, men moralen i det offentlige liv vilde ligge høiere, om deltagerne i statslivet i større udstrækning vilde lære sanddruhed og uegennyttighed af ham; og fædrelandskjærligheden vilde have mere af alvor og arbeidsevne og mindre af hang til tomt skryt og taabelig selvovervurdering, om han fik lov til at give den dybde. *Overhoved:* der er ingen gren af menneskeligt arbeide, særlig ingen af de arbeidsgrene, som den akademiske dannelse fører frem til, som ikke vil adles og befrugtes under Jesu Kristi indflydelse. Ingen er skilt fra ham ved sin dannelse, alle trænger ham, baade for sin egentlige personlighedsudviklings skyld og for løsningen af

sin opgave i kultursamfundets tjeneste. Og derfor kalder jeg Dem, hvilket fakultet De end tilhører, hvilken livsgjerning De end tager sigte paa, til *aandelig beskjæftigelse med den nytestamentlige Kristus*, den af evangelierne skildrede og af apostlerne forkyndte, og til *aandeligt forhold til ham*. Men følg saa ogsaa den opdragelsesvei, den læregang, som han selv fastsætter. Denne læregang begynder ikke med det theoretisk dunkle og høie, med det som særlig vil volde det dannede menneske erkjendelsesmæssige vanskeligheder. Den begynder dermed, at han lærer det søgende menneske at bede og sætter det til at opfylde Guds enkle bud. Men derigjennem fører den ind i aandelige erfaringer, som giver de rette forudsætninger for at forstaa, hvad Jesus siger om sig selv og sin gjerning; og idet den herunder mer og mer løser for discipelen de praktiske livsspørgsmaal, gjør den det ogsaa lettere for ham lidt efter lidt at komme til rette med de store erkjendelsesmæssige vanskeligheder i kristendommen, som menneskетanken aldrig helt vil formaa at gjennemtrænge.

Jeg slutter med *et ord af Jesus*, der ikke er overleveret i vore evangelier, men af kirkelæreren *Origenes*, — dog med den tilføielse, at dets egthed ikke er utvilsom. Det lyder saa: «den, som er nær ved mig, er nær ved en ild; den, som er fjernt fra mig, er fjernt fra riget». Om ordet er et oprindeligt Jesusudsagn, vil vi ikke med sikkerhed kunne afgjøre; men vi tør ialfald sige, at det *kunde* være det. «Den, som er nær ved mig, er nær ved en ild»: det føler man ikke meget af, naar man ser de gjængse kristusbilleder, ogsaa i kirkens kristusvidnesbyrd merker vi det mangengang kun altfor lidt. Men begynder vi at beskjæftige os med den nytestamentlige Kristus, uden at afsvække hans ord og uden at gaa afveien for hans fordringer, da merker vi det. Den, som er nær ved ham, er nær ved en ild, — en ild, som fortærer hvad urent er og hensynsløst brænder den, som ikke vil rense sig selv, dog ogsaa en ild, som tænder hvad godt og ædelt er og gjennemgløder hjertet med renhedslængsel og kjærlighed. Men den, som ikke taaler den lutrende svie og derfor vælger at fly ilden, hos ham kan den hellige glød ikke blive tændt; og han faar tænke paa det andet ord: «den, som er fjernt fra mig, er fjernt fra riget», — sandhedens, kjærlighedens, *Guds* rige.

DR. GEORG FASTING: GJÆRENDE TANKER.

II.

Naar man udtaler en sats som denne: «kristendommen er en religion ved siden af andre religioner», da kunde man nok frygte for at blive beskyldt for trivialitet, men at blive modsagt skulde man neppe tænke sig muligheden af. For naar der ikke lægges nogensomhelst vurdering ind i «ved siden af», men det opfattes rent lokalt, da er det dog vel ikke for almindelige dødelige godt at begribe hvorledes satsen skulde kunne bestrides. Alligevel bestrider dr. Fasting den. «Nei, mange tak! siger han; kristendommen er ikke en religion ved siden af en hel del andre religioner. Den er religionen, den almene religion, som derfor henvender sig til alle menneskers samvittighed, og hvad den almene samvittighed kan tilegne sig i denne almenreligion, stort eller lidet, det er kristendom».

At kristendommen er «religionen, den almene religion», er jeg naturligvis som kristen enig i. Da imidlertid muhammedanerne og budhisterne mener det samme om sin religion, skjønner jeg ikke vi alligevel kommer fra det, at kristendommen er en religion ved siden af andre religioner. Men hvad mener dr. Fasting med det han videre siger: «hvad den almene samvittighed kan tilegne sig i denne almenreligion, stort eller lidet, det er kristendom»? Ordet «kristendom» har altsaa to betydninger. For det første betyder det «den almene religion», for det andet betyder det den extrakt af denne almene religion som «den almene samvittighed» gjør — en extrakt som kan have forskjelligt omfang.

Jeg skal ikke kunne sige saa vist hvad dr. Fastings egentlige mening er. Udtrykkene er noksaa «tvetydige». Vil han sige at der er forskjel mellem den ideelle kristendom og den kristendom som til en given tid lever og rører sig i menigheden? Vel — deri er jeg enig. Men jeg er ikke enig i at «den almene

samvittighed» nogensinde suverænt kan afgjøre hvad kristendom er. Al den stund Kristus er en historisk personlighed saa er ogsaa kristendom et historisk fænomen, og spørgsmaalet «hvad er kristendom» et spørgsmaal historien maa besvare. Der maa være noget historisk givet, som maa findes igjen hos det som med rette skal kunne bære navn af kristendom, enten saa «den almene samvittighed» kan tilegne sig det eller ikke. Kan den ikke tilegne sig det, nuvel, da ophører kanske kristendommen at være «den almene religion». Men man kan dog umulig redde dens ære som saadan ved at opgive dens historiske eiendommelighed eller lade «den almene samvittighed» give den et indhold som historisk ikke tilhører den. For det blev dog ikke kristendom man paa den maade fik ud som den almene religion. Det blev et nyt brygg man ved et historisk falsum satte kristendommens vignet paa. Vi skal være ræd for den slags fusk.

Jeg kan derfor ikke komme fra at det spørgsmaal «hvad er kristendom» maa afgjøres ved at adspørge den literatur som dokumenterer den ældste og oprindelige kristendom — det nye testamente — og den menighed som til alle tider har trod paa Kristus. Man vil vel indvende, at fortolkningen af det nye testamente er usikker og vanskelig og menigheden uens med sig selv. Men der er dog noget som springer saa klart frem af det nye testamente at det mindste barn kan skjønne det, og som alle tiders og alle samfunds kristne er enige om. Og dette noget er sandelig meget, naar en ser nøiere paa det, fuldstændig nok at leve og dø paa. Dette al kristendoms umistelige indhold mener jeg kristne mennesker aldrig hverken vil eller kan lade være at bringe sine børn, og kræve af skolens religionsundervisning at den skal bringe dem.

Om dette synes jeg dr. Fasting udtaler sig «tvetydig». Der er meget sandt og træffende i det han skriver om «Gud og mand». Der tales vist altfor ofte daarlig om «Jesus som menneske». Det er ganske rigtigt, at vi skal «tale om ham som en med os beslegtet» etc. Men naar dr. Fasting siger at vi skal begynde (og fortsætte) med mennesket Jesus», da maa jeg spørge: skal vi ogsaa slutte med det? ikke sige noget mere? ikke sige med Tomas: min Herre og min Gud? Det er dog det alle tiders og alle samfunds kristne ligefra apostlerne af har trod og bekjendt om ham. De har *tilbedet* Jesus. «Evangeliets Jesus» som dr. Fasting vil have frem bliver tilbedet. Man saa *Gud* i ham.

Det som gjorde at mange gik i døden for ham og end flere leved for ham, det var netop dette at de saa *Gud* i ham. Dermed fik de svar paa det pinende spørgsmaal: hvordan er Gud? hvad hjertelag har han? Og svaret gav dem mod og kraft og livslyst. Derfor vil kristne mennesker aldrig ophøre at vidne om det for sine børn. De vil give dem det med ud i livskampen som det bedste de eier.

Der skal ikke tales for meget om Jesu overnaturlige fødsel, siger dr. Fasting. «For meget» — nei naturligvis. Men skal der *ikke* tales om den? Skal der ties med den? Eller skal den negtes? Begge Jesu fødselshistorier i det nye testamente (baade Matt. og Luk.) har den, og alle tiders og samfunds kristne bekjender tro paa den — en tro som utvivlsomt staar i den allerinderligste forbindelse med deres tro paa Jesus som Gud.

Hvad mener dr. Fasting med det han side 62 skriver om Jesu opstandelse? «At gjøre et menneskes frelse afhængig af hans tro paa Jesu opstandelse, heder det der — — er lærekristendom». Og længere nede, efterat han i tilslutning til mig har udtalt at «vi maa tro paa Jesus som en *levende* frelser»: «Er det at Jesus lever og det at han opstod, det samme? Lever ikke ogsaa Abraham, Isak og Jakob?» Troen paa Jesu opstandelse skal altsaa være noget uvæsentligt som godt kan være borte. Man er lige god kristen for det.

Det er dog ingen tvivl om at det var troen paa Jesu opstandelse som skabte kristendommen, og gav den seier over baade jødedom og hedenskab. Selv en mand som Baur erkjender det. Renan ogsaa paa sin vis, naar han siger at en hysterisk kvindes hallucinationer har bestemt Europas historie for aartusender.

Spørger man det nye testamente, hvad kristendom er, saa synes jeg svaret sammentrængt kan gives i de ord: kristendom er tro paa Jesu af Nasarets opstandelse. Ialfald er summen af al apostolisk evangelieforkyndelse det at Jesus døde *og opstod* (1 Kor. 15).

«Er det at Jesus lever og det at han opstod det samme?» spørger dr. Fasting. Ja — at en død mand bliver levende *igjen* kalder vi opstandelse. «Lever ikke Abraham, Isak og Jakob?» spørger han. Nei saa sandelig om de gjør. Utvivlsomt misforstaar dr. Fasting her Jesu ord Matt. 22, 32. Han overser at der tales om *de dødes opstandelse*.

Det vi erfarer, siger dr. Fasting, er *aanden,* den som viser tilbage til Jesu person og gjerning. Aanden er udgangspunktet, det eneste faste udgangspunkt». Ganske vist: det vi erfarer er *aanden.* Men her er det store spørgsmaal: den aand som den kristne menighed gjennem alle tider har *erfaret,* har det været en død mands aand, eller en mands aand som færdes lys levende midt mellem os? Det er som vi alle ved stor forskjel paa det. Det er som vi alle ved stor forskjel paa Sokrates's aand slig som den aanded hans disiple imøde dengang han leved og vandred mellem dem, og Sokrates's aand slig som den aander efterverdenen imøde gjennem det minde som traditionen og Platons og Xenofons skrifter har bevaret. Den første var i ordets fulde betydning levende. Den sidste tilhører skyggernes verden. Fra det liv den engang leved henter den vistnok kraft til at øve virkninger langt ned gjennem tiden, men virkningerne taber sig dog mere og mere, forflygtiges og forsvinder i den store strøm vi kalder historien. Saa gaar det med alle store mænds aander, fordi de er *døde* mænds. Den levende aand alene hævder sig selv.

Det har gjennem alle tider været den kristne menigheds urokkelige forvisning at den aand den erfarte var en mands aand som *var* død, men havde brudt igjennem døden og derfor var lyslevende i dens midte.

Det er en utvivlsom forbindelse mellem menighedens tro paa Jesus som Gud og dens tro paa hans opstandelse. Den første staar og falder med den sidste.

Dermed staar og falder ogsaa frelsen. Dr. Fasting hævder sterkt at der gives frelse uden Kristus og henviser til de fromme i den gamle pakt.

Jeg svarer med Hebr. 1, 1. Det som det gjælder om for vor frelse er at vi bliver forvisset om Guds naade, saa vi tillidsfuldt tør overgive os til ham. Det er visheden om Guds kjærlighed som frelser, for den giver mod og kraft og lyst til alt som er godt. Men den vished tager ikke vor samvittighed ud af sig selv, for vor samvittighed er *ond;* den fordømmer os, og ingenting i verden er istand til at gjøre den onde samvittighed god. Allermindst formaar den det selv. *Gud* maa gjøre det. Gud maa *tale* til vor samvittighed slig at den bliver overbevist om hans tilgivende naade. Han talte «mange gange og paa mange maader» til Israel gjennem profeterne. Det var en ufuldkommen tale, for den

skede gjennem ufuldkomne medier. Men den strak til nød til paa det trin. Til os taler Gud gjennem sønnen, hans herligheds afglans. Det er den fuldkomne tale, for i sønnen taler *han selv:* han optager selv i vort sted kampen mod det onde som herjer verden: synden og døden, og vinder en seier, hvorved han gjør godt igjen («soner») det vi har ødelagt, fordi den for evig tid afgjør verdenskampen til fordel for det gode. Den seier henviser aanden altid til og forvisser derved om at

Bødt er brøden,
Død er døden,
Død er døden som syndens sold.

Derved vinder vi fast tro og levende haab.

Naar kristendommen seired først over den romerske og siden over den germanske verden, var grunden ikke dens høiere moral, men den sterke tillid og den straalende seiersvished som den gav. Og det er det som ogsaa har holdt den oppe tiderne igjennem til idag.

Jeg forstaar ikke rettere end at naar Kristi guddom og opstandelse bliver taget bort, styrter den hele frelse sammen. Vi faar igjen et menneske som har levet og er død. I sit liv for 1900 aar siden gjorde han en indsats i verdensudviklingen som kanske var betydningsfuld; men som det er alle slige indsatsers skjæbne: den opløses og forsvinder i udviklingens strøm. Den giver os altsaa ikke det ringeste mere fast og sikker grund at bygge paa i liv og død end alt det andet skiftende og foranderlige som verdensudviklingen fører frem. Der bliver ingenting tilbage som giver den usvigelige vished som det gjennem alle aarhundreder har været kristendommens monopol at give de ængstede samvittigheder og forsmægtende hjerter.

Dr. Fasting vil kanske indvende at han ikke tager Kristi guddom og opstandelse bort. Nei — han tager dem ikke ligefrem bort, men han skyver dem til side som ligegyldige.

I anledning af julesalmens

Havde ikke Guds søn manddom taget
Da havde vi allesammen bleven fortabet

opkaster han det tvivlende spørgsmaal «om der ogsaa er fuld sandhed i den begeistring de dogmatiske salmer udtaler». I anledning af Jesu opstandelse opkaster han atter et tvivlens spørgsmaal: «er det at Jesus lever og det at han opstod det samme?»

Dr. Fasting beskylder barnelærdommen for «tvetydighed» og «underfundighed». Er ikke disse spørgsmaal lidt tvetydige og underfundige? Spørger man saa om det man tror paa?

Det som for mig er kristendommens kjerne det er for dr. Fasting tvivlsomt og ligegyldigt. Saa er det selvfølgeligt at vi ikke kan blive enige om barnelærdommen.

Kristendommens hovedsag er heller ikke for mig hverken treenighedsdogmet eller tonaturdogmet eller forsoningsdogmet. Disse dogmer er svundne tiders forsøg paa at klare troen paa Kristus for den menneskelige fornuft. De tilfredsstilled sin tids tænkning og gjorde sin nytte, men jeg kan ikke indse at de yder os synderlig hjælp. Vil nogen spørge mig *hvorledes* Gud har aabenbaret sig i Jesus, da tilstaar jeg min uvidenhed. Det er mig nok at vide at han har det, saa jeg kjender hans hjertelag. Hans væsen er mig ufatteligt. Jeg siger med dr. Fasting: «det sidste ord lader sig ikke sige».

Men deraf drager jeg en slutning som dr. Fasting ikke er med paa. Fordi «det sidste ord ikke lader sig sige» skal man heller ikke — allermindst i barnelærdommen — være saa glad i de afgjørende og skarpe formler. De klinger som «det sidste ord», men netop derfor er de betænkelige; som om kristendommen stod og faldt med dem. Jeg har derfor ofte med flid valgt vide formler som giver rum for forskjellige opfatninger. Man kan lægge de gamle opfatninger ind i dem og de giver rum for nye. Dr. Fasting burde være fornøiet med det, men det er han ikke. Han er meget misfornøiet med at jeg ikke giver nogen forsoningsteori. Han er tilfreds med min behandling af sakramenterne, men føler sig dog dreven til ængstelig at sukke: «naar jeg blot kunde tro at der ikke var noget bagenfor!» «Noget bagenfor» — et skjult kjætteri mod dr. Fastings ene saliggjørende dogmatik! Dr. Fasting vil dog gjerne have «det sidste ord».

For mig er hovedsagen ene og alene det: at vidne for barnet saa godt jeg formaar om det store og herlige, som den kristne menighed gjennem alle tider har levet paa og som jeg selv efter fattig leilighed lever paa: dette at i Kristus er *Gud* aabenbaret til vor frelse og har vundet hovedslaget for os i den svære kamp vi er stædt i, saa seiren er vis.

Thv. Klaveness.

HINSIDES DET SKJØNNE.

Det er Ibsens sidste stykke, overskriften gjælder. Indholdet — realistisk seet — er: En ældre kunstner kaster sin unge hustru i armene paa et dyr af et menneske, og selv gaar han en natlig tur paa fjeldet med en sindssyg dame i den hensigt, at de «en eneste gang» skal «leve livet tilbunds».

Dette er hensides det skjønne.

Det er raat og hæsligt.

Mesterlig form, fuldendt dramatisk kunst, perler af skjønne detailler iblandt — alt dette kan forfine indtrykket og mildne dommen, men ikke egentlig forandre den — dersom stykket skal forstaas ligefrem.

Men *skal* det forstaas ligefrem eller *kun* ligefrem?

Det forekommer mig at være umuligt.

Der er ogsaa et andet «Hinsides det skjønne». Det er den symbolske digtning. Den udelukker ikke det skjønne, men gaar ud over det. Den gjør, gjennem den ydre handling og begivenhed, høiere sandheder forstaaelige og levende for os. Allerede titelbladets betegnelse «dramatisk epilog» peger i retning af symbolsk forstaaelse.

Ogsaa i mange af Ibsens øvrige stykker træder det symbolske frem, men ikke som det overveiende. I de øvrige stykker spørger vi, hvilken livsanskuelse, hvilken art af mennesker *repræsenterer* personerne? — I «Naar vi døde vaagner» maa vi spørge: Hvad *betyder* personerne?

Det kunde være interessant at paavise, hvorledes det symbolske er understreget gjennem hele stykket i smaat og stort. Jeg vil imidlertid kun pege paa et par af hovedpersonerne og hovedbegivenhederne.

Fru Maja er det sanselige, aandløse lavere menneskeliv, som ikke tilfredsstiller. Hun blir derfor taget ned i «dybet» af Ulfheim, som fremstiller dyret i mennesket. «Mine nærmeste, det er hundene, det vel? — Jeg har ingen nærmere».

«Opstandelsens dag» er hele Ibsens skjønne og mægtige problemdigtning. Den bevægende tanke i den er den store aandsrevolution, hvorved pladsen ryddes og betingelser søges for et høiere menneskeliv i frihed og sandhed. Man har sagt, at Ibsens digtning kredser om frihedens gaade. Deri er megen sandhed; men det sandeste er, at det er *livets* gaade, som har grebet Ibsen.

Ved scenen mellem Rubek og Irene kom jeg, trods forskjellen, uvilkaarlig til at tænke paa et sted i Nietzsches «Also sprach Zarathustra». Det er en scene mellem Zarathustra og «das Leben» (i en ung piges skikkelse). Scenen slutter saa: «Und wir sahen uns an und blickten auf die grüne Wiese, über welche eben der kühle Abend lief, und weinten mit einander. — Damals aber war mir *das Leben* lieber, als je alle meine Weisheit».

Hvad betyder *Irene?* — Irene er det nye menneskeliv i frihed og sandhed — det ideale liv — digterens «benaadelses brud». Det fremstaar gjennem synd og død, som det overvinder, og det er for tanken irrationelt.

Man mærke, hvorledes død paa mange maader spiller en fremtrædende rolle i stykket.

Medens nu fru Maja med Ulfheim gaar *nedad* i dybet, syngende den ægte friheds pris, gaar Rubek med Irene *opad* til «forjættelsens tinde» — men gjennem døden.

Der ligger adskilligt bare i navnet «Irene», «Fred» — stridens afslutning og maal — «Frihed og Gud», som det hedder i «Paa Vidderne».

Diakonissen, som lader os ane en religiøs relation, har kun én replik. Den er stykkets sidste og lyder saa: «Fred med eder!»

«Men», vil nogen maaske spørge mig, «mener Ibsen virkelig dette, som du siger?» — Jeg ved ikke, jeg har ikke spurgt ham. Og om nogen spurgte, vilde han vel maaske ikke faa noget svar. Enhver faar tyde digteren, som han bedst kan. I en anmeldelse af Ibsens digte i 1871 skrev jeg: «Det er mærkeligt, hvor nær Ibsens digtning et og andet sted ligger abstraktionen; men saa er det ogsaa det usvigelige mærke paa hans digtergaves soliditet, at livssandheden og livsfylden desuagtet aldrig slaar ham feil; han kan uden fare tumle sig saa nær, han vil, ved grændsen». — Ordene passer maaske ogsaa paa hans sidste stykke. Det er ligesom Ibsens kongelige forlystelse at kjøre sit sorte spand, i fuld fart, yderst paa randen — men aldrig udover.

Hans geniale sikkerhed har bedst kunnet mærkes ved stykkernes opførelse. De har aldrig svigtet scenen. Dog ligger vel kanske hans sidste stykke over de fleste nuværende theatres evne.

«Men», vil man vel indvende, «om end den ydre realitet i «Naar vi døde vaagner» bare er iklædning, saa er dog *iklædningen* digtet uden hensyn til moralen».

Det er den ja.

Vor moral og vor religion er for Ibsen ikke det absolute — han lægger for den sags skyld gjerne torpedo under arken. Det absolute for Ibsen er «den kvinde, jeg drømmer at se i dig» (Irene) — livet i frihed og sandhed — det 3die rige.

En kristen vilde sige «det evige liv». Men Ibsens digtning er ikke kristen, om han end undertiden synes nær ved at tangere mesteren. Ibsen *aner* livet; men det *findes* ikke, før det findes i Kristus.

$^{28}/_{2}$ 1900.

J. Jansen.

NOGLE BEMERKNINGER OM DEN INTERNATIONALE KRISTELIGE STUDENTERBEVÆGELSE OG DENS MISSIONSMOTTO.

Idealerne for sit liv paa jorden har den kristne kirke altid søgt i sin grundlæggelsestid, i dagene og aarene, som fulgte umiddelbart efter, at Jesus selv var gaat bort. Og medrette; ti aldrig har den kristne religion havt et mere egte præg; aldrig har der gjennemgaaende ligget mere kraft og betydning i de ord: For Jesu skyld! end netop dengang; aldrig har kampmodet og lidelsesvilligheden og martyrglæden hørt saa ubetinget med til menigmands kristendom som i de dage. — Denne tilnærmelse til en menighed af hellige blev jo snart forstyrret; men den havde skabt idealer, som aldrig glemtes, og som man, naar de mørke tider kom, atter og atter søgte tilbage til.

Den kristelige studenterbevægelse, som i de sidste aar har gaat over verden, danner næsten en undtagelse fra regelen blandt de religiøse nydannelser baade i vor og i tidligere tid, forsaavidt som den ialfald ikke har optaget i sit program nogen saadan stræben efter at vende tilbage til den første menighed. Den har ikke givet sig tid til at stanse ved et saadant teoretisk-kirkehistorisk formaal; den har set forbi det, for under sit praktiske arbeide i liv og i daad at kunne naa frem til Jesu egne fødder. — Men alligevel, naar alt kommer til alt, saa er det kanske ikke saa overspændt endda at mene, at det, som har gjort, at denne bevægelse allerede har kunnet samle tusender under sit program og ildne disse tusender til et energisk arbeide for Kristus, det er just den lykkelige maade, hvorpaa den af sig selv, næsten uden rigtig at vide af det, har fundet tilbage til hine tiders oprindelighed og umiddelbarhed. — Det var et sterkt indtryk af noget saadant, der ogsaa paatrængte sig mange under den internationale missions-studenterkonference, som i januar iaar holdtes i London.

Man fik næsten som en følelse af, at Jesus, mesteren, paany var kommen til jorden for at samle os i skarer om sig som i gamle dage, skarer beredte til med alvor og troskab at følge ham til døden. — Hvis nu dette virkelig er mere end et personligt indtryk og altsaa faktisk er et ubevidst karaktertræk ved bevægelsen — og det kanske maa anerkjendes som saadant — saa er det ialfald ikke saa vanskeligt at forklare. Det bør nemlig ikke undgaa opmerksomheden, at vore dages verdensstudenterbevægelse har noget bestemt tilfælles med hin første kristendom, som mellemtiden har savnet. Og det er den hovedrolle, missionstanken faar spille i det kristelige arbeide.

Verden udvided sig hurtigere end den gamle menighed vandt kraft, og mindre og mindre blev de praktiske udsigter til at kunne omslutte hele menneskeheden med Guds ord med den rivende fart, hvormed verdensdelenes grænser veg tilbage og aabenbaret stadig nye og ukjendte lande og folk. Følgen blev da ogsaa den, at menigheden misted sin karakter af missionsmenighed; den trak sig mere og mere tilbage i sig selv og samled sine fleste kræfter om sin egen indre kamp og udvikling. — Og saaledes vedblev det at være helt ned til den nyeste tid.

Men med det 19de aarhundrede er der begyndt at indtræde en forandring. Man synes allerede nu saa smaat at kunne skimte bunden af det dyb, hvorfra det ene nye folk efter det andet har dukket frem; man begynder at kunne ane den tid, da hver eneste krog af verden vil ligge klar for geografen og etnografen. Men dermed er tiden ogsaa kommen for menighedens missionsarbeide til at vaagne igjen i sin gamle kraft. Verden vil i en overskuelig fremtid stanse saaledes at trække sine grænser tilbage for vore øine, og dermed vil kirken faa givet det bestemte maal for, hvor langt den endnu har igjen at vokse udad. — Men naar vi anskuer verdensudviklingen paa denne maade, da synes ogsaa den kristne studenterbevægelse, saadan som den er, at finde en eiendommelig anerkjendelse og samtykke hos denne udvikling selv. Det bekræfter sig end mere, at den er paa sin plads under de givne forhold og ikke, som man har villet gjøre den til, noget unaturligt, fremmed og opkonstrueret. Lad os tænke os en træt vandringsmand; han har alt vandret mil efter mil fremover og er bleven saar og sløv. Da opdager han pludselig ved en svingning af veien, at han er kommen saa langt, at han kan se maalet foran sig, og han glemmer

uvilkaarlig trætheden og skynder sig paany videre i det nyvakte haab at naa frem, inden kvelden kommer. Det er noget lignende, som i det sidste er hændt indenfor den kristne menighed paa jorden, i de kristne studenters rækker. De opdaged det, at man nu virkelig var kommet saa langt, at man ialfald kunde gjøre overslag over, hvordan forholdet stiller sig mellem tallet paa dem derude, der endnu aldrig har hørt Kristus nævne, og tallet paa dem, som vi herhjemme maa sende ud, forat denne nød kan blive hjulpen. Og saasnart man skjønte, at der dog var en bund i disse beregninger, saasnart man indsaa, at nu havde igjen menighedens missionskald faat fast fod under fødderne, faat et konkret maal at arbeide for — saa var det, at man i jublende glæde reiste mottoet: Verdens evangelisation i dette slegtled! — Det skal aldrig glemmes, at det var de engelske kristne med deres sterke, levende tro og med deres skarpe, vaagne blik, som først blev var denne nye opgave, og hvorledes den mere og mere blir en hovedopgave, eftersom den ydre kultur begynder at skimte maalet for sit seiersløb. Men saa har de ogsaa faat sin løn, og det netop i det sunde, sterke og fremfor alt egte menneskelige kristenliv, som vi alt har troet at kunne karakterisere som en ubevidst tilbagevenden til det liv, som førtes indenfor den gamle, missionerende og martyrmodige kirke.

Men hvis dette er saa, da er aarsagen dertil ikke bare den, at arbeidet paany har faat et konkret hovedformaal at samle sig om; der kommer ogsaa andre ting til, men som rigtignok hører nær sammen dermed. Vi kan betegne det som længselen efter en ny tid.

Aldrig har historien set mere praktiske eksempler paa, hvordan længselen, og især den religiøse længsel, er en bærende kraft i menneskelivet end i de første menigheders tid. Den lod den kristne føle hele sit jordeliv som et uvæsentligt provisorium eller som en eneste ond drøm, hvoraf man først skulde vaagne, naar Jesus nu snart vendte tilbage igjen fra de himmelens skyer, som nys havde taget ham fra dem. Da skulde han bringe med sig lægebod for alt det onde, de havde havt og havde; da skulde den tid komme, som Jesaia og alle de andre profeter og nu sidst han selv havde talt om. — Men den nye tid lod vente paa sig; den kom overhovedet ikke. Og nu har vi forlængst, belært af aarhundredernes erfaring, tilegnet os kunsten at vente — og det

tilgavns. Længselen efter Kristi gjenkomst er ikke helt uddød; men den har rent forandret form. Den hører forlængst med til de ting i den kristnes liv, som man gjerne omtaler med et: naturligvis. Naturligvis venter vi til syvende og sidst en tid, da Kristus skal komme igjen og indføre den nye tingenes tilstand, han selv har talt om; men det blir nok længe til endnu. Denne følelse har gaat over til en slap resignation eller ialfald kun en vemodig fremtidsstemning; det, som fra først af gav tanken derpaa liv og kraft, er borte, fordi nemlig længselens maal er rykket os saa uendelig fjernt. Det er kun det, som vi selv venter at faa være med paa — og helst rigtig snart — det er det, som alene formaar at sætte vort indre i bevægelse med hele det nærværende livs fylde og rigdom.

Igrunden er det ikke andet end den gamle længsel, som har levet op igjen i den sidste tids akademiske ungdomsbevægelse, skjønt i ny skikkelse. — Det laa i de gamles natur og i deres forudsætninger at forme sit haab saa, at Jesus skulde komme tilbage og grunde et nyt jordisk kongerige saa at sige med egen haand. For os er ikke dette længere den nærmeste gjenstand for vort haab og vor længtende fantasi. For os staar det saa, at han først vil, at vi skal gjøre det færdigt, som han efterhvert har vist os er vor del af det verk at omdanne og gjenføde jorden; naar vi har gjort vort, saa først kommer hans tid i egentlig forstand. — Derfor er det ikke saameget tanken paa hans eget komme, der besjæler os, som længselen efter ret snart at se vort eget arbeide fuldendt. Men nu er jo menighedens opgave allerførst denne at gjøre evangeliet til hele jordens eiendom, og saa er det da ganske naturligt, at vor længsel nærmest gaar ud paa, at den nye tid skal komme, da dette er et faktum. Og vi kan trygt tilføie: Der er ikke en eneste kristen student, ja ingen kristen overhovedet, som ikke i sit hjerte inderlig længter efter, om Gud vil, at faa opleve dette, enten vi nu synes, vi tør udtale det, eller ikke. Men er det saa, hvorfor da ikke ligesaagodt gaa paa med én gang med at forsøge at realisere det, og det sker bedst ved at udtale det, der for hver enkelt er hans stille tankers maal, aabent for verden. Det er ikke andet, som er gjort i det omtvistede motto: Verdens evangelisation i dette slegtled. — Det vilde være godt, om dette kampraab aldrig kom til at forstumme, før dets maal er fuldendt, hvadenten det isaafald kommer til at

maatte lyde over nok et slegtled eller ikke. Det er det eneste adækvate valgsprog, det eneste sande udtryk for, hvad de kristne egentlig vil, saalænge endnu faktisk hele deres sind stunder efter den dag, da hele jorden, om den vil, skal kunne glæde sig ved deres lykke. Og naar vi ikkedestomindre ser os nødte til at tænke os muligheden af, at vi selv ikke kommer til at opleve det, da er det dels med tanken paa, at det kanske endnu varer en tid, før jorden i sin helhed er tilgjængelig der, hvor der bor mennesker, dels ogsaa i bevidstheden om, at det ligger i den menneskelige natur at gaa træt; men det er ikke egentlig, fordi vi tviler paa muligheden af det, hvis vi virkelig allesammen gjorde, hvad vi kunde. — For at vende tilbage til det billede, vi tog for os, om ham, vandringsmanden, som omsider var kommen saa langt, at han kunde se maalet langt borte: Dette maal kanhænde er fjernere, end det ser ud til; og der maa ialfald overmenneskelig kraft til, forat han skal holde ud helt frem med sin nyvakte energi og spænstighed — men det er ikke umuligt, at Gud kan give de kristne studenter denne kraft.

Gisle Johnson,
stud. theol.

DEN GAMMELTESTAMENTLIGE KRITIKS FORHOLD TIL DEN AABENBAREDE SANDHED.

Foredrag ved prestemødet i Bergen. Af Carl Konow.

Vort spørgsmaal har vakt uro, og det er ikke underligt. Men netop fordi dette spørgsmaal har vakt uro, kræver det en klar afgjørelse. Det er ondt at gaa med uklarhed, naar det gjælder noget saa vigtigt som bibelen.

Den gamle opfatning var, at skal bibelen paa nogen maade kunne være Guds ord til os, maa den være ufeilbar i hvert ord. Er blot ett ord usikkert, blev der sagt, bliver alt usikkert. Nu paastaar kritiken ikke blot, at der i det gamle testamente findes en række enkelte feil, men at der overalt, lige op til profetierne, findes en menneskelig og som saadan ofte ufuldkommen side. Og videnskaben har næsten enstemmig erkjendt kritikens berettigelse. I det enkelte kan der være uenighed; men derom hersker der i den teologiske videnskab den videste samstemmighed, at kritiken i sig selv er berettiget. At ville paastaa noget andet er kun selvskuffelse.

Denne videnskabens stilling har gjort indtryk. Der er ikke mange igjen nu, som helt ud holder paa den gamle opfatning. Og dog staar de fleste endnu vaklende overfor kritiken. Den gamle opfatning ligger os endnu saapas i blodet, at man har vanskeligt for helt at fatte og forlige sig med det nye. I stor udstrækning har endog kritiken været følt som et angreb paa Guds eget ord til os, og enkelte har kanske følt sin tro anfægtet af den.

Hvorledes skal her kunne vindes klarhed? Først og fremst gjennem studium. Man maa tage kritiken op til selvstændigt studium. Med almindelige ræsonnements kan man let gribe feil. En sikker opfatning maa være bygget paa fakta; men for fakta

er det saa ogsaa en troespligt at bøie sig. I foreliggende fakta ser vi nemlig, ikke hvorledes vi vilde have tænkt os, at Gud havde gaat frem, men hvorledes han virkelig har handlet. Den gamle opfatning var bygget paa et forhaandsræsonnement. Ræsonnementet var dette, at hvis skriften virkelig skal kunne være Guds ord til os, maa al menneskelig ufuldkommenhed hos dens forfattere være ophævet. Og den gamle dogmatik paastod saa uden videre, at dette ogsaa var tilfældet. Den kunde nemlig ikke forstaa andet, end at saa maatte være tilfældet. Kritiken paastaar nu, at den gamle opfatning helt igjennem har fakta imod sig. Hvem har ret? Her maa enhver se efter selv. Guds veie og tanker kan ogsaa her være høiere end vore. Det er ikke vor sag paa forhaand at sige: saa og saa maa Gud have baaret sig ad. Det vilde være utilbørlig tillid til egne tanker. Vi har kun at efterspore fakta og at bøie os for dem; men gjør vi det, kan vi, saa sandt vi tror paa Gud, ogsaa være vis paa, at selv om de foreliggende fakta skulde ændre vor gamle opfatning, vil de dog kun lede os til bedre indblik i Guds visdom.

Spørger vi nu efter fakta, saa staar det for mig saa, at man med vold og magt maa lukke øinene igjen for ikke at se, at den gamle opfatning er absolut uholdbar. Man studere dette selv. Foruden til Wellhausens bøger, hans Composition des Hexateuchs, hans Prolegomena og Israelitische und jüdische Geschichte, vil jeg henvise til Drivers Introduction, som ogsaa er oversat paa tysk, et herligt værk, der foruden nøie indgaaen i de kritiske spørgsmaal byder en dyb, varmt følt indførelse i det gamle testamente overhovedet. Strack's Einleitung kan paa enkelte punkter være endnu mere instruktiv end Driver, men synes mig dog for lidet indgaaende.

Hvad kræves nu, forat vi ikke skal blive forvirrede i vor tro ved alle de spor af menneskelig ufuldkommenhed i det gamle testamente, som kritiken afdækker for os? Hertil kræves personlig oplevelse af kristendommen og kristelig indsigt. Har vi oplevet kristendommens sandhed, saa er vi vis paa den, saa vi kun behøver at samle sjælen om Herren, som har grebet os, for at vide os tryg ogsaa midt i alle de kritiske undersøgelser. Er vi vis paa kristendommens sandhed, tør vi ogsaa paa forhaand være vis paa, at trods al kritik er ogsaa det gamle testamente gjennemtrængt af virkelig Guds aabenbaring; ti Kristus er jo det gamle

testamentes fuldendelse. Han grunded selv, menneskelig set, sit hele liv paa det gamle testamente. Ingen kan løse Kristus fra det gamle testamente. Tror du da paa ham, saa har du i ham grebet Guds fuldkomne aabenbaring, og da er du i ham ogsaa umiddelbart vis paa, at ogsaa det gamle testamente er fyldt af Guds aabenbaring. Hvad vi i det gamle testamente ser for os, er jo kun veiene, som har ført til maalet: Kristus og kristendommen. Og denne forhaandsvished vil heller ikke blive skuffet, kun herlig stadfæstet, jo mere indtrængende du studerer dit gamle testamente.

Men ogsaa noget andet vil jeg her minde om; det er det gamle ord: hvor Herrens aand er, der er frihed. Det ord gjælder nemlig efter min overbevisning ogsaa den kristnes videnskabelige forskning. Den Helligaand gjør den kristne fri ogsaa i hans forskning. Hvorledes? Jo først ved, som vi har talt om, at stille kristendommen fast for os i personlig tro. Men dernæst vil jeg sige, at har vi personlig oplevet kristendommens sandhed, saa har vi ogsaa oplevet, hvad kristendommen er: en aandsmagt. Det er sandt, at den kommer til os indesluttet i skriftens bogstav, men selv er den noget andet end bogstaven i skriften: en levende aandsmagt med frelse fra Gud gjennem Jesus Kristus, vor herre. Har vi oplevet det og besinder os paa det, er vi med ett slag stillet fri overfor den enkelte bogstav.

Erkjender vi ikke dette, kan troen let lide skade ved det. Den tro, der vil hænge i bogstaven, kan let blive ræd og lyssky; men da er troen skadet og ikke længere, hvad den skulde være. Eller der kan hænde det, som værre er. For at redde den gamle opfatning kan man komme op i haartrukne og vilkaarlige fortolkninger; men da er man kommen ind i usandfærdigheden, og uden en hærskare af slige haartrukne og vilkaarlige forklaringer lader ikke den gamle opfatning sig redde. Intet er heller mere skikket til at skade troen hos andre, end om tænkende mennesker faar grund til at mistænke kirken for, at den ikke ubetinget tør være sandhedskjærlig.

Mange har opfattet striden mellem kritiken og den gamle opfatning som en strid mellem tro og rationalisme. Jeg vil selvfølgelig ikke nægte, at kritiken kan misbruges i rationalismens tjeneste. Men hvad jeg hævder er, at det er en helt ud urigtig fremstilling, som let kan gaa ud over kirken selv, om man

benytter sig heraf til at paastaa, at kritiken i sig selv hviler paa vantro. Det gjør den ikke. Den hviler paa fakta og er i sig selv kun forskning efter sandheden. Med vantro har den i sig selv intet at gjøre. Vi skal ogsaa huske, at vil vi forkaste bibelkritiken som vantro, maa vi først og fremst kaste Luther overbord. Luther har selv øvet bibelkritik. Ogsaa paa ham kan vi se, at den Helligaand gjør et menneske fri, ogsaa i hans videnskabelige forskning. Luther var løst fra den opfatning, at skal troen staa trygt, maa hvert ord i skriften være ufeilbart. Han havde sikkert grebet skriftens indhold: evangeliet, og det gjorde ogsaa ham fri overfor den enkelte bogstav.

Hviler kritiken paa fakta, og er den derfor berettiget i sig selv, saa er i virkeligheden allerede svaret givet paa spørgsmaalet om dens forhold til den aabenbarede sandhed. Er den berettiget, fordi den hviler paa fakta, maa ogsaa den opfattes som et Guds redskab, som, hvis den gjennemføres i fuld sandhed, kun vil tjene til en dybere erkjendelse af aabenbaringen og dermed ogsaa til en styrket overbevisning om dens virkelighed.

For nærmere at klargjøre os dette kritikens forhold til aabenbaringen, maa vi kaste et kort blik paa dens resultater og nuværende standpunkt paa de vigtigste hovedpunkter.

Jeg maa forudskikke den bemærkning, at man selvfølgelig maa skjelne mellem de fakta, kritiken i det hele hviler paa, de feil og uoverensstemmelser i skriften, som haandgribelig foreligger, og de slutninger, kritiken er kommen til paa grundlag af disse fakta. At den gamle opfatning paa mange punkter var falsk, er faktisk; men hvad kritiken saa kan opstille istedenfor den gamle opfatning, vil mere eller mindre blive hypotheser. Ingen har jo med sine egne øine set f. ex. Prestebogen. Det samme er ogsaa tilfældet med hele Wellhausens opfatning af gangen i den gamle historie. Det er en hypothese. Wellhausen søger heller ikke at give den skin af andet. Kan nogen forklare de foreliggende fakta anderledes og bedre, maatte det hilses med glæde; ti kritiken vil kun sandhed. At de slutninger, kritiken kan drage af de foreliggende fakta, altid vil have noget hypothetisk ved sig, er kun det samme, som gjælder al historisk udforskning af oldtiden. Opfatningen af den gamle israelitiske historie vil vanskelig helt kunne ryste dette hypothetiske af sig. At dette ikke skader visheden om, at Gud

har aabenbaret sig i Israels historie, haaber jeg, det følgende vil vise.

Vi vil saa først kaste et blik paa Mosebøgerne. Hvem har skrevet dem? Jeg vil her minde om, at den gamle mening, at det er Moses, som har skrevet dem, ogsaa kun er en hypothese, tilmed en, som strider mod mosebøgernes egne udtrykkelige ord. Mosebøgerne selv giver sig ikke skin af at være af Moses. Paa flere steder modsiger de udtrykkelig en saadan opfatning. Mosebøgerne giver sig ikke engang skin af at være skrevne før kongetiden. Som bekjendt mener kritiken, at de nuværende Mos. er sammensat af 4 kildeskrifter. To af disse var samlinger af folkets gamle overleveringer. Efter de forskjellige gudsnavne, som fortrinsvis bruges i dem, kaldes de Jahvisten og Elohisten. De 2 andre kildeskrifter, Deuteronomium og Prestebogen, var lovsamlinger, Deuteron. en folkelig, som gjaldt folkets liv, Prestebogen en prestelig, som mest handled om prestenes særlige pligter og rettigheder. Kritikens indgaaende arbeide har i denne kildesondring naat et resultat, som efter alt, hvad vi nu ved, maa ansees for endeligt. Kritiken er ogsaa her enstemmig. Hvad kritiken her holder sig til, er ofte modstridende dobbeltfortællinger, indbyrdes uforligelige love og den totalt forskjellige stil, hvori de forskjellige stykker er skrevne. Istedenfor det store komplex, de 5 Mos., hvor alt muligt staar side om side, har man naat til disse 4 grundskrifter, der adskiller sig klart fra hinanden som 4 vidt forskjellige individualiteter. De 2 folkebøger, Jahvisten og Elohisten, staar dog i meget hinanden nær. Hvad der blev sagt om, at Mos. ikke udgiver sig for at være skrevne af Moses, slig, som vi nu har dem, gjælder specielt disse grundskrifter. Intet af dem udgiver sig for at være af Moses selv.

Fra hvilken tid er nu disse 4 skrifter? Jahvistens og Elohistens skrifter antages at være fra den tidligere eller senere kongetid. Deuteronomium, som i det væsentlige falder sammen med 5te Mos., antages enstemmig for at være den Moses's lovbog, som ypperstepresten Hilkias sagde, han havde fundet i templet, da det blev sat istand under kong Josias. Grunden til denne antagelse er, at medens Deuteron., som vi snart skal se, var ukjendt for den gamle tid, saa henviser hele Josias's reform og alle de udtryk, der bruges om den i kongebøgerne, netop til Deut. og kun til den. Kuriøs er ogsaa en liden, noksaa betegnende forskjel i

Kongebøgernes og Krønikernes fortælling om, hvorledes bogen blev læst for kongen. Kongernes bøger, som er forfattet under exilet og stod begivenhederne nær, fortæller, at Safan, skriveren, læste bogen for kongen. Krønikerne derimod, som er skrevne i det 4de aarhundrede, paa en tid, da de forskjellige kildeskrifter forlængst var samlet til vore nuværende Mosebøger, mener, at det var hele Pentateuchen, som blev funden og overrakt Josias; derfor fortæller Krønikerne, at Safan læste *i* den for kongen, for den samlede Pentateuch er jo meget stor. Deuteron. antages nu af mange at være skreven paa den tid, den blev sagt at være funden; da har Hilkias gjort sig skyldig i en saakaldet pia fraus. De, som helst vil undgaa al pia fraus i forbindelse med bibelens bøger, antager, at Deuteron. har været skrevet under Manasse eller saa omkring, og at Hilkias talte sandt, da han sagde, han havde fundet den.

Disse forskjellige ansættelser af Jahvistens, Elohistens og Deuteron's tid kommer nu i virkeligheden nogenlunde ud paa ét. Anderledes med tiden for Prestebogens affattelse. Det er for en stor del om den, at striden staar mellem Wellhausen og hans tilhængere og de meget faa, som endnu holder paa kritikens gamle opfatning i dette stykke. Den ældre kritik antog for det meste, at Prestebogen var det ældste af Mosebøgernes kildeskrifter. Wellhausen, og nu saa godt som alle andre kritikere med ham, anser derimod Prestebogen for at være det sidste af alle kildeskrifterne og først at være skrevet under og efter exilet.

Vægten i Wellh.'s argumenter beror for en væsentlig del paa en parallel, han trækker mellem, hvad de historiske bøger lærer os om de forskjellige tiders forskjellige opfatning af offertjenesten og de dermed sammenhængende spørgsmaal, og de forskjellige kildeskrifters standpunkt i denne sag.

Ser vi først paa Krønikernes bøger, saa fremstiller de det, som om alle Prestebogens særlige bestemmelser havde været kjendt fra først af. Baade David og Salomo f. ex. optræder i Krøn. korrekt efter Prestebogen. Men læser vi saa de langt tidligere Samuelsbøgers og Kongebøgers fremstilling, saa er den en ganske anden. I disse ældre bøger optræder de gamle slet ikke efter Prestebogen, og Samuelsbøgerne og Kongebøgerne har intet dadlende ord om dem for det. Som bekjendt er de tidligere historiske bøgers fremstilling for en stor del ordret optaget i Krøn.; men

medens de gamle efter Sam.'s og Kong.s fortælling var ganske ukjendte med Prestebogens særlige forordninger, saa har Krøn. paa dette punkt gjennemgaaende ændret den ældre fremstilling. Kun et par smaa exempler. 1 Krøn. 15 fortælles om, hvorledes David førte arken til Jerusalem. Alt gaar korrekt for sig efter Prestebogen. Arken bliver baaret af leviter, og baade de og presterne spiller en stor rolle. Sammenligner vi nu 1 Krøn. 15 med den ældre beretning 2 Sam. 6, saa finder vi, at Krøn.'s beretning for en stor del er en ordret gjentagelse af den ældre fortælling; kun finder vi i den ældre fortælling ikke et ord om presterne og leviterne. Et andet exempel. Ved løvhyttefesten har Prestebogen føiet til en oktave, som Deuteronomium endnu ikke kjender. 1 Kong. fortæller om indvielsen af Salomos tempel paa løvhyttefesten. Overensstemmende med Deuteronomium sender her Salomo folket hjem den 8de dag, medens Krøn. overensstemmende med Prestebogen lader Salomo holde fest ogsaa paa den 8de dag og først sende folket hjem dagen efter.

Ansigt til ansigt med den kjendsgjerning, at de ældre historiebøger gjennemgaaende viser sig ganske ubekjendte med Prestebogens bud, kan der efter Wellh.'s mening ikke lægges nogensomhelst vægt paa, at Krøn. fremstiller det, som om Prestebogen har været kjendt lige fra først af. Krøn. skriver sig nemlig for det første fra en meget sen tid; man antager almindelig begyndelsen af den græske tid. Og for det andet findes der ogsaa ellers meget i Krøn., som er haandgribelig urigtigt. Krøn. anfører ogsaa blandt sine kilder en midrasch, ja der er det, som taler for, at denne midrasch er Krøn.'s vigtigste kilde udenfor de tidligere kanoniske bøger. Men midras-cherne var skrifter, som lod fantasien have vidt spillerum og mente, at saaledes som de syntes, den gamle tid maatte have været, slig maatte den ogsaa have været. Sammenligner man Krøn. med Sam. og Kong., er det umuligt, mener Wellh., ikke at se, at Krøn. har idealiseret den gamle historie efter, hvad der paa Krøn.'s tid stod som idealet for et israelitisk samfund. Paa den ene side er alt gjort storartet. Paa den anden side har Krøn. tænkt sig, at de gamle heroer. David f. ex., selvfølgelig maatte have gjort alt saaledes, som det paa Krøn.'s egen tid gjaldt for det ene korrekte.

Medens saaledes Krøn., fra begyndelsen af den græske tid, er helt gjennemtrængte af Prestebogen, mærker man endnu ikke

Prestebogen i Kong. fra exilets tid, bortseet fra et enkelt sted, 1 Kong. 8, 4, som dog paa grund af, at det er ganske enestaaende i Kong., er tvilsomt. Hvad Kong. dømmer efter, er Deuteron. Den er det, som der ligger til grund for det hele syn paa ondt og godt i den gamle historie. Naar man nu imidlertid læser Kong. nøiagtig og sammenholder deres beretninger med fortællingerne i Sam., saa synes det klart, at ligesaa meget, som Kong. er fremmede for Prestebogen, ligesaa fremmede var de gamle selv, Samuel, Saul og David f. ex. for Deuteron. Øiensynlig i god tro har de paa det groveste overtraadt, hvad Deut. paa det eftertrykkeligste indskjærper. Hvad det her kommer an paa, er Deut.'s bud om, at der aldrig maa ofres uden paa alteret ved tabernaklet. Dette er det praktiske hovedbud i Deut., ligesom det var centrum i Josias's reform og danner et hovedsynspunkt for Kong.'s dom over den gamle tid. Dette hovedbud i Deut. kan f. ex. Samuel, Saul og David, at dømme efter deres gjerninger, ikke have kjendt. Medens arken var i Kirjat-Jearim ofred f. ex. Samuel i Mizpa, ligesom han ogsaa havde et alter ved sit hus i Rama. Da Saul ledte efter sine æsler, traf han Samuel ifærd med at gaa op paa en offerhøi for at velsigne offeret. Da Samuel saa sendte Saul fra sig, fortalte han ham, at han paa hjemveien skulde træffe 3 mænd, som drog op til Gud i Betel; dernæst skulde han i Gibea træffe en skare profeter, som kom ned fra offerhøien der, og endelig skulde han drage til Gilgal, hvor Samuel vilde komme til ham og ofre. Landet har efter dette været fuldt af offersteder, og en mand som Samuel har i dette stykke ganske gjort som folket ellers.

Gaar vi lidt frem i tiden til Elias, møder vi endnu det samme. Vi husker, at da Elias klaged for Gud, sagde han: de har nedbrudt dine altere. Havde Elias kjendt Deuter., kunde han aldrig have talt saa. Efter Deut. er alle altere udenfor templet vederstyggelige; havde derfor Elias kjendt Deut., maatte han have seet en gudsdom i ødelæggelsen af altrene rundt om i landet; men nu ser han i denne ødelæggelse noget forfærdeligt, som er hændt. Hvor fremmed Elias er for hele opfatningen i Deuter., træder ogsaa frem, naar vi lægger mærke til, hvor fremmed den tanke er for ham at søge Gud ved templet i Jerusalem eller at henvise folket til at gjøre det. Alt saadant ligger langt borte fra ham.

Efter alt at dømme har Deut. været ukjendt for hele den ældre tid. Først hos Jahvisten og Elohisten møder vi den samme opfatning af offertjenesten, som vi har seet hos Samuel og Elias, og som vi ogsaa træffer hos Saul og David. To punkter kommer her i betragtning, patriarkhistorien og stedet 2 Mos. 20, 24. 2 Mos. 20, 24 siger Gud til Moses ved Sinai: «et alter af jord skal du gjøre mig; paa ethvert sted, hvor jeg lader mit navn ihukomme, vil jeg komme til dig og velsigne dig. Og dersom du vil gjøre mig et alter af sten, skal du ikke bygge det af huggen sten». Dette passer ikke til Prestebogens fremstilling af, hvad der foregik ved Sinai. Den eneste maade, paa hvilken dette alter af jord eller sten kunde passe i Prestebogens sammenhæng, var, om det var ment som et midlertidigt alter, indtil det store alter af akazietræ, som prestebogen fortæller om, kunde blive færdigt. Men denne opfatning er umulig efter selve udtrykkene. Dette alter af jord eller sten var ikke en befaling kun for øieblikket, men for fremtiden. Hvad vi videre maa lægge mærke til, er, at stedets hele ordlyd involverer en flerhed af saadanne altere: paa ethvert sted, siger Gud, hvor jeg lader mit navn ihukomme, vil jeg komme til dig og velsigne dig. De fik altsaa ikke lov at bygge altere hvorsomhelst; kun, hvor Gud aabenbaret dem, at han der vilde komme til dem; men stedet involverer udtrykkelig, at Gud vilde komme til dem paa mange steder. Vi saa af Samuels og Elias's historie, at det gamle Jødeland var fuldt af offersteder; det passer ganske med dette sted i 2 Mos. Men af dette sted i 2 Mos. ser vi ogsaa, at vi vilde tage feil, om vi i disse mange offersteder vilde se en nytestamentlig erkjendelse af, at man lige godt kan søge Gud overalt. Vi har en illustrerende parallel til den gamle jødiske opfatning i vore dages katholicisme. Da jomfru Maria efter Bernadettes tro havde aabenbaret sig for hende i klipperevnen ved Lourdes, blev baade hun og, som det næsten synes, vore dages samlede katholicisme greben af den samme tro, som opfyldte Jacob, da Gud efter Gen. 28 i drømmen ved Betel viste ham himmelstigen. Sandelig, Herren er paa dette sted, sagde Jakob, da han vaagned og jeg vidste det ikke. De gamle mente, at der var særlige steder i verden, hvor Gud var nærmere end ellers. Paa et saadant sted var Jakob kommen til at lægge sig til at sove; ved aabenbaringen i drømmen fik han saa vide om det. Derfor sagde han: hvor forfærdeligt er dette sted; her er himmelens

port, og han kaldte stedet Betel, Guds hus. Det er ganske, som naar vore dages katholiker ikke opfatter Marias paastaaede aabenbaring i Lourdes som en enkelt begivenhed, men som vidnesbyrd om, at der i den klipperevne ved Laurdes er et sted, hvor hun fremdeles kan ventes at være nærværende mere end andre steder. Det er verdens børnelærdom, vi her staar overfor. Betel var senere et af de vigtigste offersteder; naar man husker det, kan man ikke læse beretningen i Gen. 28 uden at forstaa, at Gen. 28 fortæller, hvad det er for navnkundig tildragelse fra patriarktiden, Betels hellighed hviler paa. Noget lignende synes nu, naar man nærmere ser paa dem, at gjælde ogsaa de øvrige fortællinger om patriarkerne hos Jahvisten og Elohisten. Naar f. ex. israeliterne samled sig til et andet af sine store offersteder, Berseba, saa fortalte den gamle folkeoverlevering, som Jahvisten og Elohisten har opbevaret, at den hellige lund der var plantet af selve Abraham, og at Abraham og Isak havde færdedes meget der. Naar de ofred i Hebron, saa fortalte overleveringen, at ved lunden der havde selve Abraham boet og der beværtet Gud selv. Hebron, Sikem, Berseba, Betel, det var de gamle hellige steder i landet, og hos Jahvisten og Elohisten er det netop til dem og til de hellige lunde og brønde paa disse steder, at fortællingerne om patriarkerne er knyttet. Og ligesom de gamle folkeoverleveringer hos Jahvisten og Elohisten synes at have til et hovedformaal at legitimere offertjenesten paa de gamle altere rundt om i landet, saa fortæller Jahvisten og Elohisten os ogsaa, at patriarkerne selv havde ofret rundt om, ligesom vi saa, at skik var lige ned til Elias's tid. Anderledes i Prestebogens fortælling om patriarkerne. Før der var noget tabernakel, og før Gud havde givet Moses alle de detaillerte bud om offertekniken, har Prestebogen ikke kunnet tænke sig, at der kunde bringes noget Gud velbehageligt offer; ti til et saadant hører efter Prestebogen nødvendigvis, at det til de mindste enkeltheder forrettes slig, som Prestebogen foreskriver. Prestebogen fortæller derfor heller aldrig om de gamle, at de ofred.

Det er vanskeligt at unddrage sig for Wellh.'s paastand, at det her udviklede tvinger os til at datere Jahvisten og Elohisten til den ældre tid, Deut. til tiden henimod exilet og Prestebogen tidligst til selve exilets tid.

Til støtte for sin paastand, at Prestebogen tidligst er skreven under exilet, anfører ogsaa Wellh. et andet argument.

Efter Prestebogen er det ypperstepresten, som er folkets fornemste mand; den borgerlige øvrighed og idethele alt nationalt folkeliv ligger egentlig udenfor horisonten. Israel er i Prestebogen ingen nation, kun en menighed. Før exilet stod nu folkets nationale liv i den grad i forgrunden, at ogsaa det religiøse haab var knyttet dertil; de førexilske profeter skildrer saaledes frelseren som den ideale konge i spidsen for sit folk. I Prestebogen knytter derimod al interesse sig til kultus. Forudsætningen for dette Prestebogens standpunkt, siger Wellh., er fremmedherredømmet. De fremmede havde efter exilet overtaget al borgerlig myndighed; det nationale liv var knust; hvad der var tilbage, var kun menighedslivet med dets centrum, kultusen ved templet. Prestebogen er saaledes et speilbillede af den efterexilske menigheds tankegang og forhold.

(Forts.)

NYE BØGER.

Veien til sundhed, til velstand, til sjælsstyrke og livslykke — det er bibelsk, praktisk kristendom. Saa kan man udtrykke grundtanken i et nyt skrift af den svenske, i Kristiania bosatte major *Rolf Schenström:* **Familjen Strahle.** I formen er bogen et slags drama eller snarere en række af samtaler om alvorlige livs- og tidsspørgsmaal. Det er *usædelighed, drikfældighed* og *overdaadighed,* som er aarsagerne til den menneskelige elendighed hos rige og fattige, høie og ringe. Det var dem, som ødelagde oldtidens blomstrende kulturfolk, og det er dem, som truer med at ødelægge nutidens kultur. Forfatteren tager bestemt afstand baade fra den ældre orthodoxe og fra den senere pietistiske kristendoms-opfatning, paa samme tid som han medgiver, at begge for sin tid har gjort overordentlig nytte. Men nu kræves der en kristendom med fuld forstaaelse af vore dages kultur og i pagt med vore dages fremskridt. Forfatteren selv søger dog ikke at vise vei til en saadan kristendom. Det er ungdommen, den dannede ungdom, han tager sigte paa, og særlig paa *den* ungdomsskare, som endnu ikke er vaagnet til nogen stærkere religiøs trang. Disse unge vil han række en hjælpende haand og vise veien til en lykkelig og dygtig tilværelse, idet han lærer dem at undfly de magter, der har ført saa mange til den haandgribelige undergang og langt flere til et udhulet liv, blottet for alle høiere interesser og alt aandigt indhold. Paa denne maade haaber han ogsaa at kunne fjerne de værste hindringer for tilegnelsen af virkelig og levende kristendom. Og han udhæver bestemt, at en praktisk bibelsk kristendom, som for alvor har indset, at troen uden gjerninger er død, meddeler de unge *alt,* hvad han ønsker at lære dem.

Det er en erfaren mands og en varmhjertet ungdomsvens alvorlige tale. Gid den maa finde mange lyttende ører!

Ogsaa forholdet mellem Norge og Sverige kommer paa bane i disse samtaler i «Familjen Strahles» hus. Og det er lige saa velgjørende som eiendommeligt at høre den ivrige svenske fædrelandsvens og officers stærke ros over det demokratiske Norge og dets religiøse og moralske overlegenhed. Chr. Br.

O. Olafsen: 1. **Havedyrkning i Bergen i ældre tid.** Tillægshefte til skrifter, udgivne af Bergens historiske forening. No. 4. 23 sider.

2. **Havedyrkning og frugtavl i Norge i middelalderen.** Med bistand af statsgartner *P. Nøvik.*

Siden hr. Olafsen blev sogneprest i Ullensvang, et af de mest frugtrige steder i vort land, har hans kjærlighed til botanik og havestel ganske naturlig fundet udløb i ovennævnte arbeider. Han havde øie for, at bygdens materielle fremgang var knyttet til frugtavlens fremme, og han har selv gaat i spidsen ved at lade plante mange hundrede trær paa prestegaarden, — og det i løbet af forholdsvis kort tid. Det er aldeles ikke noget særsyn at finde presten selv med jernstauren, spaden, hakken eller gjødselgrebet i haand. Og tror man, at muld paa prestens hænder ubetinget maa jage menigheden fra ham, saa tar man feil. Tvertimod vil den prest, der forstaar sig paa bondens daglige arbeide og, *vel at mærke,* paa samme tid lar sjælerøgten være *hovedsagen,* oftest ha lettere for at faa folket i tale end den, der *kun* forstaar at arbeide i studerværelset eller i embedsforretninger. Hvad særlig havedyrkningen angaar, da er det en af de skjønneste sysler, et menneske kan udøve ved siden af, at den er til gagn. Derfor er det ingen tilfældighed, at den i bibelen paa mangfoldige steder er brugt som billede paa arbeidet for Guds rige.

Middelalderens munke forstod sig paa havestel og frugtavl. Det er noget af det mest interessante i de to nærværende skrifter, at vi faar se, hvorledes denne virksomhed udbreder sig fra klostrene, som et led i kirkens store kulturarbeide. Og det har i høi grad været skikket til at vinde hjerterne, hvad enten det har sat sit maal i at fremdrive rødder og grønt til kjøkkenet, frugt, lægende urter, eller blomster og blade kun til pryd. Ogsaa efter reformationens indførelse ser vi enkelte af kirkens mænd gaa i spidsen som havedyrkere, saaledes biskop Geble Pedersen, hvis have i Bergen ogsaa i den følgende tid stod i høit ry. Og lige til den sidste tid har mangen prest og især mangen prestekone hjulpet til at udbrede sansen for havestel blandt sine omgivelser. Blomster og trær har i sit rene skjønheds-sprog fortalt om lysets dragende, udfoldende magt og nedlagt en bestemt protest mod dem, der helst vil se det stygge, det syge, det forvredne eller jordvendte i livet.

At skrive havedyrkningens historie i vort land er aldeles ikke noget let arbeide, da der i høi grad savnes forarbeider, saa stoffet maa samles møisommelig allevegne fra. Forskeren maa være fornøiet, om han hist og her opdager et lidet glimt, en enkelt linje eller lidt mere, der fortæller om tilstedeværelsen af en «eplagard», en «grasgard» eller en «kaalhage». Undertiden findes dog sammenhængende skildringer, der gir ret livfulde billeder. Forfatteren har ogsaa med forkjærlighed opsøgt alt, der kan sætte liv i fremstillingen. Enhver, der har interesse for havebrug og dertil sans for vor historiske udvikling, vil derfor med fornøielse læse disse to smaaskrifter.

En udmærket bistand har forfatteren fundet hos hr. statsgartner *P. Nøvik,* der har gjennemgaat hele det større skrift, — det om norsk havebrug i middelalderen.

Johannes Brochmann.

Orgeltoner.

Forældre og børn.

I.

(Mel: „Vor Gud han er saa fast en borg").

Se børn er Herrens arv og løn
og hvide vinger bære,
ti med dit barn en barnebøn
du har i huset mere,
i koggeret en pil
mod tidens tand og tvil,
en brand til arnens ild,
som hjemmets moder mild
ved dag og nattén nærer.

Og barnet har en uskylds magt,
som mandens klogt ei klandrer;
med det paa arm til daabens pakt
paany som barn han vandrer.
Det er Guds visdom stor,
at medens far og mor
skal føre barnet frem,
saa fører barnet dem
til smaa og stores fader.

Et kristent hjem er livets leir
med engle-vagt paa volde;
og kjærlighed faar altid seir
og troens mure holde,
trods nogen fiend-trop,
er veien aaben op;
og bøn og salme-sang
de gjør ei veien lang
og hjerterne ei kolde.

Der bænkes børn paa faders knæ,
— han sidder stolt i stolen.
Og moders øg har glans som sne,
og moders smil som solen.

Gud lade slige hjem
som vidjer voxe frem
af Norges dyre jord.
Det ske! ved Herrens ord,
hans kjærlighed til ære.

II.

(Mel: „O tænk, naar engang samles skal").

O Gud og fader vor, af hvem
alt farsnavn er paa jord,
dig takker jeg for jordisk hjem,
:/: for kjærlig far og mor. :/:

Du strakte mod mig mangen arm,
som oppe holdt paa hav,
men ingen jordisk, som saa varm
med haanden hjertet gav.

Fra mine øine aabnedes,
til deres øine brast,
om mig i tro og kjærlighed
de folded hænder fast.

Og endnu tanken paa de to
gjør øiet blankt og vaadt;
o den er rig, som Kristi tro
i arv fra far har faat.

O den er rig, hvis barne-sjæl
alt af sin moders blik
drak kjærlighedens evangel
og saa til kilden gik.

Ti engang lukkes skal dit hjem,
og jordes far og mor;
men Herren bliver, han, fra hvem
alt farsnavn er paa jord.

Vor fader, som i himlen er,
skal aabne bedre hjem,
og vi skal samles evigt der
:/: og takke Gud og dem. :/:

Jonas Dahl.

DEN GAMMELTESTAMENTLIGE KRITIKS FORHOLD TIL DEN AABENBAREDE SANDHED.

Foredrag ved prestemødet i Bergen. Af Carl Konow.

(Slutn.)

Hvilken indflydelse har nu den kritiske behandling af Mos., og igrunden det gamle kritiske standpunkt lige saa vel som Wellh.'s paa vor opfatning af de ældste tider, af alle fortællingerne i 1 Mos. Det bliver saa godt som alt usikkert, ialfald i alle historiske enkeltheder. Noget ganske andet er det dybe religiøse indhold i disse fortællinger. Det har selvfølgelig sin evige gyldighed. Men her taler vi kun om den historiske side ved dem. Den gamle opfatning iblandt os lagde stor vægt paa disse fortællinger og føler store interesser truede, naar kritiken gjør dem usikre. Der er imidlertid en iagttagelse fra selve det gamle test., som giver os grund til at spørge, om ikke vor gamle opfatning af disse fortællingers uundværlighed for troen kun er en selvskuffelse. Det er iagttagelsen af, hvorledes profeterne stiller sig til disse gamle fortællinger. Lægger vi vægt paa dem, skulde vi ventet, at profeterne, som levede midt iblandt Abrahams og Isaks kjødelige efterkommere, maatte gjort det endnu mere. Men læser vi dem, finder vi det modsatte. Indtil exilet finder vi Abraham kun nævnt 2 steder hos profeterne (Mik. 7, 20, Jes. 29, 22), og tilsvarende er det med de andre patriarker. Saa liden rolle har de gamle fortællinger om patriarkerne spillet for profeterne. Naar vi nu overveier, at alle profeterne maa have kjendt disse gamle fortællinger, kommer vi videre vanskelig forbi det indtryk, at profeternes syn paa disse gamle fortællinger muligens ikke har været langt fra at falde sammen med kritikens. Profeterne havde jo anledning til at se forholdene paa nært hold, og hele profeternes forhold til den gamle patriarkhistorie lægger den antagelse meget

nær for os, at ogsaa de har seet paa disse fortællinger som en folkeoverlevering, der ikke kunde benyttes som ligefrem historie. Men iethvertfald kan vi hos profeterne se, hvor ubegrundet det er at mene, at troen paa nogen maade skulde behøve disse fortællinger som sin grundvold. Har der været nogen tid, da troen for menneskelige øine syntes truet, og det trængtes, at dens fundamenter blev lagt sikkert i dagen, saa var det profeternes tid; men for ingen af dem spiller patriarkhistorien nogen saadan rolle, som vi har vænnet os til at tillægge den.

Og som det er med profeternes forhold til patriarkhistorien, er det ogsaa med deres stilling til den gamle fortælling om syndefaldet og forjættelsen i paradiset. Hvilken umaadelig rolle har ikke denne fortælling spillet for os! Saa grundlæggende har den været for vor ældre opfatning, at vi let føler os i høi grad forvirret, naar vi ser, at den usikkerhed, kritiken breder over alle de gamle fortællinger fra Genesis, selvfølgelig gjælder fortællingen om paradiset og syndefaldet mindst lige saa meget som alle de andre. Men vender vi os nu ogsaa her til profeterne, ser vi, at denne fortælling ikke har spillet nogen rolle for dem. Er der nogen, som har havt til opgave at aabne menneskenes øine for synden og paa den anden side at faa dem til at tro Guds forjættelse, saa var det profeterne; men intetsteds gaar de frem paa den systemmæssige maade, som vi har vænnet os til, at de gaar tilbage til Adam. Synden er jo ogsaa et faktum. Hverken bliver den større eller mindre, enten vi nøiagtig ved, hvorledes den fra først er kommen ind i verden, eller ikke. Og lige saa lidt som profeterne tager sin tilflugt til syndefaldsfortællingen under sine anstrengelser for at vise verden dens synd, lige saa lidt grundlægger de sin forkyndelse af Guds naade paa forjættelsen i paradiset. Vi har vænnet os til at anse en systemmæssig, guddommelig stadfæstet erkjendelse af historiens gang lige fra skabelsen af for at være uundværlig for troen. Hos profeterne kan vi se, at dette vistnok er en intellektualistisk feiltagelse. Kritikens syn paa fortællingen om syndefaldet, og det samme gjælder fortællingerne om skabelsen, er, at de er fromme israeliters reflexioner over de dybe problemer, hvorledes alt er bleven til, og hvorledes det onde er kommet ind i verden. Disse fortællinger støtter sig mere eller mindre til de fortællinger om disse ting, som vel alle gamle folk har eiet i en eller anden form. Men det betydelige ved dem

er, at de israeliter, som har formet dem, har evnet at trænge alt det kun hedenske bort og at udkaste en forklaring af problemerne, som er født af Israels aand, af troens aand. Opfatter man dem saaledes, kan man af fuldt hjerte glæde sig ved og være taknemmelig for de dybe og for troen tildels uomtvistelige, enkle og klare indblik, disse fortællinger giver i problemerne om det ondes oprindelse og om skabelsen. I skabelsesberetningen træder saaledes Guds almagt og kjærlighed saa klart frem, at den i flere stykker maa siges at være klassisk for alle tider. Ved fortællingen om syndefaldet er det dog af stor interesse at lægge mærke til Wellh.s paavisning af, at fortællingen om syndefaldet med kundskabens træ paa godt og ondt, som gjør lig Gud, men som det er forbudt at spise af, fortsættes i fortællingen om, hvorledes civilisationen fandt sin første udvikling i Kains slægt, og videre i fortællingen om, hvorledes menneskenes civilisationsbestræbelser fandt en foreløbig afslutning, som Gud selv hidførte, i det blandt de gamle folk vidt bekjendte taarn ved Babel. Saaledes bliver kundskabens træ paa godt og ondt, som gjør lig Gud, civilisationen med det hovmod, som let følger med den. I den gamle Israelits øine var det her, syndens rod laa. Efter denne opfatning bliver fortællingen om syndefaldet udtryk for et standpunkt, som var naturligt inden det lille israelitiske folk, der i de kultiverte verdensmagter havde sine frygteligste fiender.

Hvorledes staar det nu efter kritikens opfatning med fortællingerne om Moses? Ogsaa her bliver alle de gamle fortællinger mere eller mindre usikre. Heller ikke lovene lader sig føre tilbage til ham i den form, hvori vi nu har dem. Dette gjælder ikke blot den prestelige, men ogsaa den borgerlige lovgivning. Den borgerlige lovgivning har vi i Deut. og i Paktesbogen med de forangaaende 10 bud, 2 Mos. 20—23. Disse 2 lovsamlinger er egentlig kun en og den samme. Deut. er nemlig kun den gamle paktesbog i udvidet form. For kongetidens bevidsthed var det, ialfald fortrinsvis, denne lovsamling, som var Moses's lov. Men denne lovsamling er helt igjennem beregnet paa et agerdyrkende, fastboende folk. Skal man derfor dømme efter lovene selv, og andet faar man ikke tilbage at dømme efter, maa disse love antages at være tilblevne efter indvandringen i Kanaan.

Hvad bliver da tilbage? Jo, det vigtigste af alt, aanden i lovene. Her er vi efter min mening ved et af kjernepunkterne i

det gamle test., hvor samvittigheden klart mærker Gud, bøier sig og glæder sig i hans aabenbaring og sander fuldt ud skriftens ord, at de hellige Guds mænd talte, drevne af den Helligaand. Det sander vi jo overalt i bibelen lige fra dens første blad af; men efter min mening har vi her, hvor vi er komne til aanden i de gamle love, et af de faste hovedholdepunkter for en fast, levende overbevisning om, at vi ogsaa i det gamle test. har sand, virkelig aabenbaring fra Gud. Med hænder kan man ikke gribe Gud; videnskaben alene kan ikke bevise ham; det er samvittigheden, som ser ham og bøier sig. Efter min mening er aanden i de gammeltestamentlige love noget af det vigtigste ved hele det gamle test.; i den har vi noget af det evige ved det, som maa mere frem ogsaa for vor bevidsthed, noget af det, som vi aldrig nok kan tilegne os, noget af det, som gjorde, at Jesus kunde sige, at han ikke var kommen for at opløse, men for at fuldkomne, hvad der allerede var givet menneskene. Og kan kritiken ved sit arbeide faa samlet opmærksomheden paa punkter som dette og derved faa hjulpet det sande evige, blivende i det gamle test. bedre frem ogsaa for os, saa har den gjort sin betydelige, værdifulde tjeneste. Dette er ogsaa efter min mening kritikens egentlige gjerning. Den er ikke farlig for troen paa aabenbaringen, men tjener den. Den fjerner alt det menneskelige, forgjængelige ved det gamle test., som mennesketanker ofte har stillet i forgrunden, saa at det sande evige holdt paa at komme bort i mængden af alt det andet. Kritiken svækker ikke troen paa Guds selvaabenbaring i skriften, men styrker den, idet den ganske anderledes kraftig end den ældre opfatning tvinger os til at lægge vægten paa det vidnesbyrd, skriften aflægger for samvittigheden om, at den er fyldt af Guds aabenbaring. Det er nemlig dette skriftens eget vidnesbyrd for samvittigheden, som er den virkelig urokkelige grundvold for vor tro paa bibelen som Guds ord til os. Den gamle opfatning, som ikke har seet dette med tilstrækkelig klarhed, vil i vor tid ikke være en støtte for troen, men en fare for den. Den gamle opfatning gjør nemlig troen paa bibelen afhængig af, at man kan lukke øinene for en hærskare af kjendsgjerninger, som ikke kan forliges med den gamle opfatning, eller af, at man formaar at bortfortolke dem. Sligt gjør ikke troen sikker, men usikker. Den nye opfatning, som kun lægger vægt paa det vidnesbyrd, skriften aflægger for samvittigheden om at

være Guds ord, gjør derimod troen sikker; thi den vished, samvittigheden giver, naar Guds aabenbaring griber den, er urokkelig, den er vis i sig selv.

Dette evige i det gamle test., Guds aand i det, Guds selvaabenbaring i det, møder os ikke mindst stærkt her, hvor vi er komne til aanden i de gamle love. I virkeligheden er det denne aand i lovene, som var den egentlige gamle Thora, lærdom fra Gud. Af det gamle test. ser vi nemlig, naar alt tages i betragtning, at den gamle Thora, loven, som Moses siges at have grundlagt, fra først af ikke var en lovsamling saa meget, som presternes undervisning om ret og uret. De enkelte tilfælde i livet var mangfoldige; men presterne kunde løse dem, ikke fordi de fra først af sad inde med hele den senere omfangsrige lovsamling; men fordi de kjendte de enkle grundbegreber for, hvad der var ret og Gud velbehageligt.

Dette kjendskab til, hvad der i det hele taget var ret og uret, siger overleveringen, at presterne havde fra Moses, og i saa tilfælde har Moses bragt sit folk virkelig aabenbaring fra Gud og været gjennemtrængt af den Helligaand lige saa fuldt som efter den gamle opfatning, kun ikke saa udvortes, men lige saa sandt og virkeligt.

Hvad er det da for en aand, som gaar igjennem de gamle love, og som igrunden var Thoraen, undervisningen selv? Det er retfærdighed og barmhjertighed. Af disse to er det alt gjennemtrængt. De enkelte love er kun anvendelserne i livet af disse to grundprinciper, som dog efter gammeltestamentlig opfatning ikke er to, men dybere seet et og det samme. Retfærdighed er at være barmhjertig; barmhjertighed er kun retfærdighed. Den gammeltestamentlige lov er religiøs lov. Den gjør heller ikke retfærdig gjennem gjerninger i farisæisk forstand. Det hele hviler paa og er udtryk for Guds naade mod folket som det af alle anerkjendte grundlag for livet. Thoraen siger saa, hvorledes livet skal være hos den, som er gjenstand for denne naade, rent og barmhjertigt, fordi Gud er hellig og barmhjertig. Ingen kristen kan læse disse love uden at se Guds egen aand, Guds eget væsen, Gud selv aabenbaret i dem. Læs dem, og du vil forstaa: her har jeg Gud, og du vil takke kritiken, som samlede din opmærksomhed paa dette punkt, og forstaa, at ogsaa den er i virkeligheden en tjener i Guds haand.

Ogsaa paa dette punkt, hvor det gjælder spørgsmaalet om, hvad der er det egentlige indhold af aabenbaringen i Thoraen, loven, stadfæstes vor opfatning af profeterne. Hvorledes forklarede nemlig profeterne sig de grændseløse ulykker, som brød ind over folket? Først og fremst af uretfærdighed og ubarmhjertighed, som blev udvist mod alle smaafolk, mod enker og faderløse. De taler ogsaa strengt om folkets hedenske gudsdyrkelse; men ser vi nærmere til, hvad er det saa, som i profeternes øine gjorde folkets gudsdyrkelse hedensk? Ikke det, at den stred mod anordningerne i Deut. eller endog Prestebogen, men at folket paa samme tid, som det ivrig drev paa med al udvortes gudsdyrkelse, foragtede den virkelige gudsdyrkelse, retfærdighed og barmhjertighed efter Guds bud. Man ser det klart f. ex. hos Amos. Han optraadte i det nordlige rige og udtalte en fuldstændig forkastelse af al kultus der, men ikke fordi Israel dyrkede Gud i Betel istedenfor i Jerusalem, som vi kunde ventet efter Deut. f. ex. Noget saadant forekommer der ikke antydning til. Men fordi folket i den grad havde vist Guds bud om barmhjertighed fra sig, at endog deres offerfester var gjennemtrængte af de stores, i Guds øine frække foragt for dem, Gud havde taget under sin særlige varetægt, de ringe i samfundet. Under saadanne omstændigheder tog al folkets ydre gudsdyrkelse sig i profeternes øine ud som hedensk, baade den, som var efter de gamle *jødiske former,* og den, som søgte at pudse sig op efter fremmede forbilleder. Profeterne revser selvfølgelig ogsaa det grove, udvortes hedenskab, som var trængt ind i folkets gudsdyrkelse; men de bliver ikke staaende derved. I den grad pointerer de, at det er moralen, som er Guds vilje, at de ligefrem paastaar, at offere og saadant ikke har nogetsomhelst med Guds vilje at gjøre. Hvad Gud har paabudt, er moralen, ikke ofringerne. Et af de stærkeste steder har vi Jer. 7, 22: «Jeg har ikke talt med eders fædre og ikke givet dem befaling paa den dag, jeg førte dem ud af Ægyptens land, angaaende brændoffer og slagtoffer; men dette ord bød jeg dig og sagde: hør paa min røst!» Profeterne kræver gudsdyrkelse i aand og sandhed, det er efter dem hjertets lydighed i retfærdighed og barmhjertighed. Dette er Guds virkelige bud. Ogsaa efter deres opfatning er det altsaa her, vi fra en side seet har at erkjende kjernepunktet i hele den gamle aabenbaring gjennem Moses. Det er livet og aanden i livet, det kommer an paa. Det var den,

som hos folket, maalt med den gamle lovs maalestok, var ond i profeternes øine.

At vi i kravet paa retfærdighed og barmhjertighed har truffet kjernepunktet i de gamle gudsmænds opfatning af, hvad der var Guds aabenbarede vilje, ser vi ogsaa, hvor profeterne skildrer den kommende frelser. Barmhjertig medfølelse og retfærdighed, det er de fornemste træk ved ham. Naar vi læser deres skildring af denne hans barmhjertighed og retfærdighed, saa føler vi, hvad Herren sagde om Abraham: naar de saa hans dag forud, glædede de sig.

Profeternes betragtning af, hvad der er det væsentlige i Guds aabenbarede vilje, er for en stor del stik modsat standpunktet i Prestebogen, hvor vægten fortrinsvis lægges paa det rituelt rigtige i al ydre kultus. Heller ikke i Dommernes og Kongernes bøger træffer vi det profetiske standpunkt uden adskillig afsvækket. I disse bøgers dom over fortiden træder klagen over, at Guds moralske bud blev foragtet, i baggrunden for klagen over udvortes hedensk gudsdyrkelse. Ogsaa i disse bøgers religiøse bedømmelse maa vi derfor indrømme menneskelig ufuldkommenhed. Det samme er forøvrigt ogsaa tildels tilfældet hos de sidste profeter. Ogsaa hos dem er det tidligere rene profetiske standpunkt, gudsdyrkelsen i aand og sandhed, flere steder afsvækket, saa at der bliver lagt samme vægt paa ydre skikke som paa det indvortes.

Det gamle profetiske standpunkt lader sig nu vanskelig, lige saa lidt som de gamle fortællinger f. ex. om Samuel og Elias, forlige med Deut.'s og Prestebogens paastand paa ogsaa i alle bud om offertjenesten kun at indeholde ægte mosaisk tradition. Havde dette været tilfældet, havde profeterne umulig noget sted kunnet udtale sig slig, som vi hørte, Jeremias gjorde det, hvor meget man end kan sige, at paa et sted som det, vi nævnte af Jerem., er det profetiske standpunkt sat paa spidsen.

Alt, hvad vi hidtil har draget frem, tvinger os altsaa til at benægte, at de lovsamlinger, vi har i Mos., i sin nuværende form kan være ligefrem mosaiske. Hvorledes har man da med god tro kunnet udgive dem for mosaiske? Med den egentlig borgerlige lovgivning har det ikke stor vanskelighed. Har Moses fastslillet de store grundprinciper for livet, retfærdighed og barmhjertighed, saa kunde ogsaa de bud, som disse principer førte med sig under de nye forhold efter indvandringen i Kanaan, opfattes og frem-

stilles som ægte mosaiske. Noget lignende gjælder imidlertid ogsaa anordningerne om kultus. Naar Deut. f. ex. fremstiller budet om kun at ofre ved templet som et bud af Moses selv, saa har vi seet, at et sligt bud kan Moses ikke have givet. Imidlertid fremstiller Deut. det saaledes og aabenbart i god tro. Hvad Deut. her har støttet sig til, har paa den ene side været alt det hedenske, som havde indsneget sig ved ofringerne paa høiene. At alt dette ikke var fra Moses, var klart. Moses selv havde desuden tjent Gud ved arken. Opfyldt af harme over alt det hedenske væsen paa offerhøiene rundt om, har saa Deut. fæstet opmærksomheden herpaa og hævdet, at det var Moses's vilje, at folket i sin helhed, ligesom han selv havde gjort, kun skulde ofre til Gud ved arken, d. v. s. ved templet. Naar Deut. saa ogsaa beretter, i hvilke ord Moses havde givet dette og sine andre bud, maa vi være opmærksomme paa, at det i oldtiden var en almindelig skik at fremføre de gamle talende selv. Dette har man ogsaa f. ex. fra Kongebøgerne flere haandgribelige exempler paa var gjængs ogsaa for jøderne. Paa lignende maade maa det forholde sig med Prestebogens bud. De oprindelige gudstjenstlige former har lidt efter lidt undergaaet ændringer; men ændringerne har kun været følt som nødvendige konsekvenser af den gamle ordning og har derfor om lidt let kunnet opfattes som virkelig mosaiske bestemmelser, saa meget mere, som det for en væsentlig del kun havde beroet paa mundtlig tradition, hvad der var mosaisk, og hvad ikke.

Foruden i Thoraen, undervisningen om hans vilje, var Gud nærværende i folket i profeterne. Vi har alt talt adskilligt om dem og seet den dybe enhed mellem loven og profeterne. Paa een maade, nemlig literarkritisk, er det profeterne, som røres mindst af kritiken. Vi kan ikke her gaa ind paa det enkelte; men studerer man sagen selv, vil man snart se, at de gamle profeters skikkelser kun vinder i klar anskuelighed og kraft ved kritikens behandling af deres skrifter. Dette gjælder navnlig Jesaia.

Af mere indgribende betydning er derimod paavisningen af, at der overalt i profetierne ogsaa maa anerkjendes en menneskelig og som saadan let feilende side. Adskillige profetier er slet ikke gaaet i opfyldelse slig, som de lyder. Man har sagt, at den nyere kritik gjør profetier til profetier ex eventu; men det er urigtigt. Profetierne beholder fuldt sin karakter af forudsigelse af fremtiden. Kun bliver ogsaa her opfatningen mere aandelig,

mere overensstemmende med Guds nærværelse i sin menighed til alle tider. En nøiere indgaaen i profeternes skrifter viser nemlig, at deres forudsigelse af fremtiden ikke har været en diktat af Gud. Men fordi Gud var i dem, havde de klart øie for hans virkelige vilje. Derfor saa de ogsaa med forfærdelig klarhed ugudeligheden hos folket. Deraf kom det, at de med vished fra Gud kunde forkynde folket undergang, Amos endog paa en tid, da folket følte sig tryggere end nogensinde. Deres hele profeti om straffen hvilede paa moralen som grundlag; det var det, som gav deres profetier den forfærdelige vished for dem; ti moralen er et fast grundlag at staa paa. Og det viste sig, de havde ikke talt ud af egne paafund. Det kom, som de sagde.

Men Gud, som var i dem, var ogsaa, og det først og fremst, barmhjertighedens Gud. Visheden derom var grundlaget for hele den gamle pakt. Derfor forudsagde ogsaa profeterne, og det ogsaa med den fuldeste vished fra Gud, midt under de frygtelige ulykker, da alt syntes ude og al blot menneskelig frimodighed var hjælpeløst knust, frelse bagom det alt. De forkyndte det med troens vished. Det var Gud selv, som var i dem og ved sin almagt holdt deres tro oppe. Og ogsaa her ved vi, de blev ikke tilskamme. Vi ser paa den ene side fuld guddommelig sandhed i deres profetier; men vi ser ogsaa, at den her fremsatte opfatning har rum ogsaa for en rent menneskelig side ved deres forudsigelser. Deres forudsigelser beroede efter den her fremsatte opfatning derpaa, at de havde faaet klart øie for tilværelsens evige grundvolde, Guds hellighed og Guds barmhjertighed. De kjender de magter, ingen kan trodse, men ogsaa den magt, som ikke skuffer naar man sætter sit haab til den. Men naar de saa ogsaa mente at kunne forudsige tiden og maaden for Guds kommende gjerninger, da spillede deres rent menneskelige tanker ind, og da tog de ofte feil, ligesom apostlerne tog feil, naar de ventede Herrens gjenkomst i deres egen tid. Men profetien selv taber ikke ved denne opfatning af den. For os vinder den i virkeligheden; ti gjennem denne opfatning af den afdækker den for os klarere end før, hvor trygt og sikkert tilværelsens fundamenter ligger, Guds hellighed og barmhjertighed. Profeterne blev ikke tilskamme, da de i fuldt alvor og fuld tro byggede paa dem; heller ikke vi vil blive det, naar vi bygger paa dem for vor ringe del.

En gjenklang af Guds aabenbaring har vi i salmerne. Som

bekjendt er en af de vigtigste følger af kritikens arbeide med salmerne, at det er blevet i høi grad uvist, om nogen af salmerne virkelig er af David. Hvad kritiken her bygger paa, er salmerne selv. En hel række af de salmer, som i overskrifterne er tillagte David, bærer nemlig tydelige mærker paa ikke at være af ham. Flere af dem er fulde af aramaismer; nogle af dem nævner allerede templet, og det ikke som noget fremtidigt. I mange af disse salmer er digteren videre en mand, der siger sig at være udvortes hjælpeløs overfor verdens ondskab, hvad der umulig kan siges om den gamle høvding og konge. Hertil kommer, at det hele aandelige standpunkt i salmerne ialfald slet ikke passer paa David fra hans yngre aar under Saul, at dømme efter Samuelsbøgernes skildring af ham fra den tid. Taber nu salmerne ved denne kritikens belysning? Tværtom. Ogsaa de vinder, i flere henseender overordentlig. Istedenfor David og hans enkelte mænd, faar vi for det første et mangestemmigt kor af bedende og takkende mennesker, og dernæst, hvad der er af største betydning for den rette forstaaelse af disse salmer: istedenfor af en udvortes talt mægtig mand, hører vi nu salmerne sungne og bedt af mennesker i almindelige kaar, der udvortes talt stod lige magtesløse, naar ondskab og uretfærdighed mødte dem, som den ringeste blandt os kan gjøre. Først da faar salmerne ret klang og sandhed, og vi kan bedre opmuntres til at tage til os deres dybe stemning af udvortes magtesløshed overfor verdens ondskab, men ogsaa af fuldkommen hvile i tillid til Gud. I virkeligheden vinder salmerne overmaade ved det nye syn paa dem baade i indre sandhed og opbyggende kraft.

Her er der imidlertid en indvending, som maa høres. Det er den, som er hentet fra Jesu omtale af s. 110. Jesus omtaler den som davidisk og bygger sit ræsonnement paa denne antagelse. Hermed er sagen afgjort, siger flere. De antager nemlig, at Herren ogsaa i saadanne udvortes spørgsmaal har eiet en absolut viden. Men da er man i virkeligheden midt oppe i doketismen. Herren har heller aldrig lagt nogen overnaturlig viden om saadanne ting for dagen. Det vilde jo ogsaa kun have virket forvirrende, om han havde gjort det. Vil man nu tænke sig, at Herren dog eiede en overnaturlig viden i udvortes, jordiske spørgsmaal, skjønt han aldrig lagde den for dagen, har man saa ikke følelig skadet Herrens hele enkle, aabne skikkelse og sandhed? Der er forskjel paa Aandens oplysning, som Herren havde uden maal og menneske-

lig oplysning og viden. Man maa heller ikke lægge mere bræt, end ret er, paa den omstændighed, at Herren ved den omtalte leilighed byggede sit ræsonnement paa Davids forfatterskab. Ti hvad Herren ved den leilighed gjorde, var ikke egentlig at bevise sin guddom — ti troen paa den hviler paa ganske andre fundamenter end ordlyden i et gammeltestamentligt sted — men at stoppe munden paa farisæerne, idet han gik ud fra en forudsætning, som var fælles for dem og ham, nemlig den mening, at David virkelig var forfatter af denne salme. Herrens opfatning af det gamle test. som Guds ord bliver derimod, som jeg haaber, min fremstilling vil have vist, staaende urokket af kritiken.

Jeg kan videre tænke mig den hovedindvending mod kritiken i sin helhed: sad ikke den gamle jødiske synagoge inde med et kjendskab til, hvem der har skrevet bibelen, som der maa tages alt hensyn til? Nei, det gjorde den ikke. De gamle jøders meninger var paa dette punkt indbyrdes afvigende og for en stor del rent eventyrlige, og endelig er det ikke frit for, at de gjorde endnu mere af det gamle test. efterexilisk, end kritiken gjør. Ved undersøgelsen af, hvem der har skrevet det gamle test., har vi derfor intet sikkert at holde os til, uden hvad bøgerne selv bærer vidnesbyrd om.

Under de forhold, hvorunder Gud selv har stillet os, kan ikke videnskaben i denne sag gjøre andet, end hvad den har gjort. Videnskaben kan heller ikke andet end opfatte denne sin gjerning som en, der er givet den af Gud selv. Kritiken har vist, at meget af den gamle opfatning om de veie, Gud har gaaet under meddelelsen af sin aabenbaring, er uholdbart. Hvor meget den saa ogsaa formaar at vise os af de veie, Gud virkelig har gaaet under denne sin gjerning, maa tiden vise. Den nuværende gammeltestamentlige videnskab er ung. Men da der her handles om det herligste, menneskeøine kan se, Guds egen aabenbarelse, er det klart, at hvert skridt fremad mod en sandere erkjendelse paa dette punkt paa det herligste vil lønne alt videnskabens møisommelige arbeide i det enkelte. Ved første øiekast er kritiken negativ; men i virkeligheden er den positiv. Dens maal er at hjælpe menigheden med de midler, Gud har givet den, til en bedre erkjendelse af dens Guds herlige visdom, som har styret alt. Den gammeltestamentlige kritik synes radikal i at rive ned; men følger vi dens arbeide, ser vi tilsidst med undren, hvorledes blot alle de træk, der i tidens fylde samlede sig i vor herre og frelser, Guds naade og sandhed, hellighed og barmhjertighed, er traadt klarere i dagen. Han er den retfærdige og barmhjertige, som profeterne haabede paa, og i hvem lovens bud og lovens aand er opfyldt. Kristus er den gammeltestamentlige aabenbaring samlet og afsluttet. I ham er det alt opfyldt og tilstede i sin fuldkommenhed. Studer kritiken, og du vil se: den svækker ikke dette, men fremhæver det for dig.

DEN KRISTLIGA STUDENTRÖRELSEN.

(Af Lydia Wahlström dr. phil.)

Noga taget lär det väl vara lika lönlöst att klistra etiketter på århundraden som på personligheter; lifvet låter sig ju icke intvingas i våra trånga systemer eller definieras af våra slagord. Ett visst berättigande ligger dock utan tvifvel i det namn man gifvit 1800-talet, det af *nationalismens århundrade* om man därvid tänker på den nationernas konsolidering, som varit ett af dess mest utmärkande drag. Om detta namn innebär beröm eller klander, blir en annan fråga. Så länge nationalismen ännu framträdde i form af splittrade eller förtryckta nationaliteters enhetssträfvanden, tog den sig äfven ur humanitetssynpunkt bra ut. Men sekelslutet har haft allt annat än fosterländsk romantik à la 60-talet at bjuda på. Det har visat oss, hur ras-sträfvandena öfvergått till ett utvidgningsbegär, som icke tager sig «humanare» ut, därför att det egentligen grundar sig på ekonomiska orsaker och har all den modärna militarismens hjälpmedel till sitt förfogande. Talet om den nationella individualitetens utveckling för det gemensamma bästa tar sig nu nästan ut som en tom fras, på sin höjd passande för en småstat, som därmed söker gifva existensberättigande åt sin egen hotade kultur, men fullkomligt värdelös för en stormakt, som drifver «realpolitik», d. v. s. håller på att exploatera världen till fromma för sin egen ras. Om den skandinaviska kulturen sade till den ryska: «slå inte ihjäl mig, ty du behöfver mig», skulle detta för panslavisten taga sig ut ungefär som en omskrifning af tuppens berömda förslag till hästen: «skola vi ej komma öfverens om att inte trampa hvarandra på tårna»?

Det är naturligt, om dylika reflektioner tränga sig fram vid sekelslutet i ett land, där börsspekulanter sköta regeringen, äfventyrare bli nationalhjältar, poesien reduceras till «barrack-room ballads» och kyrkorna genljuda af krigsböner. Ligger det icke en blodig ironi i detta praktiska förvärkligande och religiösa sanktionerande

af den hänsynslösaste Nietzschianism i detta England, där flertalet af de bildade säkert skulle betrakta Nietzsche, om de kände honom ens till namnet, med samma dygdiga fasa, hvarmed de ännu betrakta Byron och Shelley, Darwin och Spencer! Allt under det man ligger på knä för Rhodes, Kitchener och Kipling, som hvar i sin stad väsentligen bidragit till «rofdjursidealets» förvärkligande bland sitt folk!

Finnes det under dessa förhållanden, som visst icke äro inskränkta till England, någon anledning till att hoppfullt blicka framåt mot det nya århundradet såsom ett «universalismens» århundrade? Man behöfver icke vara profet för att våga förutspå en hittills oanad politisk och ekonomisk universalism, om man därmed förstår, att staterna och bankerna icke längre skola spekulera i länder utan i världsdelar. Att detta innebär ett obetingadt framsteg, därom torde likväl endast materialismens förkämpar bland politici och köpmän vara öfvertygade.

Nu som alltid skall det visa sig, att folkens bästa andar, de som ännu icke dragits med i den allmänna förväxlingen af begreppen storhet och storlek (greatness and size), ställa sig mycket skeptiska gent emot massornas skrän. Men de störste bland dessa värkligt store blifva icke de, som slösa sin kraft på att från sin egen kammarvärlds förnäma afstängdhet håna det guldgräfvande och koloniserande profanum vulgus med dess materialistiska universalism. De största blifva de, hvilka förmå att själfva taga världstankarna om hand och tvinga dem att välsigna i st. f. att förbanna, att tjäna Gud i st. f. Mammon. För dessa store blir steget från nationalism till universalism icke för stort utan för litet; för deras egen universalism räcka icke ens de fäm världsdelarna till, ty deras universalism heter andens rike. Världen och *dess* universalism skall nog gå sin gilla gång i alla fall; den skall fortfarande gräfva guld och grunda millionbolag och föra krig och allt detta både med och utan sina respektive kyrkors välsignelse. Men utan att världen vet det, blir det dock endast tack vare de tio rättfärdige i Sodom, som den får lefva. Tack vare dem blir det, om icke allt sönderslites i en allas kamp mot alla, och deras förtjänst är det, om man icke hungrar ihjäl vid dignande bord, försmäktar af fattigdom bland aktier og banknoter.

Det torde icke vara för djärft att räkna den kristna studentrörelsen bland de spirande lifstecknen af en andlig universalism,

som mången gång kommer att för egna högre syften begagna sig af den värdsligas landvinningar. Det blir icke första gången något liknande sker. Kristendomens spridning har ju en gång begagnat sig af det stora romarrikets geografiska resurser, och missionen har alltid brukat gå i upptäckternas spår. Detta vill dock icke säga det samma, som att dessa båda alltid varit på vänskaplig fot med hvarandra. Därtill bära de båda företeelserna alltför mycket spår af de respektive bärarnes kynne. Missionen har alltför ofta varit tvungen att söka bygga upp hvad den världsliga kulturen rifvit ned. Vi behöfva endast blicka på våra dagars Kongo, där det tycks höra till missionärernas farligaste och otacksammaste uppgifter att till den civiliserade världen sprida kännedomen om de europeiska myndigheternas grymheter mot de infödde. Bland hundra kolonisatörer af Cecil Rhodes' beskaffenhet fins kanske *en* af Gordons. Bland hundra upptäckare sådanna som Stanley fins kanske *en* sådan som Livingstone. Bland massor af agnostiska naturvetenskapsmän fins kanske *en* Drummond.

När jag nämt de båda skottarne och Afrika-fararne D. Livingstone och H. Drummond, har jag också nämnt de båda personligheter, hos hvilka den kristliga studentrörelsen hittills funnit sitt ideal mest förvärkligadt. Den ene, stammande ur ett fattigt hem och under stora försakelser tillkämpande sig sin ställning som läkarmissionär och geograf, oförskräckt och plikttroget utförande sina topografiska beräkningar äfven under öfverhängande lifsfara och slutligen träffad af döden, medan han knäböjde i bön för Afrikas räddning — hann aldrig upplefva begynnelsen af den rörelse, som i så mycket tagit hans ädla personlighet till förebild. Den andre, fulländad «gentleman», vacker, elegant och sport tränad, vetenskapsman utan pedanteri och präst utan dogmatism, hade alla erforderliga egenskaper för att taga den brittiska ungdomen med storm och hade också hunnit utöfva en vidsträckt kristlig värksamhet bland Stor-Brittaniens oeh koloniernas studenter, då han ännu i blomman af sin kraft hädankallades från sitt arbete. Men det bästa man ännu kan säga om den kristliga studentrörelsen, är nog, att det hvilar något af David Livingstones och Henry Drummonds ande däröfver, något af den anglosachsiska rasens aktivitet i dess bästa gestalt, förfinad genom kosmopolitisk bildning och framför allt förädlad af Kristi kärlek. Och om nämda rörelse skall kunna fylla den uppgift, som synes på ett alldeles

särskildt sätt vara hänvisad åt den samma, nämligen uppgiften att förena missionsarbete med kulturarbete, så är det ju också nödvändigt, att den går till bottnen af bådadera.

«The student movement», som den kallas i sitt hemland, har närmast utgått från Amerika och utvecklats i England, de religiösa experimenternas och organisationernas länder, och det är därför helt naturligt, om den ännu så länge bär en starkt engelsk prägel.

Nord-Amerikas många universitet förenades redan 1877 till en kristlig studentförening, som nu räknar närmare 35 000 studenter och professorer och som man har att tacka för det förvånande faktum, att något mer än hälften af Förenta Staternas akademiska medborgare tillhör en prononceradt kristlig åskådning. Ur denna rörelse utgrenade sig 1886 en studentmissionsförening eller såsom den i Amerika kallades, «The Student Volunteer Movement for foreign missions», af hvars medlemmar redan 1 200 utgått som missionärer. Då följande år medlemmar af denna sistnämnda förening satte sig i förbindelse med engelska universitet, funno de där, särskildt vid de medicinska colleges, redan en mängd spridda kristliga studentföreningar. Uppkomsten af dessa hade stått i samband med den för så många protestantiska länder gemensamma väckelsen på 1850-talet. Det är betecknande, att de dagliga bönemötena i Cambridge endast äro några år yngre än sin motsvarighet i Upsala, den s. k. Lördagsföreningen, som haft en regelbunden om också ganska obemärkt tillvaro alltsedan 1853. På 1870-talet hade den engelska rörelsen fått en god hjälp genom Moody's resor i Storbrittanien och på 1880-talet dels genom Prof. Drummmonds föredragsresor och dels genom det uppseende, som — karaktäristiskt nog för England — väcktes, genom att den främste roddaren og den främste erickethjälten i Cambridge plötsligt gingo ut som missionärer. Alla dessa faktorer, understödda genom beröringen med den amerikanska föreningen af studentfrivillige, ledde nu, 1889, til bildande af en däremot svarande engelsk studentmissionsförening, hvars förste general-sekreterare egendomligt nog var en svensk, K. Walfridsson. Emellertid behöfdes likväl ännu en amerikansk påstötning, innan organisationen var fullt utvecklad. Detta skedde år 1892 på ett studentmöte i Edinburgh under ordförandeskap af den amerikanska studentmissionsföreningens stiftare, numera missionären i Indien, *Robert Wilder*. Både de engelska och de amerikanska studentfrivillige

underteckna sedan denna tid samma deklaration: «Det är min afsikt att, om Gud tillåter, blifva missionär i främmande land» (a foreign missionary).

Det är synnerligen betecknande för religiösa förhållanden i England, att det först var denna missionsförening, som följande år ledde till organisation af en allmän kristlig studentförening i Storbrittannien. I länder, der missionen icke har så mycket att göra med politiska förhållanden och därför icke kan påräkna så allmänt understöd som i England, är den ju endast den kristna församlingens sak, och ett varmt kristligt inträsse och kristlig organisation är den nödvändiga förutsättningen för missionsinträsset. I Skandinavien och Tyskland har ordningen också varit en helt annan än i England, d. v. s. de studentfrivillige utgöra där liksom i Amerika en senare utbruten gren af den äldre kristliga studentföreningen.

Denna bildades emellertid i England först 1893 och sammansmälte 1898 med de öfriga kristna föreningarna till en enda studentorganisation under namn af *British College Christian Union*. Med undantag af sin «grunddogm», tron på Kristus ss. Guds Son och världens ende frälsare, är föreningen såsom sådan konfessionslös. Den står sålunda öppen för alla slags kyrkor, med undantag af den unitariska, som är utestängd på grund af sitt «fritänkeri», och den katolska samt den högkyrkligt anglikanska, som naturligtvis utestänga sig själfva från alla protestantiska rörelser.

Värksamheten inom föreningen, som numera omfattar omkr. 3 000 studenter, ledes af en styrelse med flere resesekreterare, d. v. s. aflönade studenter, som under besök vid de olika universiteten genom offentliga möten och privat initiativ äga att öfvervaka rörelsen. «Om en förening är svag och aftynande, söker sekreteraren upplifva den, är den ensidig till metoder, söker han stärka den». Att man härvid först og främst söker nå de nykomna studenterna, är helt naturligt. Några af dessa sekreterare utgöras alltid af kvinliga studenter, afsedda för värksamheten vid de kvinnliga colleges, hvilka alltsedan 1893 tagit liflig del i rörelsen. Föreningens värksamhet omfattar förnämligast fyra olika grenar: bibelkretsar, missionsstudium, literära publikationer och studentmöten.

Hvad bibelkretsarne angår, så förstås därmed små «kretsar» af 7 till 8 medlemmar hvar, som komma öfverens att göra ett

särskildt ämne l. en bok ur bibeln till föremål för medlemmarnas privata uppbyggelsestudium, hvarpå dessa en gång i veckan samlas till ett förtroligt utbyte af de tankar, som detta studium kunnat väcka. Meningen är att söka förena det individernas personliga deltagande, hvilket icke låter sig åstadkomma på en bibelförklaring, med den uppbyggelse-karaktär, som lätt försvinner på en vanlig bibelklass. Bibelkretsarna ha också visat sig väl fylla sitt ändamål att fördjupa kristliga inträssen och kristligt lif öfverallt, där den på samma gång förtroliga och grannlaga kamratligheten mellan medlemmarna icke blir störd.

Missionsstudiet är afsedt dels att bringa kunskapen i missionshistoria vid universitetet på den plats, som kräfves af dess vikt för kristenheten, dels att stärka de teoretiska insikterna hos blifvande missionärer. Planen för dessa missionsstudier är densamma, som gäller för bibelstudiet: hvarje krets väljer ett särskildt missionsfält till studium, och sålunda kan under de 3 till 5 år hvarje engelsk student tillbringar i sitt college större delen af jordens geografi och etnografi hinna genomgås med hänsyn till möjligheterna för kristendomens utbredande.

Båda dessa olika slag af studier underhjälpas betydligt genom den vidsträckta publicistiska värksamhet, som British College Christian Union utöfvar. Denna gick först med förlust men börjar nu bära sig, trots flitig gratisutdelning af småskrifter. Sedan 1893 utgifver föreningen en månads-skrift, numera kallad «The Student Movement», afsedd att hålla de spridda föreningarna i kontakt med hvarandra och ge ledning åt religiöst studium och organisation. För sistnämda ändamål hafva också särskilda publikationer, såväl amerikanska som engelska, blifvit utgifna, såsom en handbok för sekreterare, åtskilliga öfversiktliga handböcker i missionshistoria till «missions-kretsarnas» tjänst jämte exegetiska och andra småskrifter för bibelkretsar. Så finnas handböcker rörande Afrika af D. M. Thornton, missionsstudiernas egentlige upphofsman och numera själf missionär i Egypten, samt rörande Indien och Kina af den amerikanske prästmannen H. P. Beach. Vidare må nämnas kortfattade studier öfver bönen af J. Mott och af W. H. F. Gairdner, öfver Efeserbrefvet af den kände Cambridge-professorn Moule och öfver Kristi person: «The man Christ Jesus» af amerikanaren Rob. Speer.

Hvad beträffar de kristliga studentmötena, så har man i

England sådana af flere slag, såsom de *nationella* för Skottland, Irland och Wales, *de årliga sommarmötena* för hela Stor-brittannien och *de Internationella Studentmissionskongresserna,* af hvilka hittills endast två hållits, en i Liverpool jan. 1896 och den andra i London jan. 1900. Om Liverpool-kongressen sammankallats icke blott i afsikt att öka antalet engelska studentfrivillige och draga de respektive engelska kyrkosamfundens uppmärksamhet till deras sak, utan äfven för att invärka på kristna studerande från andra länder, så tycks icke minst det sistnämda målet ha blifvit vunnit. Det var nämligen genom impulser från Liverpool, som föreningar af studentfrivillige påbörjades i Tyskland och Skandinavien. Men då det här gäller lutherska länder, förutsätter ett dylikt faktum, såsom förut påpekats, förekomsten af kristna studentföreningar i dessa länder.

I *Tyskland* liksom i Skandinavien hade i själfva värket sedan längre tid tillbaka bibelkretsar funnits vid flere universitet, oberoende af främmande påvärkan. Englands inflytande på kontinenten inskränker sig härvidlag mestadels till organisatoriska impulser. Sedan omkr. 1890 äro de tyska bibelkretsarna samlade till en förening med årliga möten, och sedan 1898 fins där också ett 60 man starkt förbund af studentfrivillige, hvilka antagit det engelska löftet. Halle, den tyska pietismens gamla säte, hör till den tyska studentrörelsens medelpunkter. Det är också det enda universitet i Tyskland (måhända i världen?), som äger en särskild professur för missionshistoria. Innehafvaren är den bekante författaren *Warneck.*

Med afseende på *Skandinavien* behöfva vi endast erinra om tidsskriften Excelsior samt om de fäm skandinaviska studentmöten med kristligt program, hvilka alltsedan 1891 hållits hvartannat år, omväxlande i Sverge, Norge och Danmark. Namnen Hillerød, Horten, Vadstena, Herlufsholm och Setnæsmoen beteckna visserligen endast stationer på vägen mot det varaktiga och djupgående inflytande inom Skandinaviens akademiska lif, som den kristliga rörelsen söker tillkämpa sig. Men åtskilliga resultat af denna rörelse, t. ex. studenthemmen i Köpenhamn och Kristiania, de 32 studentfrivillige i Norden och de kvinliga studenternas, sär-

skildt Upsaliensarnas och Helsingforsarnas allvarliga deltagande i rörelsen tyda på, att man småningom närmar sig målet.

I *Frankrike* räknar den kristna studentföreningen omkring 400 studenter och professorer, hvilka sedan 1897 årligen mötas i Versailles vid pingsttiden. Den kända Pariserföreningen, Cercle des étudiants protestants, grundad 1892, har länge varit rörelsens medelpunkt.

Schweiz har kristliga föreningar vid universiteten i Genève, Lausanne, Neuchatel och Basel, men sammanslutningen försvåras genom landets språkliga splittring. I *Holland* fins däremot en fullt organiserad studentrörelse med «missionskretsar», och t. o. m. i *Ungarn* håller man på att trots stora svårigheter börja något liknande. Icke ens *Ryssland* har varit alldeles oberördt: universiteten i Petersburg, Moskva, Dorpat och Riga ha besökts af utsände från Amerika och Tyskland.

Efter denna öfverblick öfver de många nationella förbunden måste ett världsförbund endast förefalla som en självklar sak. För uppkomsten af ett sådant har man förnämligast att tacka den energiske amerikanern *John Mott*, som alltsedan sin studietid odeladt ägnar sig åt studentrörelsen. Sommaren 1894 erhöll mr. Mott oberoende af hvarandra inbjudningar från möten och föreningar i så väl England, Tyskland, Skandinavien och Schweiz som Indien och Japan. Detta tog han som en vink om upprättande af en världsorganisation och begaf sig, åtföljd af sin hustru, ut på en slags världsomsegling i studentrörelsens tjänst. Om denna resa har Mott sedan utgifvit ett arbete med den från nordisk synpunkt sedt något väl braskande och vilseledande titeln: «Strategic points in the world's conquest». Bokens förnämsta inträsse ligger icke i psykologiska studier från de olika ländernas studentvärld utan i utpekande af utsikterna för kristlig organisation. Men härpå gick också denna originella världsomsegling egentligen ut. Först och främst var det under denna Motts resa, som *Världens kristna studenters förening* bildades. Detta skedde i Sverge efter mötet i Vadstena, det första kristliga studentmöte med representanter från alla större protestantiska nationer. Föreningen har en trefaldig uppgift: «att vinna världens studenter för Kristus, att uppbygga dem i Honom och att sända dem ut i världen att värka för Honom». Hvarje nationell afdelning af världsföreningen bibehåller sitt oberoende och sin individualitet,

men endast sådana nationella förbund mottagas, hvilkas syften äro i harmoni med världsföreningens ändamål. Styrelsen består af två män från hvarje nation tillhörande föreningen. Mr. Mott själf valdes till generalsekreterare och Dr. K. Fries, sekreterare för K. F. U. M. i Stockholm, till ordförande.

Under fortsättningen af Mr. Motts resa grundades nya nationalafdelningar af världsföreningen i Indien, Australien, Kina och Japan, och äfven Sydafrika slöt sig vid samma tid till rörelsen. Den förut omtalade Liverpoolkongressen, jan. 1896, bevistades också af studenter från alla protestantiska länder i Europa jämte Japan och Kina och kan därför, ehuru egentligen ett missionsmöte, betraktas såsom ett slags föregångare till världsföreningens möten. Det första af dessa hölls också följande år på sommaren i Williamstown, Massachusetts. Till ordförande för mötet valdes den japanske universitetsrektorn *Ibuka*. Till följd af det just då afslutade kriget mellan Kina och Japan hade man skäl att frukta misstro från de närvarande kinesiska delegerades sida mot representanterna för det segrande landet, men långt därifrån föreslogs Doktor Ibuka till ordförande just af en kines, och mötet bar alls ingen prägel af politiska stridigheter. Det mest synliga resultat af detta möte var bestämmandet af en allmän årlig bönedag för studenter, hvartill den andra söndagen i februari hittills befunnits lämpligast. Andra världskonferensen hölls 1898 vid det gamla minnesrika Wartburg och besöktes af 101 delegerade från 24 olika länder.

Såsom ett tredje världsföreningsmöte, ehuru närmast afsedt för de studentfrivilliges sak, skulle man möjligen kunna räkna den *Internationella Studentmissions-kongress,* som hölls *i London* sistlidne januari. Då denna kongress utan tvifvel varit icke blott den senaste utan äfven den mest storartade uppvisning af den kristliga studentrörelsens resultat, afslutar jag ofvanstående historik med en redogörelse för densamma[1]).

Kongressen öppnades den 2dra januari i K. F. U. M:s lokal i London, Exeter Hall, nära Charing Cross och således på en

[1]) I följande redogörelse har jag flerstädes citerat mina egna korrespondenser till Svenska Morgonbladet dec. 1899 och jan. 1900. Nämnda tidning är emellertid ett exklusivt frikyrkoorgan, och dess läsekrets torde knappast sammanfalla med denna tidskrifts.

mycket central plats. De praktiska anordningarna särskildt tillgodoseendet af de utländska delegerades bekvämlighet voro utomordentligt väl gjorda. Det hela gick med en sådan ordning, att man aldrig på något sätt behöfde trängas bland denna myllrande massa af omkring 1 600 akademiska medborgare, representerande 200 olika universitet och snart sagdt de viktigaste af alla jordens länder. Till och med några boer deltogo — desto egendomligare då holländarne fattades. Sistnämnda faktum har icke undgått att göra ett nedslående intryck, hälst då man vet orsaken. Studentrörelsen har visat sig mäktig att försona kineser och japaneser, att midt under Kuba-kriget bereda spanska studenter ett hjärtligt mottagande i Amerika och att på det yttersta i dessa dagar förena svenska och norska studenter i en kamratlighet, som icke den nyväckta skandinavismen torde kunna efterlikna. Men den har trots upprepade böner från de engelska studenternas sida, icke kunnat förmå de boervänliga holländarne att skicka representanter till denna London-kongress.

Rasernas olikhet var emellertid påtaglig. Bland de utländska delegerade, som praktiskt nog betecknats med ett rödt band i knapphålet, såg man utom negrer i alla olika skiftningar, äfven representanter från Kina, Japan och Indien. Särskildt bemärkt var en ung hinduisk Oxford-student, Miss Mary Bhor, som sistlidne sommar deltog i Internationella Kvinnokongressen i London och som alltid gick i sin nationaldräkt med en väldig schal af guldgult siden kastad öfver sin mörka klädning. Skandinaverna voro icke mindre än 54 till antalet, 21 norrmän, 17 danskar, 12 svenskar och 3 finnar. De voro också talrika nog att kunna hålla morgonbön för sig själfva. Bland dem igenkände man åtskilliga ansikten, välbekanta sedan föregående skandinaviska möten, såsom Doktor K. Fries, Pastor Eckhoff och Pastor Heikki Ekman. — Jag kan till fullo instämma med en annan deltagare, som säger: «det var en underbar syn, då man blickade ut öfver den stora salen i Exeter Hall, nära nog fylld af unga män och kvinnor, i besittning af den högre bildningens förmåner, samlade på ett program, som betecknande angafs genom de motton, som i stora bokstäfver voro anbragta på olika ställen i salen: Han lefver alltid, Ske Din vilja, Tillkomme Ditt rike, Att alla må vara ett, Icke med makt och icke med kraft, utan genom min Ande, säger Herren Sebaot.»

Såsom ordförande vid kongressen tjänstgjorde en ung «M. A.» från Edinburgh, *Mr. Duncan*, som trots sin ungdom — han var liksom de flesta öfriga mötesledare endast ett par och tjugo år — fullgjorde sin uppgift på ett synnerligen förtjänstfullt och sympatiskt sätt. Särskildt minnes jag gärna hans första tal, där han betonade faran af att ryckas med af stämningar och att vänta mer af människor än af Gud. Kristus begärde stora ting af oss, och vi borde bedja om en hänförelse, icke grundad på känslor, utan på, att vi voro helgade till Hans tjänst.

Själfva inledningsföredraget hölls af en teologie professor från Cambridge, *A. C. G. Moule,* som därvid utgick från orden i Matt. 28, 20: «Jag är med Eder alltid.» Han betecknade denna kongress som «ett underbart faktum» och hoppades, att man skulle veta på det mest praktiska sätt använda den korta tiden och få förnimma «den majestätiska heligheten af vår Konungs närvaro». Det enkla, flärdlöst hållna föredraget slutade med några ord ur Brödraförsamlingens litania, af hvilken jag särskildt erinrar mig bönen: «Från skrymteri och fanatism bevara oss, Herre vår Gud»! Därefter följde biskopen af London, *Dr. Creighton,* en på grund af sin officiella ställning flitigt använd men också mycket populär talare. Biskopen, en äldre man med ett påfallande judiskt ansikte och ganska lik frälsningsgeneralen Booth, har förut gjort sig känd som professor i kyrkohistoria i Cambridge och grundare af English Historical Review. Med en friskhet och en vidhjärtenhet, som tydligen grep alla de närvarande, bad han att få hälsa dem välkomna af flera skäl. Först och främst såsom *unga,* emedan framtiden hör ungdomen till! Vidare såsom *studenter,* emedan dessa till sin kommande lifsuppgift kunna bringa fördelarne af en odlad intelligens och vana vid värklig, intensiv uppmärksamhet. Bifallet blef stormande, när den anglikanske biskopen därpå öfvergick att hälsa oss äfven såsom medlemmar af *olika kyrkosamfund.* Religiösa olikheter, mente talaren, bruka alltför ofta skilja människor åt, men här borde föregående studier ha satt oss i stånd att studera hvarandra och lära åtskilligt af hvarandra, särskildt med hänsyn till olika metoder för missionsarbete. Sålunda torde kongressen i sin mån kunna arbeta på förvärkligandet af den framtidsbild, som sannerligen icke är någon blott drömbild: den andliga enheten mellan allå folkslag. Därpå betonade biskopen det glädjande faktum, att bland medlemmarne funnos både *män och kvinnor,* «eftersom missionsarbetet kräfver både mannens styrka och kvinnans finkänslighet».

(Forts.)

BREF FRÅN FINLAND.

Helsingfors, mars 1900.

De händelser, som på senare tider och särskildt under 1899 intruffat i Finland, och hvilka som mörka ovädersmoln hota landets för så ljusa framtidsutsikter, är antagligen kända af tidskriftens ärade läsare. Men huru förhållandena här vidare gestaltat sig och hvad man hoppas och fruktar, det känner man i allmänhet föga utom Finlands gränser. För norrmännen, hvilka liksom öfriga skandinaver i mångt och mycket stå oss finnar nära, bör det därför kunna hafva sitt intresse att följa med händelsernas gång på andra sidan Bottenhafvet.

Mörkt och osäkert inträt det nya året. Stark var den politiska spänningen. Värnepliktsfrågan, för hvilkens behandling en urtima landtdag sammanträdde senaste vår, väntade ännu sin lösning. Osäkra rykten och andra spådomar var alt, som år 1899 lämnat år 1900 i arf.

Det var sålunda icke under ljusa förhoppningar, som Finlands ständer detta år sammanträdde till ordinarie landtdag. Och ur det trontal, hvarmed denna öppnades, framgick klart, att stämningen på högsta ort ingalunda förbättrats. Visserligen kan det vid en flyktig blick på trontalet förefalla, som om början däraf vittnade om ett synnerligt intresse för den lägre befolkningen. Men man behöfver ej vara någon djupliggare i fråga om den nuvarande ryska politiken för att fatta innebörden af detsamma. Den enighet, som i «den stora frågan» varit rådande mellan de olika samhällslagren i Finland, har varit den ryska politiken en nagel i ögat. Därför har man också nu genom en skenbar medkänsla för de lägre klasserna sökt att vinna dessa i hopp om att åvägabringa en splittring mellan de olika samhällslagren, som betydligt skulle hjälpa den ryska politiken i dess sträfvanden med afseende på Finland. Så påpekas nu i trontalet de ekonomiska brister, som enligt detsamma vore orsaken till den så plötsligt

tilltagande emigrationen. Men denna beror emellertid ingalunde på den obesuttna befolkningens dåliga läge eller på den i en del trakter rådande nöden. Den omtalade missväxten har drabbat endast en mindre del af landet och just den del, från hvilken utvandringen sker i mycket liten skala. Och den obesuttna befolkningens läge har i allmänhet icke försämrats under det senaste året. Dock har värkligen emigrationen ökats i oroväckande grad. De utvandrades antal under 1899 utgör nämligen omkring 16 000 personer emot omkring 6 000 under 1893, det år under det sista decenniet, som utsändt de flästa emigranter. En sådan ökning måste naturligtvis vara beroende af alldeles särskilda förhållanden, hvilka tydligen äro Februarimanifestet och hotet om införandet af den ryska värnepligtslagen. Men de ryska ledande kretsarne söka öfvertyga världen, att endast «herrarne» motsätte sig ett inträng på vår lagbundna frihet och att ett jämkande af våra förhållanden efter ryskt mönster icke vore det egentliga folket emot. De vilja hälst ge sig sken af att uppträda som «ridare af det förtrykta, lidande finska folket från de styrande herrarne». Att de i detta fall fullständigt missräknat sig, borde ju egentligen redan vara dem klart. Men de vilja därför försöka med list. Sålunda anbefaldes senaste år användningen af 2 millioner mark för den obesuttna befolkningens bästa. Och därför föreslås nu, at reserven detta år icke skall sammankallas.

Men omtanken för den obesuttna befolkningen har icke uppstått först nu som en följd af ryskt initiativ. Redan länge har dess ställning varit föremål för granskning og intresse. Och särskildt på senare tider ha såväl den enskilda företagsamheten som landets ständer och styrelse egnat hithörande frågor tid och arbete. För öfrigt är den obesuttna befolkningens läge hos oss, om det än kan lämna mycket öfrigt att önska, ingalunda sådant, som man från ryskt håll söker utmåla detsamma. Och införandet af ryska lagar skulle fram för alt vara en olycka just för denna klass. — Hvad åter inställandet af reservens öfningsmöten detta år beträffar, har man ingalunda lyckats att därmed dölja sina intriger, utan framstå dessa härigenom så mycket tydligare i sin rätta dager. Den militärbörda, som vi åtagit oss, förmå vi nog bära, oberoende af tillfälliga mindre missväxtår, om blott våra lagar och vårt samhällsskick förbli orubbade. Vi äro icke i behaf af några eftergifter. För att få dessa eftergifter i rätt belysning behöfver man föröfrigt blott ihåg-

komma, att man från samma håll, som nu erbjuder denna «lindring», vill påtvinga Finlands värnepliktige en förlängd tjänstetid från 3 till 5 år. Dessutom vill man insticka dem i de ryska trupperna i Ryssland, där de skulle berövas egna lagars skydd och denationaliseras.

Utom de nämda försöken att vinna det lägre folket, innehåller trontalet ett förbud för ständerna att behandla andra frågor än dem, som af regjeringen framlagts. Enligt grundlag, äger dock ingen rätt att inskränka ständernas yttrandefrihet. De kunna således framkomma med hvilkasomhälst af förhållandena framkallade petitioner[1]). Att söka utöfva påtryckning på ständernas hållning genom hot eller dylikt är följaktligen olagligt.

Att ständerna äfven erna handla i enlighet med sin rätt och utan att taga hänsyn till hot eller påtryckning, framgår ur de tal, hvarmed ståndens talmän besvarade trontalet. Borgareståndets talman yttrade därvid bl. a.: «Sedan sekler har i detta land gält som orygglig grundsats, att land skall med lag byggas. Lagens hälgd och okränkbarhet är lika fast rotad i det finska folkets medvetande som tron på en Gud, som styrer folkens öden. Lagen står öfver alla och bör skydda alla lika. För den skola alla böja sig, lika väl den högst uppsatte som den ringaste medborgare. — — — — Därför är ock hvarje åtgärd, som i något afseende rubbar den rättsgrund, på hvilken det finska samhället hvilar, främst stiftande eller ändring af lag i annan ordning än den grundlag föreskrifver, egnad att störa landets lugna, fredliga utveckling och dess förtroendefulla anslutning till Ryssland. Ett ängsligt öfvervakande af lojala medborgare, som aldrig tänkt på någon oordning, en utsträckning af censurregimen därhän, att den faktiskt berövar den periodiska prässen lagens skydd, ett undertryckande af häfdvunna medborgerliga rättigheter, som aldrig misbrukats, dylika åtgärder, säkerligen främmande för H. M:ts nådiga afsikter, kunna icke häller, såsom själfva grundade på misstroende eller missuppfattning, uppväcka sympati eller förtroende. Sådant närmar ej, utan söndrar — — — —».

Tillsvidare har landtdagsarbetet bestått i emottagandet af propositioner[2]) och petitioner samt dessas öfverlämnande till be-

[1]) Med petition betecknas de förslag, som ständerna framlägga.
[2]) Med proposition betecknas af regjeringen framlagde lagförslag.

handling i de särskilda utskotten[1]). De ifrigare debatterna och frågornas granskning inom ständen förekomma först senare, så snart utskotten fullgjort sin andel i arbetet.

De mest anmärkningsvärda af de petitionsförslag, som detta år inlämnats, äro prässpetitionen och den, som handlar om förvaltningssystemet i Finland. Den förra, eller prässpetionen yrkar på större frihet för den finska tidningsprässen, hvilkens tillvaro svårt hotas genom den preventiva censurens godtycke och generalguvernörens rätt att paa kortare tid eller fullständigt indraga en tidning. I hvarje samhälle måste ett dylikt band på yttrandefriheten vara olidligt. Men huru mycket mera förhatlig skall icke en sådan ordning blifva i ett land, som står i en brydsam belägenhet och där tidningsprässen genom sin hållning vunnit allmän aktning och förtroende. Tar man härtill i betraktande den ekonomiska sidan och det ofantliga afbräck i affärslifvet, som en tidnings plötsliga tystnad måste åstadkomma, framträder censurens olidlighet i full dager. Och att censurens framfart under det senaste året icke varit någon lek, det visa oss tydligt följande siffror.

Af i Finland utkommande något öfver 200 tidningar och tidskrifter hafva under 1899 4 blad totalt indragits. 17 tidningar hafva tvungits til tystnad sammanlagdt 27 gånger på kortare eller längre tid. Indragningstiden för dessa olika blad har växlat mellan en och sex månader. Af censuren förbjudna enskilda tidningsnumror stiga dessutom till ett antal af närmare 400. I år ha redan 6 blad tvungits till tystnad på en tid af en till fyra månader. Dessutom har generalguvernören förständigat två tidningar att entlediga sina ansvariga utgifvare, vid äfventyr att i annat fall icke mera tillåtas utkomma. En ganska målande bild af de svårigheter den finska tidningsprässen har att kämpa emot.

I det petitionsförslag åter, som gäller förvaltningssystemet, föreslås en anhållan från ständerna därom att H. M. ville vidtaga sådana åtgärder, som erfordras för att Finlands förvaltning ej må ledas i en riktning, stående i strid med landets lagar och med de grundsatser, hvilka härförinnan varit gällande i afseende å samhällsordningens tryggande och medborgarnes allmännyttiga värksamhet.

Dessa båda petitionsförslag inlämnades, ehuru under något

[1]) Utskotten äro af ständerna tillsatta komiteer för frågornas beredning och granskning.

olika form, samtidigt i alla fyra ständen, samt voro undertecknade af ett stort antal folkrepresentanter.

Utom dessa ha närmare 200 petitioner samt 32 propositioner blifvit inlämnade.

På en del håll i Skandinavien synes man anse vår sak fullkomligt förlorad. Man går t. o. m. så långt, att man knapt själf vågar tänka på motstånd, om faran blefve öfverhängande äfven för de skandinaviska länderna. Tvärtom tror man sig möjligen förekomma faran genom vänligt tillmötesgående. Och att man i Finland kan hysa hopp om en ljusare framtid, anses af mången vara en nästan barnslig optimism. Visserligen är ju i detta fall makten mycket ojämnt fördelad mellan de båda kontrahenterna, Finland och Ryssland. Men för dem, som se frågan på närmare håll och för hvilka Ryssland icke mera spelar rollen af det stora, mäktiga okända, te sig förhållandena helt annorlunda. Ryssland är nämligen icke den väldiga, enhetliga, kraftfulla altuppslukande stormakt, som det af mången anses vara. Inom detsamma förefinnas mycket missnöje, mycken oenighet, många svagheter. Den nuvarande ledningen og den kurs densamma styr, är icke et uttryck för folkviljan, utan helt enkelt ett försök att blanda bort korten, att dölja och dämpa alt det, som jäser och gror inom det väldiga rikets gränser. Den ryska nationen är icke aggresivt anlagd. Folket är godmodigt. För öfrigt finnes i Ryssland så mycket elände och så många missbruk, som främst borde afhjälpas, att detta skulle ge arbete mer än nog för dem, som det tillkommer. Men just emedan de styrande känna sig oförmögna att göra detta och emedan de veta, att med förbättrade förhållanden skulle deras makt vara tillintetgjord, kasta de sig in på helt andra planer. Lyckas de draga den allmänna uppmärksamheten från det inre eländet till andra företeelser, äro de räddade för en tid. Dessutom är Finland med sin större frihet och sina lyckligare förhållanden ett farligt exempel, som kunde smitta. Däraf denna hetsjakt mod Finland.

Men, å andra sidan äro ryssarne känsliga för Europas dom och, ehuru begifna paa intriger, rädda för öppet bruk og trassel samt sakna ihärdighet och uthållighet. Ett lugnt passivt motstånd förstå de sig icke på. Betänker man så, att intet är evigt: institutioner ramla, regeringsformer förändras, kan man måhända fatta vår optimism och vår envishet. För oss gäller främst att

ej ge vika utan ståndaktigt hålla på vår rätt. Den som vinner tid, vinner alt.

Och skulle slutligen den stora olyckan inträffa, att ryska lagar och ryska institutioner för någon tid infördes i Finland, böra vi dock icke anse oss förlorade. En sådan företeelse skulle visserligen icke blott värka hämmande på vår utveckling utan vore ett stort steg bakut i sedligt og kulturelt afseende. Men med kännedom om det ryska folkets oförmåga att assimilera andra, kunde vi dock hoppas på att trots alt förmå bibehålla vår nationalitet och i grund ock botten ofördärfvade gå genom en sådan pröfning. Att det ryska folket med sin böjliga, smidiga natur värkligen ej kan trycka sin prägel på andra, under det att det själft är mycket mottagligt för intryck, kan lätt bevisas. Vi behöfva blott kasta en blick på de tyska, svenska och finska byar, som ligga spridda inom det ryska väldets gränser. Dessas innebyggare lefva sitt eget lif, ha bibehållit gamla sedvanjor och bruk, tala sitt eget modersmål, stå öfver sin omgifning i välstånd och bildning, samt betrakta sig själfva som främlingar och ingalunda som rysser; och detta oaktadt århundraden förflutit sedan de invandrat till Ryssland.

Dylika exempel äro uppmuntrande och egnade att stärka energin. Ju längre vi nå i allmän bildning, dess säkrare kunna vi vara att dock till slut gå med seger ur kampen om vår självständiga tillvaro Ty huru dystert det än ser ut, kan man dock ej uppge hoppet, att det ej blir den fysiska utan den moraliska styrkan som jämte rätten skall beherrska världen.

Nordbo.

EN BERIGTIGELSE.

I min i martsheftet af nærværende tidsskrift indtagne artikel «*Fra studiet af Hans Sachs og Burkard Waldis*» er der under omtalen af *Chr. Wilsters* digt «Bonden og hans søn» indløbet et par unøiagtigheder. Jeg havde, da jeg skrev artikelen, ikke anledning til at se Wilsters to sidste digtsamlinger fra 1831 og 1840, da ingen af dem dengang fandtes paa universitetsbiblioteket. Men da digtet var optaget i 2den udg. af *Fredr. Barfods* poetiske læsebog, der vistnok udkom i 1841, men hvoraf hele første og anden afdeling, altsaa alle de i bogen indeholdte digte, ifølge B.s forord allerede havde foreligget færdigt fra trykkeriet siden 1839, maatte jeg deraf slutte, at det omhandlede digt fandtes i Wilsters samling fra 1831. Efter idag at have seet den i 1840 udkomne samling, som netop er anskaffet af universitetsbiblioteket efter min anmodning, finder jeg digtet der. Det maa da antagelig først have været publiceret i et eller andet blad eller periodisk skrift, hvorfra *Barfod* saa har optaget det i sin læsebog. Desuden viser det sig, at digtet ikke, som af mig antaget, er udgivet af *Wilster* som *fuldt* originalt, men som «frit efter Gellert». Da dette W.s tillæg til titelen ikke findes hverken hos *Barfod* eller i nogen af de anthologier og læsebøger, som har optaget digtet, og heller ikke hos prof. *P. Hansen* i hans illustr. danske litteraturhistorie, hvor digtet udtrykkelig nævnes som et af W.s bedste, følte jeg mig naturligvis overbevist om, at det hidtil altid havde gjældt for at være helt originalt. At imidlertid *Wilsters* oprindelige kilde ikke er at søge hos *Gellert,* men andetsteds, tror jeg at have godtgjort tilstrækkeligt i ovennævnte afhandling.

Kristiania 17. marts 1900.

S. Holst Jensen.

UNGDOMSKRIMINALITET OG ALMENOPLYSNING.

I.

(Efter et foredrag af overlærer Ellefsen i Kr.a folkeskolelæreres forening).

Arbeidet for almenoplysning — Skuffede forventninger — Almendannelse og praktisk dannelse.

Det billede forbryderstatistiken tegner, med tallenes strenge linjer, af nutidens ungdom, er vel skikket til at gjøre mismodig. I korthed kan det resumeres saa: De senere aartier viser en foruroligende tiltagen af forbrydelser blandt børn og ungdom i byerne, og af byerne især i Kristiania. En tilsvarende tilvekst af kriminalitet blandt ungdommen optræder ogsaa i andre lande i Europa, saaledes at det har vakt statsmyndighedernes opmerksomhed. Forholdet synes altsaa at være af saa almen art, at det maa have sine aarsager i nutidens kultur og samfundsvilkaar.

Vistnok kan der tænkes gjort forbehold ved statistikkens tal: om maalestokken har været ensartet, om anmeldelse til offentlig myndighed i lige grad har været praktiseret i de forskjellige perioder, som statistiken sammenligner. Endvidere maatte der vel gjøres et endnu større forbehold, hvis man af kriminalitetens vekst i de sidste 4—5 *aartier* vilde slutte bagover til *aarhundredet* og de foran liggende *aarhundreder*. Ialfald tyder de kulturskildringer man læser, af livet her i Norden og i andre europæiske lande fra de forudgaaende aarhundreder, ikke i den retning, at forholdet er det samme, seet i de senere *aarhundreders* lys, som i de senere *aartiers*. Men hvor mange forbehold man saa gjør, én kjendsgjerning blir tilbage, som kort kan udtrykkes saa:

Forventningerne om oplysningens virkninger paa ungdommen er blevet skuffede.

Ingen tid synes nemlig at have gjort saa meget for den opvoksende ungdom som den nuværende. Dannelsesapparatets udvikling har i de fremskudte civiliserede lande været gjenstand for bestræbelser saa energiske og økonomiske offere saa store, at vistnok alene hærvæsen og kommunikationer kan sidestilles dermed. Undervisningen er bleven *obligatorisk* for alle landets børn — hvilke forhaabninger knyttede ikke, i sin tid, menneskevenner og lovgivere til denne store reform! Man forbedrede endvidere undervisnings*methoden,* gjennemførte *anskuelighed* og *anskueliggjørelse* i al undervisning istedenfor den gamle pugning af navne og abstrakte sætninger. Man *øgede ogsaa undervisningsstoffet,* nøiede sig ikke med katekismen samt skrivning og regning, men føiede geografi, historie, skjønlitteratur, naturfag til — nye forventninger om, at dette nye skulde forædle børnene og hemme raaskaben!

Man sammenligne det udstyr af undervisningsmateriel o. s. v. som en af vor bys folkeskoler har, med det «materiel», som i vore forældres ungdom en omgangsskolelærer bar omkring i sin skræppe, og forskjellen er slaaende.

Intet under, at almenheden har gjort sig store forventninger om virkningerne af saa store foranstaltninger.

Og saa kommer ansigt til ansigt mod disse lyse forhaabninger, ikke alene statistikkens mørke tal, men almenhedens, den tusindøiede livstilskuers iagttagelser af virkeligheden og samler sig i den bitre erklæring: *Just blandt disse börn og unge,* som faar en saa indholdsrig og fængslende undervisning, just der hvor I har de vel udstyrede skoler, i *byerne,* vokser i den seneste tid kriminaliteten, nydelsessygen, tøilesløsheden, ulysten til arbeide, raaskaben!

Slutningen ligger snublende nær. De mest skuffede erklærer: Al denne undervisning virker slappende og demoraliserende. De forsigtigere slutter: Forbedring af almenoplysningen formaar altsaa ikke at hæve det moralske niveau.

Ingen stand i landet maa dette gaa saa nær som os skolefolk. Vi har al grund til en alvorlig og nøgtern drøftelse af situationen uden forud ordnet seiersvinding, naar manøvret blæses af. Viser drøftelsen os, at vi har besat uholdbare stillinger, faar vi belave os paa at opgive dem; opdager vi stillinger, som vi maa besætte for at kunne beherske terrænet, saa faar vi til at tænke paa at erobre dem.

Med hvad ret venter den almindelige opfatning, at forøget oplysning skal medføre moralsk forbedring?

Det kan ikke lige direkte ventes af de forskjellige arter undervisning.

Direkte kan det ventes af den undervisning, som ligefrem gir moralsk veiledning, saaledes særlig i religionsundervisningen, og tildels i andre fag, f. ex. i modersmaalsundervisningen, forsaavidt læsestoffet lægger direkte moralsk veiledning til rette.

Der er andre arter undervisning, i hvilke dette ikke er tilfældet, men som gir veiledning om *midlerne* til at gjøre godt — sundhedslæren f. ex. Og vi har videre moralsk neutrale *nytte*kundskaber og — færdigheder. Regning og fysik eller kemi kan lige godt anvendes til bedrag og mord som til det, som godt er.

Og endelig har vi de *humane* kundskaber, som har sin værdi i sig selv: historie, geografi, skjønlitteratur og for en større del naturkundskaberne.

Hvorfor kan det ventes, at ogsaa disse sidste arter af kundskaber skal virke moralsk opdragende og beskyttende?

For det ene fordi den unge, hvis sjæl er fyldt med ædelt kundskabsstof, kan ventes at have mindre plads aaben for raaskaben. I én retning har vi vel ogsaa grund til at tro, at en saadan virkning er opnaaet, nemlig med hensyn til *drukkenskabsudskeielser*. Blandt dannede og oplyste er drikfældighed sjeldnere end blandt udannede — naturligvis mange undtagelser forbeholdt. Man tør vel vove den antagelse, at i vort land drukkenskabens aftagen i de sidste par generationer omtrent har været proportional med oplysningens tiltagen. Der herskede, hvis man skal tro de gamles fortællinger, endnu i vore bedsteforældres ungdom, paa mange kanter af landet, misbrug af spirituøse drikke saa store, at skildringerne deraf minder i nogen grad om forholdene blandt de russiske bønder i vore dage.

Vanskeligere er det at vide, om en lignende fremgang kan antages med hensyn til *sedelighed*. Det tør være vanskeligt for statistikken at konstatere noget bestemt, hvis de forskjellige former af udskeielser paa dette omraade skal tillægges den vegt, de bør have. En forhaandsbetragtning gjør, at man her maa gjøre sig mindre forventning om fremgang: nemlig at seksuallivet er særlig knyttet til *fantasien*, og at intellektuel udvikling selvsagt udvikler denne. Slibrig litteratur vil kunne anrette megen skade hos den

oplyste ungdom, medens den for den uoplyste er forholdsvis utilgjængelig.

Men dernæst er der en anden side ved den humane almenoplysnings vekst, som berettiger til forventninger, og det er *solidaritetsfølelsens udvikling.*

Oplysningen orienterer den enkelte i den store sammenhæng, hvori han er sat: fædreland, samfund, aandens og naturens verden, det levendes og det dødes. Og den ikke alene virker *kundskab* om, men *deltagelse* i hvad der foregaar om ham, i byen, i landet, verden. Hvilken uhyre fremgang i solidaritetsfølelse inden den civiliserede verden betegner det ikke, at en proces nede i Frankrige kan sætte i bevægelse høie følelsesbølger af harme i Kristianiaforstædernes arbeiderboliger, hos fiskerne paa vort lands skjær! Den store almenhed vænnes til at faa vide besked, til at fælde domme, billigende eller misbilligende, til at kontrollere personer og forhold; ogsaa det brede lag af samfundet lærer mer at optræde som «upartisk tilskuer» og til selv at forudse og respektere den upartiske tilskuers dom ogsaa over egne handlinger. At dette nye forhold repræsenterer en sterk moralsk instans, sees bedst af den blinde tillid den almindelige kritik selv nærer til, at lumpenhed, misbrug og forseelser skal vige tilbage for dens dom, og af den indignation der føles, naar dens misbilligelse viser sig uvirksom.

Altsaa, vi kan ikke fortænke den almindelige opfatning i, at den ogsaa fra denne side seet har store forventninger til almenoplysningen, og at dens skuffelse er dyb ved ikke at se dem opfyldte.

Er der da — fra en anden side seet — linjer, som fører fra den større oplysning og dannelse mod det moralske forfald? Nye forbindelseslinjer, som ikke var der under de mer primitive forhold? — Vi tør vel ikke skjule for os selv, at der kan være.

Det moralske forfald har 2 former: Positivforbrydelse, crimen, og moralsk energimangel, slaphed. Mellem disse to former er der en saa nær sammenhæng, at den ene ikke kan behandles uden den anden.

Vi optager da det spørgsmaal: Kan kundskabserhvervelse virke energisvækkende?

Et slet ikke ørkesløst spørgsmaal. Mangfoldige af det praktiske livs mænd vil ikke betænke sig paa at svare ja, og ikke faa

indretter sig praktisk derefter ved — skjønt i god økonomisk stilling — forsætlig at holde sine børn fra en høiere almendannelse, ja ogsaa fra en mer theoretisk fagdannelse, af frygt for at de skal blive mindre driftige og interesserede i sit arbeide, sin forretning. Andre fædre beklager i stilhed at have ladet sine børn faa for megen kundskabsdannelse, naar det viser sig, at de vel underviste unge i arbeidsiver og foretagsomhed — for ikke at tale om nøisomhed — staar tilbage for de slet underviste gamle. *Der er i det hele mellem dannelse og humanitetsbehov paa den ene side og arbeide paa den anden et spændingsforhold, som blir strammere med kulturindholdets forøgelse og med kulturens gjennemtrængen til alle lag.* Arbeidet er hensynsløst i sit krav til individet; det kræver hans kraft og interesse koncentreret paa det enkelte, specielle, ensidige. Den udannede gjør ikke, naar han hengiver sig til arbeidets ofte aandløse og anstrengende enkeltheder, afkald paa saa meget som den kundskabsrige; for denne er en verden aabnet, der vinker med et indhold, som den uoplyste ikke ved af. For den ene kan derfor det arbeide til en vis grad være underholdende, som af den anden føles trivielt og nedværdigende.

Efter alle merker at dømme vil vor folkeskole (kanske den høiere med) blive nødt til mer indgaaende end hidtil at optage til drøftelse *forholdet mellem almendannelse og uddannelsen for det praktiske livs behov.* Løsenet har været: mer almenoplysning, og saa er man, synes det, gaaet ensidig frem i retning af humant ɔ: selvværdigt undervisningsstof. Den nu saa populære stræben efter at sætte flest muligt børn i stand til at tage *middelskoleeksamen* er et talende udslag af saadan ensidighed, saa længe denne examen, saaledes som oftest nu, betragtes som en afsluttende, fra hvilken barnet straks gaar over i det praktiske liv. Vi har vel ikke sjelden seet de skuffelser, den har bragt baade forældrene, børnene selv og vedkommende principaler, naar et barn med denne examen umiddelbart bag sig skulde finde sig til rette i et praktisk erhverv og opdagede, at der var saa liden tilknytning mellem hvad det havde lært i skolen, og det arbeide det skulde udføre.

Og noget lignende føler vist de fleste folkeskolebørn. Mangfoldige af dem har vanskelig for at finde sig til rette, naar de efter afsluttet skolegang kastes ud paa livets store arbeidsplads. Det er i høi grad betimeligt, at spørgsmaalet om *fortsættelsesskoler* nu er kommet op hos os, skoler hvor almendannelse og fagdannelse

forener sig for at forberede den unge for de praktiske sysler og give disse intellektuel interesse og dermed fremstød. Der er vist ikke faa skolemænd af den opfatning, at *oprettelse af fortsættelsesskoler i vor by er mindst ligesaa paakrævet som af kommunale middelskoler, heller mere.* For det ene for at dygtiggjøre den unge til nutidens skarpe arbeidskonkurrence. Men for det andet af den grund, som falder ind under vort emnes synspunkt: spørgsmaalet om kriminalitet hos ungdommen. Der kan nemlig neppe være tvivl om, at mange af de unge, som falder i de farlige aar efter konfirmationen, vilde kunne reddes, om der var en bro istedenfor et sprang for dem over fra skolen til livet, en bro, ad hvilken de kunde veiledes af kyndige hænder hen imod det, der skal blive deres livs virke. Nu gaar de famlende om og taber sin ungdoms bedste udviklingsaar, uden at vide hvor de skal tage fat — og farer derfor ofte vild, hvor det kunde være undgaaet.

Der fører en linje hen imod energiløshed fra den ensidige kundskabsdannelse, fra den oplysning og undervisning, som udvider livssynet og dermed forøger forventningerne til livet, men ikke forbereder for den praktiske livsstilling. Der maa være et forhold mellem almendannelse og praktisk dannelse, for at arbeidet ikke skal blive undervurderet. *Her er en ubesat stilling at erobre for folkeskolen.*

II.

Forladte børn.

Den opdrevne almendannelse har ikke i og for sig skylden for den voksende kriminalitet. Hvad man kan give den skylden for, er heller at den har stillet den praktiske uddannelse og tilvænning for meget i skygge.

I denne forbindelse kommer vi til en side ved vort emne, som rummer meget mer end den praktiske uddannelse og tilvænning, men hvori denne optager en stor plads.

Jeg begyndte med at sige, at nutiden synes at gjøre mer end nogen tidligere tid for børnene. Med forsæt valgte jeg et forsigtigt udtryk. For nærmere seet mener jeg, der er grund paa den anden side til at sige: *Børnene forsømmes mer i vor tid end før.* Ja, jeg vil gaa videre og sige: *Her i Kristiania forsømmes tusinder af dem i den grad, at det bare er et under, at kriminaliteten ikke*

er større end den er. Saa iøinespringende er dette for den, der har stillingens opfordring til at gjøre masseiagttagelser, at han ikke kan undgaa at tilskrive skolen fortjeneste af istedetfor skyld for tilstanden.

Hjemmenes, familielivets vilkaar har nemlig i det sidste slegtled undergaaet en betydelig forandring, netop der hvor kriminaliteten særlig er vokset: i Kristiania, og i det hele i storbyerne. Familielivet leves ikke mer saaledes samlet som under de mer primitive forhold, hvor som oftest baade mand og hustru har sit arbeide i eller ved hjemmet og derfor har børnene om sig. Arbeidsdelingen i storbyen ændrer dette forhold. Mandens arbeide falder gjerne fjernt fra hjemmet, ofte saa fjernt at han ikke kan samles med familien til dagens hovedmaaltid. Endvidere har arbeidsdelingen og maskinerne gjort, at ogsaa *kvinderne* og dermed *mødrene* anvendes i en før ukjendt udstrækning, endog til arbeide, som før var mandens privilegium. — Vi folkeskolelærere er saa vante til at se forladte hjem, hvor børnene det meste af dagen er henvist til sig selv, at indtrykket af det unaturlige derved afstumpes hos os.

Og det er ikke bare *arbeidet,* som fjerner forældrene; men ogsaa i andre henseender beskjæres hjemmenes liv ved storstadsforholdene. Med storstadslivet og den raskere kulturudvikling det repræsenterer, følger hos individerne *flere kulturinteresser* som drager bort fra den hjemlige arne. Det landlige hjems medlemmer er ved den ydre afstand fra naboerne henviste til mest at leve med hverandre. I byen har hjemmet farlige konkurrenter, ædle og mindre ædle: kneiper, restauranter, varietéer, theatre, koncerter, foreninger og foreningsmøder, velgjørenhedsforetagender, foredrag, selskabsliv o. s. v. o. s. v. Alt dette drager bort fra hjemmene og dermed fra børnene. Det er vistnok ikke tilfældigt, at klagerne over den opvoksende ungdoms fordærvelse lyder sterkest fra de socialt *gunstigst* og *ugunstigst* stillede hjem, mellemklassens børn synes mer beskyttet. I de første har forældrene paa grund af sin position opfordring og økonomisk evne til at være med ved de mangeartede anledninger som storbyerne byder paa; og børnene overlades meget til tjenerpersonalet. Mellemklassen har gjerne sans for, og økonomisk evne nok til at indrette hjemmet med en vis hygge, men ikke tilstrækkelig magt til at være ofte med derude; *der* samles derfor endnu forældre og børn i fristunderne og paa fridagene — skjønt vistnok mindre end før. I de fattigere

hjem har ofte baade mand og kone arbeide ude; eller manden arbeider ikke, og hustruen maa slide desto mer. Heller ikke i arbeiderkvarteret er det bare arbeidet, som holder mange mænd fra at tilbringe kveldsstunden sammen med hustru og børn: Kneiperne og kameratslagene kræver sine, samfundenes og fagforeningernes møder og forhandlinger lægger beslag paa andre. Ikke at tale om de mange «hjem», hvor konens vanstel gjør alt saa lurvet og fus-stinkende, at det for store og for smaa synes ligesaa hjemligt nede paa gaden eller i portrummet.

Storbyens børn vokser op mer forladte end før af sine forældre, deri ser jeg *den væsentlige aarsag til ungdomskriminalitetens vekst i vor tid.*

Der er én første betingelse som ikke kan undværes, for den far eller mor som vil vinde indflydelse over sine børn: *fortrolighed*; men fortrolighed bliver kun til ved samliv og fællesskab: i oplevelser, i adspredelser, gjerne i bekymringer og skuffelser ogsaa. Det er dette, som ofte indeholder forklaringen til, at mangen middelmaadighed af en far eller mor kan faa en stille magt over sine børn, som mangen fremragende og høitstillet, hvis tid er for kostbar til at den kan ofres paa børnene, bittert føler savnet af.

Skal udviklingen gaa videre i retning af familielivets indskrumping, da maa det kritiske punkt omsider melde sig, hvorom enkelte røster allerede nu varsler: barneopdragelsens overflytning — efter de første aar — til offentlige anstalter. Idéen er ikke ny; allerede Plato har udformet den i sit verk «Staten». Men historien har ikke meget at anføre til dens anbefaling. Tvertimod: De store kulturstaters fald har gjerne havt familielivets opløsning til forløber. Og omvendt viser de folk, som sterkest holder paa familiebaandet, jøderne f. ex., en seig modstandskraft, som bevarer under de mest overvældende historiske tilskikkelser.

Men for os skolemænd foreligger det spørgsmaal, om der fra vor side, saaledes som forholdene nu er, kan gjøre noget. Forældrekjærligheden og forældreomgangen kan vi ikke erstatte dem. Men i en enkelt retning er der maaske noget at gjøre: jeg tror, at vore børn udenfor skoletiden *lider savn af ydre praktiske sysselsættelser*, og at dette ialfald tildels maa kunne skaffes dem. — Et landsbarn faar deltage, mer eller mindre aktivt, inde og ude, i en mangfoldighed af sysler, som udvikler dets praktiske sans, og i hvert fald har den fordel at sysselsætte det. Hvad har — i de

fleste fald — bybarnet? Ingen plads eller krog, som det raader over alene, ingen dyr, som det kan kalde for sine, ikke et stykke træ saa stort, at det kan tælje sig en baad, og om det har det, ikke en vandpyt, hvor det kan lade det selvgjorte skib seile. Alt er stenfast eller afstængt, og hvad familien bruger, faaes *færdigt*. Lærerinderne faar ikke sjelden paa spørgsmaalet om, hvor melken kommer fra, af de smaa det svar: «Fra butikken». Og saaledes med alt: fløden, smørret, kjødkagerne, brødet, klæderne, børnenes legetøi, alt kommer færdigt fra butikken. Her er ingen barnlig deltagelse i forarbeidelsen af det, der skal bruges. Derved tabes paa 2 maader: Barnet gaar ledigt uden sysselsættelse og det faar ikke impulser og tilvænning til praktisk virksomhed. I skolen faar det *kundskaber* og opøves det til *færdigheder*; men ett faar det ikke anledning til: *individuelt initiativ* og *resultatstræben*, det at sætte sig formaal afpassede efter behov og ønsker paa den ene side, og efter hvad det raader over af arbeidsevne og materiale paa den anden. — Men det er om dette, om de individuelt og efter omstændighederne afpassede og derfor meget forskjellige initiativer, der bliver spørgsmaal ude i livet, medens skolens undervisning baade med hensyn til kundskaber og færdigheder var ensartet for alle.

Kan skolen gjøre noget?

Det er tvivlsomt, om *skolerne* er stedet, hvor savnet kan tilfredsstilles; men jeg tror vi skolefolk er nærmest til at tage os af sagen. Det vilde imidlertid blive for langt her at optrække selv de første linjer til en plan for, hvorledes man skulde kunne skaffe skolebørn adgang til praktisk udviklende sysler i deres fritid. Jeg indskrænker mig til som medlem af bestyrelsen for arbeidshjem for børn her i Kristiania, at paaberaabe mig lidt personlig erfaring for, at der er trang til saadant hos mangfoldige børn. Det viser sig i denne forenings virksomhed, at den kun kan tilfredsstille en brøkdel af behovet, og at der endog er børn, der delvis giver afkald paa god fortjeneste som avisbud eller lignende for at kunne deltage i foreningens arbeidskurser. — Her foreligger et betænkeligt forhold i psychologisk henseende: Naar de fleste bybørns trang til ydre sysler ligger brak i skoleaarene, saa udsættes de lettere for fristelser, og det er neppe uden eftervirkning for den tid, de skal ud i praktisk arbeide. Mennesket udvikles successivt; det

undergaar ikke en *forvandling* ved skolegangens afslutning som insektets, naar det fra ormens livsvilkaar gaar over til fuglens.

Her er vist ogsaa en vigtig stilling, som skulde erobres. At den er ubesat bringer os med hvert aar større tab af ungdom.

III.

I det foregaaende tror jeg at have pegt paa det nutidsforhold, som mest virker nedbrydende blandt de store byers ungdom: Familielivets indskrumpning.

Endnu staar et punkt tilbage, som ikke kan forbigaaes. Ændringerne i *den almindelige livs- og samfundsopfatning* — et emne saa dybtliggende, at det her naturligvis bare kan behandles antydningsvis.

Baade religiøst og socialt er tidens raadende opfatninger i sterk bevægelse. Skal strømretningen i korthed angives, kan den maaske udtrykkes som *skrankernes nedbrydning, individernes emancipation*, eller: *autoritetsbegrebernes skridtvise afsvækkelse* og den menneskelige *suverænitetsfølelses* vekst. Og dette er neppe uden følger for den moralske vandel.

Vi kan godt afholde os fra at bedømme, om der i virkeligheden er mindre fromhed nu end før, mindre i storbyen end paa landsbygden. Men der kan ikke tages feil af de synlige merker, som gjennemgaaende viser tilbagegang i den ydre ærbødighed for den nedarvede religiøse tro. Overklassen drages væk af sin kritik, men endnu mer af kultur- og naturinseresser, som optager den i den fritid, som nutidsmenneskets anspændte arbeide i aftagende grad levner. Men ogsaa byens arbeiderbefolkning søger mindre kirkerne og glider mer ud af menighedsbevidstheden. Paa folkeskolerne høres det f. ex. med hvert aar oftere af børnene, at der ikke findes nogen salmebog i hjemmet. For ikke at drage frem en foreteelse som den, at vi ikke overraskes længer, naar vi hører, at konfirmander, som nylig forlod skolen, paa grund af gadeuorden og drukkenskab tilbringer natten efter sin første altergang i politiarrest.

Man kan ikke være i tvivl om, at med den religiøse ærefrygt er en sterk følelsesmagt nedbrudt, som tidligere holdt den unge i tømme og bidrog til at bevare ham fra udskeielser, hvad enten æresfrygten var af mer udvortes eller inderlig art.

Men ogsaa *socialt* er autoritetsskranker brudt ned: ærbødigheden nemlig for det nedarvede, for institutionerne, for dem der har magten.

Før var hovedsynspunktet: respektfuld underordning for alt, der havde magtens og hevdens ret, frygt for ikke at opnaa den stilling, det arbeide, der giver brødet, og naar det først kunde opnaaes, taknemmelighed derfor som for det væsentlige, der kunde forlanges, uden sidekrav. Det var, som om individet ydmygt bad om undskyldning for sin tilværelse og var dybt erkjendtlig, naar der aabnede sig en plads for ham i den trange og vanskelige verden.

Nu er mængdens grundtone en anden: *Jeget, individet,* har *ret* til menneskelige vilkaar, ofte endog uanseet hvor meget eller lidet dette jeg udretter. Samfundet har forpligtelsen mod mig, som det faar være saa god at opfylde; ellers giver jeg min misfornøielse luft. *Fordringsfuldheden* med den dermed nøie sammenhængende *mistænksomhed* og *mistænkeliggjørelse* af alt og alle, som vil holde igjen eller regulere — det er unegtelig i fremtrædende grad tidens særmerke.

Det er ikke netop at vente, at den ungdom, der vokser op i denne luft, skal blive særlig opdraget til selvbeherskelse. Det gaar ikke saa lang tid mellem hver gang vi folkeskolelærere maa spørge os selv forlegne: Hvad skal vi overfor denne far eller denne mor appellere til, som de respekterer, som de har ærbødighed for, som de ikke anser for et unødigt aag, paalagt dem af vilkaarlig funktionærherskesyge? Og børnenes følelsesliv bliver ofte derefter: uden bærende grundlag. — Den udenforstaaende har neppe anelse om, hvor der maa fires og hales og fares lempelig og varlig for at opnaa godhedsfuldt samtykke til, at ogsaa hans eller hendes barn skal bøie sig for landets lov og almindelig orden. Vi kan let komme til at se den enkelte værre end han i virkeligheden er: Den herskende tone i mængden er opposition, selvhevdelse, mistænksomhed, og dette bringer let den enkelte til brud, i tale eller gjerning, mod samfundets normer, som han under andre tidsforhold ikke vilde dristet sig til eller føle sig opfordret til.

Der er ikke meningen hermed at give udtryk for en mørk nutidsbetragtning, som bare ser dyder hos fortiden og feil hos nutiden. Der er ingen grund til at foretrække hin for denne. Meget tyder paa, at vi befinder os i en *overgangstid* med en

dobbeltkarakter, som paa en flyttedag, af nedrivning og nyordning. Men ligesom vi ved indflytning i en ny og større bolig tager med os de samme fysiske behov, til lys og luft og hvile og ly, og fremfor alt kræver dem tilfredsstillede paa det nye sted, saa tør det vel ogsaa haabes, at de livets store grundværdier, som har baaret de kristne folks kulturhistorie, vil faa ære og gyldighed i det rigere kultursamfund vi nu holder paa at bygge saa rastløst op.

Bag tøilesløsheden og selvhevdelsens udskeielser, som vi kan anklage nutiden for, bør vi ikke lade være at se dens to berettigede bevægelser: *den demokratiske udvikling* og *kulturarbeidet*. I begge er der ligesaavel tegn paa nyordning og nybygning som paa nedrivning og opløsning.

Demokratiseringen er ikke frembringelse af ny kultur, men *udbredelse* af den der er, *fordeling* paa de mange af den kultur, som eies af faa. I dette fordelings- og udbredelsesarbeide har vi folkeskolelærere en væsentlig del. Demokratisk politik er selvsagt knyttet til almenoplysningen, vor livsgjerning; vi er kulturens fordelingsunderofficerer, om man saa vil. Det har derfor sin indre omend indirekte grund, naar ansvaret for demokratiets udskeielser særlig lægges paa den forøgede oplysning og dermed paa os: ansvaret for oppositionslysten, selvhevdelsen, misfornøielsen, misundelsen, for tabet af den tidligere nøisomhed og tilfredshed med de beskedne kaar. — Vi har derfor al opfordring til at speide, om der ikke i denne bevægelse er tegn til ordning, til sammenholdende og tæmmende instanser. Jeg tror, vi kan trøste os med at der er.

Nutidens demokrati har nemlig en anden ligesaa fremtrædende eiendommelighed som den at ville rive ned skranker for individets frihed: nemlig den at ville underlægge alle forhold lov og kontrol. Det er et stadig voksende krav paa kontrol, forskrifter, formulering af vedtægter, instruxer, reglementer. Det frihedsbegeistrede individ i nutidens demokrati har 100 forskrifter og love, som regulerer hans liv, hvor det gamle autoritetsstyre havde 10, og disse mange bud maa dog ogsaa være udtryk for en stigende trang til at regulere og kontrollere tøilesløsheden i individernes gjensidige forhold. Den almindelige mening blir stadig skarpere i sin kritik, mindre taalmodig i at vente paa samfundets indgriben og regulering af misligheder. Den store mængde gjennemtrænges af denne

fordring paa regulering og lovgivning — ja paa lovmageri. Hvor ofte hører ikke vi folkeskolelærere: «Det skulde vær en lov, at ingen skulde gjøre saa» — «Det skulde være en lov, at alle skulde gjøre det».

Vi tør vel derfor have haab om, at lovlydighed og lovrespekt vil arbeide sig ind i sindene og afløse de emancipationstendenser, som er saa fremtrædende. Og sker det, saa tør vi have haab om en lykkelig gjennemføring af det store program, som mer eller mindre udtalt de moderne samfund styrer imod: demokratiseringen, gjennemført praktisk for alle samfundets lag, et program saa stort og overvældende, at ingen tid har havt mage til det eller for alvor forsøgt det, før den nuværende.

Vi tør være os bekjendt at være medvirkende i dette arbeide, saa mange usmagelige frugter bevægelsen end afsætter indtil videre.

Nutidens liv er sterkere farvet af *kulturfordeling* end af *kulturfrembringelse*. Der stræves rastløst med at *udbrede* kultur til alle, med at sætte alle i let forbindelse med kulturfondet, ved almenoplysning, ved popularisering, ved folkebibliotheker, ved foredrag, møder, udvidelse af politiske rettigheder, og ikke mindst ved fysiske kommunikationsforbindelser.

Men under dette arbeides der dog ogsaa paa *nyfrembringelse* i kulturens arsenaler, der hvorfra vi gjennem flere eller færre mellemled faar udleveret vore rustninger som kulturens stridsmænd. Men for *deres* kvalitet er ikke vi subalterne ansvarlige, og der kan være forskjellige bemerkninger at gjøre ved dem. Vi som skal fordele ude blandt den store mængde den populære extrakt af nutidens aandskultur, vi maa faa lov at gjøre vore bemerkninger ved den; thi helt uden andel i det moralske forfald, som der klages over i nutiden, er den vel ikke.

Først være det sagt, at vi er *overvældede* af det nye, mangfoldige indhold, som den moderne videnskab i saa rigeligt mon spreder ud til alle folkets lag. Det er ikke til at undres over, at det har bragt den arvede livsvisdom til at blegne i bevidsthederne. Enhver aandsbevægelse er jo gjerne hensynsløs og ensidig, naar den holder paa at erobre sig plads. De religiøse bevægelser var ofte hensynsløse mod kulturarbeidet; nu er dette i sin tur hensynsløst.

Hvad der kan være af betænkeligt i dette nye for den almindelige moral?

Det moderne aandsfremskridt gaar efter sin grundkarakter analytisk og erfaringsmæssig iagttagende tilverks; det oparbeider en saadan mangfoldighed af indhold, netop derved at det tager for sig del for del af livet og verden, uden nogensinde at lade sig skræmme fra konsekvenserne ved pietetsfulde hensyn til det store livshele. Det gjælder baade naturforskningen, skjønliteraturen og filosofien. Og udbyttet af nye forstaaelser og indsigter er overordentligt. Men der er den betænkelighed, at indholdet er *spredt*. Vi har vanskelig for at finde en fælles maalestok, en helhedsramme, i hvilken vi kan gruppere disse mange værdier, og vi tilskyndes derfor til en rastløs tilegnelse uden helhedsvurdering. Livet bliver let uden holdning, fordi indholdet er for mangfoldigt, saa at karakteren vanskelig finder sin balance.

For de gamle var livsførelsens og livsvisdommens linjer lagt ganske anderledes enkelt og greit til rette.

Lad os ikke beklage os, men haabe, at det vi føler savnet af for os selv og for den ungdom, vi skal veilede, at det vil komme. Der er tegn dertil baade i skjønliteratur og filosofi — de 2 følsomste barometre for aandslivets veir. Det lyder allerede fra aandslivets høider udover mængden røster med aandens autoritet, som vidner om den gamle sandhed, at livet ikke bare trænger udfoldelse i det enkelte, men sammenfatning i et hele, ikke bare det stykkevise, men ogsaa det universelle, og derved melder det *religiøse behov* sig igjen. Et menneskeliv kan ikke leves normalt uden universel trang og hengiven, uden *tilbedelse*. Der maa en overbygning til, som kan spænde sit hvælv over hele denne rigdom af nyerhvervede kulturgoder. Ellers bliver personligheden holdningsløs.

Nutidens vilkaar er egnet til at danne energiske arbeidsmennesker, men ikke til at danne humant talt helstøbte personligheder; humant seet kan der nok leves rigt, men spredt. Ogsaa for lærerpersonligheden er der denne vanskelighed; de fleste af os føler vist det, og det tør virke mangen gang i vor gjerning, ogsaa naar vi ikke ved det selv. Men i det hele bør vor bys lærerstand ikke forholdes den anerkjendelse, at den trods al spredning i tanker og anskuelser har vogtet trofast over de gamle livsværdier og søgt at bringe ærefrygt for dem i de unges sind. Jeg tror det er uretfærdigt i saa henseende at give lærerstanden skyld for den mørke tilstand, statistikken viser hos byens ungdom.

Er der noget haab om bedring i tilstanden? Eller skal de

mørke tal vedblive et vokse? Vi ved det ikke. Men ett tror vi folkeskolens lærere ud fra vor erfaring at kunne sige: Skolen alene magter det ikke, *hjemmenes liv er det grundlæggende*, der ligger nutidens dybe skade. Skal storbyens familieliv videre reduceres — saa ved vi ei raad.

Mon heri, som saa ofte i aandslivet, kan komme et nu uberegneligt omslag, mon der igjen skal komme en samling om arnerne og de enkle store menneskeværdier, som særlig trives der, ovenpaa den rastløse higen udad? En slegt, der vil sige til sin tids teknik og samfundsarbeide: I har længe nok drevet og lokket os ud til alt det nye, mangfoldige. Sørg nu for, at vi kan bringe med os deraf til vore hjem, og byg menneskeværdige hjem med plads inde og udenom for gamle og unge. Brug damp og elektricitet og politik og merkantil kløgt, og alt hvad I raader over, ikke til at lokke fra, men til at samle om og tjene det, som er samfundsordenens bærende grundkraft: *hjemmet!*

I ANLEDNING AF „GJÆRENDE TANKER".

Pastor Klaveness har tilladt mig at svare paa hans bemerkninger om ovennævnte skrift i februar- og martsheftet, og jeg skal benytte mig af hans tilladelse til en kort imødegaaelse.

Jeg pligter først og fremst at erkjende, at jeg ikke har udtrykt mig med fuld nøiagtighed, naar jeg siger: «hr. Klaveness har selv afgivet aaben erklæring om at han ikke har lagt fremstillingen i sin «forklaring» an efter katekismens texter, men at han alligevel har tat disse med og forklaret dem, fordi han troede loven forlangte det, og han har derfor anbragt dem og forklaringerne paa bedste maade». Jeg har naturligvis heller ikke ment katekismens grundtexter, men Luthers forklaringer; det er dem og *deres* forklaringer igjen hr. Klaveness, skjønt han finder at de helst burde ud, «alligevel har tat *med*». Hr. Klaveness har selv nogen skyld i denne unøiagtighed, da han i sin «forklaring» stadig bruger ordet «katekisme» om Luthers forklaringer («hvad siger katekismen om den tredje bøn»), han fører dermed os andre i ulykke.

Pastor Klaveness's nye forsvar for sin fremgangsmaade kan jeg for min del ikke finde tilfredsstillende. Jeg forstaar nemlig godt, at naar hr. Klaveness troede at saa meget afhang af at han skrev en ny katekisme-forklaring, og troede at han ikke kunde komme til at gjøre dette, medmindre han tog med det som helst burde ud, at han da alligevel skrev sin forklaring som den nu er. Men det er netop min tanke, at hr. Klaveness vilde have bragt vor religionsundervisning et *større* «skridt fremad», om han *ikke* havde tat de texter med som han selv finder uheldige. Han havde da maaske maattet give afkald paa den succes som hans bog nu har bragt ham, men kunde have udrettet meget mere for den sag han ønsker at fremme. Et enkelt renskaaret træk — det var det vi trængte! Og hvoraf ved hr. Klaveness saa bestemt, at vort folk og vor kirke (eller «forældrene») forlanger Luthers katekisme (med Luthers forklaringer) lagt til grund for den religiøse undervisning?

Hvad berettiger hr. Klaveness til at forudsætte, at forældrene skulde være saa dumme at de ikke kunde gaa ind paa noget rigtigt, især naar de blev gjort opmerksom paa det? De stakkels «forældre» er gode at ta til! Har nogen spurt os? Jeg tænker, naar forældrene engang fik sige sin hjertens mening om vore religionslærebøger, Luthers katekisme med og uden forklaringer deri medregnet, vilde noget ganske andet komme for lyset end det man hyppig forudsætter. Derom har jeg for min del gjort erfaringer som ikke uden videre lar sig blæse bort. Det udelukker ikke at der ogsaa med lethed lod sig tilveiebringe en lang forældreliste til fordel for det bestaaende. Men hvor mange af disse forældre vilde ikke da stemme for det bestaaende i tillid til sine ledere, til presterne, til «kirken». Saa har man det gaaende: forældrene holder sig til presterne, presterne holder sig til forældrene — der skulde ikke skrives afhandlinger, der skulde skrives en *komedie* om saadant. Eller en tragedie.

Hr. Klaveness betegner en hel del af det jeg har skrevet som «krangel», og vil at jeg skal undskylde ham, naar han bruger denne betegnelse.

Nei, jeg undskylder ham ikke. Mener han virkelig at det er det samme, enten vi siger at *Jesus* afskaffede moseloven, eller vi siger at *apostlerne* gjorde det (ti «det var Jesu aand som her var den virkende kraft» (!)), kan han ikke forstaa at min polemik mod den sætning: «de ti bud gjælder os saaledes, som Jesus og hans apostler har forklaret dem» (rettere: de ni bud, ti sabbatsbudet er jo afskaffet) har hensyn til noget mere end ordet «forklare», at jeg nemlig modsætter mig den unaturlige, usandfærdige (sml. sabbatsbudet) og misvisende brug af de ti bud som uundværlig i kristelig barneundervisning, forstaar ikke hr. Klaveness dette og andet mere af lignende art som jeg har fremført, saa undskylder jeg villig at han finder mine udtalelser *intetsigende* — sligt vil jo forekomme bestandig, naar man er uenig med hinanden —, men han har ikke fundet det passende ord for sin tanke.

Jeg trøster mig ogsaa til, at de som muligens læser mit skrift og ser hvorledes jeg begrunder mine indvendinger, vil have en anden mening om dem end hr. Klaveness.

Som nu f. ex. min indvending mod den lære at Gud har aabenbaret sig i naturen, i samvittigheden og Guds ord, at det ikke gaar an at sætte disse tre ved siden af hinanden. Ja næst

den ligefremme begrundelse kan jeg ikke tænke mig nogen bedre støtte for min paastand end den som ligger i hr. Klaveness's merkelige forsøg paa at bestride den. Jeg henviser til hans artikel.

Hvor kommer hr. Klaveness ellers saa pludselig til det at Gud taler til vor samvittighed gjennem naturen? I Klaveness's «Veiledning» finder man ialfald ikke denne lære. Den er jo heller ikke sedvanlig. Det synes da som om den her skal gjøre tjeneste for leiligheden.

Har jeg givet *to definitioner* af samvittigheden?! Jeg har skrevet en bog om samvittigheden og altsaa udtalt mange sætninger om den ved siden af den simple og eneste definition at den er en medfødt følelse for godt og ondt. Hvorfor siger ikke hr. Klaveness at jeg har givet *tyve* definitioner? Og disse definitioner skulde børnene maatte «puge»? Naa, naa — vi ved, hvor puget hører hjemme, hr. pastor, det har nok kraftigere beskyttere end mig.

Jeg har draget i tvil om samvittigheden bør kaldes et *organ*. Det er saaledes noget ganske andet end at kalde samvittigheden en *religiøs-sedelig drift*. Det forandrer ikke alene opfatningen af *samvittigheden*, men blir af grundlæggende betydning for den hele kristendomsopfatning. Det er jo traadt tilstrækkelig frem gjennem den modstand mine tidligere udtalelser om samvittigheden har mødt. Hr. Klaveness er lige glad med det hele. Vel, men er vi andre derfor nødt til ogsaa være det? Hr. Klaveness fortæller at jeg har angrebet ham, fordi han har «understaat sig til at kalde samvittigheden et *organ*». «Understaat sig» — kan nogen forklare mig hvorfor han har brugt dette udtryk?

Vi kommer nu til nogle sværere ting.

Det var maaske ikke heldigt af mig at angribe den sætning: «kristendommen er en religion ved siden af andre religioner», ti den lar sig naturligvis altid forsvare, naar det bare gjælder *ordene*, men det er let nok at se, at sætningen efter sin *mening* hænger sammen med en anskuelse som jeg bestrider.

Hvorledes skulde jeg kunne negte, at det lader sig historisk undersøge hvad der var den ældste og oprindelige kristendom, og ligesaa hvad der tiderne nedigjennem har været anseet som saadan, men fordi om jeg paa den maade kan komme efter hvad *andre* har troet (eller *sagt* at de troede), saa er det jo ikke dermed

afgjort hvad jeg selv kan, maa eller bør tro og saaledes regne for *min* eller den *sande* kristendom. Den kan jo meget vel falde sammen med de andres, men det maa da ikke slet og ret bero paa at den *var* de andres, men bero paa et nærværende, af tiden uafhængigt motiv, som imidlertid sætter mig istand til at tilgodegjøre mig hvad der er fremtraadt i tiden (dette er temaet i bogen «Om samvittigheden»). Jeg kan, med andre ord, med min bedste villie ikke faa den personlige kristendom til at bli et literært anliggende (eller et personligt anliggende som hviler paa et literaturhistorisk grundlag). Jeg synes jeg maa kunne sige dette uden at irritere noget menneske. Er det urigtigt, saa maa jeg kunne vente at nogen vil overbevise mig om det rette. Hr. Klaveness's tale har ikke kunnet overbevise mig, jeg synes heller ikke at den passer med hans egen sterke betoning af det personlige i kristendommen.

Jeg betragter altsaa lære-kristendommen som den ikke sande kristendom, og har ment at det var inkonsekvent af hr. Klaveness at betegne antagelsen af nogle bestemte lærdomme som nødvendig, antagelsen af andre som ikke nødvendig. Det er i *den* forbindelse jeg siger: «At gjøre et menneskes frelse afhængig af hans tro paa Jesu opstandelse — dette særskilt udtagne led af troesbekjendelsen, med tilsidesættelse af de øvrige — er fremdeles lære-kristendom». Dette fastholder jeg.

Jeg gjentager endnu engang at jeg finder det at Jesus lever (efter sin død blev «levendegjort») at være det afgjørende i troen paa opstandelsen, det som kan *erfares*. Hvad mere har nogen herom erfaret? Derfor kan meget være skeet, som vi kan have al grund til at antage for sandt.

Men det er mig uhyggeligt paa mit spørsmaal: «Lever ikke Abraham, Isak og Jakob?» at faa det svar af hr. Klaveness: «Nei saa sandelig om de gjør». — Dog jeg vil lade det punkt falde[1]).

---

[1]) «Jesus mener, at dersom Moses ikke havde havt nogen forestilling om udødeligheden, vilde han ikke have udtrykt sig som han gjør. Den gang Moses lagde Gud de ord i munden: jeg er Abrahams, Isaks og Jakobs Gud, havde de tre stamfædre allerede for mange aarhundreder siden ophørt at leve herneden, og dog kalder Gud sig deres Gud. Gud kan nu ikke være Gud for et væsen som ikke er til, altsaa er de til i ham . . . de lever virkelig, hvor meget de end er døde for os». *(E. Godet* til Luk. 20, 37—40).

Derimod vil jeg paany hævde, at Jesu *aand* efter Jesu bortgang er en selvstændig magt, om jeg saa maa udtrykke mig. Hvad staar der skrevet? «Det er eder *gavnligt* at jeg gaar bort, ti, gaar jeg ikke bort, vil talsmanden ikke komme til eder; men, gaar jeg bort, vil jeg sende ham til eder». Ja, jeg er endog fuldstændig uenig med hr. Klaveness om selve det exempel han fører frem. Jeg mener Sokrates's aand virker ligesaa kraftig — i en vis maade kraftigere — nu end da han levede, der hvor han er kjendt. Det samme vil jeg sige om andre store personligheder. Fremfor alt: selv om jeg ikke formaar at udtrykke fuldt tilfredsstillende hvorledes Sokrates's aand er gaaet over paa efterverdenen, er den ikke lige meget det den er, for det?

Jeg har i «Gjærende tanker» sagt: «Særlig kan man ikke anta andet, end at Israels troende, som jo dog ikke var kristne — hverken Abraham eller David eller de andre —, var frelsens børn. Det var ønskeligt om de der modsætter sig mine udtalelser, engang vilde erklære sig lidt bestemt om dette punkt».

Ingen kan sige at hr. Klaveness har imødekommet mit ønske med det han siger i sin sidste artikel. Nu, han har ikke villet det eller ikke — kunnet det, det er en simpel ting. Han taler meget ubestemt: Guds tale til Israel gjennem profeterne «var ufuldkommen, for den skede gjennem ufuldkomne medier. Men den strak til nød til paa det trin». «Strak til»? «Til nød»? Altsaa ubestemt, eller — «tvetydig», «underfundig». Disse udtryk bruger vi nu begge om hinandens tale. Jeg mener imidlertid: ikke med samme ret. Ti min ubestemthed er principiel og *in confesso,* min modstanders i strid med hans formening om hvad der absolut maa til for at bli frelst. Jeg, som mener at der kun kan tales bestemt om det som erfares, *har lov til* at tale ubestemt om det andet, hr. Klaveness har ikke paa samme maade lov til at være usikker i besvarelsen af det spørsmaal, om Abraham, David o. s. v. har kunnet frelses uden at tro paa Kristi guddom og Kristi opstandelse. (Ja, hvis de nu ikke paa nogen maade lever — som vi har hørt — saa er der kanske ikke mening i selve spørsmaalet?).

Og naar hr. Klaveness atter i denne artikel — jeg synes, noget udenfor sammenhængen — opholder sig ved at jeg personlig neppe kan have den rette tro, denne gang fordi jeg udtaler mig saa og saa om Jesu guddom og Jesu opstandelse, saa svarer dertil at

jeg paa min side ikke kan forstaa, hvorledes *det* kan kaldes *tro*, som umiddelbart bygges paa et større eller mindre literaturkjendskab.

Rent forfeilet er hr. Klaveness's forsøg paa at bringe mig i uoverensstemmelse med mig selv ved at tillægge mig ønsket om at faa udtømmende dogmatiske bestemmelser af de kristelige lærdomme. Sandt nok, har jeg i den bibelske anskuelse af Jesus som vor stedfortræder fundet en frugtbar anskuelse, som jeg mener maa nyttes, og jeg regner den virkelig for en forsoningsteori saa god som nogen. Men *jeg* skulde binde nogen til «en enesaliggjørende dogmatik», til *min* «dogmatik», naar jeg mener at *ingen* dogmatik eller lære er saliggjørende — nei, det gaar ikke! Hvad jeg er «misfornøiet» med hos hr. Klaveness i dette stykke, det er ikke det at han ingen forsoningsteori giver, men det er at han giver anvisning paa en saadan uden at den virkelig er forhaanden (ved sit «sone», «for Jesu skyld», «bødt er brøden, død er døden» o. s. v., i sig selv — til der kommer en forklaring, en «teori» — aldeles tomme ord). Og naar jeg med hensyn paa den paa grund af sin simpelhed tiltalende sakramentlære i «Klaveness's forklaring» siger: «blot jeg kunde tro at der ikke var noget bagenfor», saa har hr. Klaveness misforstaaet mine ord paa en komisk maade. Jeg mener: blot jeg kunde tro at det skulde forstaaes som det lyder, at det tør ansees for at være saa simpelt som det er fremstillet, at der ikke bagenfor ligger noget paa lur, som pludselig springer frem og tar en i struben! Vi kjender alle kirkens bedrifter paa dette punkt!

Georg Fasting.

GJENSVAR TIL DR. FASTING.

Til dr. Fastings foran indtagne stykke har jeg følgende bemerkninger at gjøre:

1. Dr. Fasting spørger, hvoraf jeg ved at forældrene forlanger Luthers katekisme lagt til grund for deres børns religionsundervisning; har nogen spurgt dem? Nei, der er ikke foretaget nogen afstemning. Jeg negter derfor ikke dr. Fasting lov til at have en anden mening herom end jeg har. Men jeg maa tillige bede om lov til ogsaa selv at have en mening, og handle overensstemmende med *min* mening.

2. Dr. Fasting spørger, om hvorledes jeg «saa pludselig kommer til det at Gud taler til vor samvittighed gjennem naturen»? Han mener at det vist er noget nyt «som skal gjøre tjeneste for leiligheden». En besynderlig tale. Jeg kan forsikre dr. Fasting, at jeg aldrig har tænkt mig muligheden af andet, ligesaalidt som jeg nogensinde har hørt andet, end at al Guds tale til os er rettet til vor samvittighed.

3. Jeg negter ingen ret til nach bestem wissen und gewissen at «tilgodegjøre sig» kristendommen, ligesaavelsom muhammedanismen, budhismen, konfutsianismen og hvilketsomhelst andet religiøst fænomen. Men jeg indser ikke, at det hindrer mig i at negte enhver ret til at kalde noget kristendom, som ikke har optaget i sig det som *historisk set* er det grundvæsentlige i kristendom. Om jeg «tilgodegjør mig» de sandhedsmomenter jeg finder i koranen, saa bliver jeg derfor ikke muhammedaner; muhammedaner er jeg først da, naar jeg optager i mig muhammedanismens grundeiendommelighed.

4. At jeg skulde have gjort «et menneskes frelse afhængig af hans tro paa Jesu opstandelse — dette særskilt udtagne led af troesbekjendelsen, *med tilsidesættelse af de øvrige*»[1]), er en mig ufattelig misforstaaelse. Hvor i al verden har jeg sagt noget sligt?

[1]) Udhævet af mig.

5. Det er noksaa vanskeligt at faa dr. Fasting til at gaa ind i en tankegang som ligger udenfor hans egen. Det vil derfor neppe lykkes mig bedre nu end forrige gang at forklare ham min mening om de fromme i den gamle pakt.

Jeg tror, at enhver bliver frelst, naar han er tro mod den Gudsaabenbaring som er blevet ham til del. Men jeg tror ogsaa, at frelsen bliver efter denne Gudsaabenbarings gehalt. Hvem meget er givet, af ham kræves mere, men er han tro, bringer han det ogsaa videre end den som fik lidet. De fromme i den gamle pakt havde faat forholdsvis lidet, for de kjendte ikke Kristus — ialfald kjendte de ham ikke saaledes som vi kjender ham. Deres frelse blev ogsaa derefter. De staar klarligvis paa et temmelig lavt trin hvad aandelig frigjørelse og sedelig kraft angaar. Om de i enkelte øieblik hæver sig høit, er det gjerne for i et følgende øieblik at synke desto dybere.

Dette gjælder naturligvis kun den dennesidige frelse. Hinsides maa man vel tro at alle fromme faar skue sandheden «ansigt til ansigt», saa der ophæves den forskjel.

Jeg tror ikke, at *vi* uden væsentlig skade kan fornegte eller ignorere noget i den Gudsaabenbaring som er blevet *os* til del. Derfor er jeg ræd for selv at miste noget deraf, og end mere ræd for at forholde andre noget.

6. Dr. Fasting er bange for at der «bagenfor» min forklarings ord om sakramenterne «ligger noget paa lur, som pludselig springer frem og tager en i struben»! Ubegribelige hallucinationer!

Thv. Klaveness.

IBSENS BREV TIL SCHANDORPH.

«Morgenbladet» har gjort sig skyldig i en utilbørlig gjentagelse. For tre aar siden optrykte det Ibsens brev til Schandorph som et dokument, der gav den rette forudsætning for maaden, hvorpaa «Gengangere» skulde opfattes. I den anledning beviste jeg uimodsigelig, at Ibsen selv har *tilbagekaldt* hint brev, — selv har slaat en tyk streg over dets indhold. Ikke destomindre har «Morgenbladet» nu igjen (4. marts) optrykt brevet, som et dokument, der fremdeles har sin gyldighed.

Det var i «For kirke og kultur», marts 1897, at jeg førte hint bevis, i en artikel, som jeg tør sige er klar og derhos kort. Den har til overskrift: «Ibsen og kr. «—8—» i «Morgenbladet».

Efter at ha læst denne artikel sendte *Hartvig Lassen* mig sin tak. Jeg har endnu hans brev. Det er skrevet paa sygesengen, 15. april 1897, altsaa et par maaneder før hans død.

Lassens ord lyder saaledes:

«*Tak for den knusende artikel om Ibsen i Bruuns tidsskrift. Jeg har sjelden læst noget uimodsigeligere*».

Jeg tør ikke tro, at min artikel vakte synderlig opmærksomhed i kirkelige kredse; ellers kunde vel ikke biskop Bang og andre af kirkens mænd ha været med paa at hædre Ibsen med en fest bagefter. Men nu, da «Gengangere» uimodsagt holder sit indtog paa nationalteatret, tiljublet endog af «det konservatives hovedorgan», nu synes jeg, det er min pligt at fortælle, hvad Hartvig Lassen dengang skrev til mig. Hans navn og anseelse som æstetisk kritiker vil maaske tvinge mange til endnu en gang at overveie sagen.

Det gjælder her et spørgsmaal af overordentlig rækkevidde, — spørgsmaalet om, hvorvidt Ibsen fortjener tillid eller ikke. Da jeg vel ikke tør vente, at «For kirke og kultur» vil aftrykke min artikel paany, maa jeg nøie mig med at henvise til den.

Særlig skulde jeg ønske, at man i diskuterende kredse vilde

oplæse min artikel og derefter drøfte den. Artikelen findes, som sagt, i martsheftet af «For kirke og kultur» 1897 (Side 155).

«Morgenbladet» svarte intet paa den, og vil sandsynligvis ogsaa nu vælge at tie.

Tilslut vil jeg, som et nærliggende vidnesbyrd om aandsretningen i Henrik Ibsens skuespil, meddele, hvad en beundrer af digteren, S. B. (Sigurd Bødtker) i «Verdens Gang», siger om personerne i «Naar vi døde vaagner»:

«De lever helt udenfor de velordnede samfunds love og vedtægter, *hinsides de borgerlige forestillinger om godt og ondt* i stolt og steil hensynsløshed, enhver af dem kun lydende sine egne tankers magt og sin egen naturs herrevælde; de færdes ligesom i et andet og *høiere* luftlag end vort, i luftlag, hvorhen *ingen moralsk forkyndelse*, selv ikke med sin stærkeste røst, har kunnet naa, og som endnu intet truende kirkespir har kløvet». (V. G. $^{7}/_{2}$).

Der er i disse ord en sjelden og prisværdig aabenhed. Udhævelserne er af mig.

$^{20}/_{3}$ 1900.

Johannes Brochmann.

LITERATUREN OG UNGDOMMEN.

Det var ikke netop opmuntrende for en familiefader at høre den kritik over den moderne literatur, som kom frem ved menighedsfesten i Frogner den 4de marts. Den bekræftede, hvad vi familiefædre allerede før saa sørgelig vel har forstaaet, at en stor del af den moderne literatur øver en meget uheldig indflydelse paa vor ungdom. Den svækker deres blufærdighedsfølelse, afstumper og forvirrer deres moralske begreber og berøver dem ungdommens naturlige livslyst og livsglæde.

Hvad under, om forældre ved at se saadanne perspektiver oprullede, anser det for en pligt mest mulig at holde denslags literatur borte fra sine børn. Vistnok fraraadede pastor Klaveness dette. Han mente, det ikke var klogt at holde de unge udenfor sin tids literatur, men at opgaven maatte være kritisk at veilede og derved hjælpe dem til selvstændig at bedømme hvad der bødes dem. Det var den eneste trygge vei.

Ganske vist vil læsning med dertil knyttet kritik være til uvurderlig nytte for den opvoxende ungdom i et hjem. Men hvor mange forældre eier den aandens modenhed og klarhed og den literære indsigt, der er betingelse for en saadan kritik? Jeg frygter, de allerfleste forældre vil ligefrem tilstaa, at de ikke anser sig kompetente til at afgive en begrundet kritik over tidens literatur.

Hvad skal da vi forældre gjøre? Skal vi rolig lade vore hjem oversvømmes af en literatur, der er mere end problematisk? Skal vi udlevere alle de udkastede problemer til bedømmelse af en ungdom, der vistnok ikke viger tilbage for at debattere nogetsomhelst mellem himmel og jord, men som ved at deltage i en saadan debat saare let tager skade paa sin sjæl?

Skal vi forældre rolig se paa, at blufærdighedsfølelsen hos vore døtre gjennem de «vovede» skildringer afstumpes i en grad,

som mildest talt maa kaldes betænkelig, at vore sønner tilegner sig en livsanskuelse, der har saare lidet med religion og moral at gjøre?

Skal vi finde os i, at et pessimistisk livssyn — doceret af de ledende forfattere — skal stække ungdommens vinger og gjøre den uskikket for de store opgaver, der venter den som fremtidens mænd og kvinder?

Nei, vi fædre og mødre er nu bleven saa klar paa stillingen, at vi ikke længer vil lade os drive af strømmen. Vi vil ikke længer tillade tidens forfattere at benytte vore børn som experimentalfelt for alleslags mere og mindre umodne og usunde idéer. Vi vil ikke længer give literaturen ukontrolleret adgang til vore hjem. Vi vil have fuld klarhed om beskaffenheden af den aandelige næring, der bydes vore børn.

Og hvem skal give os denne klarhed? Hvor skal vi søge den kritik, der ikke blot fra et æsthetisk, men ethisk standpunkt bedømmer de bøger, der kommer ud, og giver grei besked uden at dække over eller fortie?

I vore dagblade finder vi ikke en saadan kritik. Gang paa gang finder vi, at bøger, der hæves til skyerne, er gjennemsyrede af den fineste og derfor farligste gift.

Jeg har undersøgt lidt, hvorledes man bærer sig ad i andre lande. I en større by havde man dannet en literær forening. Denne havde en lønnet, literært dannet sekretær, hvis opgave det var at gjøre sig bekjendt med dagens skjønliteratur. Naar foreningen havde sit maanedlige møde, gav sekretæren først en kort orienterende oversigt over hvad der var udkommet siden forrige sammenkomst. Saa gik man over til omtalen af de bøger, der den foregaaende gang var bestemt som forhandlingsemne. For hver bog var der inden medlemmernes kreds opnævnt en referent. Denne leverede først en kritisk bedømmelse af vedkommende bog, og paa grundlag af denne gik man saa over til diskussion, hvori baade de mandlige og kvindelige medlemmer deltog.

En saadan forening kunde vist godt trænges ogsaa her i byen og maatte kunne give meget udbytte, om man kunde faa den i den rette gjænge. Dygtige kræfter mangler vi neppe, men om de *kan* og *vil* stille sig til disposition er en anden sag.

Et andet middel til at skaffe hjemmene den veiledning de trænger ved valget af literatur vilde være udgivelsen af en særskilt

literaturtidende. Men — vi har saa mange blade og tidsskrifter før. Vilde det ikke være rimeligere heller at udnytte, hvad vi allerede har?

Efter det kjendskab jeg har til vor presse, forekommer det mig, at den opgave, som her foreligger, naturligst burde overtages af tidsskriftet «For kirke og kultur». Allerede nu indeholder dette organ ret hyppig anmeldelser af skjønliteratur, der læses med stor opmærksomhed og i særlig grad tages ad notam.

Men skulde «For kirke og kultur» helt afhjælpe det savn, der bliver mere og mere føleligt, maatte boganmeldelserne ofres mere rum i bladet og mere tid af udgiverne.

Det sidste vilde vel blive den værste anstødssten. De to udgivere er saa optaget af sin prestelige gjerning, at man neppe tør vente, de i synderlig større udstrækning end hidtil vil finde tid til at granske den skjønliteratur, der kommer ud.

Men kunde ikke udgiverne tilkalde andre, fuldt kompetente mænd og kvinder, der vilde dele arbeidet og ansvaret med dem? Kunde de ikke sikre sig en stab af medarbeidere, der vilde anlægge sin kritik fra samme udgangspunkt og give hjemmene det, som mere og mere høilydt forlanges, en *fuldt paalidelig veiledning ved valget af aandsføde for den opvoxende ungdom?* Vi ældre faar finde os i at læse lidt af hvert ogsaa af tvivlsomt værd, om vi personlig skal lære den tid at kjende, hvortil dog ogsaa vi hører, — men de unge, de unge, de maa ikke faa sin sjæl plettet, de maa ikke faa sin aand forgiftet af urene, usande og usunde tanker.

Pater familias.

Til ovenstaaende skal redaktionen bemerke, at vi ganske vist altid vil søge at holde vore læsere à jour med skjønliteraturens vigtigste verker, men vi vil neppe kunne ofre synderlig mere arbeide og plads herpaa end vi hidindtil har gjort. Vort tidsskrifts opgave tillader vanskelig det. Dertil kommer, at et tidsskrifts anmeldelser aldrig vil kunne erstatte anmeldelserne i et dagblad, da disse kommer langt raskere og læses af mange flere. Det som det derfor særlig gjælder om, er at erhverve en dygtig paa etisk grund hvilende dagbladsanmeldelse af skjønliteraturen.

NYE BØGER.

Vilhelm Birkedal: **Daglig husandagt** til oplysning og opbyggelse for troende og døbte. I forkortet skikkelse udgiven af Laurids Nyegaard. Kjøbenhavn. Hagerups forlag.

Vilhelm Birkedal var en af de mest fremragende prædikanter, den danske kirke i fortid og nutid har ejet. Hvad han ellers var — og han var en mand, der favnede vidt — først og fremmest var han *prædikant.*

Dette beroede paa mange sammenstødende omstændigheder: hans særegne begavelse, hans livsførelse, tiden, hvori han levede, men det skyldtes navnlig to ting: hans dybe kristelige grebethed og hans rige menneskelighed.

Hans sjæl var ingen snever stue med trange vægge og ringe plads, hvorfra der vel kunde sees opad, men dog kun til en *strimmel* af himlen. Han favnede vidt: himmel, hav og jord, sorg og glæde, historie, tænkning og poesi, alle menneskelivets rørelser, men han indesluttede det alt i det favntag, hvormed han selv var favnet, det, hvorom han sang; «Et favntag, ja, nu skuer jeg det grant! Et favntag, barnet hos sin fader fandt» — *korsets favntag.*

Der er faa, der har kjendt menneskehjertet saa godt som han, med dets savn og gudslængsel, med dets synd og sorg, og faa har været dybere og mere afgjort grebne af kristendommen end han.

En af hans allerbedste bøger, og som har fundet stor udbredelse, er «Daglig husandagt». Den har været oplagt fire gange, men er nu udsolgt. I samme grad som det bliver en trang for de kristne hjem igen at indføre husandagten, der paa rationalismens tid næsten afskaffedes, i samme grad vil der vist være brug for en opbyggelsesbog til hjælp ved den daglige husgudstjeneste. Før Birkedal udgav sin bog, benyttedes udelukkende oversættelser, især fra tysk, som, hvor gode de end kunde være, dog talte med en fremmed tunge. I de senere aar har V. I. Hoffs «Fra kirken og lønkamret» været et udmerket hjælpemiddel; men det ene gode

gør jo ikke det andet overflødigt. Hver af de to bøger har sit fortrin, tilsammen udfylder de hinanden, og det vil selvfølgelig være til berigelse og forfriskelse at lade dem skifte med hinanden. Birkedals bog har bl. a. den ejendommelighed, der er enestaaende i vor opbyggelseslitteratur, at betragtningerne ikke er knyttet til tilfældig valgte skriftord, et til hver dag i ugen, men det er det *givne søndagsevangelium,* der ringer som en klokke hen over alle ugens dage.

Pastor Laurids Nyegaard, der har staaet Birkedal nær og vel er den mand, der har størst fortrolighed med hans forfatterskab, har nu paabegyndt en ny og adskillig forkortet udgave af Birkedals bog. At der ved forkortelserne intet er udeladt, som er af vigtig og væsentlig betydning, derfor borger udgiverens nøje kendskab og kærlighed til Birkedals tankeliv. Paa bogens omslag er der gjort den bemærkning, at med det tredje hefte vil teksten være saa vidt fremskreden, at andagtsstykkerne kan benyttes allerede i det indeværende aar til de bestemte dage. Der vil ialt komme 10 hefter, og den samlede pris vil være 4 kr.

Ryslinge i februar 1900.

Karl Povlsen.

De fire kusiner af Dikken Zwilgmeyer, det norske actieforlag. Chr. 1899.

«De fire kusiner» er en bog som man har glæde af, en bog som minder en om gode, gamle tider, i samme mon som den giver haab om et bedre samfundsliv i fremtiden. Man bliver med ét hensat langt fra den taagede by til Blommedal, en gammel gaard, hvor solen skinnede paa de rimklædte buske om dagen, hvor stjernerne tindre om natten, sat hen midt i renhedens og sandhedens atmosfære; derfra ser man ned i byen, der ligger der under det mørke slør, hvor menneskenes udvikling paavirkes af dagens kav og uro, hvor de jage efter det mystiske og ubegribelige, hvor de løbe i blinde efter dagens feirede profet, der aabenbart er en fornægter af alle de 10 bud, hvor digtere skrive oder til forherligelse af en hedensk erosdyrkelse, og hvor løgn og sandhed er saa sammenblandet, at de ikke ere lette at skille fra hinanden. Nei — her paa Blommedal ere de rette livsværdier sat paa rette plads.

Vi kjende alle den stærke og milde bedstemoder; hun er en helstøbt personlighed, lige fra det første øieblik, da hun skriver «Jeg vil have Maren Anne» til det sidste, hvor hun ligger fuld af fred paa sit dødsleie med livets store opgjør for øie. Hun er en type i vort land; hun staar nu for os, som hugget i marmor, uforglemmelig herefter. Og hvilket kjendskab forfatterinden maa have til de ungdommelige hjerners maskineri! Den ubestemmelige tydske Anniken, den stø og bestemte Anniken Præstgara, og den gjennem trykkede forhold dog overlegne Hilleborg — ere mesterligt tegnede og høre fra nu af til ens bekjendtskabskreds. Og saa er bogen morsom; man har en ægte og uskyldig fornøielse af at læse den, man sidder alene i sin stue og maa smile, — men hvad er det? Øiet bliver fugtigt — det er livets alvor som følger glæden, som skyggen lyset. Der slaaes paa de rette strenge, og strengene har den rette klang, den der gaar til hjertet.

C. A.

Kommaregler ved J. Nicolaisen. Kristiania. J. W. Cappelen.

Læserne kjender nok til at vi har faat en ny kommasætning, som har voldt dem som er vant med den gamle adskilligt bryderi, tildels ogsaa forargelse. Overlærer Nicolaisen giver i nævnte skrift overmaade greie og klare regler som alle kan skjønne og bruge. Om selve sagen udtaler han sig i en skrivelse til undertegnede. Den vil vist læses med interesse af alle og hidsættes derfor:

Naar jeg sender Dem hoslagte lille arbeide, saa er det ganske vist først og fremst for af vise Dem en opmærksomhed; men det er dog heller ikke ganske frit for at bagenom lurer der et lidet haab om, at De kanske kunde faa lyst til at sige et par ord om tingen i «For kirke og kultur». — Hvad? En slig fillesag som kommabrugen!? — Ja, den grammatikbundne kommabrug er noget filleri, intet kan være sandere. Men dette filleriet har været folk til rigtig *stort* besvær alligevel. Forstyrrelse under læsningen mangen gang, — indførelse af gale forestillinger, ofte rent løierlige forestillinger hvor slige aller mindst taaltes, — leit for voksne, rigtig slemt mangen gang for børn. — Og saa den ærgrelse at skulle sidde og sætte «skilletegn» hvor intet skille er, men ikke ha lov til at angi et virkeligt skille! Dog værst af alt: Den urimelige mængde tid vi spildte med at dressere *børnene* op i denne

meningsløshed, — som alligevel bare et forsvindende faatal lærte nogenlunde. Bedst som vi var rigtig i gang med at finde udtryk for noget som var blit aandseie for de smaa — efter fattig leilighed — saa maatte vi bort i en udkant af deres tankeverden, sætningsanalysen, for at bestemme kommaerne! Aa, hvor det har ærgret mig mangen gang! Ikke-skolefolk kan slet ikke fatte hvor meget sligt noget har at sige. — Og saa under læsningen: «Du faar da gjøre stans *der;* ser du ikke komma!» — «Du faar da *ikke* gjøre stans ved *dette* komma; det ødelægger jo meningen!» Er det intellektuel barneopdragelse sligt?! Straf skulde det være for det, — og det var det da ogsaa, for mig ialfald.

Den «logiske» kommabrug er en betydelig vinding i og for sig. Den letter læsningen utrolig. Den voksne merker det jo ikke meget, — skjønt lettelsen har nu sin betydning alligevel. Men børnene har *meget* lettere for at faa fat i den rigtig (naturlig) afdelte mening. Og den lettelse vil komme særdeles vel med; vi har mere end nok at gjøre alligevel for at sikre en nogenlunde rigtig opfattelse. — Og det som *undervisningen i kommabrug* (*denne* kommabrug) kræver, det gaar lige løs paa det centrale i selve den sproglige opdragelse: sprogsansens udvikling; — og taledygtighedens og læsedygtighedens paa grundlag af den. Det blir ikke længer to forskjellige virksomheder; det hele arbeide gaar ud paa det ene og samme.

Nu ja, men denne «logiske» kommabrug er jo alt udredet, lagt til rette. — Ja, det har den været i mange mange aar, og dertil autoriseret til skolebrug helt siden 1893 (Aars' «Retskrivningsregler», 11te udgave); men hvor mange har alligevel til dato vaaget sig i kast med den — til eget brug, end si i skolen? «Den er saa ugrei», siger folk, «saa mangfoldig, saa løs, flydende, ubestemt». Og de har nok ret. D. v. s. folk flest er ikke i stand til at følge de teoretisk-videnskabelige grænselinjers mange bugter og slyng. De maa ha et robust, retlinjet «handtrev» at stø sig til, tydelige, nærliggende merker at gaa efter. Aller mest nødvendigt er dette for *børnene* naturligvis. — Sligt et apparat til praktisk brug er det jeg har prøvet at faa i stand, — ikke i strid med de teoretiske udredninger, men paa grundlag af dem og i nøie overensstemmelse med dem, bare at jeg har skudt gjenvei over bugterne.

En *liden* sag er det unegtelig dette; men en liden *kultursag* er det dog. Og: «foragte skal man just ei de smaa».

*

* *

Saavidt forfatteren.

Bedst vil man forstaa hvordan den nye kommabrug er og hvor berettiget den er, ved at gjøre sig kjendt med hans lille bog. Den mængde af ypperlig valgte eksempler bogen er fuld af, illustrerer begge dele ganske fortrinlig.

Thv. Klaveness.

Livet.

Digt til tidens ungdom.

„Livet er kun sorg og gys,
intet kjærlighedens lys
holder ud i verdens ørk,
kampen er saa haabløs mørk".

Saa sang ofte tidens gud;
tro og haab den sletted ud,
slukked lys som endnu brandt,
bare smuds og taage fandt.

Sandt og vist, at livet er
ofte haabløsheden nær;
ofte slukker sorg og tvil
glædens lys og ufkylds smil.

Men — vi ser, at sjælens ild
blusse kan og dæmpe tvil.
Endnu kjærlighed spre'r lys,
lindring gir i smertens gys.

Hvorfor ikke suge glans
da af solens straalekrans —
og la kjærlighedens gud
lyse gjennem pligtens bud?

Ogsaa livets strenge krav,
ja, selv smertens taarehav
lutre kan, saa staalsat sind
atter gaar i kampen ind.

Hjemmet er en lysets favn,
der er solskin i dets navn —
hjemmet, hvor vor barndom sang,
regnbuglans og klokkeklang —!

Lykke eier den, hvis sind
gjennem hver en uveirs vind
vingen glad kan sænke ned
trygt i hjemmets kjærlighed.

Og naturens rige bog,
hvilket herligt livets sprog!
Himmelsk skat af drømme blaa
slukker alle sorger graa.

Her kan sjælen drikke fred,
nyde glad Guds herlighed:
himlen, skogen, sneens drys —
fuglens kvidder, solens kys.

Lad os elske fuglens sang —
vaarens lyse jubelklang.
Lad os synge, hvad vi kan,
sprede lysstreif over land!

Over livets strid og kav,
over verdens uros hav
frigjort sind dog finder havn,
solen kysser bort dets savn.

B. M. K.

DEN KRISTLIGA STUDENTRÖRELSEN.

(Af Lydia Wahlström, d:r phil.)

Vida mindre intryck gjorde ärkebiskopen af Canterbury, *D:r Temple,* som följande dag uppträdde med ett föredrag om missionen. Ett oansenligt yttre, entonigt föredrag och hes stämma gjorde väl sitt till, men det var svårt att finna någonting originellt i det långa anförandet, som egentligen gick ut på att uppfyllandet af missionsarbetets plikt vore ett lifsvillkor för församlingen och att denna plikt blifvit underlättad genom våra tiders politiska och kulturella förhållanden. Slutligen må nämnas, att äfven *biskopen af Newcastle* bidrog med ett missionsföredrag.

För att nu öfvergå till de föredrag, hvilkas verkan mindre berodde på talarnes sociale ställning än på deras originalitet eller kraft, vill jag endast nämna dem, som i religiöst eller intellektuellt afseende gjorde det starkaste intrycket. Så the rev. *R. J. Campbells* föredrag om «De icke kristna religionernas otillräcklighet att tillfredsställa världens längtan». Talaren var en liten tärd man med blekt ansikte, bred panna och ett par skarpa, lidelsefulla tänkarögon — ungefär som Luther beskrifves vid tiden för disputationen i Leipzig. Också bar intet af kongressens föredrag en så stark prägel af originalitet och självständiga studier som detta. Utgående från påståendet, att religionen är en absolut nödvändighet för människohjärtat, och att längtan efter religion är det samma som längtan efter frälsning, framhöll han, att ett religiöst budskap måste lämpa sig för hela mänskligheten, om det visade sig kunna frälsa en del däraf. «Den absoluta religionen för en del af mänskligheten, är den absoluta religionen för hela mänskligheten». Därefter öfvergick talaren till en öfversikt öfver olika religioner och framhöll, hurusom de semitiska religionerna (antagligen menades här egentligen muhamedanismen) i praktiken visat sig utmynna i grymhet och sinnlighet, de panteistiska däremot (talaren nämnde Buddha och Spinoza) i

individualitetens förlust. Synnerligen intressant och värdt ett vidlyftigare utförande var talarens yttrande, att öfvergången från mång-gudadyrkan til tro på *en* Gud icke alltid inom religionshistorien visat sig vara en utveckling till det bättre. Polyteismen har stundom varit ett — om också vanställdt eller förstördt — uttryck för den i all värklig religion väsentliga sanningen, att vi äga rätt att utgå från den mänskliga naturens förutsättningar, då vi föreställa oss Gud (antropomorfism).

I kraft och frisinthet, om också ej i genialitet jämförligt med detta föredrag, var ett öfver ämnet «Missionen, församlingens förnämsta uppgift», af ledaren för skottska frikyrkans mission, *Alex. Connel.* Han väckte också lifligt bifall, då han framhöll nödvändigheten för en missionär att förstå både det främmande språket och den främmande moralståndpunkten för att kunna evangelisera på det rätta sättet. Frågan vore, om ens England kan sägas vara bragt ansikte mot ansikte med evangelium på ett sådant sätt, att alla kunna förstå det. För att klart inskärpa kristendomens universalitet framkastade talaren därpå möjligheten af, att vi måhända skulle kunna ha att vänta den kristna karaktärens fulländning först hos något af de folkslag vi nu gå att evangelisera, snarare än bland våra egna västerländska nationer. Det faktum, att *vi* först ha hört evangelium, bevisar endast, att Guds försyn har visat sig välvillig mot oss och kan komma att visa sig ännu välvilligare genom att göra oss till det ofullkomliga värktyget för skapandet af en ädlare typ af kristligt lif, än vi själfva kunna göra kraf på. Han beklagade mycket, att vi finna universella ideer, världstankar, tillämpade på snart sagdt alla andra områden än de religiösa. «Hvar och en, som känt Kristi hjärta slå i den djupa tystnad, under hvilken människan ryckes lös från sig själf och in i den Evige, kan aldrig mera sluta sina ögon för mänskligheten stora broderskap, eller slappna i sitt arbete, tills Guds rike helt har kommit».

Campbells oeh Connells föredrag voro utan tvifvel kongressens intellektuella glanspunkter. Vänder man sig till uppbyggelsetalarne, så intogs främsta platsen dels af en äldre, engelsk prästman, Mr. *Horton,* dels af den unge amerikanaren *Robert Speer.* Den sistnämndes tal vill jag ej ens försöka referera. Hvar och en, som hörde honom, skall erkänna, att den poetiska lyftning och den heliga hänförelse, hvaraf talaren uppbars, skulle förflyktigas i en torr

redogörelse. Lättare är då att gifva en idé om Hortons föredrag, som gaf praktiska råd angående «den religiösa förberedelsen till missionskallet». Han förnyade därvid de gamla bibliska uppmaningarne till bön och fasta, den sistnämnda tydd i enlighet med orden i de nyupptäckta Logia: «Om I icke fasten *från världen*, skolen I icke finna himmelriket». (Såsom hjälp för den dagliga uppbyggelsen rekommenderade han härvid varmt tvänne gamla, arbeten, dem jag här vill nämna till skandinaviska läsares tjänst: Biskop Andrewe's «Private devotion» och William Law's «Serious call to a devout life».) Säkert kan ingen kvinnlig student glömma de faderliga ord han på tal om bönen riktade särskildt till dem: «Unga flickor, jag skulle vilja tillropa Er alla: tron ej, att Ni kunna uppnå all Er skönhet, innan Ni blifvit gamla kvinnor! Det tar lång tid att uppnå skönhetens fullkomlighet och framför allt — det kräfver bön».

Närvaron af 420 kvinnliga studenter (däribland 11 skandinaviska), var i själfva värket ett af kongressens mest framträdande drag. En af dem, en amerikanska, *miss Price,* uttalade sig också flera gånger vid de offentliga mötena. Faktum är, att den kristna studentrörelsen bättre än någon student-korporation i världen vetat att uppskatta den högre kvinnobildningens betydelse. Så t. ex. finnes en kvinnlig komitéledamot för hvarje universitet hörande till rörelsens skandinaviska gren, och i England och Amerika spela de kvinnliga studerandena en framstående roll såsom resesekreterare och styrelsemedlemmar. Men de ha icke nöjt sig härmed. Den engelska afdelningen af kvinnliga studentfrivillige, som äfven i Upsala har en gren, har gått längre i aktivitet än någon annan afdelning af rörelsen, i det att den nämligen underhåller en egen s. k. missionskoloni i Indien. Det är en missionsvärksamhet, skött af fem unga från Cambridge och Oxford graduerade kvinnor i samband med undervisningvärksamhet bland de högre klassernas, särskildt Parsi-sektens, kvinnor i Bombay och Calcutta. Det är en grannlaga och i flera afseenden fordrande uppgift, som dessa kvinnliga missionärer åtagit sig, och det var med stort inträsse man vid kongressen åhörde en af dem, som af hälsoskäl nödgats återvända och som gaf en liflig och humoristisk skildring af de svårigheter hon och hennes kamrater haft att bekämpa vid sina försök att gifva föreläsningskurser, musikaftnar och enskilda lektioner för de ofta ganska finbildade och kristendomsfientliga Parsifamiljerna.

Slutligen bör icke glömmas, att kongressen hade anordnat en rikhaltig utställning af missionsliteratur, att en insamling till förmån för studentrörelsen ledde till det storartade resultatet af £ 850 (omkring 15,000 kronor) och att man på ett synnerligen praktiskt sätt beredt tillfälle till samtal med missionärer och andra ledande personligheter.

Allt detta är glädjande företeelser, och man kan icke annat än hoppas, att kongressens värkningar må komma att visa sig i allt vidare kretsar under de kommande åren. Men ingen uppvisning af vunna resultat kan vara sitt eget ändamål; de gjorda landvinningarna måste sporra till nya ansträngningar och leda till uppställande af nya önskningsmål. Sådana framträdde också mångfaldiga gånger i form af kraf på mera arbete, flera missionärer och rikligare gifvande, eller såsom en humoristisk amerikanare uttryckt missionssakens behof: «pängar eller lifvet!» Men huru berättigade än dessa kraf må vara — vidt omfattande äro de dock ej i den grad, som en världsrörelse har rätt att fordra. Detta förklaras emellertid bäst ur nationella orsaker. Ingen kan undra på, om en religiös kongress i London hufvudsakligen ger uttryck åt den reformerta kyrkans värksamhetsbegär och den anglosachsiska rasens kraf på expansion. Lutheranismen måste till sin skam bekänna, att missionen skulle ha stått sig slätt dem förutan, och den kristliga studentrörelsen skulle utan dem ej ha funnits till. De nya önskningsmål jag här framkastar äro således icke ämnade att uttrycka ett klander af utan ett tillägg till de på kongressen framställda, ett bidrag till lösningen af frågan: *hvad har den nord-germanska rasen och den lutherska kyrkan, framför allt i Skandinavien, att gifva den kristliga studentrörelsen?*

Frågan trängde sig osökt på mig på grund af tvänne företeelser vid kongressen, nämligen dess motto: «Världens evangelisering i denna generation», och dess hållning gent emot hvad i dagligt tal kallas «den frisinnade teologien». Hvad mottot beträffar, så leder det sitt upphof från de amerikanska studenternas fvivilligförbund och antogs vid Liverpool-kongressen 1896 med jubel till hela den frivilliga rörelsens fältrop samt har dessutom tillvunnit

sig anslutning, eller åtminstone gillande, från en hel del kyrkliga och dissenter-auktoriteter i England. Meningen är nu visserligen icke, att hela världen inom denna generation skulle vara omvänd, utan endast att evangelium före denna tids förlopp skulle vara förkunnadt för hvarje folk och land. Men nu äro ju folkslag och länder tämligen sväfvande begrepp, som af topografiska eller språkliga skäl kunna uttydas på hvarjehanda sätt, och hela valspråket får därför vid en nykter granskning mera likhet med ett slagord för eröfrare och kolonisatörer än med ett lösensord för kristna missionärer, som icke böra räkna Guds rikes segrar efter longitud- och latitudberäkning. Låt vara, att valspråket säkerligen leder sitt ursprung från en ungdomlig hänförelses önskan att «tro Gud om stora ting» — en luthersk natur skulle dock önska ett mera andligt uttryckssätt för andliga ting.

Hvad beträffar den «frisinnade teologien», så gäller det här intet principuttalande af kongressen. Saken kom ikke på tal annat än i förbigående, och de spridda uttalandena föreföllo säkerligen massan af åhörare allt för självklara för att ådraga sig någon uppmärksamhet. Men faller en käpp i högen, så skriker den som träffas, och jag bekänner, att jag blef nog «träffad» för att minnas beskaffenheten af hvarje slag. Jag är nu icke småaktig nog att lägga in någon polemisk mening i ett af hälsningstalen, där man passade på att varna studentrörelsen för att följa «främmande läror» och framställde såsom sin åsikt, att de grekiske lärdes omvändelse under kristendomens första århundraden icke varit till obetingad välsignelse för kyrkan. Dessa yttrandes bemöttes emellertid delvis af en efterföljande talare och visade sig således möjliga af mer än en tydning. Skarp och klar var däremot polemiken i ett anförande af The Rev. *Ensor,* tillhörande engelska kyrkans mission i Japan: «Jag säger Er, unge blifvande missionärer, kom icke och bjud japaneserna bibelkritik! Om Ni icke betrakta hela bibeln från Genesis till Uppenbarelseboken såsom inspirerad, så fråga de, hur Ni kunna tro på Kristus, som endast omtalas i bibeln. Och det är bra att vara filosof, men om du inte tror, att Kristus kan värka i dig, så behöfva vi dig ej i Japan. Do not come and damage our work!» Möjligen är det dock orätt att skylla kongressen för detta häftiga språk, som kom från en äldre man utan särskild förbindelse med studentrörelsen. Detta kan däremot icke sägas om den framställning, som vid ett af de offentliga mötena gafs angående den tyska

rörelsens ställning och framtidsutsikter. Dessa voro enligt talarens på tyska meddelanden grundade ord mörka nog: endast *en* professor hade hittills afgjordt anslutit sig till saken och *en* annan uttalat sitt gillande. Och bland Tysklands 400 kvinnliga studenter ägnar sig en god del åt teologiska studier för att sedan undervisa i kristendom enligt otrosmeningar («on infidel lines»)! Den tyske sagesmannen meddelade mig efteråt, att det sistnämnda uttrycket egentligen afsåg Ritschlianismen. Alltså:

en god del kvinnliga studenter hylla «den frisinnade teologien»;

studentrörelsen betraktar detta som en svårighet;

ergo är studentrörelsen fiende till nämnda teologi.

En sådan där liten parentes i en lugnt refererande framställning kan ofta vara tydligare än ett principuttalande just genom det intryck af självklarhet, afgjordhet, som den ger åt saken. Det, hvarom ingen tvist kan uppstå, behöfver man ju endast nämna i förbigående.

Det vore i sanning sorgligt, om studentrörelsen af den engelska fåkunnigheten på det teologiska området skulle låta sig förledas att identificera sig med en utprägladt ortodox eller pietistisk åskådning. Den skulle därigenom bortstöta de många unga, som just genom bibelkritiken och Ritschl — de behöfva ju därför ej ha sväljt hans dogmatik hel — blifvit räddade åt kristendomen och som lida af att känna sig bortstötta från den krets de hälst vilja tillhöra. Ännu värre vore det, om de universitetsbildade missionärerna ville tvinga hednavärldens intelligensaristokrater vid Indiens och Japans högskolor att bära det bibelinspirationens olidliga ok, som den protestantiska teologien just börjat afkasta. Vi böra bjuda hedningarne icke 1600-tals-dogmer om bibelns integritet utan hvad Luther kallar «syndernas förlåtelse, lif och salighet», och göra vi då det senare beroende af det förra, få vi snart se det uppbyggliga skådespelet af våra dogmstriders förnyande bland dessa folk, till stor glädje för kristendomens vedersakare. Men på det sättet kommer den kristna studentrörelsen också att afsäga sig den uppgift, som Gud på ett särskildt sätt tyckes ha ålagt densamma — det att bringa evangelium till de bildade öfver hela världen på de bildades eget språk, det enda, hvarigenom man når dem, för att sålunda genom hufvudet nå hela samhällskroppen. Den kommer därigenom också att lämna den breda, allmänt-kristliga grundval, som äljes torde

komma att göra den till en väsentlig faktor i den protestantismens kamp mot katolicismen, som väl en gång förr eller senare kommer till stånd och då måste bryta ned alla skiljemurar protestanterna emellan. Men en universitetsrörelse utan universalism är ett orkeslöst ting, som utvecklingen kommer att gå förbi.

Om jag emellertid icke kan föreställa mig framtiden så mörk som ofvan utvecklats, så är det därför, att jag tror på sanningen af Motts ord: «the very nature, purpose and spirit of a university education predisposes a man to consider honestly the truth, no matter from what quarter it comes». Den slutsats jag kommer till, är sålunda endast, *att den kristliga studentrörelsen för att helt kunna fylla sin uppgift behöfver fördjupas i både religiöst och intellektuelt afseende.* I hvad mån kunna Skandinaviens studenter bidraga härtill? Alldeles utan förutsättningar härför äro vi ej. Vi ha rätt att vara stolta öfver vår större vetenskaplighet och vår kritiska blick. Vår språkkunnighet är utländingens ständiga förvåning, och våra afhandlingar visa en allmänbildning och en förmåga af jämförelse, som det torde dröja länge, innan Amerikas och Englands universitet hunnit förvärfva. I fråga om den «moderna teologien», så ha vi sedan mer än ett tjugutal år tillbaka sett den studeras vid våra universitet utan osjälfständig beundran men också utan ortodox fasa. Det sammanhänger härmed såväl som med vårt folkliga grundlynne, att vi i andliga ting äro mindre naiva och högljudda, mera betänksamma, tillbakadragna och religiöst finkänsliga än våra anglosachsiska kamrater. Jag behöfver endast påminna om, att något sådant som Frälsningsarmén aldrig skulle ha kunnat födas i en nordisk (eller tysk) hjärna.

Hade vi nu tillräcklig aktning för vår egen folkindividualitet, så skulle vi på bästa sätt befrämja dess utveckling till mänskligheten fromma. Hur vårda Skandinaviens kristna studenter det arf de fått? Huru ingjuta vi vår individualitet i den fulländade organisation England och Amerika gett oss?

Säkerligen kunna icke alla dessa frågor besvaras utan förödmjukelse. Säkerligen kunna vi äfven i detta afseende säga med den engelska syndabekännelsen: «we have left undone those things, which we ought to have done»? Skola vi också behöfva tillägga: «there is no health in us». Det vore bedröfligt nog, då vi minnas, att sundhet är ett af den skandinaviska literaturens älsklingsord. Men faktum är dock, att det stundom står rätt klent till med sundheten

och harmonien inom oss. Det är intet naturligt lif att som fysikern Faraday sade om sig själf: stänga vår bönkammare, när vi gå in i vårt laboratorium. Dylika artificiella klyftor mellan «andligt» och «profant» äro endast tecken till, att kristendomen ännu icke fått genomtränga alla fogningar i vårt väsen. Och den bristande jämvikten i vår personlighet kommer också alltid att hämna sig, genom att vårt religiösa lif ikläder sig onaturliga och för vår nationalitet, ålder och bildningsståndpunkt främmande uttryck. Det är endast för en ytlig betraktelse, som dylika uttryck kunna taga sig ut som äkta yttringar af lefvande kristendom. Det är sannerligen icke för mycket utan för litet af egen kristendom, som gör, att våra kristna unge män, såsom redan Wikner påpekat, stundom göra ett så ömkligt intryck af bristande manlighet och frimodighet. Eller hvarför, om icke af brist på värklig tro, äro många studenter ännu så skygga för modern skönliteratur, om hvilken de kanske inte veta mera än hvad ett par recensioner kunnat meddela? Huru ämna de väl vinna kristenhetens många «afkristnade» individer utan kännedom om den rustkammare, hvarur dessa hämta sina vapen? Och hvarför äro många så benägna att i ord och åthäfvor kopiera vissa framstående religiösa personligheter, som haft inflytande på deras inre lif? Vore det icke ärligare att vänta med att uttrycka sina erfarenheter, tills man kan kläda dem i ord, som värka ursprungligt och därför sant?

Det sammanhänger utan tvifvel med denna brist på egen kristendom, att den unga studentgenerationen, särskildt i Sverge, ännu är alltför benägen att upptaga det egendomliga halfengelska språk, som gjort den s. k. engelskt religiösa riktningen så föga tilltalande för många af Nordens mera nationellt bildade kristna. Uppkomsten af detta språk är förklarlig nog. Då den Luther-Nohrborg-Schartauska terminologien — jag talar nu endast om språket — på 50-talet börjat taga sig onaturlig ut från predikstolarne, för att icke tala om konversationsspråket, lappade man troligen helt omedvetet ihop en religiös terminologi genom öfversättning från engelska andaktsböcker, som mera tilltalade moderna människor. De, som lärt sig älska engelska språket såsom bärare af deras högsta skatter, tänkte ej på, att detta slags öfversättning var långt mera främmande för det nordiska kynnet än de nyssnämnde gamle kyrkolärarnes tungrodda meningar. Det var på detta sätt vi började få höra talas om «välsignade bönemöten» och «dyr-

bara» stunder, ledda af någon «kär broder» i närvaro af «troende Guds barn» (obs. pleonasmen i sistnämnda uttryck!). Anglicismer sådana som «textböcker» och «bibelläsningar» plockades också kritiklöst in i söndagsskolliteraturen, ungefär på samma obesvärade sätt som frälsningsarmén upphöjer oskyldiga nordiska skomakaregesäller till «ensign» och «private» m. fl. engelska mititärtitlar, omöjliga för innehafvarne att uttala. Men hvad vi kunna förlåta frälsniogsarmén, blir inom studentvärlden ofta oförlåtligt.

Till de ästetiska synder, som i Norden ännu komma många bildade kristna att göra ett onödigt «underklassigt» intryck, hör också den okritiska importen af engelska sånger. Jag har ingenting emot, att den nordiska psalmskatten riktas, från hvilket håll tillökningen än månde komma, men vi ha rätt att fordra, att öfversättningar skola gifva icke blott något till innehållet värdefullt, utan äfven meddelas i en form, som för den ästetiskt skolade är njutbar. Och säger man oss, att ändamålet här är öfvervägande religiöst, så svara vi, att äfven det religiösa innehållet framträder tydligare i en konstnärlig än i en värdelös form, ty psalmkonst förutsätter just den största enkelhet och har ingenting med «konstighet» att skaffa. Hoc est: i valet mellan två i religiöst afseende lika värdefulla sånger böra vi välja den i poetiskt och musikaliskt afseende bästa. Vi ha godt om vackra ord och melodier icke blott bland våra nordiska kyrkosånger utan äfven bland äldre, mer pietistiska sångböcker, t. ex. Rutströms, Ahnfeldts m. fl. De bildade böra här hjälpa och uppfostra de obildades smak och ej sjunka ned till en lägre ståndpunkt. Detta låter ju helt axiomatiskt, och man borde kunna ha rätt att vänta, att den nordiska studentrörelsen hållit sig fri från K. F. U. M:s och K. F. U. K:s synder i detta fall, men det har den ej. Och äfven i detta hänseende har Sverge den tvetydiga äran att ha gått i spetsen. Sätt upp sådana sånger som «Låtom sjunga, sjunga om Jesu nåd», «Kristi stridsmän, ser I märket», «Verka ty natten kommer», «Dyre Jesus, hjälp mig blifva» å ena sidan, mot sådana kärnpsalmer som: «Dejlig är jorden», «Förfäras ej, du lilla hop», «Vidunderligst af allt på jord», «Jesus är min vän den bäste» å den andra, och man måste förvånas öfver en kritiklöshet, som kan blanda dem om hvarandra och icke märka den bisarra kontrasten. Men förvåningen öfvergår till bedröfvelse, då man finner, att det är studenter, som gjort sig skyldiga till denna ästetiska

förvildning, och ännu mer bedröfvad blir man öfver, att en gradvis försämring härvidlag ägt rum från det ena skandinaviska studentmötet till det andra. Så utvisar Vadstena-mötets sångbok, som hvad angår svenska sånger nästan oförändradt användes på Herlufsholm, en tydlig försämring af Horten-mötets. I Setnäsmoens sångbok hade visserligen flera af de värdefulla psalmerna återupptagits, men för rikhaltighetens skull sammanförts med nya af så svagt ästetiskt värde som: «Tack, o Jesus, för det dyra», «Lofva Herran min själ, ty Han vill ju ditt väl», «Ack att jag intet vore». Ha Björnson och Viktor Rydberg, Geijer och Kjerrulf så litet lyckats uppfostra oss?

Mången skulle kunna tycka, att detta är obetydliga saker, men den meningen delas ej af vedersakarne eller de många, som skulle vilja ansluta sig till rörelsen, men hindras genom den förkonstlade, osköna eller ointelligenta form, hvari dess sålunda religiösa lif ofta ikläder sig. Jag sade med flit förkonstlade, ty det som är fullt naturligt på engelska, kan värka stötande i öfversättning. Hvarje skandinav, som varit i närmare beröring med engelska kristna studenter, har helt säkert frapperats af den naturlighet, som präglar hela deras uppträdande, emedan att de ha skapat sig religiösa uttryck, fullt öfverensstämmande med deras ungdom, samhällsställning och nationalitet. Låtom oss gå och göra sammaledes! Vi kunna icke blifva för mycket kristna för att fullt ut kunna vara nordiska studenter, d. v. s. intaga en framstående plats inom den nordiska kulturen. Vi komma en gång att såsom präster, jurister, läkare, lärare och författare få de bästa tillfällen att invärka på den andliga odlingen hos våra folk. Vi, om några, böra ha möjligheter att skapa sanna, kraftiga, fulltoniga uttryck för vår tro. Men därtill kommer visserligen att kräfvas både större trosdjup och en högre intellektuell förfining.

London den 28 Februari 1900.

MAALSAGEN, KULTUREN, SKOLEN.

(Ved skoledirektør Aas).

I.

Bjørnsons kamp mod maalbevægelsen og dennes forhold til skolen har bl. a. en dobbelt interesse. For det første bidrar den til at vække folk op af den sløve tilstand, man befinder sig i ligeoverfor opdragelsen, skolen og dens sag. Til trods for nogen reformlarm er nemlig i virkeligheden disse anliggender gjenstand for liden interesse. Loven om den høiere skole er vedtaget, og almenheden steller sig til atter at gaa til sengs. Skolen, som skulde være gjenstand for nationens fornemste overveielse, dens høieste interesse, fordi den indeholder spørgsmaalet om, hvorledes en bedre slegt skal fremgaa, — almenhedens sans svarer neppe til sagens vigtighed, til tingenes eiendommelighed, til problemernes rækkevidde, der vistnok har sin specielt faglige, men dog ogsaa sin almene karakter.

Hans optræden bidrar derhos til at skjærpe og nærmere bestemme et blandt de mange problemer, som ved den nye lov om den høiere skole er sat. Det er en nærmere eller fjernere fremtidssag at fælde den endelige dom om denne lov. Allerede nu kan dog væsentlige ting siges.

At loven indeholder grundtanker af afgjørende og varig værdi, vil ikke kunne betviles. Men at der ogsaa ligger vanskeligheder og problemer, som kræver sin snarlige løsning, vil heller ingen forstaaelsesfuld benægte. Og da turde spørgsmaalet bli, om ikke væsentlige modifikationer, forandringer vil indfinde sig med krav paa at imødekommes. Vi staar jo i denne sag ved indgangsporten, ikke i hallen selv.

Det problem, *Bjørnson* har rørt ved er et af de centrale: «maalet» i skolen, landsmaalet, paatvunget den høiere almenskole,

landsmaalsstil, mulig endog obligatorisk til artium. Det er at ville føre kulturudviklingen tilbage, at indføre dødlast, vende blikket ind mod det mørke, ikke ud mod lys, er at koble sig fast til et forlagt standpunkt, nærmere barbariet. Og det i den høiere almenskole, der efter loven og udviklingens krav er en paa det nye kulturelle liv bygget indretning, der da ogsaa skulde føre ind i den moderne kulturstrøms fremadbevægende liv. Vi har dog saa meget andet at gjøre. Lad os ikke binde de unge en dødvegt om halsen, der hindrer dem i at følge med i kulturudviklingens strøm.

En vældig anklage. En paa moderne kulturstof opbygget skole, der bryder med de gamle veie og skal føre direkte ind i det moderne, i dens form for liv, i kulturbevægelsen, griber paa et væsentlig punkt feil og fører ind i en bagevje, henimod siklende huleboere.

II.

Bjørnson og det nye Norge er i mange henseender ét. Uden ham vilde Norge været et andet; med ham for en væsentlig del er det blet, hvad det er. Han har bidraget til at føre os fremover til selvforstaaelse indad og aabnet paa mange punkter dør udad. — Hans gjerning i det sidste har især været, udad at skabe sammenhængen med europæisk kultur. Sin sjæl sætter han ind i det han i øieblikket gjør. Ensidig ofte, men altid med vældig kraft. I sammenhæng med denne hans optagethed af sin nærværende opgave maa da ogsaa hans stilling nu til maalet sees.

Bjørnsons standpunkt er for nærværende kulturenthusiastens. Kulturenthusiasten priser den stadige reise, flytningen fra det mørke til det lysere, fra det surøiede til det klare. Ogsaa *Ibsen* har forlængst taget plads paa agterskibets dæk med kursen rettet mod de nye strande. Vi er heri enig: rigere lys, større klarhed. Dog lad os mindes en anden digter. Vi husker billedet af Tolstoi der han staar, bondeklædt, med langstøvler, sid bomuldskittel med lærrem om; huen paa snei; foroverbøiet med ljaaen i haand slaar han sin eng. Hans mening om nødvendigheden af kulturreise, om flytningens gavnlighed, falder i denne sag ikke helt sammen med Bjørnsons. Spørgsmaalet er, hvem har ret, Bjørnson eller hans russiske frænde.

III.

Den moderne kultur har to grundtanker. Den ene er, at verden efter sin kjerne er et system af evolution, af udvikling. Denne evolution stiller vistnok slegten enorme opgaver, men realiseres dog uafladelig i fremgang, og det ogsaa saaledes, at de enkelte individer delagtiggjøres i denne fremskridende bevægelse og lykkeliggjøres ved den.

Udviklingens endog sværeste hindringer overvindes ved anspændelse af kræfterne; ved kræfternes kamp sker forhøielse af liv henimod klarhed og lys. Udviklingens egen fornuft virkeliggjøres gjennem en klar og kraftig levendegjørelse af vort væsen, der selv er lys og fornuft. Kraftudvikling under ledelse af intelligensen er fra denne side seet kulturbevægelsens indhold.

Det faar holde sin prøve, om dette stemmer med virkeligheden, eller om verden og udviklingen maaske bærer paa dybere modsætninger og sværere vanskeligheder, end dette kulturideal ser.

Paa denne side af sagen er det dog i nærværende sammenhæng mindre foranledning til at gaa ind, da de herhen hørende problemer kun i anden række berører vort spørgsmaal. Som en antydning skal kun tilføies, at dersom folkeopdragelsen ikke nærmest bestaar i kulturtilegnelse, og særligt ikke nærmest i tilegnelse af den her nævnte side af kulturen, men ogsaa, og det specielt, i ethisk uddybelse og udformning, faar sagen straks en anden synsvinkel. Det ethiske er jo paa forskjellig vis sammenhængende med det naturmessige, baade individuelt og nationalt seet, med drifter, instinkter, dispositioner, seder, skikke o. s. v., altsaa med en naturlig basis. Og det ethiske har en væsentlig individuel karakter (baade for det enkelte individ og for nationen som det større, kollektive individ) i sin udformning og i sit endelige maal. — Her griber da det individuelt nationale dybt ind.

Den anden grundtanke er ideen om en universel, en almenmenneskelig kultur. Deri ligger dels bortvendelse og befrielse fra en eksklusiv religiøs livsførelse med alle dennes indsnevringer og borneretheder, dels ogsaa opposition mod specielt romanticismens ensididige betoning af den nationale kultur. Denne er bunden indad til de givne naturbetingelser, udad er den indskrænket til en begrænset kreds. Denne sag udtrykker Bj. ved at minde om,

at den, der har faaet blik for og er blit delagtiggjort i noget af denne slegtens universelle kultur, bytter den ikke, selv med fædrelandet. — Utvilsomt rigtig, forsaavidt som menneskeslegtens ideal «staar over» det indskrænkede i nationens, den universelle humanitet «over» den indskrænket nationale.

IV.

Der paatvinger sig imidlertid her det spørgsmaal: hvad er nu det *nationales* stilling i denne universelle bevægelse henimod lys? Er den universelle humanitet kun universel? Sandheden er jo universel; der gives ikke en for nordmænd, en for tyskere, en for bønder, en for byfolk? Dette er saa. Men dermed er tingen ikke færdig. Da dog det nationale viser sig at øve sin indflydelse endog i det mest almenneskelige, f. eks. i religion og filosofi, blir spørgsmaalet atter om de nævnte momenters forhold. Og her er tre muligheder. Enten er forholdet at opfatte saaledes, at det nationale kun er en eiendommelig nuancering af det erhvervede, almenmenneskelige. Dette sidste er da det egentlige aandsliv og slegtens fælleseiendom, der antager forskjelligt præg og farve, efter som nationerne delagtiggjøres i det almenmenneskelige gjennem det mellemfolkelige samkvem. Eller: det nationale er udviklingens egentlige indhold, som humaniseres, gjøres almenmenneskelig ved kontakt med det fremmede. Eller endelig: det aandelige liv er vistnok almenmenneskeligt, men er fra først af tilstede kun som nationalt. Nationernes aandsindhold har en fællesgrund. Men denne fællesgrund er netop det som udvikles og antar nuanceringen, idet det fælles udvikler sig ud af nationens egne rødder.

Det vilde vistnok ikke være saa vanskeligt at paavise, at ingen af disse opfatninger kan undværes. Videnskaben er universel og des mindre nationalt nuanceret, jo mere dens abstrakte moment fremtræder (mathematik, naturvidenskabelige love, teknisk videnskab, lægevidenskab o. s. v.). I de historiske videnskaber træder allerede det nationale tydeligere frem, særlig ved den synsvinkel, under hvilken sagen sees, og den stemning, der bærer fremstillingen. Religiøsiteten er én, men de religiøse opfatninger, formuleringer, kultus o. s. v. stærkt nuancerede. I kunsten fremtræder det nationale moment med end stærkere farver, stærkest i

de kunstarter, der gir det inderligste udtryk for følelsernes bølgeslag. Intellekten er som sjælelivets mest almene form mest universel, følelsesbetoningen jo dybere og inderligere, des mere nationalt præget. De moralske værdier er vistnok fælles; men kun som alment schema. Saasnart schemaet skal udfyldes, fremtræder forskjellen. Hvem kan forme en ethik, uden da i de mest abstrakte udtryk, der passer for alle folk. Strengt taget er her intet andet end sedelighedens almene form, pligtens abstrakte bud universelt. Saasnart indholdet kommer, fremtræder de nationale og individuelle nuancer. Saaledes flyder det universelle og nationalt-individuelle over i hinanden. Saalidt som slegten eksisterer uden gjennem individerne, saalidt findes menneskeheden udenfor nationerne. At opstille en bestemt, adskillende grænse er kun abstraktion. Analysen kan maaske udskille elementerne; men elementerne er da ogsaa, naar de isoleres, uvirkelige; kun synthesen er liv. Med samme ret som det siges, at det universelle er det egentlige aandsliv, med samme ret kan derfor siges, at det national-individuelle er aandslivet, fordi aandslivet i sin konkrete fremtræden er gjennemvirket til bunden af nuancen. Det eiendommelige, det nuancerede, det oprindelige, er det mest tiltalende, er varmt, levende. Det abstrakte er fjernt, koldt, fremmed. Dette forhold hænger selvfølgelig i sin dybeste grund sammen med det menneskelige væsens egne konstitution og beror til slutning paa det menneskelige væsens psychofysik, at det aandelige er bundet i materielle skranker og behøver det materielle til sin anskueliggjørelse. Dette fremtræder klarest i sproget.

V.

Til trods for al uenighed paa det sprogvidenskabelige omraade om sprogets oprindelse, derom er dog nu alle enige, at sproget ikke er noget af et folk paa kunstig maade dannet, eller er et «opfundet» produkt (som volapük), men at det opstaar og udvikler sig paa naturlig vis efter folkeaandens indtryk. Sproget fødes som naturlig frugt af den individuelle folkeaand, eftersom de menneskelige kræfter udvikler sig. Ligesom vi vistnok maa søge de første rødder til det menneskelige sprog i uvilkaarlige, ikke forud beregnede refleksytringer af lyd som følge af bestemte følelsestilstande, saaledes er et folks sprog efter sin høieste udvikling, tiltrods for det bevidste moment deri, et eiendommeligt

udtryk for netop dette bestemte folks særegne sjæletype. Det er ingen tilfældighed, at det franske sprog har sin type, det engelske sin o. s. v. Det er ingen tilfældighed, at dansk, svensk og norsk skiltes til tre stammer. At bygdemaalene har sit præg, beror ligesaa naturlig paa psychiske forhold, som at folkestammerne har sine særegne sprog.

Jo mindre udviklet et sprog er, desto større vanskeligheder skaffer det, naar en bestemt gemytsrørelse skal finde sit adækvate udtryk deri. Jo mindre nuanceret sproget er, desmere vagt og ubestemt blir udtrykket for tanken. Men netop den omstændighed, at tankens, gemytsbevægelsens udtryk paa denne vis blir vag, bevirker ogsaa, at gemytsrørelsen selv blir ubestemt, uklar. Den holdes nede paa et mere primitivt standpunkt, fordi den intet adækvat udtryk kan finde. Aandslivets udvikling hos individ og folk er saaledes til enhver tid betinget og begrænset af sprogudviklingen paa det givne tidspunkt, individets og folkets. Savner et sprog udtryk for en bestemt gemytsrørelse, vil det individ, som betjener sig af dette sprog, ikke kunne bringe denne rørelse til udtryk og dermed heller ikke helt bli sig denne sjælstilstand bevidst. Thi dette individ savner det middel (sproget), der gir gemytsbevægelsen objektivitet i bevidstheden.

Det levende sprog er imidlertid som enhver organisme i successiv, stadig udvikling og forandring, om end i forskjellig grad paa de forskjellige omraader. Og her virker to kræfter, baade folkeinstinktets primitive, ubevidst virkende kræfter og de bevidste, særlig saaledes som disse aabenbarer sig gjennem folkets aandelige førere, dets tænkere, digtere (seere), lærere. Det er disse, som blir de ledende, fordi de forstaar at finde det rette ord, — det rette ord paa det givne tidspunkt for den tanke, for den følelse, som dæmrer hos de mange. Tanken, følelsen maa dæmre, ellers vilde tænkeren, seeren o. s. v. ingen forstaaelse finde. Og fordi det samme dæmrer i ham, men han tillige finder ordet, derfor forløser han derved det bundne, det uklart dæmrende, som vil fødes til liv fra folkeinstinktets grund og først blev født ham. Derved er ordet, udtrykket, talen, der saaledes fremføres, paa en vis gammel, men dog ny. Digteren, tænkeren o. s. v. gjør saaledes det dobbelte: baade føder han folkeaandens tanke, og han skaber den dens udtryk, eller rettere: idet han gjør det sidste, sker det første.

Selv om nu da tankerne kan siges at være fælles og almenmenneskelige, vil de dog nuanceres efter sprogenes forskjel. Derfor kan et af en national type farvet bevidsthedselement, f. eks. en digtning, ikke helt gjengives paa et andet sprog. Og jo dybere gemytsudtrykket er sammenhængende med nationalitetens særegenhed og saaledes er en oprindelig, eiendommelig og derfor værdifuld skabning, og derfor da ogsaa har faaet et saavidt muligt klassisk udtryk i vedkommende sprogidiom, des vanskeligere blir oversættelsen, ɔ: des mere ugjørligt er det at faa et helt modsvarende klassisk udtryk i det andet sprog.

Dersom denne gemytsbevægelse overføres paa det fremmede sprog, da har tillige bevidsthedselementet undergaaet en tilsvarende forandring. Det har modtaget en nuance, en farve, der svarer til det folkelynne, for hvilket hint andet sprog er et udtryk. Med omsættelsen i det andet sprog har tankeelementet altsaa undergaaet en modsvarende omsættelse.

Mennesket tilegner sig nu som sit modersmaal et bestemt sprog. Det overleveres derved et bestemt sprogligt udtryk for tanken, — og deri er meget indeholdt. Deri ligger for det første, at de tanke- og følelseselementer, som har fundet sit udtryk i dette sprog, ogsaa kan komme op dette menneskes bevidsthed med nogenlunde klarhed og bestemthed. Men dernæst ligger heri, at *kun* de sjælstilstande som dette sprog har udtryk for kan ved dette sprog komme til bevidsthed hos dette menneske. Men der ligger i det nævnte forhold noget mere: det nemlig, at *selv om vedkommende bevidsthedselement er et almenmenneskeligt, saa vil det almenmenneskelige faa den særegne nuancering, som er en følge af, at bevidsthedselementet har fundet netop dette bestemte sproglige udtryk i dette bestemte sprog.* Det sproglige udtryk paatrykker saaledes selve bevidsthedselementet en særegen karakter hos de forskjellige folk, der har forskjelligt sprog. To som tænker det samme, tænker dog altsaa ikke ganske det samme, saasnart de udtrykker den samme tanke paa to forskjellige sprog, netop fordi de forskjellige sprog har farvet den samme tanke forskjelligt.

Efter det her antydede maa det formentlig være klart, at et folk ikke er et folk, uden at det har sit særegne sprog. Ethvert folk maa efter sagens natur, netop fordi det er et folk, fordi det er en særegen udpræget type af slegten *homo,* med sin eien-

dommelighed i legemlig og sjælelig henseende, hvilke sidste altsaa finder sit udtryk specielt i sproget, ogsaa have sit særegne sprog.

Dernæst maa det være klart, at jo mere dette folks særegne eiendommelighed kommer til gjennembrud, des mere maa ogsaa folkets sprog udvikle sig paa sin eiendommelige vis, *dersom* det skal bli, og *for* at bli et mest mulig adækvat udtryk for dette folks bevidsthedsliv.

Har nu et folk ved en eller anden særegen udvikling faaet fremmede elementer i større udstrækning ind i sit sprog, da er følgende ting skeet: for det første har de fremmede sprogelementer nuanceret folkets bevidsthedsliv i samme grad som de sproglige udtryk er optaget i folkets kjød og blod. Paa samme tid er folkets eiendommelige aandsliv trængt tilbage, idet det ikke har faaet udvikle sit særegne sprogidiom og dermed ikke sin særegne tankeføring. Der er indkommet en kunstig opdæmmer for folkets eiendommelige aandsindhold. Og det aandsindhold, som har fundet sit sproglige udtryk gjennem den fremmede indflydelse, er ikke folkets eget eiendommelige og bedste.

Sent eller tidlig gaar dette forhold og dets sammenhæng op for dette folk, — at sige, dersom det har fremtidens liv i sig og ikke er et hendøende, eller er et folk, der mere og mere skifter grundkarakter. Og naar det gaar op, vil folkebevidstheden instinktmessig søge den reneste udformning af sit gemyts- og tankeliv og søge at udarbeide det mest adækvate udtryk for dette liv. Det vil søge at hele, at læge det brudd, som er gjort. Sker det med omsigt, vil dette ikke søges paa mekanisk vis, da derved alene et nyt brudd forvoldes. Men folkebevidstheden vil nære sig med de oprindelige gemytsbevægelser, lade disse slaa rod i sindet, og det adækvate sproglige udtryk vil springe klarere frem, efterhvert som dette oprindelige, i vekselvirkning med andre befrugtende elementer, — ogsaa fra anden kulturbund — udarbeides i folkebevidstheden som specifikt udtryk for dets liv. Saaledes fremstaar en organisk udvikling. Det fremmede, der kan assimileres med det kraftig fremvældende individuelt folkelige bevidsthedsliv, beholdes, modificeres og modificerer. *Der sker en udvikling indenfra udad, ikke udenfra indad.* Det udenfra kommende kan være befrugtende, men det som befrugter og befrugtes er selve det indre, eiendommelige liv.

AANDSLIVET I EUROPA.

XI.

I Paris døde nylig den berømte russiske flygtning og eiendommelige personlighed, Peter Lavrov, 77 aar gammel. Som dyb tænker og ubetvingelig modstander af czarens enevælde, forstod han paa beundringsværdig vis at bringe sit eget pletfrie liv i overensstemmelse med det samfundsideal, han havde dannet sig. For sine landsmænd blev han gjennem flere slægtled en virkelig opdrager. Lavrov var oprindelig professor i de matematiske videnskaber ved akademiet i St. Petersburg og medarbeider i flere revuer. I 1866 blev han, for sine frisindede meningers skyld, aresteret og dømt til at deporteres. Tre aar senere undkom han ved flugt og tilbragte resten af sit liv i landflygtighed. Helt siden 1877 beboede Lavrov i Paris den samme lille leilighed i den velkjendte *rue de St. Jacques*. At fortælle hans liv i al den tid er at skildre det kjæmpemæssige aandsarbeide han i samme tidsrum vied studiet af den menneskelige tanke. Han grunded adskillige russiske revuer, men fra aaret 1886 at regne hengav han sig helt til arbeidet paa sit hovedverk «*Den menneskelige tankes historie*», hvoraf den endelige udgave, i to tykke bind, udkom i 1895. Da han var meget fattig, leved Lavrov af sin pen, og fremfor alt af den begeistrede hyldest, den russiske ungdom yded ham. Han betragtedes almindelig som den frie tankes patriark. I sin stilling som adelsmand, professor og lærd havde han tilbragt mere end halvdelen af sit liv i det russiske selvherredømmes isnende, dødbringende skygge. Tiltrods herfor havde hans tanke dog evnet at frigjøre sig, det samme som saa mange ædle aander, fødte under czarernes asiatiske tyranni, har formaaet. Et liv som Peter Lavrovs, tænkende og virksomt paa en gang, arbeidende for retfærdighedens store sag, er ikke alene nyttigt gjennen sin handling, men det bidrager ogsaa til at skabe den atmosfære af urokkelig sindsro, uegen-

nyttighed, høisindet hæderlighed og utrætteligt arbeide, hvori alene en stor sag kan modnes. Ved Peter Lavrovs ligbegjængelse lagdes stor og almindelig deltagelse for dagen, og Paris ydede den berømte forvistes minde en smuk tribut. Næsten 8 000 mennesker fulgte kisten. Deputerede og tænkere talte ved graven, hvor han, som ikke havde fundet hvile i sit fædrelands jord, skulde sove fredelig. To hundrede kranse, russiske, franske og fra fremmede lande, frembares af de talrige befuldmægtigede allevegne fra. Tyskland, England, Holland og Amerika havde sendt representanter. Det var overraskende at se Peter Lavrov, som næsten havde været en eneboer, kjendt og erindret i to verdensdele. Saa stor er idealets magt, at dets straaler lyser udover landenes grænseskjel. Det vilde være ønskeligt, at den ideale enhed, mod hvilken den lidende menneskehed mere og mere stevner, maatte blive virkeliggjort, og det ikke bare ved den aabne grav og under den fælles sorg. Denne sandhed bør gives udtryk, ei blot ved baaren; men fremfor alt i livet, i handling, kamp og seier.

Med det samme vi taler om Rusland, vil vi berette, at hr. Soloviov, russisk tænker, nylig har udgivet en bog mod dødsstraffen. Dødsstraffen, siger forfatteren, er en umoralsk handling, skadelig for det menneskelige samfund. Herom maa den offentlige samvittighed uophørlig mindes. Dødsstraffen er et mord, et mord i bogstavelig forstand; det vil sige, en absolut fornegtelse af de moralske forhold, hvori menneskene staar til hverandre. Soloviov tror, at den tid vil komme, da dødsstraffen forsvinder fra straffeloven; da endog forhandlingerne om dens tjenlighed bliver overflødige, fordi straffen er stemplet som barbarisk. Da hr. Emile Loubet blev den franske republiks præsident, fandt han paa sin pult flere bønskrifter fra dødsdømte personer. Disse blev af den nye præsident alle indvilget. Efter dette skulde man tro, at hr. Loubet var *mod* dødsstraffen; men for faa uger siden afslog han nye bønskrifter. To henrettelser har allerede fundet sted. Hr. Henrie Masonneau har foretaget undersøgelser angaaende dødsstraffen, og resultatet af disse har han offentliggjort i en bog, betitlet: Foran skafottet (devant l'Echafoud). I sagens anledning har han forespurgt sig hos samtlige dommere, og af disse, det maa indrømmes, var en flerhed *for* dødsstraffens bibeholdelse. Besynderligt, men dog sandt! Det maa dog ikke glemmes, at den offentlige mening er mod dødsstraffen. I lang tid nu har intet kvarter i Paris villet tillade

den uhyggelige maskine opstillet paa nogensomhelst af de offentlige pladse. Myndighederne har været henvist til at anbringe den i fængselsgaarden. Fra 1826 til 1899 er 1 552 mænd og 49 kvinder guillotinerede i Frankrige. Ingen kvinde er henrettet siden 1893. Hvor stort er saa ikke antallet i andre lande? Hvem kan sige, hvormange hoveder, ikke forbryderske, men uskyldige, der hvert aar falder i Rusland? Og dette kalder man civilisation!

Nu til andre emner. Af Leo Tolstoi er nylig udkommet en ny roman: *La Résurrection* (opstandelsen). Den kan i visse maader sammenlignes med *Anna Karénine* og *Krig og Fred* og staar paa nogle punkter endog over disse. Sujettets enkle skjønhed er den græske kunsts dage værdigt.

I *Krig og Fred* virker mængden af de optrædende personer noget trættende; medens man i *Opstandelsen* maa beundre det enkle anlæg, saavelsom enheden i handling og liv. Tolstoi har nu fundet midlet, hvorved han kan faa bragt sine ideer om kjærligheden i samklang med nutidens samfundsspørgsmaal. Han viser os samfundet fra to sider, salonernes og den lavere klasses samfund. Fra hvert blad af romanen synes billedet af menneskekjærlighedens religion at straale en imøde. Det mangler os rum til her at kunne gjennemgaa dette nye arbeide af den russiske filosof. Vi vil indskrænke os til at sige, at fra et kunstnerisk standpunkt seet har Tolstoi gjenfundet sin fordums vigør, og i *Opstandelsen* forsonet kunsten med tænkningen. Den russiske original er skrevet i et mægtigt og smukt sprog; den franske oversættelse er derimod slet.

Efter det populære universitet, jeg forrige gang omtalte, er nu ogsaa kommet en populær opera, eller opera for de bredere lag af befolkningen. Hensigten med dette forsøg er at give folket anledning til for billig pris at faa høre god og smuk musik. De første forestillinger løb meget heldigt af og prestationerne modtoges med varmt bifald og stor begeistring. Ideen har vist sig at være udmerket.

Af de sidst udkomne franske bøger maa fremhæves fru Th. Benbson's *Femmes d'Amerique*. I form af en række, livfuldt skrevne biografier giver forfatterinden en virkelig Amerikas historie, i hvilken kvindens indflydelse sees at have været udpræget og befrugtende. I *la Revue blanche* udkommer af hr. Julien Breada:

Dialogues à Byzance. Ideen er hentet fra Dreyfusaffæren. Hr. Camille Mauclair, en meget frugtbar og talentfuld forfatter, har netop offentliggjort en roman under titelen: *L Ennemie des rêves* (Drømmenes Fiende). Hans bog er psykologisk fin og skarp med en ophøiet følelse og tendens. Alt, hvad hr. Mauclair skriver, er stemplet af literær oprigtighed, af sandhed i tanken og af personligt talent. Fru Marcelle Tinagre's roman *Hellé* gjør ogsaa megen lykke. Bogen er aandrig og skrevet med elegance. Fru Marcelle Tinagre er medarbeider i *la Fronde.* Herrerne Albert Lacroix og vicomte de Caix har i forening dannet et foretagende for udgivelse af *Frankriges illustrerede historie.* Det første bind er udkommet i det Ollendorffske bibliothek. Dette nye, historiske arbeide vil krones med stort held; det er udmerket illustreret, og udgaven er smuk og helt igjennem populær: Hr. Albert Lacroix er en ikke længer ung forfatter, og af stor fortjeneste. Illustrererede udgaver er for øieblikket meget moderne. Af Larousse er udkommet et større, illustreret verk over Holland. Flere forfattere har været medarbeidere i denne bog. Det skyldes krigen, at Holland i denne tid er paa dagsordenen.

Ossip-Lourié.

UM HAAPET.

(Ein tale av Andreas Austlid).

I.

Hev de lagt merkje til, kor nøydde me er um aa haapa? Um aa ha noko ljost aa stira fram yver imot, som me kan tru me naar. Me er slikt skapte.

Du ser dette hjaa barnet. Berre kor det stundar etter joli, og gled seg — fyreaat! «Naar eg vert stor!» segjer barnet. Daa skal det smella laust, daa skal alt gildt henda; rett daa!

Og ikkje mindre hjaa ungdomen; aller helst der. Han ser *manndomen* sin sameleis i syner. Daa skal *han* taka tak, og skapa eit liv som det ikkje finst maken til. Men fyrst og sist saman med den han er glad i. Og gjenta like eins. Det skal verta anna slag en dette tufseriet hjaa far og mor! — Far og mor er ofte vantrue. Det er nok ikkje *so* lett at byksa seg fram; livet er hardt og strengt, det veit *dei*. Men dei vil daa so inderleg gjerne, at borni maatte naa eit stykkje lenger en dei, og gjer alt dei veit til aa hjelpa. Det er ei livslov, dette. Me ynskjer borni vaare framum oss.

Og denne draumen *fram* og *upp* mot ei ukjend lukka, den ber all god ungdom. *Den* er det som gjer honom varm og glad og rik, gjev honom krefter til aa leva livet *for dagen*. Det er den beste skatten han eig; det er den han liver av.

Aa missa dette *synet* fram-yver, er for ein ungdom det verste som kan henda. Det er daa, at guten vert drikkar, og det som endaa verre er. Ei gjenta kan missa hugen slikt, at ho misser helsa. Elder ho slepper seg laus i kjøt. For daa er alle vonde magter løyste.

Folkevisorne vaare er fulle av slike hugbrot. Aa, so tunge og saare! Her skal eg nemna berre ei, fraa vaar siste tid; det er visa um ung Aaslaug:

Ung Aaslaug gjekk i bjørkeskog
so tirøygd, frisk og raud;
ho tykte mest at alle gret,
der som ho gleda baud.

«Kva er det vel dei syta fyr
i verdi vid og stor?
Naar soli skin og hjarta brenn
og kjærleiken fær ord?»

Ho skynar ikkje at folk *kan* syta og syrgja. — Men lite etter finn me henne att i den same skog:

Ung Aaslaug gjekk i bjørkeskog
so taarøygd og so raud,
ho tykte mest at alle log,
der som ho *sorgi* band.

«Kva er det vel dei fagnast ved
i verdi vid og stor?
Naar soli brenn, men hjarta frys,
og kjærleik bert er ord».

Ung Aaslaug vart so underleg,
ho tagde reint den kveld;
for *noko burt fraa hjarta fraus,*
endaa det brann som eld.

Kva var det som var hendt?

«Det kom eit bod, at hennar ven
hev fest ei onnor møy».

Ja, berre det, at ein ungdom misser voni um aa faa den ein hev kjær, er ofte nok til at dette jordiske paradiset *der framme* sloknar — og alt bleiknar. Det er berre ei framtids-von, kjem i grunnen ikkje notidi ved. Men det verkar inn paa notidi som noko reint allmegtugt. Livet snur seg og vert som burte.

Men lukka er, me er sterkt bygde. Ungdomen er sterk her.

«Om et haab eller to blir brudt,
blinker et *nytt* for dit øie —
straks det faar glans af det høie».

II.

Soleis som det er med ungdomen her, soleis hev det vore med heile folkeferd. Dei livde av aa vona. Dei lengta etter

eit liv som var større og herlegare en det dei aatte, og saag dette livet fram fyre seg paa vegen i *syner,* som mana og lokka. Og diktararne song dei ut yver folket.

Merkelegast er jødefolket og profetarne deira. For heile Israel var ein slik ungdom, og *skulde* liva av haap. Og folkehaapet deira, som blenkte og skjein gjenom alt dei gjorde og sa, det var *Mesias-haapet.* Denne gullalderen, som dei drøymde skulde koma med honom, kasta beintfram straalar attende, so gode og varme og rike og reine, at det var som himmelen var komen ned paa jordi. Og ingen stad saag me maken til slik heilhug og kraft millom menneskjor.

Mødrarne stunda etter mange born, so dei kunde faa ei stor ætt aa senda inn i denne lukka, og mennerne heldt ættartavlorne uppe, til vitne um at dei som Abrahams born hadde adels- og odalsrett, — alt med tanke paa denne herlege framtidi, dette gudsrikjet paa jordi, daa Israels folk *med Mesias* skulde straala yver alle andre folk og verta fane-førararne for mannaætti.

Og Mose-lovi kvelvde seg som himmel yver dei og ol upp *dette synet.* Ho var slik bygd, at naar dei «heldt henne», anda i henne, so *maatte* folkehaapet staa blankt. For ho peika med alle fingrar framyver mot gullalderen og alle straalar samla seg til glorie um honom som skulde koma. Lovi var uppdragaren til honom.

Me ser, at Israels liv hekk i, at dei «heldt» lovi. For ho var ljoset som spreidde skodda og lyste dei fram yver so dei saag *synet* — og heldt seg friske.

Og fraafallet, avguderiet, var ingen annan ting en at dei miste dette synet og tok til aa *njota livet* i augneblinken, midt fram for føtom sine. Dei slepte lysterne lause og dyrka kjøtet. Og fraa avguderiet steig skodda upp, so dei gløymde fortid og framtid, kvar dei var komne fraa og kvar dei skulde av. For *det var* just evangeliet for kjøt og blod. Astarte-dyrkingi kravde beint fram syndi mot det sette bod som religiøs plikt. Og ved aa liva soleis miste dei seg sjølve, plent som prinsen i eventyret som skulde stad og leita etter gullfuglen, men stana i vertshuset og tok til aa tura og dansa i villan leik der.

For dei som hev dei største idealar, søkk djupast, naar dei misser dei. Daa vert det villdyr-liv. Eit folk som ikkje hev syner, vert vilt, segjer Salomon.

Eg skal nemna ein slik myrkebolk i Israelssoga: daa Eli var domar og Hofni og Pinehas prestar. Astartedyrkingi dreivst ved templet; rôtet hadde naatt hjarta.

Sogaskrivaren fortel vel um sjukdomen, og so segjer han: «Men Herrens ord var dyrt i de samme dage, *intet syn brød frem*». Der hev me grunnen.

Men so kjem vendingi, med Samuel. Han fær magt til aa kløyva skodda, so dei *ser synet,* sitt eige reine fagre syn, med Mesias som sin konge. Og dei fær von og liv paany.

Og Samuel gjer profet-embætet til fast institusjon. Denne «staaende hær» skal halda *synet* uppe og syna vegaleidi paa den høgfjells-stigen, som dei var sette til aa ganga.

Her hev me lykelen til mange bolkar i Israels soga, baade myrke og ljose. Best dei var uslare og veikare enn alle andre, vart dei sterkare en alle andre — *naar* dei vende attende til «loven». For daa kom soli att, med Mesias-haapet lysande der framme; dei drakk styrke av det, og kjende at dei var eit folk av kongar og prestar, Guds adel paa jordi, ja i ætt med Gud sjølv. Dette gjorde dei glade og barnslege; her aatte dei heime. Aa tapa burt dette synet var fyr dei *aa tapa seg sjølve.*

III.

«Eit folk utan syner vert vilt». Um alle folk gjeld dette.

Lat os sjaa paa *vaart* folk. I dansketidi tapte me alle syner. Det var som soli vart burte. Me stod i villa, utan veg og maal, utan gleda, utan noko aa liva fyr og samla oss um. Me livde for dagen og vika og skrumpa ihop; tapte sproket vaart, tapte lovsongen til Guds æra, — ingen diktarer til aa mana upp, faae prestar til aa syna veg. Dei stod paa preikestolen og tala um alt anna en Guds rikje. Ein um stallfodring 1ste joledag. «I anledning av dagens text, nemlig at Jesus blev lagt i en krybbe, vilde han tillade sig at tale om det fordelagtige ved staldfodring».

Ein annan paa 1ste paaskedag um aa staa tidlig upp. «Hvorfor fandt man ikke Jesus i graven? Havde de kommet to timer før, havde de visselig fundet ham». Og so gav han seg til aa rekna etter, kor mykje den bonden tente, som stod upp kl. 4 i staden fyr kl. 6. Ein um aa dyrka potetor. «Der er sagt:

Lykkelig den som er rig, og dobbelt lykkelig den som haver faaet en god hustru. Men *jeg* siger: Tre gange lykkelig den mand som haver en bakke imod syd, hvorudi han kan sætte sine poteter. Derfor siger jeg: Sætter poteter! Atter siger jeg: Sætter poteter!» Og ein: «Naar jeg er død, er jeg død som en bukk».

Fritenkjarskapen og raaskapen, med drikk og sedløysa rann jamsides. Og Guds ord var dyrt — ingen syner.

So kom Hauge her og Grundtvig i Danmark og kløyvde skodda; me fann att stigarne, dei gamle; og me saag kvar me var komne fraa, kvar me var og kvar me skulde av. Daa vakna me.

«Guds syner staar som englene altid færdige til tjeneste for menneskenes børn», segjer Grundtvig. «Men naar vi ikke faar dem, naar de ikke *bryder ud,* da har *vi selv* indhyllet os i taage, saa synerne ikke *kan* naa frem. Som solen paa himmelen altid lyser, skjønt vi ofte sidder i taage».

Hauge fekk tendt elden og vatna truesgrunnen i vaart folk, so me ikkje døydde ut; men fekk eit lukkelegt 1814. Og um Grundtvig kan me trygt segja, at danskarne stend paa grunnen han lagde, og liver av dei syner han saag og song ut. Naar danskarne no er millom dei fyrste folk i Europa i god utvikling, so hev dei, næst Gud sjølv, Grundtvig aa takka fyr det; ogso paa det materielle umkverve.

Daa Grundtvig gjekk i kvila, song dei yver gravi hans: «Synerne efter som solskyer gaar — Nordfolkets udsyn i tusinde aar skal de rande».

Og so Wergelands-tidi her uppe! Lat oss i denne samanheng minnast den. For han gav syner og var ingen falsk profet, um han ikkje saag alt. Hans rike, varme kjærleik gav gror i folke-aakeren vaar. Faae hev som han hjelpt oss til aa slaa rot i heimejordi og til aa tru og vona paa *framtid* for vaart fatige fedraland.

Eit folk utan syner sig beint ned i døgneliv og dugløysa. Ogso i det ytre, det reint politiske. Det som hev gjeve vinstre slik magt og framgang, helst millom ungdomen, er ingen annan ting en voni um lukkelegare sociale tilstand under eit folkestyre. Og er det anna som ber socialismen og anarkismen enn denne gamle draumen um aa naa paradiset paa jordi? Dei mistek seg med midlarne. Men sjølve draumen?

Tak denne draumen burt, og mannætti vll trøytna og siga saman.

IV.

Paradis paa jordi!

Skal me kristne blaasa aat ein slik draum? Kalla det daare-draum, og no som fyrr forkynna at jordlivet er og maa vera eit jammer-liv, og at dei fleste gjeng tapte paa vegen?

Ja, soframt draumen er falsk. Men han kann ikkje vera det. For me menneskjor fødest med honom, og er slikt skapte at me treng honom. Og dersom ikkje kristendomen snart tek honom upp — dette store haapet um ein gullalder paa jordi, med Kristus som konge — so vil han fyrst missa ungdomen, og sidan skrumpa ihop til ei «livsforsikringsanstalt» for utslitne, gamle menneskjor. For fienden tek haapet upp, *utan* Kristus, og brukar det *imot* kristendomen.

Men det er kristendomen og *berre* kristendomen, som hev odalsrett til dette haapet. Det nyttar lite aa forkynna kristendom heretter — all vissa for ungdom — utan i samanheng med eit slikt haap.

Og det hev god grunn i bibelen.

Dei gamle profetar trudde fast paa ein slik gullalder paa jordi. Ein kan standa time etter time og lesa. Eg vil berre spyrja: Var dette haapet *deira* falskt?

Men lat oss sjaa paa Jesus, han som stod andlit til andlit med den svartaste tid som soga veit aa nemna.

Aldri hev vel mannætti vore so ribba — ogsaa for voner — som just daa.

Legg so merke til englesongen jolenatt:

«Fred paa jordi, hugnad med menneskjom!»

Johannes døypar hadde sagt: *Han* er brudgommen, no er han komen. Han eig brudi! Himerikje er nær, laga dykk til til braudlaupet!

Og daa sveinarne til Johannes kjem til Jesus med store voner og segjer: «Du er Guds son, du er Israels konge!» so døyver han dei ikkje elder slær kaldt vatn i blodet. Han segjer:

«Her etter skal de sjaa himmelen open og Guds englar sviva upp og ned yver menneskjesonen».

Og han prisar sæle stakkararne, som ikkje visste bergings

raad. «Sæle *er* dei fattige, sæle *er* dei som syrgjer». Han *gav* dei den *tapte von* gjenom sin tale. Ja han vigde inn arbeidet sitt med aa gjera vatn um til vin *i eit brudlaup*.

Han snudde graaten til gleda,
han gjorde vatn til vin.
Her møttest jord og himmel,
brud med brudgomen sin.

Han vende veter til sumar,
so alle smaa blomar brann.
Takk vere Betlehems-barnet!
Gud signe den sol som rann!

Og midnattstrolli dei fæle,
dei skal i helvite ned.
Me vonar den store sumar,
daa jordi skal syngja um fred.

Og dette haapet — um ein gullalder paa jordi, et himmelfødt kongerikje med Jerusalem som hovudsæte og han sjølv som konge paa Davids gamle trone og mannaætti vunni og unnerlagd — dette haapet lyste og brann i læresveinarne hans og beint fram *bar* dei. For *dei* skulde faa herska med honom, høyra til hans næraste hird. For ei æra og lukka! Det var ikkje smaaplukk dei for med. Ingen hev set stoltare syner.

Difyr vart det og so brennande eit spursmaal, kven som skulde vera størst millom dei, faa sitja aller nærast honom i hans rikje. Aa, det er gripande aa sjaa mor til Sebedæisønerne! Ho kjem med desse tvo, som ho heldt av høgare enn sitt eige liv, og som ho visste Jesus heldt av, og ho fell ned fyr føterne hans og segjer: «Segj at disse tvo sønerne mine fær sitja, ein paa den høgre og ein paa den vinstre sida aat deg i ditt rikje». Og han stygdest ikkje ifraa. For det rann eit reinare blod i den bøni, enn me skynar. Han spyr, um dei kan drikka dei skaaler han skal drikka, og lata seg døypa med *hans* daap. «Ja, me kan», svara dei. Dei skyna godt at drikken var beisk, at det her spurdest um livet.

Ja, den æra skulde dei og faa, sa han. Men dei tvo æressæti nærast honom kunde like vel ikkje *han* gjeva burt; Gud fader sjølv raadde fyr dei.

At *Israels folk,* hans eige utvalde folk, *skulde kunne* gjera aalvor av aa leggja hand paa honom, so han maatte gaa i dauden — at vegen til siger gjekk gjenom gravi — det var den fæle gaata som dei aldri kunde sjaa i augo. Han prøver aa faa dei til aa skyna det gong paa gong — at utan at kveitekornet fell i jordi, kan det ikkje bera frukt. Men nei; dei vil ikkje.

At *han,* denne sterke mannen, som dreiv ut vonde aander, tugta stormen til aa tegja og slo dei skriftkloke slag i slag i kvart eit møte — at han kunde falla, var urimelegt. Det byd dei imot.

Og kongstankarne loga som aldri fyrr. *Ein* utveg, *ein* gjenomgang *maatte* finnast. Paa vegen til Jerusalem siste gongen, daa kjende dei at den store stund stod fyr døri. Han var utstøytt fraa Guds- og menneskje-samfund. Og han hadde vekt Lasarus upp att or dauden. Noko *maatte* henda, eit *anten — elder* var kome. Daa ropar dei honom høgmælt ut til konge paa Davids gamle trone.

Og *han læt seg ropa ut.*

Daa han stend fyr Pilatus, hædd og utlædd, so det er ein ynk, jamvæl *daa* vedkjenner han seg kongsnamnet.

Og daa det saag ut som alle voner var sløkte, daa han verkeleg bøygde hovudet i dauden, — endaa brast ikkje denne draumen fyr læresveinarne. Han livde yver natti og stod upp att, sterkare en fyrr. Dei flutte honom berre lenger fram.

Dei tvo paa vegen til Emaus — det er paa nippen med dei. «Me trudde at det var han som skulde løysa ut Israel», jamrar dei. Men det skal ikkje mange ord til fraa honom, so skin soli paa ny, klaarare en nokon gong.

Og i avskjeds-stundi paa Oljeberget: «Herre, vil du paa *denne tid* reisa upp att rikjet fyr Israel?» Han skjer ikkje av; han visar ikkje spursmaalet burt. Han læt det staa. «Det er ikkje dykkar sak aa vita tid og stund, som faderen hev sett i si eigi magt», segjer han.

«Men de skal faa krefterne, og gaa ut og arbeida — » for at dette rikjet skal koma. Dei skulde setja um draumen til arbeid. No skulde denne kjempeblomen bera frukt.

Han kunde ikkje visa draumen burt. For *han sjølv hyste honom,* sterkare en nokon. Den sisste talen han heldt til jødefolket, enda han med desse ordi: «Eg segjer dykk: Heretter skal

de ikkje sjaa meg, fyrr de segjer: Velsigna vere den som kjem i Herrens namn!»

Og Paulus hev det same synet. Gong paa gong kjem det fram; aller sterkast i brevet til Rom. Naar greiner av det ville oljetre *imot naturen* kan potast inn paa den ekte stuven, segjer han, kor mykje helder maa daa dei som *av naturen var* ekte greiner, verta impota *i sin eigen stuv*. Og: «Naar fullnaden av heidningarne er komen inn, so skal *heile Israel* verta frelst».

Dei saag ei bløming stid fyr mannætti og *Israels folk som kruna;* og dei saag «rikjet for Israel» med Davids trone upp att reist.

Hev me kristne godt av aa ikkje læst sjaa denne draumen deira — um eit tusindaarsrikje paa jordi, — elder sjaa honom so «aandeleg» at han vert upp i blaa luft?

Kan so vera, at læresveinarne saag «rikjet for Israel» noko jordslegt, med vel mykje av ytre glor og magt. Iser i fyrstningi. (Den gongen han tok eit lite barn og sette imillom dei, og den kvelden han vaska føterne deira, daa lærde han dei «det store» i *det* rikje). — Lat detta vera som det vil. Det var likevel denne draumen som gjorde dei til dei kararne dei vart — til uyvervinnelege, hardføre kjempur, som tolde meir og leid meir enn nokon annan i si tid, og endaa aatte smil um munn — just fyrdi dei var so glade.

Eg trur me gjorde vel i, um me gjorde himmelrikjet litt meir jordisk, — fekk det litt nærare ned og inn till oss. Me turfte endaa ikkje gjera det til eit muhamedansk njotingsparadis.

Me talar um «*salighed*». Og me stirer ut i lause lufti og tenkjer paa eit tomrom med nakne sjæler som sviv att og fram og syng. — Nei, nei; me *skall faa att kroppen vaar,* reinska og klaara gjenom dauden; og som fullblods menneskjor skal me bu paa ei grøn, blømande jord, som er reinska gjenom eld.

Det var daa eg saag *det,* at *eg* vart glad i det evige livet. Og borni, ja *dei* skynar det.

Aa, for ei gleda me skulde faa, naar me fekk riktigt sjaa all herlegdomen framum oss! Fyrst eit tusindaarsrikje her, med Kristus som konge — og so det evige jubelaaret bakum. Og for eit arbeidsmod!

Lat oss leggja merkje til korleis *han sjølv* manar til slikt

haap, og til *arbeid* for aa naa dette. Han talar um tri tenarar, som fekk kvar sin pengesum; og til dei tvo vart sagt: «Godt! du gode og true tenar, du var tru yver lite, eg vil setja deg yver mykje, gakk inn til gleda hjaa din herre!» Men til den tridje, som var rædd og hadde grave pengarne ned i jordi: «Du laake og late tenar! — Tak og kast honom ut i myrkret utanfyr!» — Han talar um brudlaupet til ein kongsson — og han er mest i beit fyr bilæte, til aa skildra herlegdomen i dette rikjet. Han finn dei ikkje sterke nok. «Kva skal eg likna himmelrikjet med?» segjer han.

For eit mod og for ei magt me skulde faa, um me tok upp all denne gleda i oss!

Me saknar so reint modet. Me er veike og rædde og dovne. For me hev tapt *kjærleiken til det evige livet*. Me er helst berre rædde aa koma til helvite. Som trælarne er rædde svolken.

Men det er faarlegt aa vera rædd og doven her. Det er dødssynd. Legg merkje til Johs. openb. 21, 8 — kven som vert sett utanfyre. Millom dei er fyrst nemnt *dei ræddhuga*.

Bjørnson tala sannare enn han skyna, den gongen han sa: «Kamp mod det dovne, det feige som sparer sig, kamp mod det hovne, som fornemt kun varer sig!»

Her hev me utkantarne til baae sidor. Her gjeld det aa taka upp kampen, fyrst og framst *i* oss, og so *umkring* oss.

Men med meisteren sine eigne vaapen.

Verdi segjer: «Vondt skal vondt driva». Men *han* hev sagt: «Godt skal vondt driva». Med gleda vinn me yver tungsinn, med mod vinn me yver modløysa, med ljos vinn me paa myrkret. Og han *gjev* oss desse rikdomarne i gaava — so sant me *vil* ha dei.

ANDREAS DOLLERIS.

(Af S. Holst Jensen).

Det var en aften i Stockholm henimod slutningen af september. Fulgt af en svensk ven begav jeg mig paa veien til centralstationen for at tage med nattoget til Kristiania. Vi skjød en gjenvei over *Klara* kirkegaard, og i lysskjæret fra gaden kunde vi inde mellem det gulnende løv skimte de dunkle omrids af *Bellmans, Leopolds* og *Anna Maria Lenngrens* gravmæler. Min ven sagde stille: «Det er underligt, at vi skal dø!» Der laa en eiendommelig blanding af uendeligt vemod og tilbagetrængt trods i tonen. Et ansigt, karakterfuldt og alvorligt, med et drag af tungsind over de mandige træk, traadte med engang levende frem for mig. Det var den digters, hvis navn staar som overskrift over disse linjer.

Jeg kjender ingen nulevende forfatter, for hvem døden i den grad er det store *qvi pro qvo,* den forfærdelige modsigelse og grusomme gaade, menneskelivets og menneskelykkens ubarmhjertige fiende. Der er hos *Dolleris* en

«Gru for alle Grave
og Dødens Seiersbedrift,»

som gjennemisner ham under hans mest jublende livsglæde. Thi han er glad i livet som faa. En livets sanger, hos hvem der ikke findes fnug af den inden poeternes laug grasserende modesygdom, livstrætheden. Han elsker livet, jordlivet med al dets skjønhed og rigdom. Theokrits oversætter, digteren og kunsthistorikeren *Sigurd Müller* siger med rette om ham, at «det er et af hans hovedfortrin, at han er saa sund; han er ikke i mindste maade nervøs, skaber sig aldrig». Det er meget sagt om en digter i vor overnervøse tid, da poesien, som jo baade er et barn af tiden, en tidens frugt, og virker befrugtende og bestemmende

paa den og former dens skikkelse, kanske mere end noget andet netop bærer dette tidens nervøse præg. Det er denne kjernesundhed i Dolleris' natur, som gjør, at der ud fra hans digtning klinger os imøde den stærkeste og lyseste hymne til livet, en dyb sympati og samfølelse med alt, hvad som lever og aander, en lovsang over alt det skabte, jorden med al dens brogede deilighed, havet og fremforalt den straalende sol:

«Og jeg hæver min Pande
og svinger min Hue
og raaber Hurra
for den evige Sol!»

Allerede de titler, han har valgt til sine tre siste digtsamlinger, er i saa maade meget betegnende. Den fra 1894 hedder «*Den lyse Dag*». Den næste, som udkom to aar efter og er tilegnet *Henrik Ibsen,* kalder han «*Guds grønne Jord*». Og den nyeste, der kom nu til jul og er dediceret til «Mesteren i dansk Versbygningskunst» *Ernst von der Recke,* af hvem *Dolleris* vistnok har lært ikke saa lidet med hensyn til formende evne og rhytmisk sans, har han givet navnet «*De levendes Land*». Det varme og stemningsfulde indledningsdigt til den førstnævnte samling er meget karakteristisk som en begeistret dithyrambe til dagen, den lysbringende og livskabende:

«Du straalende Dag,
livsalig i Fylde,
med din Solkuppels Glød
over Skabningen tændt;
du indviende Dag,
med din mægtige Vinge
over Skoven og Marken
og Bølgerne spændt!

Jeg vil ære dit Ophav,
lovsynge din Storhed,
naar dit vældige Baal
tænder Østen i Brand, —
naar dine Strimer, de bredes
som udstrakte Arme,
der Velsignelsen lyser
til de Levendes Land!
— — — — — — —

Jeg vil takke for det rullende
Blod i min Aare,
for Nervernes Fibre
og Musklernes Kraft,
og bøie mit Hoved
for hin Enevoldshersker,
der ved kongelig Bestalling
gav mig Næver paa Skaft.

Og jeg elsker det Lys,
der besjæler mit Øie,
der forklarer min Pande
og beaander min Sang,
det straaler for mit Syn
i Regnbuens Farver
som en Æresportal
for vor Høimessegang.

— — — — — —
— — — — — —

Jeg hører det suse
i Bøgen foroven —
det er Sommerdagens Høisang
i usigelige Ord,
og det glimter i Facetter
derude paa Voven —
det er Skjønheds-Diademet
om Guds lysgrønne Jord.

Og det gungrer i det Fjerne,
mens en Røgsøile reiser
sin graahvide Stribe
over Skovbrynet hist;
og Damphesten pruster,
og Kobbertraaden synger —
og der tændes i min Sjæl
den elektriske gnist.

I Alskabningens Kirke,
der har Sfærer til Buer,
Solstraaler til Spir
og et Stjernehav til Tag, —
vil jeg knæle for Lysets
umaalelige Alter
og vies til din Tjener,
du straalende Dag!»

Det er noget i denne intense, af en saa barnesund og umiddelbar sangvinitet gjennemtrængte kjærlighed til jordlivet, som minder om den tidlige renaissance og dens livsglæde. Og det er denne kjærlighed, som gjør, at *Dolleris* aldrig er istand til at forsone sig med døden:

«Min Lyst: den Jord, hvor jeg er sat,
og hvor jeg ynges Aar for Aar!
Min gru: den store, tause Nat,
da ingen Arbeidsklokke slaar!»

Døden er en røver, der følger ham i hælene overalt og vil rane det, som han elsker saa usigelig: livet, det skjønhedsfyldte, deilige liv. Døden — dette forfærdelige, som han ikke *kan* undgaa! Han ved, det kommer, han ser det nærme sig.

«Jeg greb til Reisestaven,
jeg gik til Verdens Ende, –
var der et Sted, hvor Graven
og Ormen ei mig fandt!
— — — — — — —
Hør Løvet, hvor det jages
i Nat i Havens Gange!»

Han vil bede den «evige Store» om at staa ham bi. Men hvorledes lyder hans Bøn?

«Til Livet! Til Livet!»
— Hør, min Stemme har Klang!
Ja, eied jeg Kræfter,
jeg Døden betvang —.

Og idømte hin Morder
al Helvedes Kval,
han som gjorde Guds Jord
til «Jammerens Dal».

— — — — — — —
— — — — — — —

Saa klyng mig til Livet,
mens Solen, den straaler!
Den Nat, som skal følge,
ingen Dødelig maaler.

Og han *vil* ikke ind i denne nat. Han kan ikke slippe den fagre jord. Den er som en elsket brud, af hvis arme han ei kan rive sig løs:

Du velsignede Jord,
som mig har i din Favn,
med en Elskendes Ildhu
jeg lovsynger dit Navn!

Intet under, at han ikke har noget tilovers for høsten, rig som den er paa dødens og forkrænkelighedens symboler. Han elsker «den lyse Skærsommer», da livet bugner i kraftens og skjønhedens fylde og ryster sit overflødighedshorn ud over jorden. Naar den holder sit indtog, brænder han af trang til at love dens «høihellige navn» og

«i en svulmende Hymne
hvert Øre fortælle
at Himlen og Jorden
de skabtes paany!»

Men efteraaret elsker han ikke:

Efteraarsøde!
dig faar jeg aldrig Stemme og Mod til ærlig at prise;
aldrig min Vise,
den skal dig synges imøde;
thi jeg har hjemme i Somren, hvor Roserne gløde,
— ei, hvor de døde!

Han kjendte og elskede sangeren paa Vridsløselille, Efteraarets sanger[1]). Men

«hvor varmest han synger,
jeg tier dog stille:
jeg gruer for Løvfald
og Stormen i Høst.

[1]) *H. V. Kaalund,* som var overlærer ved Vridsløselille cellefængsel i nærheden af Glostrup. Dolleris' første digtsamling, «*Stemninger og Strofer*», der udkom 1879, er tilegnet ham.

Thi Efteraarsskovens
mangfoldige Farver,
— — — — — —
de er for mit Øie
Forkrænkeligheden —
en ulægelig Sygdom
til Visnen og Død:

Den Død, som jeg hader
saa voldsomt i Styrke,
at vort Sprog og min Pen
for det Had ei har Ord;
som paa Slægternes Vei
er Forbandelsens Bøddel,
der Livsglæden har skjændt
paa Guds deilige Jord».

Ja, *Dolleris* hader døden. Han har kastet denne iskolde og brutale tyran, denne morder og ødelægger af livets lyst, sin hanske i ansigtet og svoret ham et uslukkeligt had. Det er især to af hans digte, hvor dette glødende had til døden faar et meget stærkt og drastisk udtryk. I det første, «*Da jeg var i Ligfølget*», der hører til det eiendommeligste, han har skrevet, hedder det:

Jeg gik i et sildigt Efteraar
i et Følge til hin Begravelsesgaard,
der hæver sin overbefolkede Jord
derude ved Bredden af Vejle Fjord.
Jeg tænkte paa ham, som opgav sin Aand,
paa det Støv, som rakte til Støvet sin Haand,
mens jeg læste Krandsenes flagrende Baand —
da et Nervegys gjennemisned mig koldt;
thi ved Kirkegaardsporten Vognen holdt,
— hin Vogn, hvis forsølvede Engle græde,
hvis Heste draperes med Sørgeklæde —
og man trilled Kisten af Vognens Karm
og bar den af en otte Mands Arm
og fired den ned i det gabende Hul,
der kvadratisk beviser, hvor stort er Nul!
Da oprørte det mig i min inderste Hu —
mig tifold forstærket blev Dødens Gru,
da jeg tænkte mig selv med hvidnet Kind
blive vist den Haan at bæres herind
og tridses ned i en lumpen Snor

tre Alen under Guds grønne Jord:
Hu — ha!
til den Aktion siger jeg aldrig ja!
Nei, jeg skulde vide den Haan at hævne,
havde af Vilje en Brøkdel jeg Evne:
Jeg stemte imod, saa Kisten skulde revne,
saa Følge og Sangere, Graver og Præst
skulde flygte, som de det orkede bedst —
en Part i Øst, en anden i Vest!
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Det andet findes i hans nylig udgivne samling og hedder «*Et Monument for Døden*». Det staar ikke egentlig høit i poetisk henseende, men er af stor psykologisk interesse. Især da det endog synes at tyde paa, at *Dolleris* undertiden drømmer de samme fremtidsdrømme som den engelske naturdigter *Richard Jefferies*, hin forunderlige dyrker og forguder af denne jord, om hvem *Chr. Collin* i den beaandede karakteristik, han har givet af ham[1]), træffende siger, at «hans fromhed var lidenskab for livet». «Jeg spørger ofte mig selv, om ikke døden fuldstændig kan forebygges», er *Jefferies'* ord i hans besynderlige, umetodiske og fragmentariske bog *The story of my Heart*. Og i sin skjønne prosahymne til livet «*The pageant of Summer*» siger han: «Jorden gjemmer hemmeligheder nok til at gi menneskene de udødeliges fabelagtige liv». — Man har — saa begynder *Dolleris* sit digt — reist monumenter for millioner af døde. Han foreslaar:

Reis et for selve Døden,
naar dens vælde er brudt!
Lad det straale i Solen,
alt Levende til Glæde!
Lad det kneise over Jorden,
alle Slægter til Fryd!
Lad det bære som Indskrift
i Lapidar-Alfabetet
de Forargelsens og Hadets
hvidglødende Ord:

[1]) Nyt tidsskrift, ny række, anden aargang.

Umættelige Bøddel!
Forfærdelsens Fyrste!
Rovmorderkomplottets
Overhøvding paa Jord!

Det traditionelle billede af døden «som Benrad med Leen i Hænde» er for en ren skjønhed at regne mod dens «rette Kontrafei».

Nei, vil nogen Maler
eller Meisler dig forme,
skal du dannes som den ledeste
Skabning paa Jord;
som den nedrigste Usling,
der betraadte Skafottet,
som den, hvis allerhæderligste
Gjerning var — Mord.

Thi der var ei et Barn
saa deiligt i Vuggen,
du mærked jo dets Aasyn
og kaldte det for dit.
Og Fader og Moder,
Forsvarer, Forsørger, —
du tog dem jo alle
uden Skaansel, uden Blu.
Og naar du holdt Indtog,
hvilken Stab, hvilken Horde
og ulidelig Bande,
du havde i din Sold:
Der var Pinsler og Trængsler
og graadfyldte Sorger
og Jammer og Nag
og unævnelig Vold.
Og dine tjenende Aander,
de «usynlige Engle»,
der bereder dig Veien
og velsigner din Virken;
Ødelæggelsens og Fortærelsens
talløse Mikrober,
alle Maddiker og Orme
og al Hæsligheds Kryb.
— — — — — — —
— — — — — — —
Men vil Pensel og Meisel
forme dit Billed,
skal hele Forfærdelsen rummes deri,

saa alle Øglernes Yngel
skal væmmes ved dit Aasyn,
og al Hæslighed skal lignes
ved en Skjønhed mod dig.
— — — — — — —
— — — — — — —
— Og monumentet skal kneise
ved den alfare Vei,
hvor Yngling og Stodder vandrer forbi,
hvor hævnfyldt man knytter
sin Næve mod Døden
og raaber et Tvi!
for alt, hvad den har plyndret,
besudlet og skjændt, —
til den paa sine Gjerninger
uopreiselig blev styrtet
og blev hædret saa høilig,
som den havde fortjent,
med alt Hadets, alt Haanets,
alle Skjændslers Monument!

Det er noget tragisk ved dette fnysende og skummende had til døden, denne titaniske trods mod dens jernhaarde, ubønhørlige magt. Men tillige noget barnlig rørende. Det minder næsten om ægypternes kamp mod forgjængeligheden og forvandlingens lov. Det maa kanske siges at være meget uvidenskabeligt, men det er ialfald saare menneskeligt. Det er en ægte menneskelig og realistisk jordbundethed deri, som er vidt forskjellig fra den umandige feighed, der ikke taaler at se døden i øinene, den sløve fatalistiske resignation og den dekadente forfaldsnydelse og ødelæggelsesglæde. Der er hos *Dolleris* et livsmod saa ubetvingeligt, at end ikke dødens gru formaar at knække det. Det før omtalte digt, «*Da jeg var i Ligfølget*», hvis begyndelse jeg har citeret, slutter saaledes:

Se, Solen frembryder — den blege Gestalt!
Ogsaa den skal gaa under,
og dens Dage er talt!
Men den stiger dog gjenfødt hver Morgen paany
og lyser til Dag for de Levendes Land.
Og jeg raaber: Hurra for Morgenens Gry —
for al Skabningens Sol i Fortærelsens Brand!

Dette livsmod gjør, at *Dolleris*, istedetfor paa de fleste

moderne digteres vis at unddrage sig for livskampen, kaster sig ind i den med en energi og en enthusiasme, som ikke er langtfra at være enestaaende. Det er dette, som er det store ved ham. Han er slet ingen mægtig genius. Ingen stor kunstner. Der er i det, han har udgivet, adskilligt, som har lidet værd og gjerne kunde været borte. Noget væld af nye og dybe tanker er der ikke hos ham. Han regner sig ogsaa selv til epigonerne, og som den forfatter, med hvis individualitet han er mest beslægtet, ogsaa i henseende til ethisk livsanskuelse og tro paa livets høiere magter, *H. V. Kaalund,* bevæger han sig helst og med størst lethed «paa det Jævne». Han siger selv om sig:

«Jeg er kun en Svale, der kvidrer i By,
min Røst er ei Lurens Vaabengny».

«I Digtningens mægtige Hovedgader
med Karyatider og Søilefaçader,
med Marmor til Trapper og Portens Bue,
der har jeg ikke min Arbeidsstue».

Men han er alligevel meget mere end en blot og bar stemningsdigter. Han har en røst, som lyder anderledes end de almindelige korsangeres. Det, som er det selvstændige og særegne hos ham, det personlige, hvor han har tilkjæmpet sig sit eget omraade, sin egen stil og sit eget syn, det er dette, at han giver arbeidet og arbeidets poesi den første og ypperste plads i sin digtning. Dette er den bærende grundtanke ikke blot i de to digtsamlinger, som har de betegnende navne «*Pløietid*» og «*Arbeidets Ære*», den første fra 1889, den anden fra 1892, men i hele hans digtning. Han er, mere end det kanske kan siges om nogen anden digter i samtiden, ialfald nogen anden *nordisk* digter, i ordets dybeste forstand *arbeidets sanger.* «Livet er hverken drøm eller digt», siger han selv, det er arbeide. «Det virksomme menneskelivs sanger» kalder derfor *Ludv. Schrøder ham.* Jeg ved neppe nogen nutidsdigter, som saaledes lovpriser arbeidets adel. Han sætter arbeidet, haandens og aandens arbeide, i livets høisæde og betragter ogsaa sin egen digtning som en indsats i slægtens arbeide og arbeidet for slægten:

Jeg tror paa Livet, tror derpaa med Ære;
men Livet er ei Drøm, er mer end Lære!

Det er en rastløs Virken Dag for Dag,
er Tidens store Værksteds Hammerslag.

Og skal der digtes for vort Folk en Sang,
maa Hammerslaget give Rhytmen Klang!

Derfor ser *Dolleris* blomster, hvor andre kun ser trældommens ørken og slidets goldhed, og finder skjønhed der, hvor andre kun finder hverdagslivets støv og tilværelseskampens prosa. En arbeidets høisang kunde man gjerne kalde hans digtning. Arbeidet er gjenstand for hans kultus, det er ham næsten som en Gud, hvem han dyrker, eller en elskerinde, hvem han tilbeder. At leve og at arbeide er for ham det samme:

Vi lever, saalænge vor Kraft vi bruge:
naar den er tabt, faar vi stille Uge — —

Som arbeidets digter har han et bud til alle. Hvad han kalder sin «Fanes Devise», er denne:

I Smaa og I Store!
Saa hører min Lære,
den staar paa min Fane
med luende Skrift:
Du skal tjene din Spore
ved Arbeidets Ære
og indvie din Bane
til ærlig Bedrift!

Her er han, som han selv siger, *missionær*. Han vil præke for slægten, og især for de unge, om arbeidets uendelige velsignelse, dets forædlende, foryngende og staalsættende kraft, dets magt til at reise den faldne og faldende menneskehed og sprede lys og varme, lykke og glæde over jorden:

Foryngelsens Kilde! Livsalige Klang!
I tusind af Aar du i Verden sprang:

Du, *Arbeide!* Menneskets Frelserværk,
ved den Enkeltes Færd gjør Slægten stærk!

Hold din mægtige Favn om Samfundet spændt
— og dig reises et gigantisk Seiersmonument!

Arbeidet skal fylke os alle under et og samme banner, forene os alle til en stor «Frelsens Hær»:

Naar Landet er i Vaande,
naar Folket er i Ve,
skal vi samle og beaande
en fælles Armée!
Lad Trommerne da røres,
lad bølge vor Standart!
saa over Verden høres
vort Navn og vor Art.
Hver Alder og hver Evne
til Hæren skal hverves,
— — — — — — —
Dens Rækker, de skal fylkes
fra Godser og fra Huse;
men Æresuniformen
er Arbeidsmandens Bluse.
Og han, der kun kan stave
møisomt i sin Bog
skal staa i lige Linje
med den lærde Filolog.

Og Præsten i sin Kjole
skal hverves med deri;
og Degnen med sin Skole
— hvilket viltert Kompagni! —
Og manden i sit Værksted
og Svenden i sin Bod:
Saa Ingen bli'er for ringe,
og Ingen bli'er for god!
Og Pigen i sit Kjøkken
ved Gryde og ved Kar
skal faa fra Mark og Lade
af Plov og Plejlen Svar.
Ja Savene skal skjære,
og Hamrene skal slaa:
Til den store Førers Ære
skal Værkerne gaa! —

Hvilke seire skal ikke denne hær vinde! Hvilke stolte erobringer skal den ikke gjøre!

Den bringer under Kampen
sin Fred til din Stue,
til den fattigste Vraa
en Hjemmets Altarlue.
Selv han, hvis Kraft kun ligner
en blinkende Bobles,
hans Styrke i Hæren
fornyes og fordobles.

Hver Dag, naar Solen stig
formeres Hærens Kjæde;
og i dens stolte Banner
staar gyldenvirket «Glæde».
Den holder i sit Styre
hvert Menneskes Skjæbne,
den, til Lykke for Landet,
vil os folkebevæbne.

I denne hær har han selv en af forposterne, som han siger i indledningsdigtet til «*Arbeidets Ære*», og han ved, hvad han som saadan har at gjøre:

Jeg kjender min Pligt
i Sollys, i Slud:
Til Kjædens Formering
raaber Vagten jeg ud!

Han er missionær. Han kalder og indbyder til Guds rige. Og dette rige er

et Arbeidsrige, i al Skjønhed klædt,
et Skjønhedsrige, bygt af rastløs Virken,
hvor Haand og Tanke nævnes Majestæt.

Vi raaber intet Hurra for dets Navn —
en anden Hyldest kræver dette Rige:
Tag Tjenerskikkelse, og gjør det Gavn!

Der er plads for alle i dette rige. Det er stort og vidt, det

«naar fra Syd til Nord,
fra Barnets Legetøi til Gravens Støtte,
fra Hyttens Lavloft og til Kirkens Kor.

Dets Grundlov rummes paa et Billedblad,
skjøndt den sin Skrift har laant fra Kuppelsale
og Paragrafer fra hver Søilerad.

Ja, det er dette Riges Lov, som drøftes,
naar Hjulet surrer i et Dreielad,
naar Saven hvisler, og naar Hamren løftes.

Og naar ved Snille fra en Smedeesse
utalte Funker flyr i Rummet ud,
da er i dette Rige Høitidsmesse.

I intet af sine digte har dog *Dolleris* fundet et saa skjønt og gribende udtryk for sin arbeidsmission som i «*Et er fornødent*» («Pløietid» S. 17). Det kan gjerne kaldes hans programtale:

Mens Splid og Ufred hærger
Vort Folk og vort Land,
og Bitterheden gnaver
med sin hvileløse Tand,
mens Nutids-Slægten klager
over Armod og Nød,
over Kampen, den skal føre
for det daglige Brød —

Da gaar der gjennem Folket
en Længsels stille Røst,
en Længsel efter Lægedom
for Tidernes Brøst —
og den toner i mit Indre
som en Salmes Melodi:
Jeg har lært mine Noder
af Myre og af Bi.

Jeg ærer Slægtens Vise,
men mer dens Ufortrødne,
dem, der har vist os Vejen
til det ene Fornødne —
til det, som i Tiden
er høiest af Værd,
til det, som skal adle
dens Liv og dens Færd.

Og om du former Guder
og Mennesker i Ler,
og om du former Digte
med store Idé'r —
eller gaar bag Plov og Heste
til Sang af Fuglerøst,
og ved, at dig vil gjæste
En Englehær til Høst, —

Og om du blev hernede
paa Jord en fattig Mand,
din Lod at hugge Skjærver
langs Alfarveiens Rand —
og blev din Dont en Kvindes,
saa langt fra Sus og Dus,
som det at skure Trapper
i Andenmands Hus, —

Der er et helligt Fællesskab
i Arbeidsfolkets Kaar:
at vi er med at bygge
paa Tidens Tempelgaard.
De store reiser Spiret
for Pallas Athene,
vi smaa slæber sammen
Brolægningens Stene.

Og der er intet Arbeid
saa ringe af Værdi,
der har jo Glimt i Eie
af Livets Poesi.
Og der er ingen Tjeners
Skikkelse saa ringe,
hans Gjerning vil ham hæve,
fik han ei anden Vinge.

Se, derfor er min Salme
idag som igaar,
og den lyder saaledes
om hundrede Aar:
Til Arbeidets Ære
blev Mennesket skabt —
Lad Adelspatentet
ikke gaa tabt!

Det siste vers skrev han i et eksemplar af «*Arbeidets Ære*», som jeg engang modtog fra ham. Det kan i virkeligheden sættes som motto over hele hans digtning.

Med denne næsten afgudiske dyrkelse af arbeidet hænger det noksaa nøie sammen, at dette er den store palissade, *Dolleris* tømrer op mod døden. Arbeidet er hans tilflugt og trøst, naar han kjender sig gjennembævet af dødens gru, det hvormed han væbner sig mod denne livets fiende, det skjold, han løfter, og det spyd, han svinger i kampen mod ødelæggeren og forstyrreren af

livets glæde, den blodtørstige tyran, som ingen skaansel og medlidenhed kjender:

Saa vælg da til Angreb
de skarpeste Vaaben:
din Virken med Næver,
Maskiner og Damp.
Det gjælder hint store,
blodige Stævne;
mod Døden, Tyrannen,
det gjælder en Kamp!

Et af de af digte, der bedst illustrerer denne hans tro paa arbeidet som den vældige barrikade og det stærke brystværn mod døden, er «*Dagen — idag*». Han siger der:

Jeg synger om Roser,
mens Skovene falme,
og Løvet henrasler
vildt paa min Sti.
Jeg tror paa Foraarets
evige Salme.
Jeg elsker denne Jord
med dens Livs-Poesi.

Men gravkammeret mures, grønsværet lukkes, og den store lydløse nat kommer. Nuvel! Sæt kors paa gravene! Men:

til Arbeidets Ære
du bygge et Tempel;
skriv ind paa Portalen:
Husk Livets «Idag!»

Saa bort med al Klage;
i Glemsel med Sorgen!
For Dagen og dens Virken
jeg løfter min Hat!
Se frem og ei tilbage;
og gru ei for imorgen!
Der gror en Urt mod Døden:
Til Arbeid! tag fat!

Jeg synger om Roser,
mens Skovene falme,
velsigner hver Morgen,

som gløder i Øst!
Jeg tror paa Foraarets
evige Salme.
Jeg tror, der skal bølge
en Guldmark til Høst!

Et af digtene i «*Pløjetid*» kalder han «*Lægedom*». Det er ikke de vise adepter, ikke slangestavens kunst, ikke fraser, jernpiller og morfin, som kan læge slægtens sygdom, det er arbeidet alene. Og arbeidet er lægedom, ikke bare for tidens sygdom, men ogsaa for dødens angst, rædslen for «den store nat»:

Du jord med al Livsalighed i Eie,
du Jord med al Livsalighed til Navn.
Tag dine Børn du moderligt i Favn,
strø Juliroser ud paa deres Veie!
Lær du dem ret den Zifferskrift at raade,
der her er vorden Lægekunstens Gaade;

den lægekunst, der har helsebod at skjænke, naar hjertet vaander sig ved tanken paa den stund,

da Sangen tier brat i alle Skove,
og Alt, som drager Aande, det skal sove.

Og lægekunstens gaade er denne:

gjør Livets Gjerning, medens det er Dag!
Naar Morgensolen stiger, ren og gylden,
opover Døgnets travle Horisont, —
forglem al Sot, og gjør din Hverdagsdont!
Læg ei den mindste Arbeidsskjærv paa Hylden!

Men vi kan spørge: naar livets gjerning ikke længer *kan* gjøres, fordi livet ikke er mere? Naar dagen og dagens arbeide er tilende og natten kommer, hin store nat, hvori ingen kan arbeide? Vil det ikke da vise sig, at det vaaben, digteren anviser os, er ganske og aldeles magtesløst? At skjoldet kun er en spindelvæv og lansen et halmstraa? Og at det rastløse arbeide, naar alt kommer til alt, ikke har kunnet være det dødsdømte menneskebarn til nogen anden hjælp mod døden end som en bedøvende rus, der for et kort øieblik har kunnet bringe ham til at glemme, hvad der forestaar? Stiger ikke fra bægerets bund det

blege spøgelse frem paany, rædselsfuldere end nogensinde, og griber ham med sine jernarme, af hvis favntag han ikke er istand til at sno sig løs?

Kjender da *Dolleris* ingen stærkere magt, naar det gjælder at byde rædslernes konge spidsen? Hertil maa vi svare: Jo. Det kommer kanske ikke saa ofte frem, som vi kunde ønske. Og det kommer heller ikke som nogen mægtig trosbekjendelse eller seiersfanfare. Snarere som en længsel, der af og til gir sig luft i et dybt og inderligt suk eller endog stiger til et lydeligt skrig. Som i en af sonetterne i «*Guds grønne Jord*»:

maaske tilsidst det store Under sker:
vi naar det Land, mod hvilket Alle længes, —

det Land, der har al Ungdoms Helligkilde,
Fornyelse for det, som Død kan knuge,
og Lægedom for Menneskenes Sind.

Saa undes det hver Sjæl, hvad helst den vilde,
trods Vintrens Vaande, trods den stille Uge,
engang at naa i Foraarslandet ind!

eller i en af triternerne i «*De levendes land*»:

Naar min Dag sin Fakkel slukker,
naar jeg selv er lagt i Køje,
mon da et Mirakel lukker
mig paany til Lyset ind?

Hjælp mig, Livets stærke Skaber,
— aldrig set af Slægtens Øie —
saa jeg ei dit Mærke taber,
hvad der end for mig gaar tabt!

Tid og Strid min Styrke lammer,
Haaret graaner, Sindet ængstes;
dog, trods Jordens Mørke, flammer
Lys hos dig, som Alt har skabt!

En dag er han vandret ud til Vejle nye kirkegaard, som netop er indviet, efterat de i lange tider har kjørt derud mange tusend læs sand. Han staar der og betragter tungsindig den første grav:

Er Jorden end tør, for det gives Raad:
den skal vandes med levende Menneskers Graad,
og efter Fortvivlelsens strideste Taare
vil der skyde de tusinde Skud ad Aare.
Er Gruset og Leret ei Planten god,
her skal gjødes med lidende Menneskers Blod,
og efter hver eneste Draabe, som flød,
vil der blusse i Sundhed en Rose rød.
Og Træer vil reises med Hang og med Krone,
og gjennem Bladenes Sus skal det tone:
at intet i Verden gaar overstyr,
Naturen sit evige Stof fornyr.

Kan dette stofskifte trøste ham? Nej, han gruer

«for den skjændige Lov,
der lemlæster os her som Hyænen sit Rov»,

og han raaber mod himlen:

du Solenes Sol over Allivets Land!
saa frels du mig dog fra Forraadnelsens Tand!
Og naar Dagen, min travle, er runden og brugt,
giv mig Morgenrødens Vinger til Flugt!

Det skjønneste og tillige mest kristeligt farvede udtryk for hans evighedshaab møder vi dog i følgende strofe:

Vor barnlige Tro!
o, lær os at bygge den sælsomme bro
fra Landet, som falmer hvert eneste Aar,
til Landet, hvis Palmer har Evigheds-Vaar!
Og hvisk det til hver, som for Døden har Frygt:
Du Broen har bygt.

* * *

Andreas Dolleris er Jyde af fødsel, men nedstammer paa fædrene side fra Tyskland. Hans oldefar, der døde 1828 som feiermester i Thisted, var nemlig indvandret fra Augsburg. Digteren, der til høsten fylder sit 50-ende aar, blev allerede som 16-aarig gut boghandlerlærling, og var siden ansat som medhjælper i forskjellige boghandlerforretninger, sidst i hele 10 aar hos F. H. Eibe i Kjøbenhavn, der blev hans første forlægger. I

1883 etablerede han sig som boghandler i Vejle, hvor han siden har boet. Dette sted hører, hvad beliggenhed og omgivelser angaar, til de skjønneste i Danmark og har begeistret *Dolleris* til flere af hans smukkeste sange. Ved møder og høitidelige anledninger er han ofte byens poetiske talerør, men har ogsaa flere gange med stor frimodighed og djærvhed slynget de kommunale autoriteter sine vredesdirrende vers i ansigtet, naar de i filisteragtig og pietetsløs vandalisme forgreb sig paa, hvad der havde skjønhedens eller den historiske traditions ret ligeoverfor det materialistiske nyttighedsprincip. Se f. eks. det af ædel harme glødende digt «*Da Alleen faldt*», hvor han pisker de plyndrende «galler», som ikke duer til andet end at «tælle Moneterne». Idethele hører flere af hans leilighedsdigte til det bedste, som er flydt fra hans pen. Saaledes et, han skrev ved afsløringen af det i Vesterskjerninge opførte mindesmærke for den bekjendte bondesanger *Mads Hansen.* Navnlig er det første vers, hvor vi atter hører gjenlyden af den streng, som klinger dybest og mest fuldtonende hos denne arbeidets Tyrtæus, et af hans allerbedste:

Arbeidets Mænd! — for dem skal Flagget heises
trindt over Jord!
Hugg det i hver en Sten, som for dem reises:
Følg deres Spor!
Og hvad der end af Aandens Virken nævnes, —
Hverdagens Gjerning staar med gylden Skrift:
Den er alt det Jævnes
Æresbedrift.

Det usædvanlig sirlige og elegante typografiske udstyr, som altid udmærker *Dolleris'* bøger, staar ganske sikkert i forbindelse med, at han er en af Danmarks største boghandlere, og ikke det alene, men tillige en af dets ivrigste bibliofiler og fineste bogkonnaissører. Han er saaledes i besiddelse af den største samling af *Ewaldiana,* som eksisterer. I hele 25 aar har han samlet paa et litterært arsenal og biografisk materialmagasin vedkommende *Johs. Ewald,* som altid har været hans yndlingsdigter, hvis betydning for den danske litteratur han ikke kan sætte høit nok, og om hvem han for tiden holder paa at udarbeide en større episk digtning. Denne samling bestaar af originaludgaverne af *Ewalds* skrifter, oversættelser af disse i fremmede sprog, biografier af ham og afhandlinger om ham, hans portræter, særlig i alle gamle

sjeldne tryk, og portrætbyster i afstøbninger. Desuden gjenstande, som har tilhørt *Ewald* selv.

Dolleris har ogsaa syslet med bibliografi og personalhistorie og udgav 1893 det fortjenstfulde værk «*Danmarks Boghandlere*», den første samlede personalhistorie over nutidens danske boghandlerstand. Ligeledes har han altid næret en levende interesse for høiskolesagen, som oftere har bragt ham til at stemme sin lyre. Han er ogsaa kasserer og medlem af bestyrelsen for «Vejle Høiskolehjem».

Den stille sanger ved Vejlefjordens bredder lever et lykkeligt familieliv med sin hustru og 13-aarige søn. Han er gift med *Anna Bødtcher,* hvis far var en brorsøn af digteren *Ludvig Bødtcher.* Det er til hende, *Bødtcher* har skrevet det lille digt «*Ved en Confirmation*», som er optaget i af hans af *Thorvald Smit* udgivne «*Sidste Digte*». Det var hos *Ludv. Bødtcher, Dolleris* første gang traf sin hustru. Ved den leilighed læste *Bødtcher* for ham sit ypperlige digt «*En tyv i Rom*» fra tavlen, hvor han netop havde skrevet det ned. Han pleiede nemlig først at nedskrive sine digte paa en almindelig skifertavle. *Dolleris* har skrevet flere digte til *Bødtcher,* og samlingen «*Arbeidets Ære*» er viet til hans minde. I et digt ianledning af 100-aarsdagen for *Bødtchers* fødsel kalder han ham: «Min gamle Lærer og min ædle Mester». Og næst efter *Kaalund* er det vel ingen, hvis aandelige paavirkning man mere sporer i *Dolleris'* digtning, end netop *Bødtcher. Dolleris* intense kjærlighed til livet minder ogsaa om *Bødtcher.* Denne evige yngling, der, tiltrods for sine 80 aar, kunde tage guitarren ned fra væggen og, som en anden *Anakreon,* synge de glade sange fra sine «velske dage» for de gode venner og snurrige patroner, som besøgte ham paa hans tilrøgede ungkarlshybel i den alt andet end idylliske *Sværtegade.* Og om hvem *Sofus Brauditz,* der kalder ham en fin poetisk akvarelmaler, har den fuldeste ret til at sige, at han «lige til sin død beholdt digtningens gave og den sjeldne evne til at nyde det skjønne i tilværelsen med antik livsglæde». Men i *en* ting er der en meget stor forskjel mellem *Dolleris* og *Bødtcher: Dolleris'* liv har været et uafbrudt arbeidsliv. *Bødtcher* levede alle sine dage i et *dolce far niente.* Han var en æsthetisk epikuræer, hvis liv *Erik Bøgh* har karakteriseret noksaa træffende, naar han kalder det «et Blomsterliv».

Andr. Dolleris' hustru er sangerinde, elev af kommersanger *Schram* og prof. *Helsted,* og har havt statsunderstøttelse til sin videre uddannelse. Hun har deltaget i en række koncerter omkring i landet og har oprettet og dirigerer folkekoncerterne i Vejle. I digtene til hans ungdoms og manddoms brud faar *Dolleris'* stilfærdige og diskrete, men dog saa dybe og varme følelse ofte et, i al dets simpelhed, skjønt og inderligt udtryk, som virker særdeles velgjørende. Et af disse digte, «*Med et Rosentræ*», hører saaledes til hans fordringsløse og ukunstlede lyriks perler:

«Min egen varme Rose!»
det sang jeg før saa tidt,
Nu er jeg bleven ældre,
nu synger jeg saa lidt.

Jeg synes, Tidens Alvor
har lagt sig paa mit Sind,
og at dens Fure skar sit
Mærke paa min Kind.

Men naar idag jeg kommer
og takker dig, min Brud,
for Trofasthed og Godhed,
hvordan det end saa ud —

Da mærker jeg, min Stemme,
den faar sin kjendte Klang,
og da kan jeg fornemme,
jeg var dog ung engang!

Og skriver jeg vemodigt
— med Øiet blankt og vaadt —
det er, fordi mit Hjærte
det under dig alt godt.

Det under dig at glædes
ved alle Rosers Flor!
At glædes midt i Savn og Strid
ved Livet her paa Jord.

NY BOG.

For vel fire aar siden havde presten Jonas Dahl i Stavanger et stykke her i dette tidsskrift, med overskrift «Kjødelige Messiasforventninger», hvor han søgte at vise at kristne mennesker i alt hvad der heder Kultur, staar tilbage og *maa* staa tilbage for ikkekristne. Det er ikke de kristne, det er *verden*, som «tager det største og tyngste tag og den skinnende laurbærkrans i literatur, kunst og videnskab». Enkelte kristne videnskabsmænd og kunstnere findes eller fandtes der nok i alle brancher. Men «deres navne er jo langtfra de største».

Nu kommer der en anden Stavanger-theolog, det norske missionsselskabs lærde og dygtige sekretær, L. Dahle, med et indlæg i den stik modsatte retning. Han har udgivet en bog, som han kalder *Religionen og Menneskeslægtens Stormænd,* et historisk indlæg mod vantroens overmod, og som han tilegner den modnere ungdom. Forf. siger selv, at det «har kogt i ham», naar han har hørt saa mangen moderne vigtigper bryste sig af, at han og hans lige var vokset fra al religion. Han har derfor ønsket at stille disse herrer ansigt til ansigt med de *virkelig store* i historien, der frimodig bekjender sin tro eller i alle fald sin dybe respekt for religionen.

Først gjennemgaar han mere indledningsrig *hedenskabets* store navne paa digtningens og kunstens, paa videnskabens og det offentlige livs omraade. Han peger paa den dybe religiøsitet, i Vedaernes (indiske) digtning, hos Homér, Aischylos, Fidias og saa mange andre. Han fæster sig især ved Sokrates, hvem selv en fritænkersk historiker giver det vidnesbyrd, at «grundtonen i hans liv var Ærefrygt for Gud», og ved hans discipel Platon, og lige saa ved Herodot «historieskrivningens fader», som «bag alle menneskelige tildragelser ser indvirkningen af en guddomsmagt». Af romerske keisere nævner han Marc Aurel og Antoninus Pius og af statsmænd og forfattere især Plutarch og Seneca som stærkt religiøse mænd.

Dernæst gaar han mere let hen over Israels historie og det meste af den kristelige middelalder, hvor religiøsiteten er mere selvsagt, ligesom han af samme grund fuldstændig udelukker af sin fremstilling alle kristenhedens theologer og prester. Og saa standser han da ved de seneste aarhundreder; det er jo aabenbar der, slaget skal staa.

Ogsaa her gjennemgaar han hver for sig kunst og digtning, videnskab og offentligt liv. Han dvæler med forkjærlighed ved Gladstones lysende fromhed og hævder med styrke Bismarck som bekjendende kristen. Det er ham en stor tilfredsstillelse at høre hvorledes, denne «tidens klogeste statsmand og største kraftmenneske ydmygt bekjender sin tro paa Frelseren og ikke ved sig noget andet til salighed end hans forsoningsoffer». Han peger paa den stærke religiøsitet hos Georg Washington og Abraham Lincoln og taler med særlig glæde om William Wilberforce's straalende kristenskikkelse. Han indrømmer villig «at ogsaa mange af vantroens (og revolutionens) mænd har udført betydningsfuldt arbeide for frihed og menneskerettigheder». «Men vis os en eneste blandt dem, som taaler en sammenligning med Wilberforce med hensyn til energisk, taalmodigt, utrætteligt arbeide for denne sag . . . og med et resultat, der *kun* kan betegnes som velsignelse, mens vantroens mænd naaede frem til sine resultater gjennem strømme af blod, og sjelden med uplettet skjold». — Og videre gjør han opmærksom paa, at næsten alle de *fyrster*, som verdenshistorien har hædret med tilnavnet: *den store,* i alle fald har havt dyb respekt for religionen og ofte ogsaa været personlig fromme mænd. Blandt *digterne* peger han paa Dante og Tasso, Lope de Vega, Calderon og Camoens, Skakespeare og Milton, Corneille og Racine og i Norden paa Holberg og Velhaven, Grundtvig, Tegner og Geijer, Runeberg og Topelius. Inden *kunstens* verden udhæver han med stor forkjærlighed den gothiske bygningskunsts mestere og lige saa Michelangelo, Rafael og Leonardo, og hævder, at om han end ikke tør sige noget sikkert om deres *personlige* kristendom, saa er der dog ingen tvivl om at det var religiøs inspiration, som bar deres kunst netop i de verker, hvor den efter alles mening svang sig høiest. Som musikens stormester sætter han den alvorligt troende protestant, Sebastian Bach.

Naar han kommer til *videnskaben,* har han for naturviden-

skabens vedkommende et udmærket forarbeide i den tydske theolog Zøcklers bog: Guds vidner i naturriget, der er vel kjendt ogsaa her i landet. Her nævner Dahle de banebrydende astronomer Kopernicus, Kepler og fremfor alt Newton som mænd der ønskede at hele deres videnskabelige arbeide skulde tjene til *hans* ære, der har frembragt verdensaltet. Af de mange andre naturkyndige han omtaler, skal jeg alene nævne Linné, Cuvier, Pasteur, Faraday og den store Haller, han, der «hele sit liv igjennem udmærkede sig ved en dyb religiøsitet», og som lige før sin død udtaler at han kaster sig i sin forbarmers arme.

I filosofien, som forf. mener blandt alle videnskaber staar troen fjernest, kan han alligevel begynde med Francis Bacon og Descartes, som begge er blevet hædret med navnet af den nyere filosofis fader, og som begge hævder den kristelige religions ret overfor fornegtelsen. Dernæst peger han paa Leibnitz's kjæmpeskikkelse med hans stærke theologiske og religiøse interesse. Og endelig udtaler han, at Tysklands største tænkere i den sidste tid, Kant, Schelling og Hegel i alle fald har havt respekt for kristendommen, hvor lidet han end kan billige den maade, hvorpaa de har søgt at bringe den i overensstemmelse med sin spekulation.

Blandt de banebrydende *historikere* fremhæver han Johannes v. Müller og fremfor alle Leopold v. Ranke, «den største og aandrigeste historiker man kjender», som selv udtaler, at han i sit videnskabelige arbeide ser den maade, hvorpaa *han* skal tjene Gud. Paa *geografiens* omraade peger han først paa de store opdagere: Marco Polo, Christofer Kolumbus og David Livingstone, alle religiøse mænd, og dernæst paa den lærde forsker, der har æren af at have grundlagt geografien som videnskab, Karl v. Ritter († 1859), og som med stor styrke og inderlighed har bekjendt sig til den kristelige tro. Paa *sprogforskningens* omraade endelig kan han pege først paa hele det kjæmpearbeide, som missionærerne har udført ved at samle det umaadelige materiale, og dernæst paa videnskabsmænd af grundlæggende betydning som Wilhelm v. Humboldt, «vor største sprogforsker», og paa Jakob Grimm, der indenfor den germanske sproggruppe er «den største sprogmand, historien kjender».

Efter at have afhørt en saadan skare af vidner, blandt hvilke jeg her jo blot har kunnet nævne et faatal, kommer for-

fatteren til den afslutning paa det hele, at det paa alle omraader viser sig at «det overveiende antal af netop de største og bedste har været religiøse», og at dette rent fortrinsvis gjælder selve de banebrydende og grundlæggende aander.

I sandhed et overraskende resultat.

Man kan visselig være uenig med forfatteren i flere enkeltheder. Man kan mene at den «tendents», han selv saa aabent vedkjender sig, har gjort ham noget ensidig, saa det resultat han kommer til, kan være *vel* gunstigt for hans opfatning. Man kan t. ex. finde, at hans omtale af Tydsklands sidste store filosofer til trods for de forbehold han tager, alligevel er misvisende. Men man vil vanskelig læse hans bog til ende uden at blive nødt til at indrømme, at forholdet mellem «religionen og menneskeslægtens stormænd» i virkeligheden er et helt andet, end baade troende og fornegtere hidtil i almindelighed har været enige om at gjøre det til.

Chr. Br.

VALDEMAR VEDEL OG MORALEN.

I det danske tidsskrift «Tilskueren» for april har den bekjendte æstetiker Valdemar Vedel skrevet et stykke «Drøm og liv» som gjør krav paa opmerksomhed. Det er dygtig skrevet, som alt hvad Vedel skriver. Den inden den æstetiske verden raadende opfatning af forholdet mellem kunst og moral har her fundet et klart og præcist udtryk. Desuden har det faat forhøiet interesse for os derved, at vort konservative hovedorgan, Morgenbladet, har tilegnet sig det paa en maade, som tydelig viser at det deler den deri udtalte opfatning [1]).

Vi hidsætter følgende afsnit, hvori forf.s opfatning tydeligst kommer til orde:

Enhver, som har organ for poesi og ikke er født prosaiker, opfatter alt i digtningen *cum grano salis*. Vor sprudlende livslyst beruser sig i Bellmanske dityramber, tømmer finkelglasset og svinger de trinde kronymfer til den lyse dag, — uden at vi i livets virkelighed falder paa at gjøre det samme. Vi ler uden samvittighedsskrupler med i en Molièresk eller Holbergsk farce, hvor de gamle fædre tages ved næsen, plyndres, prygles og faar livet halvveis skræmt af sig. Med Roland og hans staldbrødre meier vi ved Roncevaux Saracenerskarerne ned i vild kamplyst og raa blodtørst, — selv om vi til daglig ikke vilde tage en sabel i vor haand eller ridse en rift i vor næstes hud. Og saaledes kan vi ogsaa slaa til alle skagler med en af de Drachmannske landeveisrøvere og allerhelvedeskarle, eller vi kan spille halløi med borgermusiken i lapset kaadhed som en af Nansens elegante don Juaner — uden iøvrigt, hverken før eller efter, at skeie ud af den satte borgerligheds skure. Det er altsammen blot symboler for os, — en ideal leg, hvori stemninger, tilbøieligheder og kræfter, som livet godt har brug for, men ikke tilstrækkelig kan give øvelse og raaderum, faar luftet sig og øvet sig paa «uskadelig» vis. Fra et Bellmansk bakkanal gaar vi med forhøiet livslyst til vort arbeide; fra Rolandsdigtet øves vi i trofast at holde ud paa vor post og frygtløst at gaa faren under øine; har vi blot et fond af

[1]) Morgenbladets no. 298. Extranumer 18.

kraftsvulmende rebelskhed eller stemninger af flagrelysten, erotisk overgivenhed i os, kan «Kitzwalde» eller «Maria» finde sangbund i os, uden at vi for resten tager andet med os ud i livet som udbytte af disse bøger end en almindelig bestyrkelse i disse stemninger. Digtning er konverteret liv, kemisk forvandlet liv, og gaar ogsaa kun efter en ny konvertering eller tilbageforvandling igjen over i liv.

Enhver vil forstaa at her er enhver kunstnerisk produktion hævdet som berettiget, hvordan saa den moral er, som den er gjennemtrængt af. Er den virkelig kunst, da vil der altid være noget ved den, «hvori stemninger, tilbøieligheder og kræfter som livet godt har brug for, faar luftet sig og øvet sig»; der vil altid være noget opfriskende fornøieligt eller gribende ophøiet eller paa anden maade skjønt ved den. En digtning hvori der ikke findes spor af sligt, er ikke kunst, men et makverk uden værd og betydning. Dette forfriskende eller gribende, som altsaa findes i al kunst, tilegner den sig «som har organ for poesi» siger Vedel. Han tilegner sig *det*, - og ikke noget andet. Han tager nemlig ikke digterverket som saadant *au serieux*. Det er for ham en «ideal leg», væsensforskjellig fra virkeligheden». Han henter derfor ikke ud af det nogen «anvisning til livsførelse» — nogen moral altsaa. Han lader sig kun underholde, oplive, begeistre — kort sagt sjælelig berige, eftersom digtet er istand til, og gaar saa begeistret og beriget ud til livets gjerning for at udføre den som et almindelig skikkeligt menneske. Hvordan den moral er som kommer til orde i digtningen, er en fuldstændig ligegyldig sag.

Holder dette ræsonnement stik?

Hr. Vedel har aabenbart uret, naar han mener at «enhver som har organ for poesi» derfor ogsaa er istand til at skumme fløden af enhver digtning, tilegne sig det gode i den og lade alt andet ligge uden at paavirkes af det. Der skal mere end bare «organ for poesi» til det. For det første maa dette organ være i betydelig grad opøvet. Det vil sige: en maa besidde æstetisk dannelse. Den udannede vil som oftest tage den hele digtning *au serieux*. Jo mere «organ» han har for poesi, jo mere han derfor gribes af den, des mere tilbøielig vil han være til at sluge enhver digtning som gjør indtryk helt og holdent, eller rettere: lade sig sluge af den og søge at omsætte den i virkelig handling.

Men der skal mere end bare æstetisk dannelse til ogsaa.

Der skal karakter til, en udviklet og moden karakter. Et karaktersvagt menneske som drages til alle sider, snart af sine indre tilbøieligheder, snart af ydre paavirkninger, vil ikke kunne læse digtninger og se skuespil uden uvilkaarlig at paavirkes af den moral som hersker i dem. Ligesaa den uprøvede, uerfarne og ubefæstede ungdom. At Roland skulde vække deres blodtørst er der vist liden fare for. Heller ikke tror jeg man resikerer noget af Holberg. Men at Bellmann paa et ubefæstet menneske kan øve en virkning som kan blive det menneskes ulykke, vil vel neppe nogen negte. Og at Drachmanns «allerhelvedeskarle» og Nansens «elegante don Juaner» er endnu farligere, vil vist heller ingen bestride.

Mennesker med indgroede sandselige tilbøieligheder, eller unge mennesker hos hvem drifterne netop vaagner og kræfterne syder, kan ikke læse eller se skuespil som svulmer af sandselighed eller efter hele sit indhold er en haan over kydskheden og en invitation til usedelighed, uden at paavirkes af det. Deres fantasiliv fyldes uvilkaarlig med kjønslige forestillinger, deres respekt for kydskhed undergraves og deres lyst paa kjønsnydelser stimuleres. Saaledes drages de ned i usedelighed.

Hr. Vedel tør heller ikke negte det. «Beklageligvis», siger han, «kan det ikke negtes, at digtningen ofte virker anderledes paa et ikke æstetisk opdraget og dannet publikum» -- anderledes nemlig end Vedel vil. Ja, den virker anderledes. Og det publikum den virker anderledes paa er meget stort. For det er de store brede lag af det menige folk og det er ungdommen i det store og hele. Disse mængder — folkets store masse og folkets fremtid — de plyndres for sin sedelige sands og drages ned i usedelighedens afgrund af en literatur for hvilken det sjette bud ikke eksisterer. Den «erotiske monoman» Vedel skriver om, som «paavirket af ufordøiet æstetisk læsning» forsøgte at praktisere de teorier denne læsning havde indgivet ham og derved kom i konflikt med straffeloven, har et stort følge med sig. Der er tusender som modern literatur har skaffet nedbrudt sedelighed, nedbrudt livslykke og nedbrudt krop.

Spørgsmaalet er nu: er det forsvarligt at holde en literatur oppe som bare en liden minoritet uskadt kan nærme sig til, men som er en fare for folkets brede lag og for hele dets ungdom?

Men selv den lille minoritet som har forudsætninger for at

nyde kunsten saaledes som Vedel vil, selv den nyder den ikke saaledes. Det er galt, naar Vedel siger at «*enhver* som har organ for poesi opfatter *alt* i digtningen *cum grano salis*». Jeg paastaar: *ikke* enhver, og ikke *alt*. Ethvert æstetisk dannet menneske opfatter *meget cum grano salis*, men — *ikke alt*. Der gives en grændse. Lad os tænke os en æstetisk dannet totalist. Byd ham Bellmanns drikkeviser. Ja — han kan erkjende kunsten i dem. Men han finder dem ikke skjønne. Han kan ikke nyde dem, og han kan ikke give andre dem til nydelse. Hvorfor ikke? Fordi de vækker hans moralske indignation. Denne opstiller — ogsaa for den æstetisk dannede — en grændse, som han ikke kan finde sig i at digtningen overskrider. Det som vækker et menneskes moralske indignation fordi han erkjender det som *ondt*, som synd, som fare for en selv og fare for andre, det er *eo ipso* hæsligt i hans øine, og al verdens kunst er ikke istand til at gjøre det vakkert saa han kan *nyde* det.

For at kunne opfatte *alt* i digtningen *cum grano salis* og nyde enhver digtning selv den mest umoralske saaledes som Vedel vil, maa man være fri for den balast som heder moralsk indignation. Det vil sige: man maa være uden moralsk idealitet. For den som eier moralsk idealitet eier ogsaa moralsk indignation. For at være fri den maa man være kommet paa det ophøiede stade, da godt og ondt er en væsentlig ligegyldig modsætning for en, og det bare er modsætningen skjønt og uskjønt, fornemt og simpelt som er aktuel. Jenseits von bøs und gut.

Det er æsteticismens standpunkt. Og det er Valdemar Vedels standpunkt. Det liderlige liv Peter Nansen lader sine don Juaner leve, er for Vedel bare en «halløi med borgermusiken». Et moralbud med evig gyldighed og guddommelig autoritet kjender han ikke. Morgenbladet bør overveie nøiere om det standpunkt bør hævdes og fremmes. Om det virkelig kan bære et samfund og en kultur i længden.

Thv. Klaveness.

Trykfeil.

I stykket «Ibsens brev til Schandorph» i forrige hefte stod midt paa siden «Ibsen og *kr.* «—8—», skal være «Ibsen og *hr.* «—8—». Længere nede paa samme side stod «*tvinge*», skal være «*bringe*».

Et drømmesyn.

Dette syn er virkelig set i drømme en nat. Det er blit mig fortalt morgnen efter av den, som saa det. Jeg har intet forandret, bare valgt at skrive det paa vers for at faa noget med av dets rytmiske farveprakt.

Det er kveld, — en stormfuld kveld.
Over fjerne, dypblaa fjeld
ligger solens brand og brænner,
og den røde lysning tænner
over himlens høje buer
som et hav av røk og luer.

Men en flukt av svarte skyer jager over himlen op,
skygger over hele jorden med sin tunge skyggekrop,
og det sisste milde solglimt i det vilde skyhav drukner,
og de store, stille stjerner blinker kun en gang og slukner.

Paa en øde, vildsom vei
gaar et menske, — det er jeg, —
vet ei, hvorhen veien fører, —
ingen menskerost jeg hører,
bare vindens vilde brus,
havets sang og skogens sus,
hvor de høje, stolte kroner
bøjer sig for stormens vind,
mens et jag av vilde toner
skingrer gjennem natten ind.

Se! da brænner der et lyn
over himlens svarte bryn,
og det lyser, og det flammer
i et hav av skrik og jammer.

Og med et jeg staar dernede ved den øde, golde strand,
ser en storm av vilde bølger jage mot det aapne land,
og der klinger tusen stemmer fra de høje, hvite rygge,
og det er, som om de vilde dække jorden med sin skygge.

Men jeg staar der trygt og stille,
og min sjæl har ingen gysning, —
mitt i stormen ser jeg spille
som en hvit og fredmild lysning.

Og i havets braatt og brænning og i stormens høje sang
og i skogens vilde rædsel stiger over jordens fang
frem av nattens svarte skyer der en sky paa hvite vinger,
gjennem dødens vilde højsang der en stille tone klinger.

Og den hvite sky sig samler i en høj og fri portal,
gjennem den jeg utad skuer i den vide himmelsal,
der hvor sky mot skyer kjæmper og de vilde helvedsflammer
over hele jorden spænner ut sit hvælv av skrik og jammer.

Se! da hviler i min arm
trykket stille mot min barm
der et barn, et ganske lite.
Klart om pannens hvælv det hvite
staar en krans av straaleguld,
og fra kindets rosenhuld
der to store øjne smiler,
og i mine trygt de hviler.

Men fra portens hvælv det høje
hænger for mit vaakne øje
der en prægtig fuchsiagren.
Underfuld og skjær og ren
er den for mit blik at skue, —
blomsten er som blodrød drue
dryppet over vintrens sne.
Og en stille fred sig sænker
over alt, min tanke tænker,
saa jeg ikke mer kan se,
hvordan stormen raser, skummer, —
hver en drøm, mit hjerte rummer,
klynger sig til fuchsians ranke
og til barnets blik det blanke.

Andreas Jynge.

DRIFT — FORELSKELSE — KJÆRLIGHED.

Foredrag for studenter.

Kjærlighedsforholdet mellem mand og kvinde har næsten til alle tider været digternes fornemste tema og er det den dag idag. At de i tidens løb har sunget og fortalt meget godt om dette forhold og ydet mange værdifulde bidrag til dets renselse og forædling, skal ikke negtes. Men jeg tror det ogsaa maa siges: det er usikkert, om det gavn digterne har gjort i denne sag, opveier den skade de har voldt. I ethvert fald: har de gavnet, saa har de sandelig ogsaa skadet. Ikke mindst nutidens digtning.

Vistnok har vi ogsaa i nutiden digtning som har virket forædlende paa kjærlighedslivet. Saaledes fremfor alt Bjørnsons og Lies, *tildels* ogsaa Ibsens digtning. Men om en hel del af nutidens literatur maa det siges: den har trukket kjærlighedslivet ned i det gemene og svinet det saaledes til, at en hel del af vor ungdom har mistet respekten for det og troen paa det og evnen til det.

Jeg tror jeg tør sige, at for os som vokste op under indflydelse af den romantiske digtning fra aarhundrets første halvdel, for os var det at vinde en kvindes kjærlighed og eie den livet igjennem et høit vinkende maal. Det stod kanske altfor høit, saa det stængte for høiere og dybere interesser. Men i ethvert fald kasted det lys og glæde over vor ungdom, og bidrog mægtig til at bevare os for sedelige udskeielser. De fleste af os er jeg sikker paa ogsaa vil sige: vore ungdomsdrømme bragte os ingen skuffelse. De er endnu vor glæde under de graanende haar.

Jeg tror ikke det staar saaledes for nutidens unge mænd. Det at vinde en kvindes kjærlighed for livet er blevet dem en tvivlsom ting. Der er kommet tvivl ind, om det er et gode at binde sig for livet, ja om det overhovedet er sandhed i det. Om ikke det hele er en fiktion som ender i skuffelse.

Det er et frygteligt tab baade af levedygtighed og af lykke nutiden paa den maade har lidt — et tab som for en væsentlig

del maa skrives paa forfatternes regning. Hvor langt lykkeligere verden vilde været, om en hel del af dem aldrig havde lært at skrive. Om de endda bare vilde bestille noget andet ved siden af! Det er en ren ulykke for vor tid og for vort folk, at bare en mand har et lidet talent til at skrive bøger, saa skal han ikke kunne bestille noget andet. En hel del af vor literaturs smuds og unatur skriver sig fra det. Vor literatur vilde utvivlsomt blive betydelig baade sundere og renere, om vore mange anden- og tredjerangs forfattere gik ud i det praktiske liv og der fik sig noget ordentligt at bestille.

Den opfatning af kjærligheden en stor del af nutidens literatur hævder, kan i faa ord karakteriseres saaledes: kjærlighed er det samme som forelskelse, og forelskelse er det samme som drift, og driften — enten *maa* man følge den, for vi orker ikke at tøile den, eller vi *bør* følge den, for vi skader vor natur og vor lykke *om* vi tøiler den.

I modsætning hertil har jeg tænkt her i kveld at fremholde for eder, at kjærlighed er ikke det samme som forelskelse, og forelskelse er ikke det samme som drift, og drift er ikke noget et menneske hverken maa eller bør lade sig beherske af.

Jeg begynder med det sidste: drift er ikke noget et menneske hverken maa eller bør lade sig beherske af.

Hvad er kultur? Er ikke det kultur, at menneske*aanden* mere og mere hæver sig over naturen, frigjør sig for dens herredømme og gjør sig selv til herre over den? Ialfald er dette noget som paa alle livets felter følger med den stigende kultur. Overalt hvor kulturen skrider fremad, ser vi mennesket frigjøre sig for naturmagternes trykkende og overvældende herredømme. I stedet for at trælle under dem gjør det sig til herre over dem. I stedet for at de med sin tyranniske overmagt skader og herjer livet, tager aanden dem i sin tjeneste og tvinger dem til at fremme og gavne livet.

Gjælder dette bare de naturmagter som huserer udenfor os? Gjælder det ikke ogsaa de naturmagter som tilhører vort eget væsen? Er det kultur at menneskeaanden behersker og udnytter til livets fremme de naturkræfter som virker i luft og hav og stok og sten, derimod har det ikke noget med kultur at gjøre at

aanden behersker og til livets fremme udnytter de naturkræfter som virker i dens eget legeme?

Det ser ud til at adskillige moderne mennesker virkelig mener det. Det ser ud til at de virkelig tror, at det er kultur at mennesket hersker over naturkræfterne udenfor sig, men træller under naturkræfterne i sit eget væsen. Det at sprenge de baand moralen har lagt paa kjønslivet, fremstilles jo ofte som et udslag af høiere kultur. Det at holde drifterne i tugt og age skildres som en forældet levning af et lavere kulturtrin.

Dette maa være en feiltagelse. I det hele og store har kulturudviklingen tydelig vist, at menneskeaandem ogsaa hvor det gjælder kjønslivet føler sig kaldet til at frigjøre sig for naturens overherredømme, og gjøre sig til dens herre. Vistnok er det her gaat langsomt og under stadig kamp og stadige tilbagefald, og det er endnu langt fra at maalet er naad. Men der er dog en tydelig udvikling. Hos den vilde er driften eneraadig, saalangt magten rækker. Snart begynder imidlertid den fremspirende kultur at lægge kapsun paa driften. Der dæmmes om den ved sed og skik. Egteskabet ordnes og hegnes om og udvikler sig lidt efter lidt til éngifte. Inden egteskabet udvikler forholdet mellem de to kjøn sig i retning af troskab, hensynsfuldhed og kjærlighed. Vistnok under stadig kamp, særlig mod mandens egoisme som gjerne i kraft af sin fysiske overmagt vil undertrykke hustruen. Men dog saa at kravet stadig stiger og tiltvinger sig mere og mere gehør. Hvad selv dannede egtemænd i forgangne tider upaatalt har kunnet tillade sig ligeoverfor sine hustruer, bliver mere og mere umuligt. Samtidig udvikles kravene med hensyn til egteskabets stiftelse: at det skal ske i frihed — ingen af parterne maa tvinges ind i det, f. eks. ved forældrenes magtbud —, at det skal grundes paa gjensidig kjærlighed og tillid, at det derfor bør have et sedeligt ungdomsliv foran sig etc. Alt dette er ganske vist krav som er langt fra at være gjennemført. Men det lader sig ikke negte, at de stilles med stedse større bestemthed og erkjendes mere og mere som berettigede, som det der *burde* være.

Alt dette viser at ogsaa paa dette punkt viser kulturen sig som en aandens frigjørelse fra naturmagtens overherredømme. Det vilde jo ogsaa være merkværdigt om saa ikke var tilfældet. At kultur skulde være aandens herredømme over naturen paa alle andre punkter end inden menneskeværesenet selv, er noget saa selv-

modsigende at menneskeaanden i længden umulig kan gaa ind paa det.

Det maa altsaa fastholdes: til kultur hører at menneskeaanden mere og mere frigjør sig for de sandselige drifters herredømme og gjør sig til herre over dem og bruger dem til at fremme livet. Med andre ord: til kultur hører sedelighed. For sedelighed i engere forstand er intet andet, end at aanden hersker over den sandselige natur og bruger den efter livets love og i livets tjeneste. Aandens trældom under de sandselige drifters herredømme er usedelighed, og usedelighed er raahed — en levning af den dyriskhed hvoraf menneskeaanden mere og mere arbeider sig op.

Den elegante bohem indbilder sig at repræsentere den høieste og mest moderne kultur, naar han frækt og kjækt sætter sig ud over de sedelige love. I virkeligheden repræsenterer han et forlængst tilbagelagt standpunkt; det er dyret som i ham reagerer mod kulturen. Atavisme.

De moderne forfattere indbilder sig at gaa i spidsen for kulturfremskridtet, naar de erklærer det sjette bud for antikveret og forkynder frihed for den sandselige lyst. I virkeligheden er denne retning en reaktionsbølge. Det er dyret i mennesket som i denne retning reagerer mod kulturen med dens voksende krav paa sedelighed.

Kultur har aldrig været andet og bliver aldrig andet end aandens herredømme over naturen.

Det modsatte er dyriskhed. Ja — noget meget værre.

Man skal vel huske paa, at inden dyreverdenen regulerer naturen selv kjønsdriften, saa den aldrig skeier ud og bliver ødelæggende for livet. Anderledes med mennesket. Det giver sig ikke hen til driften og lader sig beherske af den, uden at tilføie sig selv de frygteligste skader.

Dyreverdenen kjender ikke til den ødelæggende umaadelighed i driftens tilfredsstillelse, de perverse lyster og de forfærdelige kjønssygdomme som menneskeverdenen herjes af. Hele denne rædselsfulde elendighed som usedeligheden har i følge med sig, hele denne ødelæggelse af livet i alle retninger som den volder, vidner om at mennesket paa kjønslivets omraade har en opgave at løse som dyret ikke har. En opgave som det maa og skal løse ellers bliver det straffet paa det grusomste. Vil det ikke

være menneske men dyr, da synker det under dyret. Ti dets opgave er at herske over naturen, ikke lade sig beherske af den.

Jeg gaar dernæst over til det andet led af mit tema: forelskelse er ikke det samme som drift.

Ganske vist vilde det være en misforstaat aandelighed, om vi vilde negte enhver forbindelse mellem forelskelse og drift. Allerede det at normal forelskelse altid gjælder en person af det andet kjøn — forelskelse i en person af samme kjøn erkjendes uvilkaarlig som en anomali — allerede det viser at driften her spiller ind. Ligesaa den kjendsgjerning, at forelskelse gjerne indtræder i samme alder som driftslivet vaagner.

Men det er saa langt fra at forelskelse er det samme som drift, at driften tvertimod slukker forelskelsen ud, hvis den faar lov til at trænge sig frem i bevidstheden og bemægtige sig fantasilivet. En skjøge tænker man paa med drift, men ikke en kvinde som man i sandhed er forelsket i. Blander driftforestillingerne sig ind der og bemægtiger sig fantasien, da tilsmudser de det hele. Den lyse glæde som hører forelskelsen til slukner, og alt bliver simpelt og væmmeligt.

Dette har sin ligefremme grund deri, at vor opgave som menneske er at lade aanden beherske driften. Vi kan derfor ikke have nogen glæde der hvor driften behersker aanden. Det vil altid mere eller mindre klart føles som en nedværdigelse. Skal vi føle forelskelsen som en opløftelse og en glæde, da maa aanden være det herskende, det som træder bestemmende frem for bevidstheden. Saa er det i enhver sund og sand forelskelse.

Forelskelsen vækkes jo derved, at den elskedes elskværdighed falder som en lys varm solglans ind i ens indre og henrykker en. Men i denne elskværdighed spiller altid det aandelige en hovedrolle. Man kan ganske vist forelske sig i et vakkert ydre, uden at der er noget indenfor som er kjærlighed værd. Men er det en virkelig forelskelse og ikke bare flaneri, da *indbilder* man sig ialfald at en ser en indre elskværdighed udtrykt i det vakre ydre. Det skjønne legeme fremkalder uvilkaarlig forestillingen om en skjøn sjæl. Dette er det som vækker forelskelsen.

Ja, der behøver ikke engang at være noget skjønt legeme for at forelskelsen kan vækkes. Mener man at se en skjøn sjæl

indenfor, kan man blive forelsket, selv om legemet snarere er uskjønt end skjønt. Derimod bliver ingen forelsket i det menneske, som man tydelig kan se har en uskjøn sjæl, en styg karakter. En eller anden aandelig skjønhed maa der være for at fremkalde forelskelse. Eksisterer den ikke i virkeligheden, saa eksisterer den ialfald i den forelskedes indbildning.

Ganske vist kan man hos enkelte moderne digtere se fremstillet en forelskelse fremkaldt udelukkende ved legemlige former og fyldt af begjær efter at nyde disse former sandselig. Jeg vil ikke strides med nogen om ord. Vil derfor heller ikke strides om hvorvidt ordet forelskelse her er paa sin plads. Det er ialfald ikke den forelskelse som er mennesket værdig. Dyret er i brunst — det er det man her kalder forelskelse.

En nødvendig betingelse for en menneskeværdig forelskelse er derfor, at en har sit driftsliv under aandens tugt, saa det holder sig i det ubevidste naturlivs dyb, medens det er aanden som behersker bevidstheds- og fantasilivet. Jo mere dette er tilfældet des mere ren og egte vil forelskelsen være. At gaa dybere ind her har sin vanskelighed. Forelskelse er et mysterium. Den kan erfares, men den kan ikke analyseres og forklares i sine enkeltheder. Vi vil dog forsøge.

Det er en uvilkaarlig ytring af kjønslivet at de to kjøn altid ubevidst drages til hinanden. Manden drages til kvinden, og kvinden til manden. Denne dragelse til det andet kjøn fremkalder — ogsaa uvilkaarlig — et idealbillede af det som en søger efter at gjenfinde i virkeligheden. Den unge mand har sit kvindeideal, og den unge kvinde har sit mandsideal, og begge speider de i løndom hver efter sit ideal — ofte uden selv at vide det. Forelskelsen indtræder, naar en faar se — ialfald mener at have set — dette ideal lyse frem. Deraf den uendelige glæde, den jublende fryd. En fryd med bæven — bævende frygt for ikke at blive forstaat, bævende længsel efter at faa eie denne ene, eie hans (eller hendes) kjærlighed helt og for livet.

Jeg ønsker alle, som ikke har erfaret det, at komme til at erfare det. Jeg ønsker over eders ungdom den varme aprilluftning som heder forelskelse. Jeg ønsker det trods alle de skuffelser og smerter forelskelsen altid har bragt og altid vil bringe mangfoldige. Der kom jo ikke saa sjelden en sur og tør sommer paa den varme flommende april. Men alligevel — en frisk ungdom

siger: jeg vælger mig april. En ungdom uden forelskelse er en ungdom uden ideal. Men en ungdom uden ideal er — gammel.

Her maa jeg rette en alvorlig anke mod den moderne literatur og vore teatre. I lange tider har man i literaturen kappedes om hvem der kunde levere de mest «vovede» skildringer. Jo dristigere man har trodset blufærdighed, des større ros har man høstet af toneangivende kritikere som Brandes og konsorter. Man har ikke været noget videre til forfatter saalænge man ikke har vist prøver paa den kunst at servere kjønslig fantasinydelse for sine læsere. Sexuelle skildringer har været de mesterprøver som har givet borgerskab paa Parnasset. Teatrene har naturligvis fulgt med. Vor bys anden og tredjerangs scener har saaledes i vinter kappedes om hvem der kunde underholde publikum med de slibrigste stykker. Paa den maade fylder literatur og teatre ungdommens fantasiliv med urene billeder. Dette er en farlig sag, navnlig for de mere sandselig anlagte naturer. De urene fantasibilleder er en stadig pirring af driften, en stadig fristelse til at tilfredsstille driften. Men selv om en holder sig fra det, er et skadet fantasiliv en stor ulykke. Et ungt menneske som har faat sit fantasiliv fyldt af driftsforestillinger, er dermed gjort udygtig til en ren og ædel forelskelse. Alt sligt er uoprettelig tilsmudset og tilsølet for ham. En forfærdelig skade for livet. Ve verden for forargelse! Ve den fra hvem forargelsen kommer!

I «Aftenposten» for sidste søndag [1]) siger den bekjendte anmelder K. R. i anledning af nogen forvorpne hjerteudgydelser af en af vore unge samtidige: «Vi staar her ligeoverfor et ganske alvorligt tidsfænomen, og jeg spørger igjen og lader spørgsmaalet gaa videre: hvoraf kommer det at ungdommen er slig? Er det skolens skyld? Eller hjemmenes? Eller politikens? Det er kun en ting som synes klar: naar dette er den dannede ungdoms niveau, maa det være «*something rotten*» i samfundet».

Paa dette vil jeg faa lov til at svare følgende: vi kan være glade at vor ungdom er saapas som den er. For gjennem en menneskealder har forfattere og teatre arbeidet trolig paa at nedbryde dens tro og moral, fylde den med sandselige forestillinger og egge dens sandselige drifter. Og anmelderne har ligeoverfor dette ikke ydet hverken hjemmene eller de unge nogen nævneværdig støtte, for de har bare jattet med. Sligt virker i længden. Det man saar høster man.

[1]) 29de april.

Vore æstetikere er virkelig fornøielige. De vil udsæden. De vil stykker som Gunnar Heibergs Balkonen og Hamsuns Livets spil og Wilds Erotik. De vil fortællinger som Erna Juel Hansens Kjærlighedens veie og Drachmanns Kitswalde og Peter Nansens Maria og Thomas Krags Ulf Ran og Enken.

Undertiden ryster man lidt betænkelig paa hovedet og tager sine reservationer. Men til en moralsk indignations bestemte og alvorlige protest bringer man det ikke. Man maa jo for alt i verden ikke faa udseende af at være borneret. Man maa vise at man er eleveret, frigjort, forstaar sig paa kunst — *l'art pour l'art*. Har man ikke set selveste Jonas Lie gjøre kur til en slig liderlig tøite som Nansens «Maria»? Og var ikke vor strenge moralprædikant Johan Bojer i vinter paa visit hos Thomas Krags «Enken»? Og leverte han ikke i «Den evige krig» et svendestykke i «vovet» kunst, saa alle nu kan se at ogsaa han er kar for sin hat? Collin slog for nogen aar siden alvorlig til lyd for en moralsk literaturbedømmelse. Hvormange var det vel som fulgte ham? Selv Just Bing tog afstand. Ikke at tale om Hjalmar Christensen. Nei, man vil udsæden. Men naar denne sæd tager sig den frihed at gro og sætte straa og aks i forvorpenhed og raahed og sedelig forvildelse, saa bliver man forbauset og spørger: hvor i al verden kommer dette fra? hvem har skylden? hjemmet? skolen? politiken? Siger man saa: en stor del af skylden bærer jeres «vovede» kunst, da svarer Valdemar Vedel: kunsten? Nei hvor kan nogen være saa barbarisk at mene at der ligger nogen skyld hos den? Kunsten er uskyldig som barn i mors liv. For kunsten er bare fantasileg. Naturligvis maa ingen tage den *au serieux*.

Vi har nu tilbage det første led i vor sats: kjærlighed er ikke det samme som forelskelse.

Hvad er forelskelse? Forelskelse er det, at en gribes af fryd og længsel ved at se det mands- eller kvindeideal lyse frem, som en har drømt om og søgt efter. Forelskelse er en fantasiens og følelsens grebethed, som indtræder aldeles uvilkaarlig. Skimter en sit ideal, da gribes en uvilkaarlig, uden at der er tale om valg eller vilje. Men kjærlighed bliver der først da, naar menneskeaanden hævder sig selv i sin frihed, og efter sit eget frie valg optager og tilegner sig og giver sig hen til forelskelsen. Kjærlig-

hed er den frie beslutning: jeg *vil* elske dig. En beslutning som selvfølgelig gjælder livet. Man giver ikke kjærlighedserklæringer paa aaremaal eller paa ubestemt tid. Man siger ikke: jeg vil elske dig tro indtil videre. Man lover som man kræver: livet ud.

Her indfinder sig en hel hærskare af indvendinger og spørgsmaal.

Valg? frit valg? Har man her noget valg? Naar en er forelsket, er man saa ikke i sin forelskelses vold? Kan man da gjøre andet end det forelskelsen driver til? Bør det ikke ogsaa være saa? Er ikke de sterke følelser som uimodstaaelig river en med sig, er ikke de aandens høie fest, menneskesjælens høisang, vidnesbyrdet om dens sundhed og adel?

Ja, saa har digterne snakket gjennem alle tider. At vor tids digtere snakker slig — særlig de som gjør forelskelse enstydig med drift — er selvfølgeligt. Fra Holger Drachmann og til Niels Collett Vogt dreier de paa den lire. Og man er meget tilbøielig til her at give digterne ret. Ligeoverfor noget saa sympatisk som forelskelse er man gjerne meget tolerant i sine indrømmelser.

Men lad os dog tænke os lidt om. Hævder menneskeaanden den herskerstilling over naturen som den er skabt til, naar den viljeløs overgiver sig i en stemnings vold? Har vi alligevel ikke her igjen en levning af dyriskheden? Dømmer vi ikke saaledes hvor det gjælder andre stemninger? Selvfølelse er jo en i sig selv ædel og berettiget følelse. Men vi kalder det ikke kultur, vi kalder det snarere raahed, hvis en giver sig aldeles over i sin selvfølelses vold, saa han ved mindste anledning optræder hovent, anmassende, lunet, tyrannisk. Vi kræver af et kultiveret menneske at det skal kunne beherske sine stemninger. Det vil ikke sige at han skal være kold som en istap. Men det vil sige, at han midt i den varmeste stemning skal kunne se hvad der er ret, og derfor hengive sig til sin stemning kun saa langt og saaledes som det er ret. Da alene hævder menneskeaanden sin herskerstilling. Da alene er manden en fri mand og kvinden en fri kvinde. Den som er givet sin stemning ivold er ikke fri. Naarsomhelst kan der jo møde ham noget som sætter hans stemning i bevægelse og river ham viljeløst med sig.

Dette skulde ikke gjælde den stemning vi kalder forelskelse? Der skulde det være ret at give sig viljeløst hen? Lad os se nøiere paa, hvad det forhold som forelskelsen indleder bærer i sit skjød.

Det er forholdet mellem de to kjøn. Af det forhold skal der fremgaa en ny slegt. Dette medfører et saa umaadeligt ansvar, at det vidner om en forfærdelig letsindighed at man kan lege med dette forhold, saaledes som man ofte gjør. Det er en alvorlig ting at være menneske. Tænk alle de lidelser, alle de kampe, alle de fristelser, alle de fald, alle de rædsomme muligheder et menneskeliv kan rumme, og saa ansvaret et menneske maa bære paa, ansvaret ligeovenfor verden, ansvaret ligeoverfor ens egen samvittighed, ansvaret ligeoverfor Gud. Jo, det er en svær ting at være menneske. Men derfor er det ogsaa en alvorlig sag at sætte et menneske ind i verden, lægge mennesketilværelsens byrder og ansvar paa det, uden at det selv kan værge sig mod det, men maa tage ved det enten det vil eller ikke. Det skal betænkes dette. Det skal betænkes, og det skal føles, at her er ikke noget en kan springe i i stemningens muntre rus, end mindre i driftens dyriske brynde; her er ansvar, et ansvar saa alvorligt, at en vel faar betænke sig og vel overveie for Gud og sin egen samvittighed: har *jeg* lov? har jeg ret? her? saaledes?

Af alle skjærende skrig som opstiger mod himlen, er intet mere skjærende end det forbandelsesraab, som reises mod de fædre og mødre som i grændseløs egoisme, bare som en let fornøielig leg, satte væsener ind i verden, for hvem livet aldrig blev andet end skam og elendighed. Vi hører det skrig allerede her. Jeg tænker det høres end forfærdeligere hisset.

Jeg tror dette er nok til at vise: saa skjøn en stemning forelskelsen er, saa er det uforsvarligt at give sig uden videre hen til den. Det gjælder ligeoverfor den som ligeoverfor enhver stemning at se hvad der ret, og følge den kun saa langt og saaledes, som det er ret.

Men er det muligt? Kan mennesket *se,* naar det er forelsket? Gjør ikke kjærlighed blind? Og maa det ikke styrte afsted i blinde altsom stemningen driver?

Spørgsmaalet er igrunden det samme som vi allerede har havt for os: kan menneskedyret kultiveres? Er menneskeaanden sterk nok til at tage styret, som over driften saaledes ogsaa over stemningen?

Al historie viser at det er muligt. Lad aldrig nogen indbilde eder at det ikke er muligt. Skulde mennesket som

eier aandens kald til at herske over den hele natur, være fordømt til at trælle under sine stemninger?

Dog — én ting er klar: skal en have sit stemningsliv saaledes i sin magt at aanden kan herske over det, da gjælder det fra barndom og ungdom af at holde det i tugt. Lader man i de tidlige aar lyst og lune faa raade, da vinder man vanskelig herredømme over sig selv siden. Man bliver en træl af sine stemninger.

Selvovervindelse er i altfor liden kurs hos os. Den koster altid en del. Tidens og vort folks frihedslyst gjør den ogsaa lidet smagelig. Det smager af frihed at slippe sig løs og ikke lægge baand paa sig. Og saa kommer endelig ogsaa vore moderne og fortæller os at selvovervindelse er det samme som selvkastrering, en skade en tilføier sig selv.

Paa den maade faar man ungdommen til at give sig over og lade det staa til for ethvert stemningsveir som kommer farende.

Men det er uværdigt for et menneske. I er kaldt til frihed, venner, og i frihed er lykke. I frihed er glæde. Derfor overvind eder selv og gjør eder fri som for drifternes saa og for stemningernes overherredømme, at I kan leve et menneskeværdigt liv!

Bliver kampen eder for svær, da husk at der er en som har sagt: hvis sønnen — menneskesønnen — faar frigjort eder, skal I være virkelig fri.

Der er sunget og skrevet meget om kjærlighedens lykke. Og med rette. Den er en uendelig lykke, en uendelig fryd. Men det er en ting digterne altfor lidet skjønner. Det er dette, at kjærlighedens lykke er betinget af en god samvittighed. Der kræves denne forvisning: jeg har lov til denne lykke; den er *min* med Gud og al rette. Er det ikke det Ibsen har villet sige os i «Rosmersholm»?

Det er saa sin sag med samvittigheden. Den er et forunderlig fint instrument. Intet letsind, ingen sofistik, ingen frækhed er istand til at kvæle den. Ad lønlige veie gyder den malurt i enhver nydelse den ikke godkjender, og gjør den usmagelig. Disse elskovsforbindelser som begyndte i slig brændende fryd, de slutter gjerne i gjensidig væmmelse og gjensidig anklage.

Hvordan bliver altsaa kjærligheden til? Forelskelsen bliver til kjærlighed, idet de to med bevidsthed vælger hverandre og tager paa sig det fulde ansvar for det de gjør. Dermed løftes forelskelsen op af de uvilkaarlige og derfor omskiftelige stemningers verden op i aandens frie og faste rige.

Man giver sig hen til hverandre, ikke i stemningens rus for at smage en egoistisk nydelse, men efter et gjensidigt valg, et valg som er gjort med bevidsthed om ansvar og for livet.

Her har atter nutidens digtere sat skidne fingere og smudset til. Det er navnlig valget for livet de har fingret paa. Hvem kan vælge for livet? Hvem kan være sikker paa sig selv? Vi er jo alle undergivet forvandlingens lov? Ingen kan hindre at kjærligheden dør ud. Dør den ud, hvad bliver saa samlivet andet end usedelighed, hor? Kjærligheden dør næsten altid ud. De fleste egtefolk bliver snart lei af hverandre. De lever jo daglig sammen, har derfor snart lært hverandre ud og ind at kjende, saa de ikke længere har noget nyt at byde hverandre. De kjeder livet af hverandre. Derfor bør de gaa fra hverandre, og søge nye forbindelser. Fri skilsmisse. Fri kjærlighed.

Denne udsæd har inden en vis kreds baaret rig høst. Inden vor æstetiske verden gifter man sig og skilles og gifter sig igjen uafladelig. Man bytter koner og man bytter mænd med en mageløs ugenerthed.

Den skjønne teori om kjærlighed og valg paa ubestemt tid og fri skilsmisse, den praktiseres altsaa i vid udstrækning. Vi har anledning til at studere den i livet.

Naar vi nu ser paa den saaledes som den træder frem i livet, hvad maa vi da dømme om den? At den er den skamløseste egoisme, som nogensinde har smykket sig med kjærlighedens navn. Ja en forbrydelse, en forbrydelse af dem som forkynder den, og en forbrydelse af dem som praktiserer den.

Hvorfor? Fordi man her egoistisk river til sig elskovens nydelser uden at overtage ansvaret. Ofte sætter den ene part sig ud over ansvaret med hensyn til den anden part, som skubbes tilside og faar sin livslykke knust. Og altid sætter man sig ud over ansvaret med hensyn til børnene. Fra dem raner man deres helligste ret. For et barns helligste ret er et hjem med far og mor, til opdragelse, værge og værn tiden fremigjennem, saalænge Gud lader far og mor leve, ja længere endda, hele livet ud. For et barndomshjem med far og mor er hele livet fremigjennem en arne som en varmer sig ved, og en skat som en lever af. Ogsaa naar hjemmet ikke er mere, for far og mor er døde. En eier det endda i mindet. Mindet om et godt barndomshjem er et menneskes bedste arv. Det er en forbrydelse større end nogen anden at sætte børn

ind i livet og saa rane denne arv fra dem. For hvad slags hjem bliver det, naar mor bor i den ene gade alene eller sammen med en anden mand, og i næste gade bor far alene eller sammen med en anden kvinde, og børnene gaar til og fra, snart hos far snart hos mor? Hvilken sønderrivelse! Hvilken skrigende disharmoni i barnesjælen! Hvilken ødelæggelse af barnekarakteren!

Man siger, at det dog er bedst ogsaa for børnene at forældrene skilles, naar de ikke længere elsker hverandre. Kan gjerne være. Men det er ikke noget forsvar. Forældre har ikke lov til ikke at elske hverandre. Deres barn forbyder dem det. Deres barn har en hellig ret til at kræve at de skal elske hverandre livet ud. For barnet trænger sit hjem. Barnet har ret til sit hjem. Men et hjem kræver far og mor, forenet i kjærlighed saalænge Gud lader dem leve. Det er en forbrydelse at sætte børn ind i verden og saa ikke holde sammen i kjærlighed livet ud.

Men raader nogen for det? Kan nogen indestaa for at han kan bevare kjærligheden til en anden person livet ud?

Det er den moderne literaturs dødssyn at den har vakt og næret og øget en tvivl, som nu holder paa at lægge sig som en kold klam taage over livet, for den sløver følelserne og magtstjæler viljerne og forfusker karaktererne — denne tvivl nemlig: kan et menneske svare for sig selv? kan et menneske indestaa for sig selv? Nei; han kan vist ikke det; han er formeget dyr til det; drifterne er for sterke; stemningerne og lunerne er for sterke; at tage sig slig sammen, samle sit indre menneske ligesom paa ett punkt, stille sig fast paa det, holde det — nei vi orker ikke det; det koster for meget; vi gider ikke; lad os faa lov til at drive; drive for driften; drive for stemningen; det passer bedst for os.

Hvad er dog dette for en ynkværdighed? Skulde ikke en mand, en kvinde, et menneske kunne indestaa for sig selv? Skulde de ikke kunne beslutte: ham, hende vil jeg tilhøre — livet ud.

Tusenaarig erfaring viser at det gaar an. Menneskeslægtens skjønneste erfaring.

Men der maa karakter til. En maa være blevet moden mand, moden kvinde med udviklet og fæstnet karakter. Tidlige forlovelser og egteskaber kan ikke anbefales som regel, om man end kan indrømme at der kan være gyldige undtagelser. Saalænge du maa indrømme at du er umoden og flagrende og lidet forstaar

dig selv og endnu mindre andre, da nøi dig med forelskelsens drømme og længsler. Nøi dig dermed til der bliver vished i din sjæl, saa du rolig og trygt kan beslutte: hende (ham) vil jeg tilhøre.

Vogt dig bare at du ikke forfusker og forspilder din karakter, men danner og adler og fæstner den. Om det kunde der være meget at sige, men jeg vil bare pege paa ett punkt — det som jeg mener er tidens store fare hvor det gjælder karakterdannelse. Vogt eder for æsteticismen. Det æstetiske har naturligvis sin ret og sin plads i dannelsen. Det skal afslibe karakteren og give den skjøn form. Men naar det som hos os holder paa at erobre hele aandslivet med fortrængsel af baade moral og religion, da har vi æsteticismen, og den er en fare. For den opløser karakteren og udhuler den. Den skaber disse veke viljer, disse ustadige sind, som ikke kan indestaa for noget, for de er ikke viljer, de er bare stemninger og luner og lyster, og drives viljeløst af det indtil alt lyststof er brændt ud; da er der ikke andet igjen end bare ulyst — livskjede, livstræthed. En gider ikke.

Jeg siger: bliv mænd! bliv mennesker med vilje og karakter!

Thv. Klaveness.

OMKASTNING INOM SKÖNLITTERATUREN FRÅN KVINNODYRKAN TILL KVINNOFÖRAKT.

Kulturhistoriska anteckningar.

Under senare hälften af sistförflutna sekel har i det nordliga Europa försiggått en omhvälfning af åsigterna rörande ena hälften af den kategori varelser, som blifvit hedrad med benämningen «skapelsens krona». Det är visserligen egentligen inom skönlitteraturen, som denna meningsförändring klart framträdt, men den är icke förthy af väsendtlig betydelse, alldenstund herrskande stämningar, föreställningar och åsigter ingenstädes så klart göra sig fattbara och så troget återspegla sina hufvuddrag som i fantasiens skapelser, och detta ju mer dikten sträfvar och lyckas att återgifva det karakteristiska hos den omgifvande verlden. Opinionsvexlingen har egt rum förnämligast inom de anglosachsiska och skandinaviska folken, d. v. s. bland de nationer, inom hvilka kvinnorna intaga den mest oberoende och sjelfständiga positionen.

Man kan för att angifva rådande riktningar inom litteraturen begagna tvänne metoder; — antingen citerar man representativa författarnes klart uttalade åsigter, eller ock sluter man sig till dem genom författarnes sätt att skildra personer och förhållanden och grundar derpå sin framställning. Säkrast vinnes syftet, om båda bevisningssätten användas. Det förstnämnda, citerandet, gifver pålitligaste resultatet och är lättast att åstadkomma. Det senare är mer vidlyftigt och lämpar sig endast för större litteraturhistoriska skrifter. Derför användes här som bevisningsmaterial företrädesvis yttranden af sådana skönlitteraturens stormän, som behandlat ämnet. Äfven detta kan stundom förefalla något omständligt, som t. ex. just de uttalanden, hvilka strax här nedan anföras.

* * *

Den som först och äfven mest högstämdt anslog strängaspelet till kvinnans lof var Fr. Paludan-Müller i sin förnämsta dikt «*Adam Homo*». Verkets första del trycktes 1841, de tvänne senare i slutet af 1848. Det är egentligen i de båda sista författaren fulländar målningen af Alma, idealkvinnan, sådan han tänker sig henne. Han afslutar dikten med att låta Alma ledsaga Homo liksom fordom Beatrice Dante i det lifvets Jenseits, som endast skaldens fantasi eller religionens inspiration öpnat för oss andra dödliga. Adam Homo står inför den yttersta dagens tribunal, och hans förtjenster och fel vägas på rättvisans våg. Just i detta kritiska ögonblick, och när vigtskålarna tala för Homos fällande, visar sig Alma och

— — «med den hulde Stemme
som Kjærlighedens Varme toned i»,

förklarar hon.

— — «Hvor To er Et, er Helvede forbi.
Meddelelsens den store Lov fuldender
Først Retfærds Lov; thi Forskjel ej den kjender.
Den er for alle Slægter, alle Tider,

Ja, gjennem Evighed den varer ved;
Og som for Ens Skyld tidt en Anden lider,
Som Synd og Sorg og Mistvivl og Fortræd
Meddeles kan som Pest til alle Sider,
Saa gaar det og med Glæde, Trøst og Fred,
Med Haab og Tro, der Frelsen Vei berede;
Og efter denne Lov er jeg tilstede.
Hvad jeg af Naade modtog, her jeg bringer

Den Sjæl, hvem Troskab jeg paa Jorden svor:
Det Naadebrev, som mig en Plads betinger
Iblandt de salige Seraphers Chor,
Med Ret til Seirens Krands og Glædens Vinger:
Her er mit Naadebrev! Med disse Ord,
Hun det paa den af Vægtens Skaaler kasted,
Som nys, da Navnet sank, i Veiret hasted».

Adam Homo är räddad och skall inträda i «Purgatorium.» Alma tröstar den förfärade: — — — frygt ikke!

«I Lidelsen dig Trøsten just berører,
Og gjennem Luerne min Haand dig fører.»
Du, — spurgte Homo, — du mig føre vil?

Du til din Himmel ej tilbage vender?
Du, hvem den Salighed, som aldrig ender,
Blandt de udvalgte Sjæle hører til —
O, svared hun, paa engang streng og mild,
Hvorlidt dog Kjærligheds Natur du kjender!
Hvorlidt Udvælgelsen! hvorlidt dog mig!
Ja, jeg er udvalgt — men til Hjælp for dig».

Högre plats torde dikten aldrig anvisat någon kvinna. I viss mening intager Alma här en upphöjdare ställning än den katolska kyrkan tilldelar den heliga Jungfrun. Paludan-Müller har på protestantismens område utfört något motsvarande den katolska kanonisationen af idealkvinnan. För att ej missförstås har skalden i föregående verser uttalat satsen:

«men ingen skabt Sjæl frelse kan en anden».

Förherligandet af Alma är så mycket mer anmärkningsvärdt, som dikten kan betraktas som en bland realismens kraftigaste försök att bryta med romantiken och slå in på verklighets-skildringens område. I «Prologen» skrifver författaren:

«Jeg vælger mig et Stof af Hverdagssnit,
Hvis Farve spiller i det Nationale:
Thi Helten, dansk i Sind og Skind og Tale,
Skal sig i Hverdagslivet røre frit.
Han holdes borte fra det Ideale,
Han uromantisk gaar i Prosaskridt», — —

och fortsätter författaren,

«Hvis man for denne Fattigdom vil Grunde,
I Tiden og i Autor man dem har,
Men hvis til Autor man sig ene holder
Da svarer han igjen: min Tid det volder».

Den realism, med hvilken hjelten är skildrad, förbytes till supra idealism i skildringen af hjeltinnan. Om henne kan citeras Kellgrens eller rättare Baggesens ord: «Denna sköna «englarena» ömma Lydia är ej till». Ej blott kärleksvärme och englarenhet höja Alma öfver jordens kvinnor utan ock den intelligensens skärpa och snillets skaparkraft, som uppenbara sig i hennes sonetter, dessa perlor af äkta lyrik, hvilka hon efterlemnat som kvarlåtenskap, och med hvilka hennes lifs historia afslutas. Vid teckningen af Almas personlighet är Paludan-Müller hvarken helt realist, ej

heller egentligen idealist, han är något mer och högre: siare och profet. Hans ideal är en framtidsbild från liftillstånd, som evangelium och utvecklingen en gång skola gifva realitet.

Paludan-Müller är en bland de få författare, som fått privilegiet att föra sina läsare ut öfver det nuvarande lifvets äfven högsta andliga sferer in i en stundande idealare jordisk framtidstillvaro.

* * *

Den följande eller rättare nästan samtida af skönlitteraturens stormän, som egnat sin penna direkt till kvinnans apoteos är W. M. Thackeray. Hans förnämsta verk, «*Arthur Pendennis*» började utgifvas häftesvis i November 1848 och fulländades i December 1850, alltså 2 år senare än sista delen af Adam Homo. Ehuru det i många hänseenden råder en förvånande öfverensstämmelse i lifsåskådning mellan de båda berömda författarne, kan man dock ej för ett ögonblick misstänka, att den engelska realisten lånat en enda idé från sin danske föregångare. Thackerays satir, torroliga humor och frihet från romantik och transcendentalism ådagalägga, att de synglas, genom hvilka han betraktar den omgifvande verlden, äro af helt annan beskaffenhet än den danske skaldens. Vi känna oss vida mer beslägtade med den idealkvinna, Thackeray skildrar, än med englauppenbarelsen Alma, om än den senare kvinnotypen är oss kärast.

Thackeray liksom Petrarka gifver sitt ideal namnet Laura. Hans varma beundran framgår af nedanstående citat: «Det är helt visst icke nationel fördom, som förleder mig tro, att en väluppfostrad ung engelsk lady är den mest fullkomliga af himlens undersåter i denna verld. Ser ni hos någon annan så mycket behag och så mycken dygd, så mycken trohet och ömhet i förening med en så hög grad af förfining och kyskhet? Nästan hvarje man, som lefvat med i verlden, kan — må vi hoppas det — hafva lyckan att räkna en eller annan sådan personlighet inom sin umgångeskrets; — kvinnor i hvilkas englalika natur finnes något på en gång skönt och vördnadsbjudande, till hvilkas fötter den vildaste, den mest otämda af oss känner sig tvungen att nedfalla och ödmjuka sig i beundran för denna öfversvinneliga renhet»[1]).

[1]) Tauchnitz edition, tr. 1849. Del. 1 sid. 19, 20.

Men, fortsätter författaren, «att ens en kvinna skulle vara utan brister, det vore en anordning, som naturen ej tillåter». Det fel, Thackeray uptäcker hos dessa englavarelser, är deras blinda kärlek för make och son.

I och med denna anmärkning gör författaren sig skyldig till tvetalan. Anklagelsen står i motsägelse till nedanstående anmärkning, som här också anföres till belysande af Thackerays sätt att bedömma könens inbördes ställning. «Om kvinnorna», säger han, «icke gjorde sig afgudar af oss män, om de sågo oss, så som vi se hvarandra, skulle lifvet då kunna uthärdas? Skulle samhället kunna fortgå? Må männen bedja till Gud, att ingen af deras kvinliga fränder måtte uppskatta dem efter förtjenst. Kære granne! Om din hustru visste hurudan du är, skulle hon icke sörja mycket som enka»[1]).

Varmaste dyrkan egnar Thackeray dock åt kvinnan-modern, en vacker tillbedjan, som ytterst hänvänder sig till *Gifvaren* af moderskärleken. Sin egen moder, som han sista gången såg på hennes dödsbädd, kallar Thackeray en engel, förvandlad och förherrligad genom kärlek, — — «för denna kärlek som för den största af Guds välgerningar af förtänksam omvårdnad om oss, låtom oss knäböjande tacka Vår Fader»[2]).

På ett annat ställe säges: «Moderskärleken är för mig ett heligt mysterium. Hvad man i de katolska kyrkorna ser symboliseradt i bilden af Jungfrun-modern med en barm blödande af kärlek, det tror jag man kan få bevittna hvarje dag (och dervid beundra den Allsmäktiges gifmildhet). Helt nyss såg jag en judinna med ett barn på sitt knä. Från hennes anlete strålade ut öfver barnet en så englalik ljufhet, att den tycktes bilda ett slags gloria kring dem båda. En brinnande lust grep mig att knäfalla inför henne och tillbedja i hennes person den Gudomliges gåfva, då Han skänkte oss moderns kärleksinstinkt, (storge) som helgar menniskoslägtets historia»[3]).

Det anmärkningsvärdaste vid dessa yttranden är, att Thackeray, fullblodsrealisten, uttalat dem, och att denna hans roman mer än någon af de andra är tecknad efter naturen. Hans biografer påstå, att det är sin egen ungdomshistoria Thackeray skildrar i Pendennis öden, sina egna förvillelser, dårskaper och segrar.

[1]) Del. 1, sid. 29.
[2]) Del. 3, sid. 178 tr. 1850.
[3]) Del. 1, sid. 28.

Författaren af «*Vanity fair*» och «*The book of Snobs*» har aldrig talat med så mycken värme och så från sitt hjertas djup som i dessa teckningar af lifvet omkring honom.

Framstående engelska diktare hafva i allmänhet under denna period och äfven senare visat sig vara genomträngda af aktning och beundran för kvinnokönet. Dickens har i Agnes (se David Copperfield) og Little Dorrit tecknat älskvärda idealkvinnor, och äfven Kingsley och Trollope skrefvo i samma riktning, fastän, så vidt jag kan minnas, ingen bland dem så kraftigt som Thackeray formulerat sina lofsånger öfver kvinnan i sammanhang med nedsättande omdömen öfver mannen.

* * *

När kvinnodyrkan, som öppet uttalad tendens, åter upptogs af någon skönlitteraturens storman, skedde det i Skandinavien af Nordens förnämsta snille, Henrik Ibsen. I «Brand» och «Per Gynt» har han skizzerat tvänne idealkvinnor; Agnes och Solveig, båda tecknade såsom sina manliga följeslagares skyddsenglar och goda fylgior; båda finna sin närmaste motsvarighet i Alma, fast ingendera är så fullständigt, så i detalj tecknad som hon. Solveigs personlighet är blott flyktigt fast förtjusande skizzerad. Dessa dramer utkommo 1867 och 1868.

Samma höga uppskattning af kvinnans person och uppgift framskymtar i Ibsens storartade dram «*Kejser og Galilæer*» (1873) Den nobla, hängifna Makrina representerar här idealkvinnan; och ehuru sällan framträdande, är hon dock en af hufvudpersonerna.

Jemt tio år efter *Per Gynt* utgaf Ibsen *Samfundets Støtter*. Idealkvinnan har här antagit en mer realistisk skepnad, har mer tycke af Laura än af Alma men saknar bådas kvinliga gratie och ljufhet. Lona Hessel, bärarinnan af kvinnoidealet, uppträder som en driftig, något karlavulen kvinna med ett stort, älskande hjerta, i stånd till verkliga försakelser. Hon ingifver vänskap, vördnad men knappast erotisk kärlek. Det är ett nytt kvinnoideal eller kanske rättare ett trefvande försök att finna det nya ideal tiden kräfver. Ibsen låter bokens hjelte, konsul Bernich, vända sig till sin hustru och svägerska och med rörelse af tacksamhet utbrista: «slut jer tæt om mig, I trofaste, sanddru kvinder. *Det* har jeg ogsaa lært i disse dage: det er I kvinder, som er samfundets støtter».

Sens moralen af dramen öfverensstämmer i det stora hela med Thackerays uppfattning af kvinnokönets höghet och etiska öfverlägsenhet. En betydelsefull modifikation af idealtypen har dock tillkommit i och genom Lonas personlighet[1]).

År 1879 eller blott 2 år efter *Samfundets Støtter* utkom Ibsens omtvistade dram: «*Et Dukkehjem*». Här tecknas kvinnan visserligen ännu såsom ett mer idealt väsen än mannen, och bristerna i hennes personlighet tillskrifvas en förvänd uppfostran och andra yttre omständigheter. Behofvet af ett nytt kvinnoideal gifver sig dock här än tydligare tillkänna. Författaren döljer ingalunda de kvinnan ofta vidlådande felen: osjelfständighet, behagsjuka, barnslighet, småsinne och osannfärdighet. I slutuppgörelsen med mannen beklagar Nora, att hon ständigt blifvit behandlad som ett osjelfständigt, oansvarigt barn.

Något vidare egentligt bidrag till kvinnodyrkan har Ibsen icke lemnat, men der han slöt har Bjørnstierne Bjørnson vidtagit. Redan i sina tidigare stycken har han idealiserat kvinnan t. ex. i *Synnøve Solbakken* (1869.) År 1883 utgaf han *En Hanske* och utredde dermed närmare beskaffenheten af kvinnans omtalade etiska öfverlägsenhet. Boken väckte ett ofantligt uppseende. «Hanskemoralen» förblef länge en stående stridsfråga. Ordet var emellertid uttaladt, och Selmas fordran af sedlig renhet hos sin blifvande make väckte sympati inom vida kretsar. Ämnet behandlades omständigare i den briljanta berättelsen: «*Det flager i Byen og paa Havnen*» (1884.) Här framhöll Bjørnson också behofvet af en uppfostran och bildning, som göra kvinnan mer oberoende till tänkesätt och ställning, allt under det han fortfarande låter henne intaga en hög etisk ståndpunkt.

Äfven andra framstående norska författare skrefvo vid denna tid i samma riktning. Jonas Lie den snillrike och älskvärde berättaren, som med få men *lysande* undantag står främmande för tendens-skrifveri, kan dock räknas till kvinnovännerna på grund af de älskvärda hjeltinnorna i många hans om sann realism vittnande

[1]) Eget nog har Georg Brandes i sin rekapitulation af Ibsens samtliga dramer i festskriften vid skaldens 70 års jubileum med tystnad förbigått detta stycke, som sannolikt blifvit mer läst och speladt än de flesta Ibsens öfriga dramer, om man undantager Brand, Kongs-Emnerne och Hærmændene paa Helgeland. Knappt har Ibsen skrifvit någon dram så fri från *konstigheter* som Samfundets Støtter.

romaner. I A. Kiellands första berättelser förekomma åtskilliga vackra kvinnokarakterer, och i skizzen «*Karen*» talar han varmt för kvinnans sak. Längre fram närmade han sig mer och mer naturalisterna. Men vid denna tid stod ännu allt det bästa inom Norges skönlitteratur på den kvinnovänliga sidan.

Sverige har inom skönlitteraturen ingen egentlig representant för denna riktning. Man skulle kunna nämna Viktor Rydberg på grund af värmen och högheten i hans teckning af moderskärleken, och den skära renheten i hans poetiska och trollska skildring af kvinnan t. ex. i *Snöfrid* och i det vackra stycket «*Elfvan till flickan*». Men någon representant för kvinno*dyrkan* är han icke. Ideerna hade dock slagit rot äfven hos oss och uttalades vackert redan af Israel Hvasser[1]) samt i «*Protestantismens Mariakult*» och på några andra ställen. 1870 utkom en dikt med titeln «*Träkol. Rim af Olof Stig*». Forfattaren, baron Oskar Stackelberg, tillhörde egentligen ej skriftställarnas phalang, men boken väckte stort uppseende dels i följd af verklig kvickhet och talang, dels på grund af dess bitande kritik af flere fördomar rörande kvinnans sociala ställning. Skriften fick 2ne uppslagor och har tvifvelsutan bidragit till åstadkomande af åtskilliga reformer. Också i denna bok framstod kvinnan som etisk person mannen öfverlägsen. A. Blanche i sina berättelser sätter kvinnan högt. Ett motiv, som mot slutet af 1870-talet ofta användes i skizzer och berättelser, var den förlorade men ej återfunna sonen, för hvilken mor och systrar offrade sig i blind kärlek, men som dock slutligen bragte nöd och vanära öfver familjen. En del af dessa skildringar voro skrifna *con amore* och med öfvertygelsens talang såsom t. ex. några skizzer i samlingen: «*Gamla kort*».

Inom den tyska skönlitteraturen har, så vidt mig är bekant, ingen mer framstående författare instämt i lofprisandet af kvinnan. I Tyskland, der man sträfvar att hålla fast vid gamla förhållanden inom hem och familjelif, intager kvinnan vanligtvis en alltför beroende ställning och är alltför outvecklad för att en beundran, liknande den ofvan citerade, skulle kunna uppstå. Tillståndet, sådant det förekommer än i dag, målas i skönlitteraturen, t. ex. i några H. Sudermanns berättelser och betecknas ej illa af det kejser-

[1]) Se t. ex. i afhandlingen om Ivanhoe s. 267. Saml. skrifter, och i uppsatsen om Äktenskapet.

liga ordspråket om de tre K. (Küche, Kinder, Kirche) såsom begränsande det kvinliga verksamhetsområdet. Ringaktningen för kvinnan har ökats och befästats genom snillet *Schopenhauers* förklenliga omdömen öfver kvinnokönet, upprepade och populariserade af E. v. *Hartmann* och vidare skärpta och pointerade af *Nietzsche*. Georg Brandes anmärker förhållandet. «Det gammeldags Tyskland» säger han, «taler gjennem Nietzsche og Hartmann, dette Land hvis Kvinder Aarhundreder igjennem i Modsætning til Frankrigs og Englands ere blevne henviste til det huslige og strængt private Liv»[1]). Dylika inom vida intelligenskretsar accepterade åsigter tyckas hafva under ifrågavarande period utrotat benägenheten för kvinnobeundran i skönlitteraturen. Det har ej alltid gått så långt. Från Tysklands litterära storhetstid och af dess förnämligaste skalder eger man sådana yttranden som t. ex. slutstrofen i Goethes mästerverk *Faust:* «Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan», och begynnelseorden i Schillers vackra dikt «Würde der Frauen»: «Ehret die Frauen, sie flechten und weben himlische Rosen ins irdische Leben».

I franska skönlitteraturen finnes under denna period ingen framstående representant för den egentliga kvinnodyrkan men väl en god del galanteri med pretention att så uppfattas. Michelets tanke: «la femme est plus tendre mais plus pure que nous» delas troligen blott af en minoritet. I franska romaner tecknas kvinnan ofta som ormen i paradiset[2]). Också inom den allvarligare franska skönlitteraturen råder en riktning eller rättare missriktning, som hindrar uppkomsten af ideala karakterer. Det har der länge varit brukligt att söka utrota och bestraffa lasten genom att påpeka dess olycksföljder och att skildra den i all dess gräslighet. Man tror sig bota tidens förfall genom att måla dess ohyggliga fysiognomi. Läsaren införes och fasthålles i jordiska helveten, liksom skulle luften der vara helsobringande. Exempel äro E. Zolas «*L'assommoire*» och «*Nana*», flere A. Daudets romaner främst «*Sapho*», tillegnad författarens unga söner som varningsord, m. fl., m. fl. Att närmare ingå i ämnet, vore att

[1]) G. Brandes «*Essays Fremmede Personligheder*». s. 239.

[2]) «Den snillrika franska nationen gör genom sin skönlitteratur så mycket för att nedsätta och genom sin socialt vetenskapliga så mycket för att höja aktningen för kvinnan.» «*I Tidens frågor*»; «*Kvinnofrågan*» af Edmund Gammal. tr. 1880).

aflägsna sig från vår uppgift. Det intressanta förhållandet har dessutom blifvit utredt på annat håll[1]).

Bland kvinnodyrkande författare finnes, så vidt jag kan erinra mig, ingen enda framstående kvinna, om ej Camilla Collet. Och dock kan detta tidskede berömma sig af några första klassens författarinnor t. ex. George Sand, George Eliot, Elisabeth Barret Browning, Currer Bell och många andra fast af lägre rang. Man har vid åtskilliga tillfällen påstått, at kvinnorna gifvit uppslaget till det öfverdrifna lofprisandet af deras kön, men denna anklagelse saknar grund.

Under en tiderymd af mer än 30 år hafva flere det nordliga Europas största författare hjelpts åt att uppställa ett galleri af älskliga och ideala kvinnor, öfver hvilka skrifvits vexelvis än Almas ord: «Ja, jeg er udvalgt — men till Hjælp for dig», eller Ibsens: «I kvinder ere Samfundets Støtter», eller Thackerays utrop: «en brinnande lust grep mig att knäfalla inför denna moder och i hennes person tillbedja den Gudomliges gåfva — moderskärleken».

Af intresse är att iakttaga, hvilka de kvinnokönets egenskaper äro, som hos dessa genialiska män framkallat en så djup och varm beundran. Intresset stegras, då man finner dem härvidlag vara alldeles eniga. Michelet har kort och klart formulerat deres mening i orden: «la femme est plus tendre mais plus pure que nous». Beundran för *kärlek* och *renhet* har ingifvit beundran för dessa egenskapers representanter i samhället. Denna grundtanke framgår af otaliga deras yttranden. Utpregladt religiösa individer sätta kvinnorna än högre, emedan de hos dem tro sig upptäcka mer andligt, mindre jordbundet sinnelag, större medfödda anlag att lefva ett lif i Gud. J. O. Wallin har uttryckt denna tanke i orden:

«Kvinnans hjerta templet vare,
der din kärlek renast lågar»,

ord för hvilka han fått uppbära ej ringa klander.

Ingen af de tidigare kvinnodyrkande författarna har talat för kvinnoemancipation eller fordrat utveckling af bestående kvinno-

[1]) *Kunsten og Moralen* af Chr. Collin s. 19. «Digteren tilbagetrængte sin moralske Følelse og mere af Instinkt end af Beregning fjernede alle sunde Karakterer, som kunde holde Læserens moralske Sans vaagen».

ideal. De lefde under ett öfvergångsskede, då de sig alltmer ombildande sociala förhållandena t. ex. industrialismens utveckling och skol-, post-, bank-, telefon- och telegrafväsendets utbredning m. m. ännu ej hunnit beröfva kvinnorna handarbetet inom hemmen och ställa nya kraf på deras duglighet och alltså nödvändiggöra en ändring i deras uppfostran och undervisning, allt bidragande att skapa en ny kvinnotyp, som ännu ingalunda vunnit fulländning. Först senare, hos de båda skandinaverna Ibsen och Bjørnson framkommer detta kraf, såsom redan är anmärkt. Vid upptäckten af idolens brister, svalnade tillbedjan, och arbetet för dess fullkomnande började för att vid reaktionens inbrott och rättsbegreppens förvandling eller upplösning sluta med idolens störtande.

* * *

Också började redan under slutet af 1870 — och än mer under första åren af 1880 talet opinionsvinden vända sig, tills den omkring 1885 befanns hafva slagit alldeles om från kvinnodyrkan till kvinnoförakt. Som ofvan är anmärkt, saknade vårt land någon mer framstående riddare för kvinnans sak inom skönlitteraturen. För motsatta sidan ega vi deremot en af nationens och tidpunktens främsta snillen August Strindberg. De skildringar och omdömen rörande kvinnokönet, som förekomma i hans skrifter från och med «*Giftas*» del I, som utkom 1884, till och med «*Die Beichte eines Thoren*» tryckt 1893, vittna om ett hat och förakt för kvinnan lika, ja mer intensivt än kvinnodyrkarnas kärlek och beundran. Företalet till andra delen af «*Giftas*» är en verklig libell. Kanske har aldrig någon nation, något parti, någon korporation eller samhällsklass blifvit öfverhöljd med så mycken smälek.

Detta företal kan betraktas som ett program, som ett thema, hvilket genomgår och varieras i Strindbergs följande dramer och berättelser. Kvinnorna i dessa göra fullt skäl för benämningen «die Strindbergschen Hüene». Sjelfviskhet, lögnaktighed, lätja, feghet och oduglighet påstås vara för könet karakteristiska egenskaper. Nedanstående citat bära vittne härom:

«Kvinnan har aldrig intresserat sig för annat än sig sjelf».

«Kvinnan älskar mannen endast i och med de fördelar han erbjuder».

«Att kvinnan icke talar i församlingen, det gör hon rätt i, ty den som ljugit i 6 000 år och mer, den kan icke skilja sanning från lögn».

«När kvinnan säger, att hon är slafvinna, så ljuger hon».

«Hon säger, att hon vill ha arbete. Det ljuger hon, hon vill ha makt och egendom».

«Af lätja har kvinnans kropp blifvit mindre muskelstark än mannens, och af brist på omtanke har hennes förstånd blifvit efter».

«Derför att den fega och lata kvinnan drifvit ut mannen ensam i krig, har männens antal minskats». (! !)

«När nu kvinnan, uthvilad efter 6 000 års god sömn, vill, tvingad af nöd, tränga in i arbetsmarknaden, så skall hon — — — köras ut — — — ut med drönarna» !

«Kvinnan, som aldrig tänkt en egen tanke, aldrig gjort en nyttig uppfinning, aldrig arbetat, hon har förlorat sin talang».

I ofvanstående karakteristik saknas dock åtskilliga af de laster, som i berättelserna skildras såsom tillhörande kvinnotypen. Förteckningen på könets moraliska och intellektuela brister fullständigas af den strindbergska skönlitteraturen. Om detta skriftställeri säger Laura Marholm: «In wenigen Jahren erscheint eine Reihe von Weiberhassdramen, die ohne Gleichen sind in der Weltliteratur».

En så snillrik författares exempel skulle naturligtvis locka till efterföljd. Man undvek partihöfdingens längst gående ytterligheter men följde hans fana och prisade honom som skapare af den nya tiden och som dess hufvudman.

Att vidare blåsa upp och gifva fart åt denna opinionsvind bidrog väsentligen en annan af vårt lands mest framstående författare: Verner v. Heidenstam, som genom sin vistelse i och sina sympatier för Österlandet insupit ej så litet af Orientens sätt att betrakta kvinnan. År 1888 utkom hans «*Valfart och Vandringsår*», stämningsfulla taflor, som med färgglöd måla naturen, menniskorna och lefnadssättet i den «*döende*» Orienten. Författaren älskar och prisar just de sidor i folkkaraktären: indolensen, njutningslystnaden, sjelfsvåldet, som ledt och leder nationerna till det förfall, han ej kan undgå att se och beklaga; — hyllande orsakerna, hatande deras följder. Mest känner han sig intagen af kvinnorna.

Pseudo-österländningen förtjuses af deras undergifvenhet och fordringslöshet gent emot mannen, af hvilken de i äktenskapet kräfva hvarken trohet eller aktning. I hans skildringar utgöra kvinnorna ett slags staffage, ett appendix till mannen; de sakna individualitet och ofta äfven personnamn och betecknas blott med genusbenämningen flickan.

I ett stycke med titeln *Muchails Aftonbön* versifierar v. Heidenstam Strindbergs ofvan omtalade kvinnoförtal i företalet till andra delen af Giftas. Han beskrifver hur vid solnedgången Kasans muslimanska äkta män på knä prisa «*Den Ende*» ropande: «Jag tackar Gud, att ej jag blifvit kvinna». Gamle Muchail sjunger öfverljudt:

«Jag sörjer, Gud! att ej jag blifvit kvinna!
Ej så som trodde jag och fann
en kvinna mera vacker än en man.
Han är mot henne, der med djerf statur
han kommer, hurtig och till hälften spjufver,
som betesfältets eldigt vackra tjur
mot lata kon, som slickar sina jufver.
Ej heller glömmer jag så fort
att Kasans hela stad har mannen gjort.
Han knotar ej, fast han är slägtets slaf.
Han plitar långt på natten vid sin lykta,
i det hans kvinnor lustigt njuta af
sitt sorbetglas och kalla sig förtryckta.
Hans slitna hand har borrat upp den brunn,
hvars vatten läskar dessa kvinnors mun.
Till deras hus har mannen släpat stenar.
Nå, ske din vilje, du som bördan delt!
Jag sörjer, Gud! — Förstå mig hur jag menar,
Jag ville vara kvinna för att helt
få älska mannen så, som han förtjenar».

Äfven i andra v. Heidenstams skrifter från denna period röjer sig samma tendenser: fysiskt välbildade kvinnor väcka välbehag, psykiskt sköna misshag, intelligenta och kunniga vedervilja. I hans senara fosterländska berättelser är orientalismens kvalm nästan bortblåst «för Nordens friska vind».

Samtidigt med Strindbergs Giftas, del. 2, som trycktes 1886, och Valfart och Vandringsår som utkom 1888 började samma riktning uppenbara sig äfven i Norge. Garborgs bok «*Ungdom*» skrefs redan 1885, och 1886 utkom Kiellands «*Tre par*» samt Ibsens dram «*Rosmersholm*». Alle dessa böcker bära mer eller

mindre vittne om, att beundrans gloria, som kringstrålat kvinnorna, nu förbleknat.

År 1890 utgaf Ibsen «*Hedda Gabler*». Hjeltinnan är så moraliskt förderfvad, att knappt någon uslare kan uppsökas i det strindbergska menageriet. Och som Ibsen gerna följer hvarje stark opinionsvind och skildrar någon karakters egenskap eller behandlar något ämne, som är för tillfället brännande eller på modet, så målade han 1894 i Ritas person (Lille Eyolf) den sensualistiska kvinnan i enlighet med tidens smak, och vidare andra af samma typ.

I Danmark fick denna riktning tidigare insteg än i det öfriga Skandinavien. J. P. Jacobsens «*Fru Marie Grubbe*» (1876) och H. Drachmanns *Tannhäuser*» (1877) m. fl. andra bröto vägen. Dock finnes under de två sista årtiondena ingen verkligt framstående författare, som gjort sig till tolk för de kvinnoföraktande teorierna. I detta som i andra hänseenden kan man säga, att perioden mindre varit egnad för alstring af «enkelte store» än «for mange mindre store Talenter», och att «rigtig helstøbte Personligheder» saknas[1]). Den naturalistiska riktningen inom skönlitteraturen har här som ofta annorstädes gifvit upphof åt skapandet af ett stort antal sensualistiska kvinnokaraktärer och åt berättelser, i hvilka «Kvinden er blevet til *det Onde i* Tilværelsen»[2]). Författare sådana som Peter Nansen och Sven Lange hafva länge sedan emanciperat sig från föreställningen om någon motsats mellan godt och ondt. Nansen «synes fra sin tidligste Ungdom at have været lykkeligt fri for den Art Anfægtelser og Samvittighedsskrupler, som saa hyppig besværer danske Forfattere»[3]).? Sven Lange säger genom en af sina romanhjeltar: «Den Digter jeg længes efter, han skal elske Lasten for dens egen Skyld — — — min Poesi skal bekende Ondskaben som sit Væsens Grundvold — — — og Begreber som Synd aner den ikke, hvad er — — i den flammer et helligt Had mod de tre evige Bedesøstre: det Skønne, det Gode og det Sande»[4]). Det åtal, som nyss drabbat, Peter Nansen och E. Brandes tycks visa, att man drifvit lärorna till sina yttersta konseqvenser.

* * *

[1]) Se Vore Dages Digtere. sid. VII.
[2]) Vore Dages Digtere. s. 139.
[3]) Vore Dages Digtere. s. 56.
[4]) S. st. sid. 214.

En serskild plats inom den kvinnonedsättande skönlitteraturen intaga de alster, som flutit ur vissa feminina författares pennor. Härvidlag inträffar det besynnerliga, att man frånkänner kvinnan den förut prisade egenskapen *renhet,* utan att anse detta innebära något för hennes kön nedsättande, snarare tvärtom. Kvinlig renhet, denna dygd, förvärfvad under en sträng fostran, innefattande sekler[1]), betraktas som en abnormitet, och man är färdig undanbedja sig hederstiteln «den rene Kvinde». I kärleken ser man blott dess natursida; aktning, tillgifvenhet, sympati och innerlighet anses för makarnes samlif af underordnad vigt i jemförelse med den orefiekterade lidelsen, det instinktartade tycket, denna rent animala affektion.

Dylika tänkesätt möter läsaren i flere skönlitterära alster inom de skandinaviska länderna men högst sällan i England. Åsigten finnes oförtäckt uttalad i den tyska författarinnan Laura Marholms skönlitterära kritiker, hvarför några de mest betecknande af hennes yttranden i detta hänseende här nedan anföras. Det skulle nämligen blifva alltför vidlyftigt, att ur det stora antal berättelser och romaner, som hvila på denna grundåskådning, utplocka som bevis enskilda scener och yttranden. Liksom Strindberg i sitt företal till 2dra delen af «*Giftas*» gifvit grunddragen till kvinnokaraktärerna i sina senare dramer och romaner, sammaledes har ock fru Marholm-Hansson i sina kritiker angifvit grundbeskaffenheten af många den moderna skönlitteraturens kvinnotyper.

I sin bok: «*Wir Frauen und unsere Dichter*» framhåller Laura Marholm med förkärlek Gottfried Keller, Paul Heyse samt Barbey Aurevilly såsom de, hvilka sannast uppfattat kvinnonaturen. Deras skildringar röra sig företrädesvis omkring «*das Weibmysterium*», det vill här säga, kvinnans okufliga sensualism. De roa sig med att teckna kvinnan, som utan blygsel går förbjudna smygvägar för att nå det åtrådda målet; kvinnan, som ej skyr och aldrig ångrar giftmordet på hustrun för att undanröja sin medtäflarinna om mannens ynnest, m. fl. typer för «der individuelle Charakter, der vollkommene, jeder Lage gewachsene Mensch, der sein Maas in sich selber trägt»[2]). Keller prisas för att han «zwi-

[1]) Menniskans härledning och könsurvalet af Ch. Darwin s. 72.

[2]) Om dessa samvetslösa men af L. M. beundrade figurer säges: «das sind Menschen, wie Shakespeare sie schilderte». s. 282.

schen den geschilderten Verschrobenheiten» ställer historien om nunnan, «die aus dem Kloster ging um ihr Verlangen zu stillen, gross und stolz als das ewige Evangelium der menschlichen Liebeserfüllung[1])». Bjørnson hånas under benämningen «der Priester der Reinheit», beskylles för asketism o. s. v. De bemödanden att lyfta samhället upp till en högre sedlig nivå, som röja sig i hans skrifter, «*En Hanske*» och «*Det flager i Byen og paa Havnen*» förlöjligas som «die allein seligmachende neue Moral». Om Petra, den pligttrogna och sjelfförsakande dottern i Ibsens dram «*En Folkefiende*» säges: «Petra die erwerbende Tochter, das arme Neutrum, das vergessen hat, dass es Weib ist»[2]. I «*Kvindernes bog*» har Laura Marholm valt till biografisk behandling 6 sensualistiskt anlagda eller utmålade kvinnor, de flesta författarinnor. En af dessa säger om sitt kön: hos kvinnan innebor detta «primitivt vilde Temperament, som lurer i den mildeste og bedste Kvinde; dette Urtræk som brænder i utæmmelig Fylde — som er Grundtonen i Kvinden, hendes Tryllemagt og Styrke». Sin egen tanke uttrycker Laura Marholm så: «Helstøbte mænd søger hos os (kvinder) kjønnet, fordi de behøver dette — — er de mer eller mindre halve, saa søger de vor «aand» eller vor «karakter», eller vor «renhed» — — det første kan der komme noget ud af, af det sidste kan der ikke komme andet ud, end der var i det: vind»[3]).

Riktningen gifver sig än påtagligare tillkänna genom ovilja mot alla inom konst och litteratur framstående kvinnor och avoghet mot bemödandena att skaffa sjelfförsörjning och oberoende åt ogifta kvinnor samt att använda deras arbete utanför hemmet. Laura Marholm beklagar, att kvinnorna störtat sig «kopfüber in die idiotisirende Maschinerei des gelehrten Studiums». Som fånighet omtalas att «die Universitäten standen offen, alle Collegs waren zugänglich und man ward Studiosus» o. s. v. Triumferande utbrister hon: «Es kam überhaupt nicht viel dabei heraus, ausser ein Paar Aerztinnen, *einer Sündflut* von *Volksschullehrerinnen*»[4]) o. s. v. Med hånlöje talas om förhållandena i England, hvarifrån alla dessa missriktningar anses härstamma.

[1]) Sid. 77.
[2]) Sid. 121.
[3]) Sid. 103.
[4]) Sid. 160. Spärradt af förf.

«John Bull», säger Laura Marholm «hat seit der Renaissance sich als Mann so gewissenhaft versimpelt, dass er gar keinen Weibmenschlichen Typus mehr vermochte»(!!)[1] Hon antager, att den öfverklagade kvinnodyrkan, «*asketismen*», m. m. i Bjørnsons roman «*Det flager i Byen og paa Havnen*» förskrifver sig från inflytandet af «englischen und amerikanischen Emancipations-anschauungen».

Fru Marholm-Hanssons atavismer, som drifvit det tyska kvinnoidealet till ytterlighet, innebära en fullständig motsats till de anglosachsiska folkens uppfattning af kvinnan och hennes ställning i stat och familj.

Att dessa reaktionära åsigter ligga till grund för åskådningssättet i många noveller och romaner af skandinaviska författarinnor kunde lätt med citat bevisas, om ej ämnet vore så obehagligt. För att angifva strömningen var nödvändigt framhålla teorierna, och endast detta har varit vämjeligt nog. Deras tillämpning i skönlitteraturens spegelbild af lifvet är så vedervärdig, då den som bevismaterial sammanföres, att granskaren låter ridån falla. Äfven i berättelser, der intet anstötligt förekommer, röjer sig ofta den sensualistiska grundåskådningen genom öfverskattning af erotiken såsom innebärande menniskans högsta lycka och lifvets enda värde. Detta forntidens och Orientens sätt att betrakta kvinnan är kort och träffande definieradt i det strindbergska epitetet «*honan*». En skönlitteratur, uppvuxen på sådan grund, kan med fog kallas kvinnoförnedrande.

Laura Marholms kritiker hafva blifvit så utförligt afhandlade, dels derför, att de klart formulera hufvudströmningen inom vissa delar af den naturalistiska skönlitteraturen, dels också derför, att åsigterna blifvit nitiskt utkolporterade hos oss, ej blott, som ofvan är anmärkt, genom skönlitteraturen utan ock genom föredrag och afhandlingar, i hvilka man t. o. m. eftersagt vissa den tyska damens egenheter i skrifsättet t. ex. uttrycken «*kvinnans vildhet, de förnäma själarna*», talet om «der Mensch, der sein Maas in sich selber trägt» o. s. v.[2]).

[1]) Sid. 116.

[2]) Som exempel på hur äfven de extremaste författare få tjena partisyften kan nämnas, att den utmärkte läkaren professor E. Albert i Wien citerar A. Strindberg och L. Marholm som auktoriteter vid sina bemödanden att utestänga Tysklands kvinnor från läkarebanan. (Se: «Die Frauen und das Studium der Medicin» sid. 5. 11. Wien 1895).

Att dylika retrograda strömningar äfven skulle på många håll väcka indignation inom kvinnoverlden i vårt land var naturligt. Brochyrer utgåfvos, och föredrag höllos, men emedan detta slags litteratur ej hör till ämnet, nämnes oppositionen blott i förbigående. Men den gaf sig luft äfven inom kritiken och skönlitteraturen. Fröken Anna Sandström utgaf sin värderika skrift: «*Modern romantik och etik*» (1898), och fröken Mathilda Roos sin talangfulla, psykologiskt intressanta berättelse «*Skepp som förgås i stormen*» (1896), för hvilken djerfhet hon fick undergå ett litterärt martyrium.

De största kvinliga romanförfattarinnorna under det gångna seklets två sista årtionden äro alldeles oberörda af den kvinnoföraktande riktningen. Mrs. Humphry Ward, Selma Lagerlöf och Elise Orzeszko, denna konstellation af snillrika samtida författarinnor, bedömma med oväld de modsatta könen och skildra lifvet, sådant det speglar sig i äkta konstnärssjälar.

* * *

Midt under den kvinnoföraktande skönlitteraturens majoritetsvälde har en beaktansvärd minoritet, bestående af några periodens främsta författare, gjort kraftiga inlägg till kvinnokönets höjande i allmänna opinionen genom att fordra en rättvisare dom öfver pariasklassen af kvinnor, dessa fogelfria och förskjutna, som oaktadt civilisationens framsteg dock ännu intaga en i vissa hänseenden *rättslös* ställning. Man har skytt tillbaka för teckningen af deras tillstånd och lefnadssätt «*den hvita slafhandelns*» kända eller dolda fasor, men i stället målat med lifliga färger de faror, som ofta möta den obemedlade flickan vid hennes utträde i verlden, der hon måste försörja och sörja för sig sjelf, faror, som äro större ju mer hon är begåfvad med helsans friska skönhet, med känslans värme och intelligensens liffullhet. I sin roman «*The Christian*» låter Hall Caine läsaren följa Glory på hennes många besök hos olika arbetsgifvare för att söka anställning och levebröd och visar hur arbetsförtjenst ofta vägras henne, men guld og gröna skogar erbjudas som gengäld för den fagra flickans ynnest. I Tolstoys sista roman «*Uppståndelse*» skildras liknande förhållanden. Sheldon, mindre estetiker än framställare af samhällsproblem, behandlar samma ämne och andra författare likaså.

Dessa romaner ådagalägga, att det i många fall icke är inneboende perversitet, som gjort gatans kvinnor till mensklighetens

mest förnedrade och föraktade varelser, utan att andras njutnings- och vinningslystnad ofta ockrat på deras obetänksamhet och svåra ställning. Allmänheten får en lefvande föreställning om hur en stor del af obemedlade klassers unga kvinnor, dessa samhällets svagaste, mest värnlösa och dock mest exponerade individer än drifvas af nöden, än lockas af guld och goda ord till sitt förderf. Deras lifsvilkor äro ofta så tryckande, att endast en hög grad af moralisk kraft kan rädda dem från att nedstörtas i lastens afgrund. Hvarje felsteg är för dem ödesdigert. Dessa lifsbilder ingifva vördnad för de fattiga kvinnor, som med bevarad oskuld bestått profvet, och för de fallna väckes medlidande, ty alla äro ej lastbara, voro det åtminstone ej från början. Många hade förtjenat ett bättre öde.

«Döm ej strax den vilseförda,
Stolte broder, med förakt!
Icke vägde du den börda,
Ödet på hans skuldra lagt.
Icke talde du de strider,
som hon stridde för sin dygd,
Icke vet du hvad hon lider
Af sin ånger, af sin blygd».

Tegnérs vackra tanke tillsluta läppar, färdiga med förkastelsedomen.

Om det någonsin är berättigadt att ställa samhället till ansvar för den enskildes brott, så är det i dylika fall. Skönlitteraturen har gifvit gripande exempel på det fort gående och fortgående moraliska förfall, en oskyldig kvinna undergår, sedan hon införts på lastens bana, och hur hon slutar som en vämjelig vampyr, en skamfläck för sitt kön, ett gift för samhället[1]).

Skönlitteraturen och pressen äro i vår tid de organ, som mest beherrska allmänhetens tanke- och känslolif och alltså lättast bilda opinioner. Det står i skönlitteraturens makt, att så omstämma allmänna meningen, att jagandet och snärjandet af oerfaret kvinnligt villebråd ej mer som förr skämtas öfver utan stämplas som *grof förbrytelse.* Chr. Collin säger: «vi faar ingen stor ethisk Bevægelse, førend Kunstnerne gaar med»[2]).

* * *

[1]) Ämnet är förut behandladt af J. Lennep i «*Klaasje Zevensters lefnadsöden*». (På svenska 1868) samt i Chr. Kroghs berättelse *Albertine.*

[2]) «*Kunsten* og *Moralen*» s. 322.

Den litterära meningsomkastningen gifver anledning till åtskilliga jemförelser ej blott mellan nationernas olika åsigter utan ock mellan dessa åsigter inbördes.

Hos anglosachserna är kvinnobeundran allmännast, kvinnoföraktet sällsynt. Hos oss är förhållandet omvändt; kvinnoföraktet har stegrats till kvinnohat, kvinnodyrkan existerar ej; på sin höjd kvinnobeundran [1]). I Norge har båda åsigterna uppträdt ungefär jemnstarka; nationen har följt i spåren sitt förnämsta snille, Ibsen, som under olika perioder drifvit de modsatta meningarna till ytterlighet. Obs! Den store Ibsen, Brands, Per Gynts och Kongsemnernes skald är kvinnovän. Danmark eger århundradets kanske främsta kvinnodyrkare; för motsatta meningen finnes knappast någon representant af framstående litterär betydenhet.

Vid en jemförelse mellan de tvänne modsatta skönlitterära riktningarna skall man finna mer måttfullhet och verklighetssinne, hos de kvinnovänliga än hos de kvinnoföraktande skriftställarne. Hur intagna af beundran de förstnämnda än må vara, teckna de dock aldrig kvinnan i allmänhet som ideal. Tvärtom! Almas skald har också målat comtesse Clara, och Thackeray Blanche Amory och den ökända Rebecka Sharp. Strindbergska skolan skildrar med få undantag kvinnorna antingen som odjur eller nollor och i det hela som menskligheten onda princip. Till någon grad torde detta bero på pessimismen i största delen af nutidens naturalistiska skönlitteratur.

De båda partien äro hvarandra olika också derutinnan, att det förstnämnda är enigt, det senare söndradt. Att de kvinnovänliga författarne tänka lika är redan anmärkt. Bland de kvinnofiendtliga råder deremot mycken skiljaktighet vid uppställningen af kvinnornas syndaregister. Äfven af denna orsak ingifver kvinnovännernas opinion mer förtroende. Ju större samstämmighet mellan vitnena desto trovärdigare vitnesmål.

* * *

[1]) Detta gäller blott skönlitteraturen. I andra afseenden torde få land kunna förete så många framstående och bildade män, som sökt lösa problemet af de nya samhällsförhållandena med så mycken rättvisa och ridderlighet mot det svagare könet som Sverige i synnerhet under de trettio första åren af här behandlade tidrymd.

Det litterära meningsomslaget framkallar ej blott lusten att göra jemförelser utan ock benägenheten att efterforska orsakerna till de omordade fenomenen. Tillfredsställandet af denna önskan skulle emellertid leda från ämnet, från litterära fakta till sociala frågor och måste af detta skäl uppgifvas eller uppskjutas.

* * *

Anmärkningsvärd är den villighet, med hvilken dagsopinionen följer snillrika ledares åsigter. Kvinnodyrkan var modern under 1850—1870-talen under auspicier af några tidehvarfvets främsta snillen. Nästan lika modernt har kvinnoföraktet varit under 1880 och 1890 talen, då Strindberg förnämligast gifvit tonen inom vårt land. Endast få författare hafva egt tillräckligt utpreglad begåfning och dertill mod och sjelfständighet nog för att ej ryckas med af den starka opinionsströmmen. Båda tidskedena hafva gifvit slående exempel på den allmänna meningens beroende af enskilda snillebegåfvade individer.

Härmed vare dock ej sagdt, att opinionsomslaget förorsakats *endast* af de litterära ledarna.

* * *

Litteraturhistorici hafva anmärkt, att under tidehvarf af hög andlig odling och sund, blomstrande litteratur intager kvinnan en hög position i allmänna opinionen. Med en sjuk och sjunkande litteratur och kultur följer nedsatt värdering af hennes person. I sammanhang med samhällets etiska nivå höjes eller sänkes kvinnans sociala anseende.

Eva Fryxell.

MAALSAGEN, KULTUREN, SKOLEN.

(Ved skoledirektør A a s).

VI.

I maalsspørgsmaalet i vort land er der kommet klarhed og enighed over væsentlige punkter, saa der om disse ikke mere burde strides. For det første er der enighed om det faktiske, at vi har et dansk-norsk skriftsprog, der i det væsentlige stemmer overens med det danske skriftsprog, og at forskjellen mellem disse nærmest er, at der i vort nuværende, oprindelig danske skriftsprog er optaget en del udtryk hentede fra de norske bygdemaal, mest saadanne, der ligger dagligtalen nær, særlig i skildringer hentede fra hjemlige forhold.

Der er dernæst enighed om, at vort dannede talesprog, hvis grundlag er det ovennævnte skriftsprog, har faaet et yderligere norsk præg end skriftsproget, dels derved, at norske ord og vendinger her er optaget i end større udstrækning end i skriftsproget, dels ved, at sprogets udtale er norsk, idet lyd og tonefald «er paavirket af de norske sprogarters lydtove».

Enighed er der dernæst om, at end fjernere fra det dansk-norske skriftsprog, end det dannede talesprog, staar byernes dialektsprog. Her er ordforraad og syntaktisk forbindelse end mere norsk. Saaledes norske diftonger, norske bøiningsformer; der er skjelnad mellem hankjøn og hunkjøn i substantiver; ogsaa adjektiver har stundom egen form for hunkjøn. Dette byernes dialektsprog betragtes som et overgangssprog uden faste regler, hvori bestanddele fra dansk-norsk skrift (og tale)sprog og fra bygdedialekterne er blandede paa en saadan maade, at det er vanskeligt at afgjøre, om man har at gjøre med et norsk sprog, der er stærkt afsvækket ved indvirkning fra det dansk-norske skriftsprog eller det er en form af dette skriftsprog, en form, der da er stærkt paavirket af norske elementer. (Nygaard).

Naar det undertiden, saaledes ogsaa af *Bjørnson* paastaaes, at vi ikke har to sprog, men kun to sprogformer, ved vi, at dette ikke er saa. Paa grundlag af det urnordiske sprog før vikingetiden, fremstod som bekjendt (i det 8—10 aarh.) gjennem nævnte bevægelse de sprog, som tilhører de tre nordiske folk. Den ene gren af disse, det norrøne literatursprog, der som bekjendt er udgaaet væsentlig fra det vestnorske sprog (i det 9—10 aarh.), var fælles for Norge og Island. I løbet af det 13 aarh. skiller vistnok norsk og islandsk sig mere fra hinanden, særlig dog kun i lyd og udtale. Men sproget var dog endnu ét, literaturen var fælles. Dette sprog, vort literatursprog, ogsaa de dannedes sprog, var det samme som — om end med dialektforskjelle — taltes i vore bygder. Det knyttede som rigssprog bygdedialekterne sammen og hindrede disses spaltning. Men vi ved ogsaa, at den omstændighed, at vi i de følgende aarhundreder ingen literatur eiede, hvilket jo igjen hang sammen med nedgangstiderne, bragte over os reformationstidens danske skriftsprog, der ogsaa blev de dannedes talesprog, medens det gamle rigssprog sank ned til at blive kun et «almuesprog». At derved er skeet et brudd i vort folks udvikling vil ikke kunne bestrides.

Det er jo dette bygdedialekternes sprog, vort oprindelige, der danner et klart og afgrænset sprogidiom i modsætning til «bymaalet», vi sammenfatter under navnet landsmaal. At dette lever *kun* som spaltet i flere dialekter, vil ingen mere kunne paastaa efterat dets fælleskarakter nu er paavist. At man i sin tid, da opmærksomheden udelukkende var fæstet ved uligheden mellem de mange bydemaal, kunde holde fast paa den misforstaaelse, at der intet særnorsk eller fællesnorsk maal fandtes, var forstaarligt og undskyldeligt, men ikke mere nu, da dette folkesprogs levende enhed er sikker. Det er jo saa levende som noget sprog paa jorden. At dets fællesfolkelige form fandt sit første klassiske udtryk i den senere tid gjennem *Aasen* er jo ligesaa naturligt og naturligere end det der skeede for Tyskland ved *Luther*, om end Aasens ikke kan bli det endegyldige norske skriftsprog.

Paa samme tid kan det ikke nægtes, at den største del af dem der sidder med den høieste og mest omfattende dannelse i vort land taler et sprog, der er dansk, med norsk føring over sig. Der er saaledes en faktisk spaltning i henseende til maalføret i vort land.

Men dermed maa da ogsaa opgaven være klar. Fordi vort officielle skriftsprog ikke har dannet sig paa vor egen grund (dr. Amund Larsen) men i sin grund netop er et fremmed, maa det sproglige brudd læges, dersom vor folketype skal faa sin klareste, mest eiendommelige udvikling, hvad alle maa ønske, først og fremst for vor egen, men ogsaa for det bidrags skyld vi har at yde (om det end er noksaa ringe) til den fælles verdenskultur. Dette brudd maa dog, vel at merke, læges paa organisk, ikke paa mekanisk vis, overensstemmende med sprogudviklingens egne love. I sin dybeste grund sker dette selvfølgelig derved, at folkets særlige, typiske eiendommelighed paa det almenmenneskeliges basis faar sin frieste udfoldelse. Jo *mere national vor tankegang, vort følelses- og gemytsliv, des mere nationalt vort sprog. Men her spiller da atter igjen som før nævnt sproget selv ind. Jo mere norsk farvet dette blir, des mere norsk farvet blir vort bevidsthedsliv. Her finder en vexelvirkning sted.*

Saa er det da ikke noget underligt ved den ting, at *Wergeland* med «en tvangs ubetvingelighed» søgte berigelse i folkedialekterne efter det kjendskab man da havde til dem, idet et «kraftfuldt og rigt talesprog gjorde sin indfødsret gjældende». Thi «iveren for at berige og uddanne vort skriftsprog har samme rod som friheds- og selvstændighedsfølelsen, som fædrelandskjærligheden». Og «virkeligheden af et selvstændigt skriftsprog, dette maa tiden af sig selv afføde, endnu før aarhundredet nedrødmer». Denne bevægelse «fremdrives af kræfter, der er rolige og stærke, netop fordi de er sig et af *den aandelige verdens naturlove* foresat maal bevidst». (Om norsk Sprogreformation. Saml. Værk. VII B. 468 ff.). Og neppe uden sammenhæng med disse det aandelige livs naturlove var det, at *Ivar Aasen* omstødte den da endnu almindelig herskende opfatning, at «norske bygdemaal kun var en masse usammenhængende og fordærvede dialekter» og i denne opfatnings sted videnskabelig paaviste, at disse norske bygdemaal «er et ældgammelt og ægte sprog, hvis endelser og former kun har faaet en noget forskjellig dannelse i de forskjellige egne», hvorfor da ogsaa P. A. Munch, som hidtil havde hævdet, at det norske sprog var et «i dets totalitet saagodt som uddødt», nu udtaler, at det er «utvilsomt, at en ophøielse af vort folkesprog til skriftsprog ei alene hører til de blotte tænkeligheders kategori, men er (med en ledetraad som nærværende skrift: Aasens grammatik) endog forholdsvis let».

Saa let som Wergeland og de første maalstrævere troede sagen var, har den vistnok ikke vist sig at være. Naturlig nok afspeilede sig for dem det tusenaarige rige som nær forestaaende. Sandheden turde vel være, og det atter paa grund af det aandelige livs egen organiske karakter, at «hel seier, uden afslag vinder ingen af de stridende parter». Men i hvilken retning udviklingen peger, tør nu ikke mere være skjult for nogen. Et norsk sprog vil i sin tid fremstaa som den samlede nations eie, dersom vi blir bestaaende som folk. I denne retning vil alles deres arbeide ligge, som særlig tror paa vor fremtid.

VII.

Af det hidtil udviklede vil sprogets og specielt landsmaalets stilling i skolens arbeide sige sig selv. Al undervisning maa nøie slutte til børnenes forhaandenværende tanke- og forestillingskreds, særlig til det, de har med fra hjemmet og de nærmeste omgivelser. Men disse forestillinger og begreber er for de allerfleste norske børns vedkommende knyttet til et sprog, der er et fra skriftsproget forskjelligt. — De fra hjem og omgivelser erhvervede forestillinger flyder sammen i dette barnets særegne maalføre, der saaledes er bæreren af barnets sjælelige indhold, dets forestillings-, tanke- og gemytsliv. I hver dialekt er jo nedlagt et stykke af hjemmets art, hvori folkets følelsesliv og tænkning, digten og tragte afspeiler sig, i lydføring og tonefald, i rythme, i ordskat, i ordføining og sætningsbygning. Saaledes er sproget den menneskelige sjæls aande (Grimm), og hver provins elsker sin dialekt fordi den er det element, i hvilket sjælen skaber sit aandedræt. (Goethe). *Er nu den hjemlige undervisning ikke et fag, men et undervisningsprincip,* som altsaa gjælder ikke bare den elementære, men undervisningen paa alle dens trin, maa skolen fremfor alt se til at søge tilknytning netop i det hjemlige sprogs særegne art. Hermed oplukkes barnets sjæleliv, det stænges ikke ængestelig inde i sig selv, men mødt med fortrolighed i sit eget sprog kommer frihedsmomentet i opdragelsesgjerningen i bevægelse. *Al dannelse er jo dog en bevægelse indenfra, en organisk udfoldelse, der saaledes ogsaa gaar sammen med den ethiske vækst* (se foran).

Fordi den barnlige udvikling, som al menneskelig udvikling, foregaar kun gjennem sproget, og barnets uvikling før dets indtrædelse i skolen er skeet gjennem dets hjemlige sprog, og efter indtrædelsen i skolen fortsætter sig parallel med skolens paavirk-

ning gjennem det samme sprog, maa saaledes al videre udvikling søge tilknytning til det medium, der er bærer af barnets sjælelige liv: dets hjemlige sprog.

Det er imidlertid klart, at man ikke kan blive staaende hermed. Paa grundlag af undervisningens tilknytning til barnets maalføre maa skolen dog ogsaa bringe sine elever frem til forstaaelse og størst mulig beherskelse af landets officielle kulturmaal. Skolens almendannende opgave der bestaar i at søge udfoldet de individuelle bevidsthedselementer til kraftfyldt liv under de sedelig-religiøse værdiers førelse, og det nærmere bestemt saaledes, at individet gives størst mulig evne til at orientere sig paa det punkt af tilværelsen, hvor det er sat, kræver med nødvendighed det nævnte kjendskab. Allerede af denne grund vilde det være en mishandling af individet, dersom det skulde berøves kjendskaben til landets almindelige kulturmaal. Dels arbeids- og ydelsesevne vilde derved være nedsat. Foruden dette praktiske hensyn kommer hertil det vigtigere, nemlig hensynet til, at det at være ukjendt med landets officielle kulturmaal, er det samme som at være udestængt fra aandelige værdier, der tilhører nationens vitale kraft, værdier, til hvilke individet har ret til at faa sig aabnet størst mulig adgang. Det landsens sprog, der bærer den videste nationale kultur i sig, er et af nationens mest enende baand. At være udestængt herfra er at være stødt udenfor sin egen nation, er ikke at være medoptaget i folkevidsthedens sammensluttende kjede.

Det vil af det saaledes anførte baade sees, hvor ensidig og forstaaelsesløs den betragtning er, som betegner brug af det hjemlige maalføre som en «rauting paa maalet». Hvor barnets dialekt er banlyst fra skolen, der er ogsaa bogsproget intet andet end en lydende malm og en klingende bjælde; der er de dybeste kilder til den inderlige tilegnelse af de aandelige værdier tilstoppede.

Men dernæst vil det ogsaa være klart, at med det her nævnte forhold mellem det hjemlige maalføre og det officielle kultursprog foreligger indviklede og yderste vanskelige didaktiske opgaver, — opgaver, der saa langt fra endnu er løste i vort land, at tvertimod endnu kun kravet paa spørgsmaalets løsning er stillet. Ja et spørgsmaal er det endogsaa, om opgaven endnu er fattet i sin dybe vanskelighed —, om det foreliggende didaktiske spørgsmaal endnu er *rigtig stillet*. Herpaa kan jeg selvfølgelig her ikke gaa nær-

mere ind. Kun saa meget skal siges, at *er opgaven vanskelig, naar forholdet gjælder en dialekt og dens almene skriftform, saa blir opgaven skjærpet, naar, som i vort land, dialekterne er ét sprog, det officielle kulturmaal i skriftsprogets form er et andet.* Dernæst skal fremhæves, at dersom der i barnebevidstheden foregaar en stille, halvt ubevidst, halvt bevidst *kamp mellem barnets hjemlige maalføre og kultursproget, saa er denne kamp saa meget mere dybtgaaende, naar disse sprog i sin grund er to forskjellige, om end beslegtede.* I denne kamp maa til slutning i vore folkeskoler det officielle sprog med naturnødvendighedens magt trække det korteste straa, fordi skolens omdannende kraft her er for ringe. Heraf forklares vistnok for en stor del de alment kjendte vanskeligheder i vore skoler med at faa et rimeligt udbytte særlig af vore skriftlige øvelser, og med at faa børnene til at tale i skolen.

En bedring i disse saa vanskelige og forviklede forhold naaes ikke, uden at fremfor alt de to elementer træder i et venskabeligt forhold til hinanden. En udryddelseskrig fra nogen af kanterne volder kun aandelig nedgang og lammelse. Fra fiender maa de bli allierede. *Det hjemlige sprogs dannelsesvarme maa søges forplantet til det almindelige kultursprog.* Dettes klarhed og omsyn maa befrugte det førstnævnte. Den omfattende kjærlighed til fædrenelandet springer op fra hjemkjærlighedens kilder. Ingen kjærlighed gror op over det almene kultursprog uden den, der er overført paa dette fra det hjemlige sprog. Dette vil altid beholde den første kjærlighed og den dybeste, men det andet kan ogsaa blive elsket, — efter sin betydning og ved de værdier, ogsaa det bringer.

VII.

Det som her er anført i sin almindelighed, og som da nærmest gjælder folke- og middelskolen (som barneskoler), gjælder efter sit princip ogsaa den høiere (og dybere) almendannelse som det skulde være vore gymnasiers sag at bibringe den modnere ungdom. Principielt. Thi ogsaa gymnasiet er en almendannende anstalt, har som saadan netop selvsamme maal som barneskolen, kun alsidigere, dybere; den virker med de samme dannelseselementer, kun uddybede og udvidede, indrammede i en større sammenhæng. Paa én vis blir da opgaven her skjærpet, vanskeliggjort, fordi kravene gaar længere.

I nærværende sammenhæng kommer da særlig i betragtning et af dagens brændende spørgsmaal, der kortelig maa behandles. Der har været talt om at gjøre den ene stil til artium obligatorisk paa landsmaal. Mod denne tanke har selv *Garborg* nedlagt indsigelse.

Jeg er ikke vis paa, at han heri har ret. Ved bedømmelsen af denne sags stilling i øieblikket maa man vistnok i særlig grad tage hensyn til vanskelighederne ved den praktiske gjennemførelse af en saadan ordning. Og her er da fremfor alt at merke, at gymnasiets stilling angives at være, at før der blir tilgang paa lærere, der fra universitetet medbringer de fornødne theoretiske og praktiske kundskaber for at kunne undervise i at skrive landsmaalet, vil neppe engang lovens nuværende bestemmelse om, at der skal være *adgang* til at erholde undervisning heri, ved mange skoler lade sig helt gjennemføre, om end nogen veiledning dog allerede nu paa de fleste steder vil kunne gives.

I denne sagernes mislige tilstand vil visselig forandring til det bedre snart kunne opnaaes, — ved hensigtsmæssige kurser — saa grundig og tilstrækkelig undervisning ogsaa forsaavidt kan gives. Og naar sagen kan gjennemføres uden vanskelighed fra undervisningens side, bør skridtet vistnok tages helt, saaledes at skriftlig besvarelse kræves afgivet paa landsmaal[1]). Hvorfor? Først fordi uden det vil ingen grundig undervisning være givet.

Efter den nye plan skal oldnorsk og landsmaal gaa ind som en del af den samlede norskundervisning (oldnorsk har nemlig efter den nye lov mistet den mere selvstændige stilling, den før havde i undervisningen). Og vistnok med rette. *Norsk blir saaledes nu én samlet undervisningsgjenstand.* Dertil svarer, at der skal gives oversigt over vort sprogs historiske udvikling, — gives eleverne et indblik i vort levende modersmaals tilbliven og vekst, saa de er orienterede ligeoverfor den sproglige stilling i landet.

Skal ikke dette bli bare snak, maa undervisningen drives saaledes, at eleverne forstaar tingenes sammenhæng. Naar old-

[1]) Jeg antager, at ordningen da bør blive, at der skrives som nu 2 stile. Kandidaterne har lov til at vælge paa hvilket maal de vil skrive begge eller én af disse stile. For deres vedkommende, som har benyttet dansk-norsk i begge stile, kræves en oversættelse til landsmaal, for deres vedkommnde, som har benyttet landsmaal i begge stile, en oversættelse til dansk-norsk.

norsk taber sin selvstændige stilling og sammen med landsmaal blir en del af den samlede norskundervisning, men veksten skal eftergaaes og forstaaes, maa der kunne gjøres rede for sprogets sammenhæng paa dets sluttelige, nuværende stadium. Skal det ske for dansk-norskens vedkommende, *maa denne form kunne skrives. Men det samme maa da ogsaa gjælde for landsmaalet.* Men hertil kommer endnu et andet og væsentligere.

Det er jo meningen, at vor høiere skole skal baseres paa nyhumanistisk grundlag med hjørnestenen i modersmaalet. Hermed menes, at vore prosaikere og digtere skal i første linje være det aandelige stof og danne grundlaget ogsaa for de skriftlige øvelser. Vore egne klassikere skal give eleverne den substans af anskuelser og tanker, der danner grundvolden for deres aandelige bygning. De skriftlige øvelser tjener til at samle og uddybe, assimilere og bearbeide. Sproget er dog i høieste forstand organet for det aandelige liv. Og jo dybere dette aandelige liv er tilegnet, des klarere maa det give sig udtryk. I vor nye skole er det nationale liv stillet i den mest afgjorte forgrund. Der vil nu bli krævet af dem, der i kraft af sin større uddannelse og indsigt *skal bli vort folks aandelige førere, at de skal besidde et fra grunden af gaaende kjendskab til vor aandelige udvikling ogsaa forsaavidt sproget angaar,* — frem til det som lever nu, den dag idag. Hvorledes er det da muligt, uden at forfuske det hele, at undlade at kræve, at ogsaa landsmaalet af den høiest dannede ungdom skal kjendes saa vidt, at det kan skrives?

Skal det nationale være det grundlæggende ogsaa for den høieste almendannende undervisning, maa saaledes det sproglige fremforalt være dybt funderet. Vi ser jo nok af, hvorledes brugen af vort almindelige skriftsprog uden en dybere undergrund let glir over i det konventionelle. Det har under brugen tabt bevidstheden om sammenhængen i sit liv. Ordene gaar omkring som skillemynt uden at forstaaelsen af deres værdi er tilstrækkelig, medens dog ordene, sproget, skulde være udtryk for det mest dybtfølte liv. Forstaaelsen af ordenes oprindelige værdi maa da oparbeides ved at søge tilbage de gamle gruber.

Og denne forstaaelse vil virke tilbage baade paa den enkeltes og nationens samlede liv. Ved paa denne vis at gaa tilbage til det, der ligger os som nation nærmest, vort eget aandsliv, slig som det har fundet udtryk i sproget, vil vort nutidsliv vinde i

inderlighed, dybde, sandhed, oprindelighed. Det vil ikke mere ske, at vore dannede vrænger til vort nationale liv og vore nationale opgaver. Det bør ikke mere være en drøm, at vi er bestemt til at være ét folk. Dette vil bli en af de stærkeste veie til at sammenarbeide os til én nation. Forudsætningen herfor er, at folkets dannelsesideal blir ét, fælles for det hele folk. Der maa ikke mere opstilles et dannelsesideal for de saakaldte «dannede stænder». et andet for folket, massen, hoben, til slutning pøbelen ɔ: de udannede. Det som truer med at spalte folkelegemerne i de store kulturlande, — det, at der mere og mere udvikler sig et tyndt lag af «dannede» ovenpaa folkets store udannede masse, — at der er et «*upper ten tousend*» lag og et lag, som dannes af folkets store rest, — det maa ikke ske hos os.

Der er skeet et dobbelt brudd i vor folkeudvikling. Det ene skeede ved, at vi tabte vort morsmaal som skriftsprog og dannet talesprog og fik istedet det danske. Det andet er, at de gamle klassiske sprog fik hos os ialfald i nogen grad, ligesom hos de øvrige germanske folk, indtage en for dominerende stilling i den høiere almendannelse. Ikke mindst ved det sidste brudd skiltes de «dannede» fra folkets masse i tænkesæt og gemytsliv. Denne kløft heles nu mere og mere. Idet begge, – eller alle tre — almendannende skoler efter sit princip gives de samme dannelseselementer, *vil de høiere skolers dannelsesmidler blive en uddybelse af det, som virker dannende i de lavere skolearter*. Fremmedgjortheden, spaltningen vil forsaavidt mere og mere svinde; én følelse, én livsstemning, én bevidsthed vil forsaavidt oparbeides.

Men dernæst gjælder det, at det andet brudd læges. Det er ret og godt sagt af *Ragna Nielsen*, at vi bør ikke klage over den gamle skade, at vi tabte vort sprog, men heller bære ulykken med mandighed og kraftig arbeide paa det givne grundlag. *Kun bør tilføies, at grundlaget maa erkjendes at være videre, end hun synes at se det.* De to elementer maa smelte sammen. Vort sprog maa bli ét. Der maa gaaes til roden, — og det er let, thi, skjønt dybest liggende, stikker den endnu i dagen. Og den dybeste rod maa faa slaa de kraftigste tag i vort sind. Den høiere almendannelse maa faa en kraftig befrugtning fra de elementer, der dannede vor folketypes eiendommeligste kjærne. Den lavere almendannelse maa delagtiggjøres i den høieres kultur. *Ut omnes unum:* forat alle kan bli ét. Jo dybere vor nationale eiendommelighed erkjendes og tilegnes, desmere vil folkeaandens sprog paa organisk vis udvikles. Jo mere vi blir nordmænd, des mere vil vi faa et sprog der, som samlet hele, er norsk, vort eget fædrenemaal.

VEIE OG SAMFÆRDSELSMIDLER I NORGE I ÆLDRE TID[1].

(Af O. Olafsen).

Der er neppe noget omraade, hvor nutidens fremskridt træder saa klart frem, og hvor forskjellen mellem nutid og fortid føles af alle saa levende, som paa kommunikationernes vidtforgrenede omraade. Hvor er der ikke en himmelvid forskjel mellem den tid, da enhver gruede sig for de farer og besværligheder, en reise medførte og kun tvungen af nødvendigheden foretog en saadan, da fromme kristne, før de gav sig ud paa reisen, samlede sine kjære om sig og i en inderlig bøn anbefalede sig og sine til den almægtiges beskyttelse, frygtende for, at han maaske ikke mere skulde se dem igjen, — og nutiden, da en reise betragtes som noget af det mest opmuntrende og behagelige, og enhver søger, om muligt, at faa gjøre ialfald en saadan hver sommer, da man ombord i elegant udstyrede dampskibe eller i bekvemt indrettede salonvogne nyder al den komfort, som tiden kan yde, medens vekslende billeder uafladelig drager en forbi! Det er forskjel paa de dage, da det tog uger og maaneder at reise fra hovedstaden til Bergen og maaneder eller halvaar at reise til landets nordøstligste by, og nu, da man regner tiden for en reise til den nye verden i dage og afstanden mellem vor hovedstad og de vigtigste storbyer i Europa i timer og minuter. Der er stor forskjel paa den tid, da kongesønnen og tronens arving maatte føres over fjeldet paa ski og tilbringe natten i en hølade, hvor smeltet sne var hans næring, og

[1]) Kilder: Norges gamle love. P. A. Munch: Det norske folks historie. Kongesagaerne. Diplom. Norvegicum. Yngv. Nielsen: Det norske veivæsen før 1814 (i norsk hist. Tidsskr. B. IV). Skougaard: Det norske veivæsens historie. Pontoppidan: Norges naturlige historie samt hans dagbog paa en reise i Norge. Jens Nielsens visitatsbøger og optegnelser af ham i norske magasin B. II. Norske samlinger B. I. Ross: I Norge 1845. Vidar B. III (Christian den femtes reise). Andre kilder vil blive anførte, hvor de benyttes.

nu da man paa nogle timer kan kjøre omtrent den samme vei i en bekvem sovevogn. Hvilken umaadelig fremgang betegner ikke alt dette, og hvilke mægtige og i folkets hele liv og livsvilkaar dybt indgribende følger har det ikke medført!

Men det mærkeligste er dog, forekommer det mig, at alle disse fremskridt, hele denne udvikling, hvis resultater ligger for os, og som i saa mange henseender bestemmer vore livsvilkaar, væsentlig tilhører den sidste halvdel af vort aarhundrede. Fremgang og fremskridt har der vistnok altid været her som paa andre omraader; men de har været smaa, ofte rent forsvindende, før det store systemskifte indtraadte omkring 1850, efter hvilken tid det mere og mere er bleven en bogstavelig sandhed, at «alt gaar med damp».

En skildring af fortidens samfærdselsmidler seede i nutidens lys tør derfor maaske kunne paaregne at ville modtages med almindelig interesse. Her oprulles et kulturbillede af land og folk, der klarere end noget andet viser os de forhold og vilkaar, under hvilke vort folk har levet, og hvorledes det efterhaanden har med tunge ofre arbeidet sig op til det standpunkt, hvorpaa det nu staar.

Hensigten er dog ikke at levere en sammenhængende og udtømmende fremstilling af vort veivæsens historie; i saa henseende tør jeg henvise til den ovenfor anførte afhandling af prof. Yngv. Nielsen og ligesaa til overingeniør Skougaards store værk. (I parentes bemærket kunde dette gjerne være noget udførligere, hvad det historiske angaar, ligesom den fornødne oversigt over det hele land for den nyere tids vedkommende savnes).

Jeg forbeholder mig saaledes frihed, hvad stoffets anvendelse angaar, idet hensigten er mere i store træk at skildre tiden og forholdene i vort land, hvad samfærdsel, og hvad dermed hænger sammen, angaar, sammenlignede med nutiden.

I et land som Norge med dets vidstrakte kyst med de utallige øer og skjær, de sikre havne, de dybe fjorde, der er «aarer ind i landet» — efter digterens billede — de mange vande og indsjøer inde i landet, maatte havet, fjordene og vandene blive de første samfærdselslinier og baaden eller skibet det første transportmiddel. Havet og fjordene laa som regel altid aabne og farbare; kom der en storm, havde man sikre havne at ty til, og man fandt sig med taalmodighed i at vente, til veiret forandredes; thi den sætning var endnu ikke kjendt, at «tid er penge».

Vore sagaer viser os ogsaa, at de gamle nordmænd forstod at benytte sig af havet, som skyllede om deres kyster. Sjelden vil man vel i historien finde et folkt saa djervt og dristigt, naar det gjaldt om at pløie bølgerne, som vore forfædre. For ikke at tale om de dristige tog over Nordsjøen, Østersjøen, ja endog Atlanterhavet paa de aabne skibe, saa maa vistnok alle indrømme, at det er noget ualmindelig friskt og kjækt over mænd som Tore Hund og de to brødre, naar de seiler op til Ganviken, og Asbjørn Selsbane som han færdes frem og tilbage mellem Trondenæs og Jæderen (eller Karmøen). Det er som om Olaf den Hellige drypper af sjøvand, naar vi ser ham presse Jæderen forbi med den seilmagt, som bæres kunde, og Erling Skjalgson staar som en djerv og uforfærdet viking i løftningen af sit skib, da han byder at stikke ud alle rev; thi de saa jo, at Olaf seilede fra dem. Magnus Erlingsen gav heller ikke noget efter, som vi ser ham i stormen seile nordover, saa masten knækkes, og Thorald Trym, Stavnboer, maa klage over, at det blev noget vaadt for dem i stavnen. «Da stod kongen op og mælte: Jeg vidste ikke, at vi nu skulde gjøre ild op paa dækket eller frem i stavnen. Ingen rev i seilene; men tougene hales saa tæt som muligt». Heller ikke hans store modstander Sverre var sjøræd; det ser vi, naar vi læser om, hvorledes han seilede forbi Stat i rygende storm, saa mariesuden gav sig i naterne. Mange andre eksempler kunde nævnes, uden at vi behøvede at gaa saa langt tilbage som til halfsrekkem eller til Frithjof og Elida. Men haardføre maatte de gamle nordmænd være og ei ræd for en sjøskvæt eller for kold træk en vinternat ombord. Naar nordmændene ned gjennem tiderne har haft raske sjømænd af et mod og en djervhed, som skal søge sin lige, da har de haft gode fædre at slægte paa. Tusinder er sunkne i havets skjød, og Bølgen alene har sunget deres gravsang, men altid har nye rækker fremstaaet for at glæde sig i den vovelige færd.

Inde i fjordene foregik al samfærdsel paa større eller mindre baade, forholde som har holdt sig lige til vor tid. Det var ofte tungt og besværligt at komme frem, tog lang tid og medførte mange farer; men dog var baaden igjennem lange tider det vigtigste samfærdselsmiddel i vort land, og alle priste sig lykkelige, naar de kunde benytte den. Paa længere reiser benyttedes en husbaad eller en vængebaad, hvor man kunde have det lunt, om end trangt. De var tunge at ro og slette seilere. Paa endnu

længere reiser benyttedes i en senere tid jægter eller raajægter, svarende i meget til de gamles aabne eller halvaabne skibe.

En mærkelig reise her i landet foretog en præst fra Italien Francesco Negri i 1664—65. Han kom fra Kjøbenhavn til Bergen, drog videre derfra til Trondhjem og fortsatte op gjennem Nordland og helt til Nordkap. Han reiste med baad og tog ind hos alle præster. Det maatte ikke være nogen lystreise. I 1768—69 gjorde to østerrigske astronomer *Hell* (jesuitisk pater) og *Sainovic* en reise gjennem Norge til Trondhjem og videre derfra paa en liden jagt paa 25 læster til Vardø. De var underveis fra 22 august til 11 oktober, hvad der maatte ansees som ganske heldigt.

Denne maade at reise paa vedvarede uforandret lige til omkring midten af vort aarhundrede. Reiser tillands var under denne lange tids forløb blevet mere almindelig; men naar man skulde reise langs kysten eller i fjordene, maatte man bruge baaden. Forholdet i det hele og store forblev uforandret, som det havde været; kun at baadene og fartøierne var lidt mere fuldkomne, og at man tildels kunde undgaa de værste sjøstykker.

I 1826 fik Norge sine to første dampskibe *Constitutionen* og *Prins Carl*. Det var et stort fremskridt; man kunde nu reise ned til Kjøbenhavn 1 gang om ugen og til Kristiansand ligesaa; men vel at mærke kun i sommerhalvaaret; om vinteren laa skibene i havn. I 1837 fik man *Prinds Gustav*, der sattes i rute mellem Trondhjem og Hammerfest hver 14de dag, eller hver 3die uge vaar og høst. Om vinteren laa skibet naturligvis stille. I 1841 fik man videre 2 nye statsskibe: *Christiania* og *Nordkap*, og man fik nu dampskibsforbindelse mellem Kristiansand, Bergen og Trondhjem hver 3die uge. Et af skibene gik mellem Lærdalsøren og Bergen. Man havde nu 5 statsdampskibe foruden 4 private i landet. Herved var reiserne langs kysten meget forbedrede, skjønt det var længe mellem hver gang, skibene gik, og disse selv lod meget tilbage at ønske. Det var dog ikke med ublandet glæde folket saa disse buldrende uhyrer komme; man spaaede sig alle ulykker af dem. Værst var det, at man tog brødet fra fattigmanden, som nu ikke kunde fortjene en skilling ved skyds, og at silden ufeilbarlig vilde rømme fra vore fjorde. Fjordbaadene gik i begyndelsen omtrent tomme, naar ikke en eller anden embedsmand fulgte dem, og bønderne spurgte forargede: Hvad skal

man med dem? Baaden var dog langt sikrere og bedre, og saa kostede den intet.

I det hele maa det siges, at den forbedring i kommunikationerne, som dampskibene bragte, i en række af aar var forholdsvis temmelig liden, og baaden og seilfartøierne vedblev endnu som før at spille en hovedrolle i vor samfærdsel.

Ligesom midten af vort aarhundrede danner skillet mellem den gamle og den nye tid paa vandkommunikationernes omraade, saaledes er det samme ogsaa tilfældet for samfærdselen tillands.

De første veie i vort land har saa at sige gjort sig selv. Fra gaard til gaard hele bygden igjennem og fra grænd til grænd og herred til herred gjennem hele dalen optraadtes af menneskenes fod en sti ved det stadige brug. I aarenes løb blev den alt stærkere og stærkere; paa vanskelige steder lagdes der lidt arbeide paa den af de nærmeste; enkelte simple klopper og broer kom til efterhaanden, og saa havde man en vei efter tidens medfør. Den var yderst tarvelig, kun en gangsti eller en kløvvei — forskjellen mellem disse to slags veie er jo ikke synderlig stor —, men den tilfredsstillede tidens behov; man var saa utrolig nøisom i denne henseende. Efterhvert som befolkningen steg, og landet udviklede sig, udbedredes ogsaa veiene en smule, især kom der flere og flere broer, eller hvor saadanne faldt for bekostelige, færger. I den maade hvorpaa veiene hos os fra først af er opstaaede, ligger væsentlig grunden til, at vore gamle veie gaar som de gjør, op om hver gaard og ned igjen, over alle høider, idet dalbunden, især hvor der er vaadlændt, omhyggelig undgaaes. Her gik nemlig de gamle stier, og det er disse, som vi har i de gamle veie. Stigningsforholde brød man sig ikke det ringeste om; det gjaldt kun om at undgaa alle vanskeligheder saa meget som muligt, samtidig som man skaanede ager og eng mest mulig og forbandt de enkelte gaarde.

I de lavere liggende bygder, hvor der ingen naturhindringer var at overvinde, var rimeligvis veiene nok saa gode efter tidens krav. Det er betegnende, hvad der i en langt senere tid udtales i en indberetning om veienes tilstand, at over Jæderen var der god vei, som endog kunde kjøres hele 6 mil, men, lægges der til, her behøves intet veiarbeide; sanden dannede vei. Naturen selv havde altsaa sørget for vei, og noget anlæg eller arbeide havde der ikke været tale om.

Men man havde ogsaa forbindelse med andre dalfører, og her gik stien over fjeldrygge eller kanske over store fjeldvidder; dannet paa samme maade som veiene nede i dalene. Men saa havde man opstigningen fra dalen og nedstigningen igjen paa den anden side, og her var det ikke altid saa let at undgaa vanskelighederne. Her fik man de saakaldte kleive, hvor man maatte grave ud, hugge ud eller stundom brænde ud en smal sti langs afgrunden. Ofte dannede man trappetrin paa kunstig vis selv for hestefoden; thi de gamle norske heste var som vestlandshesten den dag idag beundringsværdig i at klatre og klyve. Andre steder byggede man de saakaldte galder af træstokke; det var et slags smale broer, som hang langs fjeldvæggen.

Naar vi læser vore kongesagaer, finder vi en mængde eksempler paa reiser i landet af konger og høvdinger. Vi hører, hvorledes Olaf den hellige drog fra Lom sydover gjennem Gudbrandsdalen; vi læser om den samme konges tog op Valdalen til Lesjæskogen og videre sydover og om hans tog over fjeldet ned i Værdalen. Vi hører om Sverres navnkundige tog op gjennem Valders og ned i Lærdal, hvor bønderne spærrede ham veien, og videre over fjeldene til Voss. Det hedder, at veien etsteds var saa smal, at kun én ad gangen kunde komme frem.

Om sommeren var veiene mangesteds vanskelige at passere paa grund af myrer og moradser. Om vinteren derimod dannede elve og indsjøer prægtige veie, og i de lavere liggende østlandsbygder foregik derfor en væsentlig del af trafiken paa denne tid. Men skulde man tilfjelds, var det anderledes; da blev kleivene livsfarlige og stundom umulig at passere, ligesom sneforholdene lagde hindringer i veien paa fjeldene for hesten. Skiene var den uundværlige befordring over høifjeldets vidder, og de har endnu ikke mistet sin betydning.

Af saadanne veie fandtes der udenfor vestlandets fjorddistrikter én eller flere i hver bygd, ligesom der naturligvis dengang som nu om sommeren var vei paa fjeldet overalt. Her skal derfor kun nævnes enkelte af de vigtigste veiforbindelser i vort land i middelalderen.

Gjennem Østerdalen og Rendalen og videre til Guldalen gik en gammel vei, der dog ikke benyttedes saameget af reisende fra Oslo til Nidaros. Mere er den vel bleven benyttet af Pilegrimene, der skarevis drog til St. Olafs helligdom. Den almindelige for-

bindelse mellem det søndenfjeldske og nordenfjeldske gik over Mjøsen, gjennem Gudbrandsdalen, over Dovrefjeld ned i Opdal og videre til Guldalen. En sidelinie var veien gjennem Dovre og Lesja og ned den frygtede Bjørnkleiv til Romsdalsfjorden bund. En anden sidelinie førte over Vaagaarusten til Vaagaa og Lom, hvorfra fjeldveie førte til Søndmør, Nordfjord og over Dølefjeldet til Sogn. Endnu en tredie sidelinie førte gjennem Orklas dalføre til fjorden og over Børseskogn, Børsen, Buviken eller Bynæsset og Gulaasen til byen. Fjeldveien over Dovrefjeld tog op ved Tofte. En tredie hovedforbindelse mellem de forskjellige landsdele dannede veien gjennem Valders. Den udgik fra Oslo over Krogskoven til Ringerike eller over Hakedalen til Randsfjorden og videre gjennem Valders forbi Vangsmjøsen, hvor man havde den farlige Kvamskleiv, over fjeldet og ned i Lærdal, hvor man havde flere farlige steder at passere. Herfra tog man helst veien over til Aurland og saa over fjeldet til Voss. Gjennem Hallingdal og Numedal førte ligeledes veie; men forbindelsen over fjeldet var her tungere og mindre benyttet. Her førte det saakaldte nordmandsslæb over, og her reiste Stavangerbispen, naar han skulde paa visitats i Hallingdal, som hørte til hans bispedømme. Fra Telemarken over Rauland, Haukelid og Røldal til Odda førte en meget befærdet vei. Om beskaffenheden af disse veie kan man danne sig en klar forestilling forsaavidt fjeldveiene angaar, naar man færdes paa Hardangervidden, hvor folholdene er den dag idag som for mange hundrede aar siden. Om veiene op gjennem dalen, særlig de høiere liggende faar man et godt begreb, naar man betragter den gamle vei op gjennem Oddadalen til Røldal, der endnu stykkevis er godt bevaret; ligesaa veien op fra vandet i Eidfjord til Høl, især naar man tager Maabegallerne i betragtning.

Dette var veiene i Norge i middelalderen, ufuldkomne og primitive i enhver henseende, men dog bedre end intet. Det er antagelig det samme forhold, som finder sted den dag idag paa Island, kun at vinterføret og skierne spillede en anden rolle hos os end paa den ude i havet liggende ø.

Hvad Vestlandet angaar, naar bortsees fra forbindelserne med Østlandet over fjeldet, fandtes saa godt som ingen veie. Man havde ikke trang til dem, da man her havde fjordene og havet.

Det blev efterhaanden skik og brug, at bønderne skulde udbedre veiene og holde dem vedlige, hver inden sin bygd. Det blev

et fællesanliggende, der rørte ved alles ve og vel. Hvor langt op i tiden dette gaar, kan ingen sige. Men det maa være meget gammelt i sine enkleste grundtræk, da vore ældste love Gulathings- og Frostathingsloven indeholder bestemmelser herom. Dette veiarbeide var ikke meget omfattende og kunde heller ikke være det. Det gjaldt om at bortrydde hindringer i veien, saa man kunde komme nogenlunde frem, og at bygge kloppe og broer over elvene eller faa færger istand.

Det almindelige navn paa en alfarvei hos vore forfædre var Thjodgata; i ordet Gata ligger, at det fornemmelig gjaldt om at rydde vei gjennem skogen.

Baade Frostashings- og Gulathingsloven indeholder som nævnt bestemmelser om veiarbeide og vedligehold af veie og broer. Saaledes hedder det i Frostathingsloven (III, 19): Dagen før Jonsmesse aften skal alle vaabenføre mænd i fylket samle sig for at gjøre istand (bøta) veien, hvor det mest tiltrænges. Kan man ikke gjøre det da, skal det være gjort før Peters messe. Den, som forsømmer sin pligt, skal bøde eet øre sølv til erkebispen. Over alle tveraaer skal herredets opsiddere lægge broer. Biskopens aarmand skulde stævne folk til arbeidet med budskur (budstikke) og lysning fra kirken og den, der ikke kommer, skal bøde eet øre sølv, broerne skulde gjøres efter som de viseste mænd synes o. s. v.

I den gamle Gulathingslov hedder det kap. 90: Thjodgata (almenvei) og Sætergata og alle rækstar (stier) skal være saa som de har været fra gammel tid af. Nu ligger Thjodgata gjennem en mands bø; da maa han føre den af sin bø, naar han gjør en anden vei udengards ligesaa god som den første at fare i vaadt og i tørt. Thjodgaten skulde have følgende bredde: en mand skulde sidde paa en sadlet hest og sætte spydskaftet mod jorden og tage tommelfingeren op til falet, og skulde da spydet være et spand fremmenfor. Dette spyd skulde han lægge tvers over veien, og skulde veien ikke være bredere. Spildtes ager eller eng videre, skulde det gives tilbage. Brød en mand af en bro paa alfar vei, skulde han gjøre en ny og desuden bøde 3 mark til den, som eiede broen. Forbød nogen en anden sætervei eller rækster, som havde været fra gammel tid, da skulde han bøde 3 mark til kongen og den anden have veien som før o. s. v.

Nøiagtigere bestemmelser haves i kong Magnus Lagabøters landslov. I landsleie bolken kap. 43 gjentages gulataingslovens

bestemmelser: men her er fordringerne til veiene steget, da det hedder, at alfarveien (Thjodgatan) skal være 8 alen bred. I kap. 44 hedder det: Kongens ombudsmand skal kræve veiarbeide paa midfastething og byde bønderne at arbeide der, hvor de finder det mest paakrævet. Det første stevne er, fra sneen gaar af marken, og plogen sættes i jorden. Det andet er mellem vaaraannen og slaataannen og det tredie, naar man har høstet ind, og indtil sneen kommer paa tagene.

Kap. 45 handler om broer og her siges: Nu skal man udbedre alle veie saa, at de er farbare at ride og rende, enten det er sommer eller vinter. Over elve paa alfarvei skal de, som eier jorden paa begge sider, lægge bro, om de formaar det, eller have en pram, eike eller flaade med toug i paa begge sider. Hvis de ikke gjorde dette, skulde de bøde en ½ mark sølv og gjøre saa efter paabudet, at de reisende kan komme over. Findes der ufremkommelige steder paa alfarveien, hvor hestene sætter sig fast og maa drages op med mandehjælp, da skal der bødes ½ mark sølv til kongen. Er der saadanne hindringer i veien, at man nødes til at stige af hesten og lede den under eller føre den over (det er altsaa et træ, som ligger over veien), da bødes der 2 mark sølv til kongen. Ligger der træer over veien, som hesten maa hoppe over under manden (han behøver altsaa ikke at stige af i dette tilfælde), da skal der bødes 1 øre sølv. For hvert træ, der ligger over tvervei og hindrer hestens løb, skal der bødes 1½ øre sølv.

I det følgende kap. handles der om veiopsynet.

Kongens ombudsmand skulde reise om mellem aannerne og skjære op budstikke og stevne herredsthing. Man skal saa ride ad den rette alfarvei, hvor ombudsmanden synes det mest tiltrænges. Men den rette alfarvei er den, der gaar langs efter bygden, eller som gaar fra fjeld til fjære. Alle andre veie, som gaar til gaardene (bøene) er tverveie og hører ikke hid. Man skal nu maale et spydskaft 8 alen langt og gjøre vidiehanker og hænge den ene paa odden og den anden paa skaftet. En bonde skal sætte sig paa en hest og lægge spydskaftet foran sig tvers over hesteryggen. Han skal ride frem midt efter veien, og for hver gang et træ river en hank af, skal der bødes en ertug sølv til kongen. Dette kaldtes at fare baugreid (baug, en ring og deraf bod). Gaardsveiene skulde være, som de fra fordums tid havde været. Alle

veie gjennem almenningen skulde holdes vedlige af de herredsmænd, der eier og vinder i almenningen.

I kap. 47 tales der om færger og færgemænd.

Thjodaaer (d. e. storelve, elve, som kan færges) kaldes de, der er saa store, at de kan færges, og broer ikke kan holde. Er der alfarvei over, skal den, der eier jorden næst ved, skaffe færgemand; men alle, som vil over, skal betale 1 penning sølv af hver mand og 1 for hver hest. For bygdefolk og fattige folk skal bygdemændene komme overens med færgemanden. For almissefolk skal bygdemændene svare, medmindre de giver færgemanden saa rundelig, at han kan gjøre det uden betaling. Nægter færgemanden at føre veifarende folk over eller tager større betaling end som fastsat, eller han forsømmer sin gjerning, da kaldes det veifald, og han skal bøde ½ mark til kongen og ½ mark til den, der ansatte ham som færgemand. For naut, som skulde over, betaltes efter overenskomst. Færgemanden var ei pligtig at føre over, før sol gik op og ei længer, end til sol gik ned. Forlod færgemanden sin bestilling, skulde landdrotten eller hans ombudsmand sætte en anden i hans sted inden 3 nætter.

I erkebiskop Jons Kristenret har vi de samme bestemmelser, som i Frostathingsloven. At endog kristenretten indeholdt veiforordninger, viser os, hvor vigtig kirken betragtede denne sag. I virkeligheden var det jo et spørgsmaal af indgribende betydning for kirkens arbeide, at der fandtes fremkommelige veie i landet, og det lægges derfor ogsaa til, at veiarbeidet skulde træde istedetfor den frigivelse af en mand, som var skeet til Guds tak.

Vi ser heraf, at vor gamle lovgivning indeholdt temmelig udførlige bestemmelser om veiene og hvad dertil hørte. Disse lovbestemmelser blev gjentagne i Kristian den 4des norske lov og har med enkelte tillæg været gjældende i vort land indtil i 1824, da vi fik en ny veilov, der igjen i virkeligheden er bygget paa den gamle landslov.

I 1342 og følgende aar førtes der en proces mellem Odd Hallesen Rogn og opsidderne i Guldfjerdingen paa Voss om Bøbroen; her faar vi interessante oplysninger om forholdene i datiden. Gullfjerdingsmændene vilde, at Odd skulde levere alle materialer til broens vedligehold, Odd mente, at alle opsidderne i lige grad skulde være med og holde broen vedlige. I anledning denne tvist skaffede Odd sig et vidnesbyrd fra 17 bønder paa Voss og senere

fra 6 navngivne mænd om den gamle ordning med veienes vedligehold (Vegabota-Skifti) paa Voss. Bønderne i Dyrvinjardals otting (paa nordsiden af Vangsvandet og ned mod Evanger) havde den nedre del af Eidesmyrene (paa grændsen af Evanger), Berge broen, Geirme broen og Gerde kleiven. Gullfjerdingsbønderne havde en *flake* paa Eidesmyrene og halve Bø-broen fra Rognelandet til midt i elven. Bergstrands otting (paa vestsiden af elven op mod Vinje) havde hele Aasbrækkebroen (over elven paa grændsen af Vinje sogn) og Sandgaten i Traahagen og veien derimellem. Bøar otting (paa begge sider af Raundølselven) havde hele opbroen; dog skulde Mørkedalsbønderne og indbyggerne af Vinje sogn være pligtige til at lægge en aas til broen, da de havde sin vei her, naar de skulde til Anger (Granvin) og hente salt. Bøar ottingen skulde endvidere holde en flake over Fivelhellen, vadestederne der foran og alt andet veiarbeide i deres egen otting. (De nævnte steder maa have ligget paa veien til Hardanger. Svelgjande maa rimeligvis være skjærvet). Vinjar otting havde halve Bø-broen, Tvildekleven, veien i Brunsberg og Sandgaten ovenfor Tou. (Vinjar otting laa østenfor elven overfor Bergstrands og Gullfjerding ottingerne). Raundølerne havde alt arbeide i Raundalen og i Raundalskleiven undtagen den nedre trappe, der paalaa mændene paa Kløve og Kvarekvaal. Kvitlar Otting (paa vestsiden af dalen, der fører til Hardanger) havde hele flaken ovenfor Fivelhellen og alt andet veiarbeide i sin egen fjerding. Bordølerne paalaa det at holde en flake over Eidesmyrene, Viker otting (paa sydsiden af Bordalselven og Vangsvandet) havde den øvre del af Ægjebroen (over Gjelleelven paa grændsen af Evanger), en flake af Eidesmyrene og den saakaldte Olafsto. Stenlægningen ovenfor og nedenfor Kvilekvaal paalaa hele Vangens sogn. Odd vandt ogsaa processen.

Af alt, hvad nu er anført, faar vi ganske god besked om veiforholdene i Norge i middelalderen. Der var forskjellige slags veie: alfarveie, sæterveie og rækstrer eller gangstier. Alle maa de have været ufuldkomne og tarvelige, dog i forskjellig grad, og det aarlige veiarbeide gik kun ud paa at hugge væk grene og træer, som stod i veien, at grave ud og fylde op diger, bygge tarvelige broer i lighed med dem, som endnu sees hist og her i fjelddalene samt paa fjeldet. Som almindelig regel gjaldt det, at hver bygd, hvert herred skulde holde veiene inden sine grændser; dog viser det anførte eksempel fra Voss, at stundom fjernere bygder maatte deltage i en bestemt veis eller bros vedligehold, naar de havde særlig nytte af den. Det samme eksempel viser, at man ialfald paa sine steder havde tildelt hver grænd eller bygd en bestemt del af veinettet. Derimod er man endnu ikke kommen dertil, at hver gaard er tildelt et bestemt veistykke; det tilhører en adskillig senere tid.

(Forts.).

NYE BØGER.

Der er nogen bøger fra den nyere tid, som har den betydning at jeg gjerne i al korthed vil henlede opmerksomheden paa dem.

Først pragtverket **Norge i det nittende aarhundrede**. Efter de udkomne 2 hefter at dømme tegner dette til at blive et verk som vil gjøre Norge ære. Vore dygtigste videnskabelige og æstetiske forfattere leverer bidrag til det og vore dygtigste kunstnere illustrerer det. Alt som angaar vort land: geologi, geografi, klima, plante-, dyre- og folkeliv, videnskab, kunst og natur finder her plads. Særlig ypperlige er illustrationerne. Man skal lede længe efter at finde et billede saa udmerket som en «Bonde fra Eggedal». Verket vil udgjøre ca. 40 hefter à 1 krone med 3—4 ugers mellemrum.

Af norske bøger vil jeg forøvrigt nævne: **Den ældre Edda** oversat af *G. A. Gjessing* (Kr.a, Aschehoug & Co.). At levere en god oversættelse af de oldtidskvad vi har i den saakaldte ældre Edda er en fortjenstfuld gjerning. Men den ærede oversætter vilde gjort sig endnu mere fortjent, om han havde ledsaget sin oversættelse med saavidt udførlige forklaringer, at almindelige dannede læsere kunde forstaat kvadene. Det kan de ikke nu, især da oversættelsen mangesteder har originalens dunkle knaphed. Man støder uafladelig paa vers man ikke skjønner. Men læse det man ikke skjønner bliver man snart lei af.

Dernæst: Forelæsninger over **Ægteskabs stiftelse og skilsmisse** efter norsk ret af dr. *Oscar Platou*. Forelæsningerne er holdt for jurister. De forudsætter derfor adskillige juridiske kundskaber og fortrolighed med det juridiske sprog. De er dog ikke vanskeligere end at teologer kan greie dem, og de indeholder adskillige for prester nyttige og nødvendige kundskaber. Særlig har det været mig af interesse at se, at forf. hævder at aldersgrændsen 20 aar for brudgom og 16 aar for brud fremdeles er gjældende lov hos os, dog saa at der kan gives kongl. dispensation.

Fremdeles: **Det gamle testamentes syn paa synden** af prof. dr. *Michelet*. Deltagerne i det sidste prestekursus vil erindre disse intressante foredrag, som vi nu faar anledning til at studere nøiere, noget de vel fortjener.

Endelig: **Norske barnerim og leikar** med tonar. Samla av *Bernt Stoylen* (Kr.a, Aschehoug & Co.). Dette er en fornøielig bog, vel værd sine $1^1/_2$ krone. Der er her samlet fra alle landets egne en mængde (468) af alle de mangfoldige regler og rim som mor underholder de smaa eller bysser dem i søvn med — vort folks første barnelærdom; dertil en hel del (173) leke med sine rimstubber — altsammen med melodier. Det er et vakkert stykke norsk folkekultur som her lægges frem for os — et kapitel af den eiendommelige nye videnskab som heder folklore.

Fra den danske literatur skal vi først merke os, at af det af tidligere professor nu biskop dr. *Fredrik Nielsen* udgivne **Kirkeleksikon for Norden** er 1ste bind nu fuldendt. Det gaar ud bogstav E. Der er altsaa endnu langt til enden. Dette udmerkede arbeide burde alle teologer eie. Hefterne kommer med noksaa lange mellemrum, saa det falder ikke saa kostbart.

Netop som dr. *Fr. Nielsen* forlader den plads ved universitetet han med ære har beklædt i en række af aar, gjør han frugten af sit videnskabelige studium tilgjængelig for den store almenhed. Han har nemlig paabegyndt udgivelsen af en **„Kirkehistorie"**, beregnet ikke bare paa de studerende, men ogsaa paa «den stadig voksende kreds af lægfolk, der føler trang til kirkehistorisk oplysning». Den vil udgjøre to bind, hvert paa 50—60 ark, og udkomme i hefter paa 4 ark à 1 kr. En kirkehistorie af Fredrik Nielsen trænger ingen anbefaling. (Kj.havn, Gyldendahl).

Samtidig udkommer den danske prest *Fabricius's* **Illustreret kirkehistorie for folket** i anden udgave. Den vil udgjøre 28 à 30 rigt illustrerede ark i stort format og koste 10 øre pr. ark. Det er et dygtigt arbeide baade hvad indhold og illustrationer angaar. Opgaven at fortælle kirkens historie for *folket* er der meget heldig løst. (Kj.havn, Langhoff).

Det «Udvalg til social oplysnings fremme» jeg omtalte ifjor (s. 343), er opløst og dets tidsskrift «Vor tid» er gaat ind. Det sociale sekretariat og bibliotek som ledes af *Fernando Linderberg* fortsættes dog under samme ledelse som før og under kontrol af en komite bestaaende af høiskolelærerne *Appel*, *Nørregaard* og

Povlsen. Organet for denne virksomhed er de i tvangfrie hefter af Linderberg udgivne «Sociale kendsgerninger», som frit tilstilles dem som tegner sig som medlemmer og yder et aarligt bidrag af 2 kr. «Under forudsætning af et øget medlemsantal er det hensigten i den nærmeste tid at udsende de meddelelser som medlemmerne modtager frit i form af et maanedligt hefte, der i bogformat og bestemt til indbinding hovedsagelig skal indeholde en let overskuelig oversigt over de vigtigste fremtoninger paa de sociale bevægelsers omraader baade hjemme og ude, saaledes at skriftet kan tjene som en nyttig haandbog i hvad der vedrører den sociale sag. Disse meddelelser vil blive sendt frit ogsaa til medlemmer baade i Norge og Sverige». Indmeldelser sendes til hr. sekretær Linderberg, Sagasvei 14, Kjøbenhavn.

For dem der interesserer sig for den sammenlignende religionsvidenskab — noget af det interessanteste af al nutidens videnskabelighed — kan jeg nævne to nye verker som er værd at læse og ikke altfor vanskelige at komme igjennem. Det ene er dansken *Edvard Lehmanns* **Zarathustra,** hvoraf første del er udkommet (Kj.havn, Schubothe). Denne første del lærer os at kjende, foruden de kilder man her har at øse af, de gamle persers oprindels, karakter, politik etc. og det gamle iraniske hedenskab som gaar foran Avestalæren. Den anden del skal bringe «selve Zarathustras teologi og den parsiske kirkes liv og lære». Den gamle parsisme er baade i sig selv og ved sine mange berøringspunkter med jødedommen et saa intressant fænomen at den fortjener at studeres. — Maaske gjør dog buddhismen i vor tid mere krav paa dannede menneskers opmerksomhed end parsismen. Og her har jeg et fortræffeligt arbeide at henvise til, nemlig **Nirvana,** en religions, historisk undersökning af *J. A. Eklund* — docent i apologetik vid Upsala universitetet. (Upsala. Akademiska bokhandeln). Her faar vi følge Nirvana-tanken fra dens første oprindelse i den urgamle indiske filosofi som foreligger i Upanishad literaturen, gjennem alle stadier af udvikling lige til den efterklassiske eller nordlige buddhisme. Det er et overordentlig intressant fænomen at studere, denne menneskeaandens flugt bort fra livet og forsøg paa at frelse sig fra livets jammer ved at reflektere bort al livslyst og sænke sig ned i apathi. Og dette aandelige selvmord, denne fortvivlede livsbankerot begynder vore moderne at se hen til som noget der skulde kunne frelse!

Med Eklunds Nirvana er jeg kommet over i den svenske literatur. Der vil jeg faa lov at henlede opmerksomheden paa en «skriftsamling i evangelié tjänst» som paabegyndtes af afdøde *Fr. Fehr* og fortsættes af dr. *S. A. Fries.* Samlingen kaldes **I religiösa och kyrkliga frågor** og udkommer i tvangfrie hefter som koster kr. 1,50. Hefterne indeholder prækener, teologiske afhandlinger og anmeldelser, paa kristelig grund, men i liberal retning.

Den samme stilling — kanske dog noget mere til venstre — indtager teol. lektor *L. Bergström,* som i den senere tid har udgivet flere skrifter: **Skapelsen, syndafloden och världsdomen,** ett bidrag til den jämförande religionsforskningen, og **Bibelns lära om Guds ord** i kritisk belysning. (Uppsala. W. Schultz). Forf. staar fuldstændig paa den nyere bibelkritiks standpunkt og drager dens konsekvenser. Han er en uforfærdet og skarp tænker, som man har udbytte af at studere. Standpunktet karakteriseres bedst ved følgende satser der i sidstnævnte skrift staar som «slutresultatet af hela vår undersökning»: 1. Bibeln *innehåller* Guds ord, ehuru den ej *är* (identisk med) Guds ord. 2. Gud uppenbarar sig alltjämt i naturen, i historien, i människosjälen och *isynnerhet i sådana själar, som fritt hängifva sig åt honom.* 3. *hvarje människa har til uppgift att inför Gud och sitt samvete afgöra hvad som är Guds ord.*

Thv. Klaveness.

Den literære strid, fem foredrag af *A. Schack ;* Lehmann & Stages forlag, Kjøbenhavn. — Hr. pastor Schack har i tidligere arbeider, dels større som «Om udviklingsgangen i Henrik Ibsens digtning», dels i kortere opsatser som f. eks. «Kunsten i brutalitetens tjeneste» paa en fængslende og skarpsindig maade behandlet spørgsmaalet om det ethiske værd af visse samtidige skjønliterære værker og kunstpræstationer; han paataler det sandselige og usædelige forhold i den moderne literatur, og dette hans angreb har givet stødet til en række af udtalelser fra andre danske mænd — som K. G. Brønsted og A. Ipsen — om det samme emne og vakt en stærk bevægelse i Danmark mod usædeligheden, saaledes som den utilhyllet og frækt faar lov til at raade i digtning og blade, og blandt disse særskilt i Kjøbenhavnerbladet: «Politiken». Og senere har Schack holdt de nævnte fem foredrag, som her foreligger i bogform under titelen: Den literære strid.

De enkelte foredrags gjenstand er efter indholdsfortegnelsen: digtekunsten og idealerne, den moderne skjønliteratur og ægteskabet, skjønliteraturen og forbrydelserne, Henrik Ibsens sidste stykke og Edvard Brandes, anmeldelse af samme, samt tilslut dr. Georg Brandes stilling og ansvar med hensyn til den literære demoralisation. Summen af foredragene er et skarpt angreb paa brødrene Brandes, Holger Drachmann og endel yngre forfattere, der har fulgt i disses spor, særskilt Peter Nansen og Jakob Hansen, og i sammenhæng hermed tillige paa den danske literære kritiks stilling overfor disse forfattere. De bøger, der kommer paa tale, er Amalie Skrams *Afkom*, flere af *Ibsens* stykker, Garborgs *Mannfolk, Julies dagbog* og *Marie, Troskabsprøven, Det unge blod, Damen paa natkafeen* og *En kritisk tid.*

En hovedsag for forf. er det at paapege udviklingsgangen eller rettere den nedadgaaende bevægelse i nordisk skjønliteratur i den sidste menneskealder. Bevægelsen begyndte med at «sætte problemer under debat», saaledes f. eks. ægteskabets problem. Den hævdede ligeoverfor en ældre filistrøs opfattelse af ægteskabet den gjensidige kjærlighed som eneste rette aandelige grundlag for ægteskabet, saavel ved dets indgaaelse som videre fremover under det fortsatte samliv. Men fra denne ideale begyndelse er man senere gledet over til at slappe fordringerne til denne forbindelses livsvarighed. Man tillader, ja forlanger forbindelsens ophør, naar kjærligheden maatte være forsvundet, og fritager de to fra nogensomhelst *forpligtelse* til at holde kjærligheden vedlige og til at trænge tilbage andre følelser, som muligens kunde ville skyde frem i en paa de førstes bekostning. Og efterat paa den Maade respekten for ægteskabet er undergravet, trofasthedens fordring opgivet og hele forholdet lagt i de skiftende følelsers vold, — saa kommer efterhaanden de løse forbindelser og hele den frie utugtede kjærlighed til fri og uindskrænket udfoldelse. Usædelige forhold lovprises, og forførende, sandselige skildringer af forholdet mellem mand og kvinde fylder literaturen.

Hvor langt ned den danske literatur er kommen i denne henseende blir man, om man ikke kjender det før, gjort opmerksom paa gjennem hele den nævnte literære strid; og den som ikke selv tidligere har fulgt nøiagtig med paa dette felt, maa blive baade overrasket og oprørt ved at se, hvilke gemenheder der nu i Danmark bydes frem under digtningens merke. Og stort bedre er det vel ikke med skjønliteraturen nordenfor Skagerak. Er det ikke saa, at skildringer af alle slags blottelser er blevne saa almindelige hos vore forfattere, at det læsende publikum ikke blot er blevet sløvet i sin bludfærdighedssans, men for en stor del ligefrem forlanger noget af den slags i bogen for at finde interesse ved dens læsning. Vil en forf. blive læst og gjøre lykke, saa fristes han til at tro, at han maa have noget saadant at byde paa. Selv de forfattere, som ellers ikke synes at tilhøre retningens

intime kredse, kan ikke holde sig fri; enkelte obscøne scener maa de have med — f. eks. bojer i sin sidste samfundsroman.

I denne atmosfære vokser nu vor ungdom op, hvis den overhovedet befatter sig med skjønliteratur og theater. Det er ikke nogen uvigtig ting, hvad der paa den maade blir de unges aandelige føde. Og mangen fader og moder har ogsaa her i Norge begyndt at grue ved tanken paa, hvad slags billeder – ogsaa i vore egne forfatteres bøger og paa vore scener — deres unge sønners og døtres fantasi regelmæssig fyldes af. Ungdomssindets og ungdomsblodets *renhed* er en stor og herlig ting; og har de unge tidligere maaske været forlidet underrettet om saadanne forhold, saa faar man passe sig for, at ikke den større viden nu kjøbes for dyrt — paa bekostning af de unges renhed i sind og tanke. Der er sagtens dem, som passer sig selv; en og anden ung pige er der vel ialfald, som naar hun møder smudsige skildringer, lægger bogen bort, fordi den byder hende imod som noget stygt og urent. Men der er vist ikke mange saadanne. De flere har lært sig til et flot ræsonnement af det indhold, at de nok skal forstaa at plukke perler selv ud af smudsen — en og anden perle kan der jo altid findes selv i meget smudsige bøger —, og i ly af denne moral lader de al samtidens uhumskhed frit strømme gjennem deres tanke og deres sind.

Der burde tages en kamp op mod hele dette forhold; hæderlige blade burde lade sine literaturanmeldere veilede hjemmene paa dette punkt. Aandelig sygdomsgift er ligesaa farlig som legemlig sygdomsgift. Der burde tales ikke blot om en bogs rent æsthetiske værdi, men ogsaa om dens kulturværdi, om dens ethiske virkning.

Og en bog som nu denne af hr. pastor Schack burde man ogsaa hos os være taknemmelig for. Den fortjener at læses af mange. At han i alt væsentligt har ret i sit skarpe angreb paa de nævnte bøger og blade, kan man fra et sædeligt standpunkt ikke være i tvivl om. Og hans fremstilling fængsler ved sin klare logik, sin lette stil og ved et heldigt udvalg af betydningsfulde literære kjendsgjerninger — de gjør et mægtigt indtryk, naar de saaledes samles paa et bret. — Maaske kunde der siges, at forf. undertiden for let kommer til den slutning, at hvad disse digtere skildrer, ogsaa har deres bifald; de holder sig jo, ved vi, til den moderne theori, at kunsten skal skildre livet som det i virkeligheden *er*, uden samtidig at udtale eller lade skimte nogen dom. Og hans angreb paa den nyere literatur er farvet ikke blot af indignation — det er jo fuldt i sin orden —, men ofte ogsaa af skjærende haan, mindre af bedrøvelse over al stygheden og elendigheden og deres fordærvelige følger.

f. h.

Paa dødsleiet.

O hvor det higer og længes mit hjerte
efter min frelser fra synd og fra nød;
han kan alene husvale min smerte,
han, som stod opifra grav og fra død.
Herlige herre, min vogter og hyrde,
du som har sandhedens ord i din mund,
du har jo lovet at bære min byrde,
vær mig da nær i forvandlingens stund!

Timen sig nærmer, alt føler jeg døden.
smertefuldt løses de jordiske baand,
Jesus, min eneste tilflugt i nøden,
græd til mit leie ogræk mig din haand,
før mig saa gjennem de fraadende vande
frem til den lyse, forgjettede kyst,
naadigste frelser, du byde mig lande
dér ved den evige kjærligheds bryst!

G. Koren.

LIDT OM MAALSAGEN.

(Af sognepræst R. M o e.)

Siden denne «sag» nu ogsaa er knæsat af «For kirke og kultur» og der baaret frem for dets læsere i stærke og store ord, tør det kanske være tilladt ogsaa for dem, som ikke er fuldt saa paa det rene med denne sags store betydning og fornødenhed, at faa udtale sin formening om samme.

Naar hr. Chr. Bruun taler om sagen, saa taler han slig, som saa mange maalmænd gjør, som om det her gjaldt at reise «det gamle norske sprog». Side 603 og 604 finder man ord som følgende: «Den (romantiken) lærte os at kjende og elske det sprog, som vore stolte fædre talte». Og videre: «Et forsøg paa at gjenreise det maal, vore fædre har talt», kunde under disse omstændigheder ikke udeblive.

Man skulde følgelig efter dette tro, at sagen dreier sig om intet mindre end at gjenreise det maal, vore stolte fædre talte.

Paa side 607 lyder det mere spagfærdigt om «fornorskningsprocessen af vort skriftsprog». Se, dette er tvende høist forskjellige ting. Det sidste kan jeg og vist mange andre daarlige patrioter være med paa, og denne proces ser vi paa med glæde, ja tager kanske en god del i. Men det første — det med gjenreisningen af det maal, vore fædre talte, det overlader vi til maalmændene. Det lader vi smukt være, og det tænker jeg nok ogsaa, at maalmændene ikke heller vil gjøre alvor af. Det viser sig at være en stor frase, som man ikke mener stort med, men som er god at bruge til forgylding af sagen. Thi det er da i virkeligheden ikke det, sagen sigter paa, at gjenreise dette sprog. Thi selv maalmænd forstaar ikke og kan ikke nu bruge dette sprog. Og for at dokumentere det her sagte, skal jeg bare henvise til en bekjendtgjørelse i «Lærerstandens avis» no. 6, hvor tingere af bladet «Syn og segn» blandt andet faar løfte paa laksdølasaga, «*umsett fraa gammallnorsk*».

De kan altsaa simpelthen ikke læse den paa «det maal, som vore stolte fædre talte», saa jeg synes nok, at man kan spare sig de store og stærke ord om at gjenreise dette maal.

Sagen vilde unægtelig været noget greiere, dersom det havde været saa at forstaa. Eller dersom der havde været tale om at «fornorske» vort skrift- og talesprog. Men ulykken er, at det sidste havde gjerne omtrent alle været med paa, og saa havde man jo ikke havt anledning til at braute med sit «framifraa nordmandskab» og se ned paa alle disse andre foragtelige toldere og syndere, det som man nu har saa god anledning til og idelig behager sig i ligeoverfor alle dem, som ikke vil være gode «nordmænd» og være med paa dette, som man kalder «fuldnorsk maal», dette, som præsten Barstad har git en prøve paa i sine «render» om og «fyreloger» for et maallag af «norske præstar».

Man faar undskylde os, om vi hverken kan anerkjende dette sprog for fuldgod norsk, og ei heller finder nogen overhængig fornødenhed forhaanden for at forsøge at faa indført samme til almindeligt brug.

Skal vi tage til hjerte den indtrængende formaning, som hr. Chr. B. i slutten af sit maalforedrag retter til norske bondegutter og jenter om at holde fast ved sin mors maal, saa faar vi blive ved vor dansk-norsk, eller «rigsmaal», som man nu pleier kalde det. For det er vor mors maal, og vi har hidtil hjulpet os ganske godt med det. Og ikke rettere end jeg ser, saa holder ogsaa selveste Chr. B. fast ved dette «for sin part» og hjælper sig noksaa høveligt med det.

Saa følgen af den moral kan, saavidt jeg skjønner, ikke blive anden end den, at hver holder paa sit, og saa faar vi 2 maal i landet, nei, om forladelse, ikke 2 — men mange maal.

Thi dette maal, som man kalder det «fuldgode norske», — ogsaa landsmaalet kaldet, *er ikke morsmaal for storparten af landsungdommen.* Der er store dele af landsbygden, hvor sproget ligger ligesaa nær rigsmaalet som landsmaalet, saa at det forekommer mig, at hr. B.'s formaning til bondeungdommen om at holde fast ved sin mors maal ligesaavel kan komme til at være en advarsel mod landsmaalet som mod dansken.

Skal jeg behøve at dokumentere det her sagte? Nuvel, en liden prøve og det fra en maalautoritets udsagn. Hr. biskop Bang fortæller (lærerstandens avis no. 1, at i Hallingdal var deres

(børnenes) forstaaelse af Blixsalmerne saa «inderlig», at man ofte hørte dem «udtale landsmaalsordene i sin egen dialekt». Hvor «inderlig» da denne forstaaelse maa have været andetsteds, t. eks. i Gausdal, skulde være artigt at vide, der hvor lærerne efter hvad der oplyses i «Lærerstandens avis» no. 7, har meldt, at man ikke behøver at bry sig med at sende samme avis gratis did *paa grund af maalet*. Saa der synes just ikke forstaaelsen at have været saa «inderlig» endda. Hr. B. tror ikke, at den tid nogensinde vil komme, da sprøget her i Norge vil være uden spor af den «firehundredeaarige dansketid». Nei, det tror jeg med. Man tage bare et stykke landsmaal og lægge paa den ene side et stykke gammelnorsk og paa den anden et tilsvarende stykke «dansk», saa skal man faa se, at samme «fuldgode» norske landsmaal nok er mere dansk end norsk.

Det er ofte underligt at se de argumenter, maalmændene fører i marken for sin sag. Finland og Belgien maa holde for som eksempler, og nu sidst ser jeg Torleif Homme i lærerstandens avis anbringer valdenserne og bøhmerne som illustration for sagen. Han mener at slaa os «danskere» et grumt slag dermed, men i sin maaliver blir han ikke var, at det blir nok ikke os, han rammer med disse eksempler, *men de norske bønder*. Thi sagen er den, at medens bøhmerne og valdenserne ofrede liv og blod for at faa bibelen og prædiken paa sit eget sprog, saa har den norske bonde til dato trods 50 aars ihærdige agitation endnu ikke gjort nogen mine til at ville vaage liv og blod for landsmaalet. Det lader tvertimod til, at han endnu heller foretrækker dansken. Et af to maa da være tilfælde. Enten maa de norske bønder være svært ligeglade med bibelen og gudsordet paa sit maal, altsaa svært ulig bøhmerne og valdenserne i dette stykke. Eller ogsaa maa sagen forholde sig saa, at de *finder sig vel tjent med det maal, hvori bibelen og gudsordet har været forelagt dem.* Og skulde det sidste være tilfælde, og jeg har mere god grund til at tro, at saa er, saa faar man da i al rimeligheds navn holde os tilgode, *om vi ikke finder nogen presserende grund og opfordring til at bytte maal.*

Og der er ikke saadanne grunde forhaanden. Thi en ting tør jeg paastaa. Lad præsten Barstad drage om paa landsbygderne med sine «render» og «fyreloger», og reis saa De selv, hr. B. og tal paa det sprog, De er vant til, en ting siger jeg,

jeg tør paastaa, og det er, at *De vil række videre i almen frostaaelse med Deres sprog end præsten Barstad med sit!*

Saadan er i virkeligheden tilstanden i dette land, og det faar man tage med i beregningen. Det kan være vel eller ilde, men saadan er det. Og skal vort nationale og selvstændige liv for fremtiden bero paa dette «maal», da ser det mørkt ud for dette land. Thi det er nok tilfælde, trods alt maalstræv, at rigsmaalet eller dansken breder sig ud, trænger ind i afdalene *nutildags med mer vælde end nogensinde tidligere.* Det sørger aviser, bøger og kommunikationer for.

Hr. B. finder — side 609 —, at det har «munat jamt» med maalsagen, siden han for 33 aar siden første gang optraadte som dens talsmand. Ja, kan nok være, dersom han maaler væksten efter antallet af foreninger (maallag) og medlemmer. Men hvordan staar det til med maalet ude paa landsbygden hos den norske bonde? *That is the qvestion.* Jo, der forholder det sig saa, at man af og til hører det ufrivillige suk undslippe maalmænds hjerter, — som mærker den proces, som stadig foregaar ude paa landsbygden, det suk: «nei, de norske bønder knoter mer og mer».

Det er dog ikke «knot», men en simpel uvilkaarlig følge af den uafladelige paavirkning, de er udsat for i tale og skrift fra rigsmaalets side. Og den er ikke mindre nutildags end før. Tvertimod. Og slige folk, som Chr. B. er af de værste rigsmaalsmænd til at fremme denne proces. Thi hans ord høres og læses videnom. Og jeg vil tilføie, tal De, hr. B. *om* maalet og skriv De om maalet. Men tal og skriv paa rigsmaalet saa godt og fint, som De gjør, og jeg vilde, om jeg var maalmand, betragte Dem som en af de værste modstandere, ja ret som en «ulv i faareklæder», thi om De holder barnet frem og priser dets dyder for al verden, naar De gjør det paa saa lifligt et rigsmaal, som De forstaar at gjøre, da — ja da kvæler De barnet med det samme.

VORT KULTURCENTRUM.

Bag Bjørnsons kamp mod landsmaalet ligger, som han selv ofte har fremhævet, ogsaa noget dybere: Han mener, at sammen med landsmaalet vil følge synsmaader, som han anser for gammeldagse og helst vil ha udryddet. «Vi vil ikke være en kristelig bondenation», udtalte han i Trondhjem, og uagtet han fordømmer Englands krig mod Transvaal, ser han dog en slags undskyldende forklaring deri, at boerne er et bondefolk, som ikke staar paa høide med sin tid. Han raader os derfor til at ta lærdom af dette og ikke ligne boerne.

Hvad er det nu hos dem, som han finder saa forældet?

Hr. redaktør Galschiøt, der har et lignende syn paa dette bondefolk, gir os i decemberheftet af det danske tidsskrift «Tilskueren» nærmere besked. Han siger: «For Krüger som for den ældre slægt af de konservative puritanske boere var hele dette væsen, der dreves i minebyen Johannesburg med dens dansesaloner, spillebuler og det, som værre var, en vederstyggelighed, og alle disse uitlændere Belials børn, der helst skulde udryddes af jorden, i det minste uddrives af Transvaal».

Senere fortæller han dog — overensstemmende med kjendsgjerningerne —, at Krüger vilde indrømme udlændinger borgerret efter 7 aars ophold i Transvaal, men at den engelske kolonialminister ikke vilde nøie sig hermed og derhos fremsatte bestemte krav om engelsk overhøihed over den lille bonderepublik. Boerne foretrak da at sætte livet ind i kamp for sin uafhængighed. Og de har ialfald vist, at de staar fuldt ud paa høiden af sin tid i dygtighed til at forsvare sit land.

Det sælsomme er, at de ved sin holdning vækker mishag hos den digter, der har skrevet «Synnøve Solbakken» og «Ja, vi elsker dette landet». Ved Wergelandsstøttens afsløring sang Bjørnson:

«Engang med blomstrende Wergelandssommer
bønderne kommer, bønderne kommer».

Men nu er det alene de store byer, han venter noget af. Hos os fremfor alt Kristiania. Naar Norges folkemængde naar til tre millioner, har Kristiania den ene million, mener han, og opveier da det øvrige land 30 gange i henseende til aandelig overlegenhed!

Det maa derfor nu falde naturligt at rette et prøvende blik mod dette kulturcentrum, der altsaa i virkeligheden snart skulde komme til fuldstændig at herske over landet. Man faar undskylde, at jeg her, som modstykke, fremhæver skyggesiderne.

* * *

Unegtelig er der skeet store forandringer fra den tid, da Welhaven tegned byen med disse linjer:

«I hovedstaden kjæmper smaastadsnykker
med residensens sæder og manerer;
men ak, terrænet parterne generer,
de falder begge to i mange stykker.

Og trods den megen nutidskløgt, man trykker,
trods al den frihed, her man proklamerer,
er dog den aand, der egentlig regjerer,
en puddersky fra fædrenes parykker.

Og paa vort unge nationalteater
vi hører musen sukke under kramper:
skal kunsten være eller ikke være?

Orkestret sover og parterret tramper,
paa scenen staar en Haupt- und Staatsaffære
med norske greier, danske tinsoldater».

At det *nu* ikke længer er «pudderskyen paa fædrenes parykker», som regjerer i Kristiania, blir vi straks enige om. Gjennemgaaende er vor hovedstad en meget ny, meget fersk by. Længe holdt den sig som konservatismens faste «borg». Nu er borgen taget af den unge ingeniør Borgheim, der arbeider paa at trække hele landet til sig, trods alle vanskelige fjeldovergange.

Og folk flytter derind, især fra landsbygden, efter en maalestok, som er ganske enestaaende hos os, — henved 15 000 mennesker hvert aar.

Til disse 15 000 vilde kræves en stor ny kirke hvert aar eller et par mindre. Men se, om de kommer saa let! Det gaar traat nok med at faa opført de tre, som har været bevilget for

længe siden. Ud af nøden har vokset den fortjættelsesrige tanke at bygge smaa kirker ved frivillige gaver. Maatte *den* faa stærk tilslutning!

Imidlertid har raaskaben vokset paa en maade, som er truende. Overfald hører til dagens orden. Antallet af mord og drab er stærkt vokset. Selv smaa børn gaar ikke fri. Grünerløkmordet hører til det slags kjendsgjerninger, som vor retshistorie tidligere var uvidende om.

Det skulde i det hele være lærerigt at faa en statistisk oversigt over de forhold, som især betegner folkets moralske tilstand i de sidste 20—30 aar, baade for hovedstadens og det øvrige lands vedkommende. Saaledes er ildebrandenes stærkt tiltagende hyppighed en kjendsgjerning, der staar i uhyggelig forbindelse med høie assurancer. Statistiken kunde kanske bringe folk til at studse over et og andet, som de ellers ser paa med sløvt blik.

Længe har Kristianiabladene med en viss forkjærlighed meddelt alskens knivstikkerhistorier og overfald paa ordenens haandhævere. Der er ingen tvil om, at dette har bidraget stærkt til, at lovløsheden nu tiltar ogsaa udover landsbygden. Der kunde nævnes mange stygge tilfælde fra de senere aar. Overfaldet paa eieren af Østraat[illegible]er det nyeste, og det lader til at skulle vække opmærksomheden. Det er ikke for tidligt!

Ogsaa bladenes bekjendtgjørelser taler et forstaaligt sprog om bedrøvelige «fremskridt» i hovedstaden. Af de averterende læger forkynder minst hveranden, at han er specialist i hudsygdomme.

Allerede paa Welhavens tid havde vi altsaa et «nationalteater», om end med «danske tinsoldater». Nu er der blit rettet herpaa. Og foran den nye, straalende bygning staar to verdensberømte norske digterkonger støbt i bronce. Træder man indenfor, møder man statuen af et had- og hævnfyldt kvindeligt uhyre, der aldrig burde været sat i nogen forbindelse med fru Gundersens navn. Vil denne forherligelse af vildskaben (en potenseret Hjørdis) tjene til at dæmpe lovløsheden i byen?

Og teatrets salon er udstyret paa en maade, der bragte en henrykt journalist til at udbryde: «Det er som at træde ind i Muhameds paradis!» Mon alle disse nøgne huris paa vægge og tag, tildels i uskjønne stillinger, vil hjælpe til at hæve den sunkne blufærdighed? Vist er det, at det kongelige teater i Kjøbenhavn repræsenterer stræng puritanisme i sit indre udstyr, sammenlignet med vort nationalteater.

Paa denne nye scene har «Over ævne» I allerede opnaaet at bli et kassestykke, skjønt alle kyndige ved, at det er et planlagt angreb paa kristendommen[1]), og uagtet en af byens mest ansete og afholdte præster, Gustav Jensen, gjentagne gange har udtalt sig mod opførelsen. Teatrets tidligere konsulent, den fremragende kritiker Hartvig Lassen, vilde sat sin stilling ind paa at hindre stykkets opførelse. Men en stor del af hovedstadens kristne ser ikke engang stykkets hulhed, men opbygges af det! Intet under, at dr. Georg Brandes nylig har udtalt sin høieste tilfredshed: «Bjørnson har aldrig skrevet noget bedre; Ibsen ikke heller»[2]).

Hvorledes har hovedstaden her fyldt sin aandelige førerstilling?

For ikke længe siden indbød statens og kirkens øverste mænd i Kristiania til en festmiddag for den anden digterkonge, — ham, der har udtalt, at «staten er individernes forbandelse». Festtalen blev holdt af selve kirkestatsraaden.

Dagen efter hyldedes den samme digterkonge af de unge i Grand hotel. Gunnar Heiberg, der — som bekjendt — indtar en fremskudt stilling i bohembevægelsen, førte her ordet og hilste Ibsen som *sin* mester, idet han paa samme tid gjorde et yderst haanende udfald mod præsterne, hvis anerkjendelse af Ibsen han betegned som en feighedens tribut.

Havde han ret i dette sidste? Hvad skal folk udover landet tro ligeoverfor saa selvmodsigende signaler fra vort kulturcentrum?

Ogsaa i det politiske frembyder hovedstaden underlige foreteelser. F. eks. denne: Det parti, der har sat ligheden som sit ubønhørlige krav (socialdemokraterne), og som stadig tordner mod kapitalisterne, lader sig lede af en levemand, der først blev kjendt som en af Hans Jægers forbundsfæller, og som nu er millionær! Han skal bogstavelig ha bugten og begge ender i ledelsen af — lighedspartiet!

Er ikke lighedstanken bedre gjennemført blandt vestlandets bønder, som Bjørnson ser saa ned paa? I sin vakre nekrolog over vestlandshøvdingen Jakob Sverdrup siger det radikale venstreblad «Intelligenssedlerne», der udkommer i Kristiania: «Vestlandet er demokratiets faste borg i Norge». Det forekommer mig, at der er noget i det.

---

[1]) Nylig indrømmet af redaktionen af «For kirke og kultur».

[2]) Se Brandes: «Samlede skrifter», artikelen om Bjørnson.

Paa landet drives der adskillig paa med ungdomslag. En i nys nævnte blad (A. Hansen) oplyste ifjor, at der gives 30 saakaldte «ungdomslag» i Kristiania, men at de drev mest paa med drik og dans. Deres uskyldigste moro var slagsmaal.

Dette blev ikke gjendrevet, og selvsagt vil slige forbilleder fra «vort kulturcentrum» ikke virke godt udover landsbygden, om det end paa den anden side maa indrømmes, at ungdomsbevægelsen derinde har git os lysende forbilleder, — professor Waage, f. eks., hvis jordefærd gav et saa storartet billed af, hvor langt hans virksomhed havde naaet. Og nu er der jo nylig af kristne mænd dannet et stort ungdomslag derinde for bondeungdom. Det er en god tanke. Dette lags medlemmer vil nok være bekjendt, at de er fra landet.

* * *

Den store skare af velstillede borgere i Kristiania har hverken literært eller politisk synderlig udprægede interesser. Og fordi de i den moderne aandsaristokratiske literatur ikke finder noget, der kan hæve dem, synker de, af mangel paa aandelig næring, ned i dybere filistrøsitet. Med rette har man gjort opmærksom paa, at Kristiania endnu ikke har fundet *sin* digter.

Dog, nu til jul er der udkommet en bog, som gir hovedstadsbilleder saa levende og sande, at det er en lyst at se dem, skjønt de er «ei *blot* til lyst». Det er «*Vi og voreses*». Forfatteren kalder sig Sfinx. (Det norske aktieforlag). Skulde nogen tilfældigvis komme til at sætte den ved siden af Holbergs komedier i boghylden, da er denne plads i virkeligheden ikke uheldig.

Forfatteren kjender omgangstonen i det velhavende borgerlige Kristiania ud og ind, det er klart. Han fotograferer, fonograferer, overdriver ikke synderlig. Og dog er det, han faar frem, saa fuldproppet af komik. Vi forstaar, hvad en Holberg i vor egen hovedstad kunde udrette nu, hvis han lod dens ferske parvenuslægt se sit eget ansigt og fik mellemgulvene til at ryste af skoggerlatter.

Sfinx gir os kun smaa optrin. Men da han har en skarp, ofte ligefrem genial opfatning af det karakteristiske, synes det rimeligt, at han med held kunde gi sig ikast med at skrive hele komedier. Hvor det vilde virke velgjørende at faa slige skuespil, som alle kunde følge, og med saa frisk saltet skjæmt som denne!

Lig en feiende vind vilde de trænge ind i mangen krog, der er lukket for ligefremme moralprækener.

Men ogsaa i den foreliggende form er optrinnene af stor virkning og yder et ypperligt stof for dygtig høilæsning. De har en mission, særlig i denne tid, da der tales saa stærkt om byernes, særlig Kristianias overlegne kultur.

Læs f. eks. disse tre unge pigers samtale, spækket med et utal «altsaa», «nemlig», «skrækkelig», «forfærdelig» o. s. v. — haarreisende superlativer om smaating. Hvor skarp falder ikke modsætningen, naar vi ved siden deraf tænker paa samtale mellem landsfolk, der oftest bruger svage udtryk — svagere end ment, — hvilket siste unegtelig ogsaa er en feil.

Eller gaa paa Karl Johan sammen med disse to kadetter, der i «hesteskjønnertone» omtaler sine bekjendte fra damernes verden; — eller læg dog mærke til den talentfulde hr. Petersen, der er en ubetalelig «akkvisition» for ethvert selskab, fordi han i saa høi grad tilfredsstiller trangen til en «underholdning», der ikke ligger for høit.

Selskabslivet og maden spiller i det hele en stor rolle i Sfinx's bog. Vi faar god besked om forberedelserne til en «bedre middag» med indkjøb hos Berg paa torvet, om fru Larsens overlægninger med fru Andersen (kokkekonen), om indkjøb af al den masse kage, is o. s. v., o. s. v., der kræves til en «tarvelig chokolade» hos fru Salvesen.

En ung mand har gjort en tre ugers tur gjennem Europa og skryder forfærdelig. Alting var saa «schtoooartet», — men især maden og vinen, han satte tillivs under reisen. Hos Holberg har vi nok af storskrydere, men deres ærgjerrighed er ikke at proppe sig med mad. Apicius i «Den vægelsindede» har noget af det, men hun er en undtagelse og en bifigur.

Storæderiet følges af en dræbende kjedsomhed. Allerede den første situation: doktoren, der kommer hjem fra en stor selskabelig «opvask» og afgir rapport for sin kone om retterne, silkekjolerne m. m., fører os ind i en kultursfære, som Bjørnson ganske vist ikke vil kalde høi. Hvad vilde han f. eks. sige om viddet hos den nærgaaende hr. «Pøbel-Olsen» eller om finheden hos hr. «Jomfru-Holm»?

Kun en sjelden gang tillader forfatteren sig ligefrem at moralisere. Efter at ha omtalt den «bedre» middag hos Larsen & Co., gir han nogle betragtninger tilbeste:

Sig mig, hvad er det dog, man gjør ved maden nutildags? For den er ikke saa god som i gamle dage. Hvad kan det ligge i? For megen kunst kanske? For meget pynt og stas? For mange naale og spyd og «udskjærte kaalrabi? Hvad er der iveien? Og fru Andersen, som laver i de fineste og flotteste huse, — før i tiden lavedes der meget bedre mad i husene. Mon det er, fordi de før kaldtes madamer? At der ligesom var truværdigere og mere hjertelag i det, de lavede da. Fin og vond er maden nu, det er sikkert».

Og «polyglotaftenen», hvori norske vendinger uforbederlig trænger igjennem samtaleøvelserne i fremmede sprog om intetsigende emner, ender Sfinx saaledes:

«Jeg haaber, at man af denne lille skildring har faat et stærkt indtryk af det høie dannelsestrin, vi staar paa her i Kristiania. Og jeg vil opfordre vore andre byer til at danne slige foreninger til sprogforvirringens fremme. Det er virkelig baade nyttigt, lærerigt og dannende. Ja, det var en polyglot aften. Man bør kunne udtrykke sig paa alle tungemaal. Ti dette med Volapük — et verdenssprog — det er bare en utopi».

Det er ikke min mening at gaa nærmere ind paa «Vi og voreses», skjønt der ogsaa findes mangt andet, som er omtale værd. F. eks. den fortættede selvtilfredshed hos en familie, hvor alt er *saa* udmærket («Mit»), og lignende udslag af egenkjærlighed i «Vær forsigtig» og «Krig». Arten, om end i andre former, er meget kjendelig ogsaa paa landsbygden. Allerbest og mest vidtrækkende er maaske det siste stykke, «Moderne rettergang», — en liden komedie om vor nyeste kulturs paafaldende forkjærlighed for forbrydere, dækket af alskens intetsigende erklæringer fra «sagkyndige».

* * *

Har bylivet sine store fordele, hvor det gjælder udviklingen af et rigt menneskeliv, saa har det ogsaa store savn. Allerede Kristiania-digteren Tullin flygted ud paa landet for en stund at kunne være sig selv i stilheden og freden. Det samme gjør byfolk hver sommer, naar de tar ud paa landet for at hente nyt mod og ny kraft. Har de mere af kunst inde i byerne, har vi mere af natur paa landet. Jeg har saaledes lagt mærke til, at bønderne her paa vestlandet pleier at hygge sig rigtig godt i sine lag, bl. a. vistnok fordi der ikke er saa mange kostbare forberedelser til glæden.

Er der store udvekster ved bylivet — f. eks. overdaadighed og fattigdom i skjærende modsætning —, saa skal det ogsaa paa den anden side indrømmes, at der udfoldes en større offervillighed, større nidkjærhed i det godes tjeneste. I det hele leves dér mere intenst, menneskene slides før op end paa landet. Skulde Kristiania komme til at udgjøre en tredjedel af folket og de andre byer en anden tredjedel, da vilde det ganske vist ske paa bekostning af folkesundheden. Fra kristeligt synspunkt vilde ikke det være noget attraaværdigt maal.

Men selv om saa skulde ske, vil de kristne i byerne og paa landet i det store taget føle sig som ét, forbundet ved den samme aand om det samme fælles maal: Guds rige paa jorden og i himlen. Aldrig vil de indrømme byerne eneret til at føre an i de dybere livs spørgsmaal. Til trøst for de smaa, vil de mindes, at da den stolte græsk-romerske kultur laa i krampetrækninger, kom gjenfødelsen hverken fra Rom eller Athen, men fra den mest foragtede del i den mest ringeagtede provins i det store *Imperium Romanum.*

Og kulturens centrum er heller ikke nogen af vore digterkonger, men den *ene store* i verdenshistorien. Han, fra hvem levende vandstrømme risler med foryngende magt til menneskeheden, der, overladt til sig selv, vilde dø hen. En mærkelig indrømmelse i den retning er gjort for Tysklands vedkommende af en yderst moderne kulturheros, Ferdinand Lasalle. Han siger:

«Og denne borgerstandens absolute fordummelse - i Lessings og Kants, Schillers og Goethes, Fichtes, Schellings og Hegels land! — — Hvilken forbandelse har gjort borgerstanden i den grad arveløs, at der af de vældige kulturarbeider, der er foretaget i dens midte, ikke er faldt en eneste draabe befrugtende dug ned i deres stedse mere hentørrende hjerne? Borgeren feirer feste for vore tænkere — fordi han aldrig har læst deres verker! Han vilde brænde dem, hvis han havde læst dem. Han sværmer for vore digtere, fordi han kan citere et par vers af dem, eller har set ett eller andet stykke af dem; men aldrig har han tænkt sig ind i deres verdensanskuelse».

Menneskeforagt er mere og mere blit den moderne digtnings kjendsmærke. Den vil lade «gjennemsnitsmenneskene» leve i løgnen, «for ikke at ta livslykken fra dem», — det beste bevis paa at den selv staar udenfor sandheden.

De kristnes kulturcentrum, menneskenes søn, Guds søn bøier sig ydmyg ned til alle; Han er ikke saa vanskelig at forstaa, og Han ubreder en livsglæde, som ikke skuffer. For Ham er der ingen forskjel paa jøde eller græker, — bymand eller bonde.

21. januar, 1900.

Johannes Brochmann.

„HVEM ER DEN STORE MAND?"

(Denne artikel slutter sig i indhold nøje til en artikel i dette tidsskrifts januarhefte, betitlet: «Danske forhold ved aarhundredets slutning».)

Hvem er literært betragtet en stor mand? — kunde vi spørge. I Ibsens dybe, tankerige værk: «Kongsemnerne» spørger bisp Nicolas jarlen Skule: «Hvem er den største mand?» Og Skule svarer: «den modigste». Hertil siger bispen: «Saa siger høvdingen; en præst vilde sige: det er den mest troende, en vismand, at det er den kyndigste. Men det er ingen af dem, jarl. Den *lykkeligste* mand er den største mand». — Bispen udvikler saa, hvad han forstaar ved den lykkeligste: Den lykkeligste er den med de rige gaver, de rige tanker, der først ser, at han har gjort et storværk, naar han *hører folket skrige i glæde.* — —

Der er noget rammende heri, thi den, hvis indflydelse paa samfundet, paa menneskemasserne er saadan, at han faar folket til at skrige i glæde, om den kan med rette siges, at han er en lykkelig mand — og mere end det: i sandhed en stor mand. — Overfor dem, der paavirke deres tid, dem, der i intelligens ere et hoved højere end menneskemassen, — overfor disse gjælde ved spørgsmaalet om: stor mand eller ikke nogen stor mand just dette: om paavirkningen paa menneskemassen har givet denne *glæde,* ikke blot gjort den klog og udvidet dens tankehorizont, men: gjort den glad. Bør denne maalestok ikke tages med? — Anvende vi denne paa halvfjerdsernes førere eller rettere: fører, synes det os, at han maa falde for den. Han fik ikke folket til at skrige i glæde. Hans værk var vel til en vis grad et storværk men kun et intelligens-storværk.

Han blev kun den kloge mand.

Men den største mand er ikke den klogeste mand. Hans opdragelse, thi han har til en vis grad virkelig opdraget os, var en *æsthetisk* opdragelse.

Men fejlen i denne æsthetiske opdragelse var, at den — for at bruge et udtryk, som vi senere vil komme tilbage til — ingen «*midtpunktsøgende kraft*» havde. Har en opdragelse ikke dette, er den forfejlet — ogsaa en æsthetisk. Intet staar i den grad i fare for at blive blot overflade, ydre glands og form som det æsthetiske. Her savnes en dybere ballast altid, naar der ingen saadan er.

Som bekjendt hævder *Schiller* (i brevsamlingen «Über die æsthet. Erziehung des Menschen» og i afhandlingen: «Über das Erhabene») maaske netop i Erkjendelsen heraf en forening af det æsthetiske *og det moralske,* hvor han taler om den æsthetiske opdragelse. Det æsthetiske kan *ikke* en gang i sig selv frembringe det moralske efter hans tankegang, men hvad det *kan* er: være et *organ* for det moralske. Den æsthetiske opdragelses formaal er nemlig ligesaa fuldt at udvikle sandsen for *det ophøjede* som for det skjønne. Følelsen for det skjønne, som vækkes ved kunstens værker, gjør det skjønne ligesom til vor indre ejendom, saa at vi derved mere dygtiggjøres til at gjøre og leve i det gode, — paa den maade vækkes og næres sandsen for det ophøjede. Navnlig anser han den tragiske kunst for forædlende. — Spørge vi nu om, hvilken forbindelse Brandes sætter mellem det æsthetiske og det moralske, faa vi klar besked herpaa i hans kritik: «Fr. Paludan-Müller», hvor han udtaler sig saaledes:

«Den kunstneriske betragtningsmaade er den naturkyndiges og sjælekyndiges, der dvæler med samme opmærksomhed ved det syge som ved det sunde, ved lasten som ved dyden, ved den foragtelige som ved den beundringsværdige. Den kunstnerisk iagttagende og fremstillende skildrer og forklarer med samme lidenskabsløse omhu den, som han i virkeligheden vilde elske og den, som han i virkeligheden vilde afsky. Denne synsmaade er endnu ikke moralsk; den poetiske er ude over det moralske, ikke mere moralsk, fordi den fra først til sidst er forsonet. Den er baaret af kjærlighed, af almenmenneskelig kjærlighed til hele slægten — — — — —; dens latter — — og skæmt er overlegen og harmonisk. Man kan ikke give Paludan-Müllers Satire (i «Adam Homo», hvorom Brandes taler) samme vidnesbyrd».

For det første forstaa vi ikke, hvad der skal menes ved en «harmonisk» satire, og for det andet forstaa vi ikke, hvad det er for en «almenmenneskelig kjærlighed til hele slægten» den «har-

moniske», «lidenskabsløse» virkeligheds-kunst særlig skulde have været besjælet af.

Nej, — «almenmenneskelig kjærlighed til hele slægten» var der kun lidet af i 70-ernes retning; men se det er just *det,* som besjæler« Adam Homo» til trods for dens hvasse satire! Thi det er just almenmenneskelig kjærlighed til filisterslægten, der har inspireret digteren til dette hans hovedværk. Og saa dette: at den poetiske betragtningsmaade skulde være «*ude over* det moralske!»

Herfra og til at «gjøre de moralske begreber flydende» er der kun et skridt, — et skridt, som desværre mange af retningen har gjort.

Men herved viser sig klart de midtpunkt*flyende* tendenser! Brandes-retningen havde intet «midtpunkt»; — det blev dens bane!

Læse vi de betydeligere værker fra den *romantiske* periode, mærkes strax en anden aand bag, — en aand, som helligholdt visse begreber, en aand, under hvis vinger man mødtes i fælles ærefrygt for visse moralske og religiøse almensandheder. Denne periode vakte virkelig *glæde* hos folket; Øhlenschläger indledede en ny, stor og *lykkelig* tid for dette!

Brandes-retningen har altid rost sig af, at den saa at sige satte alt under debat, begyndte forfra, paa «bar bund». Oftest var en fritænker forfatterens talerør.

«Fri tænkning! Ingen hindrende baand for tanken!» Saaledes lød det bestandig fra partiets mænd.

Og hvad var det saa for frie, geniale tanker, man fremkom med?

Kun smuler fra de riges borde, — afkog af de stores kraft, de store virkelige fritænkere, der ikke havde anset *det* for noget stort: at leve livet eller tænke livet paa *anden* haand. —

Hvor ofte er dog dette ord: fri tænkning blevet misbrugt!

Man var en undermaaler, hvis man bekjendte sig til hvad man kaldte: «den officielle kristendom». Kristendommen og i det hele taget det religiøse problem blev sat under debat atter og atter, — ofte paa medlidende, oftest paa spotsk maade; dirrende og uroligt, krævende løsning, laa det bag meget af, hvad der blev skrevet.

Thi ogsaa her forsøgte man sig paa bar bund, — i sandhed ja; paa *bar bund!*

— — — Det vil være af interesse at betragte og undersøge de religiøse tanker hos den største digter, den dybeste aand af retningens samtlige mænd: *J. P. Jacobsen* († $^{30}/_{4}$ 1885).

Det er først og sidst i romanen: «Niels Lyhne» vi træffe hans religiøse tanker.

N. Lyhne, som er hovedpersonen i romanen af samme navn og forfatterens talerør, bliver i romanens slutning gift med den purunge, søde men ubetydelige Gerda, overfor hvem han udvikler sine tanker:

«Og nu begyndte han i alvor at lære hende, og han udviklede for hende, hvordan at alle Guder var menneskeværk og kunde som alt, hvad der er af mennesker, ikke bestaa til evige tider, men maatte forfalde, Gudeslægt for Gudeslægt, fordi menneskeheden evindeligt udvikles og forandres og stadigt vokser om sine idealer. Og en Gud, i hvem slægternes ædleste og største ikke nedlagde deres rigeste aandelige indhold, en Gud, der ikke fik sit lys fra menneskeheden, men som skulde lyse ved sig selv, en Gud, der ikke var i udvikling, — — han var ikke en Gud længer . . . . Han lærte hende saa videre, hvordan at troen paa en personlig Gud, der leder alting til det bedste og i et andet liv straffer og belønner, hvordan det var en flugt bort fra den barske virkelighed — — —

Han fremhævede for hende, hvilken kraft og selvstændighed det vilde give menneskeslægten, naar den i troen paa sig selv søgte at leve sit liv i samklang med det, den enkelte i sine bedste øjeblikke satte højest af det, der boede i ham» . . . . . .

Altsaa vi lærer, at en Gud, der lyser ved sig selv kan man ikke bruge; det skal være en Gud, som faar sit lys fra menneskeheden.

Men hvorfor da overhovedet tale om en Gud, hvorfor bruge udtrykket: «Gud» i en slig tale og sammenhæng? Det er jo mennesket og menneskeheden, som her gjøres til Gud og til det højeste. Det er *Feuerbach,* vi her mærke. Thi er dette ikke det samme som at sige — som Feuerb. — at følelsen *selv frembringer* sine genstande, og at blot det at have et højeste formaal er at have en Gud! —? Altsaa al theologi bliver paa denne maade *anthropologi* og maa munde ud i, at der overhovedet ingen Gud er til d. v. s.: den rene atheisme. Og I. P. Jacobsen var en

atheismens apostel. Det er utvivlsomt rigtigt, naar hans ven dr. *Edvard Brandes* i sin karakteristik af J. P. Jacobsen i fortalen til dennes udgivne breve siger: «han stred hele sit liv i videnskab og digtning for én idé, nemlig den stolte Gudløsheds idé, den rene irreligiøsitet, den alle forbehold bortskydende atheisme». Dette sees da ogsaa ganske særlig klart i samtalen mellem Lyhne og vennen dr. Hjerrild, da de juleaften gaa samtalende nedad Kjøbenhavns stille gader, hvor Bethlehemspsalmer toner ud imod dem fra aabne vinduer:

«Men — udbrød N. Lyhne — fatter De da ikke, at den dag menneskeheden frit kan juble: der er ingen Gud! den dag skabes der som med et trylleslag ny himmel og ny jord. Først da bliver himlen det frie uendelige rum, i stedet for et truende spejderøje . . . . . .

Begriber De ikke, hvilken adel det vil bringe over menneskeheden, naar den frit kan leve sit liv og dø sin død uden frygt for helved eller haab om himmerig» . . . . . .

Denne «adel», han taler om, er jo altsaa dette: at menneskeheden i troen paa sig selv søger at leve sit liv i samklang med det, som den enkelte i sine bedste øjeblikke sætter højest af det, der boer i ham.

Hvor uendelig tomt! Det lyder jo kjønt nok, men, — der er for megen — — *idealisme* deri. Vi tvivle ikke om, at J. P. Jacobsen, der vist har været en ædel og nobel personlighed, har stræbt efter at leve sit liv i samklang med det, som han i sine bedste øjeblikke «satte højest af det, der boede» i ham, — og at denne stræben saaledes har virket forædlende paa *ham*.

Til en vis grad da tvivle vi ikke derom. Men hvor mange af realismens talsmænd har været saa *in*konsekvente at leve paa en slig idealisme?

Var det ikke saaledes, at de flestes liv, deres eget eller deres heltes, just var en stræben efter at leve deres liv i samklang med, hvad der var *lavest* i dem? Fraset, at det vist kun var de færreste, som havde «den midtpunktsøgende kraft i livet som i poesien».

Vi have en ædel mand, der i tid levede paa grændsen mellem det gamle og det nye, en mand, der selv var en betydelig digter,

og som har fremført vægtige og ejendommelige udtalelser om hele denne bevægelse, da den var i udspring: *H. V. Kaalund,* om hvem G. Brandes siger, at han var det sidste virkelige talent i den hendøende digterskole. Altsaa han levede i overgangstiden.

Et kort omrids af hans med hensyn til livsstillinger stærkt bevægede liv kunde maaske her være paa sin plads,

Hans Vilhelm Kaalund er født i aaret 1818 og døde d. 27de april 1885 — d. v. s. tre dage før I. P. Jacobsen.

I sin tidligste ungdom gik han paa kunstakademiet, var lærling i Freunds atelier d. v. s.: forsøgte sig i billedhuggerkunsten. Gik fra denne over til malerkunsten. I sommeren 1838 vakte han opsigt ved et digt til Thorvaldsen og næste aar ved mindesangen over Frederik 6.

Er urolig og gjærende, udkaster planer om udenlandsrejser og liv blandt Nordamerikas indianere, — nøjes dog med at tage til Farum i Nordsjælland, hvor han tilbringer det meste af hvert aar af 4, og hvor han har digtet de fleste af sine naturbeskrivende digte fra den tid. Trænger først igjennem 1844 med «fabler og blandede digte». En af hans venner var M. Goldschmidt, som ofte befrugtedes af Kaalunds ideer, hvorfor vennerne spøgende kaldte K. for «Goldschmidts jordemoder». Efter at have været hjælpeintendant ved hæren i 1849 og derefter huslærer ved Hellebæk i tre aar, kaldes han af sin ven etatsraad E. Collin til at bestyre et teglværk paa Strandmosegaard ved Humlebæk; tre aar herefter faar han en ansættelse ved mønten i Kjøbenhavn for senere at komme til telegrafvæsenet i Haderslev. Nu kommer i 1858 digtsamling: «Et foraar», der vækker stor opmærksomhed. *G. Brandes* skriver i sin kritik: «Hans Vilhelm Kaalund» følgende: — — «Den, der var seksten aar gammel, da «Et foraar» kom ud, vil erindre, med hvilken henrykkelse, hvilket studium den læstes — linie for linie, strofe for strofe og hvert digt tyve gange om igjen. Det var dengang (1858) saa længe siden, julen havde bragt et rigt bind lyrisk poesi og det tilmed af en digter, som med dette ene bind erobrede sig sin plads i Danmark. Man læste bogen, som alle slige bøger bør læses, ja alene kan læses; man tog den til indtægt, fandt i den en ledsagende musik til ens egne aandelige tilstande, farver til ens egne drømmerier; man læste digteren ud af bogen og sig selv ind deri. Der var i disse digte netop det maal af vemod, af trods, af livsmod, af frihedstrang, af

længsel mod det friske, af begejstring for det store, af ærefrygt for minderne og tro paa lysets sejr, som slægten kunde fatte og havde brug for». — —

I december 1859 bliver Kaalund derpaa overlærer ved Vridsløselille fængsel. Dette var en ret anstrængende post. Han skulde holde foredrag for fangerne, besvare spørgsmaal, holde regnskab o. s. v.; men han bliver dog her i 21 aar. Foruden den ovenanførte digtsamling har han udgivet «En eftervaar», digte, og dramaet «Fulvia».

«Dansk biografisk lexikon» siger træffende om ham: «Kaalund var en primitiv digter, fri for skole og principper, allevegne elskede han det oprindelige; . . . . . i sin manddoms dage søgte han til bunds i menneskelivet, og altid fandt han sin trøst i naturen . . . . . Han søgte gjennem ihærdigt arbejde at forme sin egen personlighed i overenstemmelse med sin digtning. Det højeste, han vilde naa, var: «Klarhed i sindet, renhed, sjælefred, mod til at lide, kraft til at undvære». I hans ethiske livsanskuelse er der mandig tro paa livets højeste magter». —

I sit rimbrev: «*En aaben hilsen til H. Drachmann*», digtet: «*Brændende spørgsmaal*» (marts 1879) og det lange rimbrev: «*Idealitet og realitet*» (maj 1879), der er et gjensvar til forf. dr. Schandorph i en literær fejde mellem disse, fremkommer han med saa indholdsrige, træffende, friske og mange steder dybe ord, at vi ville citere hovedtrækkene i hvert enkelt digt. —

— — «*En aaben hilsen til H. Drachmann*» begynder saaledes:

Fra mastetoppen de raabte: Land,
Den nye verden! — Ja vist, der laa den
som fordum Guanahani's strand!
Alle fantaster og brusho'der saa den,
nogle med hallucinerte øjne,
andre, som troede paa skipperløgne;
det syntes en spas at naa den — — —

Saa fortsætter han: Ogsaa hos mig var længslen stor; det gjaldt jo intet ringere end menneskeslægtens lykke, dens drøm om lykke med dens aldrig stillede trang til at bygge bro mellem aand og natur, tro og viden. Dog jeg maalte fremskridtet tomme for tomme.

«Og vented til fremtidsprofeterne
hældte spyttet ud af trompeterne».

Jeg gik taalmodig paa dækket og ventede for med glæde at hilse den ringeste drivende gren af en palme med ukjendte frugter paa — — — Men forgæves spejdede jeg; — det var, som om vi «sejlede med et lig i lasten». — — — — Da lød med et din (Drachmanns) frejdige røst, den tog mig fangen. Lovet være din fødselsstund, hvis du har stillet dig paa den ærlige grund som løgnens, lavhedens og mørkets hader! Jeg synker gjerne som et vrag, hvis jeg vinder den tro, at vor slægt gaar en gjenfødelsesstund imøde, et foraarsløvspring i daad og i sang», — men, tilføjer han, ventetiden har været for lang, man bliver mistroisk. Derpaa nedlægger han protest mod, at en digter skulde være «som hav og blæst», — nej, en digter maa stræbe

«efter mer end flyde med svømmeblære
paa overfladen af verdens ære» — — —
For digteren gjælder ej at synes men *være*.
Han kan jage med løbske heste en tid. — —

«Men gjennem hans liv og strængespil
maa grundtonen lyde: Han vil det bedste!
Ogsaa for ham er til de bud
de enfoldige store: ær din Gud!
Vær sanddru! og elsk som dig selv din næste!
Hvis ej, da er han et stjerneskud
ja mindre end det: en raket, der knalder
og suser til vejrs og blænder, men falder
tilbage i mørket, hvorfra den gik ud». — — —

Du fortæller selv, at du har nydt din ungdom og dine lyster i fulde drag og har aldrig været nogen kryster. Men — paa hvilken valplads stod dine slag? Ram en pæl ned i din egen svaghed og løft din sjæl op til den adel, hvortil du sigter, thi du *kan* blive stor, en pryd for dit folk. — Ogsaa jeg har en gang været «huron» og spanket omkring med vilde miner og fordret en verden for min person. Men Gud ske lov fandt jeg i mig selv en bund!

«Er den lille, den er dog min egen grund.
Er du en havørn og jeg kun bien,
gaar din bane vældig i periferien:
Et har for dig jeg dog forud haft.
Og det er den midtpunktsøgende kraft
i livet som i poesien». — —

Dette rimbrev til Drachmann er fra 22. Febr. 1878; — i marts 1879 kommer saa hans «*Brændende spørgsmaal*» med en bredere og om vi saa maa sige saftigere udmalen af hans tanker.

Ligesom det forrige digt mundede ud i dette, at han havde en midtpunktsøgende kraft, som den anden, Drachmann, manglede, saa slutter dette med en lignende dyb grundakkord nemlig: at det er *troen*, som man savner i kunst som i liv, og at vejen til maalet gaar gjennem strid.

«Lakker det mod nedgang? Ganger det paa held?
Er der sværdtid og ulvtid ivente?
Eller sprudler nu iblandt os de livsfriske væld,
hvorfra vi skal foryngelsen hente?
I dybet under muldet skal jo kilderne gaa
i mægtige aarer, som ingen endnu saa.
Er man stødt paa en slig under lagene?
Eller venter man det først — én af dagene» — —

Saaledes begynder han.

Er der foraar i luften — spørger han derpaa — lykkelige tegn? Kan vi stole paa galet af hanerne? Man raaber paa det nye, men lad os sunde os lidt; er vi nærmere lykken? Er der mindre af bedrag? Har vi afrystet slægtens forbandelse, eller skranter vi?

«Lider vi af dannelse?»

Jeg synes, der lyder gjennem luften et suk som fra tomme sjæle; men hvorfra stammer da denne friskhed i digternes syn? Der ere alle blevne pludselig saa sunde, men — hvor *bunde* de?

«De snakke, som om verden var bleven til igaar,
som om ingen før *de* havde kjendt den,
og prøvet dens kampe og undersøgt dens saar,
— det er *dem*, som har vejet og vendt den!
Virkeligheden er vort nye ideal!
Vi digtere maa ikke have anden moral
end den, som der ligger os i blodet,
— især, naar det stiger os til ho'det.

«Mærkværdige tid? Det utroligste sker.
Man smør selv af themsmudder laver!
«Ingen ligtorne!» — «Ingen hæmorrhider mer!»
«Ingen kejsere, konger og paver!»

Reklame paa reklame, hvorhen man saa ser,
med de fedeste typer: «*Se her!*» «*Nej, se her!!*»
Og hvad proppes os ej daglig i hjærnerne
Af nyt fra hvert musehul til stjærnerne!»

Fra højden af vor tid se vi smilende ned paa staklerne i fortidens mørke, — og dog stole vi ej ret paa vor styrke. — — — Vi staa foran en afgrund, og mængden trænger paa, fordi man har lovet den lykken. — — Og kunsten, der siges jo at skulle løfte os op til et storsyn paa striden! — — nej, det «fine» ved den nye poesi er, at den dypper os i mudret af tiden. —

«Virkeligheden, som saa skammeligt før
stod i strid med ideerne og drømmene,
og som faa kun forstod at tage med humør,
naar de rigtig saa den efter i sømmene,
den serveres nu i kunsten: vi skal sluge den raa.
der er virkelig *dem,* som forsøger derpaa —,
naa! — *det* er nu deres fornøjelse,
de maa have en vidunderlig fordøjelse!»

— Jeg forholder mig skeptisk overfor denne nye Svantevits forgudelse, — saa hellere blive romantiker paa trods! — — —

— — Det, som skaber digteren er ikke valget af stoffet men livssynet, pulsslaget, tonen, *hvordan* han har hørt og set:

«Er selv han i stykker men fiffig og fin
Vil gælde for en ægte kremoneserviolin
det kjendes dog fra kvinten indtil bassen,
at der er noget braaddent ved kassen!»

Byron og Shelley — de var jo nok «i stykker», men de følte det selv med dødelig smerte. Men hvad er der nu af længsel, af smerte, af begejstrings kilde? — til trods for den store mylr paa vort danske parnas. — — Det hagler med noveller og fyger med vers, men hvor er gratierne og museme henne? Ja, det er ikke de kaldede, de bedste jeg vil «ramme i planeten» men derimod det raa og forlorne kort sagt: «Ildtilbederne af realiteten». Der er noget vi mangler; skal jeg sige, hvad jeg tror, det er:

«Har du siddet hos en kjær, der med dødsangsten stred?
Har du prøvet at trøste, hvor man hænderne vred?
Set et ansigt i lidelsen forklaret?
— Da forstaar du mig og gætter vel svaret.

Det er troen, der savnes i kunst som i liv;
men savnet, det minder, det maner!
Det lyder nu som suk gjennem visnede siv,
som sangen af døende svaner.
Men stjærnerne funkle jo deroppe som før,
og ser jeg dem straale, faar jeg atter humør
og tænker: maaske er idealerne
kun flygtet for en tidsfrist — som svalerne!
— — — — — — — —
Jeg sætter til den højeste stormagt min lid!
Det skal klares for vort land! Det skal klares for vor tid.
Gjennem strid kun gaar vejen til maalet!
— Held dem, for hvis øjne det har straalet!

«*Idealitet og realitet*» er et langt rimbrev til Schandorph, der ligeledes slutter med dybe grundakkorder, idet han tilsidst fremlægger hele sin troesbekjendelse i stærke, mandige ord. — —

— — — — — — —
«Hvad forstaar du nu først ved *realitet?*
Hold dette mit digt mod tippen af din næse,
saa skeler dine øjne — du kan slet intet læse.
Saa gaar det jo i livet min kjære poet.
saadan har tusinder paa verden jo set.
Alle vil de dø paa, deres syn er det rigtige,
— — — — —
Det ene beror paa øjet, der ser.
Tingen er tingen, — men standpunktet — smagen —
stemningen — kundskaben ændrer dog sagen —
— — — — —
Alt, hvad du sandser, er jo led kun og dele:
Brøker som skal stemme i din sjæl med et hele!
Samler dit aandsspeil — eller viser det spredt?
Faar det os andre maaske til at skele?
Eller giver det kun, almindeligt fladt,
en sjælløs reflex som spejlet i din stue?
— — — — Pokker da staa i al fantasi,
vi kan hjælpe os herligt med fotografi!» —

Det gjælder nemlig om ikke blot at være virkelighedsdigter men: *virkelig* digter. Hvad man først og fremmest bør gjøre, er: prøve sig selv!

«Verden den ydre og den i vort sind
er to magter, som begge maa høres.
Den ydre er stærkest, mod den er vi smaa;
den er til uden os — det føle vi alle;
dog holde vi paa den som skulde den falde!
Det er den, som de fleste forløfte sig paa!
Nogle bli'er krøblinge — andre bli'er trætte —
Peer bli'er filister Povel fantast.
Finde det rette
det standpunkt i sjælen, hvor foden staar fast». —

Du hævder: hvor livet er, er retten. Er det et svar? Saa har de «bismarckske kanoner» jo ret. Nej, under slige ord kan ukrudtet mægtigt brede sig. Det gjælder jo om ikke at regne med mennesker som med tal. —

Kanhænde, vi ere enige om maalet, da ogsaa du haaber paa lysets sejr. Men om midlerne ere vi ikke enige.

«Saalænge jeg ejer af digterild en gnist,
vil jeg værge idealet af min yderste evne.
Kald mig romantiker — kald mig realist
Et ved jeg vist:
Mit standpunkt er endnu «paa det jævne»!»

Byron og Shakespeare have klarligen vist, at det, som adler poeten, er hans kraft til at «løfte realiteten i højde med de store evige ideer». Du tror paa hvad du kalder naturens uendelige kraft; nej, — paa det kosteskaft vil jeg ikke ride, jeg gaar til kilden. Aldrig har jeg gjort naturen til min Gud — — —

«Kun *han,* der har givet vort øje en iris,
der trækker sig sammen for *altformeget* lys,
kan løse os gaaden og frelse fra det gys,
der gaar gjennem livet
og sukker gjennem os som gjennem sivet!
Du spørger, hvad jeg tror saa? Nu vel, det maa ud:
paa frihedens sejr men gjennem personen,
paa den største, som vandtes igjennem tornekronen, —
paa de ti Mosebud, —
og paa ham, som kun kan læge denne verdens dybe brud:
Den almægtige Gud,
Som hverken Prometheus, dr. Faust eller Fanden
endsige nogen anden
ved hjælp af den praas, man kalder menneskeforstanden
har stødt eller støder fra thronen».

Nu ere vi et stykke inde i en ny periode — vel nærmest en ny art romantik (i ethvert fald en idealistisk farvet retning). Det er strømmen, som er ved at glide tilbage igjen. Dog mener vi hermed ikke, at der gjøres tilbageskridt til det gamle, at den gamle romantik kommer igjen.

Thi en strøm kan aldrig komme ganske i det samme leje igjen. — Hver foregaaende strøm afsætter altid saa at sige et «lag», der medvirker til at give den næste strøm et nyt præg.

Thi i livet hersker variationernes lov. —

Betragtes livet om vi saa maa sige: mikroskopisk, har den gamle vismands ord, at der intet nyt er under solen, næppe ret. Det er kun betragtet i «fugleperspektiv», set ovenfra, fra «*himlen*», at livet intet nyt kan bringe, fordi det ledes af evige, uforanderlige love. —

Den nye, literære periode, som nu synes begyndt, vil være noget nyt for sig, nyt ved paavirkningen af og sammensmeltningen med «laget» fra den forrige strøm.

Enhver periode staar saaledes altid i *gæld* til en foregaaende, fordi den er *forbunden* med den som den ene bølge med den anden!

Derfor staa vi i gæld til G. Brandes, thi han indledede en ny periode!

Denne nye periodes begyndelse kan betegnes ved datoen: *3die november 1871.*

Nævnte dag begyndte Brandes paa Kjøbenhavns universitet sin foredragsrække (i 6 bind): «*Hovedstrømninger i det 19de aarhundredes literatur*». Hans foredrag vakte — ikke mindst ved B.s oratoriske overlegenhed og hans stils gjennemsigtige klarhed — et uhyre røre og betegne indledningen til en hel ny art skønliteratur herhjemme. «Hovedstrømninger», der er hans hovedværk af alt, hvad han har skrevet, er selv det første *skønliterære* hovedværk af den nye art.

Vi sige «skønliterære» og mene dermed, at det er et literært *kunst*værk, — altsaa en art digterværk:

Brandes kalder det en sammenlignende literaturbetragtning. Hans hensigt er «gjennem studiet af visse hovedgrupper og hovedbevægelser i den evropæiske literatur at give grundridset til en psykologi af det 19de aarhundredes første halvdel».

Til en saa stor plan kræves imidlertid en stor del belæsthed og en stor del *vilkaarlighed.* Brandes har vist sig at være i be-

siddelse af begge dele baade belæstheden og da sikkert ogsaa vilkaarligheden. Det er dette, som berøver hans værk en stor del af dets videnskabelige værdi og gjør det til et *kunst*værk.

Det var, som om der var meget i hans fremstillinger, han *vilde* have ind dem; som ogsaa Cl. Wilkens siger i «Nordisk biografisk lexikon»: «I de første bind af «hovedstrømninger» bestemtes vurderingen med dens fordeling af lys og skygge ud fra det radikale syn paa frihed og fremskridt, samfundsliv, religion og politik, som Brandes selv hyldede, og det gjaldt for ham om gjennem fremstillingen af de fremmede forfattere at ramme vore hjemlige forhold. Opfattelsen af poesi og kunst var — som Brandes aabent indrømmer — betinget ved tendensen».

Hvad der har hjulpet Brandes meget i denne hans noget uvidenskabelige videnskabelighed er, at han forstaar at føre sin pen. Thi sproget er paa mange steder digterisk skjønt og paa alle steder blændende, klart, smidigt. Han fører sin pen som en fægtemester fører sin spidse, fintformede klinge: beregnet, sikkert, vel vidende, hvor han vil ramme; oftere stikkende end slaaende.

Men man har angaaende «hovedstrømninger» det indtryk, at opgaven ikke er løst saa meget literatur*historisk* som skjønliterært.

Han har ved dette værk — for at blive i hans eget sprog — rakt os «en kikkert», — men en kikkert stillet efter *hans* øjne.

Set gjennem denne kikkert bliver Paludan-Müllers «Adam Homo» trods al Brandes' beundring for dette værk dog i sidste instans kun et indlæg for «asketisk moral og den stiveste rettroenhed» (se indledning til «hovedstrømninger»). — Set gjennem denne kikkert bliver Øhlenslägers store skikkelser Hakon, Palnatoke, Axel, Hagbarth «uvirkelige og forædlede», ere kun «fortidsidealer» (se sammesteds). —

Enhver maa indrømme rigtigheden af Wilkens udtalelse i ovenanførte værk: «Han var ikke ret i stand til at dele lys og skygge lige mellem sin skole og andre udenfor skolen». I det hele taget: hans udprægede personligheds stærke partiskhed, hans polemiske tendens og hans trang til at kaste en — efter ønsket — enten altfor stærk eller altfor mat belysning over et hvilketsomhelst emne, der behandledes, — — alt dette hår bevirket, at hans kikkert aldrig har været «stillet» paalideligt.

Og dog kunde han undertiden ganske rive os med i sine

betragtninger, fordi disse ofte vare nye og originale, altid interessante og fine!

Det skal siges, at han er blevet lønnet slet.

Hermed tænker vi ikke paa, at han ej fik professorposten i æsthetik, men paa *angrebene* imod ham, der altid vare journalistisk smaatskaarne og filisteragtigt lavpandede. Man fortabte sig i mandens negative sider, der vare lettest at faa øjne paa og — lettest at angribe; og man forbigik de positive. Aldrig noget forsøg paa at stifte bekjendtskab med personligheden bag individet, bag standpunktet! Aldrig fra modstandernes side nogen *bestræbelse* for at se den *berettigelse,* der virkelig var i Brandes' optræden. Det var tiden, der gav ham berettigelsen. Thi han har uden tvivl ret, naar han siger i anførte indledning til hovedstrømninger: «Der vil uden vanskelighed kunne opnaaes enighed om, at den danske literatur ingensinde i dette aarhundrede har befundet sig i en saadan hendøen som i vore dage. Den digteriske frembringen er saa godt som fuldstændig standset, og intet alment spørgsmaal angaaende menneskeliv eller samfund formaar at vække nogen deltagelse eller fremkalde anden drøftelse end dagpressens og døgnliteraturens. En stærk oprindelig frembringelsesdrift har vi ikke nogensinde besiddet, nu er en næsten fuldstændig mangel paa tilegnelse af fremmed aandsliv traadt til, og den aandelige døvhed har som døvheden hos den døvstumme medført stumhed». Der trængtes til, at literaturen blev vækket op af sin «døs», der trængtes en stærk, ny aand.

Saa optraadte han da paa et objektivt betragtet berettiget tidspunkt. Og han havde nye problemer med sig.

Han kan siges at have indført en ny literær-kritisk methode nemlig en *psykologisk* d. v. s.: han søger i vurderingen og bedømmelsen altid bag om kunstværket, bag om kunstneren til *personen* inderst inde, søger det typiske, det karakteristiske for denne, drager analogislutninger . . . .

Denne methode er ny og har som saadan sin i ethvert fald foreløbige berettigelse. Men — og her komme vi tilbage til, hvad vi sagde før — hvem ser ikke det *vilkaarlige* i en slig psykologisk methode. Thi ufejlbare psykologer gives ikke. Hvem ser ikke, at en slig psykologisk kritik først og fremmest maa blive en psykologi af *kritikeren selv?* Hvem ser ikke, at al Brandes' literaturvidenskabelighed saaledes i virkeligheden kun er *kunst?*

Som et slags motto til «hovedstrømninger» staar følgende foran første side: En husgud af voks, paa hvilken man ikke havde agtet, stod ved siden af en ild, hvori ædle kampaniske vaser blev hærdede og begyndte at smelte. Den rettede bitre klager til elementet. Se, sagde den, hvor grusomt du bærer dig ad imod mig. Dem der giver du varighed og mig ødelægger du! Men ilden svarede: Du har intet andet at klage over end din egen natur. Thi hvad mig angaar, saa er jeg overalt og allevegne *ild*. — —

I sin forøvrigt fortræffelige og fine karakteristik af H. C. Andersen og dennes æventyr bebrejder Brandes Andersen, at han lader svanen (ɔ: den grimme ælling) ende som et almindeligt husdyr. Der er noget, som er «mere værd end at faa brødkrummer og kage som havefugl: den stille sejlads og den frie flugt».

Det er disse to ting Brandes i sin styrke og i sin svaghed har været: overalt og allevegne *ild* og den frie, hensynsløse, blot først og fremmest *frie flugt*.

Men det maa siges, at «ædle kampaniske vaser» gav hans periode os ikke mange af! Det maa siges, at de fleste af de digtere, hans periode gav os, var og blev grimme ællinger, som aldrig forvandledes til svaner!

Knud Norup.

VEIE OG SAMFÆRDSELSMIDLER I NORGE I ÆLDRE TID.

(Af O. Olafsen).

(Slutn.)

Til de reisendes bekvemmelighed havde man de saakaldte såluhus paa fjeldene; i navnet ligger, at de havde en religiøs karakter. Et saadant såluhus eller sålustofa var det kong Øystein Magnusen opførte paa Dovrefjeld. Det er maaske den første begyndelse til fjeldstuen Hjerkin, der omtales første gang i Sverres saga omkr. 1150.* Lignende såluhus havde biskopen i Stavanger paa Hardangervidden, og i Olaf den Helliges saga omtales et lignende hus paa fjeldveien mellem Norge og Jemteland. Paa Filefjeld omtales Maristuen omkring 1300 (margretarstofa). Nystuen samt fjeldstuerne paa Dovrefjeld undtagen Hjerkin er yngre. I bygderne grundede kirken (klostrene) paa bekvemme steder hospitser, hvor de reisende fandt gjæstevenlig modtagelse. Et saadant hospits laa i Opdal, hvor veien over Hardangervidden tog op, ligesaa paa Rolstad og Gryting i Froen o. s. v. Omkring 1300 udstedte kong Haakon Magnusen en forordning om verthus i hele og halve dagsreisers afstand (tafernishus). I selve retterboden oplyses, at allerede kong Erik Magnusen havde udstedt en lignende forordning. Der var dog rimeligvis kun faa af disse af kongen paabudne vertshuse, skjønt de tilsagdes adskillige friheder og rettigheder; det blev nærmest kirkens sag at sørge for herberge for de reisende, og hvor dette ikke strak til, maatte man ty til den private gjæstfrihed. Denne har lige til den senere tid været meget stor i Norge; reisende kunde ialmindelighed gjøre regning paa en gjæstevenlig modtagelse paa de fleste steder. Betegnende for opfatningen og forholdene her i landet i saa henseende, er, hvad Absalon Pedersen Beyer fortæller i sin Norges beskrivelse En bergenser var kommet ned til Danzig og havde opholdt sig nogen tid paa et verthus. Da nu vertinden forlangte betaling, spurgte

han forundret, om det var meningen, at han skulde betale øl og mad. Vertinden svarede hertil: ja. Da udbrød nordmanden: O, du hellige land, Norge! Det første jeg faar dig at se og kommer med mit legeme paa landet, da skal jeg falde paa knæ og kysse dig!» «Som han og gjorde», lægger fortælleren til. Om post er der naturligvis ikke tale. Skulde man sende et brev, maatte man benytte leilighed eller sende et eget bud, og saaledes vedblev det til en langt senere tid. Vi maa dog mærke os Haakon Adelstens varder, hvorved krigsbudet i 8 dage kunde gaa fra landsende til anden. Varderne anvendtes forøvrigt som signaler endnu i krigene i begyndelsen af aarhundredet.

Forholdet saaledes som det nu er skildret vedblev uforandret til langt ind i nutiden. Kristian den fjerde havde sin opmærksomhed rettet ogsaa paa denne sag. I 1636 udstedte han en forordning, at bønderne baade sønden- og nordenfjelds skulde forandre og udbedre alle alfare veie til og fra fjeldene og andensteds. Fogderne, sorenskriverne og lensmændene skulde udligne og fordele arbeidet mellem vedkommende almue. Det er altsaa egentlig kun en indskjærpelse af den gamle landslovs bestemmelser. I 1648 udstedtes en ny forordning, hvorefter lensherrerne hver i sit len skulde sørge for, at veiene blev «udskaarne», og hvor de førte gjennem moradser, blev afgrøftede, at de opfyldtes med sand, sten, grus, ris, bar eller lignende, ligesom at de stene, der laa i veibanen, blev bortfjernede.

Bønderne skulde en gang for alle hjælpe til med penge eller arbeide, hvorefter de siden skulde faa hver sit veistykke tildelt, som de skulde have i orden inden mikkelsdag om høsten og inden korsmesse om vaaren.

Disse paabud hjalp dog kun lidet. Der byggedes i 1624 en kjørevei fra Kongsberg til Hoksund, hvilken vei en del aar efter forlængedes til Drammen; det er alt, hvad der, saavidt vi ved, udrettedes i denne tid. Men i 1665 ansattes der to generalveimestere, en i det søndenfjeldske og en i det nordenfjeldske. I den instruks, som blev dem meddelt, hedder det, at veiene skulde have en bredde af 8—12 alen, undtagen hvor naturhindringer gjorde dette umuligt; her skulde man ved at bortbrænde stene og desl. gjøre veien saa bred som muligt. Hvor der var myrer, skulde disse opfyldes med ris, sten eller torv eller belægges med stokkebroer osv. Veiene skulde fordeles mellem gaardene og veistykkerne

afmærkes med stolper med no. og bomærke. Veiene skulde desuden opmaales og forsynes med milestolper. Hver gaard skulde betale 8 skil. i veitold. Disse paabud vakte stor forbitrelse og gjentagne klager, hvorfor embederne nedlagdes igjen, men oprettedes kort efter paa ny og bestod med større eller mindre afbrydelse til ind i vort aarhundrede.

Det kan ikke nægtes, at veiene efterhaanden udbedredes noget, saa at de paa sine steder var fremkommelige med kjærre eller kariol. Da Fredrik den 4de reiste til Trondhjem i 1704 kunde han kjøre i kariol undtagen i vaarstien. Vi har indberetninger fra generalveimesterne 1739—40, og da fandtes der ingen kjørbare veie i Bergens stift, undtagen en elendig vei over mandseidet. I Kristiansands stift kunde man kjøre i sanden over Jæderen; forøvrigt var der saagodtsom kun ridevei. Paa østlandet var det noget bedre og i Trondhjems stift havde man foruden gjennem Guldalen ogsaa vei gjennem Orkedalen, Meldalen og Surendalen. Ligesaa over enkelte eid mellem fjordene. De saakaldte kjøreveie var dog meget tarvelige og fortjente efter vore begreber neppe dette navn.

I virkeligheden var veiene, om end noget forbedrede i den sidste tid, væsentlig de samme, som de havde været ned igjennem middelalderen.

Først i den anden halvdel af forrige aarhundrede og det første aarti af indeværende skede der et virkeligt fremskridt i vort veivæsen, det er især Peder Anker paa Bogstad, generalveiintendant, samt N. F. Krogh, generalveimester i Trondhjem, som har æren af med utrættelig flid og iver og store opofrelser at have bygget de første nogenlunde brugbare veie i vort land. I aarene mellem 1780 og 1814 bygges der flere betydelige veie i landet, saaledes gjennem Gudbrandsdalen over Dovrefjeld omkring 1780—90, gjennem Valders og Lærdal, færdig i 1804, langs Kristianiafjordens vestside, hvor den bekjendte Angerkleiv ved Holmestrand ombyggedes, omkring 1790 osv. Overhovedet kan det antages, at de fleste af vore ældre kjøreveie er byggede i denne periode.

Man byggede veie med faa midler. Bønderne maatte lægge sin brede ryg til. Veiene byggedes nemlig ved pligtarbeide og i det søndenfjeldske tillige ved at anvende soldaterne.

Den skikkelse, vort veivæsen fik ved disse mænds bestræbelser, har det i det væsentlige bibeholdt uforandret, indtil den nyere vei-

bygningskunst fra midten af vort aarhundrede seierrig har holdt sit indtog blandt vore fjelde. At det var et ikke lidet fremskridt fra den tid, man maatte nøie sig med rideveie, er selvsagt. Men i virkeligheden er det dog helt ud det gamle system; man udbedrede kun de gamle kløvveie, saa man nu kunde passere dem med hest og vogn; men de laa for det meste, hvor den gamle vei havde ligget, og der var ikke tale om veiens transportevne. Det gjaldt kun om at komme frem — om det var mod bakken eller nedad bakken, spurgtes der ikke om. Men derfor blev ogsaa den forbedring i kommunikationsvæsenet, som fandt sted i denne periode, uden nogen synderlig indflydelse paa forholdene i landet og folkets hele liv. Vore kommunikationer vedblev at være, hvad de altid havde været, yderst mangelfulde og tungvinte, og de forhold og vilkaar, under hvilke folket levede, vedblev ogsaa i alt væsentligt, dog naturligvis med nogen fremgang, at være de samme, som de havde været fra gammel tid af.

Jeg skal anføre nogle eksempler af bekjendte mænds reiseskildringer eller af beretninger, der er os levnede om reiser i landet.

Vi har allerede ovenfor nævnt kong Sverres tog gjennem Valders og Lærdal til Vos. Sagaen siger, at hans vei faldt over en enslig sti, og paa den ene side deraf løb en aa i en saa strid strøm, at den gik overalt i en fos, saa at ingen levende skabning kunde komme over uden en flyvende fugl, og paa den anden side var der et styrtberg, som ingen vei gik over. Dette passer paa veien fra Borgund ned gjennem Lærdal. Om Sverres tilbagetog fra Vos over fjeldet rimeligvis til Aurland og videre til Lærdal fortælles der i 19. og 20. kap. af hans saga. Endnu engang senere reiste Sverre denne vei over Vos, Aurland og Lærdal og det hedder, at han da anden gang reiste over Raudafjeld og atter med stor vanskelighed.

Af biskop Jens Nielsens visitatsbøger og optegnelser faar vi et levende begreb om en biskops reiser paa denne tid (omkr. 1580—90). Naar han skulde reise vestover, reiste han, som det sees af hans optegnelser, paa baad til Asker, hvor han tog ind til sognepresten. Om Angerkleiven ved Holmestrand, som han maatte passere, naar han skulde sydover, siger han: «hvilcken er 1 stor fiering op fore, saare ond vey; der droge wi opfaare i sødoust och maatte gaa derop for klipper och stenner skyld». I 1595

reiste han gjennem Nummedal paa visitats. Det heder her blandt andet om veien fra Sigdal til Flesberg: De for «ende op» over et høit fjeld, Graagalten, «en saare slem vei», videre over nogle myrer og over en aa; bispens hest snublede og bispen var nær ved at stupe fremover hesten; «thi det var en saare slem och veg hest och wi havde en ond vey». Det var ikke at undres over, at bispen om aftenen holdt maaltid for sig selv paa sit kammer i Flesberg prestegaard. Paa veien fra Flesberg til Rollag passeredes Ulvikskleiven, «der bær ende op, saare slem, saa mand kand icke ride derop, men wi maatte gaa der op fore». Fra Rollag gik det over fjeldet til Tinn. De passerede laagen paa flaader, som bønderne havde bygget for anledningen, «och vaar hun megit strid och stor». Paa veien havde nær bispens drenge og veiviseren sat livet til, idet de skulde ride over en elv. Det var 5 gamle mil, hedder det, fra Rollag til Tinn, «en saare slem och farlig vey». Fra Tinn reiste han nedover Tinsjø, op gjennem Vestfjorddalen, passerede Maanelven paa «en høi og smal bro», overnattede paa en gaard lige under Gausta og kogte ørred, de havde kjøbt paa veien, til aftens. Næste morgen kl. 3 satte toget sig igjen i bevægelse, og det gik nu paa sydsiden af Maanelven og Mjøsvandet til Mjøsstranden og videre til Vinje. Det var 9 gamle mil fra Tinns prestegaard til Vinje, og det er ikke at undres over, at bispen, da han kom frem kl. 9 om aftenen, var saa træt, at bord og bænke syntes at gaa rundt for ham. Om veien fra Fyrisdal til Kviteseid hedder det, at den gik over en aas og var en saare slem vei, der var spærret af store træer, som var faldne ned, saa de havde ondt for at komme over.

Denne reise foregik om sommeren; men en gang før havde bispen reist om vinteren, og det maatte have været langt værre. Fra Drangedal til Holden var «saa saare ond vei, at ingen bisp provst eller foged haver den tilforn faret». Fra Laurdal over Bandak gik det med stor livsfare til Fyrisdal. Fra Fyrisdal til Vinje passerede han Gullbergkleiven, hvorover aldrig nogen biskop var kommen; der maatte de vinde slæderne ned for bjerget med toug. (Norsk mag. II. 144).

I 1685 reiste kong Christian den femte gjennem landet. Hans reiser paa østlandet foregik dels paa baad og tildels tilhest. Kun mellem Kongsvinger og Elverum kjørte han og hans følge. Gjennem Gudbrandsdalen red kongen og følget og tog op paa

fjeldet ved Tofte. Om reisen over fjeldet hedder det: «Denne dags reise var vel den besværligste og farligste, som paa den gandske reyse formedelst de mange farlige klipper at passere var». Om den første del veien hedder det: «Ovenpaa Bjerget kommende, gaar en ubaned og nesten en ukjendelig vey, som med pæle for den skyld besat er, til Fogstuen; derfra siden op til Gierken (Hjerkin) er veyen endeligen forsaavidt jevn, at, ingen klippe er at passere, mens dog fuld af sten og meget incommode at ride. Fra Gierken til Hulled er ey heller nogen synderlig klippe at passere, mens en hul blød og moratsig vey; fra Hulled og til Drivstuen over Vaarstien eftersom den vey langs elven formedelst den af den meget faldne regn, saa høit opløben, at den inpassabel var, begynder først det værste, udi det mand først endeel klover (kleive) eller udstikkende klipper maatte passere des vey, ey andet var, end hestene fra et sted eller fra en stoer kant af en klippe paa en anden maatte hoppe, og det somme steder saa smal, at en hest neppe kunde fremkomme. Der paafølger et forfærdeligt og meget høyt og steylt bjerg, hvor mand af siiden af opriider, havende paa den ene haand dette forferdelige field og paa den anden siide aldeles intet uden at see neder af een præcipice, ligesom udi afgrunden, hvor en stoer elv løber, og er denne vey, som saaledes paa kanten langs opad bjerget er indhuggen, saa smal, at neppe een hest uden fare kand passere dend anden, saa at om mand med hesten kom til at falde og udenfor denne smale vey, som lettelig ved uagtsomhed sig kunde tildrage, maatte komme, ganske ingen menneskelig redning skulde være. Naar mand denne høyde opkommen er, faar mand paa samme maade neder igjen, og saa continerligen, indtil mand kommer til drivstuen, ey andet end een klov og een anden neder, som varede saa nær halvanden miil, hvor mand næsten 6 timer maatte tilbringe at passere, og er det somme steder saa steygl at riide, at hesten faar at sette sig paa rumpen og glide needer, og naar mand skal opad igjen, at rytteren faar at staa af». Medens følget gik tilfods den største del af veien, blev kongen rolig siddende paa hesteryggen og red saa stille frem, som det var paa en jevn vei. Om veien mellem Opdal og Rennebo siges der, at den var meget ubekvem, fordi den for moradsernes skyld var belagt med runde stokke, saa man kun kunde ride fod for fod. I Rennebo var farlige bakker og kleiver, som lignede meget de omtalte paa fjeldet. Fra Trondhjem reiste kongen over

Gulaasen til Sundet og derfra til sjøs til Orkedalsøren, hvorfra veien gik gjennem Orkedalen, Meldalen og Surendalen. Veien var her temmelig god. Fra Næsset med baad ud fjorden til Søndmørs grændser og videre paa baad langs kysten. Over Manseidet var der en meget besværlig vei, ligesaa slem som veien over Dovrefjeld. Følget maatte gaa, men kongen red.

I 1749 reiste biskop Erik Pontoppidan gjennem Lærdal og Valders til Kristiania. Hans beskrivelse af reisen er meget oplysende om forholdene i vort land paa denne tid. Om Lærdal siger han: De 6 mil indtil Filefjeld kaldes med et almindeligt navn Galderne og er nok at regne for den vanskeligste vei, som kan findes i noget land, særdeles den 3die mil ved Stene Bro og den sidste mil, før man naar fjeldets top. Ved bemeldte Stene Bro er veien allerværst og farligst endogsaa for den bedste rytter, og han maa alene lade det komme an paa hesten, hvilken gemenlig viser større forsigtighed end noget menneske, idet han kan, hvor fare er, prøve hver sten, om den ligger fast. — Disse galdere er at anse ligesom uordentlige stentrapper, dels gjorte af naturen, dels af menneskens hænder, hvor der i fjeldet selv er et alt for steilt stykke, som fyldes med opstablede løse stene. Han fortæller om en frygtelig ur, gjennem hvilken veien laa, og siger, at veien knap nogensteds i verden haver lige eller mage, hvilket sluttes deraf, at endogsaa andre norske heste, som ellers ere vante til at stige i klev eller stentrapper, have ondt ved at komme igjennem». Fra Borgund kirke var veien temmelig god de første to mil, men den sidste var den desto farligere og det hændte undertiden, at den reisende styrted ud fra den smale fodsti over fjeldsiden lige ned i elven. En amanuensis hos hans formand, biskop Müller, var styrtet udover, men reddedes som ved et under derved, at hans klæder hang fast i en busk paa fjeldsiden.

Da han kom til Maristuen, begyndte en anden vanskelighed, nemlig sneen. Lærdølerne var fra gammel tid af pligtige at føre de reisende over fjeldet, hvorfor de til gjengjæld var fritagne for militærtjeneste. — Biskopen behøvede for sig og sit følge ikke mindre end 38 mand og 7 slæder, hvis meier dannedes af skier. Arme Lærdøler, som skulde forrette saadant arbeide! Biskopen ynkedes ogsaa meget over den og fortæller, at de kun kunde gaa et par bøsseskud, saa maatte de puste, og de kastede sig da ned i sneen af træthed. Bispens tjener blev

i en bakke kastet af slæden og var nær kommen alvorlig til skade. Men alt dette syntes dog biskopen kun at være smaating mod, hvad der nu mødte ham. De kom til Utrovandet, hvor der endnu laa is med vand over. Her skulde man passere; biskopen syntes dette saa mere end betænkelig ud og tænkte alvorlig paa at vende om; men han lod sig dog af folkene overtale til at vove farten over den usikre is og kom vel og lykkelig over. Fra Maristuen til Nystuen brugtes 7 timer og fra Nystuen til Skogstad 4. Fra Skogstad til Vang passeredes Kvamskleivene, der i visse henseender endog var farligere end Lærdalsveien. «Et par steder falder fodstien paa siden af det bratte fjeld, der følger vandet Lillemjøs, saa knap og smal, at dersom tvende ridende ved aftens tid mødte hinanden foruden at sees itide og undvige, hvor veien endnu tillod det, da synes mig og flere, at de begge maatte uophørlig holde op og se paa hverandre foruden at kunne enten passere forbi eller finde rum til at vende deres heste tilbage, ja jeg mener, de slap ikke lettelig af den kvide paa anden maade, end at en maatte se, om han kunde holde sig ved en kant af fjeldet eller med et reb hidses op — — og siden lade sin hest jages ud eller styrtes i Mjøsen, paa det veien maatte aabnes for en anden».

Da biskopen paa tilbageveien passerede Galderne, havde han to gutter til at støtte sig, en paa hver side, saa træt og udmattet var han. Idet han ser tilbage paa reisen, udbryder han: Herren være lovet, som gav sine engle befaling at bære mig paa hænderne, saa at jeg ikke stødte min fod paa nogen sten paa denne ellers helt vanskelige reise!

I sit værk: *Norges naturlige historie* taler Pontoppidan paa flere steder om veiene i landet. I Bergens stift fandtes ikke en eneste kjørevei, siger han, og hjulredskaber kjendtes ikke. Om veien gjennem Lærdal gjentager han i det væsentlige, hvad han fortæller i reisebeskrivelsen, men han har desuden en tegning her af en bro, som ser temmelig skrækindjagende ud. Han fortæller bl. a. om, hvorledes man byggede veie over myrer, nemlig ved at lægge klopper over dem bestaaende af en mængde tømmerstokke lagte paatvers. I Lesja prestegjæld skulde der være en saadan klop paa over en mil (?). Om veien gjennem Nærødalen fortæller han, at den paa et sted hænger i jerntapper; han mener, at det er kong Sverre, som har anlagt den, da han trak sig tilbage fra Vos. (Naturligvis uden al historisk grund).

Værst var dog veien langs Driva mellem Drivstuen og Kongsvold. Veien gik her i bugtninger, siger han og gjentagne gange over elven paa farlige broer, «hvorfor fornemme personer ikke gjerne valgte denne vei». Ikke destomindre har «fornemme Personer» valgt denne vei tidt og ofte. Endog dronninger har reist der, saaledes baade dronning Margrete og Sophie Magdalena.

Om beskaffenheden af veien gjennem Romsdalen og Gudbrandsdalen faar vi oplysninger af en reisebeskrivelse, som forfatteren Snedorff har efterladt sig, der reiste gjennem dalen i 1790. (Findes i manuskriptet i universitetsbibliotheket, i afskrift hos O. A. Øverland). Forfatteren og hans reisefælle havde kjøbt sig en liden let vogn, trods manges advarsel, og tænkte paa denne at kjøre sydover; men det blev dem en kostbar vogn. Flere steder var de reisende i den største fare, og vognen maatte for en stor del transporteres ved mandemagt, paa enkelte steder bæres. Men saa var jo dette aaret efter den store vandflom, «Ofsen».

Fra en senere tid har man bemærkninger om veien gjennem Valders af en engelsk reisende, der i 1848 reiste gjennem landet. «Bakkerne er fortvilet steile, idet stigningsvinkelen ofte er 60 grader (?). Det var med den største besværlighed, at den tomme kariol blev slæbt op nogle af høiderne. Jeg gik hele veien».

Bergenseren Konow, der i 1845 reiste gjennem Hallingdal og Hemsedal, skriver om veien her: «Veistyrelsen burde tvinges til at kjøre denne vei ret ofte, forat den kunde faa et begreb om, hvilken ubegribelig mængde og i de bratte bakker tildels farlige huller og store stene paa denne vei opholder de reisende».

Endelig maa ogsaa nævnes *Byklestien* i Sætersdal, hvor en sorenskriver med hesten styrtede baglænds udover den steile bro, men reddedes derved, at han blev hængende i noget krat.

Der er den dag idag en mængde veie i landet, der viser os, hvorledes alle vore saakaldte «kongeveie» eller postveie saa ud i fordums dage. Ja vi kan se de forskjellige tidsaldere afspeile sig for os, hvad veien angaar. Man betragte veien gjennem Oddadalen og op Seljestadjuvet eller gjennem Maabedalen eller fra Granvin over til Ulvik om Velken, eller veien fra Hafslo om Giljeskredene til Sogndal eller de forskjellige veie fra ældre og yngre tid i Lærdalen osv.

Det var, efter alt, hvad vi har hørt, tungt og besværligt at reise i gamle dage i vort land, og det er ikke at undres over, om

man ikke reiste, uden at nødvendigheden drev en dertil. Farer tilsjøs og tillands, strabadser og besværligheder af mangehaande art, mangel paa de nødvendige gjestgiversteder, hvor man kunde faa det fornødne, og meget andet forenede sig om at gjøre reiserne lidet behagelige.

Men følgerne heraf strakte sig ud over det hele folk og bestemte for en væsentlig del folkets livsvilkaar, dets karakter og dets skjæbne.

Vi har tidligere pegt paa gjestfrihed som et træk hos nordmændene i ældre tid. Den var ligefrem en følge af, at det var saa sjelden man saa fremmede og fik anledning til at spørge nyt fra udenverdenen.

Folket levede indestængt mellem sine fjelde hver i sin egen bygd. Sjelden hørte man tale om andre bygder og om landet i det hele. Dette fødte stivsind, egenraadighed, snæversynt bygdepolitik osv. Man var sig selv nok overalt, og mødtes man med nabobygderne, saa var det i kamp og strid ofte kun for at forsvare bygdens ære og kjæmpe mod dens naturlige fiender. Disse forholde førte til, at man kun vanskelig fik øie paa, hvad der samlede de forskjellige bygder til ét land og ét folk; sansen og interessen for det fælles og almene slappedes og splittelsens aand fik sig næring og vext. Hvilke ulykker dette har været for vort folk, og hvilke skjæbnesvangre følger det har draget efter sig, derom aflægger vor historie de klareste vidnesbyrd.

En videre følge af det indestængte liv, som folket levede, var den intoleranse, som var saa almindelig herskende overalt ikke blot i vort land, men over den hele verden. Vistnok er der ogsaa andre faktorer, som her har virket; men at mangel paa samfærdsel har bidraget overmaade meget til at føde og nære denne aand, og at den har haft et hjem, hvor den trivedes herlig, i vort land, vil vel ingen nægte.

Men endnu mere end paa de aandelige omraader virkede mangelen paa lette samfærdselsmidler paa folkets materielle liv. Forholdene medførte, at man maatte være selvhjulpen hver for sig og ikke behøve at gaa til andre efter noget. Men nu var desværre vort folk ikke saaledes stillet, at det altid kunde være selvhjulpet. Korn trængte man for at kunne leve, og naturligvis søgte man at avle det selv. Alt jordbrug gik ud paa at avle korn; andet havde ikke noget synderligt værd. Hele vort jord-

brug bestemtes saaledes væsentlig af samfærdselsmidlerne. Men hvor meget man end sled, og hvor meget man end pinte en mager jord, det blev dog for lidet. Og især viste dette sig i fjeldbygderne, naar frosten ødelagde høsten. Hvilken grufuld nød og elendighed medførte ikke saadanne aar! Da blev barkebrødet det visseste at tage til; hvad forslog vel et par tønder korn, som man kjøbte i dyre domme og kløvede paa hesteryggen mange mil. Det er neppe nogen iblandt os, som ret kan gjøre sig en forestilling om, hvad vort arme folk led i trængselsaarene. Jeg mindes som barn, at gamle folk ofte sagde: vær ræd for «Guds gaver», barn, hvorved de mente brødet især; ja de havde af erfaring faaet lære, hvad værd det havde. Som barn hørte jeg ogsaa en fortælling, der har præget sig uudslettelig i min erindring i al sin simpelhed. Det var i fjeldbygden Lesja; frosten havde ødelagt alt, og hungeren stod for døren. En mand med en stor familie og i smaa kaar reiste om høsten den lange fjeldvei gjennem Auras dalføre ned til Eikisdalen for at kjøbe korn. «Gud ved, hans føring var ikke stor, 2 tønder byg det var alt; men Terje kom fra en fattig jord, nu havde han livsens frelse ombord, det var hustru og børn det gjalt». Men i det farlige Aurstaup gled hesten, kløven var vel for tung, og styrted udover i den brusende fos. Man kan forstaa, med hvilke følelser den arme mand saa hjemmet igjen! Og hvad der hændte her, hændte nok saa mangen gang om ikke netop paa samme maade.

For al denne elendighed bar de fortvivlede komunikationsforhold indenlands i forbindelsen med den indskrænkede samfærdsel mellem landene indbyrdes den væsentligste skyld.

Vort land har som bekjendt været umaadeligt rigt paa skog, især naaleskog. Nu er denne herlighed mangesteds forsvunden eller dog saa godt som forsvunden. Ogsaa her bærer vistnok kommunikationerne for en stor del skylden. I en mængde bygder havde skogen intet værd, og den blev derfor behandlet paa den mest hensynsløse maade. Der huggedes ned og brændtes op for føde. Lad os blot tænke paa, hvad der brændtes til kul rundt om og især, hvor der var jernværker!

De forbedrede kommunikationer i de sidste 50 aar har haft vidtrækkende følger for vort land. Blandt de faktorer, der har virket til vort lands opkomst indtager de utvivlsomt en fremragende plads. De nye veie, jernbanerne og dampskibene har bragt

liv og rørelse og aabnet lette og hurtige forbindelser over det hele land. Vi forstaar kanske bedst, hvad de har virket, naar det oplyses, at før 1850 kostede transporten af 1 ton (= 1000 kg. = 10 melsække) fra Kristiania til Minne 18 kroner («I Norge 1845») og af en tønde salt mere end fragten fra Portugal til Kristiania.

Efter det nævnte værk af Skougaard har Norge af statsmidler anvendt 53 millioner kroner til veibygning i aarene 1820—96, og det antages, at amterne og herrederne har anvendt omtrent en lignende sum; altsaa omkring 106 mill. kroner er medgaaet til veie, hvoraf det væsentligste falder paa tiden efter 1850. Det skulde være interessant at vide, hvad landet har ofret paa dampskibe og jernbaner i den samme tid; det er ialfald sikkert, at det er flere gange saa stort beløb som det nævnte. Det er et tungt løft, det norske folk her har taget; neppe har det nogensinde før taget et saadant, hvad de økonomiske opofrelser angaar, og glædeligt er det at se, hvilke rige renter disse offere har bragt saavel i materiel som aandelig henseende. Det har her stadfæstet sig, at hvad et folk koster paa sine kommunikationsmidler, er vel anvendte penge, som regel da.

Men der er meget igjen at gjøre. I et land som Norge er kravene saa mange og store, at det er umuligt at tilfredsstille mere end en del af dem i løbet af en 50 aar. Der vil derfor utvivlsomt ogsaa i den kommende tid stilles store krav til folkets offervillighed, og mange raab om at spare vil høres herefter som før. Vi vil haabe, at der dog altid vil findes udveie til de fornødne midler til fremme af vort kommunikationsvæsen.

Og endnu ét. Vor veilov hviler endnu i flere henseender paa den gamle norske landslovs bestemmelser, og uden at være fagmand paa dette omraade har det oftere slaaet mig, hvilke uheldige følger dette har. Veivæsenet stykkes op i en hel del smaastubber og bevilgninger her og der, og det er ofte vanskeligt at faa noget større anlæg helt gjennemført. Har et amt eller herred bygget ny vei inden sine grændser, ser man ofte et andet amt eller herred lade veien ligge, som den har været. Er dette tidsmæssigt? Der er ogsaa meget i vor veilovs bestemmelser, som synes urimeligt eller ialfald uheldigt. Alt dette bør optages til behandling og en ordning istandbringes, som er til det hele folks gavn.

EVOLUTIONSLÆRENS INDFLYDELSE PAA DET NYERE AANDSLIV, SÆRLIG PAA THEOLOGIEN.

(To foredrag[1]) ved stiftsprestemødet i Skien august 1899
af pastor J. H. H. Brochmann.

I.

Emnet, som idag skal sysselsætte os, har aldrig været gjenstand for direkte studium fra min side. Jeg taler derfor ikke som den, der af mig selv følte trang til at fremlægge resultater af et studium, men som den, der er opfordret til at tale over et opgivet emne, og i den tanke, at naar man bedes om en ting, skal man gjøre, hvad man kan, og give, hvad man har. Andet faar mine herrer ikke her, end hvad jeg leilighedsvis har tilegnet mig og saaledes som jeg personlig har opfattet det, og naar jeg paa forhaand har hørt dette foredrag forventet som et i særlig grad videnskabeligt, da maa jeg desværre give afkald paa den ære; m. h. vil finde, at det kun er populære betragtninger, jeg har at byde.

Det første spørgsmaal, emnet giver mig at besvare, er dette: *Hvad er evolutionslæren?* Jeg kan her ikke nøie mig med at give en abstrakt definition. Spørgsmaalet besvares bedst ved, at jeg giver et rundskue over alle evolutionslærens omraader, man kunde gjerne sige, ved at fremstille evolutionslæren i dens egen evolution.

Verdenshistoriens «nyere tid», der, som vi alle ved, karakteriseres med de tre ord: renaissance, reformation, revolution, er en frigjørelsens og selvstændiggjørelsens periode, ikke blot paa religiøst og politisk, men ogsaa paa videnskabeligt omraade, i modsætning til en tid, der kan karakteriseres som autoritetens paa samtlige de nævnte omraader. Her har vi kun med frigjørelsen paa det videnskabelige omraade at gjøre. *Galileis* († 1642) og andres opdagelser og experimenter bragte for dagen en

[1]) Foredragene trykkes efter opfordringer.

voxende mængde uoverensstemmelser mellem de nedarvede antike theorier og virkeligheden. *Cartesius* († 1650) satte undersøgelserne i system ved at grundlægge videnskaben paa den *methodiske tvivl*: *de omnibus dubitandum est*, man bør tvivle paa alt — ikke for at havne i tvivl, men for ved undersøgelse tilbunds at faa fast bund under fødderne: *dubito, ut intelligam*, jeg tvivler for at komme til forstaaelse (modsat skolastikens *credo, ut intelligam*). Endnu var tvivlen ikke den syge skepsis, d. e. tvivl, som er tilfreds med tvivl; nei, endnu var tvivlen kun sund sandhedstrang og videlyst. Den var, hvad folkedigtningen præluderende og genialt havde givet udtryk i askeladden, som endelig selv maatte *se efter*: hvad det var som huggede inde i skoven, som hakkede i fjeldet, og hvor den lille bækken til allersidst kom fra. Med tvivlen som fører studerede man nu, ikke Aristoteles, men «naturens bog» og søgte efter de sidste aarsager saa langt tilbage som muligt; herunder opdagede man tilgavns *naturens aarsagsrække* og de *love*, som aabenbarede sig i dem, naturlovene.

Lad os tage et exempel. Fænomenet himmellegemernes bevægelse, hvis sande natur Copernicus afslørede (i modsætning til den ptolemæiske forklaringsmaade), og som Kepler beviste, paaviste Newton aarsagen til, – gravitationen. Man kunde ikke standse hermed, man maatte gaa end længere tilbage og spørge, hvorledes det solsystem, der bevæger sig paa hin maade, er *blevet til*. Resultatet, man fandt, er at solsystemet er blevet til gjennem udvikling af en sig omdreiende taagemasse. Her har vi da den *evolutionistiske kosmogoni*.

Et andet arbeide var det at forfølge jordklodens egen dannelse og naturmæssige udvikling til sin nuværende tilstand gjennem de geologiske perioder. Her har vi da evolutionistisk *geologi*.

Under dette sidste arbeide kom fossiliernes, *forsteningernes*, tur til at studeres. Forsteningerne havde været kjendte før, f. ex. af Palissy; men at erklære dem for at have været levende engang var et af de mange kjætterier, for hvilke han døde i Bastillen 1589. Efterat Europa havde passeret 1789, var tiden en anden. Cuvier og Agassiz forklarede dem og deres fra den nuværende plante- og dyreverden afvigende skikkelse af naturrevolutioner og undergange og nyskabelser. Den hypothese var for vilkaarlig og afløstes af Lamarcks, *Darwins* og Wallaces hypothese om en sammenhængende evolutionsrække støttet til en ny videnskab,

embryologien. Her har vi da evolutionistisk *botanik* og *zoologi*. Men man standsede ikke hermed. *Alt* levendes udviklingsrække fra først til sidst gaar efter evolutionisternes mening for sig i kraft af visse naturlige principer, især forplantningsprincipet, avlsvalgsprincipet og kampen for tilværelsen. Endog *mennesket* udvikler sig derfor af sig selv af aben ifølge samme naturprinciper; evolutionslæren omfatter altsaa ogsaa *anthropologien*, m. a. o. hele *biologien*, og uden at have fundet overgangsformen mellem abe og menneske opstiller evolutionisterne trøstig den imaginære art *pithekanthropus alalus*, den sprogløse menneskeabe, beskriver dens benbygning, afmaler dens ydre og sælger billederne i bogladen, saa at folk tror, det er en videnskabelig kjendsgjerning, man har for sig. Er det end ikke dette endnu, saa trøster evolutionisterne sig til, at det snart skal *blive* en kjendsgjerning; udgravningerne er jo endnu kun i sin begyndelse; desuden, for 4—5 aar siden fandt man nogle knokkelrester paa Java, som man vilde skulde høre sammen og være et vidnesbyrd om mellemformen. Herom er man dog endnu ikke enig.

Hvor bliver der efter alt dette af skaberen, af Gud? *Laplace*, Mesteren for den evolutionistiske kosmogoni, skal jo have sagt, at «den hypothese har han aldrig havt brug for». Flere og flere evolutionister mener det samme. Man ser kun naturaarsager til alt, og hvor gaadefulde de end maa erkjendes at være, en personlig Gud ser man ikke. Maa denne tvivl tilsidst lede til, at man *finder* Gud! Den *kan* lede dertil og skaber da de fasteste bekjendere. Og er det den *cartesianske* tvivl (jeg tvivler *for at komme til erkjendelse*), er det den tvivl, som vil lade sig overbevise af sandheden, da findes den. Det er den tendentiøst smittede videnskab, videnskaben hos dem, der bruger den i en bestemt hensigt, at *bortskaffe* troen paa Gud, at slukke, hvad Guds aabenbaring har tændt for os, det er kun den videnskab, som ikke finder; det er dens ulykke, at den faar det resultat, den vil, ifølge det forhold, som engang existerer, at alt lader sig forsvare, naar man *vil* forsvare det, og alt, som man *vil* angribe, lader sig angribe.

En særegen vanskelighed, som jeg vil omtale strax, er der med at forklare *begyndelsen* til evolutionsrækken. For at kunne gjøre alt til naturudvikling uden nogen skaber er man i *biologien* nødt til at antage *generatio spontanea* (at liv kan frembringe sig selv) og at forkaste den gamle sætning: *omne vivum ex ovo* (at

alt liv stammer fra et æg). Alle de skarpeste iagttagelser og experimenter vedbliver dog at gaa i favør af den gamle sætning. Om ikke æg, saa er dog en kime, en spore, en bakterie nødvendig (cfr. Drummond, naturens lov i aandens verden, kap. 1). Ikke desto mindre er spørgsmaalet endnu under debat; den anorganiske smittebærende vædske vil man jo endnu iaar have fundet. Hertil svares fra modsat hold: hvad ret har man til at kalde vædsken anorganisk, blot fordi dens beskaffenhed ligger under vore mikroskopers rækkevidde? Den er jo en tilfældig og vilkaarlig grændse.

Paa lignende maade opstaar der vanskelighed med den *livløse* natur's begyndelse. Jo mere fortrolig og vant man bliver med tanken om solsystemets og særlig jordens dannelse ved omdreining, afkjøling og fortætning af en oprindelig taagemasse, jo mere melder sig det spørgsmaal: hvorfra er *stødet* til bevægelsen kommen og hvorfra er materien selv kommen? Man syntes, man havde fundet, at Gud var overflødig indenfor skabelsens udvikling; ålle begyndelser indenfor skabningen mente man kunde komme af sig selv; hvorfor ikke ogsaa den allerførste? *Spinoza* († 1677) havde her givet den storartede tanke, at Gud og naturen, Gud og verdensaltet, var et og det samme; at Gud skabte, var det samme som, at naturen skabte. Tanken var blendende; her fik naturvidenskaben sin ret, og bibeltroen syntes ogsaa at faa sin ret; løsningen syntes funden. Og dog er det kun et blendverk; thi der er jo slet ikke svaret paa, hvorledes den upersonlige natur, som hverken vil, føler eller tænker, kunde give sig selv et fornuftigt og hensigtsstræbende stød.

Herom dog mere siden. Foreløbig har jeg kun den opgave at orientere paa evolutionslærens omraader. Først maa vi derfor se os videre om og spørge: har vi nu med det *kosmologiske*, *geologiske* og *biologiske* omraade seet alle evolutionslærens omraader?

Svaret er: nei! Et omraade af kolossalt omfang og den største betydning har vi tilbage. *Aandslivet, personlivet, historien* — staar dette ogsaa under evolution, d. e. er disse ting ogsaa egentlig kun naturhistorie? Ja! lyder svaret med triumferende sikkerhed fra evolutionisternes leir.

Fra to sider truedes tanken om et frit personligt aandsliv hævet over naturen: fra naturfilosofien, og fra historien selv.

Spinozas pantheisme (læren om, at altet er Gud) truer personlivet ved at borttage dets grund og udspring, den personlige Gud. Thi det var kun en tom udflugt, som man gjerne kan skjænke hans beundrere, naar han til beskyldningen for atheisme (fornegtelse af Gud) svarede: nei, det er akosmisme (negtelse af verden). Det anerkjendes tilsidst, at han i sit system havde ryddet den *personlige* Gud væk. Og er den personlige Gud væk, da kommer konsekvent raden til det personlige menneske, da er det forgjæves at ville hævde en fri personlighed for noget væsen indenfor verden eller indenfor, hvad et upersonligt verdensalt uvilkaarlig og ufrivillig har lavet. Menneskets aandsliv er da ligesaa uvilkaarligt og ufrivilligt, — fosforagtige bevægelser i hjernen. Mistænkeligt er det kun, at denne hjernevirksomhed da ikke ligner feberfantasier hid og did i vild tilfældighed, men bestaar i beherskede tanker, som med bevidsthed forfølger et maal.

Ogsaa fra den historiske videnskabs side truedes Guds og dermed menneskets personlighed og frihed; thi ogsaa ad historisk vei stødte man tilsidst paa spørgsmaalet Gud. Ogsaa paa den historiske videnskabs omraade havde det cartesianske undersøgelsesprincip snart gjort sig gjældende. Intet var historisk sandhed, fordi om det var gammel tradition; ikke engang de ældste historieskrivere var hævede over tvivl og kritik. Jeg vil ikke her tale om, at man udgrov de gamle pælebygninger og gjennemrodede kjøkkenmøddingerne og udstillede deres indhold i musæerne; thi dette mere arkæologiske arbeide fik mest betydning for anthropologien og angik mest det ældste menneskelivs ydre materielle liv og kulturtrin. Paa det historiske omraade i egentligere betydning var det de gamle indskrifter paa bygværker, paa mynter, paa fjeldvægge, som optog interessen. Selv en saa omhyggelig og troværdig historieskriver som Herodot maatte finde sig i at korrigeres. Især ved studiet af de ægyptiske hieroglyfer, de asyriske lertavler og andre østerlandske monumenter kom raden ogsaa til den *hellige* historie at kriticeres. Det gjaldt ikke blot, som i begyndelsen, at opsøge gamle bibelhaandskrifter for at faststille den oprindelige bibeltext, nei nu gjaldt det selve textens tilblivelse og troværdighed, som studeredes tilbage til de mindste brudstykker af gamle kilder. Ligesaalidt som man havde opdaget skaberen i skabningen, ligesaalidt kunde man nu faa øie paa

skriftens meddelelse fraoven. Dens bøger var ikke oprindelig blevne til i sin nuværende, færdige skikkelse, nei ogsaa de havde sin historisk menneskelige udviklingshistorie, og hvad andet end menneskelig kilde var der saa, naar alt kom til alt for vor erkjendelse af Guds tilværelse og væsen? Var ikke hele *Gudsbegrebet* og *religionen* en blot menneskelig tankeevolution?

Havde den historiske kritik først rørt lidt ved skriftens og religionens guddommelige herkomst, og havde man overalt i den *natur*historiske udvikling ikke opdaget Gud, men kun evolution og naturlove, da laa den tanke nær: kanske *hele* tilværelsen, historien indbefattet, er evolution og verk af naturlove? Havde man først *begyndt* at ombygge den menneskelige viden i den stil at gaa tilbage til det, man kunde se og føle paa, saa var stilens gjennemførelse kun et tidsspørgsmaal; man ventede kun paa manden, som skulde gjennemføre den. Han kom, da veiene var banede, og han hed *August Comte* († 1857), grundlæggeren af den saakaldte positive filosofi, den positive skole, positivismen. Denne nye filosofi, som har præget hele sidste halvdel af aarhundredet, tog evolutionslæren i sin tjeneste, ombyggede hele videnskaben efter den og viste, hvad evolutionslæren duede til. Fra den stund fik evolutionslæren først sin fulde betydning og magt over aandslivet.

Thi hvad er den *positive filosofi?* Det er en forklaring af verden og mennesket, livet og historien, ifølge naturlovenes orden; den bestaar hovedsagelig i *anvendelse af lovbegrebet* paa samtlige livets foreteelser. Comte opstiller tre grupper af love: fysiske, intellektuelle og moralske. De fysiske bestemmer alt, hvad der angaar tal, udstrækning, bevægelse, tyngde, varme, lys, elektricitet, lyd, kemisk forbindelse og opløsning, planteliv og lavere dyreliv. De intellektuelle gjelder forstandsevnerne, og de moralske samfundet. Alt gaar efter love. Derfor skal *alle* videnskaber være *exakte* videnskaber; ogsaa moral, politik, samfundslære, eller som Comte kalder den: *sociologien*, skal være exakt videnskab. Han opstiller et «videnskabernes hierarki» i syv trin: mathematik, astronomi, fysik, kemi, biologi, sociologi, morallære. De er byggede opad paa hverandre. Forat kjende moralen maa man kjende samfundet, da mennesket ikke udvikler sig alene, men i samfund og forhold til andre. Men studiet af samfundet (sociologien) forudsætter kjendskab til livslovene (bio-

logien). Men livet hviler igjen paa de rent materielle og kosmologiske videnskaber, kemi, fysik, astronomi samt mathematik, som er den abstrakte grundvold for hele tilværelsen. (Pythagoras's tanke om *tallet* som altets grundvæsen er derfor i vore dage kommen til stor ære).

Spørger man Comte, *hvorfra lovene stammer*, da giver han det bekjendte svar: *afstaa fra* at ville kjende det absolute, de sidste aarsager; dem *kan* man ikke kjende. Gaa ud fra det relative, og *nøi dig* med lovene. Paa den maade vil han give alle forestillinger, al viden, fuld *positivitet*, paatagelighed. Naturligen maa da det absolute væk. «*Alt er relativt, det er den eneste absolute sats*».

Grundvolden for Comtes positive filosofi er hans opdagelse af loven for menneskehedens aandelige eller kulturhistoriske udvikling: *de tre stadiers lov.* Stadierne er: 1) det theologiske eller indbildningens 2) det metafysiske eller abstraktionens 3) det positive eller videnskabens. Det theologiske falder igjen i tre stadier: *fetischisme, polytheisme, monotheisme,* forskjellige grader af uvidenhed, som indbilder sig sine guddomme. (En mand stiger ned i en hule og dør af giftige gasarter; uvidenheden slutter: der bor en ond aand i hulen. Det lyner og tordner: der er en vred guddom over skyerne o. s. v.). Mirakler er ubekjendskab med naturlovene og overtroisk overdrivelse. Her bebudes da en frigjørelse, som kan tilegne sig det gamle klassiske ord, der er talt ud fra sin tids fritænkerske standpunkt:

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
atque metus omnes et inexorabile fatum
subjecit pedibus, strepitumquè Acherontis avari[1]).

Skal man da ikke have religion? Jo, men ikke overtro, ikke indbildning om en aabenbaring; religionen skal være positiv, grundlagt paa det haandgribelige. Og saa konstruerer da Comte sin positive religion, som hans tilhængere pleier tie ned og begrave i taushed; men de faa minuter, som behøves til at skitsere den, tror jeg er vel anvendte, fordi det giver klarhed at se denne konsekvents af positivismen.

[1]) Lyksalig den, som fik lære at kjende tingenes sande aarsager og dermed lagde alle skræmsler, den ubønhørlige skjæbne og den graadige Acherons uhyggelige brus under sine fødder.

En hovedsag ved religionen er for Comte *bønnen*. I bønnen koncentrerer livet sig. Med brændende iver at ønske sig mere god er allerede til en vis grad virkeliggjørelsen af den ønskede forbedring. Bønnen har den største moralske virkning; men virkningen ligger i, at mennesket bliver sig sine mangler og trang bevidst, og at dets ædle følelser kommer tilorde. Bønnen skal være en takkebøn rettet til historiens ædleste mænd, menneskeslægtens velgjørere; men den skal ogsaa være en tilbedelse rettet til selve menneskeheden, som er det eneste virkelige «høieste væsen». Til denne tilbedelse af menneskeheden hører tilbedelsen af, hvad han kalder «fundamentale baand»: ægteskabet, forældreværdigheden, barnestillingen, søskendestillingen, tjenerstillingen. Fremdeles er gjenstand for tilbedelse de «forberedende stadier»: fetischismen, polytheismen, monotheismen. Fremdeles: «det moralske forsyn»: kvinden; «det intellektuelle forsyn»: præsteskabet (nb. Comtes presteskab); «det materielle forsyn»: patriciatet; «det almindelige forsyn»: arbeidsklassen. Ved siden heraf finder Comte endnu følgende gjenstande for tilbedelse: skjæbnen eller verdenslovene; den store fetisch eller jorden, samt det store verdensrum. Comte har brug for presteskab, templer, altere, ja sakramenter. De sidste er 9 i tallet: 1) Optagelsen (barnet vies til det høieste væsen og overgives til forældrenes opdragelse). 2) Indvielsen (barnet indføres 14 aar gammelt i det offentlige liv og overgives til præsternes opdragelse). 3) Indtrædelsen (myndighedserklæring i 21 aars alderen). 4) Virksomhedssakramentet (indvielse til kaldsgjerningen). 5) Ægteskabssakramentet. 6) Modenhedssakramentet (ved 42 aars alder). 7) Tilbagetrædelsessakramentet (ved 63 aars alder, da manden opgiver sin livsgjerning og fra nu af bistaar præsterne med slægtens forbedring). 8) Overgangssakramentet (beredelse til døden). 9) Indlemmelsessakramentet (indlemmelse blandt de til slægtens ihukommelse værdige mennesker, 7 aar efter døden; de jordiske levninger overflyttes da til templets hellige lund).

Flere enkeltheder behøves ikke. Naar denne Comtes religion faldt med ham selv, laa vel grunden egentlig deri, at han her havde overskredet sin egen grændse at være positiv. Denne religion var netop ingen positiv, ingen virkelig og forefunden religion, men en lavet. En religion, der er konstrueret af og underlagt den menneskelige reflexion, er ligesaa hjælpeløs som vildmandens fetisch.

Vi har nu tilendebragt rundskuet over evolutionslærens hele synskreds: vi har seet den i kosmologien, i geologien, i biologien, i historien, d. v. s. i kulturen (videnskab, kunst, industri, politik), i moral og religion. M. a. o. evolutionen er loven for alt liv, det anorganiske, det organiske, det aandelige. Vi har seet evolutionslæren springe frem paa ægte videnskabelig grund, som et videnskabens ægtefødte barn, og kan ikke negte dens store sandhedselement paa noget af dens omraader; det er ligesaa forgjæves at negte den biologisk som geologisk og kosmologisk, ligesaa unyttigt at negte den historisk som psykologisk hos den enkelte. Men vi har ogsaa seet den drevet paa spidsen til evolution*isme*, til et *pantheistisk* system, *som mener at kunne undvære udviklingens ophav, leder og fuldender*. Under den følgende iagttagelse af evolutionslærens indflydelse paa aandslivet, og særlig paa theologien, maa vi derfor søge at skille mellem ret og vrangt.

II.

Idet vi nu kommer til hovedspørgsmaalet: Hvilken indflydelse har evolutionslæren øvet paa aandslivet, navnlig paa theologien? vil vi samle opmærksomheden om de mest brændende punkter og søge at vise de vigtigste konsekventser, som en gjennemført evolutionisme medfører for livsbetragtningen i det hele, og hvad theologien af en sund evolutionslære tør tilegne sig som fremskridt i erkjendelse, m. a. o. hvad vi maa anse for *uholdbart* i evolutionslærens paastande, og hvad vi tør *takke* evolutionslæren for. Jeg begynder med *religionen*.

For at vise, hvorledes *religion* betragtes fra evolutionistisk standpunkt, laaner jeg *Max Müllers* ord ved den religionsvidenskabelige kongres i Stockholm 1897. Han er som bekjendt hidtil fyrsten paa den sammenlignende religionsvidenskabs omraade.

«Nutildags betragter og studerer man religionen som en *uafbrudt vext*, en *intellektuel udvikling*, endog mere sammenhængende end naturens udvikling, begyndende med en periode, hvori de religiøse tanker kan lignes ved naturvidenskabens monerer og amoeber, hvorfra den udvikles til en menneskeslægtens religion, som dog hidtil mere er et postulat end virkelighed. Vi skal lære os, at en bestemt plan gik gjennem alle de lange tidsaldre for religionens udvikling, at billedlig talt endog de monstrøse mega-

therier og de forfærdelige ichthyosaurer i religionens ældste afleiringer havde sin hensigt og har noget at lære os, om ikke andet saa idetmindste at være taknemmelige for det forgangne og forhaabningsfuldt imødese fremtiden. Vi maa lære os til, at falske religioner ligesaalidt har fundets som falske fiske og dyr. Vistnok fandtes monstra, men ogsaa disse havde sin opgave i kampen for tilværelsen og for sandheden.

Lige siden Pauli dage er det sagt os, at hedningerne tilbeder samme Gud som de christne. Vistnok advarede Paulus athenienserne for deres tilbedelse i vankundighed; men den aabne erkjendelse af, at de tilbad samme Gud, bliver dog staaende. Christne theologer har lidet agtet paa dette ord . . . . missionærer forkynde ofte dem, de vil omvende, at deres Gud eller Guder er djævle. Men omend hedningerne dyrke Gud paa vankundig maade, angriber saa ikke christendommens forkyndere hedningernes fremmede Guder paa ligesaa vankundig maade? Vistnok er det vanskeligt at erkjende, at en ukjendt Guds paakaldelse kan ligge bagom og under dahomeernes skik med menneskeslagtning og andre uhyggeligheder; men vi ved jo, hvilke forkerte former selv de bedste religioner kan antage, og vi vil ikke glemme, at inkvisitionens uhyggelige brændoffere i Spanien og England og andetsteds kaldtes *autos da fe*, — troesgjerninger».

Max Müller anfører derefter hæderlige undtagelser af frisindede kirkelærere og missionærer og giver derefter en oversigt over de bedre hedenske religioner og de bedre tiders tegn, den sammenlignende theologi (religionsvidenskab), som nu udgiver verdens hellige skrifter i én samling, — som ikke længere bruger udtrykkene hedning og afgudsdyrkelse, men betragter de før saakaldte hedenske religioner som udviklingsfaser og istedet for at lede efter det stødende i dem leder efter det fornuftige, gode og sande i dem. «Religionerne betragtes fra vor tid af ganske simpelt som historiske fakta; om de er *aabenbarede*, spørges ikke efter. Næsten hver religion er ifølge dens egne forsvarere aabenbaret. Deres lærde begynder sædvanlig med at vise, at deres religion besidder alle sande kjendetegn paa en aabenbaring og, ifald de kan, at ingen anden religion eier disse kjendetegn. Vedareligionens fordring paa at være aabenbaret, hviler paa en omhyggeligere udarbeidet argumentation end nogen anden religions. Avestabøgerne siger sig at være Ormuds's egne ord i samtale med Zoroaster.

Muhamed erklærer koranen for meddelelse fra erkeenglen. Alene Buddha nøier sig med sandhedens indre vidnesbyrd, medens Konfucius's og Laotses religioner appellerer til fædrenes autoritet. Den sammenlignende theologi betragter *alle* religioner som resultat af en historisk udvikling».

Müller skyr at nævne kristendommen ved siden af de andre religioner, men indbefatter den dog i ordet *alle*. Derefter taler han om det store tidens tegn tolerancen, hvis største udtryk han finder i religionskongressen i Chikago, mod hvilken intet økumenisk koncilium kommer op i storartethed. Der gjordes, heder det, naturligvis ingen omvendelsesforsøg; det var en religiøs udstilling, intet andet. Man sammenlignede slet og ret og enedes i stærk følelse af menneskeligt *broderskab*, i troen paa en *usynlig verden*, i *bønnens* nytte, skjønt buddhisterne visselig ikke vilde anerkjendt vor bøn i betydning af begjæring om noget. Om offer sagdes intet; men *selvopofrelse* fandt man at være moralsk og social pligt. Ligesaa at *elske sin næste som sig selv*. Havde nogen opraabt de christelige lærdomme *uden at sige*, *at de var christelige*, da vilde de faaet en overvældende majoritet.

En ny religion, siger Müller, er hvad vi egentlig behøver, skjønt den religion sandsynligvis kommer til at vise sig at være den ældste i verden. Den bør ikke optage andet, end hvad de store verdensreligioner er enige om. Mangguderiet maatte opgives, mangegiftet ligesaa, kastesystemet med dets konsekventser angaaende ægteskab, børn, enker ligesaa; blodhevn ligesaa osv. Det gjælder at faa en kjerne, som er fælles, hvor liden den end er, hvis aabne bekjendere er medlemmer af den nye religion. Kjernen maatte navnlig bestaa i christendommens *ti bud* og buddhismens ti regler, som han reducerer til sandhedskjærlighed overfor Gud, os selv og vor næste. Dog kunde hver religion beholde sit navn og sit eget særegne, blot de bekjendte sig som tilhørende den store fælles religion, ligesom de forskjellige christne kirkesamfund bekjender sig til *een almindelig* kirke. Hvorfor, spørger Max Müller, kan kirken ikke erkjende muhamedanerne og buddhister som medindbefattede i kirken?

Det er kolossal naivitet, men fuldt alvor i M.s mund; thi han slutter med, at verden tenderer i den retning, og at det bliver næste religionsparlaments opgave at virkeliggjøre den religiøse enhed. Naiviteten kan vel ikke faa et stærkere udtryk, end naar

M. siger, at de christelige læresætninger vilde faaet pluralitet, ifald de var blevne fremsatte *uden angivelse af, at de var christelige,* — retsom om det var muligt, at det centralt christelige kan skjule sin christelighed — og naar han synes at mene, at man med de ti bud har christendommens kjerne. Christendommens eneste kjerne, hvormed den staar og falder, er Christus, og at han udelukkes af den nye fællesreligion, er det samme som, at christendommen, verdensreligionen, er udelukket af denne fællesreligion, der vil være verdensreligion.

Naar vi skal tale om, hvad den christelige theologi i spørgsmaalet om religion og aabenbaring har havt at tilegne sig af evolutionslæren, da falder først i øinene det store nyere arbeide paa at fremstille det israelitiske folks og den gammeltestamentlige skrifts udviklingshistorie. Hvad nytte har det gjort? Det har jo frataget os vore gamle begreber om skriftens inspiration? Ja, vore gamle begreber har det unegtelig frataget os, men ikke inspirationen selv. Det truer med at ville fratage os en aabenbaret religion; men længere end til trudslen kommer det ikke heller, det kan vi lide paa. Manglede vi det nye testamente kunde det kanske se farligt ud; men med det nye testamente i haanden, d. v. s. med den udisputable, positive kjendsgjerning, som heder *Christus,* har det ingen fare, — saalænge sandhed gjælder mere end magtsprog. Thi han *er* selve aabenbaringen fraoven, det er baade synligt, hørbart og til at tage paa, for at bruge apostelens ord. Det lader sig den dag idag iagttage og erfare, at han er ovenfra og ikke nedenfra. Mod den klippevæg: kjendsgjerningen Christus, bryder aabenbaringsfiendtlighedens bølger sig til skum.

Christus er ligesaalidt undfangen af kjød og blod, som hans historiske skikkelse hos evangelisterne er undfangen af menneskетanken; af den sidste sandhed faar vi bekræftelse paa den første. Vil man *se*, hvad menneskетanken kan skabe sig for en frelser, da læse man menneskетankens forsøg derpaa lige fra de apokryfe «barndomsevangelier» til nyere forsøg paa at forbedre evangeliet.[1]) Man læse Comtes «positive» religion og se, hvor menneskетankens naturlige evolution fører hen. Ved den slags religion løfter men-

[1]) Lad mig minde om Bahrdts «Neueste Offenbarungen Gottes», som Goethe rammende karakteriserede saa:

Da kam mir ein einfall von ungefähr:
So redete *ich,* wenn ich Christus wär'.

nesket sig op af sin elendighed med samme lethed som den, hvormed man løfter sig selv op af sumpen ved haaret. Det hele bunder i den selvmodsigelse, at fortabte kan frelse sig selv.

Hvoraf kommer det vel, at alle levende christne er ført til Christus af *andre*, at her finder en evig gjentagelse sted af det, som fortælles om de første disciple i Joh. 1? Man kan vist trygt spørge enhver levende christen, hvem der førte ham til Christus, og han vil vide, hvem det var. Maaske hans moder, maaske hans ven, maaske hans lærer, maaske skylder han flere det, maaske skylder han direkte det apostoliske ord i skriften det. Apostlerne skyldte fra først af døberen det, og han — med rette kaldt den største kvindefødte for dette sit vidnesbyrds skyld — fraskriver sig udtrykkelig æren af eget klarsyn i dette stykke og giver den guddommelige aabenbaring æren (Joh. 1, 31). — Men Guds aabenbaring i Christus var ikke blot nødvendig en gang for alle; den behøver en uafbrudt *opholdelse*, uden hvilken den gaar tilgrunde, og vi staar atter hjælpeløse. Det er om denne *aabenbaringens opholdelse*, hvoraf vort lys og vor kraft til salighed absolut afhænger, at vi daglig beder Gud i den første og største af alle fadervorets bønner: *Helliget vorde dit navn!* Vi er afhængige af vore omgivelser, af at den Guds aabenbaring, vi fik ved Christus, ikke atter udslukkes hos os. I den grad er aabenbaring nødvendig, at vi ikke engang kan *bevare* den af os selv, efterat vi engang har faaet den.

Men hvad nytte gjør da evolutionslæren med hensyn til aabenbaring og inspiration? Lad mig først minde om, at det spørgsmaal egentlig er uberettiget; thi vi dyrker ikke videnskab og søger efter sandhed for en vis nyttes skyld eller i en vis tendents, men for dens egen skyld. Dog kan vi være visse paa, at sandhedserkjendelsen tillige er det gavnligste af alt, omend dens gavn sees bedre bagefter end paa forhaand.

Imidlertid mener jeg, at om vi mere beskedent spørger, om vi allerede kan se, at det videnskabelige arbeide her har havt nytte, da lader sig derpaa svare: ja, vi kan allerede se noget. Der er her en analogi til, hvad vi erfarer ved den geologiske evolutionslære. Den fratog os vore gamle begreber om skabelsen og vilde endog fratage os skaberen. Det sidste lykkes ikke, som vi vil se, naar vi kommer videre i vort emne, og det første skede kun for at give os et *større* skabelsesbegreb og gjøre skaberen større for vor erkjendelse. Ligedan her. At lære aabenbaring og

inspiration at kjende paa en sandere maade er at *lære Gud bedre at kjende*; thi jo bedre vi faar se hans gjernings beskaffenhed, jo bedre lærer vi ham selv at kjende. Ogsaa vor egen natur lærer vi dybere og bedre at kjende. Med den gamle aabenbarings- og inspirationstheori bliver det vel altid vanskeligt at forstaa, hvorfor Gud skulde behøve aarhundreder, ja aartusinder for at kunne sende os Frelseren; men studiet af den religiøse udviklingshistorie viser os, hvilket arbeide det maatte koste Gud at modne hans komme.

Men evolutionslæren udjevner forskjellen mellem christendom og hedenskab, siger man. Nei, den forsøger det, men den kan ikke. Derimod kanske den kan, hvad Müller vil, give os en drift mere til, hvad skriften selv (Ap. gj. 10, 28. 34; Rom. 1, 19 f.; 2, 14 f.) burde lært os, ikke at ringeagte hedningernes religioner, selv om de samtlige mangler og maa mangle det væsentligste, — som alene christendommen har, — og selv om de i renhed staar tilbage for christendommens forberedelsesstandpunkt, det gamle testamente, fordi de mangler Guds direkte ligefremme aabenbaring, aabenbaringen i egentligste forstand.

Jeg kan ikke sige, at jeg personlig kjender hinduernes, kinesernes og persernes religioner; men *koranen* kjender jeg en del til. Det er en historisk kjendsgjerning, at Muhamed med koranen og dens monotheisme løftede sit folk op af dyb raahed til at blive et kulturfolk og et religiøst folk af høi rang. Arabernes religiøsitet imponerer jo ofte christne forfattere. Maa jeg end finde den moderne begeistring for koranen høit overdreven, saa slaar det mig dog altid, at koranen maa kunne spille en rolle for araberne, som *ligner* Moselovens hos jøderne, nemlig en opdragers. Jeg kan langtfra sætte koranen i linje med det gamle testamente, langtfra: hvem vil f. ex. indbilde sig, at det nye testamente havde kunnet udfolde sig af koranens jordbund? Eller man sammenligne Josefs historie i Koranen med Josefs historie i 1 Mos., og man vil blive slagen af forskjellen. Man tænke paa en moral som koranens, der tillader sine tilhængere i fastetiden at bryde fastens love saa grovt man vil — *om natten*, «saalænge det er saa mørkt, at du ikke kan skjelne en hvid traad fra en sort»; men saasnart det er lyst nok dertil, maa man være streng i sit liv igjen! — Saa alvorlig religiøse som muhamedanerne er, er det umuligt, at de i længden kan slaa sig til ro med et saadant standpunkt; naar tidens fylde kommer for *dem*, naar vækker-røsten naar dem, vil de behøve forsoneren

Christus og ikke tilfredsstilles af nogen anden. Han er det specifikt christelige; forsoningen, det er christendommen.

Paa samme maade antager jeg, det har sig med de øvrige religioner, og der er vel intet til hinder for under missionsgjerningen at gaa ud fra Augustins gamle tanke, at der i hver religion er glimt af sandhed, der yder tilknytning. Gud har ikke ladet hedningerne uden vidnesbyrd, i skabningen og i samvittigheden, og jo mere et folk har lukket øie og øre op for dette vidnesbyrd, jo bedre tænker jeg den opdragelses- og forberedelses-religion er, som folket har faaet. I den lydhøre Abrahams æt udvalgte Gud sig det folk, hvori han ved sin aand vilde gribe særlig rensende og ledende ind; der arbeidede og arbeidede han indtil det punkt, da saa at sige den guddommelige funke kunde slaa ned i en aabenbarelse i kjødet og tænde den ild, som fængede hos gamle og unge, trælle og fri, hos jøde og græker.

I en sum: Evolutionslæren kan aabne vort øie for Guds *arbeide* med at forberede og give os aabenbaringen, den kan forherlige aabenbaringen ved sammenligning mellem religionerne, den kan lære os at se afstanden mellem inspireret aabenbaring og reflekteret religionslaveri; men den kan hverken berøve eller erstatte os aabenbaringen.

(Forts.).

NYE BØGER.

Norsk teologisk tidsskrift under medvirkning af A. Brandrud, Christen Brun, A. Chr. Bugge, L. Dahle, L. Dietrichson, Chr. Ihlen, J. A. Knudtzon, Brede Kristensen, Gustav Jensen, Otto Jensen, Osc. Moe, Fr. Petersen, W. Schencke, J. N. Skaar, A. Taranger, A. Wildhagen o. fl. udgivet af *L. Brun, S. Michelet, S. Odland,* professorer i teologi ved Kristiania universitet. Kr.a, Grøndahl & søn.

Et videnskabeligt teologisk tidsskrift er ganske vist en god og gavnlig ting for en landskirke, saasandt der er inden dens geistlighed tilstrækkelig videnskabelig dygtighed og interesse baade til at fylde det med stof og holde det oppe med abonnement. Jeg tilstaar at jeg for vor landskirkes vedkommende har mine tvivl om begge dele. Men jeg har intet imod at blive gjort til skamme, og ønsker af fuldt hjerte lykke til det forsøg som her er gjort. Vil det ikke gaa, saa er der en udvei, som det altid har undret mig man aldrig har forsøgt, skjønt den er noksaa nærliggende. Den samme vanskelighed som et sligt tidsskrift har at kjæmpe med hos os, har man ogsaa at kjæmpe med i Danmark. Intet skulde da ligge nærmere end at de to landskirker, som jo dog er saa inderlig beslegtede, slog sig sammen om et teologisk tidsskrift. Det maatte kunne gaa. Svenskerne er mere selvhjulpne end vi; saa de kanske ikke vilde være med. Vilde de det, saameget des bedre. Da kunde man rigtig faa et tidsskrift som der var magt i. Nu — man vil altsaa forsøge paa egen haand. Lykke til!

De to hefter som er udkommet indeholder læseværdige ting. Specielt maa fremhæves prof. Petersens afhandling «Det lutherske skriftprincip» og prof. dr. Michelets om Guds retfærdighed efter gammeltestamentlig opfatning. Det er nye friske tanker som her aander os imøde. Navnlig paakalder den førstnævnte vor høieste opmerksomhed. Forf. udvikler her skarpere og klarere end nogensinde før, at det lutherske skriftprincip er dobbeltsidigt: det lader ganske vist aabenbaringen skabe troen; men det lader paa samme tid *troen afgjøre hvad der er aabenbaring* i skriften.

«Dette skriftprincip hører ikke hjemme i barnereligiøsiteten. Den fatter det ikke og kan ikke haandtere det. Der er ikke den disciplinerende forskriftsreligiøsitets udvortes autoritetsprincip. Det er den modne selvbevidste religiøsitets selvhengivelse til frelsens og sandhedens ord. Ogsaa den har en autoritet. Men det er trosoplevelsens frie, varme, taknemmelige hengivelse, det er ikke den lydige underkastelse». — Tidsskriftet være da vore teologer hjertelig anbefalet.

Thv. Klaveness.

Madli und' Apalen heder en fortælling af *Jens Tvedt,* som er kommet ud hos Olaf Norli og koster 3 kr. Bogen er ikke skrevet paa tysk, som man ved første øiekast skulde tro; den er skrevet paa landsmaal, eller kanske rettere paa søndhordlandsk — thi sproget er sterkt dialektfarvet. Ordene «und' Apalen» vil sige «under Apalen» og er navnet paa en husmandsplads, hvori bogens heltinde Madli holder til og som hun benævnes efter. Jens Tvedts forfatterskab, der nu strækker sig gjennem en halv menneskealder, er en række hverdagshistorier fra hans søndhordlandske hjembygd — han finder stof nok der for sine skildringer, realistiske billeder af norsk bondeliv. De har ikke den skjønhedsglans over sig som den gamle bonderomantiks fortællinger; de er ikke «søndagsbilleder» som Tidemands malerier. Men de er sikkerlig sanddrue, hverdagslig paalidelige, ægte. Nøiagtigheden i skildringerne hænger naturligvis sammen med, at forf. ud af sit eget liv kjender disse ting tilbunds i smaat og stort. De har kulturværd som korrekte studier over emnet; og forf. har i saa maade aabenbart lært af den sidste menneskealders berømte europæiske romanforfattere, russiske og franske. Men hans bøger har ogsaa værd ved den livsanskuelse, der aabenbarer sig saavel i valg af emne som i fremstillingsmaaden, og dette gjælder særskilt den her nævnte bog. Dens emne er noksaa eiendommeligt. Af den umistelige erotik kommer der her lidet med, eller den kommer ialfald ikke til udfoldelse; den kaster ikke sin glans over heltindens liv. Maaske har man lov til at ane, at den kommer bagefter, der hvor bogen slutter. Man kunde ialfald unde det tapre menneske en saadan lykke efter hendes mageløst taalmodige og karakterfaste stræv. Madli har begyndt livet med den daarskab i en ung alder — som 25 aars jente — at gifte sig med en gammel krøbling af en olding

paa nær 80 aar, hvis fjerde kone hun blev. Hun har gjort dette ikke mindst af godslighed for at være tilhjælp for den stakkels gamle. Men vistnok har ogsaa andre hensyn spillet med i at fremme hendes beslutning. Og har hun først taget dette aag paa sig, saa bærer hun det udigjennem de mange aar — for han holder længe ud, den gamle skrøbelige Sjur und' Apalen — med en kraft og troskab og et muntert sind, som fængsler os og vækker vor beundring. Sund og god og kjernekraftig tager hun livets kamp op fra samlivets første stund — se saaledes fortællingen om bryllupsaftenen, da Madli maa ud i sit ansigts sved for at berge ind kornstaurerne, før regnet kommer! —, og er altid forfriskende munter for andre, medens hun bærer det kors fremover, som hun selv har taget paa sig. Bogen er, som sagt, skrevet paa landsmaal, og det passer jo forsaavidt godt for emnet, som begivenhederne og tankerne aldrig kommer udenfor en liden vestlandsk bygds snævre enemerker. Der er lidt indestengt, aa ja, lidt forkomment ved det hele, det lader sig ikke negte. Men landsmaalet i denne stærkt dialektfarvede skikkelse hindrer jo forstaaelsen for mange, saa det kan være et spørgsmaal, om ikke forf. vilde række langt videre ud, om han lod bogen udkomme paa skriftsprog ogsaa; eller det havde ialfald ikke skadet, om han havde ledsaget fortællingen med en del ordforklaringer under linjen. Bogen kunde fortjene at vinde frem til en større læsekreds, end den sagtens nu kan gjøre regning paa; for der er flere fornøielige figurer at gjøre bekjendskab med der, ikke mindst den, mod slutten afslørede, opbyggelsesprædikant, Lars i Dalarne.

Gamle dage, fortællinger fra en skotsk bygd, af *Jan Maclaren,* oversat af Ingeborg v. d. Lippe Konow. Hos John Grieg i Bergen. 3 kr. Maclaren er et pseudonym; forf. skal hede dr. John Watson og er prest. En rigtig god og morsom bog. Det er barndomsminder fra en kjær hjembygd, forf. øser af, idet han fører frem for os en række skildringer af mennesker og forhold fra Drumtochty-bygden i Pertshire i Skotland. Man faar saa god tro paa, at det ikke er lavede sager, der bydes os, men fortællinger fra det virkelige liv, mangen gang med selvoplevelsens fulde tilforladelighed. Der raader en varm ædel aand i bogen, og den er skrevet med et ædelt maal for øie; men det er først og fremst virkelighedsbilleder, den leverer. Og der er gribende indhold i

skildringerne. Det er vakkert at høre om den gamle stoute bondes, Drumsheughs ulykkelige kjærlighed, som ingen, ingen faar vide noget om, men som han bærer paa i taushed, til han bliver olding, medens han i stilhed og saa at sige fuldstændig skjult — tildels miskjendt — gjør saa meget godt han kan for hende, som aldrig faar vide om, hvorfra hjælpen altid kommer i nøden — «en fjern slegtning i Amerika» heder det. Man faar tilovers for den gamle forpagter, som heller vil lade sig drive fra gaard og grund, end han vil svigte frikirken, som han tilhører, — for den snille gamle skolemester, som lever for at opdage begavelser blandt sine smaa sognebørn og hjælpe dem frem i verden, — for den prægtige gamle doktor med de berømte uslidelige benklæder, som er redebon paafærde baade nat og dag, og som selv paa sine gamle invalide dage maa slaa et hallingkast («høilænderkastet»), naar det i en «kamp med døden» er lykkedes ham at vinde en af mange ikke ventet seier, — og for mange andre af den bygds folk tillige — stø og hæderlige som de er og igrunden varmhjertede, hvormeget end skikken i bygden forbyder dem at lægge sine følelser for dagen. En saadan bog vil være baade underholdende og lærerig at læse omkring i vore bygder. Der er saa meget, hvori disse mennesker ligner norske bønder, saaat vi nordmænd har let for at forstaa dem — der er mangt som er «ligesaa hos os» —, medens man paa samme tid blir opmerksom paa de nationale forskjelligheder, grundede som de er i natur og historie. Sammenligner vi denne bog med den norske bondefortælling, vi netop har talt om, maa vi blive opmerksomme paa, at der er meget mere af udviklet indhold, og liv og bevægelse i skildringerne fra den skotske fjelddal. Det er, som sagt, et snævert og stillestaaende menneskeliv, Jens Tvedts bog fører os ind i; der falder saa at sige ikke nogen lysstraale ind der fra omverden eller fortid. Men i den skotske bog har vi gjenskin f. ex. af brydningerne mellem frikirken og gammelkirken, og vi har forholdet mellem forpagterfamilien Baxter paa gaarden Burnbrae og den adelige familie Hay paa Kilspindie — læs gamle Burnbraes tale til Mylord: «I 200 aar og mere har der bodd en Baxter paa Burnbrae og en Hay paa Kilspindie» — og idet han giver en udsigt over dette mere end 200-aarige samliv: «min farbroder var med høilænderne ved Waterlo, og min bror blev skudt ved Deres side ved Sebastopol» o. s. v., o. s. v. Men ved siden deraf saa meget

kosligt og løierligt, dagligdags hjemmevævede træk af bondelivet, som vi kjender saa vel igjen fra vort eget — som gamle Kirstys trøste- og formaningstaler eller bygdefolkets beundrende gjengivelse af prestens prædikensprog eller bygdens stolthed over den gut fra dalen, som blev professor i Australien, og den almindelige deltagelse i hans skjæbne — alle syntes de, de havde nogen del i ham — eller auctionariussens juridisk-tekniske udtryksmaade og lærde skriftsprogstil. En livfuld, varm og morsom bog, og en alvorlig, religiøs men frisindet bog tillige. Oversættelsen maa siges at være særdeles godt gjort; den har sikkerlig mangesteds ikke været noget let arbeide. Hist og her er fremstillingen eller udtryksættet lempet over til vort eget hjemlige, det som vi kjender fra vore egne fjelddale, for at lette tilegnelsen. Men allige-vel maa der jo blive adskilligt saavidt fremmedartet ved den hele skildring, saa man maa lægge lidt god vilje til for at kunne føle sig hjemme i den fremmede bygd. Men blir man det, har man noget igjen for det. En saadan bog skulde alle sognebibliotheker og læseselskaber skaffe sig. Udtalen af de fremmede navne kunde gjerne hist og her være angivet.

Hvarför kallas vi kristna? Teologiske betraktelser af L. Bergström, teol. lektor. kr. 1,75 hos Lars Hökerberg i Stockholm. En bog, som man læser med megen interesse. Dens 7 stykker — hvoraf det ene er en prædiken, to andre stykker prøveforelæsninger ved Uppsala universitet — er skrevne i løbet af aarene 93 til 99, og de beskjæftiger sig med spørgsmaalet om forholdet mellem moderne theologi og kristen tro, spørgsmaalet om, hvad der er det egentlige merke paa den ting at være et kristent menneske. Forf. viser sig at være vel hjemme i den moderne bibelkritik, følger ogsaa med i, hvad der i Norge er kommet frem af udtalelser om denne sag, og paaviser med styrke den nødvendige sammenhæng mellem kritiken og apologetiken. «Apologetiken forudsætter kritik, og kritiken støtter apologetiken». Om bibelen hævder han, at den «indeholder guddommelige sandheder, om den end ikke i alle sine dele er guddommelig». Overfor de kirkelige bekjendelsesskrifter stiller han sig meget frit. «Vor kirkes bekjendelser indeholder kristelig sandhed, uagtet den ikke i alle sine dele *er* kristelig; og mindst kristelig er den efter min mening just i sin lære om Kristus og om bibelen». Hvad læren om Kristus angaar, viser forf. sig at være en discipel af Victor Rydberg —

se særlig stykket: «V. Rydbergs kristologi»; og det kommer paa dette punkt tydelig frem, at det ikke blot er symbolum athanasianum, augustana og konkordieformelen, som forf. forbeholder sig fuld frihed overfor, men at han ogsaa hævder et lignende forhold til selve den apostoliske trosbekjendelse. Han tror ikke paa Kristi undfangelse af aanden og fødselen af jomfruen; «hans indtrædelse i verden, mener han, er skeet i overensstemmelse med de love, som er gjældende for denne ting». Og han staar saaledes øiensynligen paa et helt andet standpunkt i kirkelig henseende end de af *vore* frisindede theologiske forfattere, som han maa siges at staa nær f. ex. i spørgsmaalet om den moderne bibelkritik eller om de efterapostoliske symbolers forpligtende kraft. Ved læsningen af denne svenske bog kommer man til at vurdere betydningen af den stilling, den apostoliske trosbekjendelse gjennem Grundtvigs virksomhed har naaet i den danske og norske kirkes erkjendelse og liv. Havde Sveriges kirke gjennemgaaet en lignende udvikling, vilde neppe en mand som L. Bergström, hvem personlig, levende kristendom synes at ligge saa varmt hjerte, have kunnet vise saa liden ærbødighed endog for saadanne kirkelige læresætninger, som har sin uomtvistelige grundvold foruden i bibelen ogsaa i kirkens bekjendelse fra aposteltiden af. — Det vil virke overraskende paa norske kristeligtsindede læsere at se det spørgsmaal opkastet: «Er religion mulig uden tro paa Gud som personligt væsen?» og dette spørgsmaal delvis besvaret med ja. Men man læse her forf.s religionsfilosofiske og religionshistoriske udvikling! Der er megen dygtighed hos denne forf.; han faar paa en behagelig og letlæst maade trukket almenspørgsmaalene frem af den videnskabelige stofmængde, som man forstaar han sidder inde med. Og der er noget vindende ved ham; man faar tilovers for ham. Han er en kraft og en arbeidende personlighed. Men man vil gjerne tro, at der er noget i ham, som endda ikke er fuldt afklaret og færdigt. Man kan saaledes se, at han ikke nu vil kunne sige som den tvivlende apostel overfor den opstandne frelser i hin deilige grebethedens stund: «Min herre og min Gud!» et ord som den anden accepterer uden indsigelse. Men nok vil han med fuld og varm overbevisning kunne kalde ham «det store herlige centralmenneske».

Paulus og troens ord af lic. theol. J. P. Bang. Dette lille skrift udgjør 1ste bind, 3die hefte af de hos Lehmann &

Stage udkommende «skrifter til oplysning og opbyggelse» (det blir jo «for kirke og kultur»), udgivne af «kirkeligt samfund af 1898». Fremstillingen er baaret af den Grundtvigske opfatning af kristendom og kirke og gaar ud paa at paavise sandsynligheden af, at den trosbekjendelse, der maa have ligget til grund for Paulus's forkyndelse i tale og skrift, har været enslydende med vor apostoliske trosbekjendelse. Man kjender jo Grundtvigs anskuelse af denne sag. Skriftet «anbefaler sig til de mange, fra hvem vor merkelige gamle apostoliske trosbekjendelse faktisk er blevet mere end en efter skriften ret heldig konstrueret formel, men som er usikre paa, om den ogsaa har aandelig ret til at være det». I den norske kirkes gudstjeneste er jo nu den apostoliske trosbekjendelse kommen til fuld anerkjendelse, og mange prester fremhæver ogsaa for sine menigheder velsignelsen ved at bruge den i det daglige liv. Og den her givne fremstilling af lic. Bang støtter under en saadan vurderen af dette grundlæggende kirkelige daabssymbol.

Udviklingen i bogen sigter paa at fremhæve trosbekjendelsens virkelige apostoliske karakter. Ved en punktvis gjennemgaaelse af bekjendelsens led, saaledes som vi nu har den, mener forf. at gjøre det dels utvivlsomt dels i høieste grad sandsyndligt, at det Paulus's «evangelium», hvorved han øiensynligen forstaar et *bestemt formuleret* troens og bekjendelseus ord, og som han efter andre hensyn stundom kalder «mysteriet», «evangeliets hemmelighed», er fuldt identisk med vor trosbekjendelse. Og om det end er ugjørligt med absolut sikkerhed at fastslaa den fulde overensstemmelse, saa er *det* dog *sikkert,* at den apostoliske bekjendelse *efter sit væsen* er congruent med Paulus's apostoliske evangelium. «Det er vor trosbekjendelses store fortrin, at der ikke i den er indsmuglet dogmatiske bekjendelser, at den i modsætning til alle andre bekjendelser, der er blevne ophøiede til symboler i kirken, har bevaret sin apostoliske karakter, ganske fri for indblanding af omstridt lære». Derfor kan den ogsaa være den trosgrund, hvorpaa vi staar, et ord der staar fast til alle tider og trodser alle skiftende meninger, et ord der er fuldt af den Guds rigdom, det bekjender, usvigeligt som Guds trofasthed er usvigelig. Vi har ved omtalen af lektor Bergströms bog havt anledning til at gjøre opmerksom paa betydningen af at have en saadan for al kirke og kristendom grundlæggende og normerende trosbekjendelse.

Hvad skal vor tid med religion? Af sogneprest *Henry Larsen*. Ogsaa denne lille bog (92 sider) er et af de skrifter til oplysning og opbyggelse, der udgives af det danske kirkelige samfund af 1898. 1ste binds fjerde hefte. Bogen har selvfølgelig en apologetisk karakter og viser gjennem en udvikling af religionens oprindelse og væsen samt af religionens (kristendommens) kaar i nutiden, at den har noget at bringe nutidens mennesker ogsaa, noget som de — trods det store fremskridt i videnskab og i al slags kultur — ikke kan faa andetstedsfra. Den har noget at udrette ogsaa i vor tids baade politiske, poetiske og videnskabelige arbeide. «Videnskab, kultur og kunst er skjønne gaver, skjænkede menneskeslegten til at bruges til gavn og glæde for livet, og ingen har lov at grave det hul i jorden, hvor disse talenter lægges unyttede ned. Men de veie dog alt i alt kun lidet i sammenligning med bævende hjerters bøn til Gud og trøstede hjerters tak for bønhørelsen». Kristendommen behøves i nutidens politik. «Tag mit gudsforhold fra mig, siger Bismarck, saa er jeg kun en mand, der pakker sammen og reiser ud til Varzin for at dyrke havre». «Skulde jeg leve som jeg før har gjort — skriver han til sin hustru — uden Gud, uden dig og uden børnene, saa vidste jeg sandelig ikke, hvorfor jeg ikke skulde aflægge livet som en smudsig skjorte». Og religionen behøves i digtningen. Se, hvorledes det gaar med de mænd og de tider, som har sagt sig løs fra den! Og kristentroen kan ivirkeligheden ogsaa, ret forstaaet, komme godt ud af det med al videnskabelig forskning, saavel den teologiske, bibelkritiske, som den juridiske, den naturvidenskabelige og den filosofiske. «Kristne videnskabsmænd som f. ex. *Drummond* har saaledes anerkjendt evolutionslærens rigtighed indenfor begrænsede omraader; men er ikke saa urimelige at ville gjøre den til en altomfattende lov, i kraft af hvilken smaakræet uden Guds haand skulde kunne løfte sig selv høiere og høiere op ad tilværelsens trappestige. Nei, Gud gjør *undere*». «Jeg har paa forhaand», siger Huxley, «ikke det mindste at indvende mod alle sætningerne i de tre trosartikler». Men det er ikke blot kristendommen, mener han, som er uforstaaelig, endnu mere naturen. *f. h.*

Mor.

Aa mor, lad mig lægge mit hode
ned til dig, som da jeg var gut,
dengang da du tog mig paa fanget
om kvelden, naar legen var slut.

Dengang da du saa mig i øiet
og strøg mig saa mildt paa kind
og kaldte mig glad og forneiet
for kjæreste gutten din.

Dengang da du lærte mig bede
fadervor paa dit fang,
dengang da jeg hørte dig synge
saa mangen en barnesang!

Ak nu er det længe siden!
Din gut er blit skjægget og graa,
men aldrig glemmer jeg tiden,
da jeg paa fanget dit laa!

Aa mor, lad mig lægge mit hode
endnu en gang paa dit fang!
Aa mor, syng en vuggevise
for gutten din endnu en gang!

Harald Olstad.

BREF FRÅN FINLAND.

Helsingfors, augusti, 1900.

Under de senaste månaderna ha åter viktiga politiska händelser timat i Finland. Händelser, som medfört sorg, oro och förbittring öfveralt i landet.

Landtdagen afslutade sitt arbete i början af juni med godt resultat. De därvid behandlade viktigare frågorna vunno allmänt understöd och afsändes till H. M. Kejsaren = Storfursten, som ur dessa petitioner och svar på propositioner, om han värkligen komme att läsa dem, tydligt måste få kunskap om, huru sakerna stodo. Men att H. M:s önskan var långt ifrån den att taga reda på det värkliga sakförhallandet, därom vittnar det tillkännagifvande, som delgafs ständernas talmän samtidigt med underrättelsen om dagen för landtdagens afslutande. I detta tillkännagifvande lät H. M. nämligen veta, att talmännens tal, i strid med hvad tidigare varit fallet, denna gång icke skulle få innehålla annat än underdånighetsfraser. Då H. M. engång fruktade för att uti talmännens merendels mycket korta tal få höra något om det finska folkets önskningar eller bekymmer, kunde man ju vara ganska säker på, att han äfven skulle slå döförat till för alla längre afhandlingar från ständernas sida. — Är sanningen värkligen så fruktansvärd?

Oaktadt alt detta hoppades man dock på åtminstone en kortare tids lugn. Sommaren med sin förslappande inverkan på arbetet inom de flesta områden hos oss, skulle väl äfven medföra en tid af politisk hvila.

Man blef därför icke litet öfverraskad vid underrättelsen om att nya faror åter hotade: Tre nya kejserliga påbud hade anländt. Och detta kort efter landtdagens slut, oaktadt de lagbestämmelser, som dessa påbud berörde, voro af den natur, att de ovilkorligt fordrade ständernas medverkan. Afsikten var således tydlig. Man ville åter öfverträda våra grundlagar. Ty huru ständerna komme att förhålla sig gentemot dylika påbud, det visste man nog. Senaten

däremot hade man förr lyckats öfverrumpla. Den skulle väl nu åter foga sig och ge vika.

De tre påbuden voro följande: Om församlingsfrihetens inskränkande, om tillstånd för ryssar att i Finland idka gårdfarihandel, samt om det ryska språkets införande som ämbetsspråk. Af hvilken ofantlig betydelse genomförandet af dessa tre förordningar vore, framgår tydligt för enhvar.

Enligt den första skulle framdeles offentliga sammankomster icke få hållas utan hos generalguvernören därtill utverkadt tillstånd. Ansökan om dylikt tillstånd skulle inlämnas i stad minst en vecka och på landet minst två veckor före mötesdagen. Vid dessa sammankomster vore man dessutom tvungen att lämna tillträde åt af generalguvernören utsända personer, hvilka äfven skulle besitta rätt att upplösa mötet.

Enligt den andra förordningen skulle ryska infödingar meddelas rätt att i Finland bedrifva gårdfarihandel äfven med ryska produkter. Utom att denna bestämning står i strid med näringslagen, som beror af ständerna, vore dess verkningar särskildt skadliga, emedan, som tidigare händt t. ex. våren 1899, dessa kringvandrande ryssar användts som verktyg för spridande af samhällsupplösande läror. Det var nämligen genom dem, som man från ryskt håll sökte utbreda missnöje bland vår icke jordegande befolkning med de bestående förhållandena i vårt land, i det samtidigt motsvarande förhållanden i Ryssland utmålades i de fagraste med sanningen als icke öfverensstämmande färger.

Hvad åter den tredje förordningen beträffar, afsåg den att i Finland införa ryskan som officielt språk. Hittils ha finskan och svenskan hos oss varit i det närmaste lika berättigade, i det kommunerna själfva fått bestämma sitt officiella språk, samt detta i de högre embetsverken berott af dessas tjänstemän. Men enligt denna nya språkförordning skulle det ryska språket småningom införas. Början skulle ske med senaten och de centrala embetsverken. Hvarthän detta skulle leda, och att det i praktiken blefve omöjligt, är ju alldeles tydligt, då endast 8 tusen af landets öfver $2^1/_2$ million innebyggare tala ryska. Och dessa 8 tusen dessutom uteslutande utgöras af inflyttade köpmän, f. d. soldater som efter sin tjänstetids slut kvarstannat i landet, samt en del allmoge i de närmast Ryssland liggande soknarna.

Som synes ligger det således i öppen dag, att det för vår

senat hade bort vara alldeles omöjligt att promulgera dessa förordningar. Ty utom att de komme att högst skadligt inverka på våra förhållanden, kan enligt grundlag ingen af dem införas utan ståndernas begifvande. Också var man till en början helt lugn. Senaten, som borde ha vunnit erfarenhet af de sorgliga följder promulgeringen af februarimanifestet 1899 medfört, skulle helt säkert neka sitt bifall till dylika olagliga åtgärders genomförande. Men snart förbyttes det vissa hoppet om senatens ståndaktighed i oviss oro. Det spordes att tvekan uppstått. Och då snart, i början af juli, den ena förordningen efter den andra promulgerades, väkte detta den största ovilja och bestörtning i de vidaste kretsar Visserligen hade en del senatorer sin plikt likmätigt vägrat att promulgera, samt slutligen anhållit om sitt entledigande för att icke behöfva medverka till dessa olagliga promulgationer. Men då flertalet dock afgjort frågan i olaglig och för landet skadlig riktning, hade senaten i och med denna handling satt en ny skamfläck på sitt anseende.

Nu var det icke mera endast yttre våld vi hade att kämpa emot. Nu hade eget lands söner svikit och icke til det yttersta försvarat lag och rätt. Sorgen var dubbel, ty den tyngdes af skammen. Skammen öfver att vårt lands öde skulle hvila i händerna på män som visa fruktan och tvekan, då intet offer vore för stort. — Och att senatens handlingssätt i utlandet skall förefalla ännu mera förvånansvärdt, samt att skuggan däraf faller öfver hela vårt folk, är naturligt. Man har sig nämligen där knappast bekant, att i Finland senatorerna icke väljas af folket, utan tilsättas af regenten på generalguvernörens framställning. Denna omständighet förklarar, att de senatorer, som på senare tider utnämnts, i allmänhet varit män med svag karaktär.

Det enda, som numera återstår för enhvar finsk medborgare så hög som låg, är att i praktiken icke godkänna dessa förordningar som lag. Att detta naturligtvis kommer att medföra många förvecklingar och många obehag är självfallet. Men då vår inhemska regering icke förstått att tillgodose folkets intressen samt värna oss mot kränkningar af våra grundlagar, blir det hvarje enskild medborgares plikt at söka upphjälpa, hvad denna förbrutit.

Huru man tänkt sig detta genomfördt, skall jag här omtala. Om vi ha uthållighet och moraliskt mod nog at fullfölja hvad som måste anses vara det enda rätta, hvilka följderna än må blifva,

eller om slapphet och löjhet skola taga öfverhanden, det skall framtiden utvisa.

Den första af de nyssnämda förordningarna, den om församlingsfrihetens inskränkande, hvilken i sina följder kanske förefaller att vara den i det allmänna lifvet mest ingripande, blir dock måhända den, hvars verkningar äro lättast att omintetgöra. Att följa bestämningarna i densamma och hos generalguvernören anhålla om tillstånd til offentliga möten, bör ej komma i fråga. Ty i och med detsamma godkände man ju denna förordning som lag. Att hålla offentliga möten utan tillstånd kunde åter framkalla trakasserier samt ställa våra polismyndigheter i svår mellanhand. Följden häraf blir den, att man från och med nu börjar hålla enskilda sammankomster. D. v. s, i stället för att man förr genom annons i tidningarna utlyste möten, återstår nu helt enkelt att genom inbjudningskort kalla til möten. Detta blir naturligtvis något obekvämare och måhända kostsammare. Men härigenom vinner man dock den fördelen att inga obehöriga kunna få tillträde. Ty en eller flere enskilda personer behöfva i sin privata krets icke mottaga okända eller illakända individer. På detta sätt kommer det för generalguvernör Bobrikoff att bli ännu mycket svårare än hittils att genom sina spioner få del af sådant, som ej angår honom.

Följderna af den andra förordningen, den om ryska gårdfarihandlare, kunna, såsom vi hoppas, äfven de neutraliseras. Redan har allmogen på flere håll i landet beslutat att icke handla med kringvandrande ryssar samt ge dem hvarken husrum eller föda. Detta exempel följes af alt flere. Och då sålunda dessa kringstrykande uppviglare småningom inse, att de i Finland icke blott icke vinna någon marknad för sina varor, utan dessutom löpa fara att hungra eller frysa ihjäl, skola de nog småningom självmant rymma fältet.

Återstår så den tredje förordningen, som bestämmer om ryska språkets införande. Huru vi skola förstå att motstå denna, därpå beror väsentligen det slutliga omdömet om den finska folkkaraktären. Ty hvar och en, som i detta afseende står på lagens rätt, hvar och en som nekar att lära sig det ryska språket i och för erhållande af befordran i sin tjänst, han utsätter sig ju personligen icke blott för obehag, utan äfven för möjligheten att förlora sin befattning. I detta fall gäller det således för enhvar att hålla hufvudet upprätt. Ty för hvarje gång någon med tanke på egen

fördel ger vika och skaffar sig intyg öfver kunskap i ryska språket, blir det lättare för våra fiender att fordra användningen af detta språk. Men om ingen enda lär sig det, om ingen lyder olaglig order, blir följden den, att till slut alt måste få bli vid det gamla. Ty icke kunna alla tjänstemän samtidigt afsättas, då ingen står redo att träda i stället. Och icke häller kunna, som man på en del håll fruktar, ryssar intaga de afsattes ställe. Det blefve i praktiken ogenomförbart. Men naturligtvis fordras det ståndaktighet öfver hela linien. Ingen får vika.

Utom dessa tre förordningar har ytterligare en, rörande vårt postväsende, utfärdats. Denna bestämmer, att från och med den 14 augusti inga postförsändelser på utlandet få förses med finska frimärken utan med ryska. Från den 14 januari nästa år skola de finska frimärkena bannlysas äfven ur den inhemska brefvexlingen. Huru oegentligt och opraktiskt det är att i ett land med mark och penni som mynt använda frimärken lydande på rubel och kopek, är ju klart. Då nu dessutom denna bestämning icke blott är oändamålsenlig, utan framför alt olaglig, syntes det mången alldeles självfallet, att man i Finland icke skulle kunna börja använda de ryska frimärkena. Ganska snart erinrade man sig äfven, att den internationella postkonventionen tillåter försändning af ofrankerade bref, hvarvid dock mottagaren blir tvungen att erlägga dubbelt porto. På det att mottagaren dock icke må lida härpå, bör hvar och en afsändare i brefvet innesluta det dubbla portot i utländska postmärken. För att dessutom redan på brefvets yttre tillkännagifva hvarifrån detsamma är afsändt, har man i handeln utsläpt ett slags nationalmärke, afsedt att klistras på kuvertet. Detta märke har utseendet af ett större frimärke, å hvars svarta botten Finlands vapen i rödt och gult samt inskriften Suomi, Finland i hvitt, blifvit anbragdt. Inkomsten af dessa nationalmärken, som säljas till en penni stycket, skulle tillfalla fosterländska ändamål.

Förslaget att för framtiden använda detta förfaringssätt vid postbefordran, vann allmän anslutning. Men knapt hade dessa märken utkommit i handeln samt under ett dygn användts i rörelsen, innan en telegrafisk order från St. Petersburg forbjöd postverket att vidare befordra bref försedda med några «politiska tecken».

Hetsjagten mot vår tidningspress fortfar om möjligt än mera hänsynslöst än förr. Man nöjer sig icke numera med censurhinder, varningar och indragningar på ända till tre månader. Nu har

Finlands förnämsta svenskpråkiga tidning, Nya Pressen, tystats för alltid. Detta slag drabbade icke endast bladets ägare och redaktörer, nej hela folket kände sig däraf berördt. Ty utom att en dylik våldshandling i hvarje fall väcker förbittring och harm, gjorde den det så mycket mera i detta fall. Nya Pressen har nämligen genom sin ståndaktiga, oförskräkta hållning, samt genom den skicklighet, hvarmed den fört vårt lands talan, tillvunnit sig allmän aktning och förtroende. Men då vårt enda vapen hittils varit ordet, det bevisande, öfvertygande ordet, vill man nedtysta det. En stum och försvarslös kan i det tysta tillintetgöras.

Att i en eller annan form återuppväcka Nya Pressen till lif, därtill sträfvar man nu. Men det torde bli ett vanskligt företag under förhållanden, då tillstånd att utge nya tidningar i regeln icke beviljas. Någon utväg måste dock slutligen påfinnas. Ty utan tidningar hvarken vilja eller kunna vi lefva.

Jag har måhända uppehållit mig altför länge vid dessa händelser, samt huru man i Finland söker motverka russificeringssträfvandena. Ett bref som detta kan därför förefalla ensidigt och enformigt, men det ger dock den sannaste bilden af förhållandena i vårt land under nuvarande tid. Arbetet mot förryskningsförsöken, uppehållelsedriften på alla olika områden, se där det, som nu upptar alla sinnen. Vi måste vara på vår vakt och icke låta resignationen vinna insteg, ty då är vi förlorade.

Och om vi ha kraft att härda ut i denna tröttande, ojämna kamp, måste vi hoppas, att slutligen ljusare tider randas, då äfven vi, liksom andra nationer, få egna våra krafter åt mera positiva intressen och icke blott åt detta enda: att *icke* ge efter, att *icke* låta kufva sig.

* *
*

Till denna försvarspolitik måste vi äfven räkna de försök, som gjorts för att göra vårt folk mera bekant inför Europa. Ty endast om Europa inser, att vår kultur utgör en del af den öfriga civiliserade världens, att våra ideela sträfvanden, äfven de, kunna bidraga att föra mänskligheten framått, att vårt vara eller icke vara som nation kan bli af vigt, icke blott för vår egen utan äfven för den öfriga världens utveckling, endast då kunna vi hoppas att vårt framtida öde skall bli af intresse för de öfriga civiliserade folken. Fullt medvetna härom, medvetna om nödvändigheten att

träda ut ur vår hittils obemärkta ställning, ha vi på senare tider sökt sprida kunskapen om förhållandena i vårt land.

Därför besökte vår orkester under sommaren Skandinavien, Tyskland, Holland, Belgien, Paris. Därför sjöngo våra studenter i de nordiska länderna. Därför skrifva våra vetenskapsmän i utländska tidskrifter. Därför måste vi vid hvarje tillfälle vara med och påminna om tillvaron af den finska nationen. — Och därför kännes det äfven som en uppmuntran, hvarje gång Finlands rättigheter beröras och framhållas för världen. Och att vi icke äro ensamma om uppfattningen af vår rätt, därpå ha vi erhållit talrika bevis. På flere olika språk ha framstående jurister från olika länder i bindande klarhet framhållit den finska frågans rättsliga sida. Så har norrmannen, rigsadvokat B. Getz, uti «Tidskrift for Retsvidenskab», skrifvit om «Det statsretslige Forhold mellem Finland og Rusland»; dansken, höjesteretsdommer C. V. Nyholm hat utgifvit arbetet «Finlands Stilling i det russiske Kejserrige»; engelsmannen, J. R. Fisher, «Finland and the tsars»; holländaren, professor W. van der Vlugt, «Finland. De Rechtsvraag»; tysken Conrad Bornhak «Russland und Finland. Ein Beitrag zu der Lehre von den Staatenverbindungen». Förutom dessa ha ännu flere yttranden i samma fråga sett dagen, men det blefve här för vidlyftigt att uppräkna dem alla.

Nordbo.

* * *

I samme forfatters stykke i «For kirke og kultur» 4de hefte er indløbet nogle trykfeil: Side 217 linje 13 staar «andra spådomar», skal være «onda spådomar»; side 218 linje 17 staar «ridare», skal være «räddare».

FRA DEN OKKULTE VERDEN.

(Af S. Holst Jensen).

Det vakte stor opmærksomhed i London, da dr. *Maurice Davies* for henved tyve aar siden bekjendte sin tro paa spiritismen. Han var ansat som prest ved *Tavistock Church*, der ligger i nærheden af det hus, hvor *Bailey* foretog sine berømte eksperimenter angaaende jordens vægt, og er en af de mest ritualistiske af de engelske kirker. Jeg var selv engang der vidne til en pompøs og theatralsk procession, hvor et stort kors blev baaret i spidsen. Den gjorde et helt katholsk indtryk og var ikke nær saa opbyggelig som den beaandede prædiken, jeg ved samme leilighed hørte af dr. *Davies*, der med sin staute skikkelse, sine energiske og intelligente træk og sin sonore og sympathiske stemme endnu staar levende for mig. Han var allerede dengang meget bekjendt, ikke blot som prædikant, men fremforalt som forfatter til de voluminøse bøger «*Orthodox London*», «*Unorthodox London*», «*Heterodox London*» og «*Mystic London*», hvor han paa en fængslende maade gjengiver det moderne Babels eiendommelige religiøse fysiognomi og viser sig som en fin og skarp iagttager med udpræget humoristisk sans. Denne sidste evne har han ogsaa i høi grad lagt for dagen i sit store værk «*Fun ancient and modern*». I de billeder, han har tegnet af det religiøse liv i den engelske metropolis i dets mange forskjellige faser, er det især ved skildringen af spiritismen, at han lader sit humor spille. Desto større var derfor overraskelsen, da han selv en vakker dag optraadte som dens forsvarer og tilhænger. Den ydre anledning til dette omslag var de formentlige transscendente aabenbarelser, han og hans hustru havde modtaget fra et kjært barn, de nylig havde mistet.

I afvigte høst er London kommet i bevægelse ved et tilsyneladende analogt tilfælde, idet en af byens bekjendteste prædikanter, dr. *Joseph Parker*, om han end ikke er bleven helt ud erklæret spiritist, ialfald efter de flestes mening kaster undrende og længselsfulde blikke ind i spiritismens forjættede land.

Han har i mange aar været prest ved *City Temple,* den store kongregationalistiske kirke tæt ved *Holborn Viaduct*, denne velkjendte bro, der overskrider dalen mellem *Holborn Circus,* hvor prins *Alberts* rytterstatue troner, og *Newgates* skumle fængselsmure. Tidligere har han været ansat ved *Cavendish Chapel* i Manchester, hvor han gjorde sig bekjendt ved en kritik over *Stuart Mills* skrift «*On Liberty*» og ved sin «*Ecce Deus*», et modskrift mod den i sin tid meget opsigtvækkende bog «*Ecce Homo*» (oversat paa dansk af dr. H. Schou 1874) af *J. R. Seeley, Charles Kingsley's* eftermand som professor i nyere historie ved universitetet i Cambridge. Dr. *Parker* er en mand med store talegaver og et rigt fond af humor, som han forøvrigt ikke altid benytter med den tilbørlige diskretion og takt. Man faar ofte indtrykket af, at han lægger an paa at sætte sine tilhøreres lattermuskler i bevægelse. Dog er det jo muligt, at han har lært at moderere sig i aarenes løb. Det er nemlig meget længe, siden jeg hørte ham, og han er nu allerede 70 aar gammel. Men dengang kunde hans kirke gjenlyde af den ene lattersalve efter den anden, naar han stod paa prædikestolen. Jeg er vis paa, at han vilde have gjort stor karrière som komisk skuespiller. Han havde et viskelærsansigt, ikke uligt vor udødelige *Johannes Bruuns*, og han lagde det ogsaa i alle mulige folder, naar han kom med sine groteske billeder og vittige anekdoter. Og saa stemmen! Den var ligesaa bøielig og tøielig som ansigtet. Jeg husker en historie, som blev fortalt dengang fra en af hans gudstjenester. Blandt tilhørerne var en mor med et lidet barn paa armen. Den lille var meget urolig under prædikenen, skreg og bar sig ilde. Moderen reiste sig tilsidst og vilde gaa. Men dr. *Parker* raabte til hende: «Don't go, Ma'am! The child does not disturb me». «Ah, but you disturb the child, sir!» var moderens svar. Der blev stormende munterhed i kirken, og dr. *Parker* selv var ikke den, som morede sig mindst.

Parker mistede ifjor høst sin hustru, med hvem han havde levet i det lykkeligste ægteskab. Hun var en fin og ædel kvinde, og hans sorg over det smertelige tab er fremdeles meget dyb. Men det har, siger han, været ham til stor trøst, at han regelmæssig har kommunikationer med hendes aand. Han føler, at hun er tilstede, naar han forbereder sig til sine prædikener, og naar han taler i Citytemplet. Flere af Englands repræsentative geistlige

er bleven opfordret til at udtale sig om denne dr. *Parkers* oplevelse. Blandt dem er ogsaa *Hugh Reginald Haweis* ved *St. James, Marylebone* i London. Han er en af de mest almendannede og fremskredne prester indenfor den engelske statskirke og har gjort sig meget bemærket i den engelske litteratur. Han var, selv efter sin geistlige ansættelse, i længere tid en af de mest fremragende medarbeidere i det bekjendte ultraliberale blad «*Echo*», hvor han var fast musikkritiker og desuden skrev en mængde af de ledende artikler. 1868 blev han udgiver af «*Cassells Magazine*». Af hans mange skrifter er «*Music and Morals*», som er udkommet i hele 13 oplag, det bekjendteste. Han stiller sig her i sin opfattelse af musikens væsen og opgave væsentlig paa den musikalske følelsesæsthetiks standpunkt, saaledes som denne har faaet sit udtryk f. ex. hos *Friedr. Thiersch* i hans «*Allgemeine Aesthetik*»: «Musiken er den kunst ved valg og forbindelse af toner at udtrykke og vække følelser og sindsstemninger», eller hos *Richard Wagner* i hans «*Kunstwerk der Zukunft*»: «Hjertets organ er tonerne, dets kunstnerisk bevidste sprog er tonekunsten». En anden af hans bøger har ogsaa vakt stor opmærksomhed og er udkommet i 10 oplag. Det er hans «*Thoughts for the Times*», hvor han frygtløst og med megen veltalenhed polemiserer mod al stivnet og aandløs dogmatisme.

Pastor *Haweis'* udtalelser ianledning af interpellationen angaaende dr. *Parkers* kommunikationer med sin afdøde hustrus aand er af ikke liden interesse. Han siger bl. a.: «Jeg tror, vi har rigelige beviser for existensen af intelligente væsener i en sfære, som er forskjellig fra vor, og hvis vilkaar vi ikke ved noget om. Og jeg tror, at disse intelligenser, under betingelser, som vi kun ufuldkommen forstaar, tiltrækkes til os og paa en eller anden maade kan meddele sig til os. Disse intelligenser kan maaske være de afdødes aander. Jeg er aldeles ikke klar over spørgsmaalet om deres identitet; men jeg kjender en mængde mennesker, der som mr. *Stead* (den bekjendte fredsven og udgiver af «*Review of Reviews*») har absolut tro paa denne identitet. Jeg har intet at indvende mod dette uden faren for at sammenblande saadanne indtryk med sindsstemninger, mentale operationer og hallucinationer, som muligens kunde existere uden den spiritualistiske hypothese. Endelig tror jeg, at vi staar paa grænsen af en ny æra, i hvilken, for første gang i historien, den skjulte verden, den

oversanselige sfære vil føres tilbage til videnskabelig lov, som elektricitet, damp, lys etc. Det er en sfære saa umaalelig og saa fuld af ny kraft, at vi kan se fremad imod det maal inden ret længe at komme til klar og bestemt kundskab om de døde, til sikker kommunikation mellem sfærerne, til herredømme over levitation, klairaudience og klairvoyance, telepathi, therapeutisk helbredelse og en almindelig omgang med de høiere styrende magter. Med en saadan forøgelse af evne og virksomhed i henseende til opadvendt mental og aandelig evolution kan fremtidens — og kanske en ikke fjern fremtids — menneske komme til at staa ligesaa høit over nutidens menneske i kundskab og forædlede funktioner som vor tids menneske staar over hulemennesket og troglodyten».

Hvorvidt nu disse af pastor *Haweis* udtalte dristige tanker er andet end fantastiske drømme, vil fremtiden vise. Hvad den moderne spiritisme, tiltrods for den suffisante og selviske maade, hvorpaa den optræder, hidtil har præsteret, skal just ikke give synderlig rige løfter om, at vi gaar en epokegjørende tid imøde paa det transscendentale omraade. Man skal lede længe for at finde noget, som under aandeligheds navn er mere blottet for virkelig aand end denne monstrøse aandløshed.

Alle de geistlige, som har udtalt sig angaaende dr. *Parkers* tilfælde, behandler med den største varsomhed og mildhed den sorg, der længes efter paany at sammenknytte de kjærlighedens baand, som døden har sønderrevet, og er altfor villig til at tro, hvad den længes efter. Men de allerfleste er enig med expræsidenten for den wesleyanske konferens *Hugh Prices Hughes*, som har afgivet følgende erklæring: «Jeg har ingen personlig erfaring om samkvem med afdøde venner og ser paa alle slige foregivne erfaringer med den største skepticisme. Jeg tror ikke, at skriften, rettelig forstaaet, opmuntrer saadanne idéer. Heller ikke kan jeg se nogen nødvendighed for en saadan assistance, naar det forundes os at nyde godt af Guds aands bistand. Enhver, der har studeret psykologi, ved, hvor let subjektive hallucinationer i en sag som denne kan feilagtig blive taget for objektiv virkelighed».

Forøvrigt, om dr. *Parker* ikke siger andet, end at han har en stærk og levende følelse af, at hans afdøde hustrus aand er om ham og nær ham, da kan jeg ikke forstaa, at dette er noget farligt spiritistisk kjætteri. Det er jo dog i virkeligheden kun,

hvad ethvert dybere anlagt menneske vil føle, naar han har mistet en, som var ham umisteligere end alle andre, ja som var sjæl af hans sjæl. Det er ikke spiritistiske fantasier, men en sand og ægte kristelig trøst, naar en mand som *Charles Kingsley*, denne fine og ømme sjælesørger, hvis personligheds dybeste træk var en nobel passioneret sympathi, i den af hans hustru udgivne trøstebog for sørgende «*Out of the Deep*»[1]) skriver til en dybt bedrøvet kvinde, som har mistet sin ægtefælle: «Jeg skriver til Dem, fordi hvert udtryk af menneskelig medfølelse dog bringer nogen trøst, om det kun tjener til at minde Dem om, at De ikke er alene i verden. Jeg ved, at intet kan erstatte et saadant tab som Deres. Men De vil fremdeles finde kjærlighed paa jorden overalt omkring Dem; og *hans* kjærlighed er ikke død. Den lever endnu i den anden verden for Dem og kanske med Dem. Thi hvorfor skulde ikke de, som er gaaet bort, om de er gaaet til sin herre, i virkeligheden være os nærmere og ikke fjernere i den himmelske verden, idet de beder for os og kanske udøver indflydelse paa os og leder os paa hundrede forskjellige maader, om hvilke vi i vort dødelighedens fængsel ikke kan drømme? Ja, vær ikke bange for at tro, at han, som De elskede, endnu er nær, og De nær ham, og I begge nær Gud, som døde paa korset for Eder. Det er alt, hvad jeg kan sige. Men hvilken trøst ligger der ikke i dette, hvis man kan hengive sit hjerte til troen derpaa!»

[1]) Denne bog, der indeholder uddrag af Kingsleys breve og optegnelser, prædikener etc. og af hans hustru er tilegnet «alle bekymrede sjæle og det dyrebare minde om en, som gjennem det dybe gik ind til evig hvile», udkom 1895 i oversættelse paa Lutherstiftelsens forlag og anbefales paa det bedste til dem, for hvem den er bestemt. Den er fuld af vise og dybe sandheder.

EVOLUTIONSLÆRENS INDFLYDELSE PAA DET NYERE AANDSLIV, SÆRLIG PAA THEOLOGIEN.

To foredrag ved stiftsprestemødet i Skien august 1899
af pastor J. H. H. Brochmann.
(Slutning.)

Vi kommer til *gudsbegrebet,* og derunder særlig til *skabelsen* og *bønhørelsen.*

Istedetfor Gud sætter evolutionismen naturen, universet, og istedetfor skabelsen sætter den evolutionen. Guds almagt er intet andet end naturkræfterne og Guds vilje og plan intet andet end naturlovene. En *personlig* Gud med *hjertelag,* en Gud, som tænker, vil og føler, som kan gribe ind i naturen og historien, en Gud, som *hører bønner*, kjendes ikke. Troen paa bønhørelse gjør evolutionismen til en taabelig indbildning, fordi bønhørelse allerede i og for sig skal være en umulighed. En saadan uafladelig indgriben i universets aarsagsrækker, som bønhørelse af millioner bønner vilde forudsætte, vilde forvandle kosmos til kaos paany, heder det. At bevise bønhørelsens umulighed skal være saa let som fod i hose. Der ligger f. eks. 4 skippere i vindstille, lad os sige foran indseilingen til Christianssand. Den ene vil til Christiania, den anden til Stavanger, den tredje til Hamburg og den fjerde ind til Christianssand. Vi antager, at de alle er fromme christne og beder Gud om medvind.

De daarer! Skulde han høre dem,
da vilde i samme stund
de modsatte vinde føre dem
i hvirvel til havsens bund.

Eller et andet eksempel: Hundreder af skolebørn beder Gud om solskin, da skolen isaafald skal have «landtur»; hundreder af bønder beder samtidig om regn for sine tørre agre og enge. Hvor-

ledes skal saa modsatte bønner kunne høres! — Imidlertid: den, som beviser formeget, beviser som bekjendt intet. Med saadanne bevismidler beviser man, at bønhørelse ikke kan finde sted i menneskelivet heller; thi ogsaa der gaar bønner ofte i modsat retning, og dog gaar bønhørelse mellem mennesker uanfegtet sin gang til dagenes ende. Prof. Petersen [1]) har træffende bemærket, at ligesaa godt kunde en regjering forbyde alle andragender og lovforslag og sige: vi kan ikke tage hensyn til dem, da de er saa forskjellige; staten vilde gaa tilgrunde, om vi tog hensyn til dem. En saadan regjering vilde efter vore begreber ikke være meget fuldkommen. Den vilde være despotisk og folket ufrit. Men netop dette er det evolutionismen vil: stille os overfor naturlovenes mest absolute despoti. At bede er at bede til træ og sten, til vind og vand, til varme og kulde, som ikke kan høre. Menneske, du maa finde dig i din ufrie trælleskjæbne og ikke ville være mere, end du er! — Gud i sin aabenbaring derimod gjør os til sit *frie* folk med lov til at komme for hans throne med alle vore anliggender, smaa og store: «Værer ikke bekymrede for *noget;* men i *alle* ting lader eders begjæringer fremføres for Gud» — «beder og I skal faa». «For Gud er ingenting umulig»; vei har han allesteder, paa midler ingen trang, som den troende bekjender af erfaring. Han staar ikke fast, og de ovenanførte eksempler skal ikke volde ham megen vanskelighed. De frembyder ikke værre knuder, end at selv vi kunde se en løsning. Om de fire skippere fik nordenvind, saa fik den ene bør, de to sidevind, og den fjerde med kortest vei fik finde sig i at krydse sig frem. Blot de fik vind, var deres bøn hørt, og det er en utilladelig tilsnigelse, at de kun skulde bede om *medvind* og kun skulde kunne bønhøres paa den maade. Om i det andet eksempel bønderne fik regn, og børnene, hvis ønske var ulige mindre vigtigt, maatte vente til en anden gang, saa var derpaa intet at sige. Saa siger ogsaa forældre, naar to børn beder om, hvad kun een kan faa: Idag er det din broders tur; næste gang skal det blive din, — uden at nogen af den grund siger, at bøn og bønhørelse mellem forældre og børn er en umulighed og derfor ikke kan finde sted. Negtelse af den guddommelige bønhørelses mulighed beror paa en forvrængning af hvad bøn og bønhørelse er, som var disse to sammenknyttede lig naturaarsag og

[1]) Skabelsen, opholdelsen og styrelsen II, 183.

virkning, — som var bønnen ikke noget ydmygt og bønhørelsen ikke en fri personligheds sag. Men kanske kan endog troende christne her have noget at minde sig selv om. Bønnen kan aldrig blive for ydmyg og vise Guds regjering for stor agtelse. Vi maa være beredte paa at vige og vente den ene paa den anden, vige og vente paa Guds vise tid og maade. Vi skal have agtelse ogsaa for tilværelsens love og ikke ønske dem brudte; i længden staar vi os paa lovenes overholdelse. Naturlovene er udtryk for Guds trofasthed, som vi kan *gjøre regning paa* i vort ærlige arbeide, og for hans retfærdighed. Vi skal ikke i verdensstyreren ønske os en kamerat, der gjør daarskaber for vor skyld, men glæde os i hans majestæt, der ikke bringes ud af ligevegten og bevarer os i den dybeste ærefrygt og tillid. Har evolutionisterne hos os lært sine forkerte og taabelige biforestillinger om bøn og bønhørelse, da lad os glæde os over paamindelsen.

Hvad vore begreber om *skabelsen* eller vor opfatning af skabelseshistorien angaar, da er det vel sikkert, at evolutionslæren traf forkerte forestillinger hos os. Jeg ved intet omraade, hvor vi har havt mere at lære af og mere at takke evolutionslæren for, end dette. Den har gjort skabelsen, skabningen og skaberen større for os og løftet vor agtelse og ærefrygt for skabning og skaber, ja ikke engang nedsat skabelseshistorien, men løftet vor beundring for den. Med den smule kundskab vi har om skabelsen, hvem af os kunde dog, om han fik den opgave at skildre hele skabelsen paa en side, løst opgaven saa vidunderlig enfoldig og træffende og fuldstændig, som 1. Mos. 1 har gjort?

Denne skabelsesberetning har evolutionslæren ikke skadet; men vel har den tilintetgjort mangler ved vor *opfatning* af den. Dengang vi i tillid til vor opfatning haardnakket paastod, at verden var skabt i 6 dage à 12 timer, og at det var vantro at mene andet, da slæbte vi selv — uden at vide det — paa barnagtigheder, som hverken vi eller sagen var tjent med, f. eks. dette, at hvad der er nat for os ogsaa skulde være det for skaberen, retsom om *han* faar nat, fordi om *vi* faar det, ved at *vi* er bundne til en bestemt egn af jordens overflade og ruller rundt med den; retsom om Gud faar nat, fordi om vi faar det derved, at *vort* øie ikke kan se i mørke, — «for dig lyser natten som dagen» Sal. 139, — og retsom om Gud ikke skulde arbeide i det, som *vi* kalder nat, — Sal. 104 fortæller, hvorledes Gud bespiser nattens

dyr om natten. «Ikke sover og ikke slumrer Israels vogter», Sal. 121. Skabelsesberetningens høie barnlighed var udsat for at misforstaaes aandløst, uagtet skriften selv ikke binder os til kun en eneste stivnet fremstilling af skabelsen; den har *flere* fremstillinger af skabelsen med fri bevægelighed og variation saa at sige. Se f. eks. allerede supplementet i 1 Mos. 2; fremdeles skildringerne i Job 38—41, Sal. 104, ordspr. 8. De fremhæver Guds arbeide i det enkelte under verdens skabelse. Det samme gjør naturvidenskaben. Den løfter vor agtelse for skabningen som et Guds langsomme arbeide; vi ser nu med opladt øie og ærefrygt paa skabelsens fortidsmindesmærker (geologiske lag og eruptioner, vulkaner, bræer, formation af bakker og berg, forsteninger osv.); vi ser med ganske anden kjærlighed paa hvert ubetydeligt dyr, hver ubetydelig blomst som dannet hver for sig, omhyggelig prøvet og godkjendt af Gud. Naturvidenskabens resultater sætter tilsidst kun seglet paa skriftens skabelsesberetning som tilbleven ved guddommelig oplysning eller aabenbaring.

Vi takker derfor evolutionslæren for, hvad den har lært os om skabningen; den opgave har den magtet, skabningen *er* dens opgave at læse og tyde. Men naar evolutionismen, den ensidige og udartede evolutionslære angriber skaberen, Gud, *da forlofter den sig.* Det er endog let at se, at saa er tilfælde. Thi den viser os med mesterskab og forstaaelse et *storartet arbeide,* men vil samtidig indbilde os den dumhed, at *et arbeide kan gjøres uden en arbeider!* Og hvad bevæger den til en saadan antagelse? Jo, at arbeideren unddrager sig forskningen, — retsom om jeg, naar jeg paa en øde ø finder en opdyrkning, er nødt til at tro, at den er naturens verk, fordi om jeg ikke kan finde opdyrkeren. «Herren har sagt, at han vil bo i mulmet», han vil kjendes paa sine gjerninger. Gud er aand, utilgjængelig for legemlige sandser og erfarbar kun for aanden og dens sandser.

Naturvidenskaben viser os med mesterskab en skabning *fuld af tanker, fuld af skjønhed,* og vil saa have os til at tro paa *tanker, som ingen har tænkt;* dette kan man kalde visdom drevet paa spidsen til daarskab. Hvem tror, at et brev med dets skrift, ord, sætninger, tanker, — kan have dannet sig tilfældig ved en leg af naturkræfter? Eller lad mig tage vandkaraffelen, som staar her paa bordet; den røber ved sin hensigtsmæssighed og regelmæssighed et tænkende og følende ophav. Den har et omfang for

at kunne rumme, men ikke saa stort, at den er uhaandterlig; den er udhulet til en grad, der lader den rumme det mest mulige, men ikke saavidt, at den bliver for svag; den er af et stof, der ikke opløses af vædsken; den er gjennemsigtig, saa man kan se, om vædsken har urensligheder paa bunden; den er tæt, saa vædsken ikke siver ud, aaben, saa vædsken kan heldes ud; den er flad, netop paa den modsætte side af aabningen, forat den kan *staa* og vende aabningen opad; aabningen er forsynet med hals, afmaalt og formet til et haandtag, og halsen er forsynet med en krave oventil, forat man ikke skal blive vaad, naar man skjænker af karaffelen. Dertil kommer regelmæssighed, smukt profil, pletfrit klart glas, — den vidner om baade tanker og skjønhedssands hos sit ophav, og ingen mener, at den er bleven til ved en tilfældig leg af naturkræfter. Om det saa bare er graasten lagt i en cirkel eller en firkant, saa siger vi straks: her har nogle smaabørn siddet og leget; thi naturen lægger stenene kun i dynger eller røser uden al regelmæssighed.

Af den sidste bemærkning kan man ikke gjøre en indvending og sige: der siger du selv, at naturen kjendes paa sin tilfældighed; netop fordi naturen er tilfældig, maa den tænkes at have dannet sig selv — Thi hvorledes finder vi tilfældigheden? Ved at fortabe os i det *enkelte*. Kunde vi forvandle os til mikrober paa karaffelen saa smaa, at vi f. eks. ligesaalidt kunde overskue dens runding, som vi kan overskue jordens, saa vilde vi i dens overflade finde et virvar af uregelmæssighed. Vil vi se naturens tanker, maa vi ikke fortabe os i en enkelt stenrøs, et enkelt blad, et enkelt fysisk eller kemisk fænomen, men overskue fænomenerne i deres helhed og sammenhæng, og da vidner den om sit tænkende og følende ophav med langt større rigdom og kraft end et stakkels menneskeprodukt vidner om sit ophav. Gud har langtfra ladet sig uden vidnesbyrd; hans evige kraft og guddommelighed forstaaes af gjerningerne, saa vi er uden undskyldning, om vi ikke finder og kjender ham under vor forskning Vi glæder os over forskningen og takker for, hvad den fortæller os om skabningen; thi skabningen forkynder Guds ære og hans hænders gjerning. Men vi beklager evolutionslærens atheisme, som bliver hængende ved den daarskab at tro paa et arbeide, som ingen har arbeidet, tanker, som ingen har tænkt, øren dannede af en natur, som ikke hører, øine dannede af en natur som ikke ser, personligheder fremgaaede af det upersonlige.

Vender vi saa tilbage til selve *gudsbegrebet,* da maa vi, som før sagt, sige, at naturvidenskaben ogsaa gjør vore begreber om Gud *større,* vore begreber om den Gud, som forbød Israel at gjøre en *afbildning* af ham (thi den vilde forringe ham), — den Gud, som sagde til Moses: du *kan* ikke se min herlighed og leve (thi det vilde sprenge hans jordiske væsen), — den Gud, som Daniel saa, men ikke kunde *beskrive* anderledes end som «en gammel af dage» modsat ham, hvis udseende var som «en menneskesøn», — den Gud, som Johannes saa, men ikke kan betegne anderledes end som «*han, der sad paa thronen*»; han saa kun en blendende glands lig den glødende rubin og den gnistrende diamant omgiven af en regnbueglorie lig smaragd, over en throne af vældig gjærende kræfter (tordener og lyn). Billeder af Gud (selv Michel Angelos og Rafaels, endsige Dorées) forkleiner ham. Faar han menneskelig skikkelse med øine og øren, da er det forbi med hans alvidenhed: da ved han kun, hvad der naar hans øre, da ser han kun til en side ad gangen; faar han fødder, er det forbi med hans allestedsnærværelse; faar han hænder, er det forbi med hans almagt: enten er de for smaa til at danne himmelkloderne eller for plumpe til at danne de mikroskopiske væsener; faar han rynker og skjæg, da mister han sin evighed osv. Naturvidenskaben har givet os et stød til at tænke os Gud større og en forklaring — hvis ellers en anelse kan kaldes saa — af apostelens ord: *I ham leve, røres og ere vi.* Den materielle verden, vort legeme indbefattet, løftes op; alt er og røres i Gud Vi faar en bævende anelse om, hvad det vil sige, at vort legeme og vor aand *hører Gud til,* om vort ansvar ved at misbruge vort legeme og hvad der er betroet os.

Paa samme tid, som naturvidenskaben ikke kan berøve os en *personlig Gud med kjertelag* — heri ligger indbefattet alt, hvad barnelærdommen lærer os om Guds egenskaber —, saa fratager den os dog — og det skal den vel, ifald vi gaar med saadanne forestillinger — en *menneskelig* Gud i betydning af en paa menneskelignende maade begrændset og indskrænket Gud. Var han det, da maatte han jo kunne afbildes. Mod forveksling af de to ting, personlig Gud og menneskelig Gud, maa derfor visselig advares. Sommes vægring for at tro paa en personlig Gud, hidrører kanske kun fra denne sammenblanding. Vel er Guds personlige væsen paa en for os ukjendt maade grundtypen for vort menneskelige væsen, og vi er skabte *i* Guds billede;

men dette er vel noget andet end, at vi blot er miniaturer af Gud, og at Gud maa tænkes i *vort* billede.

At gudsbegrebet for alvor løses fra menneskebilledet, tør have værd. Det aner mig, at den tregudsforestilling, hvoraf man har sagt, at menigheden lider, og anstødene mod treenighedslæren tilsidst bunder i, at vi har tænkt os de guddommelige personer i menneskers (skabningers) billede. Fatteligere bliver Guds og de guddommelige personers væsen derved, det er saa, blot de ikke derved bliver altfor fattelige til, at det bestaar med sandheden. Det er *derved,* forekommer det mig, at treenigheden kommer ind under arithmetikens fordring 3 = 3. Men ligesom vi ikke har at tænke os naturens herre naturen underlagt, saa at Gud skulde kunne bedømmes efter naturens forhold, saaledes gaar han vel heller ikke ind under mathematiken eller bedømmes af den. Om vi ikke positivt kan forklare os Gud, — en saadan Gud vilde ikke gavne os, — saa har det dog værd, tror jeg, at komme tilgavns til bevidsthed om det negative, at Gud ikke maales med den fysiske naturs begreber. *Menneske* er Gud kun i Christus; i ham ser vi faderen, naar han skal vise sig for os, for vore sandser og for vore begreber; men denne menneskebliven skede jo heller ikke gjennem en formindskelse, men gjennem en udtømmelse, som det heder hos apostelen. Ganske anderledes føler vi, hvad det vil sige, at Christus er *vor*, vor klippe og frelser, naar det bliver os klart, at han ved at blive menneske blev noget ganske nyt, som han ikke før var.

Paa den anden side, hvis man vilde lade det indre billede, man af skriften modtager af Gud, falde og lade sig af naturvidenskaben give et helt nyt, ubestemmeligt gudsbegreb, en naturgud, om jeg saa maatte sige, da vilde man tabe forfærdelig paa byttet. Her maa derfor *endnu mere* advares. Det vil her vise sig, hvor nødvendig aabenbaringen er, og hvor utilstrækkelig vor tanke er. Vi gjør bedst i at holde os til den stykkevise erkjendelse, som aabenbaringen med sin hyppige brug af anthropomorfismer giver os, indtil vi faar se Gud ansigt til ansigt. Vi har et stort nok og rigt nok og dybt nok og hjertestyrkende nok begreb om Gud i navnet: *Fader vor, du som er i himlene.* Et saa godt kan evolutionslæren ikke give os. Men det taler jo ogsaa kun om indholdet, ikke om formen af Guds personlighed.

Alt dette kun som et frygtsomt forsøg paa at tale om den Gud, for hvem vi frygtende og elskende bøier os i støvet.

Vi kommer dernæst til verdens *opholdelse* og *styrelse*, eller med eet ord til *historien*. Her kan jeg fatte mig i korthed.

Ogsaa her er der vel noget at takke evolutionslæren for, nemlig forsaavidt den har givet stødet til at studere historiens *love* for alvor. Man var ikke blind for dem før heller; men evolutionsideen gav mere bevidsthed og methode i den retning. Fra detaljhistorie er man kommen mere over i historisk overblik og fremstilling af historisk traad. Dog, foragt for detaljer bliver let foragt for det faktiske, saa at faren for at glide over i «aandrig» subjektivisme samtidig ligger nær. Skal jeg nævne et for os theologer nærliggende, og tillige *godt* eksempel paa omslaget i historieskrivningen, da nævner jeg *Sohms* kirkehistorie, som vel de fleste kjender. Men det mest karakteristiske tidsbarn er dog den nye historiske disciplin *kulturhistorie*, der hidtil, ialfald saavidt jeg kjender den, mest er skreven af Comtes disciple og med ham driver afguderi med menneskeheden som det grand-être, der udvikler sig selv. Udviklingen sker dog ikke frit, men under jernhaarde naturlove, der giver sig tilkjende ved tilbagevenden af de samme aarsags- og virkningsforhold. Hvorfra disse naturlove — denne naturvilje, om det fra evolutionistisk standpunkt var tilladt at udtrykke sig saa — stammer, det skal være forbudt at spørge om; naturlovene, skjæbnen om man vil, skal kun respekteres som forhaandenværende. Nu vel, saa respektere man den da, til man føler trang til at kjende tingen nærmere.

Der er meget at lære af den moderne evolutionistiske «kulturhistorie». Det forekommer mig, at theologer maa kjende den, ifald de ikke vil mangle forstaaelse af tiden. Men naar den driver evolutionslæren paa spidsen, gjør alt til evolution, gjør historien til mathematik og *naturhistorie,* da beklager vi forvildelsen. Ligesom vi ikke tror paa et arbeide og paa tanker uden en arbeider, en tænker, saaledes tror vi heller ikke paa nogen vilje uden en villende, love uden en lovgiver, opholdelse og styrelse uden en opholder og styrer. Ligesom ingen tror paa at en havekultur vedligeholder og fremmer sig selv, at her kampen for tilværelsen giver de ædle planter overhaand og lader ukrudet bukke under, saaledes tror vi heller ikke paa en verdenskultur, der opholder og udvikler sig selv. Her som hist kræves tilsyn, vilje, ordnende haand. Ingen tror, at et skib, hvis seil og kurs er rigtig sat, naar sit maal, dersom mandskabet forlader det. Ikke engang det af vind og veir

mere uafhængige dampskib gjør det. Historien styrer sig ligesaalidt frem til sine maal og til sit endemaal som skibet uden styrmand. *At føre verdenshistorien frem til sit endemaal er alt andet end en bagatel!* Da Johannes i synet saa bogen, der indeholdt verdens endelige maal og bestemmelse efter Guds raad, men forseglet med syv segl: de nødvendige forudgaaende udviklingstrin, da fandtes der først *ingen* i himmelen eller paa jorden, som magtede at bryde seglene og aabne bogen, d. e., hidføre udviklingstrinene et for et og føre verdensudviklingen frem til sit endemaal, — indtil Johannes saa et *lam,* der, efter hvad der underlig kan blande sig sammen i drømme og syner, forekom ham at være slagtet, uagtet det var levende. *Det* tog bogen, *det* erkjendtes med jubelsang istand til at aabne den; *det*, som havde fuldbragt det første kjæmpeverk at seire over det ondes magt i verden gjennem kampen til døden, *det* var uovervindeligt og uimodstaaeligt og kunde fuldføre det nye, største kjæmpeverk. Verdensudviklingen gaar langtfra af sig selv; der skal en *guddommelig* leder til, og den evolutionistiske historieskrivning kan ikke fjerne ham, kun forherlige ham ved at *vise* os hans ledelse.

Hvad er det, som har bragt naturalismen til at fornegte ham? Atter dette, at han unddrager sig forskningen — og dog, hvad kan være rimeligere, end at den guddommelige majestæt gjør det? — med andre ord: at i historien alle befalinger udgaar fra keisere og fyrster, alle slag vindes af feltherrer, alle tanker udspringer i geniers hoveder, alle bønhørelser hidføres gjennem naturlige aarsager, aldrig af Gud i synlig skikkelse eller af engle. Det gaar her ganske som ved spørgsmaalet om aabenbaringen eller om skabelsen. Gaar man i den historiske *detalj*, da mister man endog planen og traaden afsyne og ser kun tilfældigheden. Men totalblikket viser traaden og ledelsen, og evolutionslæren har netop hjulpet fremad i at se den.

Endelig kommer vi til spørgsmaalet om menneskets *personlige frihed* og *ansvar* og hvad dermed hænger sammen: forskjel paa *godt* og *ondt, omvendelse*, *frelse* og *fortabelse.* For ikke at blive monoton laaner jeg her ord af Johannes Jørgensens sidste bog «Omvendelse».

«Det system, som kalder sig det empiriske, og som nutidens sjæleforskere dyrke, lader ingen plads aaben til *omvendelsens* store kjendsgjerning. Og determinismen, læren om den menneskelige viljes bundethed, som flertallet af moderne psykologer hævder, tillader ikke engang nogen forstaaelse af *angeren*. Alt, som sker i menneskets sjæl, sker nemlig — ifølge hin lære, der ogsaa herhjemme indpodes ungdommen — med nødvendighed: de psykologiske processer er ligesaa naturbundne som de kemiske eller fysiologiske. Men hvorledes kan der da blive tale om anger? Det er jo ikke *mig*, som handler, det er evolutionen eller kausalsammenhængen eller naturnødvendigheden, af hvilken jeg kun er et afhængigt, ufrit led. *Jeg* vil ikke; men *det* vil i mig. Istedetfor det første personlige pronomen maa den pantheistiske determinisme sætte det tredje personlige pronomen i intetkjøn. Det er ikke mig, som handler, men *det*, — det store pantheistiske *det* — handler i mig. For determinismen bliver der da kun een — man tør vel ikke sige *pligt*, men maaske *livsopgave:* at gro, at udfolde sit væsen, at vokse frem baade med det gode og det onde, som er i en. Allerede Goethe havde samlet sin livsvisdom i ordet: sich gehen lassen. Werther siger: Jeg holder mit hjerte for et sygt barn og lader det have sin vilje i alt. Den europæiske literatur efter Goethe vrimler af hjerter, der er som syge børn.

«Man forlange derfor hverken af den deterministiske psykolog eller af den pantheistiske digter en forklaring af angeren eller omvendelsen. Alt, som er til, er til med nødvendighed og følgelig med rette. Hvorledes kan man da *angre* noget af det? Mon et reagensglas begavet med erkjendelse og følelse vilde angre de kemiske processer i dets indre? Eller kan en maskine, hvor led griber i led og alt sker med uafvendelig nøiagtig nødvendighed, angre, at et af dens hjul griber fat i en mand og knuser ham? Mennesket er ifølge determinismen intet uden et stykke natur. Men naturen kan ikke angre. Lynet kan ikke omvende sig, og stormen kjender ikke til bod. Derfor se vi ogsaa, som den moderne anskuelses sidste konsekvents, det store menneskes suverænitet forkyndt og geniets ret til at gjøre det onde, ja til at leve sit liv «*hinsides godt og ondt*». Mennesket, og fremfor alt det *store* menneske er uansvarligt som hvirvelvinden og vulkanen. Vi andre har kun at beundre fænomenets vælde og storladne skjønhed og

glæde os ved Ætnas pragt, selv om ilden, det udspyr, fortærer vore stæder».

Saavidt Jørgensen. Man kan ikke følge om end ganske lidet med i literaturen uden at træffe denne tankegang. At der faktisk eksisterer noget, som heder anger, kan evolutionismen naturligvis ikke negte; men den betragter anger kun som en naturreaktion, naturens maade at skaffe ligevegten igjen paa hos svage sjæle. Oplyste, stærke sjæle har ikke trang til den. De ser, at ondt og godt er lige berettigede ting, lige nødvendige, ja egentlig — lige gode og lige onde! Selvfølgelig bliver der for evolutionismen ingen *dommedag* med indgriben af en personlig verdensdommer, med belønning og straf, — thi hvad er der at belønne og straffe, hvor alt er naturnødvendigt og rigtigt! Men ligefuldt er der et slags »*Verdens ende*»: mørke og varig nat og kulde, nemlig naar solen har brændt ud. Da forvandles vort solsystems kloder til saakaldte verdenslig, hvis videre saga er ligegyldig (eller *bør* være det, er det bedst at sige; thi menneskeaanden har ikke let for at fornegte sig selv og lade være at spørge om hvad videre skal ske; man kan ikke med doktriner faa dræbt evighedstrangen og trangen til et opgjør, et endemaal som giver livet mening). Hvad er *enden*, den endelige ende? Vides ikke. *Maalet?* Vides ikke. Det er bekvemt at ty til fremfor at tilstaa, at theorien om en gudløs natur-evolution *ikke kan bringe mening i tilværelsen.* Dens eneste fremtidsperspektiv er hypothesen om et evigt og uoverskuelig langsomt *kredsløb*, uden maal og uden leder, gavnløst. Naturen skal altsaa frembringe hjerter, der brænder i den stærkeste stræben, i de ædleste længsler og haab; men deres haab er indbildning og skuffelser, og deres stræben bygger en kultur op for tilintetgjørelsen. Der kjæmpes forgjæves imod, naar kredsløbet atter fører nedad mod kaos og taage overladende æoner at fremkalde nye verdener og væsener, der rører sig og kjæmper sine verdensperioder igjennem ligesaa frugtesløst. Det gaar i frugtesløs ring som tømmeret i en bagevje.

Mærkeligt er det kun, at i en herreløs natur, der i det store blot frembringer planløs kredsgang og river ned, hvad den bygger op, — at der ikke det samme gjælder ogsaa i det mindre, at der f. eks. i geologien saavelsom i historien hersker tanker, hensigter, maal og maals maal, kort sagt fremskridt, — at der ikke ogsaa her hersker et tilfældighedens spil som i skyerne, hvor den ene

tid ikke bygger videre paa den foregaaendes resultater, men hvor der hersker idelig opbyggen og nedriven, samling og spredning, kredsløb fra jorden og tilbage til jorden. Fornuftigere synes det at være at slutte fra den positive erfarbare planmæssighed og ledelse mod et maal i det verdensløb, der ligger indenfor vor iagttagelse, til en planmæssighed og ledelse mod et maal af verden i det hele taget.

I fortvivlelsen over udsigten til en verdens ende, som den ovenfor skildrede, klynger somme sig til spiritismens yndlingshypothese: sjælevandring fra klode til klode under fortsat udvikling og lutring. Vi dør, efter denne antagelse, for at fødes og inkarneres [1]) paa Mars eller Jupiter og, naar vi har passeret vore egne planeter eller naar de dør sammen med Solen, paa Kapellas eller Aldebarans formentlige drabanter i aldeles fremmede omgivelser og ligesaa ubevidste om vore tidligere liv, som vi her paa jorden er ubevidste om vore formentlige tidligere liv. Vi har nemlig ingen ret til at antage vort jordliv for det *første*. Sandsynlig har vi (efter denne lære) levet før, og hvorfor ikke drage den konsekvents, at ligesom Jupiter- og Marsboere menes at aabenbare sig for sine tidligere slægtninge paa jorden gjennem spiritistiske medier, saa aabenbarer vi os formodentlig ogsaa, skjønt ubevidst, som bankeaander blandt vore tidligere slægtninge i andre verdener? Hvor positivt og empirisk bliver ikke alt dette! Nei — derpaa gjør det ikke fordring. Positivismen var tilsidst ikke den klippe, der gav fast hvilepunkt under foden, derfor *opgiver* man netop den og vender tilbage til tankekonstruktioner, ja til den rene fantasi. Med hvad resultat? Hvad finder man nu som maalet for udviklingen? Allerede blikket paa Melkeveiens sole er trøstesløst. Tanken om sjælens landflygtighed er ikke meget trøstefuldere end tanken om dens undergang. Det, vi længes efter, er jo netop at gjense vore egne kjendte venner, ja endog vore uvenner, finde tilgivelse, forening, gjenoprettelse af alt forbrudt og forsømt; det, vi længes efter, er ikke den evige kamp og fare fra nyt af (vort

[1]) Af *nye* forældre? Lader det sig forene med individualitetens enhed, forudsat arveligheden? Af de *samme* forældre? End om de lever igjen her paa jorden? Forudsat, at barnet kan vente, passer det da altid, at forældrene vandrer til samme nye klode? *Maa* de naturnødvendig finde hinanden *altid?* Udviklingen altsaa naturbunden, ufri, eller egentlig *ikke* udvikling?

jordliv er en saadan), men vunden seier efter striden og farerne; det, vi længes efter, er ikke en evig søgen, men finden og skuen af Ham, vi her har troet paa og elsket over alle ting. «Jeg vil se eder igjen, og eders hjerte skal glædes, og ingen tager eders glæde fra eder». Det, som efter skriften staar tilbage for Guds folk, er gjensynet paa den nye *jord,* vort eget fædreland, og dog ikke som gjentagelse af vort jordliv, nei, som sabbatshvile og retfærdighedens krone, naar arbeidet er endt og den gode strid udstridt. «Vær tro til døden, og jeg vil give dig livets krone».

Vil nogen kalde dette en fager drøm, et digt skabt af menneskeaanden selv, saa er det ihvertfald jevngodt med at rive os hjertet ud af livet.

> Fortryllende drøm,
> du skinnende boble paa tidernes strøm!
> Forgjæves dig skalden med mund og med pen
> af glimrende skygger vil skabe igjen.
> — Naar skyggen er ligest, da hulke de smaa,
> som stirre derpaa.

Thi de er simpelthen skabte for dette haab. Og lykkeligvis lever veilederen til al sandhed og klarhed, trøsteren, som aabner vort øie:

> O kjærligheds aand,
> lad barnlig mig kysse din straalende haand,
> som rækker fra himlen til jorderigs muld
> og rører vort øie med fingre som guld,
> saa blaalig sig hæver bag buldrende strand
> *de levendes land!*

Ubi caritas, ibi claritas. – Men hvor er der blevet af kjærligheden i det evolutionistiske system, hvor magten er retten? Det skulde vel ikke snarere være *dette* system, som er produktet af mennesketanken, et regnestykke af den kolde fornuft og en ny søster til forestillingerne om Hades og Nirvana? Det skulde vel ikke være evolutionslærens resultater, som viser, hvor mennesketanken kommer hen, overladt til sig selv, uden aabenbaring, medens troen paa det evige liv stammer fra Gud, kjærlighedens og retfærdighedens kilde?

Af de to kvinder, som stod for Salomo, sagde den ene: Ja, lad barnet dø, saa faar ingen af os det, saa faar vi lige meget hver. *Hun*, som sagde saa, havde taget skade paa sin sjæl. Saa

ogsaa med dem, som siger: lad os dø uden opstandelse og evigt liv; saa er der hverken himmel eller helvede, saa faar alle ligt.

Men naar vi saa spørger: har da evolutionslæren ikke givet os noget ogsaa paa personlivets, aandslivets omraade? da maa vi atter med tak svare jo. Vi husker «Naturens lov i aandens verden» (Drummond) og vilde ikke for meget undvære alle de vækkende impulser, den gav. Alfor meget var den tidligere religiøse betragtning tilbøielig til at anse synden som noget, der havde vegt blot ved, at Gud blev vred for den, med andre ord, som en debetpost i et regnskab, som simpelthen kunde udslettes ved at Gud tilgav. Dr. Horn — ære være hans minde! — begyndte hos os at betone syndens skade og vovede at pege paa den kjendsgjerning, at synden ikke i enhver betydning er udslettet blot ved tilgivelse, at den kræver en *reel* udryddelse gjennem forsoning og gjennem arbeide saavel fra Guds som menneskets side, — at synden, som Paulus siger, har sin *lov* den ogsaa, som bl. a. udtrykkes saa: Far ikke vild! Hvad et menneske saar, dette skal han ogsaa høste. — Med Drummond slog den tanke vældig igjennem og bragte vækkelse og bæven. Før var alt opgjør udskudt til dommedag; da skulde alt gjennemgaaes og opgjøres. Da var det dog, ligesom den tanke uvilkaarlig vilde snige sig ind: en del maa vel springes over, lidt summarisk maa der vel gaaes frem; ja kanske man drog lidt i tvivl disse nøiagtige bøger, hvori *intet* var glemt; de maatte blive ubeskrivelig trættende.

Anderledes, naar synden allerede nu straks satte sit resultat; da blev bogen saa at sige altid opgjort for hver dag, den var altid ført *à jour,* ja *med vor egen haand,* saa vi skulde slippe at fragaa rigtigheden. Mennesket var ligesom et selvregistrerende instrument, ja altsaa tilsidst selv bogen om sig og sit liv. Paa dommens dag skal bøgerne kun *lukkes op,* alle liv med deres enderesultat lægges klart i dagen. I sandhed, det kan bringe den letsindigste til uro. Nu bliver intet glemt; hvor lønlig synden end skjuler sig, saa skrider vort regnskab frem fra dag til dag allerede i dette liv med tab og gevinst, og resultatet kan ikke skjules.

Hvad vi overfor evolutionismen protesterer imod, er personlighedens bundenhed. «Vi er ikke (deterministisk) kjødets skyldnere, at vi maa leve efter kjødet», og «Guds arm er ikke forkortet», saa han ikke skulde kunne gribe ind og standse syndens

følger, hvor han selv vil. Evolutionslæren *kan* heller ikke skaffe den frie personlighed væk. Ikke skaffe tænkeren og arbeideren ud af skabningen, ikke lederen og fuldenderen ud af historien, ikke menneskets frihed og ansvar ud af livet, ikke dommen over godt og ondt ud af samvittigheden; dertil er disse ting altfor positive og erfarbare. Medens vi derfor erkjender evolutionens store sandhed, udviklingens lov som en lov for alt timeligt liv, det anorganiske, det organiske og det personlige, saa kan vi dog ingenlunde gjøre evolutionen til det altopslugende trylleord, man har villet gjøre det til, som om evolution var forklaringen og løsningen af hele livsgaaden. Den forklarer nok et *hvorledes,* men hverken *hvorfra* eller *hvortil,* hverken udspringet eller maalet for livet. Der har aabenbaringen givet os nøglen: Guds frie personlighed som ophavet og vore personligheders endelige forløste frihed hos ham som udviklingens maal.

Jeg laaner af *Jonas Dahl*[1]) ord til at slutte med:

«Ak, bøi dog ei om igjen knæ
for vanføre viljers fantasmer!»
— Min vilje blev vanfør ved spe
og spot og kolde sarkasmer.

»Ak, lev dog som samtidens søn,
og kryb ei *tilbage* i tiden!»
— En eneste barndommens bøn
er bedre end sekelets viden.

«Men christkirkens sandhed er løgn,
kritiken har vækket af rusen».
— Og dog ved dens alter et døgn
er bedre end ellers de tusen.

Men gjør den saa godt og saa god,
er troen vist over fornuften:
— om skjult — har i *sandhed* den rod
og ikke i løgnen og luften.

[1]) «Den forlorne søn», digtet «Fristere».

Trykfeil i forrige hefte: Side 428 linie 12 nedenfra: findes, læs: finder.

FRA HANS GUDES BARNDOM.

(Ved Christine Norby.)

«Kom, tante! Pak dig godt ind og følg med! Slæden staar udenfor, Solen skinner, og sneen gaar snart sin vei. Nu vil vi kjøre en hyggelig tur udover til Ekeberg, ned gjennem Brogaden og besøge gamle tomter».

Der gled virkelig ligesom varmt solskin ind i stuen med denne friske unge stemme. Der kom farve i kinderne paa den gamle, der sad i lænestolen med et sjal over ryggen, fordi kakkelovnen aldrig kunde passe den rette varme. Hun fik lyst til at se paany de kjendte, kjære steder, drage frem igjen i tankerne mange smaatræk, halvglemte, ligesom gamle gulnede billeder, og erindringen blev klarere, eftersom hun bladede tilbage i sit livs bog.

Slæden stansede langt nede i den gamle del af Christiania. Mellem stolte nyopførte bygninger laa et uanseligt hus tilhøire, nær ved det lille torv. Her steg den gamle ud, støttet paa den unges arm. Tankerne fandt ord, og ordene fandt et lyttende øre. Det er da, de gamle har sine høitidsstunder.

«Hans Gudes barndomshjem! Hvor levende de dukker frem, alle minderne, ligesom nisser fra krogene! Her gik legen, kan du tro. — Lad os gaa helt ind gjennem porten, du. Jeg synes ligesom, jeg maa gaa lidt varsomt og ærbødigt her. — Nei se, hvor svalgangen er forfalden! Før var alting saa pudset og pent, medens vi smaafolk sprang omkring. Øverst paa brettet over rækverket, som løber langs gangen, du ser, satte husmoderen sine blomster ud i regnet. Og i trappen, — der sad vi mangen aftenstund om sommeren, naar det var svalt, og dagens travlhed var over. Eller vi samledes i løvsalen allerbortest, hvor der var reist birketrær til St. Hans, og der duftede af sommer og nyt løv. Mage til gang findes for os ikke i verden, fordi den var vor barndoms sorgløse

tumleplads. Flere vinduer vendte ud mod den, deriblandt skattefogdens, Hans Gudes far, og vi har nok ofte forstyrret kontorfolkene med vor smaatrip, naar vi travede forbi til de mange fornøielige kriker og kroger, til husken og til høladet, hvor vi kastede hø udover eller hoppede og gjorde ugagn. Følgen blev tilsidst, at det blev os forbudt at springe frem og tilbage under vinduerne paa gangen. Men da nu desværre disse maatte passeres for at komme til alle herlighederne længere borte tilhøire, saa fandt vi paa at krybe paa alle fire under kontorvinduet. Vi indbildte os, at skattefogden ikke havde hørt noget, skjønt det vist neppe gik af i stilhed, naar vi lagde en vognlem i husken og stablede os op, saa mange, som fik plads. Men han var taalmodig som faa, medens gaardsgutten baade skjendte og brumlede, fordi vi rumsterede i høet.

Til dukkestuen, hvor vi om lørdagene strøede med sand og ener, saaledes som vi saa pigerne gjøre, naar de havde skuret — ja helst med baade nyperoser og knapblomster ogsaa — tegnede Hans billeder, der prangede paa væggen; de findes vel bevarede endnu og er ganske merkelige, baade egetræet med den brede krone og koen, der med benet slaar fluer af sig; og jeg kan bevidne, at maleren var otte—ni aar dengang. Paa hans opfordring har jeg maattet afstaa nogle af de kjære smaabilleder — men endnu har jeg dog mit hvide silkeskjerf med de malede blaaklokker, erteblomster og gyldenlakker paa, som han nogle aar ældre forærede mig, ligesom smaabrevene fra den otteaars gutten; et af dem slutter med denne glade hilsen: «Ha-ha-ha! hi-hi-hi! ho-ho-ho!»

Naar Hans kom springende over gaden for at besøge den lille naboerske og legekamerat, der havde nogle maaneders forsprang i alder, bad han straks om at faa laane billedbøger. Skjønt han havde seet dem de hundrede gange før, var de ham altid lige kjære. Især blev han ikke træt af vor «Münchhausen»; han kunde skoggerle, saa det sang i stuen, ved de underlige tegninger, der forekom os daarlige. Han fandt ogsaa en anden guldgrube i alle vore udklippede skyggebilleder, som han lod lysskjæret fra vort enkle talglys falde igjennem, og morede sig kosteligt ved at se billedet paa væggen. Det var en yndet vinterbeskjæftigelse dette at klippe portrætter ud saaledes, og vor gjest blev flink i den kunst. Men et kridtstykke, som en havde foræret ham — det var kanske en god fé —. var en rigdomskilde for ham. Det bar han i lommen, lige fra han fik lomme i blusen. Var ingen

i stuen, satte han sig paa gulvet og tegnede skibe og trær, og da var han væk for os andre, hvis vi kom og vilde have ham med i legen. Jeg ser ham for mig saaledes i fløielsbluse og hvid skjortekrave med kridtstykket, ivrig tegnende.

Men allerhøiest i hans gunst stod nok min bog, den tohundredaarige, med bibelske billedgaader i. Og da han til min syvende fødselsdag skulde faa lov at forære mig en anden bog med tegninger og fortællinger, ofrede han juledagens fornøielige slædetur i maaneskin, hvortil vi længe havde glædet os, for ganske alene at kunde nyde billederne, inden de gik ud af huset næste dag: anden juledag.

Alle var glad i denne elskværdige lille gutten, som gik omkring og morede sig selv; især mindes jeg hans klare barnelatter og finder sandhed i det gamle ord: «Den, som kan le saa hjertelig, er et godt menneske». Ja, du skulde hørt ham, naar vi havde syet klæder til katten og satte den op i sofahjørnet med kappe paa og hagebaand! Gamle bedstemor, som boede der i huset og havde været blind i ti aar, maatte le med, naar hendes egen gut og lille Dikka begyndte, og hun havde selskab godt nok, naar de var tilstede. Aa, hvor mange eventyr hun kunde! Husker du ikke det om «de syngende mus og de dansende vaatter?» — Ja, og visestubber da!

Hans var saa kjærlig mod den gamle; han sørgede gjerne for at lægge «Petit», skjødehunden, i hendes fang, naar hun var ledet hen i sin lave lænestol, og dermed sad hun tilfreds aftenen udover. Var skattefogdens ude i selskab en aften eller i «Dramatikken», saa gik ofte en liden fyr nedover trappen til stakkars bedstemor, som sad alene i sit værelse, og læste høit for hende til langt paa kveld, og paa denne maade har han forkortet mangen mørk dag for hende, som havde skumringstimer, naar vi andre havde fuld sommerdag.

Vi smaafolk vilde gjerne gaa erender og paa besøg kan du vide, og engang spadserede vi til en sypige, som boede et lidet stykke fra os hos mor Bautler i et lidet hus lige ved Akerselven. I den stuen var der nok at se paa, kan du tro, for syv—otteaars personer! Over sofaen var klistret billeder, udklippede af udenlandske blade og bøger, enkelte havde endog ramme, og hele samlingen vidnede om, at mor Bautler var en ualmindelig dame med kunstsans og høiere interesser, en kone helt forud for sin tid.

forstaar du. Der var hestevæddeløb, og der var konger og adelsmænd, damer i stort toilette med røde frynsesjal og grønne kjoler, blaa fjær paa uhyre hatte, og skjønt de ikke mente det, blingsede de koket til sine kavallerer. Dette var noget for Hans. Han stod med hænderne paa ryggen og skoggerlo med denne egne glade stemmen sin. Hans kunstsans var allerede vakt og kritiken med den.

«Nei, se paa den damen der! Og hesten har jo bare tre ben! Ha, ha, ha!»

Ikke engang Adam og Eva var ham tilpas. Ja, hvor længe han kunde have gaaet om i kunstgalleriet, ved jeg ikke, men hjem maatte vi nu den eftermiddag, og jeg fik ham med tilsidst.

Fra den dag af kom baade kridt og kul i brug ved hver anledning. Oppe paa loftet stod et gammeldags rødt slagbord af disse gjestfri landsens spiseborde med vinger eller klaffer til at slaa op. Mangen godbid er spist paa dem, og mangt et lystigt selskab har sunget tilbords i festlige stunder, bænket gemytligt om dem, kan du tro. Disse hængende klaffer blev Hans Gudes første staffeli; der gyngede skibe paa vilde bølger, og der strakte trær sine grene, naar han bare fik sidde i ro deroppe paa loftet.

Og da han engang var vert og kjedede sig — aa, jeg maa le, naar jeg tænker paa den scene! — da lod han sig glide under bordet og tegnede op mod skiven, til de var færdige med spisningen, alle de smaa gjester. Ja, — for du kan vide, ingen pen, fornuftig, voksen vært kryber under bordet, om han kjeder sig aldrig saa meget!

Der blev talt om, at Hans og jeg burde gaa paa skole for at lære at skrive tal og kjende nogle bogstaver for det første. Man havde ikke saa strenge fordringer til skole dengang, ser du, og jomfru Hansens kunde altid gjøre det. Men vi likte os ikke der — dette at sidde stille og alt det var os ganske nyt. Nei — da var det et paradis borte i haven hos mor Bautler. Tænk, at gaa afsted kl. 9 og sidde til kl. 12 i sommerheden! Og saa atter igjen at trave afsted kl. 2 og holde ud til kl. 5! Vi beklagede os ofte for hinanden, som trofaste venner gjør, og en dag hviskede og tiskede vi om, at jomfru Hansen godt kunde holde skole uden os og vi more os uden hende.

Vi blev, rent ud sagt, enige om at skulke og løb afsted til

mor Bautler i paradiset ved Akerselven, hvor vi vidste, vi var velkomne.

Om igen blev alle billederne beundrede, og jeg var allerede ude i haven med den godslige kone, inden Hans kunde rive sig løs; jeg stod til knærne i delikatesser — det vil sige i gulerodsengen, og min lille ven forsmaaede slet ikke næpen, han blev inviteret paa. Der skulde ikke stort til at glæde ungdommen i den tid, forstaar du.

Men elven laa dernede og blinkede saa fornøiet i solskinnet med smaa strømbølger, og haven skraanede saa fristende ned mod den; gjærdet, som skilte, var saa lavt og hyggeligt at klyve over, desuden vippede og vinkede en liden flaade, gjort af et par fjælestubber, som pigerne laa og skyllede tøi paa — ja, kort at fortælle, det var ikke muligt for en liden gut at holde sig til bare gulerødder og næper, og han kom os snart afsyne, medens mor Bautler viste mig omkring mellem bærbuske og andre herligheder.

Pludselig hører vi et skrig og ser folk løbe nedover mod elven. En vægter kommer bærende med lille Hans i armene, og luen flød videre med strømmen. Den, der var mest forfærdet, var hans lille legesøster; hun græd, og hun tørrede hans drivvaade bluse med forklædet, saa alle maatte tro, at de begge havde været i vandet. Forældrene blev budsendte, mens mor Bautlers brede omhængsseng tog imod hendes blege lille gjest, og han blev baade gnedet og stelt vel med.

Men den dag blev et dyrebart liv reddet for fædrelandet, og naar jeg ser elven blinke saa lumsk i solskinnet — ligesom nu —, da mindes jeg gutten, som den nær havde draget med sig under broen. Det skulde ikke ske paa den maade, at han drog ud i den vide verden derudenfor.

Men se, hvor vakkert Ekeberg reiser sig derborte, pudret med sne og med dybe skygger i alle folderne, ligesom en mægtig kaabe, den bærer om skulderen. Vakker i maaneskin, vakker i solen om vaaren med ung hæg og en krans af gamle furuer øverst — vakker nu som i gamle dage!

Tak, fordi du gav mig glæden ved gjensynet!»

AANDSLIVET I EUROPA.

XII.

Naar man nu for tiden vil tale om Europa, er det nok at tale om Paris, for i Seinestaden, inden det rum som omfatter det man kalder verdensudstillingen, findes, kan man gjerne sige, den hele verden. Det den besøgende først slaaes af, er det umaadelige arbeide, som er anvendt paa dette kosmopolitiske anlæg. Storartede paladser og maleriske pavilloner danner en hel ny international by, beboet af forskjellige nationaliteter, hvoraf enhver har sine særegne seder, skikke, fordomme og love, og som alle stræver henimod det, som bør være den hele menneskeheds ideal: broderskabet.

Hvad er nemlig en verdensudstilling? Det er en stor menneskeslegtens inventarliste, en sammenlignende revue af de fremskridt, som er gjort, et opgjør af al nationernes eiendom. Det er nyttigt for menneskeheden i det hele som for hvert enkelt individ fra tid til anden at holde en samvittighedsprøve og gjøre op sit regnskab for hvad man har gjort og hvad man er. Man faar paa den maade anledning til at rette sine feil og nyttiggjøre sig de held man har havt. En filosof, som spurgte det gamle orakel om visdommens hemmelighed, fik til svar: «Kjend dig selv», og denne forskrift er ikke mindre sand i nutiden, end den var for tusen aar siden. Men den er ufuldkommen. At kjende sig selv er kun det halve af visdommen; man maa ogsaa kjende de andre. For folkene bliver dette mere og mere nødvendigt, efterhaanden som deres forbindelser mangfoldiggjøres og deres interesser gjensidig berører hverandre. Et middel til at erhverve saadan kjendskab til sig selv og andre er en udstilling. Den er en storartet aabenbarelse af den menneskelige intelligenses kraft, et vidnesbyrd om og en gradmaaler for den menneskelige arts overlegenhed og aandens herredømme over materien. Alle disse frembringelser, disse redskaber, maskiner, hele denne umaadelige, ildens og jernets, elektricitetens og lysets kraft, altid rede til at adlyde menneskets befaling og udføre for ham arbeider, som hans egne legemskræfter ikke kan

magte, alt dette er intet andet end tænkning, virkeliggjort gjennem en række af aandelige anstrengelser. Den uovervundne materie er menneskets fiende, men naar han har underkastet sig den, bliver den hans trone.

Verdensudstillinger har altid været betragtet som en nyttig og stor ting, heldbringende og velgjørende i sin virkning. Men det maa dog tilføies, at de grunde, som gjorde dem nødvendige, synes mig at have tabt meget i vegt. Efterhaanden som midlerne til kommunikation og forskning har udviklet sig, har udstillingerne ophørt at frembyde den nytte og interesse, som de for et fjerdedels aarhundrede var istand til. Antallet af gjenstande man skal se og studere er for stort; de moderne udstillinger trænger altfor vidtstrakte kolossale arealer. Hvis man ikke fuldkommen kan disponere over sin tid, har utrættelige ben og øine, encyclopædiske kundskaber, en aldrig svigtende hukommelse; eller man strengt begrænser sig til et eneste særskilt felt, bliver det næsten en umulighed med udbytte at gaa gjennem en udstilling. Man maa endvidere erindre, at medens udstillinger tidligere var en anledning til studier, er de nu blevet et panorama af adspredelser og stof til studium af sederne, ikke til offentlig nytte eller moralsk opdragelse. Øieblikket synes mig inde til at tage afsked med disse storartede aabenbarelser af den internationale solidaritet og give dette begreb udtryk i andre former. Jernbaner, kongresser, revuer, aviser, offentligt liv bidrager til at udbrede opdagelser, nye idéer etc.

Skal man da ganske afskaffe udstillingerne? Nei, men man bør nøie sig med udstillinger i det smaa. Som hver gren af videnskaben har sin kongres, kan hver afdeling af industrien eller handelen have sin udstilling; en udstilling for jern, en for elektricitet, en for trævarer etc. Men at udstille alt paa én gang — det stakkels menneskelige hoved er altfor lidet til at kunne rumme alt dette.

I ethvert tilfælde har udstillingen i aaret 1900 ligesom enhver tidligere verdensudstilling sine mangler, som sine gode sider. Nogle beundrer den blindt, og atter andre laster den. Det sande er, at den stiller tilskue mange smukke gjenstande, hvorom dagens presse allerede har talt. Hvis udstillingen, for det tidsrum af seks maaneder som den varer, bringer krigsspøgelset i glemmebogen, og lader ordet: fred ofte høres, er allerede dette noget, ja meget. Jeg er mig vel bevidst, at det kan synes naivt at tale om fred, mens verden sønderrives af al slags fiendtlighed.

Dog, det er vor pligt som vor storhed at tro paa freden, og midt under krigsrædsler, at forkynde den. Det paa engang sandeste og mest ophøiede middel til at hidføre fredens herredømme, er at handle, tænke, tale om fred, som var den umiddelbart forestaaende og mulig. Tror man ikke paa den, hæver man sig ikke saa at sige ved en slags ophøiet troesakt over den vanvittige egenkjærlighed, som tænder krigsbaalene, risikerer man selv at rives med af denne egoismes regnestykker. Ved at tro paa freden, haabe paa freden, selv ligeoverfor den brutale virkelighed, vil vi, tidlig eller senere, skabe den.

Jeg mangler plads til at tale om de nye bøger. Jeg vil dog henlede Deres opmerksomhed paa et merkeligt arbeide, nylig udkommet paa Alcans forlag: *La tristesse et la joie* af George Dumas, en bog, præget af iagttagelse og tænkning. Hr. Pierre Boutroux, søn af den berømte franske filosof, har nylig udgivet et verk, betitlet: *L'Imagination et les mathematiques selon Descartes.* Forfatteren er en ganske ung mand med glimrende fremtidsudsigter. Jeg vil ogsaa nævne en bog af Adolphe Coste, fransk sociolog: *L'experience des peuples et les previsions qu'elle autorise.* Hr. Coste studerer det sociale arbeides hovedpunkter: styrelse, produktion, etc. Forfatteren er fredsven og optimist. Hans bog er velskrevet og indeholder et stort antal metodisk fremstillede kjendsgjerninger. Et eierdommeligt arbeide er det af den tyske forfatter, hr. George fra Jena, udkomne: *Humanität und Kriminalstrafen.* Bogen skildrer straffeanstalterne fra fordums tid indtil vore dage paa en maade, som skal fremhæve disse institutioners umenneskelige karakter. — Hr. Tornovsky, i sin bog *La Vie sociale en Russie,* søger at godtgjøre, at Rusland paaviselig nærmer sig en revolutionær krise, i lighed med den størsteparten af det vestlige Europas stater allerede har gjennemgaat. Hr. Philippoff, forfatter af det store verk: Virkelighedens filosofi, har i St. Petersburg nylig grundet en maanedlig revue, et slags encyclopædi, som man i Rusland længe har behøvet. I sit verk: *Le Probléme des sexes*, forsvarer hr. Jaques Lourdet kvindens emancipation. Bogens hele indhold kan sammenfattes i en eneste sats: Kvinden er et menneskevæsen ligesaavel som manden. Naar dette er saa, tilkommer der hende i livet de samme rettigheder som manden nyder.

Ossip Lourié.

DANSK LITERATUR.

«Vor frue af Danmark» af *Johannes Jørgensen.* Et nyt arbejde af Johannes Jørgensen vil altid blive modtaget med interesse af en stor del mennesker. Hans bøger er altid skrevne med talent, der er altid alvor i dem, og han har altid noget af betydning at sige.

Det er vel bekendt for den største del af «For kirke og kulturs» læsere, at Johannes Jørgensen efter en vild og letsindig ungdom uden tro, vaktes til syndserkjendelse og omvendelse og blev en alvorlig kristen; men det var fra romerkirken at den kristelige paavirkning fandt sted, og han gik over til den. Han synes at have fundet fuld tilfredsstillelse for alle aandelige længsler i den katolske kirkes skød og helt at have hengivet sig til den; selv udgiver han et romersk-katolsk blad, «Katoliken». At han ikke hører til *de* katoliker, der ringeagter eller fordømmer alvorlige protestantiske kristne, fremgik klart af hans bog «Helvedfjender», i hvilken han optræder med stor skarphed og dygtighed mod kristendommens fjender, særlig mod dem der angriber den indre missionsretning i Danmark. Ellers har Johannes Jørgensen i forskjellige bøger mere eller mindre direkte skildret sit eget liv og sine sjælekampe. I «Vor frue af Danmark» giver han vistnok atter nogle af sine egne oplevelser. Fortællingen omhandler nutiden, og den er *meget* aktuel. Mænd som Georg Brandes, prof. Höffding o. fl. nævnes ganske ligefrem; andre bekendte personligheder føres frem under andre navne. Meget af det, der ganske særlig har været oppe i de sidste aar, tages ogsaa op her, saaledes det sociale spørgsmaal. Der gives det mørkeste billede af det store, sædelige forfald hos saa stor en del af den københavnske ungdom, men fortællingens hovedemne er heltens religiøse udvikling. Det er et sjælemaleri, der er udført med stort alvor. I *hvor* stor udstrækning forfatteren har oplevet det han fortæller om sin hovedperson, er jo umuligt at sige, men man kan være overbevist om,

at der tales ud af personlig erfaring. Herman Ronge havde ganske sluppet sin barnetro, eller det lidet han havde havt af barnetro; han var efterhaanden ved paavirkning af slette venner og af den usædelige literatur bleven ført ind i et tøjlesløst liv, som han dog i sit hjerte fordømte. Paa én gang vækkes han til erkjendelse af tomheden og mørket i det liv han fører, og han bryder med sin fortid. Begyndelsen er, at han ved et rusgilde i «Studentersamfundet» holder en alvorlig opsigtsvækkende tale. Han rejser derpaa til udlandet, hvor han i en lille, sydtysk by studerer filosofiske skrifter og særlig gribes stærkt af en kristelig, fransk filosof og drages mod katolicismen. I München er han dog atter nær ved at falde tilbage til det gamle syndeliv, men kirkeklokkerne, der ringer til julenatsmesse, vækker ham atter. Han gaar ind i kirken og gribes saa stærkt at gudstjenesten, at han søger hen til det nærliggende kloster for at blive forberedt til at optages i romerkirken. Den benediktinermunk, der mildt og kærligt vejleder ham, er særdeles smukt og sympatetisk skildret, og i det hele er fremstillingen af den unge konvertits overgang meget smuk. Dog staar vi protestanter jo uforstaaende over for den dybe følelse af skriftemaalets velsignelse, end mere over for glæden ved messeofrets frembærelse, og vi maa *frastødes* af den senere stærke fremhævelse af Maria som «forbederinden».

Herman Ronge kommer hjem som et nyt menneske, men gennemgaar endnu mange kampe. Han ønsker at udrette noget mod samfundets nød og elendighed og har store planer, men føler atter og atter sin egen svaghed og selvkærlighed. I et kloster i udlandet gennemgaar han under en alvorlig sygdom de sværeste anfægtelser, men kommer derefter til fred. Han bliver for første gang noget for sine forældre, opgiver foreløbig de store reformplaner og tager en beskeden stilling som kontorist i sin faders forretning, da han føler, at han selv maa blive bedre, før han kan belære og forbedre andre. En overordentlig skøn skikkelse er en ung, protestantisk prest, der har været Herman Ronges skolekammerat og bliver hans ven. Han fører et virksomt og i høi grad selvopofrende liv, idet han søger at gøre alt hvad han kan for de fattige, baade i aandelig og timelig henseende. Baade han og hans søster gaar over til katolicismen, og søsteren bliver Hermans hustru. De indtræder begge i St. Franciskus' tredie orden, der ogsaa er for gifte, medens broderen bliver benediktinermunk.

Bogen slutter i aaret 1901 med nedlæggelsen af grundstenen til benediktinerklostret «Vor frue af Danmark», til hvilket der skal knytte sig en ideal arbejderkoloni. Efter dette kloster har bogen altsaa noget søgt faaet sit navn.

Fortællingen er skrevet i et smukt og tiltrækkende sprog, og meget i den er gribende og fængslende, men den tynges noget af at være tendensbog. Tendensen er jo den, at ikke blot kan det sande lys og den sande hjertefred kun findes i romerkirken, men det er ogsaa kun fra den at løsningen af det sociale spørgsmaal kan komme. De mange betragtninger og de mange lange citater af forskellige katolske forfattere virker lidt trættende og forringer noget bogens værd, naar den skal betragtes fra et æstetisk synspunkt. Der kunde ogsaa gøres en indvending mod den ensidige fremhæven af middelalderen som en tid, der i *alle* retninger havde fortrinet for vor tid. Ganske vist lader forfatteren kun sin helt udtale dette, men det er dog sikkert hans egen personlige mening. Vel var der i middelalderen uendelig megen offervillighed, fromhed og selvhengivelse, men tiden havde dog ved siden deraf *sine* særlig mørke skygger.

I det hele forekommer fortællingen mig dog at være en bog af betydelig værdi, der kan vække mange tanker, om man end i meget maa være uenig med forfatteren.

«**Frederik Paludan-Müller**, af dr. med. *Fr. Lange*».

En af de interessanteste og værdifuldeste bøger i det sidste aars literatur i Danmark er uden tvivl dr. Langes levnetsskildring af digteren Fr. Paludan-Müller. Saa vidt jeg ved, har ingen tidligere forsøgt at give en udførlig biografi af vor store digter. Saa meget mere maa det paaskønnes, at en saadan er fremkommet nogle og tyve aar efter hans død.

Det er en søstersøn af digteren, dr. med. Lange, overlæge paa sindssygeanstalten i Middelfart paa Fyn, der har udført dette paaskønnelsesværdige arbejde. Han er broder til den for fire aar siden afdøde udmærkede kunsthistoriker, Julius Lange, og til den nylig afdøde ansete læge og professor. Det maa i høi grad beundres, at dr. Lange i en gærning, der som faa andre lægger beslag paa alle en mands kræfter, har faaet tid og styrke til at udføre et saa betydningsfuldt arbejde. Man ved, hvor meget forarbejde der kræves til en virkelig fyldestgjørende levnetsskildring.

Dr. Lange har udført det hverv han paatog sig med en sjælden omhu; bogen giver et klart og fyldigt billede af den store digter; den er skrevet i et skønt, poetisk sprog, og man finder dybtgaaende, aandfulde betragtninger baade i skildringen af Paludan-Müllers personlighed og i omtalen af hans digterværker. Det ses klart, at dr. Lange har kendt digteren nøje, men naar man ikke vidste det, vilde man ikke af bogen opdage, i hvor nært et slægtskab forfatteren stod til den store digter; i den grad har han ladet sin egen person træde i baggrunden, ligesom hans egne personlige anskuelser heller ikke kommer frem, naar han fremstiller farbroderens.

Paludan-Müllers liv var ikke rigt paa store omvexlinger; derfor fortælles der ikke mange begivenheder i bogen, det er mest tankens og aandens udvikling man følger. Af stor interesse er det at se, at P.-M. meget tidligt begyndte at skrive digte, og der findes i bogen adskillige fra hans drengeaar og tidligste ungdom. I disse ser man med forundring, at hans sjældne digtergaver har været meget tidligt udviklede. Formen i disse digte er allerede særdeles smuk. Mærkeligst er dog det digt han skrev ved sin moders død, da han lige havde fyldt 11 aar. Det giver et ægte barnligt og rørende udtryk for drengens sorg; særlig rørende er den hyppige, kærlige omtale af den lille broder i vuggen, — men det har tillige virkelig poetisk værd. Dr. Lange siger ogsaa, at det næsten synes utænkeligt, at et 11-aars barn kan have forfattet et saadant digt, men «der foreligger en familietradition derfor». Digtet er paa 12 strofer; jeg sætter her to som prøve:

Kære moder, hvorfor sover du
paa det haarde egebord saa længe?
Vil du aldrig mere vaagne nu,
ak, saa græder altid dine drenge.

Moder, rejs dig af din kolde seng,
træk dig af de lange, hvide klæder,
hør vor broder — hør den lille dreng,
som i vuggen ligger der og græder.

Meget interessant er omtalen af det ejendommelige forhold, hvori digteren stod til familien Borch, der var noget i slægt med ham. Den yngste datter, Charite Borch, blev hans hustru. Hun var 7—8 aar ældre end ham og *syntes* endda ældre end hun var,

og hun havde aldrig været egentlig ungdommelig. Det har altid været en mærkelig gaade, at Paludan-Müller, der i høj grad elskede ungdom og skønhed, ægtede en kvinde, der var saa meget ældre end han, uden skønhed og uden ungdommelig friskhed. Dr. Lange fortæller om de ejendommelige omstændigheder, under hvilke forlovelsen og giftermaalet fandt sted. Skønt forfatteren med sin fine takt ikke siger det rent ud, synes det dog tydeligt at fremgaa af det han fortæller, at Charite Borch med sin energi saa saa at sige tiltvang sig den mand hun elskede. Det vakte ogsaa megen vrede og misfornøjelse hos digterens nære slægtninge. Forfatteren mener dog, at ægteskabet blev lykkeligt. Fru Paludan-Müller var en begavet kvinde med alvorlige interesser; hun blev digteren en aandelig støtte, delte hans tanker og havde hans fulde fortrolighed; men man kan dog ikke under læsningen frigøre sig for den tanke, at han *kunde* være bleven langt lykkeligere. Hun vaagede over ham med skinsyg omhu, altid bange for, at nogen anden skulde faa hans fortrolighed; *hun* vilde være den eneste. Ægteparret førte et ensomt, tilbagetrukkent liv, og forfatteren mener, at det for en stor del var hustruens skyld. Hun søgte bestandig, saa vidt muligt, at holde sin husbond borte fra andre. Vistnok havde denne egoistiske skinsyge sin grund i, at hun havde en stadig mistillid til sin egen magt til at fængsle ham, fordi hun vidste, at det ikke var hjærtets ungdommelige kærlighed, men taknemmelighed og pligtfølelse, der havde bundet ham til hende. Skinsygen varede endogsaa efter hans død. Hun skaffede sig «med magt eller med list» alt, hvad hun kunde tænke sig der fandtes af breve fra hendes husbond, og tilintetgjorde dem. Derfor fandtes der ikke mange efterladte breve fra Paludan-Müller, og dr. Langes opgave har af den grund været saa meget vanskeligere.

Højst interessant er ogsaa skildringen af P.-M.s digterudvikling. Længe dvæler forfatteren ved hans hovedværk «Adam Homo». Han mener, at digteren i meget har givet sine egne oplevelser i fremstillingen af Adam Homos ungdomsliv, inden han lærer Alma at kende; dog véd forfatteren ikke bestemt, *hvor* meget i disse digterens ungdomsaar der har svaret til hans helts forvildelser. Naar dr. Lange tillige tror, at digteren i fremstillingen af digtets mest ideale skikkelse, Alma, for en stor del har tænkt paa sin hustru, da forekommer det mig, at dette dog i ethvert tilfælde kun kan

være i tanker og anskuelser; som personlighed kan vel neppe denne ideale type af kvindelig ynde og elskelighed have megen lighed med Paludan-Müllers hustru, selv om han virkelig i højeste grad paaskønnede den aandelige støtte, hun havde givet ham.

Ogsaa ved digterens andet hovedværk, «Kalanus», dvæles der meget. Det menes, at P.-M. fremsætter sine egne livsanskuelser i denne digtning, de anskuelser, hvortil han var naaet i sin manddom gennem kamp og selvudvikling.

Digteren fremstilles som den udpræget individualistiske personlighed, men dermed tillige som den ensomme; han hørte ikke til nogen skole, han kunde aldeles ikke gaa op i noget parti, han yndede ikke foreningslivet, men holdt sig afsides i en vis aandelig fornemhed. Han stod Øhlenschlæger fjærnt, og han havde ikke megen sympati for samtidens to største aander i Danmark: Søren Kierkegaard og N. F. S. Grundtvig; Grundtvig var ham endogsaa imod.

Han fremstilles endvidere som melankolikeren, skønt han ofte var overstrømmende munter og livlig; i sin ungdom kunde han være det indtil kaadhed og overgivenhed.

Man belæres om digterens anskuelser paa forskellige omraader. Ret mærkeligt er det at se, at Paludan-Müller, fredens digter, der levede det stille liv udenfor verdens larm, lovpriser krigen som et gode, som et af de ypperligste midler til et folks vækkelse, opdragelse og udvikling. Det synes, at han, som saa mange andre har gjort til alle tider, oversaa, at krigen lader alle onde lidenskaber slippe løs. Der fortælles endelig forskellige karakteristiske smaatræk fra digterens manddomstid, og man faar et billede af hans hjem, der var til det yderste tarveligt, neppe hyggeligt; man faar ikke indtryk af, at hans Charite har forstaaet eller brudt sig om at gøre hjemmet tiltrækkende for ham, skønt hun dog helst vilde beholde ham der for sig selv. Han sagde selv, at man ikke maatte binde sig til saadanne ydre ting.

Det omtales, at digteren i den omfangsrige roman fra de ældre aar, «Ivar Lykkes historie», har nedlagt en stor del af sine personlige erindringer.

Theodora Mau.

KUNSTEN AT LEVE.

Prædiken ved det ottende nordiske skolemødes aabningsfest i Trefoldighedskirken 7de august 1900 af Thv. Klaveness.

Herre Gud, regjer vore skoler med din aand! Fyld os som arbeider i skolen, med din aand! Gjør os til dine børn! Amen.

Se, hvor stor en kjærlighed Faderen har bevist os, at vi skal kaldes Guds børn! 1 Johs. 3, 1.

Hvad skal vi lære vore børn?

Vi skal først og fremst lære dem kunsten at leve.

Hvad hjælper det et barn om det lærer skrivning og regning og fremmede sprog og alt muligt som det kan have brug for i livet, naar det ikke lærer selve den ting at *leve?* Det kan jo ikke da bruge det det lærer. Det kan ikke bruge selve livet. Det bruger det galt. Det bruger det til sin ulykke. Med alle sine kundskaber lever det et forspildt liv. Det bliver vrag.

Vi har fuldt af slige vrag. Verden er fuld af dem. Vrag som synker. Vrag som gaar til bunds. Til bunds i synd og last og skam. Til bunds i lav og ussel selvsyge. Til bunds i misfornøielse, bitterhed og had. Til bunds i mismod og tvil og fortvilelse.

Det er saart at se. Det kan skjære en i hjerte. De var børn engang de ogsaa. De sad paa skolebænken med smilende barneansigter og lysende barneøine. Nu er de vrag. Nu synker de og gaar til bunds. Og det er et rædsomt dyb de synker ned i. Det er døden, den evige døden. Det er ikke fordi de ikke har faat kundskaber nok, de synker. Aa, nei da. Mange af dem har lært baade fransk og tysk, fysik og kemi. Nei — men de har ikke lært kunsten at *leve.*

Aa, du nordens lærerstand, for alt i verden lær barnet kunsten at leve, ellers bliver det vrag!

Hvem forstaar kunsten at leve? Jeg vil gaa lige løs paa sagen og sige: den som føler og kjender sig selv som Guds barn, han forstaar kunsten at leve.

Kunsten at leve bestaar jo i det, at en forstaar at tage imod alt det forskjellige som livet bringer over en, tage imod det saa at intet af det faar trykke en ned i det lave, men alt kommer til at løfte en op til altid lysere og renere og friere høider.

Der skal noget til det. Der skal karakter, personlighed til det. Skal barnet lære kunsten at leve, da maa det udvikles til karakter, til personlighed. Og det er jo ogsaa det vi forsøger paa. Men det falder saa svært. Det har saa vanskelig for at lykkes. Kanske vi ikke griber det rigtig an.

Hvordan bliver et menneske en personlighed?

Der *er* en personlighed i tilværelsen. Der *er* en vilje som altid er sig selv lig, urokkelig konsekvent hvor og hvorledes den ytrer sig. Denne vilje gaar som den faste sterke konsekvente lov gjennem alle naturens riger og gjennem alle menneskeverdenens riger. En fortærende ild for alle som trodser. Faderlig miskundhed for alle som bøier sig og lyder. Dog intet fatum, ingen blind skjebne. Nei, han har et hjerte, et varmt følende faderhjerte. Han har vist os det. Ved Jesus Kristus, Sønnen den enbaarne, har han aabnet sit indre for os og vist os at der banker et faderhjerte i hans barm.

Det er personligheden — alle personligheders personlighed.

Vi menneskebørn bliver personligheder ved at give os over til ham. Bøi dig ydmyg og lydig under hans vilje, overgiv dig tillidsfuldt til hans naade, læg dig i kjærlighed ind til hans hjerte og optag hans tanker i dig, saa de gaar over i din aand og bliver dine tanker, da er du en personlighed, og du forstaar kunsten at leve.

Lær barnet det samme, da bliver det en personlighed og forstaar kunsten at leve. For da forstaar det at tage op alt hvad livet bringer.

Hvad bringer livet?

Livet bringer mangt. Vi vil nævne noget af det vi har sværest for at tage op uden at lade os nedtrykke af det.

Livet bringer fristelser. De kommer udenfra — verden er fuld af forførere. De kommer indenfra — onde anlæg som bryder frem, onde tilbøieligheder som vaagner.

Der skal noget til at staa imod. Aa, det er saa let at falde, det er saa forfærdelig let, for det onde er saa overvældende sterkt.

vi er jo halvveis i kløerne paa det før vi ved af det. Det er saa let at falde og saa svært at reise sig igjen. Er en faldt, da bliver en helst liggende — falder dybere — dybere og dybere — synker og synker og — bliver vrag.

Hvad skal give vore børn kraft til at staa imod fristelserne? Regning og skrivning? Fysik og kemi? Fransk og tysk?

Det er naturligvis bra altsammen til sit brug, men kraft til at seire over livets fristelser giver det ikke. En kan være saa skoledannet og videnskabelig dannet og saa æstetisk dannet en være vil, en falder alligevel, falder og synker og bliver vrag. Daglig ser vi det for vore øine.

Men lær et menneske at føle sig som den almægtiges og helliges barn, hans eget udkaarede barn, — det adler, det giver sky for det onde, det giver lyst til at være god.

En kjender sig kongebaaren da; en kjender helligt blod i sine aarer; en kjender menneskevæsenets adel og værdighed. En vil ikke, en kan ikke skjæmme sig ud.

Dernæst: livet bringer krav. Og kravene er mange, og de de er tunge. For mange er de svært tunge. Den største del af de børn vi har paa vore skolebænke, de skal slide for sit udkomme. Dag ud og dag ind et helt langt liv igjennem skal de stræve og slide for et kummerligt livsophold, mangengang saa ryggen verker og hjernen svimler. Og de andre, de faa som slipper at slide — livet stiller dog sine krav til dem ogsaa, krav paa anstrengt flid, paa samvittighedsfuld troskab, paa selvfornegtende opofrelse.

De skal opfyldes disse krav, ellers lever man et forspildt liv. De skal opfyldes med villighed og lyst. En livsgjerning som udføres uvillig og nødtvungen og modstræbende, den duer lidet. Den gjør en selv uglad, ond og arg, og den spreder ingen lykke omkring sig. Den bygger ikke hjemmet. Den bygger ikke samfundet.

Hvordan skal vore børn finde glæde i arbeidet, glæde i selvfornegtelse og selvopofrelse, glæde selv i det sure slid? Det er et livsspøgsmaal dette. Det er et livsspørgsmaal for vore børn. Det er et livsspørgsmaal for det hele samfund. Vil en slump kundskaber, lidt digtning og kunst gjøre det? Kundskab og dannelse har gjort og gjør den dag idag tusender og atter tusender madlei af slidet og strævet og alle kravene livet stiller. En føler sig let for dannet til det som er saa simpelt, saa prosaisk, saa slidsomt.

Men lær et menneske at føle og kjende sig som Guds barn, lær det at jorden er dets fars rige; han er den store arbeidsherre, og alt ærligt arbeide ligefra statsmandens til viserguttens er et arbeide i hans store husholdning, saa hvor ringe ens gjerning i livet end er, saa arbeider en dog for *ham,* lær det at Gud skal føre sit rige frem til en herlig fuldendelse, og den herlighed skal alle de faa del i som har været med i arbeidet, ikke som hans trælle, men som hans børn, lad et evigt livs haab kaste sin straaleglans ind i menneskeslegten og over menneskelivet, det giver maal at arbeide for, selv om en er aldrig saa lavt stillet, det giver lyst til at gjøre livets gjerning, selv om den er aldrig saa tung, det lægger glæde ind i menneskelivet, selv om det er aldrig saa ringe.

Men endnu en ting vil jeg nævne som livet bringer: sorgen. Livet bringer modgang og modgangen volder sorg, ofte bitter hjertesorg. Hvor mange tunge timer det kan faa at gjennemgaa, det barn som sidder der saa sorgløst og glad foran dig paa skolebænken. Særlig er der én sorg, som kanske ikke er saa almindelig, men den kjendes dog, og hvor den rigtig kjendes er den sværere end al anden sorg: sorg over synd, sorg over feiltrin og fald, sorg over et forspildt liv. Og saa er der en sorg til. Ja, sorg er kanske ikke det rette ord. Kanske vi heller skulde sige: gru, ve, usigelig, unævnelig ve. Barnet skal engang dø. Det skal engang kjæmpe den sidste svære strid, og dø!

Hvad skal trøste vore børn i livets sorg? Hvad skal trøste dem naar de staar bøiet under vegten af sin syndeskyld? Hvad skal styrke dem i den sidste strid?

Regning og skrivning? Fysik og kemi? Tysk og fransk? Kunst og digtning?

Det er bra altsammen til sit brug, men endnu har jeg ikke set noget af dette gyde endog bare en eneste draabe trøst i et hjertebedrøvet menneskebryst, eller kaste en eneste lysstraale ned i dødsnattens dybe gru.

Aa Herre Gud, hvor lidet alt det vi kalder dannelse og kultur og videnskab og kunst i grunden magter!

Men lær et menneske at føle og kjende sig som Guds barn. Lær det at gaa til sin himmelske fader med al sin sorg, og klage al sin nød for ham, ogsaa sin syndenød: sine feil og sine feiltrin og sine fald og sit forspildte liv, ogsaa sin dødsnød: sin sorg, sin

gru, sin angst ved at skulle dø. Lær det, at hans øre er altid aabent, hans hjerte er altid varmt, hans mund er altid opladt til trøst, hans haand altid udrakt til hjælp. Lær barnet det, da vil det ikke fortvile; da vil det stille og trøstig bære sine sorger; da vil det finde hvile for samvittighedens anklage og dom; da vil det dø salig.

Du nordens læreretand, lær barnet at føle og kjende sig som Guds barn, at det kan lære kunsten at leve!

— — —

Men hvorledes? spørger du; hvorledes skal vi lære barnet at føle og kjende sig som Guds barn?

Venner — det er det sværeste spørgsmaal i den hele pædagogik. Derfor gaar ogsaa pædagogikken gjerne forbi det. Den lader det ligge. Og dog er det hovedspørgsmaalet i al opdragelse.

Aa, hvorledes skal vi lære vore børn at føle og kjende sig som Guds børn?

Det er ikke min mening at give svar paa dette spørgsmaal her idag. Min mening har bare været at vække spørgsmaalet, vække det i vores alle hjerter, vække det som det ene nødvendige spørgsmaal vi maa have svar paa.

Gud maa give svaret. Vi maa ind til ham. Vi maa ind i bøn. Ja — vi maa ind i bøn. Skal vi faa lykke til at fuldbringe den vigtigste og nødvendigste del af vor lærergjerning, da maa vi ind i bøn, daglig ind i bøn, inderlig, ydmyg bøn: Herre Gud, vis mig hvordan jeg skal lære barnet at kjende sig selv som dit barn.

Bed, og du skal faa. Vær ikke forsagt over opgavens vanskelighed og storhed. Bare bed. Du skal faa. Gud vil have os mennesker til sine børn. Han vil have dig selv til sit barn. Bliv det. Tro enfoldig i tillid til hans søns ord og liv og død og opstandelse og himmelfart: ogsaa jeg er Guds barn. Han vil ogsaa have dine skolebørn til sine børn. Jesus er død for dem og de er døbt i hans navn. Han vil derfor ogsaa give dig naade til at lære dem at kjende sig selv som Guds børn, — bare du beder om det.

Se, hvilken kjærlighed Faderen har bevist os, at vi skal kaldes Guds børn!

Ære være Faderen og Sønnen og den Helligaand, som var, er og bliver, én sand Gud fra evighed og til evighed. Amen!

— —

DEN NORSKE MAALREISNING.

Af Chr. Bruun.

Det angreb paa maalsagen af sogneprest R. Moe, som stod at læse i forrige hefte, havde, som det lettelig gaar med indsendte stykker, maattet vente temmelig længe paa plads. Siden det blev indsendt, er der fremkommet en hel hærskare af lignende angreb, tildels fra vore lærdeste og mest fremskudte mænd. Det er jo disse sidste, jeg først og fremst maa have for øie, naar jeg vil værge vor sag. Men jeg haaber derunder at finde leilighed til at imødegaa ogsaa presten Moe, skjønt de indvendinger, som han er alene om, unegtelig forekommer mig at tilhøre en svunden Tid.

Iblandt hele den store mængde af indvendinger, som er fremkomne fra vore modstanderes leir, er der *tre*, som forekommer mig at staa i første række. Hver enkelt af dem vil for sig alene være nok til at slaa hele maalsagen til jorden, dersom de virkelig holder stik.

Den første lyder: Landsmaalet stænger os ude fra kulturen. Det var *Bjørnstjerne Bjørnsons* første store hovedindvending, da han ifjor høst aabnede denne kamp.

Den anden er den: Maalreisningen er umulig. Det var *Sophus Bugges* hovedpaastand paa det store rigsmaalsmøde.

Den tredie er den, at selv om det skulde være muligt at faa gjort landsmaalet til herskende sprog, saa vilde det være et umaadeligt *tab*. 3—400 aars aandsarbeide har afleiret sig i vort skriftsprog; det vil kræve aarhundreders arbeide, før landsmaalet kan blive kultursprog.

Den første indvending, den om at landsmaalet skulde stænge folk ude fra kulturen, kræver ikke megen imødegaaelse. De fleste ved nu meget godt, at omkring i bygderne er det netop den livfuldeste og mest begavede og mest kulturinteresserede del af ungdommen, som har sluttet sig om maalsagen. Det er gjerne dem, som læser mest af Bjørnsons og Ibsens digtning og følger bedst med i rigsmaals-literaturen i det hele. Og er først maalsagen bleven kjendt og kjær i en bygd, saa er den del af ungdommen, som *ikke* gaar med, netop den, som mangler al sands for det, man kalder kultur. Saa denne Bjørnsons paastand er saa urigtig som vel muligt. Tager jeg ikke feil, har han ogsaa selv nu ladet den falde. Jeg tror ikke, den er tagen med i hans seneste angreb paa sagen.

Og vi maalmænd er noksaa vel vant til dette, at se indvendinger, som man reiser imod os med brask og bram, blive opgivet af dem, som selv raabte høiest med dem. Saa har det gaaet lige siden den første tids tale om maalets «styghed» og «raahed».

Den anden indvending er Professor Sophus Bugges, om umuligheden af maalreisningen, det fuldkommen haabløse i det hele arbeide. Ja, der er jo mangfoldige, som har udtalt dette før ham. Men han har laant denne indvending hele den vegt, som tilkommer landets ypperste videnskabelige navn. Og han har vidst at gjøre den saa meget mere tiltalende ved den varme kjærlighed til vore bygdemaal, som han har givet et saa smukt udtryk — disse bygdemaal, som «taler til os med lokkende røster fra vort barndomshjems drøm og fra vor ungdomsfærds haab og længsel», og fra hvis «kildespring det risler og atter og atter skal risle ind i vort skriftsprog, saa dette forfriskes og styrkes». Men landsmaalet kan aldrig i livet og i virkeligheden faa lige ret med rigsmaalet. Dertil er dette for mægtigt. «Der klinger en seierssang for vort rigsmaal over hver damper, som stevner ind i den stille fjord, over hvert jernbanetog, som sprænger sig vei frem i den afstængte dal».

Er det ikke, som man ser det for sine øine, hvorledes vore klangfulde bygdemaal vil komme til at visne og dø langs alle jernveislinier og rundt alle dampskibs-stoppesteder?

Vi bare undres paa, hvorledes det da om føie tid vil gaa med «overrislingen», den som rigsmaalet jo for sin egen sundheds skyld saa høilig tiltrænger fra bygdemaalenes side. Og vi synes, at den store sprogkyndige kunde havt fuldt saa god grund til at melde sig ind i en landsmaals-forening som i en rigsmaals. Thi det er nu engang en kjendsgjerning, at landsmaals-arbeidet har øget bygdemaalenes livskraft og modstandsevne, ja, at det er det eneste middel, man hidtil har fundet til at opnaa noget i den retning.

Det er jo sandt, at der er kræfter oppe, som virker tærende og opløsende paa vore bygdemaal, helst i nærheden af byerne. Men det er bare den ene side af sagen. Den anden side, som den lærde professor kanske nok har glemt at tage med i regningen, det er den, at inde i kjærnen af landet og af bygderne, *der* styrkes bygdemaalene fra aar til aar.

For en menneske-alder siden var der i de fleste Gudbrandsdalsbygder paa storgaardene fuldt af knot. Nu tænker jeg, der er saa temmelig sopt for det slag[1]). Og slig er det i Thelemarken med, og i Hardanger og paa Voss og paa mangfoldige andre steder. Saaledes omtrent over hele Thrøndelagen, har jeg hørt sige. Lom var før i tiden af alle Gudbrandsdalsbygder den, hvor knotet

[1]) Undtagelser kan der dog være paa enkelte af de gaarde, som er mest oversvømmet af sommergjæster.

havde grebet mest om sig, og førerne over Sygnefjeldet gjorde gjerne sit bedste for at snakke bymanden efter munden. Nu tænker jeg neppe der er en fører, som ikke taler sit bygdemaal i fuld følelse af, at ogsaa bymanden finder det vakrere i bondens mund. Og hele bygden ligger netop i denne tid i kamp med de kirkelige myndigheder for at hævde sit maal saa langt som loven giver dem adgang til.

Efter hvad presten Moe skriver, ligger det nær at tro, at bymaalet i nogen mon griber om sig blandt Søndmørs bønder. Og det kan jo være rimeligt nok, at Aalesund ikke er helt uden indflydelse. Men dersom han lever nogle aar, og den nyoprettede folkehøiskole i Ørstenvik faar lov at virke, skal han nok blive var, at den strøm vender sig lige for øinene paa ham.

Presten Moe trøster sig videre med, at ogsaa jeg, saa nødig jeg end vil det, er med og undergraver bygdemaalene, fordi jeg skriver og taler rigsmaal. Da faar jeg dog nok faa lov og sige ham, at naar strømmen i løbet af den sidste menneske-alder saa kjendelig har vendt sig i Gudbrandsdalen, saa har ogsaa jeg og min rigsmaalstale *nogen* del i det. Og kanske lidt ud over Gudbrandsdalens grændser med. De to første lærere ved høiskolen i Ørstenvik er mine lærlinger fra Gudbrandsdalen. Han skal nok komme til at mærke, at de ikke har lidt skade hverken paa kjærligheden til sit bygdemaal eller paa evnen til at tale det.

Nei, bygdemaalene er ikke saa lette at ødelægge, som mange indbilder sig. Og derom er der ogsaa nylig fremkommet en ret mærkelig udtalelse fra vore modstanderes egen leir for ikke at sige fra selve hovedkvarteret. Rigsmaalsforeningen har som tillæg til nogle af vore aviser netop sendt ud et blad med nogle af de stærkeste udtalelser *mod* landsmaalsarbeidet. Paa dette blad, lige bagefter prof. Bugges udtalelser om umuligheden af maalreisningen, er der et foredrag af prof. dr. Hjalmar Falk, ogsaa en af vore fremragende sprogforskere. Han angriber landsmaalsarbeidet af al sin evne. Men han deler ikke den tro, at vore bygdemaal har saa let for at do ud. Imod slutningen af sit foredrag siger han lige ud: «Der er neppe for tiden større fare hos os end andensteds for at dialekterne skal forsvinde». Aa nei, der er ikke det. Saa «seierssangen for vort rigsmaal» er nok ikke saa svært faretruende endda.

Den tredie hovedindvending er den, at der i rigsmaalet er ophobet frugterne af aarhundreders aandsarbeide, og at der derfor ogsaa vil kræves aarhundreder, før landsmaalet kan rumme det aands- og kulturindhold, som rigsmaalet allerede sidder inde med.

Paa denne indvending kan der svares med et eneste ord. Det er ordet: Finland. Det finske maalreisnings-arbeide er omtrent ti aar ældre end det norske; Elias Lønnrot tog i vei ti aar før Ivar Aasen. Der er seieren vunden allerede for aartier tilbage. Og der findes ikke et menneske, som ikke indser, at dette nu er gjort gjerning, som ikke staar til at ændre. Der har altsaa i

løbet af en menneskealder et bondemaal reist sig til kulturmaal. Jeg vil gjerne tro, at det finske sprog endnu i saa stykke staar noget tilbage for det svenske. Det var et af Finlands *svenske* blade, der havde ledelsen i den finske presses store enige kamp for uafhængigheden, den som netop nu saa voldsomt er bragt til taushed. Og den svenske bogavl i Finland er vel endnu i aandsmagt overlegen over den finske Men ingen vil falde paa at negte, at det finske sprog i dette øieblik er kultursprog. Ingen vil tvivle paa, at det raskt vil udvikle sig til at kunne rumme hele folkets aands- og kulturliv Det er det, og ikke det svenske, som i kommende tider vil blive bæreren af Suomis sång og Suomis tankeliv.

Bjørnson liker ikke, at vi i denne sag minder om Finland. Det er uærlighed, siger han.

Det vilde det ogsaa være, dersom jeg paa nogen maade gav det udseende af, at den norske bonde skulde have ligesaa vanskeligt for at skjønne vort bogmaal, som den finske har for at skjønne det svenske, gav det udseende af, at trangen til en maalreisning var lige saa mægtig her i landet som der Men det er jo aldeles ikke det jeg gjør. Det er ikke det ene sprogs ret eller evne til at fortrænge det andet, som der her paa dette sted er spørgsmaal om. Det er om hvad evne et bondesprog eier til at lade sig oparbeide til kultursprog. Og den kan vel være omtrent den samme i Norge som i Finland. Før Elias Lønnrots dage var de finske bygdemaals rigdom paa kulturudtryk vel ikke saa særdeles meget større end de norskes. Og der er bondemaalet løftet til kulturmaal i løbet af en menneskealder. Hvad ret har man saa til at sige, at der hos os vil kræves en række af aarhundreder?

Det er fuldkommen naturligt og i sin orden, at maalreisningsarbeidet i sin helhed gaar langsommere her i landet end i Finland, hvor behovet var saa meget stærkere og føleligere. Men hvad der sinker os, er ikke saa meget selve vanskeligheden ved at faa bondemaalet oparbeidet. Der er andre ting, som vil kræve mere tid end det.

Vore modstandere forestiller sig saa gjerne, at vore bygdemaal er langt fattigere, end de er, paa udtryk for det sjælelige liv. Baade Bjørnstjerne Bjørnson og dr. Falk taler sterke ord om, at bondens sprog savner ord for et rigere beveget *følelses- og fantasiliv*.

Jeg kommer netop nu [1]) fra Sætisdalen, denne dal med sine tusinder af ofte saa poesirige stev. Enhver livfuld ungdom, gjente som gut, kan gjerne hundreder af dem. Og de bruger dem ved alle leiligheder, hvor det gjælder at skaffe udtryk for sin stemning. Og disse stev har da — som naturligt er — sat sit stempel ogsaa paa selve den daglige tale. Der kan være et fynd og et poetisk sving over jevne bønders og bondekoners tale deroppe, saa langt over, hvad man er vant til at høre i vore byer, at jeg ikke ved,

[1]) Skrevet i august maaned.

om jeg har hørt det i noget andet dannet menneskes mund her i landet end i Bjørnstjerne Bjørnsons. Og jeg betænker mig ikke paa at sige, at Christiania-sproget i enhver kyndigs øre vil føles *tørt* i sammenligning med Sætisdalsmaalet, lige saa tørt i sit udtrykssæt, som det imod det andet er mat i sin klang.

Saa for følelsens og fantasiens vedkommende kan d'hrr. godt være uden frygt.

Anderledes er det jo selvfølgelig med intelligents-siden af sproget. Der er bymaalets overlegenhed afgjort og utvivlsom til trods for det, at der maa trækkes en hel del ifra af dets rigdom paa dette omraade for de mange sproglige misdannelsers og «Møkkurkalvers» skyld, som her er baade flere og værre end paa andre omraader.

Men er end bymaalet her overlegent, saa har jo dog baade Vinje og Garborg vist, at bondemaalet aldeles ikke er uegnet for «ræsonnerende» stil heller. Og i det daglige politiske ordskifte behøver vore landsmaalsblade sandelig ikke at frygte for nogen sammenligning med rigsmaalets, hvad *stil* vedkommer. Men det staar alligevel fast: paa intelligents-siden trænger bondemaalet høilig til at dyrkes, at *oparbeides*, før det kan gjøre krav paa jevnbyrdighed.

Dette om de tre store hovedindvendinger. Af andre mindre anker vil jeg først nævne den, at landsmaalet er saa alt for *vestlandsk*.

Denne anke kan paa sin vis være vel grundet. Skal landsmaalet trænge igjennem og blive det herskende sprog for det hele land, saa er der ikke tvivl om, at det maa faa en adskillig mere østlandsk farve, end det for øieblikket har.

Men jeg tillader mig at foreslaa vore modstandere et tankeexperiment. Jeg ved, at det vil falde dem vanskeligt og byde dem imod. Men naar der bare er spørgsmaal om et øieblik, maatte de vel kunne have kræfter til det. Lad dem for et øieblik tænke sig ind i den tanke, at det skulde være historiens mening, at Norge virkelig skal faa sit eget, helt igjennem norske sprog igjen. Vil de ikke da blive nødt til at sige sig selv, at arbeidet for en saadan sprogreisning naturlig maatte udgaa fra den del af landet, hvor det herskende bogmaal føltes aller mest fremmed og uforstaaeligt og plagsomt. Jeg synes, man maatte kunne *regne sig* til det, at en norsk maalreisning ikke kunde udgaa andet end fra vestlandet, og at den fra først af maatte faa en overveiende vestlandsk farve. Men ligesaa naturligt som det var, at den begyndte paa vestlandet, lige saa uundgaaeligt er det — hvis den skal seire — at den trænger frem til østlandet, og da tager farve af det.

Men ulykken er den, at vore modstandere aldeles ikke kan faa det i sit hoved, at den norske maalreisning er en naturlig ting og gaar frem ad naturlige veie, efter naturlige love. De er

bundne i den vrangforestilling eller «hallucination», at det hele er et vilkaarligt paafund, et indfald af en enkelt mand, noget tøv. Derfor knurrer de, naar det hele gaar for sig paa samme maade som alle andre ting, der sker i verden. De synes, at det endelig bør gaa doctrinært og dumt til. De har ikke indset, at det er en *naturbegivenhed;* de er selv doctrinære og magter derfor ikke at opfatte det som andet end en doctrin.

Dette røber sig ogsaa i deres megen tale om, at landsmaalet er «lavet» af Ivar Aasen, er et «experiment» af en grammatiker. — Det er jo sandt nok, at grammatik og sproglig videnskab har været mere med ved tilblivelsen af det norske landsmaal, end ved de fleste andre skriftsprog. Men kunde det anderledes være? Der fandtes ikke mange grammatikere i verden, dengang da Dante optraadte og skabte det italienske skriftsprog, eller da de andre europæiske skriftsprog blev til. Saa det var ikke at vente, at nogen af dem skulde træffe til at være ved haanden. I vore dage er verden fuld, som af videnskabsmænd i det hele, saa ogsaa af grammatikere. Saa det vilde næsten været en underlighed, om ikke en af dem skulde have været tilstede ved en saadan sproglig begivenhed, som et nyt sprogbarns fødsel. Det er sandt, at Ivar Aasen ved siden af den ypperlige hjælp han ydede, ogsaa har givet det hele et noget doctrinært stempel. Men dette stempel er allerede for en ikke ringe del brudt. Og det vil uundgaaelig brydes mer og mer i udviklingens løb. Det kan vore modstandere være fuldkommen rolige for.

Forøvrigt maa vi jo da mindes, baade at Aasmund Vinje, hvem ingen skylder for at være for meget grammatiker, virkede samtidig med Ivar Aasen, og at Aasen selv ikke bare var grammatiker, men ogsaa digter og forfatter. Og tænker vi os, at Ivar Aasen havde været borte, og maalreisningen havde været overladt bare til Vinje og andre sprogligt ulærde forfattere, saa vilde disse samme mennesker, som nu bærer sig ilde over, at maalet er «lavet», selvfølgelig have korset sig over dette «regelløse chaos», dette «sproglige misfoster, der aldrig vil kunne lade sig bringe ind under grammatiske love». — —

Presten Moe har sin egen række af anker imod os ved siden af dem, som han deler med vore andre modstandere: landsmaalet er aldeles ikke, som maalmændene siger, vore forfædres sprog; det er tvert imod selv mere dansk end norsk; det er derfor bare en frase, naar vi maalmænd taler om at gjenreise vore fædres sprog; maalmændene oversætter selv oldnorske sagaer til landsmaal, og vidner derved om, at landsmaal er et andet sprog end oldnorsk.

Jeg undres, om ikke presten Moe har en lidt egen fornemmelse, naar han mærker, at han staar alene med disse sine anker. En hel række af vore kyndigste sprogmænd har netop optraadt imod os. De har aabenbart gjort sit bedste for at reise indvendinger. Men *disse* har de ladet ligge.

Jeg tror, at presten Moe *ogsaa* havde gjort rettest i at lade dem ligge.

Alle kyndige ved, at sprogene gjennemgaar en udvikling i tidernes løb, de ligesaa vel som de folkefærd, de tilhører. Men derfor kalder man dem ikke i almindelighed for nye sprog, ligesaa lidt som man siger at et folk er gaat over til at blive et andet folk, fordi om det har udviklet sig siden sine fædres dage. Og alle ved, at Ivar Aasens landsmaal er en rent norsk sprogform, som staar fjernere fra det danske sprog end det svenske gjør, og fjernere end oldnorsk fra det samtidige olddanske. Da dansk og norsk sprog overhovedet er saa nær i slægt, har landsmaalet selvfølgelig alligevel en mængde ligheder med dansken. Og da den udvikling, som begge sprog i tidernes løb har gjennemgaaet, i mange maader er parallel, gives der selvfølgelig ogsaa ting, hvori nutidens dansk og nutidens norske landsmaal i fællesskab afviger fra oldnorsk (og olddansk). Moderne sprog skiller sig nødvendig ud fra de middelalderlige. Men Aasens landsmaal og de bygdemaal, hvorpaa det er bygget, nedstammer fra oldnorsken i lige, ret nedstigende linie, aldeles paa samme maade, som nutidens svensk nedstammer fra oldsvensk, nutidens dansk fra olddansk og i det hele alle europæiske nutidssprog fra sine middelalderlige oldformer. Hos os har jo kultursiden af sproget taget skade, da vi fik dansk bogmaal. Men vore gode bygdemaal er i al hovedsag lige saa ægte norske den dag i dag, som oldnorsken selv. Og Ivar Aasen kunde saa godt have ladet sit landsmaal fjerne sig adskillig mere fra oldnorsken, end han gjorde, uden at det havde mistet en tøddel af sin norskhed for det.

Saa det er da vore forfædres sprog, vi arbeider paa at gjenopreise. Det er *deres* sprog i den skikkelse, som det nu har faaet i aarhundredernes løb, gjennem en udvikling, som intet andet mangler i at være naturlig og normal, end det som vi nu søger at tilføre den, idet vi løfter bondemaalet til skrift- og kulturmaal.

Det er i vore dage kun den rene sproglige ukyndighed, som kunde falde paa den tanke at ville reise det norske sprog ved at gribe tilbage til den oldnorske, nu syv aarhundreder gamle form af det. Oldnorsken vilde ikke passe bedre for nutidens brug, end en gammel brynje for en nutidens soldat. Oldnorsken er indviklet i sin bøining, rig paa former og i det hele temmelig tungvint, som sprogene i almindelighed var i den tid. Udviklingen har i alle lande gjort dem formfattigere og enklere. Og nynorsken er i hele sin bygning et overmaade moderne og nutidsmæssigt sprog, enkelt og letvint. Der findes neppe noget andet sprog end det engelske, som i saa stykke overgaar den.

Og jeg tænker, at de fleste folkefærd, som eier en syv aarhundreder gammel literatur, er nødt til at oversætte den. Tyskerne oversætter da ting, som er meget yngre end vore sagaer. Og de mener, at de taler lige saa vel tysk som sine forfædre for det.

Det er ingen «frase», naar vi taler om at det er vore gjæve fædres maal, vi reiser, idet vi løfter bondens maal op til bog- og kulturmaal. For os har det virkelig noget *at sige*, baade at vore fædres sprog engang har maattet vige høisædespladsen i vort land, og at der er mulighed for at det kan faa den tilbage. Den for hvem alt saadant alene er tom tale, han bare røber, at for ham har fædrenes minde endnu ingen betydning faaet. Derfor holder vi ham vel ikke netop for «en tolder og en synder», som presten Moe taler om. Men nok mener vi, at det er en temmelig væsentlig lyde ved ham som *nordmand*. Og vi mener, at det er baade en ulykke og en skam for os som folk, at der findes saa mange iblandt os, som i dette stykke er fremmede for god norsk aand.

Naar presten Moe siger, at bønderne mange steds foretrækker rigsmaalet, saa minder vi om, at de i sin tid ogsaa har holdt paa *latinen*. Og naar han taler om hvor godt de kan forstaa en rigsmaals-taler, da svarer vi, at syv aars skolegang og senere livslang læsning af bøger og blade paa dette maal dog vel endelig maa have udrettet *noget*. Og jeg tænker, at en eller anden norsktalende lægprædikant snart vil komme til hans bygd og give ham troen i hænderne paa, hvad det er for et maal, der ligger sondmørsbondens hjerte nærmest. — —

Dog, det er ikke disse mange indvendinger, som man offentlig fremfører mod os, som er de vanskelige at overvinde. Tyngden i modstanden, hovedvanskeligheden ved maalreisningen ligger i helt andre ting, i ting som ingen udtaler, fordi, hvis man udtalte dem, vilde det i samme øieblik staa klart for alle, at det var en fordom. Det er denne dumpe, tunge, uudtalte modstand, som jeg nu gaar over til at omhandle.

Det første, som er at nævne, er de dannedes uvillighed til at lære noget af *bønder*, dem som de ofte ser saa dybt ned paa. At bønder skal og maa lære af de dannede, det ved vi alle. Men at dannede mennesker skal sætte sig ved bondens fødder og lære af ham, det forekommer dem som den «bagvendte verden»; det byder deres inderste følelse imod. Her er det hovedvanskeligheden ligger. Derfor har ogsaa Bjørnson i sin kamp mod maalreisningen uvilkaarlig, rent instinktmæssig følt sig dreven til at puste op igjen den gamle bondeforagt, som han engang var hovedkjæmperen *imod*. I denne sag eier han ingen stærkere forbundsfælle end den.

Men desværre, den norske dannelse bliver nok nødt til at sætte sig ved bondens fødder og lære, ogsaa i andre retninger, dersom vi virkelig skal *faa* en sund og helstøbt dannelse her i landet.

Jeg tror ikke jeg vil møde ret megen modsigelse, naar jeg udtaler, at noget af den føleligste mangel ved den norske dannelse er — jeg vil ikke sige dens traditions*løshed*, men dens traditions*svaghed*, dens svaghed i sandsen for høiere, aandelig fædrenearv.

Det føler og udtaler saa mange af dens egne bedste mænd, og vel i endda høiere grad de udlændinger, som har vundet noget dybere kjendskab til vore forhold. Og det er jo aldeles naturligt. Blomsten og den toneangivende del af den norske dannelse er den norske embedsstand. Der lader sig sige meget godt om denne stand, den har store fortjenester af vort folk og dets udvikling. Men den er en traditionsfattig stand, og har maattet være det. Først fordi gjennem aarhundreder dens traditioner for en overmaade vigtig del var danske. Det varte meget lang tid efter 1814, før Christiania for vor dannede ungdom kunde blive, hvad Kjøbenhavn havde været. Disse danske traditioner er jo nu overrevne. Som selvstændig dannelse, adskilt fra den danske, er den norske dannelse i høi grad fersk. Det er den første grund til vor fattigdom paa tradition, paa høiere fædrenearv. Og den anden grund er den, at embedsstanden her som i andre lande er en flakkende stand, der ingensteds i fuld forstand har *hjemme*. Embedsmanden er 6 aar i en bygd og 10 i en anden og 8 i en tredie og saa fremdeles. Hans slægt har intet midtpunkt, der er ingen bygd som han og hans børn kan kalde *sin* bygd. Dette flakkeliv er ikke gunstigt for uddannelsen af faste traditioner. I andre lande er det ikke embedsstanden, som er dannelsens blomst og toneangivende spidse. Det er de adelige slægter. Saa er det i nogen mon allerede i Danmark, saa er det endda langt mere i Sverige og Tyskland, saa er det aller mest i England. Og en adelig slægt har sit herresæde, som er slægtens rette hjemstavn og midtpunktet for alle dens grene, og som ikke sjelden har været det i aarhundreder. Den har en del af landet, som den er stærkere knyttet til end til alle andre steder; den har en bygd, som den kalder sin. Og paa de gamle herresæder sværer fædrenes aander over tofterne, der har alle slægtens minder hjemme, der uddannes traditionen og de faste overleveringer.

Norge har ingen adel. Og det sørger vi ikke over. Det er urigtigt at give enkelte mennesker og enkelte slægter arvelige forrettigheder fremfor sine medmennesker. Det er et gode for et folk at være frit for adel. Men saa lidet vi end billiger adelsvæsenet — ét fortrin følger der med det, og det er de stærke og rige traditioner, den aandelige fædrenearv. De menneskelige institutioner er sjelden bare gode eller bare slette, og det gjælder om adelen med. Den har sin stærke side ogsaa den.

I Norge er det bonden, som sidder inde med traditionen. Det er sandt: under veiledning af en traditionsfattig dannelse har han ladet sørgelig meget gaa fra sig. Men han har holdt paa selve grundlaget, *gaarden og kjærligheden til den*. Han hænger fast ved den gaard, som har drukket hans faders sved og har blomstret under hans arbeide og under farfaderens, og under *hans* faders igjen, kanske gjennem flere aarhundreder, længere tilbage end noget bygdeminde rækker. Vi ved hvor nødig en bonde i almin-

delighed skiller sig fra sine fædres gaard. Blir han nødt til at «gaa ifra gaarden», er det en vældig ulykke og en vældig skam, ikke for ham og hans nærmeste alene, men for den hele slægt. Og det er noget mere. Naar en gammel slægt blir nødt til at «gaa ifra» sin gamle gaard, da gaar der et ryk igjennem hele bygden; det er som en af de skjulte understrengene er sprungen. Det er noget af en bygdesorg.

Dette er ting, som vor dannelse kjender lidet til. — En af Norges rigeste og mest «repræsentative» mænd bygger sig et slot ude ved Drammensveien, og udstyrer det med fyrstelig pragt — efter norsk leilighed da. Da han dør, er der af hele den rige slægt ingen, som synes han kan holde paa faderens gaard. Der var endog en stund udsigt til at den gjennem salg skulde gaa over til at blive restaurationslokale, hvad dog ikke skede. — Som ung kom jeg adskilligt i huset hos en af byens rigmænd, hvor gjennem en lang aarrække mangfoldige mennesker, ungdom og ældre, fattige slægtninger og velstaaende folk om hinanden, nød godt af gammeldags gjæstfrihed, rigtig bred, aaben, godslig gjæstfrihed i de lave, hyggelige stuer og i den store, deilige have, som jeg tænker var den vakreste i byen. Den gamle eier døde. Og sønnen, som var meget rigere end ham, og vistnok en af de finest dannede af Christianias rigmænd, lod alligevel den gamle gaard, sin barndoms hjem med hundrede lyse minder for en hel stor slægt, gaa under auktionshammeren. For nogle aar siden saa jeg den igjen. Den var da solgt til et snedkerværksted. Vinduerne var i stykker, dørene udtagne, gulvene ødelagte, det hele en ruin, som det er sjeldent at finde den her i byen. Og lignende ting sker jo stadig her inde. Ude paa bondebygden er sligt paa det nærmeste utænkeligt. Og det hænger sammen med en meget dyb og meget følelig mangel ved Norges dannelse, naar det har saa let ved at ske i vore byer, en mangel, som ikke kan afhjælpes paa anden maade, end ved at denne dannelse sætter sig ved bondens fødder og lærer af ham.

En anden skole vil jeg med det samme pege paa, som den norske dannelse ogsaa trænger til at gaa. Det er den hos vore gamle fædre i sagatiden. Der er meget at lære hos dem. De havde sine store feil, som vi ikke skal dølge, det er vist og sandt. Men de havde ogsaa sine gode sider. Der er et ord, som er kommet stærkt i brug nu i de senere aar; det er ordet fornemhed. Det ord passer paa sagatiden. Det var et aandelig fornemt liv, som blev levet paa høvdingegaardene her i Norge og paa Island i gamle dage. Og det er et overordentlig fornemt udtryk, det har skabt sig i sagaliteraturen. Nutidens norske dannelse derimod er ikke meget fornem. Den har mange gode sider, som sagt; den er kundskabsrig, intelligent og hæderlig. Men videre fornem er den ikke, aller mindst nu i den senere tid. Her lugter simpelt her i landet fra Lindesnæs til Nordkap. Det kjendes, at vi gjennem

aarhundreder har været uden adel som næppe noget andet europæisk folk. Og adelige slægter *faar* vi heller ikke, ønsker ikke at faa dem. Men et *adeligt folk* kan vi faa i det øieblik vi blir os bevidst det adelskab, vi sidder inde med. Naar mindet om vore store fædre engang virkelig blir levende og blir skattet inden den norske dannelse, da har vi vilkaarene for et adeligt folkeliv her i landet. Og da vil vore dannede ogsaa faa lettere for at tilegne sig det af adelig arv, som endnu findes nedgravet paa bondegaardene.

Det er dog ikke bare her i Norge, de dannede klasser kan have noget at lære af bonden. Der er de ting, som hele den europæiske kultur trænger til at lære af ham. Thi i denne kulturs spor gaar i vore dage overalt overcivilisation med nydelsessyge og overdaadighed i sit følge. Det er kræfter, som i historiens løb har lagt saa mangen blomstrende kultur i graven. Og de virker lige ens den dag idag. «Op efter stammen raadner det saare»; det gamle ord passer godt paa nutidens kultur, hvis moderne mennesker sætter sin ære i at stille altid større «krav til livet», det vil da sige til *nydelserne* i livet. Overfor denne dødelige sygdom i vor kultur staar bondens liv med dets strenge arbeide og dets enkle nydelser som udtryk for sundhed. Og som det i gamle dage lød: Du lade, gak til myren og bliv vis! saa kan det i vore dage hede: Du moderne nydelsesmenneske, gak til *bonden* og bliv vis! Det er dette ord, som Leo Tolstois kjæmpestemme raaber ud over den europæiske kulturs vidder, det er det, som Millets Pensel giver udtryk, og som saa mange af vort aarhundreders bedste mænd stemmer i med.

Og naar den norske dannelse engang er kommen saa langt, at den skjønner, at kulturen i det hele virkelig har noget at lære af bonden, lige saa vel som bonden af kulturen, da vil den tanke ikke længer forekomme den saa rent utænkelig, at den selv kan trænge til at gaa i skole hos bønderne ogsaa for at lære at tale ret.

Men næst efter de dannedes uvillighed til at lære af bønder er der en anden hovedhindring for maalsagens vækst. Den ligger i den omstændighed, at den norske dannelse eier saa overmaade lidet af national sands. Og dermed sigter jeg selvfølgelig ikke til Bjørnson eller Bugge eller de øvrige grundlæggere af rigsmaalsforeningen. Bjørnson siger udtrykkelig, at vi led et *tab*, da vi mistede vort eget gamle rigsmaal og fik danskernes i steden. Han slaar paa, at det mulig kan sidestilles med tabet af Jæmteland, Herjedalen, Baahuslen og øerne i vesterhavet. Nærmere ligger det vel at sidestille det med det tab af vor politiske selvstændighed, som det hænger saa nøie sammen med. I ethvert tilfælde, Bjørnson regner det — som vi paa forhaand maatte vente — for et betydeligt tab. Og der er jo ingen tvivl om at professor Bugge og de andre som jeg nævnte, er enige med ham i det. Men er det tilfældet med vore dannede i det hele? Udenfor maalmændenes kreds, for gjennemsnitsdannelsen her i Christiania er

dette vort store sproglige tab visselig gjenstand for en saa godt som fuldstændig ligegyldighed. Det er denne vidt udbredte, dumpe ligegyldighed for det nationale, som ved siden af ringeagten for bønderne og det «bondske» er hovedvanskeligheden ved maalreisningen. Selv en mand som Sophus Bugge har kunnet lade undslippe sig en ytring om at det ikke skulde være værre for os nordmænd at optage de danskes rigsmaal, end for amerikanerne at bruge engelsk. Amerikanerne holdt paa *sine* fædres sprog, og vi opgav *vore* fædres. Og det skulde nationalt sett, komme ud paa ét! Jeg tvivler ikke paa, som sagt, at denne sætning alene er undsluppet ham som af vanvare. Men under nationalt vaagne omgivelser vilde intet menneske nogensinde falde paa at tale saaledes, og aller mindst en mand som han. Men her i Christiania er mørket tykt i dette stykke, naar man ser bort fra kredsen af maalsagens venner. Jeg undres, om der findes noget land i verden, som har saa rige nationale minder som vort, og paa samme tid en hovedstad, der vyrder dem saa lidet?

Her er den anden vældige kampestensmur, som maalsagens modstandere har at støtte sig til, og som *vort* arbeide har at gjennembryde.

Men hvad udsigt kan der vel være til seier for et arbeide der har saa mægtige fiender at overvinde, som hele tyngden af vor dannelse, i pakt med en umaadelig national sløvhed og en dyb og indgroet ringeagt for bonden?

Ja, vanskelighederne er store, det skal være vist. Men sagen er god. Og mig forekommer det, at udsigterne, trods alt, er lyse, saa sandt vort folk i det hele er liv laget.

Jeg har sagt det før, og jeg gjentager det her: af alle de forskjellige kulturbevægelser, som har gaaet igjennem vort folk i dette aarhundrede, er maalsagen den som har holdt længst ud. Vi fik den med romantikken. Men romantikkens ophør blev ingen svækkelse for den. Tvert imod. Det var først i realismens dage, den tog til at skyde fart. Siden er jo realismen afløst af materialismen og agnosticismen, og disse igjen af nyromantik og symbolisme. Men ingen af disse vekslinger har havt nogen indflydelse paa maalsagens skjæbne. Den har gaat sin rolige gang fremover under dem alle. Af de bølgeslag, som er kommet udenfra, har det ene stadig jaget det andet væk; maalsagen har suget kraft af dem alle; dens rødder har trængt dybere ned i grunden end de andres. Vil man ikke holde *den* for andet end noget tøv, der bare dreier sig om et «papirmaal», da kan man med omtrent samme ret kalde hele den norske *aandsudvikling* i det sidste halve aarhundrede for tøv.

Jeg mindes saa godt den tid, da maalsagens venner her i Christiania ikke var mere end en haandfuld med unge mennesker, som alle lo ad, og da landsbygderne var saa godt som fuldstændig

ukjendte med den hele sag, for det meste ikke engang havde hørt den nævne. Nu sidste høst derimod, efter Bjørnsons angreb, havde maalsagens venner et møde i Frimurer-logen; de vilde kanske holde som et slags mønstring over «huleboerne» her inde. De første jeg — som prest — fæstede mig ved, var kirkestatsraaden og Christiania biskop. Dernæst var der en række andre statsrader, en stor flok professorer og andre videnskabsdyrkere, mange kunstnere, en hel hærskare af storthingsmænd og ikke saa rent faa af Christianias prester foruden hundreder af andre. Jeg undres virkelig, om der for tiden findes nogen anden sag eller «idé», som er i stand til at samle om sig en saapas del af Christianias intelligents, som denne. Der er foregaaet en noksaa stor forandring her i byen i løbet af en menneskealder. Og ude over landsbygden har jo sagen, som rimeligt kan være, skudt endda langt raskere vækst. Og der i alle fald er udsigten temmelig sikker til en endda stærkere fremgang i den menneskealder, som kommer. Thi der har den i saa stor udstrækning grebet ungdommen. De «frisindede ungdomslag» har gjerne allerede fra først af skrevet maalsagen paa sin fane. Og de «kristelige ungdomsforeninger», som tidligere holdt sig tilbage, er i den sidste tid kommet overmaade godt med. I Christiansands og Bergens og Throndhjems stifter kan man omtrentlig sige, at hele den vaagne del af ungdommen har sluttet sig til. Og disse unge mennesker, som nu fylder ungdomsforeningerne, vil jo blive dem som kommer til at styre bygderne i den menneskealder vi har foran os. Saa har maalsagens fremgang været stor i *denne* menneskealder, saa er der al udsigt til at den vil blive større i den *næste*.

Bjørnson siger, at det sproglige tab vi har lidt ved at dansken trængte ind, det skal vi gjøre om til vinding. Naa — det er netop det *vi* vil. Og det paa den aller mest ligefremme og nærliggende maade: vi vil tage det tabte tilbage. Vi sætter os netop de «lange maal», som han talte om i Throndhjem. Og vi tror, det skal vise sig at være en ikke ringe vinding og en ikke ringe hæder for vort folk, om det kan overdrage gjennemførelsen af en kulturopgave af denne rang til sine *bønder*.

Og mens maalsagen ude over bygderne stadig gaar frem, saa gaar dansken i rigsmaalet stadig tilbage. Den norske natur og det norske blod vil begge have de danske lyd ud og de norske ind. De haarde medlyd har allerede erobret det dannede talesprog, og ingen kyndig tvivler paa at de snart vil erobre skriftsproget med. Tvelydene følger uafvendeligt efter. Rigsmaalsmændene selv arbeider med paa fornorskningen. Og norsken synger *sin* «seiers-sang» ikke hen over hovederne i rigsmaals-leiren, men inde i rigsmaalets egen inderste marv.

Og tror man, at Norges dannelse altid vil vedblive at være saa nationalt svag, som den er idag, saa blottet for sands for sine fædres minde og for deres stolte sprog? *Ønsker* man det? Mange

af rigsmaalets bedste mænd arbeider efter evne for vor nationale udvikling. Men hvert skridt vort folk gjør fremover i national retning, er et skridt imod maalsagens seier.

Og med Guds hjælp skal den dag komme, da vi har en anderledes kraftig nationalfølelse her i landet, end vi har nu. Nu staar Bjørnson som det ypperste udtryk for denne nationalfølelse. At nævne hans navn er som at heise det norske flag, har det været sagt. Og det er sandt: national *stemning* er der ingen iblandt os som eier mere af end Bjørnson, og ingen som kan vække bedre end han. Hans fædrelandske sange har gjort en stor gjerning, og de vil aldrig dø, ikke bare «Ja vi elsker» og «Jeg vil værge mit land», men «Der ligger et land mod den evige sne» og saa meget, meget andet i hans digtning. Det vi har faaet paa landsmaal, naar ham ikke. Men livet er nu engang ikke bare digt og stemning og lyrik. Det vil have handling, stundom endog handling, som *koster* noget. Og i national handling har Bjørnson ikke altid vist sig stærk. Lige fra sin tidlige ungdom af og til nu har han ladet alle sine bøger trykke i Kjøbenhavn. Den norske boghandel staar endnu den dag idag, som i oldenborgertiden, i et uværdigt underlegenheds- og afhængigheds-forhold til den danske. Dersom Bjørnson og Ibsen havde ladet sine bøger trykke i Christiania i steden for hos Hegel, saa havde vi i dette øieblik eiet en boghandel, som ikke havde behøvet at skamme sig hverken for den svenske eller den danske.

Her havde der været brug for noget af den «selvstændighedens æresfølelse», som han har talt saa meget om. Men her har Bjørnson ligefrem opretholdt vor nationale afhængighed, og det paa et omraade, hvor ingen havde større kald og større evne til at faa aaget brudt, end han.

Det maa være tilladt at haabe paa en tid, da der skal raade en stærkere national følelse i Norge, end den, som finder sit ypperste udtryk i en forfatter, der holder norsk boghandel i stadig afhængighed af dansk.

En saadan stærkere nationalfølelse *maa* vi faa. Uden den har Norge i vor tid ligefrem ingen udsigt til at kunne hævde sin *tilværelse*.

Vi ved, at stillingen i vore dage er vanskelig og farlig for de smaa nationer. Deres tid er forbi, siges det til os med rene ord af nogle af ordførerne for de store magter. Og Finland trampes under fødder for vore øine, og Sønderjylland pines, og det England, som vi har seet paa som frihedens værn i verden, sætter foden paa nakken af de to tapreste og mest frihedselskende folk vi kjender.

Har ikke dette et ord at sige til os nordmænd.

Vi har til vor umiddelbare nabo den hensynsløseste af alle store magter. Vi ser for vore øine, hvad pris han sætter paa at faa sig en havn ved det stille hav i Østasien. Og vi kan sige os selv, at endda langt større værd vilde det have for ham at faa

en Havn her i Vesteuropa, ved Atlanterhavet. Ikke der oppe i polarnattens is og mørke, men som ved Throndhjemsfjorden t. eks.

Hvordan stiller vi os med denne udsigt for øie?

Aa — somme af os siger lige ud, at dersom Rusland virkelig vil tage Norge eller en del af det, saa nytter det ikke at tænke paa at forsvare sig.

Det har Bjørnstjerne Bjørnson og Alexander Kielland sagt. Bjørnson var endda saa smagfuld at tilføie, at om vi nordmænd vilde tænke paa modstand mod et russisk overfald, vilde det være omtrent lige saa fornuftigt, som at friste at standse Glommen med en kork. Og hans berømte «russiske breve» nu fra de senere aar passer jo kun alt for godt sammen med denne udtalelse fra for ti aar siden.

Jeg gjentager det: det fædrelandssind og den nationalfølelse, som har seet sit ypperste udtryk i Bjørnson, de strækker ikke til overfor *virkeligheden*

Og jeg synes, det er et eget træf, at det netop skal være de mænd, der saa raat har udtalt den nationale selvopgivelses tanke, som nu gaar i spidsen for at kaste haan over maalreisningen og Norges bønder.

Dette maa nu ikke opfattes, som om Bjørnson og Kielland skulde staa alene med denne sin nationale selvopgivelse overfor Rusland. De har desværre alt for mange meningsfæller i saa stykke. Paa tryk ved jeg ikke, om den har været udtalt af andre. Den tager sig jo da heller ikke videre godt ud offentlig. Men privat kan man ofte nok faa høre den samme tanke. Jeg har hørt den udtalt selv i officerskredse, og jeg frygter for at den ikke er saa lidet udbredt.

De fleste af os vil dog vistnok afvise den med en vis uvilje, naar den træder saa utilsløret frem, og sige, at det er vor pligt af forsvare os saa godt vi kan. Men der er ikke megen magt i den tale. I grunden ved vi godt at faren er der, den dødelige fare. Men hvad gjør vi for at kunne møde den? Vi liker ikke at tænke paa slige uhyggelige ting Vi foretrækker at lukke vore øine og synge «Ja vi elsker» og raabe hurra for gamle Norge. Og saa morer vi os imens med at puste op et nationalt had mellem os selv og vor eneste paalidelige forbundsfælle.

Thi Sverige en en paalidelig forbundsfælle. Ikke mest i kraft af indgaaede forpligtelser, men i kraft af den fælles fare. Det ene land kan ikke gaa til grunde uden det andet; det ene kan ikke frelses uden det andet.

Den norske fædrelandsfølelse er rig paa stemning, men den er fattig paa alvor. Den vil ikke se virkeligheden og dens farer fast i øiet.

Det er dette, som maa blive anderledes, hvis Norge skal kunne undgaa Finlands skjæbne. Vi maa lære at mindes, at vor

tilværelse som folk er alvorlig truet, og at den store afgjørelse kan komme over os «paa den dag vi ikke mener».

I dette øieblik vilde vi være daarlig skikket til at tage imod den, er jeg ræd. Vi trænger ikke bare til en anden fædrelandskjærlighed end den som nu er oppe. Vi trænger til et andet *folk*.

Et folk ikke af bohemer, men af mænd. Af mænd, som er rede til at dø for landet og dets frihed og dets ære. Et tappert, haardført, nøisomt folk. Et folk, saadant som landets natur er saa skikket til at fostre det - og saadant som *Gud* vil have det.

Gud har givet os vilkaarene for at blive et saadant folk. Og gjennem Rusland sender han os det bud, at vi faar se til at blive det, dersom vi ønsker at leve og ikke dø.

Et saadant folk synes jeg, at alt det vi eier baade af kristeligt og menneskeligt alvor, skulde slaa sig sammen om at opdrage. Det er frelsens vei.

Og lykkes det os at fostre et saadant folk med hele den brændende fædrelandskjærlighed, som det forudsætter, saa er der ingen tvivl om at mindet om vor store fortid og om vore fædres sprog maa have faaet en anden plads i hele vor opdragelse, end det har idag. Og sammen med det vil kjærligheden til alt, der er ægte norsk, gro frem af sig selv paa det sproglige omraade som paa alle andre.

Kan det lykkes os at faa en folkeudvikling slig som den bør være – og slig som den *maa blive*, hvis vi skal bestaa — saa vil et fuldnorsk sprog fremstaa saa at sige af sig selv som det naturlige biprodukt af en sund national udvikling i det hele.

NY BOG.

Predikningar på kyrkoårets sön- och helgadagar af *Natanael Beskow*. Stockholm, Wahlström & Widstrand. 12 hefter à 75 øre.

Forfatteren er en yngre teolog — brodersøn af Blasieholmskirkens bekjendte prædikant. Han er ikke ansat prest, men skolebestyrer ude i den vakre villaby Djursholm, hvor han tillige prædiker hver søndag i et yndigt lidet kapel. Sammen med Elisabeth Kjelberg udgiver han «Läsning för hemmet». — Den stræben efter at frigjøre sig for det homiletiske snørliv og kaste overbord al unødig dogmatisk ballast, som karakteriserer nutidens prædikemaade, er lykkelig gjennemført i disse prækener. De er enkle, varme og æstetisk skjønne vidnesbyrd om Kristus. Der er et inderligt alvor, men det er ikke trykkende. Forfatteren har et vidt syn udover menneskelivet. Særlig tiltalende er de skildringer fra Jesu liv han giver i tilknytning til søndagsevangelierne. Man merker i det hele taget paa alle punkter den dannede mand og nutidsmennesket, men i alvor for Guds ansigt. Hans prækener kan derfor anbefales alle som ønsker at høre evangeliet forkyndt for nutiden.

Thv. Klaveness.

Rettelse: I digtet «Paa dødsleiet» i forrige hefte er indkommet en slem trykfeil: 2det vers 4de linje staar «græd til mit leie», skal være «træd til mit leie».

Paa „Vor Frelsers gravlund".

Du spare mit livstræ, Gud,
til knopperne bryder frem,
til bladene brer sig ud
av knuden som holder dem.

Du lade det staa min Gud,
til i glød paa den grønne gren
en blomst det faar springe ud
— om bare en eneste én!

Og lad den faa gjøre glad
— om bare et kort sekund —
en eneste sjæl uda'
den verden som blev ved din mund.

Du spare mit livstræ, Gud,
til blomsten faar sætte bær
— om saa bare ett vokser ud
til safttunge frugt det er!

Og lad det solmættede støp
faa lædske en tørstig mund,
— ikke sit funklende løb
ende i visnende lund!

Og lad det saa falde i jord
om bare et eneste frø
som svulmer av liv og gror
naar livstræet mit maa dø — — —

Steinar Strinding.

JAMES ADDERLEY:

Til belysning af de kristelige-sociale pligter.

Stephen Remarx, 8de udgave, London 1893.
The New Floreat, 2den udgave, London 1894.
Looking Upward, London 1896.
God's Fast, London 1896.
Social Prayers, London 1896.
Our Crucifix, London 1897.
Talitha Cumi, London 1899.

I. Antikristens mirakler.

I Selma Lagerlöfs vidunderlig skønne bog: Antikristens mirakler, gives en skildring af den social-demokratiske bevægelse, præsternes og Pavens optræden overfor denne, der fortjener at anføres som udgangspunkt for en omtale af James Adderleys personlighed og forfatterskab. Selma Lagerlöf fremstiller den social-demokratiske bevægelse som en antikrist, der prædiker saaledes, at de rige og mægtige kommer og lægger deres skatte for hans fødder, at martyrer gaar i døden for den ny tro, at menneskene bygger paa et fredens tempel, at den onde aand nedstyrtes i afgrunden, at alle voldsmænd dræbes af himlens lyn, at verden forvandles til et paradis, over hvilket menneskene ganske glemmer himlen.

Overfor denne fremtoning fyldes præsterne med harme. De bebrejder menneskene, at de kun tænker paa gode aaringer og dagligt brød, men glemmer sjælens fred og syndernes forladelse. De paastaar, at menneskene er bedragne og vil søge at redde dem fra bedraget, hvorfor de anstrænger sig for at kaste socialismen paa — baalet.

En repræsentant for disse præster kommer fremfor den gamle pave i Rom, der tiltaler ham som følger:

«Du har handlet urigtigt, min søn, du har handlet saare urigtigt».

«Jeg ser en folkebevægelse, der brænder af kærlighed til næsten og hader Gud. Jeg ser menneskene blive martyrer for det ny haab om en lykkelig jord. Jeg ser dem faa ny glæde og nyt mod ved det ord: tænk paa jorden! ligesom de før fik ved de ord: tænk paa himlen.

«Forstaar du nu, du har handlet uret? Den, der rører de riges hjærter og fælder voldsmændene, den, der gør jorden til et paradis og lokker menneskene til at glemme himlen, — det er antikristendommen, socialismen.

«Pater Gondo, da du holdt den i dine arme. vilde du brænde den. Hvorfor vilde du det? Hvorfor var du ikke kærlig imod den og bar den tilbage til Kristus, hvorfra den er udgaaet?

«Men det er saadan, I bærer jer ad! I kunde tage den store folkebevægelse paa eders arme, medens den endnu ligger som et barn i sit svøb; I kunde føre den til Jesu fødder, og bevægelsen vilde erkende ham som sin herre og mester. Men det gør I ikke. I forsøger at kaste antikristendommen paa baalet og snart kommer turen til den at kaste eder derpaa.

«Du skal lade bevægelsen gaa sin gang gennem tiderne. Vi frygter den ikke. Naar den kommer stormende imod Kapitolium for at bestige verdenstronen, vil vi møde den. Vi vil føre den til Kristus. Vi vil forsone jord og himmel.

«I gør uret, I, der hader den».

Til denne tale svarer præsten:

«Hellige fader, — hvis denne verdens ulykker kan blive afhjulpne ved dens hjælp og himlen intet tab lider, da skal jeg ikke hade den».

Derefter slutter Paven med følgende bemærkninger:

«Nogle græder og andre ler. Saaledes skal det være og forblive. Ingen kan fri mennesker for sorger, men den, der giver dem nyt mod til at bære dem, ham skal meget forlades».

Saavidt den svenske forfatterinde.

Selma Lagerlöf er en god iagttager. Hun har ret deri, at der indenfor de katolske kristnes rækker er en ganske anderledes forstaaelse af den sociale bevægelse end iblandt de protestantiske kristne.

Og dette gælder ikke mindst præsteskabet. I det udmærkede

og fortjenstfulde værk: Catolic Socialism, karakteriserer forfatteren, professor Francesco S. Nitti det katolske og protestantiske præsteskabs stilling til den sociale bevægelse som følger:

«Katolicismen er kommunistisk i dens oprindelse og overlevering og har fra den tidligste tid stolet paa de fattiges medvirkning. Næsten alle katolske præster lever af barmhjertighed og frivillige gaver af deres tilhængere. Deres stilling tvinger dem nødvendig til at tilbringe den største del af deres liv iblandt fattige folk, hvis ønsker, bestræbelser og tilbøjeligheder de bliver grundig bekendte med. Dertil kommer, at den katolske kirke med dens mægtige organisation, der gaar mange aarhundreder tilbage, har opdraget det katolske folk til passiv lydighed, til passiv resignation af den største del af individualistiske tendenser».

«De protestantiske præster er paa den anden side næsten altid lærde theologer, der for største delen er vellønnet af regeringen. De er i ordets fuldeste forstand religionens bureaukrater; de mangler initiativets aand og er som mindre drabanter, der bevæger sig rundt omkring staten, i følge deres stilling rede til at antage konservative theorier af de statsmænd, som de er afhængige af, og fra hvem de modtager midlerne til deres ophold.

«Den katolske social-bevægelse har derfor været af langt større betydning end de evangeliske socialisters» [1]).

II. Dockarbejderstrejken og fasteprædkenerne.

Den her gengivne betragtning deles fuldstændig af James Adderley. Han finder endog, at selve protestantismens princip er — egoisme. Han staar derfor iblandt de første af den store afdeling af det engelske præsteskab, der forsøger at føre den engelske kirke tilbage til katolicismen i alt undtagen Paven. Han vil ikke være romersk, men kun engelsk katolik. Han fandt ogsaa, at han kunde ikke «spise med de rige», naar han skulde «præke for de fattige». Født af en rig godsejer gav han afkald paa al sin rigdom, tog munkekutten og slog sig ned blandt de fattigste i Londons Eastend. Hvorledes han lever og virker her, har han i form af en fortælling skildret i Stephen Remarx. Da denne bog er oversat paa dansk og alt har været en del omtalt i andre blade, skal jeg ikke gaa nærmere ind paa den her.

[1]) Anførte skrift side 86.

Det var i 1889, at den store dockarbejderstrejke udbrød i London, ved hvilken det for første gang blev forsøgt at føre de uorganiserede og udisciplinerede havnearbejdere frem i kamp mod de «hjærne- og hjærteløse» dockkompanier. John Burns var fører for arbejderne, kardinal Manning var arbejdernes talsmand i de besiddende klasser, James Adderley optraadte for første gang som ung gejstlig som agitator ved indsamling af bidrag til bespisning af de strejkende arbejdere. Strejken varede i 4 uger. I løbet af denne tid blev der i London samlet 48,736 £ til understøttelse for de sultne arbejdere; udenfor London, helt fra Avstralien, indkom pr. telegraf 30,000 £. Med rette er der senere om denne strejke skrevet, at den i fremtiden ikke blot vil betegne «et nyt afsnit i arbejderbevægelsens indre udvikling, men blive erindret som den første gang, da det engelske folks moralske følelse i vid udstrækning begyndte at føle retfærdigheden af arbejdernes sag» [1]).

Under denne kamp modtog James Adderley sin sociale daab. «Det var umuligt at prædike for disse sultne mennesker uden først at skaffe dem mad», erklærede han, da han i 1897 fortalte mig om sine oplevelser fra denne tid.

«*Our Crucifix*» er kun et mindre skrift, der gengiver nogle fasteprædikener om korset, som Adderley i 1896 holdt i St. Johanneskirken i London for dem, som er «interesserede i social reformation».

Det hedder her bl. a.:

«Som kristne maa vi advare imod at tale uden at handle. Hvad er vel værst i Guds øjne: en rigmand, som fuldstændig ignorerer Lazarus, eller en levit, som kommer og ser den fattige og saarede mand, men derefter gaar sin vej?

«Mange taler i vor tid, som om deres egen sikkerhed i den anden verden var hele summen af al religion».

Men det er en stor misforstaaelse. «Fra korset siger Jesus til os alle: dette har jeg gjort for dig. Hvad har du gjort for mig?»

Under belysningen af, hvad der ligger i disse ord, fremhæver han bl. a.:

«Vi kan ofte fristes til at forsage med hensyn til den sociale reformation. En stor del af kirken, særlig lægfolket, er imod os. Det samme gælder hele mammons magt af fordom og egoisme. En stor del af vore sociale meningsfæller er ikke enige med os

[1]) Woods: English Social Movements, London 1892 side 7.

med hensyn til religionen og dens nødvendighed. En stor del af dem, hvis vel vi søger at fremme, ser paa os med mistænksomhed og misbilligelse. Det er i sandhed et uhyre arbejde og kan vel til tider bringe os til at fortvivle.

«Men fra sit kors taler Jesus til os og siger: fortvivl ikke. Jeg havde selv at gøre op med alt dette. Jeg blev hængt op her ved de selvsamme kræfter, som sættes i bevægelse imod eder: ved mammon, ved religiøs formalisme og hykleri, ved gejstlige fordomme, ved umoralsk statsregering, ved vankelmodige fattige folk, ved kyniske skeptikere.

«Forstaa det hjærte: sandheden og virkeligheden er al tid den samme. Kun faa personer stod omkring mit kors og bevarede tilliden til mig, da alle de andre svigtede og flygtede. Men den lille skare frembragte dog med gennembrudet af den over hele verden spredte katolske kirke en endog større revolution end den, I kan haabe at se».

De kristne socialisters stilling skildrer Adderley som følger:

«Den lidelse, som vi, der er interesserede i social reformation, maa vente at gennemgaa, er ikke saa meget forfølgelse (skønt der kan være lidt af den ogsaa), som den smerte, vi maa føle, naar vi forsøger at sætte noget i værk. Der kræves her taalmodigt studium, undersøgelser, villighed til at udsætte sig for misforstaaelser og til at give afkald paa dem, som burde være vore venner. *Det betyder ensomhed! Det betyder at være mærkede mænd*».

Adderley betragter det som præsternes pligt at gaa i spidsen i retning af at vække samvittighederne overfor det daglige livs krav. Og det at vække samvittigheden, det er for ham altid det «mest revolutionære skridt».

Trods alle ubehageligheder maa «vi gøre opposition».

«Naturligvis er det meget lettere ikke at gøre sig noget besvær i denne retning. Det er meget mere simpelt at forklare, at religionen kun bestaar i at bede, overvære og modtage sakramenterne. Hvor let er det ikke f. eks. for en herremand og hans frue at vise deltagelse for kirken og skænke den gaver, medens han viser sig fuldstændig ligegyldig for de hytter, hvori hans arbejdere lever, og overlader disse til sin forvalter. Hvor let er det ikke for kapitalisten at erhverve sig navn af en «god kirkemand» ved flittig deltagelse i højmessen og bidrag til ny præste-

lønninger, uden at hans samvittighed gør sig ringeste ulejlighed med at forstaa, hvad hans arbejdere mangler eller hvad der kræves for at sætte dem i stand til at leve et sømmeligt og lykkeligt liv».

Men under denne «opposition» imod det forhaandenværende er han fuldstændig klar over, at Kristus ikke har forsynet os med noget som helst politisk program. Det er den sædelige erkendelse, den sædelige kraft, som det er præstens sag at rejse og gøre frugtbringende.

«Hvis den sociale reformation, saaledes som vi opfatter den, skal gennemføres, kræves der langt og taalmodigt arbejde. Som kristne forstaar vi, hvor stort problemet i virkeligheden er, fordi vi er i stand til at se under tingenes overflade. Der kræves anger og ændret sind af hele klasser, nationer, racer. Det betyder en fuldstændig forandring af den hele aandelige opfattelse baade hos rige og fattige — og tillige en forandring netop der, hvor menneskene er mest konservative, i alt, hvad der angaar opfattelsen af ejendomsretten.

«Men opgavens størrelse maa ikke bringe os til at vige tilbage for den. Det er netop den fejl, som vore kristelige modstandere gør sig skyldig i. Kristus nedlagde ikke sit kors, fordi han, medens hans lidelser skred frem, opdagede svaghederne hos sine disciple. Hans udvalgte venner sov, medens han var i sjæleangst. Hans disciple svigtede, selv klippemanden laa under og fornægtede ham, templets egne præster jog ham til døde, — men intet bragte ham til at vige. Intet kunde se mere haabløst, mere fuldkomment absurd ud end det at formode, at alt dette var vejen til at erobre magten fra djævelen og indlede en ny tidsalder i menneskeheden. Og vi tør tro, at herren i sin menneskelige natur virkelig har følt noget af usandsynligheden af held, noget af den knugende følelse af hjælpeløshed, som vi føler, naar vi ser ud i den egoistiske hovedløse verden med alle mammons orgier».

I haabløshedens øjeblikke var det, at Herren følte sig fristet til at gøre kort proces og oprette et verdsligt rige. «Men han modstod fristelsen. Han havde et meget større arbejde at udføre. Han kom ikke for at være «dommer og deler» i et underordnet spørgsmaal, ikke for at rejse en jordisk trone, men for at ændre den hele menneskelige karakter, for i det menneskelige hjærte at indsætte en magt, der skulde forny den hele menneskeslægt og gøre ham til kongernes konge og gudernes gud».

«Men alt dette krævede taalmodighed, udholdenhed. Den maa og vi have for at gennemføre et værk, af hvilket vore børnebørn skal høste frugten. Vi har at arbejde iblandt de urolige viljer, de syndige menneskers tilbøjeligheder. Vi har at behandle aarsager, ikke virkninger. Vor virksomhed er ikke saa meget i rigsdagen og de kommunale styrelser, som i børnekamrene, *skolerne*, *universiteterne, klubberne* og paa *prædkestolene*. Vi mangler opdragende arbejde, undergrundsarbejde, skuffende, trættende, men nødvendigt arbejde. Det er uhyre let at rejse anklager mod et individ eller en klasse. Hvad kirken har at gøre, er at anerkende, at vi er alle mere eller mindre i en forvikling, at udfinde aarsagen og stadig arbejde paa at fjærne denne».

«Hvorfor søger saa mange at skyde dogmerne til side? I vid udstrækning fordi, det viser sig muligt, at kristne kan anerkende dogmerne, uden det viser nogen virkning paa deres opførsel: de viser sig istand til at være rettroende og dog lastefulde. Men det er frygteligt at tænke paa, at mennesker kun finder blade, naar de søger efter frugter. «Der tales nu meget om fornyelsen af kirkens aandelige liv. Der er en ligefrem beundringsværdig forøgelse af den ydre deltagelse for kirken. Tallet paa de religiøse bøger er legio. Men — fremkalder alt dette bedre opførsel i det jævne, daglige liv? Dette er dog ligefrem religionens formaal: at gøre almindelige ting paa en ualmindelig maade. Fornyelsen af deltagelsen for kirken viser sig i utallige gudstjenester, bygning og restaurering af kirker. Men viser den sig ogsaa i de menneskelige anliggender, f. ekspl. i handelen? Det er værd at overveje, at der paastaas, at i den tid, i hvilken England med hensyn til udvortes gudstjenester er bleven revolutioneret, har det mellem nationerne tabt sit navn for retskaffenhed!»

«Vi kan aldrig blive tilfredse med den blot økonomiske mand. Det er vor opgave at forbedre ham, at lyse op i hans fantasi, at indpode ham et ideal, at skrubbe rusten af ham, at føre ham frem for hans brødre og søstre, at bringe ham til — ved synet af korset — at skamme sig. Vi har at opdrage retfærdige mennesker saaledes, at naar den blotte forretningsmand venter at træffe en pengepuger, han da med overraskelse finder en elskende broder».

«Ja, lad det være vort formaal: at gennemføre broderskabet. Kærlighed er lovens fylde. Gud er vor fader. Det betyder, at vi er alle en familje».

«Mange vrænger ad denne tale om broderskabet. Men de glemmer, at naar vi overhovedet uden at blive til latter kan tale om broderskab mellem menneskene, saa skyldes det Jesus Kristus og hans kors.

«Korset maa derfor prædkes for alle klasser, for rige og fattige. De rige maa lære at kunne give afkald for andres skyld. Privilegier maa betyde: kald til at tjene andre, at arbejde, ikke at gaa virkesløse, at give sig selv, ikke blot at give sine penge, at gaa nærmere til de fattige og lære at kende disses mangler, at virke for broderskabets rige, ikke for privat fordel.

«Den *materialistiske* socialisme er en fjende, som maa bekæmpes. Vi maa i tide og utide vise demokratiet, at synd er roden til de sociale onder. Vi saakaldte kristne socialister kan gøre dette saameget lettere og med mere held, fordi vi iøvrigt i saa overordentlig meget sympatiserer med den socialistiske idé. Vi erkender med socialisterne, at menneskenes omgivelser maa forbedres. Men vi mener ikke, at alt dermed er gjort.

«Der er 4 midler, som kan anvendes til gennemførelsen af en revolution: fysisk magt, lovgivende magt, opdragende magt og den moralske magt af en oplyst samvittighed. Kun den sidste af disse fører til maalet. Socialismen forudsætter en stærkt forøget uegennyttig følelse af pligt, og det er netop, hvad socialisterne sædvanlig er saa beklagelsesværdig uvillige til at forkynde. Men lad os aldrig glemme Mazzinis herlige og guddommelige ord:

«Arbejdere, brødre! Da Kristus kom og omskabte verden, talte han ikke om rettigheder til de rige, som ikke behøvede at erhverve dem; heller ikke til de fattige, som uden tvivl vilde have misbrugt dem efter de riges eksempel. Han talte om pligt, om kærlighed, om opofrelse, om tro. Og han sagde, at de skulde blive de første blandt alle, som ved deres arbejde mest har bidraget til alles gavn».

Saavidt James Adderleys fasteprædkener.

III. Se opad.

Looking Upward, en indledning til studiet af sociale spørgsmaal fra et religiøst synspunkt, er en samling af afhandlinger, som til noget forskellig tid oprindelig er fremkommen i forskellige tidsskrifter. Det er det eneste større skrift af alle Adderleys

skrifter. I forordet gør han rede for, hvad det er, han tilsigter med bogen.

«Dens budskab er henvendt til dem, som er alarmerede baade for deres egen og for deres medmenneskers skyld ved den voksende alvor af, hvad der kaldes det sociale problem. Den anviser alle at søge ledelsen hos ham, som er vejen, sandheden og livet og naadens kilde, Jesus Kristus, Gud og mand. Den giver ikke forslag i retning af en udformet plan til løsningen af det sociale spørgsmaal, hvorfor den sandsynligvis vil blive forkastet af dem, som er tilbøjelige til at sige: «Vis os, hvad der skal gøres, og vi vil søge at gøre det». Jeg drister mig dog til at tænke, at den største nødvendighed ved den nuværende krise er at gaa tilbage til de første grundsætninger og opnaa et sikkert grundlag, hvorpaa den ny tingenes orden kan bygges. Det maa, f. eksempel være overordentlig vigtig for os kristne at komme til en fælles forstaaelse med hensyn til, hvor vidt og i hvilken retning vor religion kan anvendes til løsningen af den sociale opgave. Et stort antal af kristne hævder, at vi skal holde os borte fra den hele sag. De gudsfornægtende social-reformatorer (hvoraf der dog, hvad jeg udtaler med glæde, er meget faa i England) anviser os det samme. Da jeg af al mit hjærte og min hele sjæl tror, at disse to klasser af personer har yderlig uret, udsender jeg disse smaa afhandlinger i den store verden med den bøn, at de maa tjene som redskaber til i det mindste at vise, at det er ved at se opad, at vi bedst kan haabe at finde det lys og den styrke, som folket trænger til, ti der skinner endnu retfærdighedens sol med sandhed i hans vinger».

Af bogens indhold anføres følgende afsnit:

Slummission.

Præsteskabet og social-reformation.

Er der et socialt evangelium?

Den ny kristne socialisme og den katolske bevægelse.

Tanker for de tænkende rige.

Den sociale betragtning af alterens sakrament.

I det første afsnit gør han rede for de Settlements, der dels af universiteterne, dels af højkirken er anlagt i Londons store fattigkvarterer i løbet af de sidste 10—20 aar. Disse settlementer bestaar af unge akademikere, der for kortere eller længere tid lever sammen i fællesskab for at ofre al deres tid til virksomhed

blandt de fattige. De besøger de fattige i hjemmene, de samler dem til foredrag og forhandlinger, de hjælper under sygdom og anden nød, de deltager i agitationen under valgene baade til kommune og rigsdag. Det først anlagte af disse settlements var Toynbee Hall, der blev oprettet i 1884. Faa uger efter i samme aar anlagdes Oksford house i Bethnal Green. I dette sidste har James Adderley levet som leder i en længere aarrække. Her i Øst-London kunde man for ca. 20 aar siden finde sogne paa 70.000 mennesker, til hvis kirkelige betjening der kun var en eneste præst. Her opvoksede derfor midt i kristenhedens største by, i selve kulturens og civilisationens midtpunkt det værste hedenskab, der kunde findes under solen. Endnu saa sent som i 1890 kunde Charles Booth i sin berømte bog: In darkest England, oprulle følgende frygtelige billede fra livet her:

«Tal om Dantes helvede og fortidens torturkamres rædsler og grusomheder. Den mand, som gaar med aabent øje og blødende hjærte gennem vor civilisations slagterboder, behøver ikke nogen saadan poets fantasi for at faa øje paa rædslen. Atter og atter, naar jeg har set unge, fattige, hjælpeløse synke ned i moradset for mine øjne, trampede og sultefødte af rovdyrene i menneskeskikkelse, som regerer i disse regioner, forekom det mig, at det kunde se ud, som om Gud ikke længere var i verden, men at den i stedet for ham blev regeret af en fjende, ubarmhjærtig som helvede, grusom som graven. Strængt er det utvivlsomt i Standleys bog om det mørke fastland at læse om slavehandlere, som koldt forbereder overfaldet paa byer, fanger indbyggere, nedslaar alle, som gør modstand og skænder kvinderne; men dersom stenene paa Londons stræder kunde tale, vilde de fortælle tragedier ligesaa forfærdelige, ruin ligesaa fuldstændig, voldtægt lige saa frygtelig, som vi var i Centralafrika. Den uhyre ødelæggelse er kun dækket ved den moderne civilisations kunstgreb og — hykleri[1])».

Det var her under disse forhold, at James Adderley slog sig ned for at øve missionsgerning som religiøs opdrager og social reformator.

I det først nævnte afsnit af den her omhandlede bog fortæller han om de store resultater, som er opnaaede i det sidste tiaar. Folket er aldrig kommen til ro siden 1889. Men de moderne socialister

[1]) Anførte skrift side 13.

er meget fredelige og ordenlige folk. Hvis der eksisterer noget parti, der appellere til den fysiske magt, er det meget upopulært». I stedet for at tænke paa at anvende vold ser befolkningen med forventning hen baade til parlament og kommunalbestyrelse. Men hvor længe de vil forholde sig saa taalmodige, er det umuligt at forudse, ti spørgsmaalet om de «arbejdsløse» bliver bestandig mere brændende. For at det opdragende arbejde kan blive fortsat, kræves der mænd og kvinder, som vil ofre «tid og tanker».

«Lad os fremforalt bekæmpe egennytten og individualismen i alle dens former. Lad ingen vove at leve et ørkesløst liv. Lad ingen ung mand tænke, at hans uddannelse er fuldendt, før han har lært at forstaa de fattige, deres liv og deres trang. Lad overklassens sønner modig gaa ud over deres forældres sædvanemæssige filantropi. Lad dem komme ud over suppebilletterne og mistænksomheden imod socialismen. Lad dem undersøge den skabning, som de kalder en dagdriver og søge at opdage hans bankende hjærte og længtende sjæl. Lad dem ikke tro, at arbejdet blandt de fattige er en sysselsættelse, der kun passer for en ringe præst, men pligt for enhver, som er kaldet til at være en søn af Gud og derfor til at hengive sig selv for andre».

I bogens øvrige afsnit søger han nærmere at uddybe den tanke om kristnes sociale forpligtelser, som han behandlede i fasteprædkenerne. Paa en meget original maade belyser han de paastande, at præster ikke bør befatte sig med socialt arbejde. «Alle erkender, at det er rigtigt at uddele brødkort og spisebilletter, men at gaa til roden af sagen og mere søge at forhindre end at helbrede ondet, det paastaas at ligge uden for vort omraade. Det skal være rigtig at levere føde til en sultende familje, men uret at organisere en fagforening, som ganske kunde forhindre familjen fra at sulte. Det skal være rigtig at levere medicin til børn, som ligger af feber og difteritis, men uret at søge at formaa sundhedsinspektørerne til at ændre kloakerne eller at slutte sig til et reformselskab, som bekæmper de grundejere, som forsømmer kloakerne, eller at agitere imod slette boliger.

«Der paastaas, at dette er uaandeligt. Jeg benægter dette. Jeg føler, at jeg ikke mindre øver en aandelig gerning, naar jeg fører forsædet ved et fagforeningsmøde, end naar jeg leder en forsamling af mødre».

Med inderlig bedrøvelse omtaler Adderley kirkens forsømmelser i vort aarhundrede.

«Intet er saa sørgelig at læse som dette aarhundredes historie og bemærke kirkens ligegyldighed i midten af den frygtelige uretfærdighed og undertrykkelse. Slavehandelen, dødsstraffen for trivielle forbrydelser, den ubarmhjærtige behandling af forbrydere, den slette behandling af sindssyge, den vanhellige tingenes tilstand, som Gud gjorde ende paa gennem lord Schaftesburys haand, fagforeningsbevægelsen. Hvilken del har kirken som korporation taget i disse ting? Rejste den endog blot sin røst imod uretfærdigheden?»

I hvilken grad er det bleven bedre? Præsterne strides om underordnede rituelle ting, men om de sociale spørgsmaal bekymrer de sig altfor ofte kun forsaavidt, som de griber ind i de kirkelige indtægter og ejendomme. Hvis arbejderne ønsker at læse en avis, «der aabenbarer kærlighed til og begejstring for himlens kongedømme paa jorden, maa de gaa til de saakaldte fritænkeres presse!»

Der findes en type af kristendom, der kun har interesse for den næste verden. Denne type maa med rette fordømmes.

«Den bestaar i at rette alle tanker mod en fremtidig himmel og et fremtidigt helvede. Det er en vis kristelig lære, der leder til dette ulykkelige resultat. Den har gjort mange kristne til upraktiske mennesker, der ikke bekymrer sig om denne verden, men kun ser hen til den fremtidige glæde i himlen. Mange er gennem denne lære kommen til at tænke, at det at være en kristen betyder at have taget en indbildt billet, der sikrer et behageligt hjem i den uvisse fremtid. Den har frembragt en slags kristne, som er, hvad de kalder religiøse, om søndagen eller paa deres dødssenge, men som tænker, at i ugens løb eller i forretningslivet kræves der ingen religion. Denne lære har endog gjort det, der er værre. Den har holdt mangen en retskaffen alvorlig mand borte fra kristendommen, idet han har sagt: «Hvad nytte er der ved en religion, som kun øver virkning paa en senere tid? Jeg trænger til at vide, hvorledes jeg skal leve nu, her og i denne verden; jeg trænger ikke blot til at vide, hvorledes jeg skal dø».

Denne opfattelse er slet. Den fører til selviskhed og individualisme i dens værste skikkelse; den vil aldrig frelse verden. Det er ikke til saadant liv, at Kristus kalder menneskene!»

Men medens det er fejl at leve *blot* for den næste verden, kan vi ikke leve uden denne anden verden. Vi maa leve i denne verden som de, der ønsker at gøre den til en bedre plads ved at tænke paa Gud og de ting, der virker retfærdighed, kærlighed og fred. Lad denne opfattelse blive anvendt af alle: dem, der sysselsætter, og dem, der sysselsættes: Kapitalister og arbejdere, rige og fattige — «da vil Guds rige komme. Hans vilje vil da blive gjort paa jorden som i himlen». «Næsten enhver strejke eller lockout indbefatter et spørgsmaal om ret og uret, og det er aabenbart en opgave for kirken, folkets moralske vejleder, at finde retten, erkende det rette for sig selv og hjælpe til at fremme, hvad der er det rette og retfærdige. Men ulykkeligvis trænger kirken selv i vid udstrækning til opdragelse. Dens egen samvittighed er frygtelig uoplyst. Den har holdt sig saalænge udenfor det sociale liv, at den nu hverken kan tale eller blive hørt».

Dette gælder dog kun kirken som helhed. Adderley fremhæver med glæde, at der er gode undtagelser som i sin tid Maurice og Kingsley, i den nærværende tid, biskopperne Westcott og Jayne.

Men «socialisterne er langt forud for mange af os præster med hensyn til at prædke, hvad der er klare kristne grundsætninger: Arbejdets værdighed, menneskenes lighed, broderskabets skønhed, arbejdets nødvendighed, fordømmelsen af lediggang og ejendommens pligter».

IV. Talitha Cumi.

The New Floreat aabnes med et brev fra en yngre ven, der retter en del spørgsmaal til Adderley. Der paastaas her, at en af disse arbejderledere, som Adderley «synes at beundre saameget», tjener 500 £ om aaret uden at bestille andet end at banke sin kone den hele dag. Dernæst spørges, om det ikke er Gud, som har skabt de forskellige klasser af samfundet, og som vil, at de fattige skal beholde deres stilling?

Det hele skrift er nu et forsøg paa at svare paa disse spørgsmaal. Han fremhæver her som en kendsgerning, at agitatorerne ikke betales med saa store summer. «Nogle af dem er meget fattige, og de fleste af dem arbejder meget strængt. Jeg er en personlig ven af nogle af de ledende mænd af denne slags». Om en enkelt fortæller han, at han i løbet af 3 maaneder har arbejdet 12 timer

om dagen borte fra sin familje saaledes, at han «kun lejlighedsvis bor i sit eget hjem!»

Med hensyn til rige og fattige mener Adderley ikke, at alle kan have samme beløb af penge eller de samme evner. Men han kan ikke se, hvorfor der ikke skulde kunne blive mere *lige adgang* til at erhverve livets goder. Den ulighed, der her er tilstede, er ikke skabt af Gud. Gud skabte begge. Men han har aldrig sagt, at Jack ikke skulde have den samme *adgang* til at komme frem som Dick.

Han søger nu at skildre de fattiges kaar, de naturlige aarsager til deres nød og giver mange henvisninger til, hvad der er gjort og fremdeles kan gøres til bedre tilstande.

Endelig giver han en række anvisninger, som han anbefaler til sin rige spørgende ven.

1. Respekter altid de fattige. Tilkendegiv ikke en overlegenhed over dem, som du ikke besidder. Lær at se paa dem som dine egne brødre og søstre, mennesker med de samme ømme følelser som dig selv. Sig eller gør aldrig noget overfor dem, som du ikke vil gøre overfor dem, som hører til din egen klasse.

2. Dersom du betragter dem som dine brødre og søstre, vil du føle den samme længsel efter at frigøre dem fra deres onde omgivelser og grusomme tilstande, som om de var af din virkelige familje. Virkeliggørelse af broderskabet vil tvinge dig til at kæmpe imod «sulteløn» og uretfærdig behandling af de fattige, særlig af kvinder og børn.

4. Tro paa hvert menneskes ret til den *lige adgang*. Gud har givet enhver en vis naturlig magt, som han er bestemt til at bruge og nyde. Du har ingen ret til uden grund at berøve dit medmenneske, hvad Gud har givet ham. Under de nuværende forhold er der talrige personer, som har megen liden adgang til at komme frem. Det er din opgave at indskrænke disse onder saa meget som muligt.

5. Se paa alt, hvad du besidder, som betroet gods til at bruge for andre. Drag omsorg for, at dine penge anvendes til gode formaal. Sørg for, at ingen paa dit gods paa grund af manglende omsorg kommer til at lide nød.

8. Bestem dig til at studere de sociale spørgsmaal. Du har udsigt til megen fritid. Det vil være en stor ting, om du be-

slutter dig til at studere denne sag. Vi mangler netop mænd, der tænker og studerer.

9. Endelig, bring din religion ind i alt dette. Bliv en oprigtig efterfølger af Jesus Kristus og tro, at han er den eneste, der virkelig kan hjælpe os til at løse de sociale spørgsmaal. Lad os følge ham loyalt, selv om han holder os til at gøre store ofre af tid og penge for hans skyld.

Hvilket herligt England, vi kunde faa en gang igen, hvis vi blot kunde lære at leve som brødre! —

Talitha Cumi — Adderleys sidste skrift — er af ganske tilsvarende art. Det fremtræder formelt som et brev til en ung pige ved navn Laura. I dette søger han at rykke menneskene endnu nærmere paa livet med den sociale ansvarlighed.

Han viser her, under hvilke forhold de ting frembringes, som bruges i huset fra morgen til aften.

F. eks. den ringe ting:

Tændstikkerne og tændstikæskerne. Æskerne laves af en fattig pige og hendes moder, der er enke, i en ussel «slum» i Øst-London. De faar 15 øre for 144 æsker. De kan paa en dag lave 720 æsker, for hvilke de modtager noget under 1 shilling, hvoraf de har selv at betale klister. Selve tændstikkerne laves af samme slags folk i en fabrik, hvor de er meget udsat for at faa deres helbred nedbrudt. Undertiden lider de ligefrem af frygtelige sygdomme, der stammer fra en bestemt slags fosfor.

Her nævnes nu en hel række af unge piger, som er bleven til ligefremme krøblinger paa grund af deres arbejde ved tændstikkerne.

Dernæst henviser han til de konserves, som nydes paa frokostbordet. Der anføres et bestemt firma, som sysselsætter 500 unge piger, der lever under de sørgeligste forhold trods det, at chefen er en «meget religiøs mand, der lever godt».

En enkelt af disse unge pigers liv fremstilles nærmere. Hendes fader er dockarbejder, for det meste uden arbejde. Hendes moder arbejder strængt som vaskerkone. Hun har to store brødre og tre mindre søskende.

Hele aaret rundt maa Alice op kl. 5 om morgenen. Hun maa først hjælpe sin moder med at skaffe mad til faderen og brødrene. Derefter faar hun selv en kop tynd the og to tynde

skiver brød med tynd margarine paa. Denne frokost kan Laura sammenligne med hendes egen!

Kl. 7 maa Alice gaa til fabriken, der ligger 3/4 danske mil borte. Selv om det regner stærkt, gaar hun uden paraply. Kl. 8 kommer hun til fabriken og har da at arbejde til kl. 8 om aftenen med undtagelse af spisetiden. Den hele dag maa hun staa op. Vil hun blot læne sig til et bord et øjeblik, vil forvalteren bande hende til at rejse sig op. Luften i fabriken er hed af damp.

I den travle tid om sommeren maa de arbejde til kl. 11 om aftenen, hvorfor de kun faar 12 øre mere pr. time [1]). Hun tjener ved dette arbejde kun 6 shilling om ugen, hvad der er mindre, end Laura ofrer paa sine yndlingshunde og andre dyr. Det strænge arbejde gør, at Alice lider af blodløshed. I de fabriker, hvor der arbejdes paa denne maade, arbejder der 23 000 kvinder og 1 390 unge mennesker. Idet han fæster opmærksomheden paa disse kvinders lod, beder han døtrene i de rige hjem tænke paa forskellen, naar de uden noget arbejde gaar til deres gode frokostborde med æg og smør og melk og alt, hvad dertil hører. Han beder dem betænke, hvorledes de selv vilde være, hvis de levede under de samme forhold som disse arbejdende og forsultne kvinder. Han søger at vise dem, at det er overarbejdet og underfødningen, der frembringer den umoralitet, som ofte findes iblandt dem. Han anfører et eksempel paa, at det ved en undersøgelse viste sig en Lørdag aften, at for hver ung mand under 21 aar, som gik ind paa værtshuset i et bestemt distrikt, gik der i den samme tid 4 unge piger! «Meget af drikfældigheden iblandt disse unge piger kan henføres til den kendsgerning, at deres simple føde er daarlig tillavet, medens de spirituøse drikke kan faas lettere og billigere!»

Men trods denne tilsyneladende umoralitet er det synd og ukristeligt at fælde saadanne strænge domme over dem, som der ofte fældes. De har mange gode sider. De er punktlige i at betale deres gæld, de har et stort mod, de er flittige og hengivne. Der er intet, de ikke vil gøre for deres venner.

Der skildres nu en hel række lignende forhold, under hvilke navnlig kvinder og børn lider. Hvad skal Laura gøre overfor alt dette?

Det første, det er at *tænke.*

[1]) 17 timers arbejde om dagen er ikke ualmindelig.

«Spørg dig selv, hvorfra kommer alle ting, som jeg glæder mig ved at bruge hver dag? Mine klæder, min føde, mine redskaber?

«Maaske du vil svare: o, fader køber dem.

«Det er meget sandsynligt, men hvem producerer dem? Under hvilke forhold lever de mennesker, som frembragte dem?

«Hvorfra kommer de penge, som de købes for? Maaske fra lejeindtægt af huse.

«Hvad slags huse?

Maaske meget fattige og overfyldte som dem, vi har kæmpet imod i London.

«Maaske kommer pengene fra landet. Vel, — hvem arbejder paa jorden, hvem foranlediger jorden til at give græs og korn?

«Maaske kommer pengene fra jærnbaneaktier. Vel, — hvad er det da, der foranlediger jærnbanerne til at yde gevinst? Hvem gør mest af det strænge arbejde.

«Dersom du begynder at tænke paa denne maade, vil du finde, at dit liv daglig er knyttet til hundreder af fattige folks liv og lykke, og at du ikke kan komme bort fra dem. Spørgsmaalet er da: vil du ulejlige dig med disse andre folk, eller vil du blive selvisk og kun tænke paa dig selv».

«Vi bruger somme tider et smukt ord: det almene vel. Vi elsker en soldat, fordi han giver sit liv for det almindelige vel.

«Men det er muligt for mange andre foruden soldaterne at give deres liv for det almene vel. Du kan forberede dig til at gøre det nu».

Her følger nu en fremstilling af, hvad Laura — det vil sige det enkelte individ blandt de velstillede klasser — kan gøre for de fattige.

Man kan hjælpe dem, der arbejder blandt de fattige, med penge og deltagelse. Man kan ofre tid til at studere de forskellige sider af sagen. Nogle søger at virke for, at lovene bliver iværksat paa den bedste maade. Andre agiterer for visse reformer. Nogle hengiver livet til at leve iblandt de fattige, dels for at lære deres liv og forhold at kende, dels for at hjælpe dem paa de forskellige maader, hvorpaa de kan hjælpes. De, hvormed dette er tilfældet, fortæller vidunderlige historier om de fattiges kærlighed og taalmodighed, om de varme hjærter, som ofte banker under det raa ydre. Men de fortæller ogsaa om, hvor vanskelig det er

at komme i rigtig forstaaelse med menneskene i disse lag. Ofte møder de selv dem, der har den bedste hensigt, med den største mistænksomhed. De trænger derfor til at faa et friere blik og et videre syn.

Der trænges særlig til at lære de arbejdende kvinder at slutte sig sammen i fagforeninger, idet de derved i væsentlig grad vil kunne forbedre deres materielle kaar. Der kan ogsaa gøres en god gerning ved at lære dem at bruge deres fritid paa en god maade, at være udholdne under modgang, at beherske sig selv saaledes, at de ikke altid gaar efter deres lyster.

Man kan hjælpe dem ved at tilvejebringe steder, hvor de kan faa deres føde under behagelige forhold, hvor de kan finde hvile udenfor arbejdet, hvor de kan udvikle den indbyrdes kærlighed, hvor de kan gøre gymnastik, hvor de kan danse og synge, hvor de kan komme under en god indflydelse istedetfor at blive paavirkede af de offentlige danseboder og beværtninger.

Til arbejdet for at fremme saadanne foretagender kan man sende penge, klæder, sko, bøger, tidsskrifter og blomster. Man kan søge at arrangere gode fornøjelser, koncerter etc. Man kan sende gaver til deres juletræer. Men selv med alt dette maa man ikke være tilfreds. Det bedste er personlig at gaa ud og tale med disse mennesker.

«Og, Laura, beslut dig til, hvad der end sker, aldrig at føre et egennyttigt liv; beslut dig til, paa den ene maade eller paa den anden, gennem hele dit liv at leve for andre».

I det her anførte har vi i stærk sammentrængt form en gengivelse af James Adderleys anvisning paa, hvorledes kristne bør leve og arbejde, ganske særlig udsendt som forskrift for de velstillede kristne.

Det er en engelsk katolik, der her fører ordet. Det forekommer mig, at protestantiske kristne, præster saavel som lægfolk, har adskilligt at lære af denne katolik.

Lad mig slutte med henvisning til et par udtalelser af andre engelske gejstlige. Ved et møde i Oxford i begyndelsen af firserne, hvor man for første gang optog en forhandling om, hvad der skulde gøres for at trænge ned i de brede lag i de fattige kvarterer, rejste en gammel præst, Mr. Barnett, der i 10 aar havde levet i Whitechapel, sig op og erklærede: «Den højere opdragelse, musik, kunst, ja selv evangeliet, vil være forgæves, hvis det ikke træder frem i broderskabets dragt».

I en tale, som biskop Inggram — der selv har levet i mange aar i Øst-Londons fattigste dele — holdt i 1897, udtalte han som slutning følgende:

«Jeg har stor tillid til Gud, men min tillid gaar ikke saa vidt, at jeg tænker, Gud gør arbejdet for menneskene, naar de ikke selv vil gøre det. Det er menneskene, som skal udføre Guds vilje».

Gud give, at denne sætning maatte blive brændt ind i alle hjærter:

Det er menneskene, som skal udføre Guds vilje!

Fernando Linderberg.

„KIRKENS BEGEISTRINGSHÆR".

(Af Chr. Bruun).

«De vakte er kirkens begeistringshær», skrev presten J. Jansen i Kirketidenden tidlig her i vaares. Og jeg er temmelig sikker paa, at de, som dengang læste det, de husker det endnu.

Jeg for min del er enig med ham i det. Det vil sige: *jeg* er jo nødt til at tage lidt forbehold, hvis jeg ikke skal blive misforstaat. Men det er ikke andet forbehold, end det jeg tænker, at Jansen ogsaa selv stiltiende tager, naar han udtaler denne sætning.

Ikke *alle* «vakte» er begeistrede. Med aarene blir mange af dem temmelig afkjølede og temmelig tørre, uden at man derfor paa nogen maade har ret til at sige, at det liv som engang blussede saa høit i dem, nu er dødt. Kanske kan man endog sige, at mange «vaktes» begeistring, mere end adskillige andre menneskers, er udsat for at gaa over i en vis tør nøgterhed. Men i hvert tilfælde: der findes *megen* begeistring indenfor de vakte kredse; derom er der ikke tvivl.

Nu findes der jo begeistring, christelig begeistring ogsaa udenfor disse kredse. Deri er Jansen sikkert enig. Der findes dybere, klarere, renere christelig begeistring udenfor end indenfor, stundom endog *stærkere*. Men der findes ikke *meget* af den; den optræder temmelig enkeltvis og spredt. Mængden af dem, som vi tør holde for levende christne udenfor de vakte kredse, er temmelig fattige paa begeistring. Saavidt som jeg er kjendt og kan dømme, findes der i hele vor kirke ikke noget, som paa nogen maade kan kaldes en begeistrings-*hær*, andet end «de vakte».

Saa langt tænker jeg, at presten Jansen og jeg i al hovedsag er enige: det er virkelig de vakte, som er den norske kirkes begeistringshær.

Men saa siger *jeg*: det er netop det, som er ulykken.

Vi kjender christelig begeistring af andet slag end de vaktes. Vi kjender t. ex. den mægtige begeistring, som bar Luther og hans kampfæller og efterfølgere. Det var en begeistring, som ikke bare var lige saa kulturmægtig og kultursvanger, som de vaktes er kulturfattig, eller stundom endog kulturfiendtlig. Men den var tillige i sin inderste religiøse kjerne ulige mere evangelisk end den anden. Og grunden til dens kulturdygtighed laa netop i dette sidste: at den var saa gjennem evangelisk.

Aarhundrederne nedigjennem havde kirken virkelig en «begeistringshær» af dette slag, af lutherske prester og den del af menighederne, som sluttede sig varmest til dem. Her i landet havde vi den lige til over midten af dette aarhundrede. «Hæren» var dengang kanske svag baade i tal og i kraft. Men den *var* der. Nu *er* den der ikke længer. Nu har vi ingen anden «kirkens begeistringshær», end den som bærer den vakte farve.

Og det vil altsaa sige: Den christelige begeistring har i tidens løb undergaaet en forvandling; hovedstyrken af den er i nogen mon bleven af et andet slag end før. Og ingen kyndig, og særlig ikke Jansen, tænker jeg, vil være i tvivl om, at dette nye slag er ringere, end det tidligere. Den christelige begeistring er udartet.

Det som tænder begeistringen, er altid idealerne. Og begeistringen blir altid af samme slag, som det ideal, der tændte den. Til de vaktes christelige begeistring svarer et fortegnet, et i uevangelisk retning fortegnet christeligt ideal.

Det christelige ideal fortegnet, den christelige begeistring udartet. Det staar ikke godt til i en kirke, hvis bedste og ledende mænd ikke eier et ord af smerte — end sige af harme — overfor en saadan tingenes tilstand. De er ikke det, som man i gamle dage kaldte for «vægtere paa Zions mure».

Det er derfor, som jeg oftere har sagt, mod det norske *præsteskab* og dets ledende mænd, jeg retter min anke, langt mere end mod de vakte selv. Naar vor kirke som helhed saa lidet ved at gjøre sin pligt imod dem, saa er det næppe at vente, at *de* skal være likere, end de er.

Jeg takker præsten Jansen meget for de gode tanker, han nærer og udtaler om mig personlig; de er vist bare alt for gode. Men i sagen selv har det lidet at sige, enten der tænkes og tales lidt mere eller lidt mindre mildt eller strengt om mig. Spørgsmaalet

er: handler den norske kirke ret eller uret, naar den finder sig i, at evangeliet upaatalt blir fordunklet i dens midte, finder sig i at det blir et fordunklet evangelium, der samler om sig «kirkens begeistringshær».

Presten Jansen taler selv om de vaktes «lovretning». — —

Men videre forsikrer han meget indtrængende, at naar de vakte fordømmer dansen og de dansende, saa er det i kraft af deres ærlige og inderste *overbevisning*, de gjør det.

Ja, er der nu egentlig nogen, som tvivler paa *det*? Jeg da i alle fald sandelig ikke.

Men hvad *beviser* det? Inden romerkirken findes der tusinder af oprigtige christne, hvis ærlige overbevisning det er, at den prest der gifter sig — som t. ex. pater Hyacinth — gjør sig skyldig i en oprørende helligbrøde. Og det var jødernes virkelige *mening*, at de viste Gud en dyrkelse ved at forfølge Jesu venner og slaa dem ihjel. Der kan komme de sværeste ting ud af forvendte og fanatiske religiøse overbevisninger. Det viser baade romerkirkens og sekternes historie mere end tilstrækkeligt.

Jansen har fuldkommen ret i det, at det ikke bare er de vakte, som holder dansen for uforenelig med sand christendom. Der er et «folkeinstinkt», som giver dem medhold, mener han.

Han kunde godt have brugt et stærkere og mere rammende udtryk og talt om folke-*samvittigheden*. Det er det, som er ulykken: Vækkelsen har forkvaklet samvittighederne over store strøg af vort land.

Selv hos folk som lever i aabenbar trods mod sin samvittighed, kan denne deres samvittighed og deres moralske begreber have pietismens stempel. Der oppe i Gausdal hændte det mere end én gang, at halvdrukne bønder sad om drikkebordet og talte om hvor «fælt ugudelige» de var disse lærerne ved folkehøiskolen, som kunde give de unge lov til at danse.

Og her i Christiania er det ikke sjeldent, at aabenbart ugudelige mennesker synes, at hvis de overhovedet skulde have noget med christendommen at gjøre, saa maatte det da være med frelseshærens eller i alle fald med Søren Pedersons christendom. Dette andet er da jevngodt med ingenting, mener de.

Og en anset prest her i en østlandsbygd, i hvilken der slet ikke er nogen særlig stærk vækkelse, har for ikke længe siden betroet mig den iagttagelse han havde gjort, at selv verdslige mennesker i

grunden satte mest pris paa en prest, naar han var «*lidt* pietistisk». Manden havde sikkerlig i ikke liden udstrækning ret.

Luther anker over, at paven med sine menneskebud om faste, spægelse o. l. «herskede over samvittighederne». Det er det samme, pietismen i nogen mon gjør her i landet med *sine* menneskebud. Folk ikke bare havde *lært*, at det var en brøde, naar de spiste kjød paa fastedagene; de følte det selv som en brøde, naar de gjorde det. Og der er ingen tvivl om, at der er mangfoldige af dem, som danser her i landet, der selv føler det som en brøde.

Pietismen har stemplet samvittighederne, den «hersker» i samvittighederne langt ud over de vakte kredse. Men det er aldeles ikke noget bevis for, at den har ret. Det kan lige saa godt være et vidnesbyrd om, hvor dybt en religiøs sygelighed kan trænge ind i folkesjælen. — —

Det er saa aldeles naturligt, siger man, at et christeligt menneske med afsky vender sig bort fra dans og kortspil, slig som de nu i almindelighed drives paa landsbygden.

Og det kan være sandt nok, i alle fald paa overmaade mange steder. Første gang jeg, efter at jeg var bleven høiskolelærer, vilde ud og se paa en dans, mødtes jeg næsten paa selve dørtærskelen af en vise saa lidderlig, at jeg pakkede mig skyndsomt.

Men det gaar virkelig an at forklare folk, at det afskyelige ved slige danselag ikke ligger i dansen, men i usædeligheden, og lige ens ved kortlagene ikke i spillet, men i ederne og drikken. Norske bønder er ikke dummere, end at man kan lære dem at gjøre en saadan «distinktion», hvis man vil gjøre sig lidt umage med det.

Men bruger vore prester virkelig at undervise sine menigheder om denne hos os saa «actuelle» ting, at der er en forskjel at gjøre mellem dans og *usædelig* dans? Og hvis de ikke bruger det, hvad er saa grunden til at de ikke bruger det?

Aa — «selv *verdslige* mennesker sætter mest pris paa en prest, naar han er *lidt* pietistisk». Og nu de vakte? — Hvordan det staar til med modet overfor *dem* inden den norske kirke, derom har vore biskopers og vore theologiske professorers udtalelser om «nedfarten til helvede» nylig sat sig et talende eller vel snarere skrigende mindesmærke.

Jeg talte for ikke længe siden med en prest, som vist ingen vil falde paa at kalde pietistisk. Han er dygtig theolog, elsker høit al menneskelig dannelse og tillader sig friheder, som de vakte ikke lettelig taaler af en prest. Han talte om den levning, han endnu bar paa fra sin vakte fortid: at hans indre var som delt i to afdelinger. I det ene aflukke havde han sit christelige, i det andet sit menneskelige aandsliv, og der var en meget kjendelig skillevæg imellem begge. Jeg for min del kjendte jo saa altfor vel til tingen fra min egen fortid. Og han mente, at det samme var tilfældet med de aller fleste, som af egen oplevelse kjendte baade vækkelsens og dannelsens kraft. De bar alle paa denne smertelige og lammende tvedeling, denne kløft i sjælen. Og det mente han, var pietismens egentlige og værste forbandelse.

Der er mangfoldige, der tænker som han, og i de stærkeste udtryk beklager den maade, hvorpaa vor pietistiske christendom stiller sig til dannelsen. Og alligevel tror de, at pietismen religiøst seet i hovedsagen er sund christendom. Det er bare ude i yderkanten, paa grændsen mod den menneskelige dannelse, feilen ligger. De kan ikke, vil ikke se, at den magt, som saaledes i aarrækker er i stand til at holde adskilt, hvad Gud Fader almægtigste har sammenføiet, kun kan være et religiøst sygdomsstof, en gift.

Giften er den gamle farisæiske, den som saa godt forstaar at omgive sig med et gudeligt skin, og som derfor er saa vanskelig at opdage: Menneskebud, dømmesyge, myggesiling.

Naar folk virkelig blir *hele* mennesker, naar skillevæggen i deres indre blir nedbrudt, saa deres humane aandsliv af dem selv umiddelbart føles som en del af af deres christenliv, da vil de se det.

Indtil da tilraaber jeg dem atter og atter: Fremfor alt tag eder i vare for farisæernes surdeig! — —

Og naar man saa — som en indsender i Kirketidenden — svarer mig, at her i Norge er pietesmen *national*, da er dertil ikke andet at sige, end at kjærligheden til vort folk lige saa fuldt ytrer sig i en kamp mod dets nationale *feil,* som i kjærlig omhyggelighed for dets gode og sunde nationale overlevering.

EN GAMMEL HOLLANDSK DIKTER.

Blannt Rembrandts mange præktige raderinger er der et portræt, signeret 1635, av en noget ældre mand, — hodet er dækket av en sort kalot, frem over den høje, furete panne ligger en tynd haardusk, unner de litt optrukne bryn møter man etpar store, straalende øjne, en liten bart og noget tyndt skjæg kruser sig om overlæben og haken, og over skuldrene hænger en stor pelskrave med to svære kjæder. Det er paa engang noget mumieaktigt og levende; men har man set paa det en stund, vil det levende faa overtaket, alt samler sig i blikket, og man staar likeoverfor et ansikt der lyser av hjertensgodhed og intelligens. — Det er et bilde av den gamle hollandske dikter *Jakob Cats* og fremstiller ham i hans otte og femtiende aar, da han baade som advokat, statsmand og dikter forlængst hadde vunnet sig et navn, der var vide kjennt og aktet.

Cats tilhører den grundlæggende tid i Hollands historie, den periode, der fuldt ut fortjener navn av Hollands storhetstid. Hans barndom og ungdom faller unner frihetskampene med Spanien. Han har imidlertid ikke set denne imponerende religiøse og politiske reisning i dens begynnelse, ikke levet unner den stadige fortvilelsens angst, som inkvisitionens rædsler, Albas massemord og Zunigas masseforvisninger tænnte over hele landet. Han har derimot set den paa en tid, da det hellet mot seier for det unge, livskraftige folk. Men saa har han paa den anden side vært vidne til de indre uroligheter, der fulgte paa frihetskampene, den stadige rivaliseren og tvist mellem en stolt, luksuriøs, men temmelig utarmet adel og en driftig, velhavende borgerstand og mellem de religiøse partier, hvori folket hadde delt sig. Disse stridigheter er ofte bittre og hensynsløse, og de tar lang tid; men efterhaanden kommer der mere ro over sindene, den sisste bølge efter stormen glir av, og Hollands store glansperiode begynner. Det lille folk gaar en aarrække i spissen paa handelens og kolonisationens rike felt. Det faar videnskapsmænd og tænkere som *Grotius* og *Spinoza*.

Og det blir ogsaa i kunstnerisk henseende en kulturbærende makt — og det for alle tider og i den grad, at noget av det første, man tænker paa, naar Hollands navn nævnes, er den gamle hollandske malerkunst. Med alle sine store mestre fra *Rembrandt* og *Franz Hals* til *Minderhout Hobbema* er den blit verdenskulturens eie.

Men det er, likesom denne ene ytringsform har lagt beslag paa al kunstnerisk evne hos det lille folk. Den hollandske litteratur er saaledes alt andet end rikholdig, ja, den er av de meget faa, der ikke har et eneste stort navn at opvise og endnu mindre noget at føje ind i verdenslitteraturen. Det er jo ikke saa liketil at bli verdensberømt, som han trodde den gamle, hollandske poet, der skrev:

> Naar jeg blot mit navn vil skjære
> dypt i Famas tempel ind,
> gaar mit ry med ryktets vind,
> skal jeg jordens krets belære.

Han skar det ialfald ikke dypt nok, og man gjør ham slet ingen uret ved at forbigaa ham, selv hvor talen er om hollandske forfattere. Ogsaa flere av dem, hollænderne selv sætter højt, *Jakob van Maerlandt*, *Pieter Corneliszoon Hoft* og *Willem Bilderdijk* er for utlandet ikke andet end navne, forsaavidt de overhodet kjennes. En sterkere klang har da *Jakob Cats* og hans samtidige *Joost van den Vondel*. I van den Vondels dramaer sporer man glimt av den virkelig store dikter, flere av dem som «Gijsbrecht van Amstel» skal endnu gaa over de hollandske scener. Og Jakob Cats — i ham er alt det ekte, hverdagslige, men inderlig troværdige hollandske samlet.

*

Som de fleste av den tids forfattere var Cats ikke dikter av profession, men alene leilighetsdikter. Ganske ung slaar han ind paa den juridiske bane, tar doktorgraden ved et fransk universitet og praktiserer som advokat i flere av Hollands største byer. Det er netop en gjerning, der maatte ligge udmerket for hans klare blik og praktiske sans, og han vinner da ogsaa meget snart stor anseelse. I firtiaarsalderen faar han tilbud om at bli professor i Leyden, men blir samtidig utnævnt til syndikus i Middelburg og foretrækker at overta denne stilling. Fra nu av kommer han ind i det politiske liv. Nogle aar efter blir han sennt som gesandt

til London, og med korte mellemrum utnævnes han saa til den ene betydelige stilling efter den anden, indtil han enner som minister og storseglbevarer.

Det, der saaledes væsentlig har fyldt hans tid, er hans offentlige gjøremaal. Og dog, hvor godt han efter alles dom end har skilt sig fra disse hverv, saa er det tilslut hans diktning, der har bevaret hans navn. Endnu den dag idag kalles han i Holland meget betegnende «Fader Cats», og alle litteraturhistorikere vet at fortælle, at der var en tid, der ikke fanntes det hus, hvor man ikke ved siden av Bibelen hadde «Fader Cats' bog». Og naar man kjenner det beste av hans diktning, det hjertensgode, borgerlige, jevne med den trygge, religiøse bakgrund, kan man vanskelig tænke sig noget, der bedre stemmer overens med de gamle hollandske hjem.

Hvor den moderne kritik har git sig av med Cats, har den imidlertid hat en sterk tendens til at reducere ham til en ren middelmaadighet, og den har meget ofte kallt ham baade flat og tom, for ikke like ut at si taapelig. Men samtidig maa den indrømme, at ingen av den tids diktere var saa helt igjennem national som han. Og det er just her, det avgjørende ligger. Cats er en av dem, der maa sees i sin tids lys og mot den bakgrund, som hans eget folk danner, først da blir han den karakteristiske og derigjennem den interessante skikkelse, han virkelig er.

Man skulde forresten ikke tro, at denne jevne, rolige borger hadde oplevet nogen av de kampe, som i mange aar hadde hærjet landet. I hans diktning er der saavist intet gjenskin av branden. Den er fredelig og nøktern, uten en eneste sterk farve, og hans versbehandling er likedan. Men ikke destomindre er han netop et utslag av tidsaanden, av det brede, trygge velvære og en sikker religiøs overbevisning. Det er folket, som er kommet tilro, der avspeiles i hans diktning.

Og en folkets mand er han helt igjennem samtidig med, at han i et og alt staar paa højde med sin tids dannelse. Ingen vil falle paa at kalle ham en stor dikter eller en stor tænker, ja, man vil forgjæves lete efter noget egentlig «stort» hos ham. For selv i sin uforfalskete naivitet blir han jo aldrig «stor». Hans diktning har kun et lite vingefang; drøm, længsel og fantasi finner vi ikke, heller ikke mange stemningsbilder; det er det jevne, rolig belærende, dèr toner gjennem hans vers. Men den mand, vi møter,

er ogsaa en, der som regel vet, hvad han vil si, en personlighet, der har vokset sig frem gjennem livet til et klarnet syn paa det. Og ut fra dette taler han rene, tydelige ord, der ofte kommer med en saa ekte klang, at man føler, de er fra hjertet, selv om de har benyttet en særdeles nøktern mands tanke som vei for at vinne frem til form.

*

Paa en vis har Cats endel tilfælles med flere av de samtidige store malere. Som deres kunst er ogsaa hans diktning baaret av en utpræget, likefrem realisme. Og som realist er han da heller ikke blottet for humor. Men det blir aldrig højrøstet, det er altid tilsat med en god portion salt.

Av fire mænd engang en sak blev lagt irette, —
om sine kjærester de kommet var i trætte.
Geis sa, at hans var pen, skjønt hun var mer end styg.
Fop kallte sin for slank, — hun hadde kroket ryg.

Jaap vilde allerhelst sin pikes klokskap prise;
men ansiktet enhver blot dumhet kunde vise.
Og Gert han roste sin som munter, ung og frisk,
og det, skjønt hun skinbarlig var som en tørret fisk.

Da jeg nu hadde hørt dem rose sine kjære,
jeg skjønte straks, hvorfor det saadan maatte være, —
saa sat jeg blot en stund og tænkte mig litt om,
og efter kort tids løp jeg' avsa denne dom:

Hør, venner, kort og godt, — og dette bør I minnes, —
forelsket mand kan se de fortrin, som ei finnes,
til falk en ugle blir, den være noksaa styg;
men for hvad andre ser, han føler sig ei tryg.

Som her maa man i hans spøk, selv den friskeste, søke efter alvoret, og man vil altid finne det. Ja, selv naar han gir et raad som det, at en mand, der er kommet i giftetanker, først og fremst skal se paa den utkaarnes mor, for «som moren er, blir datteren», saa er det ikke bare skøjeraktighet. Og fortællingen om hans første forelskelse —. Han hadde set en ung dame, som han straks

følte maatte bli hans — kone. Hun var da heller ikke uvillig til det; men hvad sker? — Cats faar av en ven vite, at hennes far er en ruineret mand, og da, — ja da er fader Cats' hele forelskelse over. Han fortæller det selv, og der er ingen grund til at tvile paa, at det er likesaa alvorlig ment, som det er komisk. Nu ja, fuldt saa fornuftig er han da ikke bestandig.

Jeg gik paa gaarden ind; et lønnetræ der var.
Min elsktes navnetræk i træets bark jeg skar.
Jeg risset det saa svakt, at selv jeg neppe saa
de korte, lette træk i træets bark at staa.
En tid var gaat, — da kom jeg atter samme vei.
Der sto det stort og svært og ropte efter mig.
Det er jo, som det just med kjærligheten gaar:
Begynn kun bare smaat, snart gir den dype saar.

Man maa forresten ikke lægge noget mere personligt i disse linjer, det er neppe andet end et av hans mange velmente vink. Han tar idethele dette spørsmaal fra en overmaade praktisk side. Hvad det efter Cats gjæller om, er, som man vil forstaa, at finne en god og huslig kone, passe i alder og saktmodig i sind. Men den brave Cats blir i behandlingen av dette emne ikke bare kjedelig, triviel, men ogsaa mangen gang naivt plump med al sin fornuft. Disse hans flaue og flatbundete vers kan imidlertid nu ikke gjøre krav paa den minste interesse, de staar der alene som en kuriositet for litteraturhistorikere, og det er ganske andre sider ved den gamle folkedikter, som gjør, at han endnu fortjener at minnes. Det er jo, som han selv sier om det, han har skrevet:

Her er baade skarpt og dumt,
her er baade fint og plumpt,
her er baade skjævt og ret,
her er baade godt og slet.

Man kan da ogsaa trygt følge hans raad, naar han skriver om sine sentenser og epigrammer:

En liten regel, som paa rette plass er sat,
et ordsprog, kjære ven, er tidt en ekte skat.
Hvis derfor du har tænkt min hele bog at kjøpe,
saa maa du ikke straks igjennem bogen løpe.
Tygg, før du nyder den, først saadan den forslaar, —
tænk mere, end du ser, og se mer, end der staar.

*

Det er disse sentenser og epigrammer, hvorav han har skrevet en mængde, sammen med en række av hans mindre vers, der har gjort ham til den mest læste og avhollte dikter, som Holland har hat.

Mange av epigrammerne er ganske vist baade banale og spissborgerlige, det rene sofisteri, som naar han skriver:

Kunst bringer gunst, — det vet enhver, —
en daare blot forlegen er.
Og hvis du reise vil avsted,
saa skal du faa den regel med:
Pass altid tungen godt og spar
at si enhver de feil, han har,
og spøke frit du ikke bør,
gjør altid, hvad de fleste gjør.

Eller noget saa ørkesløst som disse linjer:

Den, som taler, sæden saar;
den, som hører, kornet slaar.

Men ofte er der ogsaa fuldt forslag i versene, og han har jo ubetinget ret, naar han sier:

Der er ingen mand med saa klokt et sind,
at ikke litt dumhet kan liste sig ind.

Men:

Den er av alle den klokeste mand,
som best sin dumhet skjule kan.

Som vi har set, forstaar Cats ikke altid denne kunst; men at han kan se baade friskt og djervt paa tingene, viser et epigram som dette:

En padde ned i pølen sprat,
selv om den var paa tronen sat.

Bedrøveligt, men ofte meget sandt er følgende:

Kunst søker sit brød,
men høster blot nød.

Men hans epigrammer kan ogsaa være dype, alvorlige, som naar han skriver:

Det tunge sind maa sætte sin lid
til at være i stilhet og vinne tid.

Og saa disse sterke, mandige linjer:

Lær forsage
uten klage,
hvor I gaar.
Den, som strider,
skjønt han lider,
kronen faar.

Samtidig med, at dette peker ind mot menskelivets kjerne, synes det ogsaa at peke tilbake paa den tid, det lille, djerve folk gjennem alle motgangens storme med forbausende og ubøjeligt heltemot hadde kjæmpet sig frem til en sikker og aktet stilling blannt Europas nationer.

Men det er ikke bare i epigrammer, at Cats gir sine gode meninger og tanker luft, vi møter ogsaa en hel række større og mindre dikte i en mere utviklet form. Og det er her, han ofte er best. Der er vers, som kan staa for alle tider, enkle og rørende ved sin naivetet og dype opriktighet og tiltalende ved sin ekte religiøse stemning og sin ethiske kraft.

I.

Naar den hvite kalk blir stænket
over med det kolde vand,
blir dens kraft, som før var lænket,
løst og hastig tænnt i brand.

Og naar træet trotsig rækker
stormen alt sit bladehang,
dypere sin rot det strækker
ned i jordens trygge fang.

Og naar ranken blir beskaaret,
til den blot har stammens rest,
er det netop efter saaret,
at den trives allerbest.

Venner, I skal ikke klage
over prøvelsernes stund,
hvad I gjør i tuktens dage,
det har ofte dypest grund.

II.

Bien flaggret over enge,
til en rose hen den kom,
sat og suget honning længe,
indtil rosens kalk var tom.

Men det kunde ikke hindre,
rosen duftet nu som da,
og dens skjønhet var ei mindre,
hvor den sto der frisk og glad.

Naar du ser en skyldfri lide
og du ham din støtte gir
eller hjælper ham at stride,
ikke mindre rik du blir.

Himlens naade altid sænker
sig om den, som gavmild var,
hvad dit hjerte villig skjænker,
minsker aldrig, hvad du har.

III.

Gavnligt er det, kjære venner,
naar paa stranden der er sat
høje flammebaal, som brænner
i den mørke stormens nat.

Deres lysning skibet følger
fra det store, aapne hav
gjennem skjær og vilde bølger,
hvor det ellers fannt sin grav.

Saadan er han just den stille,
sande, rette Herrens mand,
mitt i livets bølger vilde
som et lys han tjene kan.

Kristne, vil I Herren prise,
lys bestandig, hvor I er,
saa I hver en sjæl kan vise
veien mellem livets skjær.

IV.

Lysten til altid at kives og kjæmpe
skulde en kristen jo søke at dæmpe,
heller da længte paa jordlivets veie
ind imot ham, som har freden i eie.

Men vil trots alting i striden I gange,
si, hvorfor gaar I bestandig mot mange?
Stræv blot, og kampen vil seier jer bringe,
stræv blot de brænnende lyster at tvinge.

Altid i livet der finnes de makter,
som efter sjælene lurer og trakter, —
søk ikke strid med de andre at finne,
kampen er stor nok i hjertet herinne.

Og saa hans bøn:

Herre, la mig faa den gave av din naaderike haand,
med taalmodighet at leve, til jeg glad opgir min aand.

Og til slutning disse djerve, manende, billedlige ord, der sammen med hans bøn danner det klareste og mest tiltalende bilde av ham som menske og dikter:

Hollands folk! jeg her vil slutte nu med disse ord:
Pass kun godt paa drikken, som du sætter paa dit bord,
at den ei formeget gjærer i sin ungdoms saft,
og den ei, naar den blir gammel, mister al sin kraft.

Andreas Jynge.

TALE FOR DE NYE STUDENTER,

holdt af prof. dr. juris Morgenstierne ved «Norske studenters kristelige forbunds» russefest, 6te september 1900.

Mine unge venner!

I aflagde for nogle dage siden løftet om at overholde de akademiske love. Men større og vigtigere er det løfte, som Eders samvittighed afkræver Eder, løftet om at ville være gode studenter, ikke blot i form og ydre lovlydighed, men i aand; at ville være ærlige og tapre krigsmænd i den strid, hvortil hidtil skolen har rustet Eder, og hvortil I nu selv skal være med at slibe Eders vaaben gjennem de frie studier ved universitetet og i studenterlivet.

Adelskab forpligter.

Ret giver ansvar.

Af den aandelige som af den materielle kapital kræves renter.

Et lands akademiske ungdom burde være dets *aandsadel;* udstyret med den høieste uddannelse, landet kan byde, skulde dens plads være forposternes og førernes paa folkets fremskridtslinje.

Den *ret*, den unge student gjennem sit borgerbrev har vundet sig til frit og ukontrolleret studium, til at vælge og vrage, til at øse med fulde hænder af alle de rige skatte, universitetet byder til aandelig berigelse paa alle omraader, ogsaa med denne ret følger ansvar.

Ansvaret for, hvorledes tiden bruges, ikke i letsind og ødselt, men i samvittighedsfuldt arbeide; ansvaret for, hvorledes valget mellem godt og ondt paa kundskabens store træ træffes; ansvar for, hvorledes de tilegnede kundskaber nyttiggjøres for karakterudviklingen, for personlighedens vækst. Thi ogsaa her gjælder det, at al erhvervelse selv af de rigeste kundskabsskatte er tom, om Du taber Dig selv og tager skade paa Din sjæl.

Og naar I saa engang gaar fra universitetets læresale ud i livet og arbeidet, saa kræver det folk, som har fostret Eder, at se frugter af de ofre, der er bragt, det arbeide, der er nedlagt paa Eders uddannelse, *renter* af den opsamlede aandskapital.

Frugter og renter ikke blot i et trofast, samvittighedsfuldt arbeide, hver paa sin plads, men først og sidst i et livssyn, som formaar at løfte livet op i evighedens lysskjær, og derfor ogsaa bevarer troen paa det gode, paa evighedens spirer i livet og menneskene.

Og saa ogsaa frugter og renter i eksemplet af en personlighed, harmonisk udviklet, ren og fast i livets tummel, med kraft og mod til at tage sit løft i løsningen af samfundsopgaverne.

Og her kan jeg tale mere fortrøstningsfuldt til Eder, end jeg vilde kunne gjøre det til en hvilkensomhelst kreds af unge studenter. I har samlet Eder under en fane, som er den eneste, der fuldt ud er istand til at give Eder indvielsen til en akademisk læretid under en levende bevidsthed om hint ansvar, indvielsen til et arbeide paa personlighedens rigeste udvikling, indvielsen til i sin tid at yde fædrelandet vederlag i et virksomt samfundsarbeide i lyset af et løftet livssyn.

Thi hvor langt eller hvor kort enhver af os kan være naaet i personlig kristendom, deraf har vi alle, det er jeg sikker paa, en stærk bevidsthed: kristendommens uendelige overlegenhed som samfundsbærende aandsmagt og som livsprincip for den enkeltes indre karakterudvikling og ydre virksomhed. Hvor vi vender vort øie hen i verden, finder vi denne aandsmagt som den skjulte eller aabenbart virkende kraft i alt det bedste i tidens tanker og bestræbelser.

For blot at nævne ét: Ingen tid har som vor kunnet opvise et intenst arbeide paa at støtte den svage, reise den faldne, komme den fortrykte tilhjælp, modarbeide de store folkesynder og deres følger. Men hvem vil nægte, at det er den kristne broderkjærlighed, som danner den store drivkraft for dette tidens mægtigste og skjønneste samfundsarbeide? Man vil kanske sige: Tiden kjender ogsaa et andet, kristendommen fjernt eller fiendtligt samfundsarbeide til den økonomiske uligheds udjævning og fattigdommens afskaffelse; jeg mener de bestræbelser, der samler sig under socialismens fane. Det er sandt. Men bærer ikke ogsaa denne bevægelses frugter kun altfor meget præget af, at den i saa overveiende grad drives af hadets, misundelsens og samfundssplidens onde magter, saaledes at man nok ser, at den kan rive ned, men man føler sig forvisset om, at den aldrig vil formaa at bygge op et nyt og lykkeligere samfund! Det formaar kun den store reformbevægelse, som begynder der, hvor al varig og virksom reform maa

begynde: fra menneskets sindelag og ud fra dette udgangspunkt fornyer samfundsinstitutionerne efter kristendommens idealer paa grundlag af det store bud: Du skal elske din Gud af dit ganske sind og din næste som Dig selv!

I unge kjender vel endnu af personlig erfaring kun lidet til det mægtige kjærlighedsarbeide, som strækker sig over alle riger og lande: fra missionen ude i hedningeverdenen til kampen i hjemlandene mod drik og usædelighed, arbeidet for at lindre sygdom og nød, samle de hjemløse, række de venneløse en haand og reise dem, som er dybest sunkne. Men vi ældre, som har seet lidt hertil, vi ved, at dette store kjærlighedsværk er samfundenes salt, at de vilde raadne i synd og elendighed af alle slags, om de berøvedes den bevarende og fornyende kraft, som ligger i dette arbeide. Men vi ved ogsaa, at de tusinder og tusinder af offervillige og energiske mænd og kvinder, som landene rundt deltager i dette arbeide, de vil vidne, at byrden vilde blive dem for tung, at vanskelighederne, skuffelserne, modstanden, haabløsheden før eller senere vilde overvælde dem, hvis der ikke i deres hjerter var tændt en gnist af en guddommelig kjærlighed, som lyser paa deres vei, styrker haabet, bringer kjærligheden til ulykkelige brødre og søstre i glød — peger frem mod maalet.

Faar I saasandt lykke til, hver efter sine anlæg og hver efter de forhold, hvori han stilles, at melde Eder som frivillige i denne store hær og kjæmpe der med troskab og udholdenhed, da vil Eders liv blive til velsignelse for Eder selv og for mange.

Det er høie og store og vanskelige maal, jeg stiller Eder, og jeg vilde ikke kunne tale saaledes til studenter, som stod udenfor indflydelsen af kristendommens aandsmagt. Det vilde fra et ikke-kristent synspunkt være over evne.

Det er eiendommeligt at lægge merke til, hvorledes nogle af det antike hedenskabs vakreste og dybeste myther just advarer mod at løfte flugten for høit og fjerne sig fra det nærmest liggende og haandgribelige. I erindrer *Ikaros,* som sved sine vinger, da han fløi for høit mod solen, og I husker ogsaa *Antæos*, som mistede sin kraft, naar han løftedes op og tabte fodfæstet i den moderlige jordbund. Men hedenskabet kjendte ikke den aandsmagt, som giver os vind under vingerne, saa vi dristig styrer flugten mod de høieste maal, og som giver os forvisningen om, at

kraften ikke er at søge nedenfra, fra det jordbundne, men ovenfra, fra det himmelgivne.

Saa ønsker jeg Eder da tillykke paa færden mod de høie maal. Drag kun ud med ungdommens freidighed og lyse tro, dens aandsspænstighed og dens glæde. Der kan blive nok af kamp baade indad og udad, og nederlag og skuffelser vil nok melde sig. Men bliver I Eders fane tro, og stræber I oprigtig efter at følge i den Herres spor, som ofrede sig for os og lyser for os, saa eier I det, som seirer over skuffelserne, og som tilsidst seirer over døden!

UDVIKLING OG KRISTENDOM.

Af Aubrey L. Moore. Paa dansk ved N. Teisen.

Forfatteren af den her meddelte afhandling — offentliggjort i *Oxford House Papers,* Second series, 1891 — Aubrey L. Moore, som bortreves ved en pludselig død den 17de januar 1890, var præst (honorary Canon) ved kristkirken i Oxford og som tutor ved et par kollegier nøje knyttet til universitetet, hvor han bl. a. holdt forelæsninger over Aristoteles' ethik og kirkehistorie, og var bl. a. forfatter til en af afhandlingerne, vel nok den betydeligste, i «*Lux mundi*», en samling teologiske og religionsfilosofiske afhandlinger af yngre engelske teologer, der i sin tid (udkom første gang 1889 og forelaa 1895 allerede i 14de oplag) vakte en ikke ringe opmærksomhed. Aubrey Moore's afhandling, *The christian doctrine of God*, vidner baade om hans varme kristne tro og om hans lærdom og videnskabelige evne. Særligt i biologi og filosofi (medlem af *The Aristotelian Society*) var han vel rustet, og det synes, som han har følt det som en opgave, der var lagt for ham, at vise, at det lader sig gøre at være kristen og videnskabsmand paa én gang ogsaa i vore dage. Men i øvrigt var Moore's lærdom meget omfattende, og hans ven i de sidste aar, den senere afdøde biolog og filosof, G. J. Romanes, mente, at han i saa henseende sandsynligvis var uden sidestykke i det hele England, og at han noget nær vel var det bedst mulige eksempel paa forening af fast kristentro med den højeste udvikling i verdslig tænkning.

Hans pludselige død af en lungebetændelse, paadragen ved influenza, kom som et smertens slag over hans venner og dem, der kendte hans sjældne evner. «De har vel allerede hørt», skriver en af vennerne paa hans dødsdag til Romanes, der saa kort efter selv skulde følge ham i døden, «om den store sorg og det tab, denne dag har bragt, idet vor dyrebare Aubrey Moore er bleven tagen fra os imorges. Jeg véd, kære ven, hvorledes De og Deres hustru vil savne ham; det er et tab, vi kun langsomt ville kunne udmaale og forstaa . .» I sit svar siger Romanes: «Det forekom mig, at en natur, der saaledes i den højeste grad var udrustet med alle de ypperste menneskelige egenskaber, i virkeligheden ved denne forening af egenskaber var det mærkeligste menneske, jeg nogensinde var stødt paa. Og jeg er fuldstændig overbevist om,

at havde han levet tyve aar endnu, vilde hans røst her i England være bleven den stærkeste i striden mod vor tids vantro. Personligt er tabet større for mig, end jeg kan beregne. Thi ikke alene har jeg mistet en ven, jeg nylig havde fundet, men en, hvis rige forraad af kundskab og tænkning just havde begyndt at aabne mig saa store muligheder i retning af udvidelse af min egen erkendelse . . . .» I «The Guardian» for 29de januar 1890 skrev Romanes sin afdøde ven et æresminde, der er optaget i Moore's *Essays scientific and philosophical*.

Hvad den her oversatte afhandling angaar, er den, som Moore selv angiver, væsentlig kun en sammentrængt gengivelse af tre artikler, han tidligere havde skrevet for The Guardian, og som han senere optog i det fortræffelige bind Essays on apologetic subjects: *Science and the Faith*. Blandt skrifter, han med hensyn til nærværende ænne særligt føler sig i gæld til, nævner han foruden Darwins *Life and Letters*, hertugen af Argylls *Reign of Law* og *Unity of Nature* og et par andre, særligt prof. Le Conte's *Evolution and its Relation to Religious Thought*.

Hvad der maaske kunde savnes i denne populære afhandling om udviklingslære og kristendom, er i modsætning til fortidens deistiske mekaniske opfattelse den fremhæven af Guds immanens, der gør sig saa stærkt gældende i Moore's andre afhandlinger, som naar det i «The christian doctrine of God» hedder: «Enten er Gud overalt nærværende i naturen, eller han er ingen steder. Han kan ikke være her, men ikke der. Han kan ikke overdrage sin magt til halvguder, saakaldte «sekundære aarsager». I naturen maa alt være hans værk eller intet».

Udvikling og kristendom.

Udvikling betyder «udfoldelse», og den simpleste illustration af, hvad der menes med udvikling, er *vækst*. Naar et frø lægges i jorden og spirer og udvikler sig ifølge en naturlig lov, eller naar kyllingen kommer ud af ægget og vokser, til den er stor, have vi her eksempler paa udvikling, hvormed alle ere fortrolige. Men skønt ordet udvikling oprindeligt hører hjemme, hvor der er tale om, hvad der lever og vokser, hvad enten det nu er planter eller dyr, bruges ordet dog ogsaa i en mere omfattende betydning. Ligesom ordet «vækst» anvendes det paa ting, der ikke vokse, og tilsidst er det blevet en almindelig betegnelse for fremskridt. Vi tale nu om moralens udvikling, erkendelsens udvikling, arkitekturens udvikling, musikalske instrumenters og vaabnenes udvikling.

For ikke længe siden viede et amerikansk tidsskrift en lang og interessant artikel til at vise det moderne jernbanetogs «udvikling» af den gamle postkaret. Vor tid siges at have ordet udvikling skrevet paa panden, og saa ofte ting, der bære samme navn, kunne anbringes i en række, benytter man det som et nyt eksempel paa «udvikling».

Bestemmelsen udvikling passer, de mange mere eller mindre berettigede anvendelser til trods, dog egentlig og nøjagtig talt kun paa det, som lever. Det er en biologisk bestemmelse, og den bruges kun uegentligt, naar den anvendes paa ikke levende ting.

For de fleste englændere vil bestemmelsen «udvikling» bringe Charles Darwin's navn i erindring[1]), og nogle ville vel endog identificere udvikling med Darwinisme, fordi det var Charles Darwin, som gav det gyldighed og forstaaelighed for os alle, hvad der uden ham vilde have været en blot teori, som aldrig vilde have gennemtrængt moderne tænkning saaledes, som udviklingslæren faktisk har gjort. Men «udvikling» er en langt rummeligere bestemmelse end «Darwinisme». Thi skønt det vilde være rigtigt at sige, at alle videnskabsmænd nu ere evolutionister, vilde det være usandt, naar man sagde, at de alle ere Darwinister. Darwinisme indeslutter to elementer, hvoraf det ene er en arv fra Lamarck, medens det andet var Darwins egen opdagelse. Nu har Lamarcks andel i Darwinismen, skønt der er bleven lagt eftertryk paa den af Herbert Spencer, kun forholdsvis ringe tilslutning hos biologerne, medens den del, som er Darwins egen, læren om naturlig udvælgelse, er bleven fremhævet og ført videre ved det mærkeligste udslag af moderne biologisk spekulation, nemlig professor Weismanns lære.

Det er imidlertid ikke min opgave i denne korte afhandling at sondre mellem forskellige opfattelser af udvikling og endnu mindre at afgøre spørgsmaal, som endnu ere under debat. Jeg vil kun tale om udvikling, saaledes som ordet almindelig bruges af

[1]) Det er næppe nødvendigt for mig at sige, at jeg ikke har til hensigt at give Darwin prioriteten fremfor A. R. Wallace eller at ringeagte den fordring, som i en anden tankeregion kunde gøres paa Hegels vegne. Jeg taler kun om læren, saaledes som den i almindelighed er knyttet til Darwins navn.

videnskabsmænd, og kun søge at bestemme dens forhold til de kristnes tro.

Og nu er der to ting, som fuldstændig ville ligge udenfor opgaven, først det spørgsmaal: «Er udviklingen tilfredsstillende bevist?» og for det andet: «Er kristendommen sand?» Jeg vil ikke gøre noget forsøg paa at omvende nogen til udviklingslæren, som ikke i forvejen er en tilhænger af den, med mindre han maaske har afvist den, fordi han har anset den for uforenelig med kristendom. Heller ikke vil jeg forsøge at omvende nogen til kristendom, som ikke allerede er kristen, med mindre han skulde have opgivet kristendommen, fordi han ikke kunde forlige den med den videnskabelige sandhed. Mit problem er derfor: «*Dersom udviklingslæren i alle sine hovedtræk, som jeg tror, er sand, hvorledes forholder den sig da til de kristelige troslærdomme, som jeg anser for at være sandhed fra Gud?*»

Udvikling og skabelse.

Det første punkt, hvor udvikling almindelig formodes at kollidere med kristendom, er troen paa en *skabelse*. Bibelens første ord ere: «I begyndelsen skabte Gud himmelen og jorden». De første ord af den nicænske trosbekendelse ere: «Jeg tror paa Gud, den almægtige fader, som har skabt himlen og jorden og alle synlige og usynlige ting». Hvorledes kunne vi paa én gang tro paa udvikling og skabelse? Svaret er her et meget simpelt. Hvis vi ved skabelse tænke paa den oprindelige og første skabelse, den oprindelige tilblivelse af det, som ikke var, saa har udvikling slet intet hermed at gøre. Udvikling lærer os kun, hvorledes forskellige former er fremgaaede af en allerede eksisterende form. Om alle kendte former af dyre- og planteliv i kraft af udvikling kunde føres tilbage til en ubetydelig protoplasme, om forskellen mellem levende og livløst en dag kunde udslettes, og livet i alle dets former kunde godtgøres at være udgaaet fra, hvad vi nu kalde død materie, om den hele synlige verden kunde bevises at have udviklet sig af en urtaage — saa kan udvikling dog intet lære os om tilblivelsen af denne urtaage. Og hvis Gud har skabt den, vilde han endnu stedse være verdens skaber. Der kan derfor her ikke være tale om nogen kollision, hvis vi da forstaa, hvad vi tale om, og alle evolutionister indrømme dette.

Darwin siger: «Læren om en udvikling er fuldstændig forenelig med troen paa en Gud» [1]). «Vi ere ude af stand til at løse det mysterium, som ligger i alle tings første tilblivelse» [2]). Professor Tyndall siger: «Udviklingslæren løser ikke — og foregiver ikke at løse — universets sidste gaade. Den lader i virkeligheden dette mysterium urørt» [3]). Herbert Spencer siger: «Stoffets frembringelse af intet er det virkelige mysterium» [4]). Og professor Clifford siger paa lignende maade: «Om universets tilblivelse vide vi overhovedet intet». De, der som kristne tro, at Gud har skabt himlen og jorden, hylde derfor en opfattelse, som, hvad enten den er sand eller ikke, angaar et spørgsmaal, hvorom udviklingen er fuldstændig tavs, saaledes at, som professor Huxley udtrykker det, «udvikling ikke engang berører Teismen, betragtet som en filosofisk lære».

Særlig skabelse og afstamning.

Men professor Huxley siger fremdeles: «Det, hvormed den kolliderer, og hvormed den er absolut uforenelig, er det begreb om skabelse, spekulative teologer have grundet paa fortællingen i begyndelsen af første Mosebog». Det vil sige, der er en bestemt strid, ikke mellem udvikling og skabelse, men mellem udvikling og en speciel opfattelse af og lære om skabelsen.

Der er her i verden, som vi kende den, et næsten uendeligt tal af «slægter» og «arter» baade af planter og dyr. Hvorledes ere de opstaaede? Ifølge en vis teori, kendt under navnet «*særlig skabelse*», er hver slægt eller art direkte bleven skabt af Gud ved verdens begyndelse og er vedbleven at reproducere sig hver efter sin art. Den klareste fremstilling af denne opfattelse skyldes den store botaniker Linné, som virkede omkring midten af forrige aarhundrede, og som hyldede den betragtning, at der netop er saa mange arter, som der oprindelig skabtes forskellige former af det uendelige væsen, og disse forskellige former frembragte ifølge de reproduktionslove, de vare underlagte, andre former, der dog altid vare dem lige». John Milton, hvis «*Tabte Paradis*» saa lyset næsten et aarhundrede, før Linné optraadte, hylder denne opfattelse.

[1]) *Life and Letters*, vol. I, p. 307. [2]) Sammesteds, vol. III, p. 236.
[3]) *Scientific Use of the Imagination*, p. 49.
[4]) *First Principles*, p. 34.

idet han beskriver de forskellige dyr, løver, tigre, hjorte o. s. v., idet de alle fuldt færdige fra jordens skød, gaar den dem anviste vej, «den gule løve, kæmpende med forpoterne for at befri sine baglemmer» o. s. v. Og denne tro, hvorledes den end er opstaaet, at arterne, som vi nu have dem, altid have været, hvad de nu ere, og aldrig ere gaaede over i en anden, var almindelig antagen baade af religiøse tænkere og videnskabsmænd ved begyndelsen af dette aarhundrede. Saaledes høre vi en af den forrige generations største naturforskere, professor Agazzis, sige: «Den orden, som gaar gennem hele naturen . . . . er bestemt ved grænser, som ere fastsatte paa skabelsens første dag og ere blevne bevarede uforandrede gennem tiderne uden andre ændringer end dem, menneskets højere intellektuelle evner sætte det i stand til at paaføre nogle faa dyr, som have levet i nær forbindelse med det» [1]). Darwins teori, som for en del var anticiperet af Lamarck, var, at de forskellige plante- og dyrearter nedstammede fra en fælles rod eller i det mindste fra nogle faa simple former. Lamarck og Darwin afveg vistnok med hensyn til de umiddelbare aarsager til ændringerne, saaledes som folk afvige den dag idag, men overfor læren om «særlig skabelse» hyldede begge en lære om nedstamning eller udvikling, eller hvad vi kunne kalde «skabelse ved afstamning».

Uden at ville diskutere eller blot fremstille vidnesbyrdene for denne sidste opfattelse, saa er det klart, at hvis den er sand, er særlig skabelse falsk, og dersom særlig skabelse er sand, er afstamning af enhver art falsk. Det er klart, at hvis kristendom er uadskillelig fra «særlig skabelse», maa enten kristendom eller udvikling opgives.

Men kristendom er paa ingen maade uadskillelig fra den tro, at alle plante- og dyrearter er skabte paa én gang ved alle tings begyndelse.

1. Der er intet spor af en saadan tro i kristendommens trosartikler.

2. Den findes ikke i Biblen, skønt man ofte har læst den mellem linierne i første Mosebog.

Hvad Biblen aabenbarer er, at der intet er til, som ikke er skabt af Gud, intet, som har liv og væsen uafhængigt af ham. Den forsøger ikke og foregiver ikke at lære os videnskab. At

[1]) Anført efter Wallace: *Darwinism*, p. 5.

søge at vise, at den moderne videnskab maa være falsk, fordi den ikke stemmer med første Mosebog, er lige saa ufornuftigt som at ville søge at vise, som nogle have villet, at forfatteren af første Mosebog havde en art profetisk anelse om moderne videnskabelige opdagelser. Og begge dele rivalisere i ufornuft med den antagelse, at dersom forfatteren af første Mosebog ikke havde den videnskabelige forstaaelse, vi have, staar han ikke til troende i moralske spørgsmaal. Den moralske sandhed, at Gud «lader sin sol gaa op over onde og gode», berøres ikke mere af den opdagelse, at solen nøjagtigt talt ikke gaar op, end den moralske sandhed, at han «lader det regne paa retfærdige og uretfærdige», modbevises af den erkendelse, at regnen skyldes fortætning af luftens vanddampe. Hvad forfatteren af første Mosebog lærer, er, at alle ting ere Guds værk, deri en modstander af enhver polyteistisk, ateistisk, dualistisk eller panteistisk teori, og han viser, hvorledes skaberen i en fremadskridende række har frembragt alle ting, indtil han naaede kronen paa sit værk i menneskets skabelse. Men de forskellige trin i processen, leddenes forhold til hinanden og selve ordenen i denne fremadskriden ere ting, hvorom forfatteren af første Mosebog tænkte og talte i sin tids sprog og hvorom han hverken spurgte eller krævede overnaturlig vejledning. De, som overraskes ved ikke i den mosaiske fortælling om verdens skabelse at finde den nøjagtige palæontologiske orden, som vi kende den, kunde lige saa godt kritisere forfatteren af den 139te psalme for mangel paa videnskabelig nøjagtighed, naar han omtaler barnets vækst i moders liv. I begge tilfælde gøre forfatterne brug af den naturerkendelse, de havde, og gøre den til et redskab for den moralske sandhed, de ville gøre gældende — i det ene tilfælde den hele skabnings afhængighed af sin skaber, i det andet Guds alvidenhed og allestedsnærværelse.

Det vilde derfor slet ikke have været overraskende, om læren om særlig skabelse havde været fremsat i første Mosebog. Men den er det nu engang ikke. Og det er værd at lægge mærke til, at hvor naturligt det end var for dem, som engang vare komne til at hylde denne lære, at tro, at den ogsaa fandtes i første Mosebog, saa fortolkede de, som levede før opfindelsen af læren om «særlig skabelse», Genesis paa anden maade. Hverken fædrene eller skolastikerne hyldede læren om artens fasthed, som slet ikke har eksisteret før midten af det syttende aarhundrede, og derfor hændte

det dem aldrig at støde paa den i fortællingen om skabelsen i første Mosebog. De fastholdt ubetinget den sandhed, at Gud var himlens og jordens skaber, men de mente frit at kunne grunde over, som de i overensstemmelse med tidens ideer gjorde det, hvorledes Gud havde frembragt de forskellige livsformer, og over den rækkefølge, hvori de forskellige arter var fremkomne.

Hvad udviklingslæren har gjort for os er nu netop at fortælle os noget om skabelsens metode og den orden, hvori de forskellige livsformer ere fremtraadte. Den har lært os dette, ikke som en spekulativ gætning, men som en videnskabelig sandhed, der bekræftes ved iagttagelse af, hvad vi se foregaa omkring os. Den siger os, at disse forskellige former ikke ere frembragte alle paa én gang, men i en vis orden og ved langsomme ændringer, ifølge love, vi kunne se virke i naturen for vore øjne. Med andre ord, den siger os, at Gud skabte arterne, ikke som en snedker laver stole og borde, men ved en proces, der ligner den, som vi hos det enkelte individ kalde vækst.

Vi opfatte almindelig det, der *vokser*, og det, der *dannes*, som modsætninger. Vi sige, at «konstitutioner ikke laves, men vokse», eller, at «samfundet er en naturlig vækst», ikke resultat af en kontrakt eller overenskomst, som man har fantaseret om. At «danne» synes at tilhøre mennesket, at «vokse» naturen. Menneskets evne til at «danne», d. v. s. til at forme og sammenføje dele i et bestemt øjemed, tiltager bestandig; men «vækst» er noget, hvormed mennesket ikke har at gøre. Han kan plante og vande, fjerne ukrudt, gøde og i det hele tilvejebringe betingelser for vækst; men dermed hører ogsaa op, hvad han formaar. Han kan ikke «give vækst». Og naar livet engang er udslukt, er vækstprincipet tabt. Veddet af et udgaaet træ, kødet af et dødt dyr kan vistnok meget vel benyttes. Der er meget, mennesket kan bringe ud af det, men med «væksten» er det forbi.

Men denne sondring, der synes saa klar — distinktionen mellem at «danne» og «vokse» — er meningsløs, naar den overføres paa Gud. Thi Gud skaber gennem det, vi kalde vækst. Naar vi saa et frø og se den langsomme udvikling af planten eller træet, sige vi dog aldrig, at «Gud ikke frembringer det, fordi det gror». Og naar vi se os omkring i verden og se eller læse om de mange menneskefamilier og racer, falder det os aldrig ind at sige, at «Gud ikke har skabt dem, fordi de alle nedstamme

fra en fælles rod». Just paa samme maade, naar videnskaben lærer os med voksende klarhed og bestemthed, at alle plante- og dyrearter stamme fra en enkelt eller nogle faa former, berører det ikke det faktum, at Gud har skabt dem, men det beretter os noget, vi før ikke vidste, om den maade, hvorpaa han skabte dem.

Nu kan forfatteren af første Mosebog have været meget paa det urene med hensyn til udviklingens gang, som videnskaben nu kender den, men han har ingen sinde gjort sig skyldig i det misgreb at antage, at naar tingene vokse, har Gud ikke skabt dem. Tværtimod, han stiller de to ting med bevidsthed sammen, som to maader at se den samme ting paa. Vi læse i Gen. 1, 20: «Lad vandene frembringe [1]) levende væsener i mængde» o. s. v., og i det næste vers: «Og Gud skabte . . . alle levende væsner, som vandene frembragte i mængde, efter deres art». Ligesaa med hensyn til dyrene: «Gud sagde: lad jorden frembringe levende dyr efter deres art», og i det næste vers atter: «Og Gud gjorde jordens vilde dyr efter deres art». (Gen. 1, 24—25). Forfatterne af det gamle Testamentes skrifter kendte lige saa godt som vi de vigtigste træk, som karakterisere avling og vækst, men dog tilskrev de uden betænkning Gud alt som alle tings skaber, og dersom de havde kunnet vide alt, hvad vi kende af «stenenes tale» og af planternes og dyrenes mangfoldighed baade i vild tilstand og under paavirkning af kulturen, vilde de vistnok have føjet nye og værdifulde kapitler til deres videnskabelige erkendelse, men de vilde hverken have føjet noget til eller trukket noget fra deres tro, at Gud har skabt himlen og jorden og havet og alt, hvad der er i dem.

[1]) Den engelske bibeloversættelse, som her er fulgt, er hvad dette vers angaar rent sprogligt seet maaske ikke helt korrekt — d. ov.: vrimle —; men da v. 24 har just denne udtryksmaade, vil man se, at der ikke er lagt noget ind i teksten, som ikke ligger i den.
O. a.

(Forts.)

„BEGAVEDE" PRESTER.

I en hvilkensomhelst anden stand end præstestanden kan man klare sig godt og være en anset mand uden egentlig at være hvad man kalder «begavet». Herfra undtages dog naturligvis alt, som kommer ind under begrebet *kunst,* hvor begavelsen jo er betingelsen.

Hvad forstaar man saa egentlig ved en begavet prest? I almindelighed menes hermed en begavet *taler*. Er en prest en daarlig taler, saa er det ligesom ikke noget videre ved ham; han blir ialfald aldrig «anset», han være ellers aldrig saa prægtig. Men at dette er en stor urimelighed og uretfærdighed mod flerheden af vore prester, som vist er almindelig dygtige mænd og fylder sin stilling ligesaa godt som andre bestillingsmænd — de er bare alle, paa faa undtagelser nær, saa uheldige ikke at være født med oratorisk begavelse — kan ikke være tvilsomt. Men skylden for at det er blevet slig, at en præst bare maales efter sine prækener, det har vor lutherske kirkeordning, som har stelt det slig, at prækenen er blevet hovedpunktet i vor gudstjeneste.

I almindelighed varer prækenen en times tid, og hvis vi saa skal være enige i, at de fleste prester, ifølge loven for uddeling af kustnerisk begavelse, ikke er begavede som talere, saa er det ikke morsomt at sidde og høre paa en timelang — og ofte længere — præken, som desværre ofte bare skjæmmer ud det deilige evangelium, som den har til tekst. Hvor mangen gang har ikke en daarlig præken udvisket det indtryk af høihed, som teksten indgav os, hvor ofte er vi ikke blevet misfornøiede og trætte af at høre en slig præken, og — hvor ofte har vi ikke ogsaa siddet og syntes synd i den stakkars prest, som staar der og stræver og absolut paa klokkeslettet hver søndag skal præstere, hvad han ikke har evne til at præstere? Indrømmes skal det ogsaa, at der maa meget store evner til aar efter aar at kunne udlægge de samme tekster med dygtighed og varme. Hvor godt kan vi ikke tænke os, at det maa være let at bli sløv og trættes af de samme tekster. Men uden at tænke paa alt dette gaar de der alle disse kirke-

og prestefiendske mennesker og harcellerer vore stakkars prester, laver vittige historier om deres prækener, «skildrer» dem i sine bøger o. s. v. Alt dette forekommer mig saa umaadelig uretfærdigt, fordi jeg kjender saa mange prester, som jeg har den største agtelse for som mennesker; de lider bare af den feil, — som vi dog burde kunne tilgive dem, — at de ikke har f. eks. en Bjørnsons medfødte talegaver — da neppe de fleste af os andre har denne begavelse heller! Man kunde indvende, at presterne burde ha saa meget selvkritik, at de ikke blev prester, naar de ikke havde «gaver paa stolen»; men paa den maade fik vi kanske bare i høiden et snes prester i vort land, og det blev vel lidet til vore hundreder af kald. Men en prests virken ellers, en virken, hvortil der aldeles ikke behøves oratorisk begavelse, er vel, naar det kommer til stykket, vel saa vigtig, som den paa prækestolen. Istedetfor at bebreide presten at han gjør sin pligt og gaar op paa prækestolen hver søndag og holder en tale over den foreskrevne tekst *med de evner han har,* saa kunde vi kanske med mere ret bebreide dem, som har magt til at forandre vor gudstjeneste, at de ikke har øie for den mangel, at prækenen er hovedstykket, skjønt vitterlig de allerfleste prester ikke kan præke slig, at hovedvægten bør lægges paa prækenen. Det hjælper ikke, at en præken *kan* være slig og imellem ogsaa *er* det, naar der som regel kun præsteres slette prækener.

Indrømme skal jeg dog, at der gives tilhørere, for hvem Guds ord er saa kjært, at de har udbytte af en præken, naar bare Guds ord forkyndes «purt og rent», og som er saa fromme og gode, at de ikke hefter sig videre ved, at prækenen hespes af med den samme kjedelige aandløshed; men jeg tænker, vi er enige i, at disse er forsvindende faa. Slig skulde det være, men slig er det ikke; og da — hvad hjælper det saa? Disse faa lykkelige er godt hjulpne uden nogen præken; for dem præker Vorherre selv hver dag; men alle de andre, disse store skarer af søgende, hungrende sjæle, som vor tid er saa rig paa? Er det ikke dem, som maa hjælpes?

Jeg for min part tror nu, at den kjedelige og daarlige kristendomsforkyndelse rundt om i landet har stor skyld i det store frafald, og at de lange, trættende prækener, som gir stene istedetfor brød, meget mere er skyld i de tomme kirker end egentlig foragt for Guds ord. Næsten i alle menneskers sjæl ligger der paa bunden en dyb trang efter noget mere og høiere, end hvad alt jordisk kan

give; og det er min inderlige overbevisning, at dersom vor gudstjeneste blev ordnet mere i lighed med den katholske, hvis den *lange* præken ialfald blev sløifet og der blev mere af det *opbyggelige* istedetfor det belærende, mere af bøn og lov og tak, hvori menigheden tog aktiv del, saa den ikke fik tid til at synke hen i denne døs, som den timelange, passive høren saa let hensætter den i, saa vilde folk strømme i skarevis til kirkerne.

Og naar saa presterne ikke længer absolut skulde optræde som talere, enten de havde spor af begavelse som taler eller ei, saa vilde man altsaa komme til at bedømme dem efter et andet og retfærdigere maal. De vilde kanske næsten allesammen bli «ansete», og der vilde ikke længer bli denne for dem selv saa pinlige inddeling i begavede og ubegavede, mens den store strøm til enkelte kirker vilde fordele sig jevnt udover alle landets kirker. Og presternes hovedvirksomhed vilde da henlægges mere i det private og i det stille, der, hvor det mere kommer an paa hjerte og hjertelag end paa hoved og begavelse.

Enkelte vil vel indvende, at der paa denne maade ikke blev brug for de begavede præster, hvis prækener udretter saa meget godt og vækkende. Men disse kunde jo holde foredrag udenfor gudstjenesten, til slige strømmer der jo altid i massevis af folk, og de kunde *skrive*, saa vi behøved aldeles ikke at gaa tabt af, hvad de havde at sige os.

Men hvis den lange præken skal beholdes og den altsaa vedblive at være hovedstykket i vor gudstjeneste, saa burde da ialfald universitetet gjøre noget for at *oplære* vore theologer til talere; ti man kan som bekjendt lære meget ogsaa af det, hvortil man ikke har naturlig begavelse — en Demosthenes' ihærdighed f. eks. vilde ikke være afveien! — men saa vidt jeg ved, stilles der i denne henseende ingen anden fordring til de theologiske studerende end at de skal holde sin ene dimispræken; og nogen *øvelse* kan da dette ene forsøg ikke kaldes.

At en mængde mennesker er enige i de tanker, jeg har udkastet her, er jeg aldeles vis paa, og jeg beder derfor den ærede redaktion om plads for dem, uagtet de kommer fra

en lægmand.

NYE BØGER.

Lille Rødhætte. Et portræt af *Henrik Pontoppidan*. Det er et ganske ejendommeligt, men alt andet end tiltalende «portræt», den fremragende danske forfatter her leverer. Ikke, som man af titelen kunde tænke sig, portrættet af en ung uskyldig, livsglad pige, men af den bitre, smaalige, hadefulde og herskesyge ældre dame, hvortil den forduns saa sollyse «Rødhætte» har udviklet sig.

Spørger man nu efter den psykologiske forklaring til denne voldsomme forvandling, da forekommer det mig, at forfatteren ikke gir noget tilfredsstillende svar.

Tora van Deken, eneste datter af den rige jægermester Joachim van Deken er i sin ungdom en yndig rødhætte, der bringer solskin, hvor hun kommer. Saa sætter imidlertid den letsindige jægermester husets velfærd overstyr i et overdaadigt levnet — elskerinder og champagneglas, til alt ryger overende, og enken med sine to barn en vakker dag sidder igjen i fattigdom. Sønnen skikkes for nogle kroners tyveri over til Amerika; datteren nødes til at ta stilling som guvernante.

Nu ja — slige ungdomserfaringer kan jo nok i et ungt sind kaste mørke skygger over fremtiden. Men — saa kommer det store «men»: den unge guvernante indgaar meget snart et egteskab med en mand, hun elsker, og som elsker hende, den *rige* godseier Engelstoft. Hun blir godseierfrue og har det i alle henseender godt og vel. Manden er ikke netop noget ideal, men en munter og snild kar, som gjør alt for at tilfredsstille sin kone.

Saa skulde man da vente, at ungdommens bitre minder lidt efter lidt skulde udviskes. Men nei; just nu udvikler fru Tora Engelstoft sig til den karakterfaste og energiske, men hadske, kranglesyge og smaalige «tudse», som hvilken hun er kjendt og frygtet i hele omegnen. Godseieren kan omsider ikke længer holde det ud med hende og lar sig skille. Efter hans død tilvender enken sig i hemmelighed testamentet, som ikke er efter hendes sind, aflægger falsk ed paa, at den afdøde har skiftet

sind og bedt hende brænde det, blir overbevist om sin forbrydelse og ender sine dage i fængslet med had til Gud og mennesker.

Jeg er som sagt ikke paa det rene med, hvorledes forfatteren vil ha sin heltinde anskuet. Har han ret og slet villet levere et portræt, overtar han intet ansvar for hende, naar hun skyder skylden for sine karakterfeil over paa alle andre, men fritar sig selv. Nu ja, da er jo for saavidt alt bra og vel. Kun forstaar jeg da ikke ret, at dette portræt har kunnet interessere ham saapas, som det øiensynlig har gjort.

Optræder han derimod som defensor, vil han gjøre Tora Engelstoft til noget af en tragisk figur, da maa jeg paa læsernes vegne protestere. Der er liden eller ingen tragisk høihed over hendes skikkelse.

«Rødhætten» kan neppe ha været andet end det allerløseste udenpaaplag. Hvordan saa hendes livsvilkaar var blevne, vilde hun vanskelig være blit noget andet end et intrigant trold.

Heller ikke bogens andre personer, den blege, forskræmte spire af en datter, den temmelig velkjendte unge kapellan og herredshøvdingen har krav paa større interesse. Bogen hører ikke til forfatterens bedste; men den er raskt skrevet, fri for sensualisme, stilicisme og andre moderne ismer og vil derfor i øieblikket læses med interesse.

Th. C.

En præsts dagbog. Af *Sigbjørn Obstfelder*. Kjøbenhavn. Gyldendal. Der er fra alle kanter udtalt, at dette posthume arbeide af den i sommer afdøde forfatter er hans bedste verk. Ogsaa jeg maa underskrive udtalelsen.

Jeg har kun lidet tilovers for Obstfelders tidligere produktion. De faa og smaa guldkorn i hans digtsamling staar ikke i rimeligt forhold til den store dynge af slagger. Den sygelig, klisset sentimentale «Weltschmerz» og overdrevne stiliceren i «Korset» byr mig paa det inderligste imod.

Ogsaa i «en præsts dagbog» er der nok og mere end nok af Weltschmerz, og dog har bogen grebet mig — stykkevis ialfald. Grebet mig, fordi forfatteren — kanske i forudanelsen om sin nære død — fra og til har løst sig fra uægtheden og hævet sig til en intensitet og inderlighed i følelsen, som virker betagende.

Der stiger et skrig imod en fra mange af disse blade, et skrig fra et sønderrevet, ærlig kjæmpende menneskesind, fra Obstfelders egen sjæl; thi «dagbogen» har intetsomhelst med præst og kirke at gjøre.

Man har i anmeldelserne nævnt «Faust» i forbindelse med Obstfelders bog. Og med rette: Göthes mærkværdige digtning har i sandhed behersket aarhundredet til dets sidste dag. Knapt tre aar er forløbne siden tyskeren Hauptmann i sin «versunkne Glocke» leverede sit vægtige bidrag til Faustdigtningen. Og nu afslutter Obstfelder aarhundredet med et nyt og sidste bidrag, forskjelligt fra alle tidligere; men ogsaa her giganterkampen for at naa erkjendelse, raabet paa: «Lys, mere lys!»

Men hvilken forskjel mellem aarhundredets første og sidste Faustdigtning. Hist en energi, et livsmod, en freidighed lige ind i Fausts alderdom, en kjernesundhed midt i sygdommen.

Her ligesom i Hauptmanns drama en haabløs, magtstjaalen pessimisme, en ulægelig «marasmus senilis». Det forhaabningsfulde: «Greif nur hinein ins frische Menschenleben!» er forlængst død hen

Træt af aarhundredets kamp og strid, træt af kulturlivets fremskridt er den gamle Faust i disse nutidens digterverker vendt tilbage til sit studerværelse og sine smertelige funderinger.

Atter toner, gjennem Obstfelders mund, den gamle haabløshedens høisang:

«Habe nun ach, Philosofie
juristerey und Medicin
und leider auch Theologie
durchaus studiert mit heissem Bemühn» —

Kun at der istedenfor disse videnskaber nævnes: elektricitet og teleskop og spektroskop og alle de andre tjenende aander i vor kulturperiode.

Og nu er «Weltschmerzen», som ogsaa stak hodet frem i Göthes Faust, men blev uddreven ved Mefistofeles's haan, vendt tilbage med syv andre onde aander. Maatte allerede Faust gjennem Mefistofeles's mund faa den berettigede tilrettevisning:

«Hör auf mit deinem Gram zu spielen,
der wie ein Geier dir am Leben frisst!» —

hvad vilde da ikke denne negationens gløgge aand ha at si vore *fin du Siècle* forfattere!

Men har Obstfelders «Præst» *noget* af en Faust ved sig, saa har han, mener jeg, endda mere af musikeren Richard Wagner. Henrik Ibsen er engang kommen med den profeti, at filosofi og digtekunst i det kommende aarhundrede lidt efter lidt vil forsvinde, og for digtekunstens vedkommende ialfald er der tegn til, at hans spaadom skal gaa i opfyldelse. Kunstarterne begynder i slutningen af dette vort merkværdige aarhundrede saa smaat at flyde over i hinanden og derved opløses. Særlig er dette tilfældet med poesien og musiken. Musikeren Wagner vil med magt og vold faa musiken til at tale, og nu kommer Obstfelder, *sans comparaison* forresten, og vil ha ordene til at musicere. Vidste man ikke før, at han var en udpræget musikalsk natur, vilde denne bog gi al fornøden oplysning. Disse endeløse rækker af smaaafsnit med sin monotone strøm af store patetiske billeder og ord — af «melkevei» og «verdensatomer», «Himalaya» og «Jehova», «linjemillioner» og «verdenstabernakel» — er det ikke, som man sad der og hørte et stort Wagnerorkester! Og saa bagefter, naar bogen er lukket, *intet* tilbage i erindringen, kun et fjernt, dæmpet sus som af et tonehav. Store orkestrale klangvirkninger, stigende og synkende og atter stigende i det uendelige, sublime, men monotone rullader af toner, uden melodier, uden ro og uden hvile.

«Die Götterdämmerung!»

Og det store «Leitmotiv» i «en præsts dagbog» er da netop dette lille, men indholdstunge ord «*Gud*». Om Gud staar giganterkampen her som i al Faustdigtning og paa sin vis ogsaa i Wagners «Niebelungentrilogi».

Hvad der har grebet mig ved Obstfelders bog er da sluttelig denne forfatterens fortvivlede kamp for at *se* Gud. Jeg bruger med flid ordet *se;* thi det karakteriserer hans Gudskamp. Den føres ulykkeligvis ikke paa rette maade; den er ingen Jakobs kamp. Forfatteren kjender kun *et* vaaben: Intellektualismens teleskop, eller hvad man nu kunde kalde det. Anspændt til det yderste stirrer han ud i rummet for om muligt at faa øie paa Gud. Han vil storme himmelen ved aandrigheder, vil filosofere sig til Gud, som Faust der han sidder og udlægger første vers af Johannesevangeliet.

Og naar han saa ikke himmelen ad den vei, — ja, saa affærdiger han med et resigneret suk Kristus og kristendommens virkelige dybsind med nogle siders filosofiske dybsindigheder.

Her er da den dybeste aarsag til, at hans bog efterlader et saa utilfredsstillende indtryk. Der kunde anføres flere aarsager. Der kunde saaledes med grund opkastes det spørgsmaal, om Obstfelder havde *digterbegavelse nok* til at gi sig ikast med saa høie opgaver, — om han ikke var mere musiker end digter. Jeg skal imidlertid ikke indlade mig paa disse spørgsmaal.

Et er vist: ogsaa i denne hans sidste og bedste bog blir de blaa himmelgløt sjeldnere og sjeldnere. Hurtigere og hurtigere farer høstnattens skyer over himmelen. Syner og hallucinationer jager hinanden i vild flugt. Forfatteren formaar ikke at besværge de aander, hans fantasi har fremmanet.

Th. C.

Henrik Ibsen, set under en ny synsvinkel. Front mod to sider. Af *H. Thaarup.* Karl Schønbergs forlag. Kjøbenhavn 1900. — Man kan paa en maade sige, at nærværende forfatter selv gjør front mod to sider med hensyn til opfatningen af Henrik Ibsen, nemlig mod Georg Brandes paa den ene side og pastor Schack paa den anden. Han siger til Brandes: «Man er aldeles ikke berettiget til at tage H. I. til indtægt for den gudsfornegtende og kristendomsfiendske livsanskuelse». Og til Schack siger han: «Det er en stor misforstaaelse at forarges paa Ibsen og vende ham ryggen, saa at man overlader ham til udnyttelse af Kristusfiender og dekadenter». Ibsen har aldrig — siger Thaarup — «revolteret» mod Gud eller mod selve kristendommen — tvertimod —, men kun mod menneskeverk, ɔ: alt hvad der kunde hemme den fribaarne menneskeaands udvikling og fremskridt paa den bane, Gud selv har anvist den.

Han minder om, hvorledes Ibsen begrundede sin ansøgning om statsunderstøttelse i 1866, idet han talte om «den livsgjerning, som han saa uryggelig ved og tror, *at Gud selv har lagt paa ham*». Saaledes taler ikke en gudsfornegter. Thaarup fortæller om, hvorledes han er kommen til sin opfattelse af Ibsen ved at fordybe sig i det lille vers:

> At leve er kamp mod trolde
> i hjertet og hjernens hvælv.
> At digte, det er at holde
> dommedag over sig selv.

I saadanne personlige ord fra digteren og i hans tidligere digtnings hovedverker — Kongsemnerne, Brand, Per Gynt, Keiser

og Galilæer — finder han Ibsens grundanskuelser udtalte; disse har han fastholdt gjennem al sin digtning fra 60—70-aarene af og til nu, og i overensstemmelse med dette grundsyn maa de senere arbeider opfattes. Han er «en norsk Søren Kierkegaard», om ikke dennes discipel. Men Thaarup finder en lighed hos Ibsen med Søren Kierkegaard deri, at ogsaa Ibsen gjennem sin hele digteriske virksomhed tilslut sigter paa et ethisk-religiøst formaal. Han ved som Kierkegaard, at han staar dunkel for sin samtid og blir mangfoldig misopfattet af den; men han har sine gode grunde, hvorfor han ikke selv hidtil har lukket almenhedens øine op. Ibsen arbeider ikke, som Kierkegaard væsentlig gjorde det, gjennem tankeudvikling, men ved «at skabe et helt galleri af levende skikkelser, der enten man ser dem paa scenen, eller modtager dem fra bogens blade, med ualmindelig kraft gaar os ind paa livet». Ibsen har selv i fortalen til de samlede verker (marts 98) bedt om, at man skal opfatte hans produktion som en sammenhængende, kontinuerlig helhed, og beklaget sig over, at man ofte undlader at hente lys fra hans ældre arbeider til forstaaelse af de senere. Hans digtning i de sidste 20 aar — fra «Dukkehjemmet» af — er af ham selv kaldt «en kloakrensning» i slegtens tjeneste. Men maalet ogsaa for denne digtning, for denne «krig med ukrudtet» har været det fra først af satte, at lære mennesket, «Guds ætling», som han er kaldt i «Brand», at blive sig sit guddommelige udspring bevidst og komme til at «tænke stort». Det er med saadant maal for øie han har maattet gaa sin samtid ind paa livet og blotte dens skader. Og i denne kamp har han «gjort front til to sider — front mod selvsikkerheden og dens følger (fald, eller døs, stillestaaen, forsumpelse) og front mod det golde aandsaristokratis voldsmagt og det faunagtige i det menneskelige sanseliv». Men han varsler om og længes efter et herligt maal, «det vordende», «det tredie rige», som skal omfatte og bringe til fuld befriet udfoldelse det hele menneskevæsen saavel fra dets aandelige som legemlige side. «Det berettigede i saavel «kjødets» som «aandens rige» har han altid været villig til at anerkjende; men disse rigers *voldsmagt* har han forlængst dømt». Det gjælder ikke blot at kunne dø med glæde, men ogsaa at leve med glæde, et skjønt og lykkeligt liv her paa jorden allerede. Men «arvingen maa lære at sjunge med Gudsrigets tungemaal». Og det er gudsfornegtelsen, som er

«liget i lasten», medens Ibsens hævden af os mennesker som fødte gudsbørn er et af Herrens midler til at fremme sit riges komme paa jorden.

Vi indskrænker os her til paa denne maade at referere grundtankerne i denne forfatters Ibsenopfattelse. Der er noget lyst, freidigt og mildt i forfatterens fremstilling, der virker meget tiltalende. Og er end ikke hermed det sidste ord sagt i denne sag, maa man dog sætte pris paa, at en saadan opfatning kommer til-orde, og der er sikkert mange Ibsenelskere, som vil have glæde af bogen. Og den vil rimeligvis give stødet til en ny udfoldelse af Ibsen-literatur; man maa med interesse imødese den fortsatte meningsudveksling mellem særskilt de to: pastor Schack og nærværende forfatter.

Og saa maa man dog vel nu snart om et saadant hovedpunkt kunne vente en personlig udtalelse fra digteren selv. Er der med rette tale om at opfatte ham, som hr. Thaarup har gjort, da kan vi ikke være fuldt tilfredsstillede med blot en gaadefuld epilog», en biskop Nikolaus-udtalelse, som der kan kriges om udigjennem alle tider. Vi maa have et klart personligt ord, et «synspunkt for min forfattervirksomhed», en ligefrem meddelelse, en «rapport til historien», en aaben bekjendelse fra digteren selv. For alle deres skyld, som sætter Henrik Ibsens digtning høit og som ønsker at forene en saadan beundring med sin religiøse livsanskuelse, med sin kristne tro, for alle dem, som ligeoverfor det sidste: hvad saa? ikke vilde kunne forbinde et livsverk, der kun løber ud i haabløse spørgsmaal eller tvetydige besvarelser med den klarhed og tryghed, hvormed de i sin tro har fundet livsgaaderne løste, — allermest for disses skyld var det ret ønskeligt, at en saadan personlig udtalelse engang maatte komme. *f. h.*

Harald Rasmussen: *Dragende egne. Smaafortællinger fra østen.* Kjøbenhavn. H. Hagerups forlag.

Forfatteren til denne bog er orientalist. Han vandt 1887 Kjøbenhavns universitets guldmedaille for en afhandling om den persiske sufisme, saaledes som den træder frem hos de fornemste af Persiens digtere, og udgav kort efter et uddrag deraf under titelen «*Østerlandsk mystik*». 1892 tog han den filosofiske doktorgrad, og den afhandling, han i den anledning indleverede og forsvarede, var det lærde og grundige arbeide «*Studier over Hâfiz*». Aaret efter udgav han en over-

sættelse af *Visunarmans «Pantatjantra»*, den ældste og berømteste samling af eventyr og fabler, som Indien har frembragt, dette land, der paa grund af sin befolknings inderlige samliv med og dybe kjærlighed til naturen nødvendigvis har maattet blive eventyrets moderland. Forfatteren har sammen med sin hustru bereist Indien (de tilbragte julen 1893 i Santhalistan hos Børresen og Skrefsrud paa Ebenezer), og en frugt af denne reise er det interessante illustrerede værk fra 1895 *«Mellem singhalesere og hinduer»*. Ogsaa den nu foreliggende bog indeholder reminiscenser fra hans indiske reise, og det er netop disse reminiscenser, som udgjør dens styrke, idet forfatteren med sin lette impressionistiske pensel har forstaaet at lægge et fint skjær af østens farver over sin skildring. Som egentlig fortæller staar han derimod adskilligt tilbage. Han mangler fantasi ag kompositionsevne, og hans fremstilling er ofte noget naiv og ubehjælpelig. Navnlig maa dette siges om den sidste af fortællingerne, *«Korsfareren»*. Det modneste og bedste i bogen er *«Deilige Shiraz»*, hvor forfatteren har tegnet et meget sympatisk portræt af *Hafiz*, denne vinens og kjærlighedens udødelige sanger, som han i sit ovennævnte skrift har gjort til gjenstand for et saa nøie og indtrængende studium. I denne fortælling, hvor han henflytter os til «dragende egne», som han ikke har seet med egne øine, men vistnok ofte har følt længsel efter, nemlig det af alle Persiens store lyrikere besungne, engang saa herlige *Shiraz* i Farzistan, hæver forfatteren sig til virkelig kunstnerisk rang.

Et fremtrædende og særdeles velgjørende træk ved dr. *Rasmussens* bog er det sædelige alvor og det dybt religiøse, ja afgjort kristelige livssyn, hvoraf den helt igjennem er præget. Det er for ham uimodsigelig vist, at der er ingen og intet i verden, som kan skjænke den kjæmpende og hungrende menneskesjæl fred og give livet indhold og fylde, uden Jesus Kristus. Fortællingen *«Fra østen kommer lyset» (ex oriente lux)* er i saa henseende mærkelig. Den er ingen fortælling, men meget mere en alvorlig nutidspræken. Bogen kan anbefales paa det bedste som en meget god julegave, ikke mindst til de unge.

S. Holst Jensen.

Vestgrønlænder kateket Hansêraks dagbog om de hedenske østgrønlændere, ført under den «Danske konebaads expeditions» reise til Grønlands østkyst og under sammes vinterophold ved Angmags-

salik i aarene 1884—85. Oversat fra grønlandsk og forklaret af *Signe Rink*. Kjøbenhavn. H. Hagerups forlag.

Denne bogs forfatter er den i *Agluitsûp-pâ*, en udhavn til *Julianehaab*, stationerede kateket *Hansêrak* («Lille Hans»). Han er søn af den danske tømmermand *Hans Jakob* og grønlænderinden *Juditha* og har faaet sin uddannelse ved seminariet i *Godthaab*. Under den danske konebaadsekspedition til Østgrønland forrettede han som lederens, daværende premierløitnant, nu kommandør *Gustav Holms* baadfører og holdt i denne egenskab efter chefens paalæg en meget nøiagtig dagbog. *Holm* har i sit reiseværk over ekspeditionen suppleret sine egne optegnelser med enkelte uddrag af *Hansêraks* dagbog og udtaler i sit forord ønskeligheden af, at den engang delvis kunde blive offentliggjort, da den indeholder meget værdifulde og om skarp opfattelse og iagttagelsesevne vidnende notiser. Det er dette, som nu ved understøttelse af Carlsbergfondet er skeet, idet *Hansêraks* reisejournal er bleven oversat i uddrag og forsynet med forklarende og oplysende anmærkninger af fru *Signe Rink*, hvis navn, som bekjendt, er ligesaa uopløseligt knyttet til Grønland og de videnskabelige undersøgelser angaaende dette mærkelige polarland, som hendes afdøde mands, naturforskeren dr. *Henrik Rinks*.

Dagbogen, hvis forfatter altsaa er vestgrønlænder, er, som oversætterinden ganske rigtigt bemærker i forordet, «et slaaende exempel paa frugten af de danskes civilisatoriske bestræbelser i Grønland ved slutningen af det nittende aarhundrede». *Hansêrak* viser sig at være en mand, der lægger for dagen en varm interesse for de østgrønlandske hedninger, blandt hvem han under ekspeditionen stadig benyttede enhver anledning til at udstrø evangeliets sæd, og» — siger fru *Rink* — «de steder, hvor han omtaler denne side af sin mission, er meget typisk vidnende om den grønlandske katekets ikke ringe præstelige dannelse». Det var, som dagbogen noksom viser, hans inderligste ønske, at der til disse hedninger inden ret længe maatte blive udsendt kristne lærere, som kunde begynde en ordnet og regelmæssig missionsvirksomhed blandt dem, og dette ønske blev opfyldt ni aar efter hans hjemkomst fra Grønlands østkyst, hvor missionen nu er i fuld gang. *Hansêraks* objektive, nøkterne og ukunstlede fremstilling er meget underholdende. Han er en flink observator, som baade ser og hører godt, og hans iagttagelser er af stor betydning. Det materiale,

som den danske konebaadsekspedition har samlet til det sammenlignende studium af eskimoracen og særlig til bedømmelsen og opfattelsen af den østgrønlandske befolkning, som danner den ene af hin races yderste grænselinjer og nationale kulturformer, er af uskatterligt værd. Og i dette ekspeditionens videnskabelige udbytte udgjør de af *Hansêrak* meddelte iagttagelser et meget vigtigt led. De er saavel en stærk bekræftelse af som et indholdsrigt supplement til de etnografiske og kulturhistoriske oplysninger, som kommandør *Holm* har nedlagt i sit store reiseværk. Navnlig fremgaar det af *Hansêraks* iagttagelser ligesaa klart og utvetydigt som af *Holms*, at den fra Vestgrønlands forlængst kristnede og civiliserede indfødte i tid og rum isolerede Angmagssalikgruppe og de østgrønlandske eskimoer overhovedet, endnu befinder sig paa hedenskabets mest primitive standpunkt. *Hansêrak* meddeler i saa henseende en mængde illustrerende og meget typiske træk, som viser, at den hedenske overtro i den naiveste skikkelse endnu er raadende iblandt dem. Særlig den urokkelige forvisning om, at et menneskes sjæl kan stjæles af en af hans fiender, men atter fanges og sættes ind igjen paa sin plads hos rette vedkommende af en *angákoq* eller aandemaner. Om disse angákoqer, folkets vismænd og sandsigere, indeholder dagbogen især overordentlig interessante oplysninger, som tydelig viser, baade hvorledes disse folkets trøstere i legemlig og aandelig nød efterhaanden mere og mere er nedsunket til at blive simple jonglører og charlataner, men ogsaa med hvilken intensiv og energisk trosstyrke de grønlandske hedninger endnu hænger ved dem. Hvor slaaende angákoq'ernes præstationer i aandemaneri ofte minder om de alt andet end aandfulde aandemanifestationer ved de moderne spiritistiske seancer, ser vi et mærkeligt og særdeles fornøieligt eksempel paa i *Hansêraks* morsomme fortælling om de kunster, han saa af *Sanimuinâq*, den berømte angákoq i Angmagssalik.

Hvad der i høi grad bidrager til at give den indfødte grønlandske katekets optegnelser et saa stort værd for etnografien, er de forklaringer og anmærkninger, hvormed den i grønlandsk sprog og grønlandske forhold saa vel kjendte oversætterinde har ledsaget dem. Hun udtaler i sit forord følgende: «Ethnografisk materiale trænger som oftest til fortsat behandling ved læsning mellem linierne, idet der, som man ved, ved siden af det faktisk aabenbare og fattelige, tillige gjerne befinder sig meget dunkelt og uklart.

Men just i dette tilsyneladende værdiløse skjuler sig mangen gang større værdier end dem, de aabenlyse udgjør. Desuden mangler der i beretningen om eskimoerne saa ofte de særligt udjævnende mellemsætninger og ord, hvad der, som i indeværende tilfælde, hvor forfatteren er en indfødt, særlig beror paa sammes mangel paa at bedømme sin europæiske tilhørerkreds' standpunkt. Fru *Rink* har derfor under oversættelsen meddelt de nødvendige fortolkninger, ligesom hun ogsaa, for at gjøre bogen saa nyttig som mulig i etnografisk henseende, har oversat de fleste sted- og personnavne, «da saadanne i regelen indeholder betydeligt orienterende vink».

At den grønlandske dagbog ogsaa maa ansees som et meget vigtigt missionshistorisk kildeskrift, siger sig selv.

Bogen er smukt udstyret og desuden forsynet med en interessant gjengivelse af forfatterens kraftige skikkelse og karakterfulde ansigt.

S. Holst Jensen.

To verdens-anskuelser. Samtaler i det 19de aarhundredes slutning. Det norske aktieforlag. 78 sider.

Titelen er meget lovende, og jeg vil paa ingen maade sige, at forventningen skuffes. Der er alvor og skarpsindighed i denne bog, og der er liv i den. Imellem er formen rigtig god, men imellem for abstrakt til at kunne fange interessen hos dem, der er lidet indøvede i «filosofiske» udtryk.

Samtaleformen har helt fra Platons dage vist sig egnet til at skaffe liv og anskuelighed i strenge tankeudviklinger. Vist er det, at nærværende bog har vundet meget ved denne iklædning. To forskjellige synsmaader brydes som i en duel. Duellanterne heder «videnskabsmanden» og «gamlingen».

Samtalen begynder saa:

Videnskabsmanden: «Naturligvis indrømmer jeg dig ret til at advare samfundet, — men at den tiltagende raahed hos massen skulde være frugt af en materialistisk verdensopfatning, derfor mangler du endnu bevis».

Denne begyndelse er udmærket, den sætter os med ét sprang ind i, hvad det her egentlig gjælder om.

Duellen ender med, at de to stridende rækker hinanden haanden. Videnskabsmanden, der er ærlig, af en etisk grundretning, men med adskillig fordom mod kristendommen, indser ved samtalens

slutning, at dennes sande tilhængere igrunden stiler imod samme maal som han selv. Gamlingen, der med overlegenhed har hævdet kristendommens ret, kommer ham imøde og udtaler sit haab om en sandhedssøgende ungdom, der med sundt, umiddelbart blik frigjør sig fra den taagede reflektions væv, hvoraf den ældre slægt har ladet sig omtulle. Vi trænger at høre barnerøsten: «Men keiseren har jo ingen klæder paa!»

Bogen fortjener at læses. Mange, baade ældre og yngre, vil ha udbytte af den.

Hvem forfatteren er? Han navngir sig ikke; men forskjellige træk, deriblandt mottoet paa omslaget (Sach. 13, 5), synes at pege paa en intelligent gaardbruger, der tidligere har udgit flere religiøs-filosofiske skrifter. Er denne min gisning rigtig, da betegner nærværende bog et *stort* fremskridt i retning af klarere fremstilling. Vi har brug for flere slige samtaler om beslægtede emner. *J. B—n.*

Phillips Brooks: »*Fuldkommen frihed*», fem foredrag, oversat af Anna Lassen. Disse foredrag er holdt paa hverdage midt i New-Yorks travleste forretningsstrøg, med særligt sigte netop paa forretningsmænd, af en af Amerikas første religiøse talere. Og hele finantsverdenen strømmede sammen for at høre ham. Saa oplyser oversætterinden efter det amerikanske forord

Indtrængende og mægtigt driver de til at «tjene Christus», stille sig ind under hans indflydelse. Til den ende viser de, at dette ikke vil sige tvang eller indsnævring, men netop indgang til et høiere og rigere liv, og til et *skjønnere* liv, end det som før stod os aabent. De hævder tankens frihed indenfor kristenlivet, at dette liv ogsaa for vor intelligents er det største. De viser bort fra theologi og kirkelære og dogmer og hen til den Kristus som engang i unævnelig høihed gik omkring i Galilæa og Judæa, og som siden i den samme høihed gjennemvandrer alle aarhundreder, er nær ved hver enkelt af os og staar ved hans side rede til at sige ham, hvad han har at gjøre i hvert enkelt øieblik af sit liv.

Jeg tror, at bogen ogsaa hos os, som i Amerika, vil kunne være tvivlende og troende mænd til hjælp.

Chr. Br.

Dr. E. Blix: Salmar og songar. 148 s.; kr. 0,60. Olaf Huseby's forlag.

Her er 6 salmar i umskrift, 40 nye salmar og 10 songar.

Som salmedigtar hev Blix fyrr gjevet oss so mykjet godt, at ei ny samling salmar fraa honom litet treng til lovord. Dei som hev gjort seg kjende med «Blix-salmarne», veit at innehaldet er like so egte som formi er fin og fager. Og me som *brukar* deim, hev fenget deim so kjære at me berre stundar paa meir. Den underleg heimlege klangen gjev dei kristelege sanningarne ei eigi hjartevinnande magt.

Me vil daa heller ikkje dylja for, at det gjer oss inderleg godt aa sjaa, at so litet dyrka som vaart heimemaal enno er, var det likvel fyrst *det* som kunde løysa og vigsla vaar folketunga til retteleg aa syngja med i det store salmekor til Guds æra. Det er med glad takk me sannar, at Blix hev gjevet vaart vanskøytte morsmaal ei slik innvigjing.

Men der er ogso noko anna som me ikkje segjer honom mindre hjarteleg takk for. Der er tusund paa tusund av oss — kanskje mest millom dei unge — som lid under dette som Ibsen kaller aa «snevre Vorherres rige ind til kirken», mange, mange som gjerne i *Guds* namn vil elska fedreland, morsmaal osv. og kjenna kvar kjærleg tanke, kvart hjartevarmt ord og kvart glad offer for «vaar gamle mor» som gjerning til hans æra, som «gav oss landet og gav alt». Og me hungrar etter ei hjelp, som me ofte fær so litet av i kyrkja, baade i preika og i salmesongen.

Men her møter Blix noko av vaar beste trong. Han vidar kyrkja ut — dreg inn under tempelkvelven fedrelandet og folket med sitt historiske liv og dermed vaart arbeid for folket i dag.

Dette kjem serleg sterkt fram i denne hans nye bok. Soleis finn me her hans «salme til 17. mai», der han hjelper oss til aa sjaa paa fridomsverket i 1814 med takk til den Gud som med si «sterke hand vaar sak til siger førde». Her finn me daa ogso hans «salme til Olavsdagen», der han fører vaar heltekonge fram under krossmerket som ei livande maning til oss um at me maa «trutt i striden staa for Gud og gamle Norig».

Og alt dette paa den einaste grunnvoll som lagt er. Eg skal setja hit hans daapssalme.

Gud fader, tak i naade
imot dei vesle smaa,
som flyr fraa daudens vaade
til laug i livsens aa.

I synd dei smaa er fødde,
og synd giv ulivssaar.
Aaa lat deim verta grødde
i livsens kjelda klaar.

Me vil deim hugheilt føra
til denne kjelda fram.
Lat englar vatnet røra
som i Betesda dam.

Og lat din ande sviva
i dag som duva ned,
og gjenom vatnet giva
deim liv og ljos og fred!

Lat honom paa deim anda,
so daudens magt maa fly,
og styrk deim til aa standa
upp til ein livnad ny!

Imillom songarne finn me hans yndefulle «Fraa Nordland». Og fraa deim alle slær der ei fin poetisk kjensla imot oss. Han syng um «morsmaalet» og um «vaart fedreland», um «songfuglen» og atter og atter um Nordland; ein kjenner det er sant, at det er der hans «hjarta er fest med dei dyraste band». Serleg vil eg nemna songen «Fraa skog og fjell», der me i hans inderlege heimkjærleik fær sjaa den songbotnen som bivrar med i all hans song og gjev kvar tone denne heimlege klang —:

«kvar tone blid
var lokk fraa lid,
og den som djupare dunde,
fraa fossen kjenna han kunde».

Levanger oktober 1900.

Matias Skard.

Døyparen i fangehuſe.

„Myrkre er ſvart og døri ſterk,
og tung er den kalde lekkja.
Men ſkulde det gjeva meg bringeverk
og trui og mode knekkja?
For fri ſo gjeng Davidſonen.

Elias-elden i mine ord
lyfte dei linne or lægdi.
Men daarlegdomen ſom drøymdeſt ſtor
ſeig ned fraa den innbillte hægdi.
Og ſo — ſo kom Davidſonen.

Han ſtyrkjer alle dei ſjuke ſinn,
han døypar med himmelkveiken,
reiſer den renning ſom lutar linn,
blæs liv i den rjukande veiken.
For han er den Davidſonen.

Den ytre glanſen for inkje gjeld,
ſo gløgg i viſten han rakar;
og kaſteſkufli i hand han held:
etter vigti han vêl og vrakar.
For han — han er Davidſonen.

Og alt det ſom held den rette tyngd
— det heite no høgt eller herke —
og alt av aand med æveleg yngd
ſkal fylka ſeg under hans merke.
Og daa raader Davidſonen.

Myrkre er svart og døri sterk,
og tungt er det skuldlaust aa hataſt;
men ikkje kjenner eg bringeverk:
daa fangarne ut skal lataſt.
Heil vere den Davidsonen!"

* *

*

Men timarne seig og dagen kraup,
og vika so seint tok ende.
Tidarhave i dropar draup,
og elden i bringa brende.
Og ikkje kom Davidsonen.

„Med Jesus av Nasaret gjeng det full seint;
hev snart sine folk han sanka?"
„Idag dei vilde han tyna reint,
og til dessa han eismal hev vanka".
— „Han er daa vel Davidsonen?"

Herodes-hirdi i mjuke klæ
seg leikar med skjøkjor fine:
Høgferdi trygt i synd kan læ,
naar sanningi stengjest inne.
Men ein gong kjem Davidsonen.

„Myrkre er svart og døri sterk,
ukomen den Nasarær.
Seinrøydd han fremjar sit kongeverk,
hans eigne han lygnar og hædar.
Skal tru han er Davidsonen?

Tvo mann hev eg sendt til aa røkja visst
— fraa sjølv han eg svare vil henta —
um han er den Israels herre Kristi,
hell um me ein annan skal venta.
Gud gjev, han var Davidsonen!

Sæl den som kjende det høgt og stort,
at han til Guds gjerning er boren!
Menn den som ikkje sitt livsverk fekk gjort,
maa døy som den duglause daaren,
— ein dreymar um Davidsonen."

* *

*

Døri opnaſt, og sveinar two,
med panna og augo klaare,
hugvarme fram for sin meistar stod:
„Di bod me fram heve bore,
og du — han er Davidsonen!

Dei blinde ser, og dei halte gjeng,
spitelske ved live hyggjeſt,
avlidne ris upp or daudeseng,
og sæl den som ikkje avstyggjeſt".
— „So er han daa Davidsonen!"

Døri opnaſt, og sveinar two
kjem inn med blenkjande bila.
„Gled deg, døypar!" dei kaldslegt lo,
„ditt hovud paa gullfat skal kvila".
— Men enn lever Davidsonen!

Bøygjer han seg i hugen sterk —
„Glad eg live vil gjeva:
Davidsonen skal fremja sitt verk,
og det skal ævelegt leva.
Hosianna den Davidsonen!"

Sigurd Nesse.

UDVIKLING OG KRISTENDOM.

Af Aubrey L. Moore. Paa dansk ved N. Teisen.

Slutning.

Naturlig udvælgelse og kampen for tilværelse.

Naar vi imidlertid nøjere lære at kende, hvad videnskaben beretter os om den maade, hvorpaa Gud skaber (God's method in creation), finde vi os ansigt til ansigt med en virkelig vanskelighed, som dog er bleven gjort større for os end nødvendigt ved de bestemmelser, ved hvilke kendsgerningerne ere blevne betegnede. Det er en virkelig vinding at faa noget at vide om den maade, hvorpaa Gud virker i naturen, at kunne forstaa ikke blot, at det er Gud, som virker, men at være i stand til at se, hvorledes og hvorfor han gør det. Men saa er der i denne udviklingsproces ting, som sætte os i forlegenhed, skønt det vilde være fuldkommen sandt at sige, at vanskelighederne ikke ere halvt saa store, som de, om vi blot havde tænkt nøjere derover, vare efter den gamle lære om særlig skabelse. Der er selvfølgelig vanskeligheder, som ingen teori helt kan fjerne, og hvorover ogsaa udviklingslæren kun kaster lidet lys. Gennemblade vi en illustreret naturhistorie, kunne vi næppe undgaa at spørge os selv, hvorfor Gud overhovedet har skabt disse besynderlige væsner, hvoraf nogle ere saa hæslige, andre saa grusomme og saa skadelige. Men der er ogsaa vanskeligheder, som for læren om særlige skabelser ere næsten uovervindelige, medens de slet ikke ere vanskeligheder for udviklingslæren. Dersom Gud frembringer hver art ved en særlig skabelse, hvorfor skaber han saa organer, som ere og vedblive at være rudimentære? Hvorfor har hvalen tænder, som aldrig bryde frem, og lemmer, som under hele dens liv forblive indesluttede inden for dens krop? Hvorfor har det unge næbdyr tænder til at begynde med, skønt det for resten af sit liv bider med et hornnæb ligesom en and? Eller hvoraf kommer det, at mennesket, hvis det er tilblevet ved en særlig skabelse og ikke staar i noget afstamnings-

forhold til dyreverdenen, ikke blot har hvirveldyrenes benbygning, men muskler, nerver, vener, arterier, aandedræts- og blodomløbssystemer, der nøje svare til dyrenes? Og hvorfor gennemløber det, som embryologien lærer os, før fødslen forskellige trin, der uimodstaaeligt paanøde tanken om et slægtskab med dyrene? Disse ting ere forstaaelige fra udviklingslærens synspunkt. Men de ere paa det nærmeste skæbnesvangre for læren om særlige skabelser. Men da man hyldede den lære, gik man let hen over alle disse vanskeligheder. Man saa ikke, at med denne teori gjorde man skaberen om ikke ufornuftig, saa i det mindste uforstaaelig i hans maade at skabe paa. Derimod blive de virkelige og tilsyneladende vanskeligheder, som vedblivende ere til stede for den nye udviklingslære, nøje fremhævede og hyppig overdrevne dels af dem, som ikke tro, at udviklingslæren er sand, dels af dem, som vel holde den for sand, men ønske, at menneskene skulle have frit valg mellem religiøs og videnskabelig sandhed.

Lad os da se, hvilke disse vanskeligheder ere. For det første, siger man, synes selve den kendsgerning, hvorpaa Darwins lære om naturlig udvælgelse hviler, kampen for tilværelse og den dermed følgende ødelæggelse og lidelse, vanskelig at kunne forenes med hans kærlighed, «hvis barmhjertighed er over alle hans gerninger», og for det andet synes det, at naturlig udvælgelse fjerner al hensigt fra naturen, naar af et uhyre stort antal variationer kun nogle faa ved heldige omstændigheder overleve.

Men disse vanskeligheder ville vi ved nærmere undersøgelse se, skyldes 1) dels misforstaaelse af, hvad udvikling ved naturlig udvælgelse er, 2) dels ufuldkommenheden af vor naturerkendelse, og 3) dels en kendsgerning, hvorfor udviklingslæren ikke er ansvarlig, om den end har bragt den i forgrunden — den sum af lidelse, der er i verden.

To ting forudsættes som givne af udviklingslæren, og de ere rigeligt godtgjorte ved erfaring, for det første, at der hos alle organiske væsner er en hurtig mangfoldiggjørelse af afkommet, som ikke staar i noget forhold til subsistensmidlerne, og for det andet, at afkommet altid paa utallige maader afviger lidt fra forældrene. Det følger af den hurtige mangfoldiggjørelse af afkommet hos planter og dyr, at kun et vist antal af dem kan leve, og dette bevirker *kampen for tilværelse*. Hvis nu alle vare nøjagtig lige rustede til kampen, vilde det, om noget saadant ellers lod sig

tænke, være rent tilfældigt, hvem der vilde være de heldige. Men hvis det var noget rent tilfældigt, kunde der ikke være nogen videnskabelig erkendelse af processen, medens det netop er videnskabens egentlige opgave at vise, *hvoraf* det kommer, at nogle overleve fremfor andre. Darwins svar er, at loven er *de bedst skikkedes overleven*, og det er bleven sagt, at kun tilføjelsen af en enkelt stavelse betegner forskellen mellem en videnskabelig teori og en opfattelse, som gør videnskab umulig. En stor førkristelig tænker naaede saa vidt, at han sagde, at naturen forkaster en mængde ufuldkomne former, men naar der fremkom en form, som var heldigt udrustet, overlevede den. Dette var læren om *overleven af den skikkede* (*the fit*); Darwins lære er *overleven af den bedst skikkede (the fittest)*. Det ene var en lære om det tilfældige, det andet opdagelsen af en lov.

Folk sige endnu, at Darwin overlader alt til tilfældet, skønt han i virkeligheden ikke lader noget være tilfældigt. Gennem den hele kamp for tilværelse kunne vi følge lovens herredømme. Naturens hensigt og formaal er bevarelsen af de tjenlige former. Den sætter en præmie for de kraftigste planter, de hurtigste dyr, den fineste efterligning af form eller farve, hvad enten den tjener til forsvar eller til at sikre bytte. Her er meget bragt for lyset siden Darwins dage. Mange ting, som paa hans tid syntes unyttige eller meningsløse, har nu vist sig enten nyttige eller dog at staa i forbindelse med, hvad der er nyttigt for besidderen. Intet er for ringe eller ubetydeligt til at være en virkelig vinding i kampen, og jo haardere kampen er, desto vigtigere bliver selv de mindste forskelligheder. I stedet for at fjerne formaal og hensigt fra naturen viser udviklingslæren nærværelsen deraf, saa ofte den kan, og hvor den ikke kan det, erklærer den uden betænkning, at et formaal og en mening maa der dog være.

Den lære, at alt i naturen har en mening og en hensigt, kaldes i modsætning til den teori, at alt er tilfældigt, *teleologi*, og man troede i begyndelsen, at Darwins lære om naturlig udvælgelse bandlyste al teleologi af verden. Og herover var der stor glæde blandt kristendommens modstandere. Det var anderledes med Darwin selv. Thi han var ingen fjende af religion. Men han var i en tilstand af raadvildhed. «Jeg er mig bevidst», siger han, «at jeg er i en tilstand af fuldkommen haabløs uklarhed. Jeg kan ikke tro, at verden, som den viser sig for vore øjne, er resultatet af

et tilfælde, og dog kan jeg ikke betragte de enkelte ting som fremgaaede af en plan»[1]). Men gradvis forstod han og hilste med glæde den sandhed velkommen, at udviklingen, som først syntes at bandlyse hensigtsmæssighed, i virkeligheden bragte den tilbage i en ny og sandere form. Dette punkt er af saa stor vigtighed for forstaaelsen af udviklingen og dens forhold til det teleologiske bevis, at det gør krav paa, at vi anføre nogle autoriteter. Den første, der aabnede Darwins øjne for sandheden, var den store amerikanske botaniker, dr. Asa Gray, som i et tidsskrift havde talt om «den store tjeneste, Darwin havde ydet naturvidenskaben ved den teleologiske opfattelse». Darwin svarede: «Hvad De siger om teleologi, tiltaler mig særligt, og jeg tror ikke, nogen ellers[2]) har lagt mærke dertil. Jeg har altid sagt, at De var manden til at slaa sømmet paa hovedet[3])». Senere skrev dr. Gray: «I Darwinismen kommer det nyttige og hensigtsmæssige igen i forgrunden som principer af første orden; paa dem hviler tilvisse det hele system»[4]). Paa lignende maade udtaler professor Huxley sig: «Det er nødvendigt at erindre, at der er en mere omfattende teleologi, som ikke berøres af udviklingslæren, men i virkeligheden hviler paa udviklingens grundforudsætning». Og naar den tyske embryolog, Haeckel, gjorde tilværelsen af rudimentære organer gældende imod den teleologiske betragtning, svarede professor Huxley ham med et dilemma: «Enten ere disse rudimenter ikke til nogen nytte for dyrene, i hvilket tilfælde . . . . de burde være forsvundne, eller de ere til nogen nytte for dyret, og saa kunne de ikke benyttes som argumenter mod teleologi»[5]). Hertil skulle vi paa videnskabens nuværende stade føje, at selv om de eksistere og ere unyttige *nu*, skyldes deres eksistens den kendsgerning, at de engang vare nyttige, skjønt de overleve efter at have gjort deres gerning. Endelig siger Wallace, som paa egen haand har opdaget læren om naturlig udvælgelse, i sit nylig udkomne værk *Darwinism*[6]), idet han taler om planteverdenen:

[1]) *Life and Letters*, II, p. 353.
[2]) Dette var dog med fuld klarhed gjort af hertugen af Argyll i hans *Reign of Law* (1866) og af prof. Huxley i *Academy* (1869).
[3]) *Life and Letters*, III, p. 189.
[4]) *Darwiniana*, ch. III.
[5]) *Critiques and Addresses*, p. 305.
[6]) Pag. 133.

«Næsten hver enkelthed viser sig at have sit formaal og sin nytte. Blomsterbladenes form, størrelse og farve, selv de striber og pletter, hvormed de ere udstyrede, den orden, hvori de sidde, støvdragernes og støvvejens bevægelser til forskellige tider, særligt i tiden under og efter befrugtningen, have vist sig nøje afpassede i saa mange tilfælde, at botanikerne nu tro, at alle blomsternes ydre ejendommeligheder enten ere eller have været til nytte for arten».

Tilværelsen af smerte og lidelse i naturen har udviklingslæren tilvisse særligt gjort os fortrolige med. Men det er en vanskelighed, saavidt det ellers er det, som i det mindste er lige saa stor for dem, der forkaste, som for dem, der antage udviklingslæren. I én henseende er den endog større. Thi udviklingen viser os mere og mere klart, at efter alt, hvad der er bleven sagt om naturens grusomhed, virker udviklingen, som Darwin for længst har sagt [1]) «alene ved og for hvert enkelt væsens bedste», og at verdens indretning «i almindelighed er velgørende» [2]) og «gaar i retning af det fuldkomne». Den vækker endog formodning om en forbindelse mellem lidelse og fuldkommengørelse, eftersom der «uden den rivaliserende mængde ikke vilde være nogen kamp og uden kampen for livet ikke nogen naturlig udvælgelse eller overleven af de bedst skikkede, ingen fremadskridende tillempelse efter de skiftende forhold og derfor intet fremskridt fra lavere til højere former». Der er uden tvivl lidelse og smerte, i det hele ødelæggelse og blodig strid. Men at tale om disse ting som enten unyttige eller meningsløse er at ville kende Guds veje forud og paa det nærmeste at sige med kong Alphonso af Kastilien: «Hvis Gud havde taget mig med paa raad, vilde tingene have været i en bedre orden».

Hvorfor smerte og strid ere nødvendige, hvorfor planter og dyr skulle «fuldkommengøres gennem lidelse», formaa vi ikke at sige. Men naar den videnskabelige tilhænger af udviklingslæren aldrig vil indrømme, at noget er unyttigt, selv naar han maaske end ikke aner, hvad nytte det kan have været til, kan det ikke være irrationelt for dem, som tro, at Gud er kærlighed, at sige: «Vi ville ikke tro, at nogen smerte eller lidelse er unyttig eller unødvendig, hvor lidt vi end formaa at forklare det».

---

[1]) *Origin of Species*, p. 428.
[2]) *Life and Letters*, I, p. 309.

Menneskets plads i naturen.

Men den virkelige grund til modstanden mod udviklingslæren var, at alle følte, at om Darwins lære om arternes oprindelse var sand, maatte den være sand ikke blot om planter og dyr, men maatte ogsaa gælde mennesket, og det syntes at ville være at degradere mennesket til et dyr. Hvis læren om særlige skabelser ikke længer er en mulig teori, naar det gælder oprindelsen af andre arter, er det i det mindste i højeste grad usandsynligt, at den skulde være den sande forklaring af menneskets skabelse. Der er paa dette punkt en meningsforskel mellem Darwin og Wallace, der imidlertid saa ofte bliver misforstaaet, at det er nødvendigt at genkalde os, hvori den i virkeligheden bestaar. Wallace tror ikke mere, end Darwin gør det, at mennesket er blevet til ved en «særlig skabelse». «Vi ere nødte til», siger han, «at forkaste forestillingen om «særlig skabelse» for menneskets vedkommende, fordi den savner enhver støtte af kendsgerningerne og er i højeste grad usandsynlig» [1]). Han mener imidlertid, ligesom nogle andre evolutionister, at naturlig udvælgelse ikke forklarer menneskets intellektuelle overlegenhed. Det er et spørgsmaal, som hidtil er blevet diskuteret næsten udelukkende *a priori* eller uden tilstrækkeligt hensyn til kendsgerningerne, og det næsten med nødvendighed; thi medens den sammenlignende metode med held er bleven bragt i anvendelse paa legemets bygning og funktioner, og den komparative embryologi i de senere aar er bleven dyrket med held, er der næsten intet gjort endnu i sammenlignende psykologi. Spørgsmaalet burde derfor lades aabent, indtil yderligere vidnesbyrd bringes til veje, men hvad kristendommens sag angaar, er det hele fuldstændig ligegyldigt.

Lad os imidlertid for argumentationens skyld antage, at det er blevet godtgjort, at Darwin har ret og Wallace uret, lad os antage det bevist, at naturlig udvælgelse forklarer ikke blot alle andre arters oprindelse, men ogsaa menneskets, hvad saa?

Naturlig udvælgelse er, hvad vi atter og atter bør minde os om, fra ethvert synspunkt set en *metode*, ikke en *aarsag*. Om aarsagerne, i ordets nøjagtige betydning, erklære videnskabsmændene sig selv uvidende. Naturens enhed synes at indestaa for aarsagens

[1]) *Darwinism*, p. 455.

enhed, men om vi skulle tale om denne aarsag som «den» eller «ham», kan videnskaben intet sige os. Nu holde kristne som alle andre theister for, at aarsagen er Gud, at alle menneskers fader ogsaa er «skabningens lønlige kraft». Han er den, der «har skabt himlen og jorden og alle synlige og usynlige ting». Vi vide, at ved skabelsen af alle plante- og dyrearter var den metode, han benyttede, «naturlig udvælgelse». Vi have lært at se, hvorledes han virker. Det lovenes rige, som i den uorganiske verden fremtræder i kræfternes ligevægt og gensidige forhold, viser sig i den organiske verden i loven for naturlig udvælgelse — den store lov, der, som vi have set, sikrer og vaager over livets opadgaaende bevægelse til dets højest mulige legemliggørelse. Vi opfordres til at tro, at ved menneskets skabelse — et væsen, som kan tænke, ville og tilbede, et væsen, der ikke blot, som alle levende væsner, er afhængigt af Gud som den, der skabte og opholder det, men kan erkende, at det er saaledes, og bevidst kan bøje sig eller vægre sig ved at bøje sig for himlens og jordens herre — gjorde Gud brug af den samme metode, som han brugte og endnu bruger i den organiske verden omkring os. Lad den videnskabelige begrundelse af denne opfattelse være tilfredsstillende eller ej, saa synes den dog, for saa vidt den religiøse sandhed berøres deraf, at være af liden eller ingen betydning. Thi religionen har væsentlig kun at gøre med spørgsmaalene: Hvorfra? og hvorfor? og kun uvæsentlig med spørgsmaalet: Hvorledes? Videnskaben har paa den anden side væsentlig at gøre med spørgsmaalet: Hvorledes? og har kun liden interesse i spørgsmaalene: Hvorfra? og hvorfor?

Men ulykkeligvis have vi alle en naturlig tilbøjelighed til at antage, at en ting, saa saare vi have opdaget, hvorledes den er bleven til, ikke længer er, hvad den er. Mange ellers fornuftige folk tænke som saa: Hvis mennesket altsaa er fremkommet ved en udvikling ligesom planter og dyr, hvis det er brudt frem af den menneskelignende abes stamme, er det trods alt kun en højere art abe, og vi have gjort fejl i at tro, at det var skabt i «Guds billede».

Men hertil kan der gives et dobbelt svar, det ene hentet fra Biblen, det andet fra den sunde fornuft:

1) Vi læse i første Mosebog, at «Gud dannede mennesket af jordens støv og blæste livets aande i hans næse, og mennesket blev til en levende sjæl». Biblen søger aldrig at dølge menneskets

ringe oprindelse. Den minder ham om, at han er støv og ved døden igen vender tilbage til jorden. «Men», siger man, «han er ikke *blot* støv. Gud gav ham en sjæl, indblæste livsaande i hans næse. Det var ikke med hensyn til sit legeme, men med hensyn til sin sjæl, han var skabt «i Guds billede». Og det er selvfølgelig sandt. Men just som den enfoldige bibelske fortælling siger os, at Gud tog af jordens støv og dannede deraf et væsen, som ikke var blot støv, men en levende menneskesjæl, saaledes lærer udviklingen os, at Gud skaber mennesket, gjør ham til, hvad han er, af noget, han ikke er. Hvis det er sandt, at Gud oprejste mennesket af en livsform, der var lavere end mennesket, skønt menneskelignende, vedbliver det dog at være sandt, at det var Gud, der gjorde ham til, hvad han er, og gav ham evner, som dyrene ikke have, og ved hvis brug han sikrede ham herredømmet over dem. Forskellen mellem et menneske og en abe er maaske ikke saa stor, men den er lige saa virkelig som forskjellen mellem mennesket og jordens støv. Og hvad enten mennesket dannedes umiddelbart af støvet eller hævedes ved en fremadskridende udvælgelse gennem talrige mellemformer, var den magt, der hævede ham, den samme, himlens og jordens skaber, som indblæste livsaande i hans næse og gav ham et enestaaende slægtskab med sig.

2) Det andet svar gives af den sunde fornuft. Enhver ting er, hvad den er, hvorfra den end er kommen. Øjet mister ikke sin evne til at se eller ophører at være øje, fordi vi have fulgt dets historie tilbage til en lille farvet plet, der er modtagelig for lyset. Dersom Pasteur eller dr. Koch kunde vise os, hvorledes en kolerabacille er udviklet af en fuldstændig uskyldig Saprofyt [1], vilde det være en dristig mand, som vilde sige: «O, saa er den fuldstændig uskadelig». Dersom udviklingen lærer os, at hvalen, som vi kende den, maa have udviklet sig af et landpattedyr, der havde baade ben og tænder, følger paa ingen maade deraf, at den er et landpattedyr eller et amfibium. Vi kunde lige saa godt slutte, at en rig mand ikke er rig, fordi vi mindes en tid, da han var fattig, og vide, hvorledes han kom til sine penge. Kendsgerningen er, at mennesket er nøjagtig, hvad det var, før Darwin blev født, skønt vi have lært saa meget om arternes og menneskets sandsynlige oprindelse.

[1]) [Plante, som lever paa organiske substanser i opløsningstilstand].

Og selve Darwin var besnæret af den populære misforstaaelse. Han fortæller os, at da han følte «den uhyre vanskelighed eller rettere umulighed» ved at antage, at verden var et værk af tilfældet, og af en rationel nødvendighed fandt sig nødsaget til at slutte til «en første aarsag, som var udstyret med en fornuft, der til en vis grad var analog med menneskets» [1]), meldte tvivlen sig pludselig af sig selv: «Kan menneskelig fornuft, der, som jeg fuldt og fast tror, har udviklet sig af et sjæleliv saa lavt som det, vi finde hos de laveste dyr, gøre krav paa tiltro, naar den drager saa vidtrækkende slutninger» ? [2]). Fejlslutningen er iøjnefaldende. Naar Darwin med hele sin videnskabelige erfaring og styrken af sin velskolede fornuft giver os sin modne dom om naturens processer, falder det os aldrig ind at sige: «Men kan jeg have tillid til slutninger af et menneske, som engang var et spædt barn?» Vi maa have tillid til ham for det, han er, og ikke for, hvad han var. Vi kunde lige saa godt spørge: «Hvorledes kan jeg være vis paa, at to og to er fire, naar der har været en tid, da jeg ikke kunde tælle saa godt som «Sally», chimpanzeen i den zoologiske have?»

Denne parallel mellem individet og racen er i virkeligheden nøglen til løsningen af gaaden, som Darwin selv saa det [3]). Thi naar talen er om individet, føle vi ikke vanskeligheden og ere ikke i fare for at slutte, at en ting kun er, hvad den har været. Embryologien sætter os i stand til at følge individets udvikling fra den mikroskopiske spire til fødselsøjeblikket, og dog falder det os derfor ikke mere ind at sige, at mennesket er en primitiv celle og ikke et fornuftigt, moralsk og aandeligt væsen, end at en eg, som har trodset hundrede vinteres uvejr, kun er et agern. I stedet for at bedømme tingene efter, hvad de have været, lærer udviklingen os at se fremad til, hvad de ville blive. Vi sige ikke, at egen kun er et agern, men vi sige, at agernet er en eg i den forstand, at enhver ting *er,* hvad den kan blive. Og hvis, som embryologerne lærer os, det menneskelige foster paa et vist trin næppe er til at skelne fra fosteret af et af de lavere dyr, er det ikke desto mindre sandt, at det er et menneske- og ikke et dyrefoster.

[1]) *Life and Letters,* I, p. 312—13.
[2]) Sammesteds.
[3]) *Origin of Species,* p. 612.

Med den videre og dybere betragtning af naturen, udviklingslæren giver os, se vi saaledes Guds evige plan udfolde sig, idet skabelsen bevæger sig gennem utallige tidsaldere mod sit foreskrevne maal, udviklingen af et væsen, som, medens det er samlingspunktet for alle tidligere trin af organisk liv, er højere end alle, fordi det med bevidsthed kan træde i forhold til skaberens villie, kan elske og ære ham, som har skabt himlen og jorden, kan genspejle Gud, i hvis billede det er dannet. Dette er dets storhed. Det er ikke menneskets *herkomst* (descent), men dets *opadgaaende udvikling* (ascent), Darwin har udfoldet for os.

Udvikling og faldet.

Men her komme vi til en ny vanskelighed, som, af let forstaaelige grunde, ikke er taget i betragtning af naturvidenskaben, men som stadig føles af religiøse mennesker, baade videnskabeligt dannede og ikke-videnskabelige. Hele denne smukke lære om udvikling, om fremadskridende udvikling fra uorganisk til organisk, fra dyr til menneske og dens fortsættelse i menneskets historie fra primitive tider til denne dag, synes at komme i strid med læren om faldet. Medens videnskaben synes at lære en bestandig udvikling, er kristendommen uadskillelig knyttet til læren om en nedadgaaende bevægelse. Thi hvis faldet ikke er en myte eller allegori, betyder det utvivlsomt, at det første menneske var, hvad dets efterkommere ikke ere, og at til trods for alt, hvad vi vide og endnu mere, hvad vi *udmale* os om menneskeligt fremskridt, det første menneske — som, hvis udviklingslæren er sand, lige netop var gaaet over fra en dyretilstand til menneskelig bevidsthed — var en højere skabning end en Aristoteles eller Raphael eller en Darwin.

Det er klart, at alt her kommer an paa, hvad vi forstaa ved «en højere skabning». Hvad havde Adam, som hans efterkommere ikke have? Hvad mistede han og de ved faldet? Sikkert have Adams efterkommere meget, han ikke havde. Ingen mener f. eks., at det første menneske paa overnaturlig maade var udstyret med videnskabelig erkendelse, eller at det var en født metafysiker, matematiker, kunstner eller musiker. Alt dette er resultatet af en gradvis udvikling, og kun muligheden derfor kan have eksisteret hos det første menneske. Det samme gælder aabenbart om, hvad vi kalde «civilisation». Hvad enten det første menneske var en

«træbeboer efter sine sædvaner» — hvorom vi savne vidnesbyrd — eller ikke, høre vi, at han var «nøgen», og vi høre intet endnu om hus eller ild.

Hvori bestod da hans storhed? Den kristelige teologi svarer, at det første menneske ikke blot, som ethvert menneske er det, var en fri, selvbevidst personlighed, i stand til, hvad dyrene ikke kunne, at kende og elske Gud, men et væsen, som ved Guds naade levede i et lykkeligt samfund med Gud. Forskellen mellem ham og dyrene, som ikke havde nogen moral, var, at hvorvel begge i lige maade adlød Guds villie, gjorde han det med bevidsthed, idet han forstod, hvad han gjorde, og glædede sig ved sin erkendelse. Og hans natur var ligesom hines i harmoni med sig selv. Men da Adam satte sig op mod Guds villie, brød han dette samfund med Gud og mistede den naade, som alene havde bevaret ham hellig og retfærdig, tro mod sig selv. Da han mistede Guds naade, fandt han sig ikke alene skilt fra Gud, men i strid med sig selv — idet hans frie villie ganske vist ikke var ophævet (thi et menneske kan aldrig helt synke ned til den ikke-moralske verdens trin), men svækket, Gudsbilledet i ham forvansket, Gudserkendelsen fordunklet, og den menneskelige natur sat ud af stand til selv at forny det samfund, det havde tabt og længtes efter.

Den forandring, som fandt sted ved faldet, var en forandring i den moralske verden, men kunde ikke være uden virkninger i andre regioner. Selv erkendelsen af naturen blev forvirret, idet den savnede Gudsforholdets ledende sandhed. Udviklingen, som skulde have været en harmonisk udvikling af det hele menneske, blev hæmmet og holdt tilbage for en del af hans væsen, og det den højeste. Og derfor, til trods for alle de fysiske og intellektuelle fremskridt, han har gjort, har han altid og overalt lidt under følgerne af faldet. Hvor langt hans udvikling er naaet, er den dog altid en forhalet udvikling, en udvikling, der er langsommere, end den behøvede at være, mindre regelmæssig og mindre sikker, end Gud har villet den.

En simpel illustration kan her hjælpe os. Et barn, som er lydigt, modtageligt og lærvilligt, som stoler paa sin fader og lærer, kan i virkelig kundskab staa saa meget lavere end den fuldt udviklede mand, som det er tilbage for ham i størrelse og styrke, skønt manden maaske er egensindig, stivsindet og selvklog. Og dog, til trods for alt, staar barnet paa et højere moralsk trin og har udsigt til

en fuldere og sundere intellektuel udvikling; thi det er i det rette forhold til sandheden, medens stivsind og selvklogskab er i modstrid med sandheden og er en hindring for erkendelse. Saaledes var mennesket før faldet i det rette forhold til Gud, skønt det intet kendte til moderne videnskab og civilisation. Da dette forhold blev forandret, gik den fysiske og intellektuelle udvikling vel sin gang, men menneskets fremskridt i den kundskab om Gud, som alene kan give vor voksende erkendelse af natur og menneske enhed, var afbrudt. Og det var nødvendigt, at han, som fordum havde skabt mennesket i sit billede, selv maatte vinde det tilbage og skabe sig et folk, som kunde blive «en hellig skole for Gudserkendelse» og forberede verden for sin søns aabenbarelse.

Vi have her ikke at gøre med spørgsmaalet om vidnesbyrdene om et fald, men med spørgsmaalet om, hvorledes den kristne tro paa en moralsk forandring til det værre, indtraadt til en bestemt tid og dog, skæbnesvanger for den hele menneskeslægt, kan forliges med, hvad videnskaben lærer os om udvikling. Vi bevæge os her paa et omraade, hvor naturvidenskab kun lidt kan hjælpe os. Moralske kendsgerninger kunne ikke lægges under mikroskopet. Og selv om faldet har sat sit mærke paa den menneskelige natur i lovløshed og tabet af indre harmoni, kan videnskaben ikke forfølge dette tilbage til faldet, fordi den ikke kan sammenligne mennesket, som det nu er, med mennesket, som det fremgik af skaberens haand. Men saavel moralens som religionernes historie aflægger vidnesbyrd om tilværelsen af en kamp, en strid, en uorden i den menneskelige natur og vidner til fordel for den tro, at denne uorden ikke er naturlig for mennesket og ikke kan have været villet af Gud. Og en sand videnskab om mennesket maa engang blive stillet over for det faktum, som nu haardnakket skydes til side, at i dette stykke er mennesket en stor undtagelse i naturens orden. Medens ethvert andet levende væsen stræber efter, hvad der er til dets gavn, ses mennesket alene at vælge, hvad det véd er til dets skade. Ingen teori om udvikling er fuldstændig, som ignorerer syndens kendsgerning i mennesket. Mennesker have atter og atter søgt at forklare den, men ere endte med at bortforklare den. Synd kan ikke forklares, fordi den er irrationel — den eneste irrationelle, lovløse, meningsløse ting i det hele univers. Og den egenraadighed, som i faldet skilte mennesket fra det sande gode, som er Gud, gentages i enhver synd og er overalt en forstyrrende

aarsag i lovenes rige, en hindring for fremskridtet og en skranke for erkendelsen.

Side om side derfor med alt, hvad videnskaben lærer os om menneskets udvikling fra lavere livsformer, og alt, hvad historien beretter os om menneskets senere fremskridt i civilisation og kundskab, se vi syndens kendsgerning kaste sin skygge over dets historie og hindre det i at naa sin fulde udvikling. Dette er den kendsgerning, som ligger ved grunden af alle religioner, og som de moralske systemer i almindelighed anerkende, skønt de hverken kunne forklare eller fjerne den. Og videnskaben har lært os at bøje os for kendsgerninger. Det er, fordi han bøjer sig for kendsgerningerne, at en kristen evolutionist vægrer sig ved at slaa sig til ro ved den lette optimisme, som repræsenteres af dem, der kun have øje for én side af den menneskelige udvikling, men ignorere syndens faktum; det er, fordi han i synden ser den store hindring for menneskets sande udvikling, at han paa fremskridtets vegne gør krav paa evangeliet om ham, der kom «for at frelse sit folk fra dets synder».

SADI.

(Af S. Holst Jensen.)

Muslih-ed-din med tilnavnet *Sadi*[1]) er Persiens berømteste didaktiske digter. Han blev født omkring 1190 i *Shiraz*, den samme by, hvor *Hafis*, den største lyriker, som Orienten har frembragt, saa dagens lys over hundrede aar senere. Den var dengang hovedstad i provinsen *Fars* og hele landets aandelige og kulturelle brændpunkt, et kunstens og videnskabens sæde, Persiens *Athen*. Byen ligger i en henrivende skjøn dal, hvis frugtbarhed og rigdom, navnlig dens pragt og duft af roser, er bleven besunget af de to store sangere, hvis navne med uopløselige baand er knyttet til den. Forbi den løber en af de persiske hovedkaravanveie. Rundt om hæver sig øde og nøgne kalkbjerge, hvis fod er bekranset af vinhaver, som med sine druer og den «rubinrøde» drik, der udpresses af dem, mere end engang har inspireret Persiens Anakreon, den glødende *Hafis*, til dityrambisk begeistring. Kommer man fra syd, fra den persiske golf, og vil til Shiraz, drager man gjennem vældige bjergpas, hvis vægge hæver sig indtil 7 000 fod over havet. Og kommer man nordenfra, efter at have seet de berømte ruiner af det gamle Persepolis, fører veien ligeledes gjennem mægtige fjeldkjæder, som skiller mellem Shiraz' høislette og dalen *Marv Dasht*, der gjennemskjæres af floden *Band Amir*, bekjendt fra *Thomas Moore's* østerlandske digt «*Lalla Rookh*», hvor den forøvrigt er mere poetisk end geografisk nøiagtigt beskrevet. Shiraz var, da *Sadi* og *Hafis* levede der, endnu i sin blomstring, men er nu aldeles i forfald. Dens stolte paladser ligger i ruiner, og dens pragtfulde haver er forvandlet til et vildnis. Dog har man søgt at holde den fra *Hafis'* sange saa berømte *Jehan Nama* vedlige. Den er omgivet af en høi mur, udlagt i spadsergange med høie cypresser og vandet gjennem talrige marmorkanaler og plaskende

[1]) Dette er den almindelige traditionelle skrivemaade. Den retteste er *Saadi* eller *Sa'di*.

fontæner. Her samles om aftenen byens noblesse, røger sin vandpibe og nyder den duftende mokka eller den funklende vin. *Hafis'* grav er lige i nærheden. Den ligger indenfor en firkantet indhegning, som bærer navnet *Hafizeya*, og under en marmorblok, hvor to af hans ghaseler er indgravet. Bækken *Roknabad*, som forekommer saa ofte i hans sange, flyder næsten lige forbi. Shiraz' trange og smudsige gader er fulde af pjaltede og skidne tiggere, om den end i det stykke ikke kan maale sig med *Ispahan*, hvor der er et mylder af dem, som man neppe ser mage til nogetsteds i verden. Dens kvinder har altid af Persiens digtere været lovprist for sin store skjønhed og fortjener kanske den samme lov den dag idag; men de er tæt og ugjennemtrængelig tilsløret for ethvert fremmed øie. Byen havde i sin tid ikke mindre end 11 høiskoler. Endnu staar en af deres bygninger igjen, omend i forfalden skikkelse. Den indeholder henved 100 rum. Der er ikke mindre end 30 moskeer, blandt hvilke den største og ærværdigste er den gamle *Schah-Teherak*, der nu benyttes som et asyl for fattige efterkommere af profeten.

Sadi's far, der var ansat i den over Shiraz og provinsen Fars regjerende fyrste *Sad ben Zengi's* tjeneste, var en from og forstandig mand, som indpodede i sønnen fra barndommen af de store grundsætninger: gjør ret, og frygt ingen! Allerede meget tidlig lagde denne et dybt religiøst alvor for dagen. Han stod ofte op midt om natten for at bede og holdt streng faste. Han var endnu ganske ung, da han mistede sin far, og hvor dybt dette er gaaet ham til hjerte, kan man forstaa af de mange rørende klager, som hans skrifter indeholder, over *deres* tunge lod, der tidlig blir faderløse. Fyrsten havde imidlertid fattet megen godhed for den fromme, rene og begavede yngling Han tog sig af ham og sendte ham til *Nizamijje* i Bagdad, en af de berømteste *medreser* eller høiskoler i Østerland. I *Bagdad*, som dengang endnu var kalifatets sæde og samlingssted for islamismens fornemste lærde, forblev Sadi næsten 30 aar, 1196—1224, især beskjæftiget med teologiske og filosofiske studier. Dog udfoldede ogsaa nu hans store digtergenius sig mere og mere. Og navnlig skrev han her i Bagdad mange af sine skjønneste *ghaseler* eller oder, som i orienten beundres mere end alle hans øvrige digtninger og er bleven kaldt «*digternes saltkar*», og *kassider* eller elegier, af hvilke flere er forfattet i det arabiske sprog, som han i Bagdad tilegnede sig til fuldkommenhed.

Det var under sit ophold i kalifstaden, at han til ære for sin fyrstelige patron og velgjører antog det navn, hvorunder han er bleven saa berømt, *Sadi*, d. e. den *lykkelige*.

De følgende 30 aar af sit liv tilbragte han paa reiser. Han besøgte først Indien, valfartede til *Soma* («maanens herre»), det berømte elfenbensbillede af Siva i Pattan— Sumanat paa vestkysten af Gujrat, ved hvilken leilighed han opdagede de der tjenstgjørende presters plumpe bedrageri [1]), og dvælede længe i Delhi hos digteren *Kusran*. Her læste han hindustani, og flere af hans digte er skrevet paa dette sprog. Det er endog bleven paastaaet, at de er de ældste hindustanske vers, som eksisterer [2]). Fra Indien reiste han til *Yemen*, hvor han i *Sana* mistede en høit elsket søn (om hans første ægteskab vides intet), et tab, som voldte ham den mest skjærende smerte og hensatte ham i den dybeste melankoli. Hans sorg har faaet et gribende udtryk i digtet «*Sadi ved sit barns grav*» i hans berømte værk «*Bostân*» [3]). Fra sit tungsind blev han revet ud ved en eventyrlig ekspedition til Abyssinien og en pilgrimsreise til Mekka og Medina. Derfra drog han til Syrien og levede lang tid i Damaskus som en navnkundig sheikh. Der og i Baalbek vandt den nu meget berømte digter ogsaa et stort navn som en førsterangs prædikant. Prøver paa hans aandelige veltalenhed har man i de 5 saakaldte *consessus* eller homilier over traditionssætninger og korantekster, som er optaget blandt hans «*risâler*» eller prosaiske afhandlinger og findes i den 2den risâle. De udgjør et sammenhængende hele, idet den første handler om den jordiske tilværelses flygtige værd ligeoverfor det evige liv, den anden om tro og gudsfrygt, den tredie om kjærligheden til Gud, som fortrænger alt andet, den fjerde om hvilen i Gud og overensstemmelse mellem erkjendelse og gjerning, og den femte om det at søge Gud og finde ham [4]).

---

[1]) Se 8de «port» af «*Bostân*» i *Fr. Rückerts* efter haus død udgivne oversættelse; Leipzig, 1882, side 246—53.

[2]) Se *Garcin de Tassy: Saadi, auteur des premières poésies hindoustani* i *Journal Asiatique, quatrième serie, tome I*, Paris 1843, og *T. J. Newbolds* brev til *Tassy* i *tome II*.

[3]) I 9de «port», der handler om «bod og omvendelse». Se *Fr. Rückerts* oversættelse, side 276.

[4]) Sammenlign dr. *Wilh. Bacher's* «*Sadi-Studien*» i «*Zeitschr. der deutsch. morgenländ. Gesellschaft*», bd. 30, Leipzig 1876.

Tilsidst trak han sig, kjed og træt af Damaskus, tilbage til ørkenen ved Jerusalem og tog, som han siger i «*Gulistân*»[1]), «dyrene til selskabsbrødre». Her tilbragte han hele 12 aar, i hvilke han dels levede et fuldstændigt eneboerliv og dels forrettede tjeneste som vandbærer, indtil han en dag blev fanget af frankerne og ført til Tripolis, hvor han sammen med en hel del jøder maatte arbeide meget haardt i fæstningsgravene. Omsider blev han seet og gjenkjendt af en fornem mand fra Haleb, der løskjøbte ham for 10 dinarer og endog gav ham sin datter tilægte med en morgengave af 100 dinarer. Dette ægteskab blev imidlertid høist ulykkeligt. *Sadi* siger selv, at samlivet med denne trættekjære kvinde var ham et langt skrækkeligere fangenskab end det i Tripolis. «Hun forbitrede mig livet», hedder det i «*Gulistân*»; «thi med rette har man sagt: har en god mand en ond kvinde i huset, brænder han i helvede allerede i levende live. Engang, da hun lod sin skjændesyge tunge gaa, sagde hun: du er et unyttigt menneske; min far har løskjøbt dig fra frankerne for 10 dinarer. Jeg svarede: vel har han løskjøbt mig for 10 dinarer, men for 100 dinarer har han gjort mig til *din* fange»[2]). Han holdt derfor ikke længe ud sammen med hende, men drog ud paa nye reiser, først til Nordafrika og saa paa kryds og tvers gjennem Lilleasien og de tilgrænsende lande. Han var allerede over 70 aar gammel, da han endelig 1255 vendte tilbage til sin fødeby Shiraz. Her forblev han nu i ro lige til sin død, dog saaledes, at han gjorde flere reiser til Mekka, hvorhen han ialt skal have valfartet 14 gange. Han boede i en liden eremitage udenfor staden, midt i en fortryllende have, og tilbragte resten af sit liv med religiøs-filosofisk kontemplation og digtning. I sit asyl fik han meget ofte besøg af fyrster og stormænd, der bragte ham gaver. Den persiske forfatter *Daoulet—Châh* († 1486) fortæller i sit berømte værk «*Tadzkerat ûl-Cho'arâ*» (digternes historie»), som indeholder levnetsbeskrivelser af 127 persiske digtere fra 1009 til 1409, om *Sadi*, at han pleiede at fylde en kurv med de lækre ting, som han fik i foræring, og hænge den ud fra sit vindu til de fattige og hungrige vedsamlere fra byen. Engang havde en forklædt sig som vedsamler for at røve, hvad der ikke tilkom ham.

[1]) Prof. *K. H. Grafs* tyske oversættelse af «*Gulistân*», Leipzig 1846, side 83. Udtrykket er maaske hentet fra *Mark.* 1, 13.

[2]) *Grafs* oversættelse af «*Gulistân*», side 84.

Men da han strakte sin haand ud efter kurven, visnede den i luften. Han skreg høit og raabte: «Aa, sheikh! hjælp mig!» *Sadi* svarede: «Hvis du er vedsamler, hvor er da sporene af det natlige arbeide paa din haand? Hvor er saarene efter de skarpe torne, og hvor er vablerne? Og hvis du er tyv og røver, hvor er da din slynge og dine vaaben og dit mod? Thi du er ikke i nogen nød». Derefter sukkede og bad han for ham til Gud. Manden blev atter frisk, og *Sadi* skjænkede ham ovenikjøbet, hvad der var i kurven. Der har idethele dannet sig en omfattende kreds af legender omkring den store persiske digter. Man tilskrev ham evnen til at gjøre mirakler og fortalte, at han var bleven beæret med besøg af profeten Elias.

Han døde 1292 og skal da ifølge *Daoulet* have været 102 aar gammel. En digter, siger samme biograf, skrev ved hans død: «Natten til fredag i maaneden Schaval (august), 691 aar efter Hedschra, rystede sheikh *Sadi's* rene aands ørn støvet af sit legeme, sine vinger og sine fjær». Hans grav, mod hvilken», siger *Daoulet*, «alle retfærdige menneskers løfter og bønner er rettet», ligger en halv mils vei nordost for Shiraz ved foden af det berømte bjerg *Kouhi gadem Kedr*, «profeten Elias' fodspor». Over den har den persiske sultan *Kerim Khan* († 1779) ladet opføre et oktogonalt mausolæum med en til alle sider aaben «eyvân» eller peristyl. Den aflange firkantede gravsten er forsynet med følgende indskrift fra «*Gulistân*»: «Saa ofte vaaren kom tilbage, har engenes grønt forsødet livets lyst for mig. Aa, ven! gaa her forbi i vaarens tid og se paa det grønne, som skyder friskt af mit støv» [1]). I mausolæet opbevares ogsaa et eksemplar af digterens værker. Tæt ved graven hæver sig en hvid klippe, hvis top er prydet med et antikt taarn. Den bærer navn af «Sadis høi».

Sadi var allerede af naturen udrustet med en tankens høihed og sjælens adel, som var usædvanlig. Dertil var han som faa modnet i livets skole og havde gjennem sine mange reiser tilegnet sig en rig verdenserfaring og menneskekundskab. Han siger selv i «*Bostân*»: «Jeg har gjennemløbet verdens fire hjørner, og jeg har levet med alleslags mennesker. Jeg har plukket et aks af alle neg». Hans lærdom var betydelig. Han kjendte saaledes

[1]) Verset er oversat metrisk af *Hammer-Purgstall i «Fundgruben des Orients»*, bd. 2, Wien 1813, side 154.

ikke blot de fleste orientalske sprog, men ogsaa latin, og skal særlig have studeret *Senecas* skrifter [1]). Hans berømteste poetiske værker er de to store gnomiske læredigte «*Bostân*» eller «*Frugthaven*» og især «*Gulistân*» eller «*Rosenhaven*». Begge indeholder østerlandsk livsvisdom og moral. *Sadi* er nemlig Persiens store moralist. Dog har vistnok *Julius Hart* ret, naar han siger: «Ordet *moralist* klinger for tørt for *Sadi*. Han er mere end det. Han er en vældig etiker, en menneskehedens fører, af hin ved, hvoraf de store religionsstiftere skjæres» [2]). Og mens *Rumi* († 1273), «det beskuelige livs nattergal», som perserne kalder ham, er den store kustneriske mystiker — en af de største, som har levet — der priser menneskets selvtilintetgjørelse og absolute opgaaen i Gud gjennem et rent kontemplativt liv som den jordiske helliggjørelses kulmination og det eneste værdige maal for al menneskelig stræben, er *Sadi* realisten med de dybe røde rødder i jorden. Men naar man har villet gjøre ham til den store livsbejaer, hos hvem flugten, ikke *fra* verden, men *til* verden er det stadig tilbagevendende tema, da er dette ganske vist en altfor ensidig opfattelse. Tvertimod finder man hos en saa alvorlig og dyb etisk natur som ham de mest manende opfordringer til ikke at lade sit sind fange af verdens og jordlivets tant. Der klinger ofte toner fra hans strenge, som endog har den kristelige askeses klangfarve. Som eksempel kan følgende af mig fornorskede strofer tjene. De udgjør slutningen af «*Pend-na-meh*» eller «*Raadets bog*», en samling af moralske og didaktiske vers, hvor *Sadi* maaske har havt et andet skrift af samme navn af digteren *Ferid-ed-din Attar* († 1227 eller 1231) for øie som sit forbillede:

Ædle fyrster, smykkede med kroner,
konger, som har undertrykt nationer,
høie helte, som har hære tvunget,
stærke høvdinger, som sværd har svunget,
mænd med store minder, vidt berømte,
som til bunden ærens bæger tømte,
stolte skjønheder, som buksbom slanke,
svulmende og fine som en ranke,
fagre møer, elskovsvarme kvinder
med cypressens vækst og rosens kinder —

[1]) Sammenlign den lærde orientalist *L. Langlès*' undersøgelser om *Sadi* i *Magasin Encyclopédique*, tome II, Paris 1796.

[2]) *Persischer Divan*, Halle 1887, side XIII.

livets klædebon har sønderrevet,
gjemt i støv er deres aasyn blevet.
Saa er deres navn for vinden svundet,
at ei spor af dem er bleven fundet.
Hæng dit hjerte ei ved koschkens [1]) dufte!
Uheldsvangre er dens aftenlufte.
Intet er bestandigt her i verden:
lev for himlen under al din færden!

Jeg tror heller ikke, at nogen kristelig digter vilde skamme sig ved at være forfatter til et saa alvorligt og vægtigt ord om ydmygheden som det, der forekommer i fjerde afsnit af *Sadis* «*Bostân*». Jeg anfører det i *Grafs* udmærkede tyske oversættelse [2]):

Aus Staub erschuf dich einst der Herr der Welt,
Drum falle, wie der Staub zuboden fällt;
Nicht gierig, stolz, gewaltsam sei auf Erden,
Aus Staub bist du, darfst nicht zum Feuer werden.
Als stolzen Sinn des Feuers Glut gezeigt,
Hat demutsvoll der Staub sich tief geneigt;
Da jenes Hoffart, Demut der erwiesen,
Macht'er zum Teufel jen's, zum Menschen diesen.
Ein Regentropfen fiel hinab ins Meer,
Und staunte ob des Meeres Grösse sehr.
Was kann ich neben ihm zu sein noch meinen?
Fürwahr, bei ihm muss ich ein Nichts erscheinen.
Indem er so verächtlich hielt sein Loos,
Pflegt' ihn die Muschel still in ihrem Schoss,
Und nach und nach liess ihn des Himmels Walten
Zur prächt'gen Königsperle sich gestalten.
Weil klein er war, stieg er zur Gröss' empor,
Dass Sein ihm ward, klopft er an Nichtseins Thor.

Men ogsaa *Sadi* kan stundom gaa *Hafis* en høi gang, denne livsnydelsens og den sprudlende livsglædes sanger *par excellence*, hos hvem «orientens visdom træder i baggrunden og den store kjærlighedens moskee aabner sig, hvor de troende synger skjøn-

[1]) *Koschk*, den persiske form af det tyrkiske *kiosk*, er i Østerland enten et dels rundt, dels firkantet paa søiler hvilende havetelt eller havehus, eller ogsaa en karnaplignende udbygning, der er aaben i fronten og paa siderne forsynet med gitterværk.

[2]) I originalen er det *to* digte; men *Graf* har i sin oversættelse slaaet dem sammen til ét. Fortællingen om draaben er behandlet af *Goethe* i «*West-östlicher Divan*», nemlig i begyndelsen af «*Mathal Nameh*», «*Buch der Parabeln*».

hedens og glædens hellige hymner»[1]). Ogsaa han, den strenge sædelærer med alvoret paa sin pande kan feire kjærlighedens store mysterium og underfulde trolddom og synge om vaarens og vinens glæder. Og da viser han sig at være ægte orientaler. Den østerlandske fantasis farveglød og sydende lidenskab vælder frem hos ham som en opdæmmet flod, der bryder sine lænker. «Lokkende perler skummet i livskalken. Paa alle enge ler vaarens pragt. Kjærligheden og vinen indbyder til glad livsnydelse»[2]). Jeg anfører som prøve en af hans kassider i *Heinrich Hart's* tyske gjengivelse:

Welch ein Antlitz! zart und lieblich, gleich der Blüthe von Jasmin;
Welch ein Wuchs! am Berg die Ceder nimmer mir so hold erschien.
Welche Locken! duftig gleich den Blumen, die am Waldrand blühn —
Mädchen, lösch' — o lösch' die Flammen, die den Busen mir durchglühn.
Hart erfasste mich das Schicksal, lindre du mein düstres Leid,
Und willst du mein Herz dagegen — Herz und Seele nimm sie beid'.
Nimm mein Gut, dir liegt's zu Füssen, nimm mein Blut, ich weih' es dir,
Lass dein Sklav' mich sein, dein letzter, schalte, wie du willst mit mir.
Von mir schleudr' ich alle Weisheit, ist sie doch ein Schmetterling,
Und du bist die Flamme, drin sich mancher Falter schon verfing.
Mädchen, sieh wie rings der Frühling selbst den Staub lebendig macht,
Wie die Welt aus tausend Tropfen Morgentau's herüberlacht,
Wie es duftet rings von Rosen, Moschus und Basilikon —
Komm herab aus deiner Höhe, dein in Liebe harr' ich schon.
Wo du schreitest, neigt die Ceder finster sich von Neid verzehrt,
Und die Rose birgt ihr Antlitz, doch der Himmel, schnell bethört,
Wünscht sich tausend Dichterzungen, seine Lieb' dir zu gestehn,
Und auch ich mit tausend Zungen möcht' um Heilung zu dir flehn.
Hebst den Schleier du, so lodert rings die Erde auf entzückt,
Senkst du ihn, in öde Leere fühlt sie wieder sich entrückt.
Nichts ist süsser als dein Lächeln, reizender nichts als dein Mund,
Du bezauberst mich, als läg' ich in der Gottheit tiefstem Grund.
Nicht mehr will ich in der Klause einsam betend mich kastei'n,
Mit Verliebten will ich schwärmen, Schenke komm und bring' mir Wein.
Sänger spielt — indes ich jauchzend euch den Takt schlag' mit dem Fuss,
Sadi ist verliebt, der Liebsten bringt er dieses Lied zum Gruss.

Og mon der nogensinde fra en strengeleg har lydt en skjønnere hymne til kjærligheden og dens trolddomsfulde daarende magt

[1]) *Gustav Karpeles:* Allg. Gesch. der Litt., bd. 1, Berlin 1891, s. 128.
[2]) *Gustav Karpeles:* Allg. Gesch. der Litt., bd. 1, s. 129.

end den følgende [1]), som er taget fra «*Bostâns*» tredie «port» eller afdeling:

Ob sie schlage, ob sie heile Wunden,
Selig ist, wer Liebe hat empfunden,
Denn ob darbend, darbt er ohne Neid,
Da ihm Liebe Kraft zum Dulden leiht.
Bittern Wein der Sorge muss er nippen,
Doch, ob brennend, schweigen seine Lippen.

Denn er weiss, dass süsser Wein berausche,
Und wo Rosen, dass der Dorn auch lausche.
Gern ja leidet, wer des Liebsten denkt,
Süss wird Wermut, wenn ihn Liebe schenkt,
Und kein Sklave will aus diesen Ketten,
Und kein Wild aus diesem Garn sich retten.

Scheinbar Bettler in der Karavane,
Wirklich doch der Einsamkeit Sultane
Sind — ob man verwirrt sie wähnt — die lieben,
Einzig treu dem rechten Pfad geblieben;
Wie die Kaaba, aussen morsch, zerfallen,
Innen prächtig mit gewölbten Hallen;
Nicht wie Würmer, Tod in Flammen scheuend,
Nein, wie Falter, selbst der Glut sich weihend,
Schmachten sie, die Durstenden am Flusse,
Noch nach Liebe selbst im Liebeskusse!

Heller ikke *Sadi* er fri for mystik. Den er i grunden mod hans natur, men han kunde dog ikke blive uberørt af de tankestrømninger, som paavirkede alle dybere og med levende fantasi udrustede aander i hans hjemland. Strømninger, som igrunden var udtryk for den gammelpersiske aands revolutionære opposition mod Islam [2]). Den persiske *sufisme* er alt andet end ortodoks. Den

[1]) Oversat af den østerrigske orientalist *O. von Schlechta-Wssehrd.* Hans oversættelse af «*Bostân*» er kun et udvalg. Professor *Graf* og *Fr. Rückert* har derimod oversat det hele værk. Istedetfor de af *Graf* benyttede 5-fodede jamber har *Rückert* anvendt 6-fodede, som han ogsaa bruger i sin «*Weisheit der Brahmanen*». De passer maaske bedre for et læredigt og kommer ogsaa originalens versemaal *(Mutakarib)* nærmere; men de er uskjønne og virker meget trættende.

[2]) Angaaende den persiske mystik, se *Tholuck: Sufismus sive theosophia Persarum pantheistica, Berlin 1821*, og samme forfatters: *Blüthensammlung aus der morgenländischen Mystik, Berlin 1825.* Det sidste værk indeholder oversatte uddrag, foruden af *Sadi's «Bostân»*, bl. a. af

emanciperer sig fra alle dogmer og konfessioner, ja er en *religion*, der mener sig at være hævet over alle positive historiske *religioner*. Muhamedanisme, jødedom og kristendom har for den lige stort værd. Fra den stammer den berømte lignelse om de tre ringe, som vi gjenfinder hos *Boccaccio*, fra hvem *Lessing*, «den tyske aandsfriheds patriark» [1]), igjen har laant den i sin «*Nathan der Weise*» [2]). Hos den finder vi ogsaa en anden lignelse af samme indhold og med samme tendens, om den store runde sal med talrige døre, i hvis midte er fyrstens (Guds) trone. Gjennem alle døre kommer man lige godt og lige hurtigt frem til herskerens sæde.

Det er især i «*Bostân*», at det mystiske element kommer frem hos *Sadi*. Hele tredie bog af denne digtning er gjennemtrængt af sufismens hemmelighedsfulde følelsespanteisme. Dernæst i «*Seglringenes Bog*», en af de modneste frembringelser af hans lyriske muse, bestaaende af 63 digte, der vistnok besynger kjærligheden, men hvor det næsten gjennemgaaende kun er den mystiske kjærlighed til Gud, som digteren har for øie under billeder, hentet fra den jordiske elskov. I «*Sødhedernes Bog*», som især er det af alle *Sadi's* skrifter, hvor den store moralprædikant viser sig som

Rumi's «Mesnewi», sufismens genialeste digtning, af den overordentlig frugtbare sufistiske lyriker *Ferid-ed-din-Attar* og af *Dschami* († 1492), den sidste af de store persiske digtere. *Tholuck* kalder i sit latinske værk *Sadi «divus Sadi»*. Vigtige bidrag til kundskab om sufismen indeholdes i *Sir John Malcolms* store *History of Persia*, vol. 2, London 1815, s. 382—425, og i *Garcin de Tassy's* afhandling: *La poésie philosophique et religieuse chez les Persans, d'après le Mantic uttaïr ou le Langage des Oiseaux de Farid-Uddin Attar*, troisième ed., Paris 1860. Se ogsaa *Harald Rasmussen: Osterlandsk Mystik efter persiske digtere, en undersøgelse*, Kjøbenhavn 1887 (uddrag af en med Kjøbenhavns universitets guldmedaille prisbelønnet afhandling) og samme forfatters «*Studier over Hafiz med sideblik til andre persiske lyrikere*», Kjøbenhavn 1892.

[1]) *Arnold Ruge.*

[2]) *Lessings «Nathan»* indeholder mange østerlandske reminiscenser og paavirkninger, saaledes ogsaa fra *Sadi's «Gulistân»*. Denne har *Lessing* ganske sikkert kjendt fra *Georg Gentius'* latinske oversættelse (Amsterdam 1651) og fra den eneste tyske oversættelse, som dengang forelaa, nemlig *Adam Olearius'* (Schleswig 1654), et meget ufuldkomment arbeide, der ogsaa er benyttet af *Herder* i hans versificerede østerlandske fortællinger, og hvorfra *Goethe* har taget de to historier, som han i sin «*West-östlicher Divan*» anfører i anmærkningen til «*Saki Nameh*» eller «*Das Schenkenbuch*».

en mester, ogsaa naar det gjælder at tolke den jordbundne og legemlig sjælelige kjærlighed mellem mand og kvinde, slaar ogsaa det erotiske hyppig over i det mystiske. Dette værk indeholder ikke mindre end 399 digte. Idethele er *Sadi's «Diwan»* eller samling af lyrik langt omfangsrigere end hans to navnkundige hovedværker, som i Kalkuttaudgaven (1801) af hans «*Kullijjât*» eller samlede skrifter kun udgjør 180 blade af 500. Som lyrisk digter kan *Sadi* vistnok ikke maale sig med *Hafis* i let og legende ynde eller melodiøs charme, ligesaalidt som med *Rumi* i overvældende storslagenhed. Men han er fuld af dyb og høi patos og lægger for dagen en saa frygtløs kjærlighed til sandheden, som vi sjelden møder den i østerlandsk digtning. Han er maaske den eneste af orientens digtere, der ogsaa i det moderne Europa delvis nyder den samme popularitet som hos sine læsere indenfor muselmændenes verden. Dette kommer deraf, at han mere end nogen af de andre og fremforalt i sin «*Gulistân*», som idethele er det af hans værker, der er mest kjendt og læst af dannede vesterlændere, viser sig i besiddelse af egenskaber, som tilfredsstiller den moderne æstetiks krav. Han har en uforstyrrelig *bon-sens*, han fortæller med aand og vid, og naar han som *censor morum* revser menneskene, gjør han det meget ofte med et overbærende railleri, mens et skjælmsk smil spiller om hans fintskaarne mund. Man møder hos ham mere end *et* træk, som minder om *Horats'* finhed, *Ovids* elegante lethed, *Rabelais'* kaade lune og *Lafontaines bonhomie*[1]).

[1]) Se *Barbier de Meynard: La Poésie en Perse*, Paris 1847, side 47 fg. Slægtskabet mellem *Sadi* og *Lafontaine* paavises ogsaa af *Hammer-Purgstall* i hans forøvrigt meget unøiagtige og utilfredsstillende «*Geschichte der schönen Redekünste in Persien*, Tübingen 1818. Af *B. de Meynard* har man en særdeles god fransk prosaoversættelse af «*Bostân*» fra 1880. Den bekjendte orientalist og professor i arabisk ved *Collège de France Charles Defrémery* har leveret den bedste franske oversættelse af «*Gulistân*» (1858). Af dette værk har man flere engelske oversættelser; den dygtigste er af *Eastwick* (Hertford 1852), en meget elegant og luksuriøst udstyret udgave med reproduktioner af flere kolorerede billeder fra et af de vigtigste haandskrifter af «*Gulistân*», tilhørende «*Royal Asiatic Society*». Der eksisterer ogsaa en *dansk* oversættelse, som udkom 1853, men er lidet heldig. Den skyldes den bekjendte, i 1875 afdøde prest *L. N. Boisen* (udg. af «Kristelig Samler»), der i sin tid havde studeret persisk i Paris under den store orientalist *Silvestre de Sacy's* veiledning. *Boisen* havde allerede 1834 under titelen «*Østerlandske Blomster*» udgivet en liden samling oversættelser fra arabisk, persisk og sanskrit. Det første og sidste af disse sprog havde han studeret i Bonn, arabisk under *Freytag* og sanskrit under *A. W. Schlegel* og vor berømte landsmand *Chr. Lassen*.

I ANLEDNING GUNNAR HEIBERGS KORRESPONDANCER.

En Rubensk faun, der gaar omkring og spytter efter alt og alle — saaledes staar uvilkaarlig den mand for mig, som er nævnt i overskriften, har forresten gjort det i mange aar; meget af noget af hvert, men frem for alt meget spyt. I alt hvad han skriver, mærker man det. Vittig og et godt hode! Ja vist! Men altid maa han spytte, og det virker i længden ækkelt. Han skriver dramaer, samfundsdramaer endog. Midas hed et af dem. Neppe har en mand bedre karakteriseret sig selv end forfatteren her, kun at stykket er holdt lidt i eventyrstil; for det blir saa vist ikke guld alt det, han rører ved, det blir jo, som alle ved, bare smudsigt og seksuelt. Se det er nu hans specialitet i livet, kfr. forresten Collins bemærkninger i «Verdens Gang».

Nu i sommer har han siddet nede i Paris og drukket absinth, efter hvad han selv forsikrer os i «grønne timer» og — spyttet hjemover til Norge; jeg synes nu i parentes bemærket, «Verdens Gang» er for god til at befordre det, men det faar nu bli dens sag, manden er jo digter, forfatter, og den slags karle, af dem taales der meget.

Nu sidst har han da sendt os noget digert i anledning det teologiske fakultets, særlig prof. Odlands bemærkninger om helvede. Jeg ved ikke jeg, om der endnu er rester igjen af samvittighed hos manden Heiberg; men vist er det, at omtalen af helvede har sat ham i et faunisk raseri, og det skal man lade ham, han spytter godt fra sig. Men han har neppe selv mere nogen følelse af, hvor ækkelt det er; stakkel, han drikker jo absinth til.

Imidlertid har en M. H. i «Verdens Gang» for 23de oktober skrevet mod ham et lidet opsæt, alvorligt og godt. Men mig synes, det lider af en feil med hensyn til hr. Heiberg — det er et forsøg paa at tale alvor til manden. Tale alvor til Gunnar Heiberg —

det klinger næsten komisk. Han kjender knapt det ord, endsige dets indhold. Det er jo i grunden meget for godt til ham. Nei, la os, hvergang vi hører eller læser noget fra hans haand, holde os til den oprindelige, naturgivne følelse: ækkelheden; dermed faar han, hvad han fortjener, og la os saa helst glemme det, det er ubetinget det i hygienisk henseende korrekteste.

Men skulde der siges noget for alvor her, ikke til ham, men til det samfund vi lever i, saa var det det, at en saan mand af mange grunde ikke har nogensomhelst ret til at tale med om en alvorlig sag, og det burde gaa op for vores alles bevidsthed, at han har det ikke. I al normal samfundsmorals navn har han det ikke. Jeg siger ikke kristelig morals — det ord bør helst ikke nævnes i den forbindelse — men i al samfundsmorals navn; ti han betegner umoralen, sølen, forsumpningen; han hører efter min mening med til de snyltedyr paa samfundslegemet, som kun gjør ondt, og som man derfor burde ryste af sig, jo før des heller.

Men manden er digter. Derfor er jeg ræd for, at han faar sidde. Det er jo utroligt, hvad folk lar sidde paa sig af den slags. Vi har netop i disse dage læst om en anden — forresten virkelig — digter, der aabent og ligefrem har stillet sig frem som den store umoral, og som i sin sidste kvindeforbindelse ligesom vil eksemplificere, hvad han repræsenterer. Jeg mener naturligvis Drachmann. For denne mand med hans kvinde holdes der fester, store, grandiose fester, baade i Nationalteatret og i studentersamfundet — og store dele af vort samfund tiljubler dem sit bifald, ja, en ung uskyldighed fra Bergen stod endog op i studentersamfundet og brændte virak saa voldsomt, at det lugted vondt endog for digteren selv.

Fine sager isandhed! Mens den usminkede, nøgne sandhed er den, at havde den digter været en almindelig, simpel karl, og det var blit fortalt om hans forhold saa aabenlyst, hvad alle siger om hr. Drachmanns forhold, saa vilde der blit sendt en politimand op til ham for at undersøge sagen nærmere.

Men nu er han digter! og saa skal han faa lov at grassere, og ikke nok med det, men der skal holdes fest for ham.

Og samtidig tales der om udluftning og udrensning, at vi kan faa sundere forholde i vort samfundsliv.

Aldrig i verden blir her sundere, saalænge ikke samfundet selv reiser sig og støder den slags smittebærere ud fra sig, disse

mennesker, som kan haane og le af helvede og dem, som tror paa det, men som selv gjør alt sit for at lave et helvede her paa jord for den lyslevende menneskeslægt, de vandrer iblandt; og hvem ved, kanske der blandt de ulykkelige, som de brænder, findes hustruer og børn, kjød og blod af deres eget kjød og blod — hvem ved det? siger jeg. Selv ved de det neppe, disse «store, stolte digteraander», der ynder at kalde sig selv «allerhelvedeskarle».

Georg Madsen.

LIDT FRA SAVOYEN.

Et sommerminde af *A. M.*

De er fagre, «les lacs de Savoie» — Savoyens fjeldsjøer — og besøges i sommertiden af turister fra alle Frankrigs dele. Men med undtagelse af de overalt uundgaaelige englændere gjæster kun faa reisende af andre nationer Savoyens klippefulde dale.

Ti ogsaa de mange, som i badesæsonen søger til *Aix*, dette fra gammel tid bekjendte kursted, for i dets kraftige mineralske kilder at søge helsebod, særlig for rheumatiske lidelser, er mest franskmænd og englændere.

Reisestrømmen — den brede, kosmopolitisk farvede — stanser i Schweitz, Savoyens naboland og dets uopnaaelige rival, hvad eiendommelige og storartede naturscenerier angaar. Og dog er Savoyen værd et besøg. Det er rigt paa historiske minder, og dets natur er overalt vakker og tiltalende, mange steder storslagen og majestætisk. Og der er noget idyllisk over Savoyen, som mangler i Schweitz. Noget — om jeg saa maa sige — mere egte, friskt og tilforladeligt, noget, som gjør, at man aldrig med en stille tvivlens tanke spørger jeg selv, om dette nu ogsaa virkelig er nøgen, ligefrem, uforfalsket natur, og ikke snarere en vidunderlig godt udført teaterdekoration eller et mageløst deiligt dioramabillede — kort sagt et eller andet effektfuldt arrangement, serveret med specielt hensyn til de herrer af turistfaget. Savoyens folk er et nøisomt og ærligt fjeldfolk, med noget primitivt over sig paa mange steder, hvor generation efter generation lever i de samme lave, gamle stenhuse, overvoksede med vinløv. Byerne er ikke mange, og her skal kun meddeles et indtryk fra en enkelt af dem, kanske den vakreste i Savoyen, *Annecy* — beliggende ved sjøen af samme navn, hvor de smaa turistbaade piler frem og tilbage mellem de forskjellige bade- og sommerkursteder, de fredelig slumrende lands-

byer og maleriske slotte, der befolker dens bredder, og de savoyiske Alper speiler sine snedækte hoveder og sine med vinhaver beplantede sider i dens blaalig-grønne, krystalblanke dyb.

Høit over byen rager den gamle borg, tidligere sæde for tapre riddersmænd og skueplads for mangt et trubadursagn — nu omdannet til historisk museum.

Annecy er i vore tider en industridrivende by, men dens fabrikker ligger i byens udkanter. Den er i det hele en underlig blanding af gammelt og nyt. Har en rummelig storstadsmæssig plads, omgivet af statelige offentlige bygninger og indrammet af brede, skyggefulde alléer. Endvidere det deiligste parkanlæg og en offentlig, herlig beplantet promenade, hvortil faa byer kan opvise magen. Men den har ogsaa gader, der er trange og krogede, ja dels helt overbyggede, og hvis ældgamle, eventyragtige huse synes at kunne styrte sammen ved den mindste berørelse. Lave, hundredaarige buegange af massiv sten og smale dybe kanaler, der blinker hemmelighedsfuldt frem mellem høie mure, der er næsten sorte af ælde. Men den store, aabne plads mellem alléerne ligger næsten øde, og det overveiende præg er afgjort landligt, trods de mange fikse butikker i hovedgaden. Det lufter friskt fra snefjeldene og sjøen, og man føler sig underlig fjernt fra al den moderne verdens «Leben und Treiben», fra al dens nerverystende larm og alt dens rastløse jag.

Og endnu ét udmærker Annecy fremfor Savoyens øvrige steder: den gjemmer i sit skjød støvet af en berømt personlighed, Savoyens ædleste søn og en af de elskeligste og fineste skikkelser, som kristenhedens historie overhovedet ved at fortælle om: den hellige *Frans af Sales*. Han hviler her som i et fredet gravkammer i det stille klosterkapel, der er af forholdsvis ny konstruktion, vakkert, stort og luftigt. Helgenskrinet, hvori hans ben gjemmes — en glaskiste af størrelse som en almindelig katafalk —, er opstillet bagom højalteret paa et saa høit sted, at det kan sees fra ethvert punkt af kirken. I regelen skjules dog selve kisten af de lyse, guldfrynsede silkegardiner, som er trukket sammen foran den, og som kun ved høitidelige leiligheder trækkes tilside. Naar dette sker, faar man øie paa helgenens udstrakte skikkelse, iført sit fulde biskoppelige ornat. Den ene haand (af voks ligesom hovedet) er synlig, og den hvilende figur gjør i denne afstand et

skuffende indtryk af liv. Der er intet frastødende, intet, der minder om gravens rædsler: man tror at se en sovende for sig, saa naturlig er stillingen med den rolig fremstrakte haand og det fredelig tilrettelagte hoved. Kapellet har heller intet om en gravhvælving mindende — intet middelaldersk mystisk, neppe nok noget egentlig kirkeligt præg. Det er mere bredt end langt, der er vidt mellem de spredte, slankbyggede søiler, sollyset strømmer ind gjennem store, luftige vinduer, og taghvælvingen straaler af guld og snehvidt marmor. Ingen stærke farver nogetsteds, ja ikke et eneste maleri — kun hvide basreliefer paa mørkere bund, smagfuldt og venligt. Og der er noget i dette, som stemmer vel med Frans af Sales's personlighed, der fremforalt var lys og ren, enkel og harmonisk, lig de klare toner i en yndefuld, gammel melodi eller den lyse, fredfulde, men tillige ophøiede skjønhed, som udmærker hans egen elskede *lac d'Annecy*.

Savoyen er meget stolt af sin store helgen, der fødtes paa et af de gamle slotte ved Annecysjøen, og hvis historie er paa det inderligste knyttet særlig til byen Annecy og dens omegn. Domkirken i Annecy, som ellers ikke har krav paa nogen særlig interesse, roser sig af at have spillet en vigtig rolle i den hellige biskops liv. Her var det, han viedes til prest og begyndte sit nidkjære arbeide for de kirkelige tilstandes forbedring og folkets kristelige oplysning. Og her var det, han søndag efter søndag samlede aandeløst lyttende skarer om sin forkyndelse af ordet, der skete paa en saa ukunstlet og hjertegribende maade, med saadan kraft og inderlighed, at der i mands minde ikke havde været hørt noget lignende fra kirkens prædikestole. Prædikenerne havde tidligere mere udmærket sig ved sin overlæsselse af latinske citater, ved teologiske spidsfindigheder og kunstlede talemaader end ved klarhed og kristelig enfold, og Frans af Sales «nye» prædikemaade i forbindelse med hans ideale kristendomssyn og hele lysende personlighed virkede som en aabenbarelse fra Gud paa dem, som saa og hørte ham — fortæller en samtidig biograf. Hans ry naaede helt til det verdsligsindede, franske hof, og en vakker dag udgik der befaling til ham fra Paris om at komme did og prædike for kongen og dronningen med samt det ganske hof, ærgjærrige eller ryggesløse mænd og intrigante kvinder — alle de fornemme snyltedyr, som trængte sig om tronens fod. Frans af Sales adlød, men det smigrende tilbud, som senere gjordes ham om at udnævnes

til dronningens hofprædikant, afslog han paa det bestemteste trods alle overtalelser og glimrende løfter. Paa altsammen havde han bare ét svar: at han ansaa Annecy og det omgivende land som sin «fattige, men høitelskede brud», hvem han ønskede at forblive tro indtil døden. Og kong Henrik IV respekterede ikke alene dette hans ønske, men oversendte ham gjentagne gange rigelige pengesummer, som den fromme biskop uddelte blandt sit sogns fattige.

Denne mærkelige mands lærdom var ligesaa stor som hans fromhed, og hans reformatoriske iver understøttedes saa virksomt af den altovervindende kjærlighedens tryllekraft, der udstraalede fra hans personlighed, at han formaaede at udrette, hvad sikkert ingen anden vilde evnet. I sit idylliske Annecy var han nemlig stillet paa en grænsepost, som i hine dage var af uhyre vigtighed. Og der er neppe nogen tvivl om, at den katolske kirke skylder ham alene, at den i hin vanskelige periode — kanske den vanskeligste, den har havt at møde — da den kalvinistiske bevægelse allerede syntes at have erobret hele Schweitz og en god del af Savoyen, ikke alene formaaede at bevare, hvad den havde tilbage i disse egne, men ogsaa at gjenvinde en stor del af sit tabte territorium. En katolsk historieskriver beretter — kanske med nogen overdrivelse —, at han førte over 70,000 offentlig frafaldne tilbage til den kirkes skjød, hvori de var fødte, — ikke ved tvang eller ydre vold, men udelukkende ved sit ords og exempels magt.

Hans «metode» var nemlig ogsaa her en paa hine tider (og altfor ofte endnu!) ny og uprøvet. «Det er min erfaring» — siger han selv etsteds — «at kjærlighed er mere skikket til at overbevise menneskene end nogen slags haardhed eller strenghed eller endog det skarpeste, logiske ræsonnement». Og det er en bekjendt sag, som vakte umaadelig forbauselse hos alle hans samtidige og ikke liden forargelse hos enkelte, at han ikke alene paa det omhyggeligste undgik at bruge ord som «kjætter» eller endog «protestant» og «protestantisme», men ogsaa ethvert polemisk udfald, selv i de prædikener, som for en væsentlig del var beregnede paa protestantisk sindede tilhørere. Han talte ofte paa aabne pladse og torve lig fjernere tiders hellige mænd, og ængstede sjæle, som hungrede efter en løsning paa tidens brændende spørgsmaal, kom undertiden til ham i nattens stille timer, ligesom Nikodemus kom til frelseren . . . . . Det er ikke saa underligt, om der endnu findes religiøs tro i Frans af Sales's by.

En sommerlys dag i juni, da fjeldene løftede sine steile, lysegraa kamme høit i den tindrende solluft og «Svaneøen» vuggede sig koket midt paa det næsten himmelblaa vandspeil, var der kirkefest i Annecy. Ingen helgenfest eller Madonnafest, efter hvad jeg skaffede mig oplysning om, men en fest, som i den katolske kristenhed næsten regnes som den største af alle: Kristilegemsfesten, eller som den i Frankrig kaldes «La Féte Dieu». Det er en fest til ære for alterets sakramente, den indviede hostie, som hyldes af katolikerne paa samme maade, som de vilde hylde Herren selv, hvis han synlig fremstillede sig i deres midte. Den gyldne monstrans bæres med særlig høitidelighed omkring i procession eller opløftes velsignende i prestens hænder høit over folkets dybt bøiede hoveder. Det er meningen, at den paa denne dag skal modtage alles hyldest og tilbedelse, ikke bare i kirkernes viraktunge, hemmelighedsfulde tysthed, hvor vokslysenes myriader funkler og flammer, slynger sig i perlerader af bittesmaa blus, former sig som stjerner, som kroner, som buer og kranse — men ogsaa rundt omkring paa de aabne gader og pladse, der paa denne dag er prydede som til en konges, en keisers, en verdenserobrers komme! Overalt langs husvæggene eller tvers over de blinkende kanaler slynger sig grønne buer af løv — overalt under den lysende sommerhimmel vaier store og smaa silkefaner, rigt broderede med guld og sølv, mens de gamle graa stenhuse, som processionen skal passere, har iført sig et farverigt festskrud, der forvandler ethvert af dem fra en beskeden Askepot til en straalende prinsesse. Enkelte er behængt som med tykke kjeder af blomsterkranse i festons, ja med kjæmpemæssige kors af bare roser, røde og mørke som blod eller gule som det pureste guld. Og solen skinner, himlen er mørkeblaa og luften er dirrende fuld af klokkelyd — klokker, som synger, klokker, som runger og drøner, ustanselig, som en ubetvingelig jubel og triumf, saa ens øren fyldes af høitidsstemt vellyd, ens sind af ubestemt forventning.

Processionen bugter sig frem i de trange gader, som omgiver domkirken. Rækker af hvidklædte piger med lange slør, der hyller dem som i hvide skyer — af englelige børn med gule eller sorte lokkehoveder — af munke og nonner i sine forskjellige dragter: sorte og hvide, brune og graalige farver — af underlige skjorteklædte skikkelser, mænd og kvinder, medlemmer af forskjellige

fromme «broderskaber» — og af almindelig klædte folk af alle klasser og aldere, allesammen med brændende vokskjerter i sine hænder, eller brogede faner, eller kolossale kors af sølv, eller kulørte lygter paa lange stænger. Og midt i toget, som dets egentlige kjerne: byens presteskab. Klædt i tunge, rigt baldyrede klæder eller i hvide messesærke, besat med alenbrede kniplinger, skrider de langsomt frem med silkebaldakinen, hvorunder monstransen bæres. Foran den gaar hvidklædte børn, der strør blomster paa veien, ind mellem rødklædte korgutter, der ringer med sine smaa klokker eller svinger de gyldne røgelsekar i lange buer. Og hymnerne bruser, musikkorpset, der gaar i spidsen, spiller af al magt, fanerne vaier mod den blaa himmel, klokkerne kimer altid stærkere, vildere, som betagne af et helligt vanvid, og sollyset kaster sig forelsket over alle de glade, stærke farver, der lig et stykke middelalder, opvakt af døde, skrider gravitetisk frem gjennem disse gader, hvorfra al anden færdsel er banlyst — disse gader i en fjern afkrog af det store, moderne, irreligiøse Frankrig.

Paa byens største, statelige plads er der reist et midlertidigt, rigt dekoreret alter, og her gjør processionen holdt. — Lovsangen forstummer, og musiken — alene den lille klokke ringer altid stærkere, og folkeskarerne falder med ét iknæ. Men høit over alle de bøiede hoveder opløfter en asketisk udseende oldingeskikkelse, med sølvhvidt haar om panden, sine næsten gjennemsigtige hænder, der omfatter monstransen, hvor det indviede alterbrød skinner som en plet af sne i sin gyldne, glorielignende indfatning. Og det er, som om hele byen, alle de tusind mennesker paa dens gader og pladse, og alle de stumme huse, de sænkede faner, det store, drømmende vand med snefjeldene bagom, og himlen over sig, ja, selve den straalende sol — holder pusten, som bundet af trolddom — i et eneste mystisk henrykkelsens sekund.

En blodrød fane berører næsten monstransen med sin dunkle flig, mens den gyldne indskrift: «*Ecce Agnus Dei! Ecce qui tollis peccata mundi!*» («Se her det Guds lam! Se her ham, som bortager verdens synder!») flammer i solen som skrevet med ildbogstaver. Og det forekommer mig, næsten som om den vil sige: «Døm ikke for strengt, eller uretfærdig, du fremmede vandrer fra et koldere himmelstrøg! *Se her det Guds lam.* Se og forstaa,

at trods alt det fremmedartede i maade og opfatning, trods alt, der kan støde eller forvirre din nordiske sans, er det dog *ham* og ham alene, som ogsaa disse mener at ære. For *ham* er det klokkerne kimer og børnene strør blomster, for *ham* er det lovsangen lyder og fanerne vaier mod himlen. Og farvernes rigepragt, blomsternes vellugt og røgelsens virak er som et tæppe udbredt for hans fødder af tjenende hænder, af svage, men oprigtige hjerter —.

DUPLIK ANGAAENDE MAALSAGEN.

Af sogneprest R. Moe.

Brunu beneldar
i blodgum undum
lutu langburdar
at lyda fjørvi.

Naar jeg har sat ovenstaaende vers af Haakonarmaal over, saa er det ikke netop som motto over, hvad jeg har at sige, for sandt at sige, saa skjønner jeg ikke et ord af det. Og jeg skulde tro, at heller ikke nogen søndmøring eller gudbrandsdøl skjønner mere.

Det er bare som en prøve paa det maal, som «vore stolte fædre» talte, det som nu vore maalmænd «agter at reise» igjen. Og jeg kan slet ikke sige, at jeg har nogen «egen følelse» ved at sige, at *dette maal er et dødt sprog,* i lige saa høi grad som græsk og latin. Saa den indvending kan jeg nok ikke lade ligge, men vel faar maalmændene lade det sprog ligge. Man hjælper sig med at sige, at det har «udviklet» sig saa svært siden den tid. Ja, ja, paa den vis kan man jo ogsaa faa det til, at vi i grunden taler det sprog, vore fædre, Adam og Eva, talte.

Nuvel, dette har dog ikke i praksis synderlig betydning. Af større interesse er det at se lidt nærmere paa den udvikling, som dette maal har gjennemgaaet. Jeg tager i flæng en prøve:

«Det er som minne, som vel me kjenner,
ikring oss fangar med barnehender,
det er, som heimen med fagre ord
seg bøygjer yver oss som ei mor».

(I. Bøhn).

Spørger man nu, i hvilken retning denne udvikling har gaaet, saa sees det let, at det er *i retning af rigsmaalet.* Og denne «udvikling» foregaar nu hurtigere end nogensinde, saa vi kan med

en vis tilfredshed notere: «Farten er god og retningen upaaklagelig».

Og det er denne udvikling, som maalmændene vil forsøge at standse! Jeg tror neppe, det vil eller kan lykkes dem. For det er sandt, hvad Bjørnson synger om rigsmaalet: «det seiler det norske fjeld». C. B. trøster sig til ungdommen. Vel, men det er netop denne samme ungdom, som er værst til at «knote», og det selv om de er noksaa ivrige maalmænd. For denne samme ungdom læser, foruden aviser, baade Ibsen og Bjørnson o. m. m., saa det er nok sandt, hvad C. B. siger, at maalet slet ikke stænger nogen ude fra kulturen, ialfald da ikke, saalænge de læser Ibsen og Bjørnson o. m. a. paa rigsmaal.

Og det er ikke bare her paa Søndmør, denne «udvikling» foregaar. (Vi staar ellers ikke nu, som C. B. synes at tro, her paa Søndmør bare i forbindelse med Aalesund). Jeg kan citere uvillige vidner paa, at det samme foregaar overalt i landet. (Ja, kanske Sætisdal undtagen, men vent bare, Sætisdal kommer nok med). Saaledes skriver A. Hovden fra Smaalenene: «ja, dei gamle talar verkeleg norsk endda. Men værre er det med dei unge; dei apar etter byen baade i maal og sed og skjemmast oftast ved det heimlige».

Og Johs. Lavik skriver i «Bergens Tidende»: «men ungdommen er liksom fødde maalmænd. Likevel er det plent disse aari, med alle vore maalfolk, me hev *helde paa aa misse maalet vort*. Vil en høyre godt maal, skal man helst gaa til bønder, som ikje er maalmænd. Dei hev stande utanfyre (ɔ: de læser ikke Ibsen og Bjørnson) og hjaa dei hev gamle egte ordlage heldast ved. *Ungdomen knotar, saa maalvenlig han er*». Præcis det samme, som jeg har lagt merke til overalt, hvor jeg har været. Og vi faar nu se, om C. B. er sandspaad, naar han lover, at «Folkehøgskulen» paa Søndmør skal snart vende strømmen, og det «lige for mine øine».

Ligeledes skal «presten Moe snart faa syn for sagen», saa snart der kommer en lægprædikant paa land her og præker paa maalet! Jeg faar hertil bare sige: jeg venter endnu paa ham.

Rigsmaalet er, fortæller C. B., for vestlandsfolk saa tungvindt og plagsomt o. m.! Nu har jeg levet 22 aar paa vestlandet, *og det er første gang, jeg hører dette*. Og mærkeligt nok, første gang, jeg hører dette, *saa er det fra østlandet!*

Naar jeg siger, at rigsmaalet er saa let brugeligt og forstaaeligt over det hele land, saa svarer C. B. derpaa, at «folk er saa vant med det». Netop ja, det er sagen. Folk er saa vant til det, *at de foretrækker det.* Derfor har hidtil kuns en eneste avis («17de mai») kunnet sutinere paa landsmaal. Og levemaaden har vist hidtil været noksaa skral, at dømme efter de idelige nødraab om aktier og abonnenter, som bladet af og til lader høre. Men derfor — netop derfor synes mig maalmændenes stræv helst at kunne sammenlignes med en del folk, som gir sig til at bryde vei i sten og ur, samtidig med *at der ligger en bred, bekvem chausse midt efter dalen.*

Det kunde endda lade sig høre, dersom dette arbeide havde saa stor en national betydning, som maalmændene raaber paa. Det skal endog være et fremtidens værn om vor selvstændighed, siges der.

Og saadant siger man med vor egen historie for øie! Hvad værn om selvstændigheden ydede det gamle maal i det 14de og 15de aarhundrede? Og i 1814, hvem var det, som gik i spidsen for selvstændighedsarbeidet? Og hvor var islændingerne henne i 1814? De sov, trods maalet, mens nordmændene vaagned trods rigsmaalet, eller — *kanske ved dets hjælp??*

Jeg har anket over, at maalmændene forpagter eneretten til at være fuldgode nordmænd og betragter os andre som «toldere og syndere». Nu, «toldere og syndere» skal vi slippe for at være, erklærer C. B., men i samme aandedræt faar vi alligevel høre, at vi er «daarlige nordmænd». Jeg trodde, han forstod allusionen med udtrykket «toldere og syndere», brugt paa dette omraade.

Jeg kan forstaa og sympatisere med ungdommen, som sværmer for maalet og alt skjønt, som den forbinder dermed. Og jeg lægger mig ikke bort i dem for det. — Det er romantiken fra 50 og 60-aarene, som bevæger sig nedad, efter at den er hensygnet paa høiderne. Men jeg kan harme mig over, at en ungdom oplæres til at indbilde sig at være «fuldgod nordmand», fordi om han sværmer for «maalet». Denne farisæisme skulde «farisæismens dødsfiende» ikke støtte og opelske. For den er ikke elskeligere den end den religiøse farisæisme. Og C. B. skal vide, at for en ærekjær nordmand er det saart at krænkes paa dette punkt, som det for en kristen er saart at frakjendes kristennavn, fordi om man ikke «lyder parolen» og bærer de vedtagne «mærker» tilskue.

Jeg haaber, at hvad jeg her har anført, ikke hører fortiden til, men er talt ud af den ferskeste nutid og iagttagelse af denne. Og saa vil jeg alvorligen gaa i rette med C. B. for hans «afdækken af de egentlige grunde» for vor holdning i sagen, den som vi skjuler, men som han paatager sig at afdække.

Hvad der ligger under hos os, siger C. B., er foruden national sands, *foragt for bonden, vi vil ikke lære noget af ham.*

Nu har jeg levet 22 aar blandt bønder, og nu skulde jeg faa høre dette! Ja, var det disse bønder, som talte slig, da vilde jeg ialfald give agt paa det. Men naar en udenforstaaende tager saadanne ord i sin mund, da siger jeg af ganske hjerte: *den tale skulde han helst. ladet usagt.* Jeg har lært mangt og meget af bønder, det skal jeg villig indrømme, men en ting er det, som jeg selv med bedste villie ikke kan lære af dem, og denne ene ting — *det er landsmaalet.* For det har bønderne selv det største bry med at lære.

Og det kan nok være noget i det, C. B. anker over, at der nemlig fattes os paa virkelig «fornemhed». «Der levedes fornemt paa de gamle herre- og høvdingegaarde». Ganske vist. Men det eneste botemiddel mod denne skade, denne mangel paa tradition, — *adel* — den vil jo C. B. ikke vide af. Og ikke ved jeg, om der blev synderlig rare adelsmænd af *os* heller, om vi blev siddende i et embede til vor død. Det eneste skulde da være — men det er vel ligesaa usmageligt som det første — om embederne gik i arv! Se, da kunde vi ogsaa faa tradition og fornemhed. Og det er jo netop denne tradition, som bønderne endnu er i besiddelse af, og som vi altsaa skulde lære af dem. Men B. vil vist medgive, at det har sine særegne vanskeligheder for os at skaffe os tradition og fornemhed paa den vis. Der findes «embedsmandsfamilier» hos os med gammel tradition og gammel fornemhed, men det blir i vor demokratiske tid vanskeligere og vanskeligere at faa oparbeidet en saadan fornemhed hos os, thi embedsstanden rekruteres alt mer og mer nedenfra, og *det ikke mindst fra landsbygderne.* Man skulde jo efter B.'s betragtning tro, at den derved var bleven tilført et større fond af fornemhed. Men om dette virkelig er tilfælde, se det er en anden sag. Ja, undskyld, dette høres jo svært bondeforagtende ud. Men for at undgaa skinnet af, at jeg taler for min egen syge mor, faar jeg tilføie, at jeg selv er af bondeæt, uden

at jeg dog tør rose mig af at kunne formærke nogen synderlig fornemhed hos mig af den grund.

Eller skulde der være grund til at haabe, at der skulde blive noget bedre med fornemheden, om vi lærte os til at tale «vore fædres maal?»

Se, dette er jo i grunden en digression. Men det er C. B., som har været noget «udsvævende», saa det faar undskyldes, om jeg slaar følge.

Hr. biskop Bang (jeg vil «veide» nogle flere maalmænd, siden jeg har sværd i haand) mener at gjøre regning paa en ny opblomstring af kristendom hos os som en følge af maalreisningen.

Skulde det være noget til grund for saadant haab, saa maatte man vente at finde blomstrende kristendom i byerne og paa østlandet, derimod sparsomt med gudsfrygt og kristendom paa vestlandet og i afdalene, der, hvor de jo har faaet den paa et fremmed og usmageligt sprog.

Er det nu i virkeligheden saa? Og tro, om de paa østlandet skulde faa saa meget større lyst paa kirkegang og kristendom, dersom vi begyndte at præke paa maalet for dem? Jeg faar til belysning af dette citere en udtalelse i «Søndmørsposten» af en vestlandsgaardbruger, som reiste paa østlandet med stipendium fra landhusholdningsselskabet. Han skriver: «Det hændte flere steder, at bønderne spurgte, *om jeg var svenske*. Og da jeg nødig vilde tages for svenske, saa fandt jeg det bedst at bruge skriftsproget at udtrykke mig paa». Det hjalp. Da skjønte de derborte, hvad landsmand han var.

Tænk, om nogen af maallagets prester, optrædende i «fuldgod» norsk skrud, skulde blive taget for s . . . . . (jeg tør ikke udtale ordet).

Hr. skoledirektør Aas taler, i sine ellers interessante artikler om maalsagen her i bladet, stærkt maalets sag blandt andet ogsaa af den grund, at «det sproglige brud maa læges, dersom vor folketype skal faa sin klareste, mest eiendommelige udvikling — først og fremst for vor egen skyld, men ogsaa for det bidrags skyld, vi har at yde (om det er noksaa ringe) til den fælles verdenskultur».

Det ser altsaa ud, som om meningen er den, at sproget hidtil har lagt os hindringer i veien for at yde selv et «ringe» bidrag til den almindelige verdenskultur. Nu forekommer det os imid-

lertid, at er det noget omraade, hvor vi virkelig har formaaet at yde — og det ikke et ringe, men et noksaa betragteligt bidrag til denne kultur, *saa er det paa literaturens gebet*. Det synes da virkelig at være liden grund til at skrige op i den anledning.

Hr. skoledirektøren siger videre (side 364): «Heraf (af de sproglige forholde) forklares vistnok for en stor del de alment kjendte vanskeligheder i vore skoler med at faa et rimeligt udbytte særlig af vore skriftlige øvelser og med at faa børnene til at tale i skolen».

Jeg traf nylig en prest, som kom fra Nordland og blev ansat i by. Noget af det første, jeg hørte af ham, var en forfærdelse over, *hvor langt børnene stod tilbage* — ikke i Nordland for byen — men omvendt.

Videre: Jeg anstillede i vaares en sammenligning mellem skriftlige arbeider i vore skoler, hvor landsmaal blev indført baade til mundtligt og skriftligt brug for en 5 à 6 aar siden, og lignende i nabosognet, hvor rigsmaalet bruges. *Det var en paafaldende forskjel at spore, men ikke til vor fordel.* Saa jeg er bange for, at «vanskelighederne» ligger ikke netop der. Og saa vil jeg sætte en lang

---

og tale lidt om Rusland jeg ogsaa.

Hvad C. B. taler om Rusland og vort forhold til Sverige, se det er som talt ud af mit eget hjerte. Kun kan jeg ikke rigtig forstaa, hvad det har at bestille i en diskussion om maalreisningen.

Det synes mig mer passende at burde være placeret i vor politiske diskussion før valget som et indlæg for høire. *Thi det har da altid netop været høires udenrigspolitik det*, som B. her fremholder. Og det var da netop i egenskab af venstremænd, som et indlæg mod høire, at Bjørnson og Ullmann gav sig til at klappe bamsen paa fælden og forsikre, at han var i grunden saa snil, saa snil saa. Ovenikjøbet kastede de godbiden i kjæften paa den (en havn eller to) for at blidgjøre den.

Eller — det kan da vel ikke være C. B.'s mening, at Rusland skulde faa nogen større respekt for os, om vi talte til ham paa vore «stolte fædres maal»? Naar den tid kommer, at appetitten er vakt, saa tænker jeg nok, at Rusland ikke lægger stor bret paa, hvad maal vi taler og skriver paa. (vide Finland).

Apropos Finland, siden vi taler om det. Jeg finder det, om ikke netop uærligt, saa dog noksaa lidet træffende at anføre Finland og finske sprogforhold som bevisligheder i maalsagen. Thi, saavidt jeg ved, er der i Finland 2 nationaliteter med 2 høist forskjellige sprog. I Böhmen og Belgien ligesaa. Her hos os er dog ikke det tilfældet. Og det sprog, som her er det alment brugte, er for den allerstørste del af vore bønder ligesaa let tilgjængeligt som landsmaalet. At anføre Finlands eksempel som bevis for, at et folkesprog kan hæves til kulturmaal, er jo aldeles ufornødent. Sligt er skeet overalt. Vanskeligheden her ligger jo netop deri, at vi har et kulturmaal, som har vundet hævd. Og naar man ogsaa har anført Luthers eksempel, saa kan da ingen være i tvivl om, hvilket sprog han vilde talt og skrevet paa, om han havde optraadt i Norge i dette aarhundrede.

Efter det, som jeg her har udtalt, vil det være en selvfølge, at jeg finder rigsmaalsforeningen at være en aldeles unødig foranstaltning. Rigsmaalet hjælper sig nok uden baade jordemor og barnepige. Og man maa give C. B. ret i, at det er en selvmodsigelse af rigsmaalsforeningen at ville stræve med at dyrke og opholde vore bygdedialekter. Thi rigsmaalets seiersgang er død for vore dialekter. Og ret beseet, saa er der ingen skade i det. Det kan være artigt for sprogforskere og romantikere at studere dialekter og derfor have dem «paa spiritus». Men for folket selv er det — især med vore dages mer udviklede samfærdsel, høist besværligt og utidsmæssigt at tale forskjellige tungemaal i samme land.

Det er ellers pudsigt at lægge mærke til: i Kristiania samles gamle sager i «raritetsbutiker», i Kristiania holder man fest med nationale retter, spekekjød som skjæres med tolleknive og store boller med Hardangerøl i. Paa landet er sligt snart en saga blot. Og jeg siger atter: jeg vilde gaa i sørgeklæder, dersom vort nationale fremskridtsliv beroede paa sligt.

Dette beror vel meget mere paa, om der i det norske folk lever aand og kraft til at leve sit eget selvstændige liv. I saa fald skal det vel paa nødens og farens dag vide at bide fra sig, og ligesaa at sætte sit præg paa sit sprog. Med en lignende sats slutter C. B. sit opsæt, og jeg siger dertil: vel talt, talt som en nordmand, og slig tale skal vel endnu, trods maalreisningsstriden, finde gjenklang i hver ærlig nordmands bryst.

DE VAKTE.

I min artikel «De vakte», der senere er kommen i boghandelen som brochure, bruger jeg om «de vakte» udtrykket «kirkens begeistringshær». Dette har Christopher Bruun fæstet sig ved og skrevet lidt om det i sidste hefte af «For kirke og kultur».

Først og fremst viser Bruun, at der er enighed mellem ham og mig. Især falder enigheden i øinene paa det punkt i artikelen, hvor Bruun gjør sit tilsprang til at paavise uenigheden. Han siger: «Saalangt tænker jeg, at presten Jansen og jeg i al hovedsag er enige: det er virkelig de vakte, som er den norske kirkes begeistringshær. Men saa siger jeg (Bruun): Det er netop det, som er ulykken».

Jeg studsede virkelig — men naturligvis kun et øieblik — ved disse Bruuns ord og spurgte mig selv: *Er* det alligevel begeistring, som er ulykken, eller begeistringshær? — Naturligvis ingen af delene. Jeg læste videre. Hvad er efter B.'s mening ulykken? Som sagt, naturligvis ikke begeistringen eller begeistringshæren. Nei, ulykken er, at hæren ikke er saa god, som den skulde være — især ikke saa evangelisk.

Nei, det er den ikke.

Men det er jo Bruun og jeg enige om, hvad han til overflod ogsaa selv antyder. Og vi er enige i, at en hovedopgave for presterne er at lede de vaktes udvikling.

Hvad bliver da igjen som forskjel mellem Bruun og mig? — Det bliver, for en væsentlig del ialfald, *maaden,* hvorpaa vi omtaler hærens mangler og dens udviklingsdygtighed.

Og denne forskjel behøver ikke at være uvæsentlig.

Gud ser, hvem af os der feiler i denne kirkens hjertesag, hvis nogen af os feiler. Jeg har i sandhed, ligesom vist de fleste prester, tænkt meget over denne sag i mange, mange aar. Hvis jeg alligevel feiler, hvad jeg altsaa ikke tror, saa ville Gud i sin uendelige naade og magt ikke blot tilgive feilen, men ogsaa vende den til det gode, hvilket jo er hans store, guddommelige prærogativ.

J. Jansen.

NYE BØGER.

Johan Bojer: *Moder Lea. Roman. Aschehoug & Co.* Atter en stor social roman (indpaa 500 sider) fra Bojers haand, en samfundsroman med satiriske udfald til ymse kanter.

Til ungdomslagene og det æsthetiske føleri, som fra dem siver ud i landsungdommen. Til maalsagen og dens opstyltede nationale begeistring. Til den overhaandtagende sky for solid legemligt og aandeligt arbeide paa land og i by. Til det politiske forfængelighedens marked med jagt efter indflydelse og magt, statsraadtaburetter og fede embeder.

Bogens hovedperson Lea Rein — den rige godseier Reins datter, har i sin tid kastet sig bort i et egteskab med folkehøiskolebestyrer Breien og er med ham flyttet ind til hovedstaden. Forgjæves jager den ærgjerrige mand «landets store folketaler» i 15 lange aar efter ministerkrakken. Det flotte hus, han ved hjælp af sin kones formue fører, champagnelagene, pengene han laaner de politiske storaugurer, altsammen hjælper ham ikke længer frem end til en ussel statsrevisorpost. Nedbrudt paa sjæl og legeme vender han med hustru og seks barn hovedstaden ryggen for at dø paa sin hustrus ætgaard under forbandelser mod thingmænd og statsraader.

Der sidder saa enken med sine seks barn tilbage paa den forfaldne gaard uden udsigt til at holde gaardsdriften gaaende. Da fatter den energiske kvinde, som med stedse stigende uvilje har seet mand og formue gaa tilgrunde i den politiske rummel, det heroiske forsæt at bygge op igjen, hvad der er nedbrudt.

Og med dette hendes ærlige, ihærdige arbeide for at drive gaarden op igjen for barna beskjæftiger bogen sig fra begyndelse til ende.

Den er et flammende begeistret indlæg for *arbeidet* — det jævne, nøgterne samvittighedsfulde, intense aandelige og legemlige arbeide contra æsthetisk dagdriveri og forloren national romantik.

Tendentsen er saaledes i alle henseender udmerket, og skrevet som bogen er ud af den glødende indignation og et stort syn paa livet, livfuld fortalt og rig paa rammende sandheder fortjente den at læses i vide kredse, hvis ikke —

For der er desværre et «men», et stort men ved den: Forfatterens indædte harme paa den ene side og hans naive optimistiske tro paa arbeidets ene saliggjørende magt paa den anden har gjennemgaaende gjort ham saa ensidig, saa *fanatisk* ensidig, at bogen fra *kunstnerisk* side nærmest maa kaldes forfeilet. Øiensynlig paavirket af Zolas og Bjørnsons senere bøger (særlig «Over evne» II) driver Bojer en kultus med arbeidet, som ligefrem grænser til det latterlige.

Hvad disse «Moder Leas» fire begavede sønner i aarenes løb finder paa af moderne forbedringer og inventioner er ligefrem utroligt. Ikke Bjørnson engang med sin «Credo og Spera» kan her hamle op med Bojer. Disciplen overgaar langt sin læremester.

Men ikke mindre fortegnede er bygdens «maal» og fædrelandsbegeistrede dagdrivere, personer som theologisk student og gaardbruger Hakon Hakonson, gaardbrugersønnen Hans Lunde, lensmanden, kapellanen og mange flere. Rene romanskabeloner smurt op i en haandvending med skrigende kulører.

Og saa blir man aldrig kvit disse karikaturer heller. Fra kapitel til kapitel hele 500 sider igjennem gaar de der og spøger. lige overfladisk tegnede, lige stagnerede i udvikling, som da Bojer første gang præsenterte dem.

Men saa har hr. Bojer villet det, og hr. Bojer er en myndig herre. Som pølsemageren stopper sine pølseskind, saa har han stoppet mest muligt af feil og latterligheder i disse sølle skind af mennesker. Forfatterens sterke, harmdirrende røst skjærer hele bogen udover ind i dialogen. Han synes rent at have glemt, at den der vil bevise *for meget*, beviser intet.

Anmelderen har saavist ikke meget tilovers for landsmaalet; men slig som Bojer hele bogen igjennem bruger sig paa det stakkars maalet, skyder han langt forbi det.

Og lad saa være, at ungdomslagene i ikke ringe grad er arnesteder for æsthetisk dagdriveri, negtes kan det dog ikke, at de samtidig vidner om, at der er aandeligt liv i bondeungdommen.

Om de kristelige ungdomslag ikke at tale. De er jo udelukkende af det gode.

Synd at en forfatter med Bojers sterke og sunde begavelse ved slige overdrivelser skal skade ikke alene sin egen produktion, men ogsaa den gode sag, han kjæmper for.

Varmt og vakkert har han i denne bog talt arbeidets — det jævne ærlige arbeides sag. Saa bør han da selv gaa i spidsen.

Mindre letvint jagen efter effekt og mere stilfærdig, men tilforladelig psykologisk kunst.

Th. C.

Hans Kinck: *Fru Anny Porse. Aschehoug & Co.* Har Bojer tat nutidens bønder og tildels bygdeembedsmænd under behandling, saa holder Kinck i sin bog dommedag over vestlandsbygdens bonde og embedsmatadorer fra aarhundredets midte.

Og har Bojer pisket sine landsmænd med svøber, saa har Kinck ikke kunnet nøie sig med mindre end «skorpioner». Mage til Sodoma har *vor literatur* til dato ikke havt at opvise. Om dette Sodoma nogensinde har eksisteret i *gamle Norge,* ja se det er et stort spørgsmaal. Det skulde ialfald være interessant at vide, hvorfra Kinck har faaet de dokumenter, der berettiger ham til at levere en slig skildring. Kan han ikke irettelægge dem, da fortjener han en streng dom.

Hans vestlandsbygd bestaar nemlig af følgende elementer: Raa, dumme, skiddenfærdige, overtroiske fjeldgaardsfolk. Hadske, hjerteløse, kaldflirende bygdebønder, befængte med alle mulige udyder. Tussinger og slusker i nogen hver krog og en embedsstand! —

En sogneprest, som forfører sine barns guvernante samme nat, som hustruen ligger for døden i barselseng! En kapellan, som sidder drukken paa fanget til sogneprestens anden hustru og kysser hende lige for næsen af sogneprestens! En grisk grib af en prokurator og en distriktslæge, som render som besat for at komme undaf for fjeldgrændens syge, da han en dag tilfældigvis har forvildet sig derop! Ikke *en* retfærdig, ikke *et* skikkeligt menneske i hele bygden!

Og alt dette i et sprog og en fremstilling saa overlæsset med underlige ord og billeder, saa sprængt med urolig springende

handling, at man fra og til kan læse side op og side ned uden at forstaa et muk!

Se dette er altsaa eidsvoldsmændenes nærmeste efterslegt! Fra dette tids og stedsmilieu har Bjørnson hentet sine bondefortællinger! I sandhed bondelivsidealet har gjennemløbet en merkelig udvikling fra Bjørnson til Bojer-Kinck, fra de ideale Tidemand-Bjørnsonske — *Oljetryksbønder,* havde jeg nær sagt, til disse naturalistiske karikaturer! Den norske folkekarakters tilbøielighed til at gaa til yderlighed har kanske aldrig aabenbaret sig grellere end i denne udvikling. Den gyldne middelvei, den dannede mands rolige, besindige afveien af alle hensyn synes ikke at ligge for ret mange norske forfattere. «Den gamle (naturalismen) var slem; men de unge er værre», for at tale med Per Gynt.

Jeg for min del skjønner ikke, hvad glæde Kinck kan ha af at levere en skildring som den i Anny Porse. Det skulde da være, at det kaldflir, han tillægger sine vestlandsbønder, i virkeligheden er hans *egen personlige* forfatter-eiendommelighed. At det var hans formaal, som i en anden anmeldelse antydet, at ærte folk op. Men da har hans store og sterke begavelse sat sig et lovlig tarveligt maal.

Th. C.

Anders Hovden: *Bonden. Forteljing. Olaf Norli.* Fra Bojer-Kincks bønder til Hovdens «Bonde», det er som et sprang fra mørkeste natten til klareste dagen. Og dog er det det samme norske bondeliv, alle tre forfattere skildrer, de førstnævnte i *rigsmaalsprosa* og dog med løbsk poetisk licents, Hovden i klingende *landsmaalsvers* og alligevel saa jævnt og stilfærdig. Af hans bog kan man dog til sin glæde se, at der ved siden af de halsbrækkende sprang i bondelivsidealets udvikling ogsaa gaar en jævn harmonisk fremadskriden. Bogen er lige fjern fra romantisk sentimentalitet som fra naturalistisk dvælen ved brøst og mangler.

Hovdens pegasus fører ham ganske vist ikke op i skyerne. Af og til kunde man nok ha lyst til at tilraabe den: «Rap dig Grane, min ganger god!» Men saa dukker Bojer-Kinck øieblikkelig frem i ens erindring, og man skynder sig at insistere med smattingen.

I jævne, endefremme ord skildrer Hovden den søndmørske bondeguts liv fra den tidligste barndom af, næringssorgen i fædrehjemmet, auktionen:

«Af baasen løysest ku og kalv og stut,
og gamle hesten kjem or stallen ut,
og lambi vil seg med kvarandra leika,» —

de to ældste sønners amerikareise:

«Gutarne lyfter paa ryggen sit ty,
eit skrin og ei liti kista
med klædesgranden og nista;
men næsa stik dei no lell upp i sky;
for folket deira maa slett ikkje tru,
at no dei tregar og helst vilde snu,» —

hjemlængselen, amerikabrevet, hjemkomsten og livet paa fædregaarden, som ved de sammenskrabede penge atter er kjøbt tilbage.

Vaar og kjærlighed, onnestræv og skolearbeide, træplantning og kreaturfodring, 17de mai og landsmaal, alt har sin sang i bogen, alt skildres varmt og vakkert. Et kraftigere indlæg mod den Bojerske fremstilling kan man ikke tænke sig.

Men fremfor alt har naturligvis havet fanget søndmøringens interesse. Malende skildrer han i «Utelega paa havet» stjernenattens store stille taushed derude paa de vuggende sjøer:

«Baatarne flokkast til notti no
paa havet, der dei lyt une,
og kastar anker og legg seg til ro
som bøling paa sætertune.
Lidande,
glidande
tungalda susar um stamnen.»

Eller ligfærden efter den store stormnat:

«Det skrid eit hustrande syrgjelag
fram gjennem grendi ein graaveirsdag.
Tagalle gjeng dei med lutande nakkar
og vinglande veikt i vegen dei trakkar.
Skjelvande gamling og kvinnur og born,
og klokkurne klagar fraa kyrkjetorn:
Grav og gru! Grav og gru!» —

Det blir da tilsidst denne kristelige klokketone, der klinger igjennem Hovdens bog, der gir hans bondelivsskildring sit rette værd. Bojers ikke mindre end Kincks bog er kemisk ren for alt, hvad kristendom heder. Men derfor gir de ogsaa et ensidigt usandt billede af norsk bondeliv. Thi hverken ved aarhundredets midte eller ved dets slutning er den norske bondes liv helt uden kristendommens salt.

Th. C.

Jens Tvedt: *Ramnagrø. Forteljing. Olaf Norli.* Ligeledes en fortælling fra bondelivet. Et fordringsløst men vakkert stillebensstykke fra en ensom liden bondegaard langt ude i en vestlandsfjord. Med den fine stilfærdige kunst, som er ham egen, fortæller Tvedt os en opvakt, sund og harmonisk udviklet bondejentes følelser og stemninger fra barndommen af til den dag, da der for første gang træder noget nyt og ukjendt ind i hendes jævne arbeidsliv og snevre forestillingskreds.

En kunstmaler Halvdan Bratt forvilder sig en sommerdag ud til den godt undafgjemte gaard, hvor Aasa og hendes ugifte onkel tilbringer sine dage. Han slaar sig ned hos de to ensomme, og bondefødt og nøisom — til og med ivrig maalven — som han er, trives han udmerket hos dem, gjør studier og prater i ledige timer med sine vertsfolk. Smukt skildrer forfatteren den langsomt frembrydende kjærlighed hos Aasa.

Tung falder afskeden og den lange vinter hende. Den unge mand har nemlig ikke ladet et ord falde om sine følelser og heller ikke lar han senere høre fra sig.

Da staar han en sommerdag aaret efter, just som længselen næsten har gjort hende syg, ude paa tunet med sine malersager. Og saa finder de to hinanden snart.

Skulde jeg ha noget at udsætte paa denne smukke og helt igjennem idealt rene fortælling, saa maatte det bli den samme udsættelse, som kan gjøres mod næsten alle landsmaalsbøger: Bondelivet er nu engang usammensat — fattigt paa nuanceret liv. Det er jævnt og sundt som melkemad og mysost, men i længden en smule ensformigt. Denne monotoni, denne mangel paa høiere aandelig flugt præger ogsaa denne bog. Det kan ikke være anderledes, og er egentlig ikke ment som nogen dadel mod forfatteren. Det skulde da være, at han kunde ha gjort for-

historien (Aasas liv til maleren optræder) noget kortere. Der er ærlig talt ikke synderlig interesse ved de mange tidligere Rannagroeieres historie eller Aasas barndomsliv.

Th. C.

Oscar Aagaard: *Arboe & Søn. Fortælling. Aschehoug & Co.* En Christianiaroman, men uden at dog milieuet spiller synderlig ind. En stor del af bogens indhold dannes af samtaler mellem de to svogere og ungdomsvenner grosserer Michael Arboe og mægler Morten Mogesen. Forfatteren har karakteriseret de to gamle herrer fint og skarpt. Den stilfærdige, beskedne, noble gamle chef for huset Arboe & Søn og den broutende, selvgode, ustanselig pratende vitsmager af en mægler, som gaar ud og ind paa lægd i det rige grossererhjem.

Men der er for mange ord og for liden handling i bogen. Længe før man er kommen tilende med den, er man træt af de to gamle herrers passiar. Begge to er jo noksaa ubetydelige. Mæglerens buldrende vittigheder og brede selvgodhed falder en tungt for brystet, og man forstaar ikke ret, at grossereren kan holde saapas paa ham, som han gjør. Der er med alt dog noget vist mæhæ-agtigt ved den gamle grosserer. Heller ikke sønnen, den forhenværende kavalleriløitnant, senere associé i forretningen har krav paa større interesse. Bogen er skrevet i en god aand, men skiller sig ikke ud fra det store gros af juleliteratur, som læses til jul og er glemt over nytaar.

Th. C.

Guvernørens datter. *Nutidsskildring fra Rusland. Af forfatteren til Serge Batourine.* Oversat fra fransk ved L. H. Steen'ske forlag.

Jeg kjender ikke forfatterens: Serge Batourine. Den skildring, han i Guvernørens datter leverer af forholdene i det store zarrige er ikke meget lys, men den stemmer jo paa en prik med, hvad man fra tid til anden erfarer gjennem aviserne:

En korrumperet embedsstand, som «stjæler fra bønderne og bestjæler regjeringen», en raa uvidende bondebefolkning uden nogensomhelst aandelige interesser og endelig nihilisterne, et gudløst revolutionært samfund, rekruteret af folk fra alle stænder. Sagførere

og advokater, forløbne prester og diakoner, eksalterede kvinder og misfornøiet akademisk ungdom.

Mod denne mørke baggrund tegner forfatteren et lyst billede af molokanernes kristelige samfund. I modsætning til de mange raskolniks (sekter), der som regel er hildede i de groveste vildfarelser, er nemlig, efter hvad forfatteren ved at fortælle, molokanere og stundister arbeidsomme, alvorlige evangelisk troende kristne.

Bogen er skreven med umiskjendelig dygtighed. Handlingen skrider rask og livlig frem, og karaktertegningen er, ialfald hvad hovedpersonen, guvernørens ulykkelige datter, angaar god. Skulde jeg ha noget at udsætte, saa maatte det være, at forfatteren (men ikke forfatterinden!) er vel letvint med at omvende sine medmennesker. Saalænge det bare gjælder rent timelig lykke, spørgsmaalet, om han og hun skal faa hinanden, er man jo ikke saa nøieregnende.

Anderledes naar det handler sig om sjælens frelse, om den evige velfærd. Da stiller man sig med rette mere kritisk og lægger ikke uden videre den guddommelige førelse med menneskene i forfatterens haand, om han eller hun er aldrig saa elskværdig velmenende.

Imidlertid hører «Guvernørens datter» til de bedre i sit slags og kan anbefales som udmerket julelæsning.

Th. C.

Mary Karadja: *Mod Lyset*. Oversat af Georg Larsen. Kjøbenhavn og Christiania (hovedkommission i Christiania Aschehoug & Co.).

I fortalen til denne bog meddeler forfatterinden, en princesse med det noget mystiske navn Karadja, at hun uden at ha «den ringeste anelse om, hvad der skulde skrives, uden ophold nedskrev bogens hundreder af verslinier efter en inspireret meddelelse fra aandeverdenen. Paa en eneste juninat i 1899 blev det lange digt nedskrevet i gravkapellet ved Bovigny slot.

«For halvtredsindstyve aar siden», heder det videre i fortalen, «vilde den tanke, at to personer 100 mile fra hinanden skulde kunne tale sammen ved hjælp af en metaltraad, være bleven hilset med homerisk latter. Jeg er for mit vedkommende overbevist om, at tilveiebringelsen af direkte forbindelse mellem aandeverdenen og inkarnerede sjæle helt simpelt er et tidsspørgsmaal». —

En ægte kvindelig logik! Fra telegrafen til korrespondance med aandeverdenen («fra det ophøiede til det latterlige» kunde man fristes til at indskyde) kun *et* skridt!

Digtet indeholder en unævnt selvmorders beretning om sit liv og sine lidelser efter døden. Det er skrevet ud af et alvorligt kristeligt grundsyn. «Gud straffer ingen», heder det.

«Sig synden straffer selv, thi hvert et frø
af onde lidenskaber, du lod spire,
det bærer bitter høst af kval og ve.»

Bittert som den afdøde maa bøde for sit lastefulde liv og syndefulde død, faar han dog efter nogen tids forløb gjennem sin afdøde moders mund høre den trøst:

«Du skal mig følge,
naar du taalmodig har udtjent din straf».

Altsaa den katholske lære om skjærsilden i en anden form.

Bogen er ikke skrevet uden talent og vil kunne læses med interesse. Skulde den virkelig, hvad man dog høilig maa betvivle, være inspireret af en anden aand end forfatterindens egen, da maa den afdøde (selvmorderen altsaa) upaatvivlelig ha været et stykke af en digter.

Vanskeligere er det at forstaa, hvad der kan ha bevæget den henfarne til at fortælle verden de samme gamle sandheder, som den søndag efter søndag har anledning til at høre i tusinder og atter tusinder af kirker, jorden rundt. Kjender han da ikke Christi ord:

«Hører de ikke Moses og profeterne, skulle de heller ikke tro, om nogen opstod fra de døde»! —

Th. C.

Christine Norby: *Onkel Otto.* Steen'ske forlag.

En fordringsløs fortælling om gode elskværdige mennesker, som lever et liv, slig som der burde leves. Forfatterinden forløfter sig ikke paa samfundsspørgsmaal af nogen art, men har dog praktisk talt løst hovedproblemet: hun har vist veien, den eneste vei, ad hvilken menneskene naar til at bli «glade adelsmennesker». I saa henseende har hun været heldigere endog end verdensdigteren, som til dato neppe har skabt et eneste *glad* adelsmenneske.

Literære prætentioner gjør den lille fortælling ikke; men den vil sikkert læses med glæde af de tusinder, der spør mindre efter literære kvalifikationer end efter en god og nobel aandsretning.

Th. C.

Øhlenschlägers Aladdin, folkelig udlagt af *Kristensen-Randers*.

Det kristne haab, fremstillet for lægfolk af *P. E. Benzon*.

Disse to smaa bøger er 5te og 6te hefte af første bind af «Skrifter til oplysning og opbyggelse», udgivne af det danske «Kirkelige samfund af 1898».

Kristensen-Randers's udlægning af «Aladdin» er et af disse tankerige og stemningsfulde danske folkehøiskoleforedrag, som de dernede har saa mange af, og som gjør den danske kulturs smukkeste aandsfrugter tilgjængelige i de videste kredse. Ogsaa her i Norge burde de kunne regne paa mange læsere — særlig kanske blandt den flok mænd og kvinder, som allerede tidligere kjender noget til folkehøiskolens forkyndelsesmaade. Og «Aladdin» er jo et digterværk, som egner sig til at blive læst og tilegnet af de mange.

P. E. Benzons bog om «Det kristne haab» er en folkelig fremstilling af livet efter døden, herrens gjenkomst og fuldendelsen, saaledes som den hellige skrift lærer derom. Det er et overmaade tiltalende og tillidvækkende lidet skrift, ikke skrevet for at tilfredsstille en ørkesløs nysgjerrighed, men for at styrke de troende til «*et levende haab*». Det gaar ædruelig og omhyggelig frem i at sammenstille de forskjellige bibelske udtalelser om disse store, men i mangt saa dunkle emner, og skjelner samvittighedsfuldt mellem det, man herom kan siges at *vide*, og det, hvorom vi maa sige: «Det ved vi ikke, og der staar derom udsagn mod udsagn, som vi har vanskeligt for at forlige». Saaledes gjør — til et exempel — forfatteren vistnok med rette afkald paa at danne sig nogen bestemtere forestilling om arten af den berøring og det samliv, der i det «tusindaarige» herlighedsrige vil forme sig mellem de opstandne (den *første* opstandelses mennesker) og de øvrige jordbeboere; her melder der sig jo yderst vanskelige spørgsmaal. Det maa vel siges at være en fjerntliggende tanke for den samtidige kirkelige generation at forestille sig dette nu løbende jordliv en rum tid fortsat med de opstandne fromme som deltagere deri. —

Hr. Benzon beklager, at vor bibeloversættelse gjengiver saavel «Gehenna» som «Hades» med *helvede*. Dette sidste ord burde kun være oversættelse for Gehenna; Hades burde gjengives med *dødsriget* eller de dødes rige.

Med de to her nævnte bøger er første bind afsluttet af disse «Skrifter til oplysning og opbyggelse», som det før nævnte danske samfund udgiver. Efter dette første bind at dømme tør man vente at faa flere opbyggelige og oplysende ting fra dette hold, vel skikkede til almenlæsning ogsaa i vort land. Sognebiblioteker og læseforeninger i by og paa land burde skaffe sig disse tækkelige smaaskrifter.

f. h.

Hanna Isaachsen: *Vore Gutter, om opdragelse* — hos Aschehoug — kr. 1,25. — Det pædagogiske samfund arrangerede sidste vinter et møde, hvori ikke skolemænd havde ordet, men mænd og kvinder med kjendte navne, der stod udenfor skolens gjerning, men dog fulgte denne med levende interesse. Ved denne leilighed talte saaledes herrerne professor Hagerup og Fridtjof Nansen samt fruerne Garborg, Oloug Løken og Hanna Isaachsen. Blandt de interessante og vegtige udtalelser, der fremkom denne aften, indtog den sidstnævnte dames foredrag en fremtrædende plads. Nu foreligger der en bog fra hendes haand om «vore gutters» opdragelse, der udmerker sig ved de samme fortrin, som karakteriserede fru Isaachsens mundtlige udtalelser hin aften, og som dengang gjorde saa sterkt indtryk paa mange.

Det er den ethiske side af opdragelsen, ikke den intellektuelle, altsaa netop *opdragelse i strengere forstand*, der er gjenstand for udviklingen i denne bog, og denne opdragelse — mener forfatteren — kommer fornemmelig til at hvile paa mødrene; «thi *fædrene* finder saa liden tid til at befatte sig med sine smaa sønner, og *skolens* opgave, som den nu er ordnet ialfald, er jo væsentlig den intellektuelle opdragelse».

Efter en kort omtale af den unge moders allertidligste opgaver og af «barnets pleie» [1]) tager bogen fat paa sit egentlige emne,

[1]) Her berøres det delikate, men overmaade aktuelle spørgsmaal om, hvorledes moderen paa bedste maade kan holde et vaagent øie med, at der ikke allerede i gutteus spædeste alder lægges spiren til uheldsvangre vaner, der let fører over til de bekjendte fordærvelige kjønslige gutteudskeielser, som gjør saa meget ondt.

idet den taler om 1. følelsernes, 2. driftslivets og 3. den bevidste viljes udvikling.

Vi har jo i grunden saa inderlig godt paa det rene allesammen, at den ethiske opdragelse er en fuldkommen lige saa vigtig ting som den intellektuelle opdragelse, baade for den enkelte selv og for samfundet. Er det af betydning, at et barn udvikles til et dygtigt og klogt og kundskabsrigt menneske, saa er det af ikke ringere værdi, at det blir et godt og ædelt menneske. Kundskaber og en udviklet tænkning er store goder at tage fat paa livsgjerningen med. Men varme følelser, ædle interesser og en kraftig vilje er fuldkommen lige saa betydningsfulde, ja, til syvende og sidst vel af endnu større værdi baade for en selv og andre. Og det er jo saa, at mange, mange i vore dage — rundt omkring i landene — er blevne opmerksomme paa, hvor lidet skolen forholdsvis gjør for karakterens opdragelse, medens al magt dér lægges paa kundskabstilegnelsen og forstandsudviklingen. Derfor er det saa godt og nødvendigt, at børnenes forældre har aabent øie for, hvilke store opgaver der under disse forhold paaligger dem. Og der er selvfølgelig mange kjærlige og samvittighedsfulde forældre, som er fuldt opmerksomme herpaa. Men netop de, som villigst erkjender opgaven, vil bedst paaskjønne, hvad der maatte komme dem ihænde af hjælp til at blive klar over dens rette løsning, klar over spørgsmaalet om, hvorledes smaagutter og unge sønner bør behandles med dette maal for øie, hvorledes de bedst skal hjælpes frem til at blive ædle, varmhjertede, retsindige, virkelystne og karakterfaste mænd. Og hver den moder, som alvorlig har følt denne opgaves vanskelighed — og dens herlighed —, som har turdet drømme den vakre og stolte drøm om at hjælpe den lille gutten sin til at naa et saadant maal, det at blive en liden gentleman i ordets dybeste betydning (og saaledes skulde enhver god og oplyst moder drømme), bør stifte bekjendtskab med fru Isaachsens dygtige og varme lille bog og vil nok komme til at takke for den. Her er ord, talte ud af livets egen kamp, erfaringer, der er erhvervede gjennem modergjerningens omtænksomme og samvittighedsfulde udøvelse, og her er tillige et ualmindelig logisk hoveds studium af den samtidige — fornemmelig engelske — literatur om dette emne.

Ja, det er naturligvis noget saadant som dette, der skal siges — først og fremst til fædre og mødre, men dernæst ogsaa til

skolerne; *det* føles nu snart sagt over hele verden, at ogsaa skolerne bør gjøre mere i denne sag, end de endnu gjør: *Følelserne* skal pleies og behandles som af en kyndig gartner — og de ædle følelsers vækst befordres, ganske rigtig, helst «paa de indirekte veie» — ærbødighedsfølelsen, respekten for de ældre og overordnede, følelsen for dyrene og naturen (saa nærliggende for børnene at begynde med), medfølelsen med de smaa og de ulykkelige, og den rette æresfølelse, og fædrelandskjærligheden, kjærligheden til vort land, vort folk og dets historie — i det hele kjærligheden til *idealer*. — Og de naturlige *drifter* («her ikke opfattede med den gjængse bibetydning af sanselige»), drifterne, denne sunde naturgrund for et rankt og fyldigt viljesliv, maa faa skyde sin frie vækst: friheds- og personlighedsdriften, driften til at *vove*, driften til virksomhed efter de individuelle anlæg og den individuelle lyst, driften til magtudøvelse, eiendomsdriften; og driften til nydelse skal forstaaes og respekteres og ledes i de rette spor; de unge maa hjælpes til at finde smag i *ædel glæde;* ædle interesser maa vækkes hos dem. — Og den *bevidste vilje* skal afklares og prøves. Gjennem voksende selvbesindelse skal allerede gutten lære at kjende sine maal og ledes til at arbeide imod dem i selvbeherskelse og trofasthed. Hans selvagtelse og æresfølelse maa styrkes; i disse følelser har den unge sine bedste holdepunkter i de kritiske overgangsstunder i livet, naar maaske alt andet vakler eller brister. Og der maa positivt arbeide til for at fremkalde høimodighed, nobel finfølelse, ridderlighed o. s. v. . . . . «ikke bare som fredelig passivitet, men som virkelig aktiv kraft i gutten». Han maa lære at beundre store og ædle personligheder, hvis ideale skikkelser kan vække lysten til efterfølgelse. Her kan han hjælpes ved god historisk læsning. «Man maa skaffe gutterne stof til at danne sig idealer af», og levende exempler staar ikke altid parate. Og de burde tidlig lære at sætte sig *maal* i livet, virkelige maal ikke examenskarakterer.

Og saa maa man være bange for at overlæsse barnet med «receptivt aandsarbeide». Det var — særskilt for enkelte af dem —, bedre, at de tidlig lærte at bruge sine hænder og at arbeide med sin krop.

Hermed være bogen anbefalet, allermest til unge mødre.

f. h.

„Kommer til mig!“ Bibelske skisser II af sogneprest *Ragnvald Gjerløw*. Skisserne er først — efter udkast — holdte som bibellæsninger og derefter overarbeidede til den skikkelse, hvori de nu foreligger. — Enkelte nytestamentlige smaatræk, begivenheder eller situationer i frelserens — eller døberens — liv undergives af ærbødighedens og fromhedens nænsomme haand en «overarbeidning», hvorved de dels henstilles i den historiske og stedlige ramme, som vore dages videnskab og lokalkjendskab kan skaffe tilveie, dels farvelægges ved en virksomhed fra forfatterens side, som er en forbindelse af en fordybning i de hellige ord og en varsomt udfyldende tildigtning. Der er noget kunstnerisk fint over disse skildringer, der delvis gjør indtryk som smukke illustrationer, delvis som from musik. Som exempel paa, hvordan denne behandling virkelig kan fordybe bibelordets indtryk, kan nævnes skildringen af tolderen Levis tidligere udviklingshistorie. Der blir smeltende magt i den maade, hvorpaa de ord falder: «Levi, kom og følg mig!» og saa derefter den korte beretning: «Og han stod op og fulgte ham».

f. h.

Aaret rundt i fjeldbygden af *Elisa Kielland*. (Aschehoug). Fordringsløse stillebensbilleder fra en prestegaard oppe i fjeldbygden, og et vakkert vidnesbyrd om norsk prestegaardsliv i det henrundne aarhundrede. Opladt syn baade for naturen og kunsten og barnlig fromhed. Mange vil finde glæde i den bog.

„Fra barnekongen Edvard VI's tid“ af *Charlotte Koren*. (Det norske aktieforlag). Vi kjender alle Charlotte Korens historiske skildringer «Henrik VIII og Anna Boleyn» og «Dronninger og partikampe». Nærværende bog slutter sig som fortsættelse til dem, og er ligesom de let og anskuelig fortalt, vil derfor læses med interesse af alle. Vistnok føles det at vi ikke længer har med Henrik VIII's interessante personlighed at gjøre. Edvard VI's historie byder ikke paa interessante personligheder. Men tiden er en brydningstid, fuld af gjærende kræfter, og det vækker altid interesse, og saa er den en nødvendig overgang til Maria Tudors historie, som skal komme efter. Kunde det saa lykkes forf. at faa givet os ogsaa Elisabets historie, vilde vi fra hendes haand have en fremstilling af Englands reformations historie af stort værd.

Samaritanerinden. Prædiken af *J. Jansen,* fhv. sogneprest til Røken (Lutherstiftelsens bogh.). Et kraftigt indlæg i kampen mod usedeligheden. Kort og rammende og tillige kjærlig advarende karakteriseres den sexuelle roman, de usedelige forlovelser og det usle mandfolkeliv. Maatte salonudgaven af denne præken finde vei til salonerne.

Elisabeth, keiserinde af Østerrige og dronning af Ungarn. Af *Clara Tschudi* (Gyldendal). Jeg har ikke faaet tid til at læse denne bog, som netop er kommet mig i hænderne. Men jeg er overbevist om, at frk. Tschudis ypperlige fortællekunst, som vi kjender saa vel fra hendes foregaaende arbeider, heller ikke fornegter sig her. Jeg ved at den er skrevet med levende sympati for den ulykkelige fyrstinde, hvis liv den skildrer.

Samfundets krav. Tidskrift for social og personlig udvikling og fremskridt. Under medvirkning af ugebladet «Skole og Samfund»s udgivere redigeret af *Fernando Linderberg.* (Kj.havn. I kommission hos Lehmann & Stage). Dette tidsskrift, som udkommer med et hefte paa mindst 3 ark hvert kvartal og koster kr. 2,50 aaret, vil jeg paa det allerbedste anbefale læserne. Særlig for derved ogsaa at støtte Linderbergs arbeide, som efter min mening bør støttes. Der er neppe nogen i de nordiske lande som er saa inde i nutidens arbeiderspørgsmaal som han, og har bidraget saa meget til at vække interesse for og give forstaaelse af dette spørgsmaal. Dette spørgsmaal maa vi nu ind i, enten vi vil eller ikke. Vi trænger derfor en mand som Linderberg, og det vilde være meget at beklage om han af mangel paa nødvendig støtte skulde nødsages til at opgive sin virksomhed. Derfor hold «Samfundets krav»!

Retskrivning og folkedannelse av Moltke Moe. Kristiania. Dybwad. — Et interessant og dygtigt forsvar for den nye retskrivning. Jeg kan dog, for min del, ikke give den ærede forfatter fuld tilslutning. Jeg synes den retskrivning forfatteren selv bruger i sin bog, har for mange hager. Som nu ordet «sán». Det er vist ikke overflødigt at oplyse, at det er det samme som «saadan». Jeg har tre spørgsmaal at gjøre: 1) hvorfor ombytte aa

med å; det første skrives i ett pennestrøg sammen med ordets andre bogstaver; det andet kan vi ikke skrive uden at forandre pennestilling; 2) er det virkelig almengjældende dannet udtale som her gjengives? Maa det ikke snarere regnes til det vi kalder slarv? 3) hvordan i verden kommer forfatteren til at skrive «sån»? Ingen siger «sån» (med lang aa), men «sånn» (med kort aa). I det hele taget er forfatterens brug af fordoblet endekonsonant ubegibelig for mig. Han skriver «smått og trått». Vokalen er dog lige kort i begge ord. Ligesaa i «ett væk», «knap og afbrutt» etc. — Han skriver «fuldt», «kundskap», «ældste», skjønt d'en ikke høres. Men hvorfor skriver han saa «bevissthet», «ubevisst»? Hvorfor beholder han ikke d'en der? — Han skriver «kundskap», men «videnskab». Hvorfor? Vi udtaler endestavelsen i begge ord præcis ligedan. — «Konsekvent er intet sprog og ingen skrift», siger forfatteren. Kan nok være. Men naar man vil indføre noget nyt — hvorfor da ikke gjøre det ialfald saa nogenlunde konsekvent? Ellers bliver jo retskrivningen fremdeles lige «ufornuftig». — Endelig: siger vi virkelig «bogstavene», «dager», «utvikling», «litet», «aarhundred», «ganger» etc? Jeg ialfald — og mange med mig — siger «bogstaverne», «dage», «udvikling», «lite», «aarhundrede», «gange» etc.»

Kristelig studenterbevægelse ved Kristiania universitet. En historisk oversigt, efter anmodning udarbeidet ved P. Blessing Dahle, stud. theol. Anbefales alle som vil gjøre sig kjendt med den kristelige studenterbevægelse hos os.

Den mosaiska tiden. II. Undersökning af hvad som är mosaiskt i den deuteronomiska lagen, helighetslagen och prestkodex' lag. Af *Sven Herner*. Lunds universitets årsskrift. Ifjor (side 316) omtalte jeg den første del af dette verk som «udført med stor dygtighed» og grei og klar fremstilling. Det samme gjælder denne anden del. Det har sin store interesse at se hvad der kan antages at skrive sig fra Moses i Moseloven.

Luthers trosbekännelse enligt Stora och Lilla katekesen. Af *Pehr Eklund*. Lund. Glerup. 3 dele. Tilsammen kr. 5,50. — En udlæggelse af troesartiklerne efter Luthers store katekisme. En letlæst bog, som indeholder en mængde gode vink, saa den paa det bedste maa anbefales alle baade prester og lærere.

Til minde om 900-aaret siden kristendommens indførelse paa Island har det islandske «bókmentafjelag» i Reikjavík utgivet **„Um kristnitökuna** árið 1000 og tildrög hennar», af *Bjørn Magnusson Olsen*. I kommission hos Gyldendal.

Thv. Klaveness.

„Børnene“. Det er med glæde jeg benytter anledningen til — paa opfordring — at henlede «For kirke og kulturs» læseres opmærksomhed paa maanedskriftet «Børnene», et blad for forældre, redigeret af H. K. Busland, Hurum.

Som mangeaarig abonnent af dette blad har jeg lært at kjende og sætte pris paa dette — i sit slags i vort land enestaaende — blad, der har sat sig til opgave at give far og mor omkring i de tusen hjem veiledning, raad og vink i deres daglige opdragergjerning, en gjerning af den største sædelige og moralske betydning for folket, som i hjemmene har sit udspring og i hjemmet har sit bankende hjerte. Derfra er det folket tilføres stedse ny livskraft. Der er det, den enkeltes karakterdannelse foregaar under fars og mors og søskendeflokkens indflydelse. Derfor: som vore hjem er, saaledes blir vort folk, hvis aandelige fysiognomi i grunden kun er resultatet af hjemmenes liv og opdragergjerning. Det er saaledes en herlig og landsvigtig opgave dette blad har sat sig, og man behøver ikke at være særdeles vel kjendt i land og i by for at erkjende, at der i mange tilfælde saart trænges raad og hjælp og veiledning med hensyn til den daglige opdragergjerning. Hvad er vel grunden til, at der i vore skoler findes saa mange forsømte børn og blandt vor ungdom saa mange aandelige smittebærere, som saa ofte forpester den aandelige atmosfære, uden netop den at deres opdragelse i hjemmet har været forsømt og forfeilet? Selv om man ser bort fra de mange aandelig forkomne hjem, hvor ofte træffer man ikke blandt forældre med kristelig sans, folk som er uden forstaaelse af barneopdragelsens simpleste, fundamentale sandheder, og som derfor i høi grad trænger oplysning og veiledning i sin opdragergjerning? Man træffer ofte paa forældre, som er uden ansvarsfølelse ligeoverfor børnenes karakterudvikling. Selv om de kan være folk med kristelig erkjendelse, kan de alligevel mangen en gang i sin opdragelse af sine børn i mange henseender være blinde veiledere.

Det har — under min prestelige gjerning mere og mere gaaet op for mig, at vi prester ved siden af vor gjerning som Guds ords forkyndere og menighedens sjælesørgere, har en særegen gjerning som forældrenes veiledere i dens hjemlige opdragergjerning. Her har vi et taknemligt og frugtbart virkefeldt, og det er opmuntrende at se, med hvilken begjærlighed og taknemlighed forældrene tager imod veiledning og raad med hensyn til deres børns opdragelse. Jeg har under afholdelsen af forældremøder havt megen nytte af maanedsskriftet «Børnene», der har givet mig meget stof baade til oplæsning og samtaler. Bladet fortjener at faa den størst mulige udbredelse omkring i hjemmene, blandt prester og lærere og i det hele blandt alle, som har syn og sans for barneopdragelsens vigtige gjerning. — Bladet er — saavel i æsthetisk som i religiøs henseende — rigt paa indhold, der er afvexlende og interessant. Det koster kun 1 kr. aaret. Som følgeblad, redigeret af samme mand, følger barnebladet «*Vaar*». Begge blade tilsammen koster kr. 1,50.

Harald Olstad.

Olaf Holm: *Religiøse Idealer.* Olaf Norlies forlag. 119 sider.

«Det er gjennem *mænd,* ikke mindst offervillige, forsagende, kristendommen gjør sin indflydelse gjældende i verden. Noget andet socialt program kjender den ikke».

Disse ord gir i korthed hele bogens løsen. Olaf Holm forstaar, hvor tidens svage punkt er, og han hungrer med en offervillig sjæls hele gløden efter at vise andre og, hvor det kræves, stille sig selv i breschen og falde der. Arnold Winkelried, der samler fiendens lanser i sit bryst for at bane andre veien, har helt fra barndommen af været hans helt.

«Det er ikke love, vi nuomstunder trænger til, ærede læser, men gode mennesker, ædle karakterer, høie skikkelser, og for at skaffe os disse, baade inden kapitalisternes og arbeidernes rækker, arbeider kristendommen paa hjertereformationen eller paa hvad der ligger i det enfoldige: Et i Kristo Jesu. Jeg tror nu, at hele dette stadig mere og mere spændte forhold mellem kapital og arbeide er i sin bund et religiøst spørgsmaal — som alle store politiske og sociale spørgsmaal er det — og at det er en simpel konsekvens af den materialistiske livsanskuelse, hvorpaa vi nu mod det 19de aarhundredes heldning stadig mere og mere har levet.

Er himlen vist ud af menneskenes beregninger, blir jorden vistnok for trang.

Men om nu nogen søger at reformere i kristendommens aand, bøde paa nogle af de værste samfundsskader, og stillende sig paa de lidendes side til deres forsvar, da blir han gjerne mistænkt for «at være nihilist eller gaa en eller anden ond magts tjeneste, trods han kan være det skikkeligste faar af verden». De dannede klasser har nemlig vænt sig til at betragte religionen som noget forstenet noget, som ikke faar lov til at røre paa sig. I det hele har katolikerne bedre end protestanterne fattet, hvad kristendommen kan udrette som samfundsmagt.

Er det saaledes blandt de mere oplyste klasser, kan man ikke vente noget bedre i de smaa afkroge af vort land: «Misforstaaelse, træghed, magtsyge, mistænkeliggjørelse, juristeri, — hvor kan ikke dette lægge sig om det ædleste hjerte af verden og tvinge det til at synke sammen i et fortvilelsens: Men I vilde ikke! Opofrende samfundsreformatorer, ædle menneskevenner, nidkjære forkjæmpere for ret og sandhed, — men svaret var ofte foragt, overseen, undergraven af menneskeværd og agtelse, «indlægning til observation», dumhedens arrogance, — jo, jeg skulde mene man kan nok komme til at føle et: Men I vilde ikke!» »

At den mand, der skriver slige ord, har lidt meget, er klart. En brændende sjæl som Olaf Holm *maa* lide meget i en slap tid som vor.

Men det kan heller ikke feile, at han finder tilslutning hos mange der kjæmper en lignende kamp under en lignende nød. Disse vil da være ham taknemmelige, fordi han har mod og udholdenhed til at tale ud, — selv om talen undertiden lyder som smertesskrig, der varsler en dommedag. Gjennem de truende skyer ser han altid glimt af lysets verden, der skal seire.

Johannes Brochmann.